Descrierea Basarabiei

Teritoriul dintre Prut şi Nistru în evoluţie istorică (din primele secole ale mileniului II pînă la sfîrşitul secolului al XX-lea)

Ion Ţurcanu este un cunoscut activist în Mişcarea de eliberare naţională din Moldova de la sfîrşitul anilor 80 şi începutul anilor 90, popularizator al unor teme mai complicate şi mai dramatice din istoria românilor şi a Basarabiei, iniţiator al reorientării cercetărilor istorice din Moldova pe principii exclusiv ştiinţifice, membru al primului Parlament al Republicii Moldova.

În anii 1989-1990, redactor-şef al editurii „Cartea Moldovenească"; în anii 1993-1996, director al editurii „Universitas"; în prima jumătate a anilor 90, redactor-şef al revistelor istorice „Patrimoniu" si „Revista de istorie a Moldovei". Membru în colegiile de redacţie ale mai multor reviste ştiintifice şi culturale din R. Moldova şi România.

Din 1972 şi pînă în prezent, a activat în Academia de Ştiinţe a Moldovei, în fostul Institut pedagogic „Ion Creangă" din Chişinău, în Universitatea de Stat a Moldovei şi în alte instituţii superioare de învăţămint din Moldova, precum şi în cadrul unor instituţii academice şi culturale din România.

A publicat un număr mare de studii istorice şi filozofice, articole şi scrieri mai ample pe teme pedagogice, literare, culturale, materiale de popularizare a cunoştinţelor în domeniile istoriei, filozofiei, pedagogiei şi relaţiilor politice interne şi internaţionale.

Lucrări editate în ultimima vreme: *Bibliografia istorică a Basarabiei şi Transnistriei* (2005); *Istoria relaţiilor internaţionale* (2005), *Istoria: receptare, cercetare, interpretare* (2006); *Istoria românilor (cu o privire mai largă asupra culturii)* (2007); *Istoria ilustrată a românilor* (2008); *Istoria contemporană ilustrată a românilor* (2010); *În căutarea originii numelui Basarabia* (2010).

Ion Țurcanu

Descrierea Basarabiei

Teritoriul dintre Prut și Nistru
în evoluție istorică
(din primele secole ale mileniului II
pînă la sfîrșitul secolului al XX-lea)

CARTIER
istoric

CARTIER
Editura Cartier, SRL, str. București, nr. 68, Chișinău, MD2012.
Tel./fax: 24 05 87, tel.: 24 01 95. E-mail: cartier@cartier.md
Editura Codex 2000, SRL, Strada Toamnei, nr.24, sectorul 2, București.
Tel/fax: 210 80 51. E-mail: romania@cartier.md
www.cartier.md

Cărțile CARTIER pot fi procurate în toate librăriile bune din România și Republica Moldova.

LIBRĂRIILE CARTIER
Casa Cărții, bd. Mircea cel Bătrân, nr. 9, Chișinău. Tel./fax: 34 64 61. E-mail: casacartii@cartier.md
Librăria din Centru, bd. Ștefan cel Mare, nr. 126, Chișinău. Tel./fax: 21 42 03. E-mail: librariadincentru@cartier.md
Librăria din Hol, str. București, nr. 68, Chișinău. Tel.: 24 10 00. E-mail: librariadinhol@cartier.md
Librăria 9, str. Pușkin, nr. 9, Chișinău. Tel.: 22 37 83. E-mail: libraria9@cartier.md

Colecția *Cartier istoric* este coordonată de Inga Druță
Editor: Gheorghe Erizanu
Lector: Dorin Onofrei
Coperta seriei: Vitalie Coroban
Coperta: Vitalie Coroban
Design/tehnoredactare: Ana Cioclo
Prepress: Editura Cartier
Tipărită la ~~Tipografia Centrală (nr. 3684~~)

Ion Țurcanu
DESCRIEREA BASARABIEI. TERITORIUL DINTRE PRUT ȘI NISTRU ÎN EVOLUȚIE ISTORICĂ
(DIN PRIMELE SECOLE ALE MILENIULUI II PÎNĂ LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XX-LEA)
Ediția I, iulie 2011

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții
Țurcanu, Ion
Descrierea Basarabiei. Teritoriul dintre Prut și Nistru în evoluție istorică
(din primele secole ale mileniului II pînă la sfîrșitul secolului al XX-lea);
~~– Ch.: Cartier, 2011 (Tipografia Centrală). – 496 p. – (Colecția „Cartier istoric"). – 800 ex.~~

~~ISBN 978-9975-79-677-4~~
~~32~~
~~B 56~~

Ne-am alcătuit într-un uragan și am crescut în vifor.

Mircea Eliade

Cuprins

Abrevierile titlurilor principalelor publicații periodice și culegeri de documente și materiale

AAR Analele Academiei Române
AARMSI Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice
ActaMN Acta Musei Napocensis, Cluj
AIGR Analele Institutului Geologic al României
AIIA(X) Analelele Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol" din Iași
ARBSH, Académie Roumaine. Bulletin de la Section historique
AUI Analele Universității „A.I. Cuza" din Iași
BOR Biserica Ortodoxă Română, București
BSRRG Buletinul Societății Române Regale de Geografie
DRH Documenta Romaniae Historica
DIR Documente privind istoria României
Hurmuzaki E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*
RER Revue des études roumaines
RÉSEE Revue des études sud-est européennes, București
RHSEE Revue historique du sud-est européen, București
RI Revista istorică, București
RIM Revista de istorie a Moldovei, Chișinău
RIR Revista istorică română, București
RRGGG Revue roumaine de géologie, géophysique et géographie
RRH Revue roumaine d'histoire
SCGGG Studii și cercetări de geologie, geofizică și geografie
SCIV Studii și cercetări de istorie veche, București
SEER South-East Europe Review, Düsseldorf
SMIM Studii și materiale de istorie medie, București
SRH Scriptores rerum Hungaricarum, Budapesta
SRI Studii. Revista de istorie, București
АИМ Археологические исследования в Молдавии, Chișinău
АрСССР Археология СССР, Moscova/Leningrad (S.-Petersburg)
ВДИ Вестник древней истории, Moscova
ВЕАЖ Восточноевропейский Археологический Журнал, Kiev
ЗООИД Записки Одесского Общества истории и древностей
ИМФ Известия Молдавского Филиала Академии Наук СССР, Chișinău
КСИИМК Краткие сообщения Института истории материальной культуры, Moscova/Leningrad
МАСП Материалы по археологии Северного Причерноморья, Odesa/Kiev
ПГМ Проблемы географии Молдавии, Chișinău
ПСРЛ Полное собрание русских летописей, S.-Petersburg/Moscova
ТВЭО Труды вольного экономического общества, S.-Petersburg

Prefață

O cercetare nouă asupra istoriei timpurii a Basarabiei nu este o întreprindere simplă și ușoară, dar, dacă este făcută serios, nu poate fi suspectată de gratuitate. O astfel de acțiune are de învins mari obstacole, inclusiv din domeniul informării, al tradiției scrisului istoric, al mentalității, însă ea nu are cum să fie amînată la nesfîrșit: mai devreme sau mai tîrziu, oricum, trebuie să se facă.

Dacă cineva interesat de Basarabia ca noțiune istorică și geografică va căuta în literatura care a fost preocupată pînă acum și de acest subiect, va afla că numele respectiv provine de la dinastia Basarabilor din Țara Românească, că inițial el viza doar extremitatea sudică a spațiului dintre Prut și Nistru și că rușii, punînd stăpînire pe acest spațiu, în 1812, au extins numele pe toată întinderea lui. Dar, dacă ar încerca să afle cum s-a întîmplat că teritoriul est-prutean a ajuns să-și ia numele de la principii munteni, ar rămîne nedumerit, pentru că nu va găsi nici o mărturie doveditoare în acest sens. Apoi, s-ar mai putea întreba ce înseamnă astăzi Basarabia din punct de vedere geografic, altfel spus, putem oare vorbi în zilele noastre de un teritoriu cu acest nume, cînd pămîntul care se numea așa în timpurile mai vechi este acum împărțit în trei spații inegale, separate unul de altul, din care cea mai mare parte intră în componența Republicii Moldova, iar altele două fac parte din Ucraina? Este evident că depășirea acestor situații confuze reclamă necesitatea cercetării chestiunii privind originea numelui Basarabia și, în paralel, elucidarea problemei privind statutul politic-administrativ și configurația naturală a teritoriului desemnat cu acest nume. Urmărirea acestor obiective însă, înainte de a fi ajuns la rezultate științifice palpabile, are de învins

anumite clișee, care sînt cu atît mai greu de depășit cu cît au reușit să se învechească mai tare și care, tocmai de aceea, pot provoca anumite idiosincrazii față de încercările de a le pune la îndoială.

Avantajul temei noi constă în prospețimea ei, în promisiunea descoperirii și deci a completării cunoștințelor cu date obținute datorită curajului și riscului explorării necunoscutului. Tocmai o astfel de temă este cea a originii numelui Basarabia și a statutului inițal al teritoriului cu acest nume. Nu și-a pus nimeni niciodată sarcina specială a cercetării ei, mulțumindu-se, cei care la un moment dat au trebuit să se confrunte cu ea, să trimită la părerea deja existentă, cvasiunanimă pe care am menționat-o mai sus. Fiecare cercetător care reflecta serios asupra acestei chestiuni își dădea perfect seama că teoria originii muntenești a numelui Basarabia era mult prea firavă pentru a o putea susține cu toată convingerea, dar, pe de altă parte, căutarea unei alte soluții nu era încurajată de interesele științifice de moment, poate și de alte motive, și nici măcar de un minim necesar de izvoare istorice. Altfel spus, tentația de a găsi răspunsul la întrebarea în discuție era mult prea slabă ca să fi incitat la ruperea acestui cerc vicios. Cel care se hotărăște totuși să o facă își asumă anumite riscuri, printre care și acela de a nu putea oferi cele mai convingătoare răspunsuri la întrebările pe care le ridică cercetarea unei astfel de teme, și asta din cauza, mai ales, că sursele sînt foarte puține, sînt incomplete, de multe ori doar referințe indirecte la obiectivul urmărit, pe cînd scrierile istorice privitoare la acest subiect nu sînt nici ele numeroase și, mai ales, nu au căutat în mod expres să demonstreze cu destulă putere de convingere de unde s-a luat numele Basarabia. Dacă m-am hotărît să mă aventurez pe această cale, am făcut-o nu pentru că aș fi fost sigur că voi găsi soluțiile cele mai reușite și că voi da răspunsurile cele mai bune, ci doar din dorința de a contribui la înmulțirea și concretizarea cunoștințelor despre istoria timpurie a Basarabiei.

Pînă acum, cercetarea acestei pagini a trecutului teritorului prutonistrean a avut de făcut față unui obstacol ce părea de neînvins, acela al necunoașterii de către istoricii basarabeni a limbilor clasice, în special greaca, latina și slavona, dar și a unor limbi moderne, ca germana și poloneza, în care au fost scrise multe opere istorice ce conțin informații extrem de prețioase referitoare la trecutul românilor din Evul Mediu, înclusiv istoria Moldovei și, în special, a teritoriului din-

tre Prut și Nistru. Acest handicap nu a fost depășit încă. Am încercat, în unele pagini ale acestei cărți, să valorific anumite secvențe din informația respectivă pentru găsirea răspunsului la întrebarea care a dat naștere acestui efort de investigație, fiind vorba doar de o încercare; cercetarea și atragerea în largă circulație științifică a datelor ce se găsesc în scrierile menționate urmează să constituie o preocupare serioasă și constantă a istoricilor interesați de Moldova medievală și, în special, de jumătatea estică a acesteia, Basarabia.

Caracterul informației istorice de care am putut dispune, avînd în vedere de astă dată nu doar sursele istorice propriu-zise, ci orice fel de scriere care poate fi folosită la cercetarea temei care mă interesează aici în mod prioritar, și-a lăsat amprenta asupra întregii lucrări, acest fenomen devenind sesizabil, în unele cazuri, mai mult, în altele mai puțin. La scrierea primelor capitole, de exemplu, am putut beneficia de un număr destul de mare de lucrări de cel mai variat gen – documente, cronici, memorii, rezultate ale cercetărilor arheologice, monografii istorice, articole științifice, materiale numismatice, lingvistice, scrieri geografice, economice etc. – ceea ce a făcut, se pare, ca discursul în respectivele compartimente să fie pe cît de condensat, pe atît de vioi. Din păcate, nu aceeași a fost situația în cazul ultimului capitol, în care mi-am propus să urmăresc cum a evoluat configurația și statutul teritoriului pruto-nistrean cu numele de Basarabia din primele secole ale mileniului II pînă la sfîrșitul secolului al XX-lea. Principala categorie de materiale pe care le-am putut folosi la cercetarea acestui fenomen au fost hărțile, în primul rînd cele medievale, dar și unele din epoca modernă. Or, acestea, mai ales în cazul perioadelor mai vechi, sînt, în ceea ce privește reprezentarea țărilor române, inclusiv a Basarabiei, foarte sumare și, în mare măsură, inexacte. Atît cît s-a putut, am încercat să depășesc această carență prin examinarea paralelă a informației cartografice și, de asemenea, unde a fost posibil, prin raportarea acesteia la datele documentare și la unele scrieri istorice.

Din cauza, mai cu seamă, a insuficienței bazei informative, cercetarea temei originii numelui Basarabia, odată cu încercarea de a elucida și chestiunea privind statutul teritoriului cu acest nume de-a lungul vremurilor, se prezintă, așa cum am mai spus, ca o acțiune temerară, ceea ce poate presupune și rezultate încurajatoare, dar nu exclude nici impresii mai puțin optimiste. Asta înseamnă că, fie că

îmi place sau nu, trebuie să admit că, în unele locuri, studiul de față se oprește la niște limite pe care datele de care am putut beneficia nu mi-au permis să le depășesc, iar de aici ar rezulta o anumită relativitate a unor observații și concluzii.

Țin să mai adaug că gîndul de a afla de unde s-a luat numele de Basarabia și ce statut a avut în trecut pămîntul care a purtat acest nume m-a frămîntat multă vreme. Dar, de fiecare dată cînd căutam să aflu răspunsul la aceste două întrebări, mă confruntam cu o informație istorică incompletă sau, mai degrabă, confuză și derutantă. De-abia mai târziu m-am decis să încerc a cerceta acest fenomen pe cont propriu, sarcină care, pentru mine, era mult prea ambițioasă, pentru că nu m-am specializat niciodată în istoria medievală. Curiozitatea și dorința de a desluși măcar ceva cît de cît sigur relativ la acest subiect m-au îndemnat să îndrăznesc și, în final, să mă pun pe treabă. Astfel a apărut materialul pentru un articol încredințat unei publicații științifice, au urmat apoi altele, mai cuprinzătoare și scrise cu tot mai multă speranță că am apucat pe calea cea dreaptă. Cum se întîmplă de obicei, unele din aceste materiale conțineau elemente comune, astfel încît, adunate laolaltă într-o carte, pot crea impresia de repetare. Repetările, mai ales în cazul temelor noi sau abordate în altă manieră, eventual și cu utilizarea altor date, nu sînt neapărat nejustificate, ba chiar pot fi, în asemenea situații, recomandabile. Și totuși, pentru inteligențele disciplinate și deci foarte exigente, revenirile mai mult sau mai puțin frecvente la aceleași motive pot fi incomode, supărătoare chiar. Cu toate acestea, nu m-am putut hotărî să le elimin, și nu doar din cauza că mi s-ar fi cerut prea mult timp, pe care nu l-am avut, pentru a face această treabă, și nici din motivul că, de fapt, ele nu deranjează prea mult, ci numai din considerentul că dacă, în cele din urmă, m-aș fi hotărît cumva să o fac, ar fi trebuit să scriu un alt text, în care nu ar mai fi fost de găsit speranța descoperirii, naivitatea ineditului și spiritul încurajator care au alimentat cu generozitate textele inițiale. Așa că, ajustîndu-le întrucîtva la exigențele impuse de normele unei monografii științifice, le las prospețimea și curajul juvenil de la început.

Introducere

Una dintre cele mai mari provocări ale istoriografiei române, poate chiar cea mai importantă și cu siguranță cea mai supărătoare, ca să nu zic cea mai umilitoare, o constutie „mileniul întunecat”, perioada atît de slab cunoscută a spațiului românesc, cuprinsă între retragerea romanilor din Dacia și momentul formării statului la români. Și, din toată perioada respectivă, segmentul care a captat mereu cea mai mare atenție a istoricilor ancorați în acest spațiu temporal, și nu numai a istoricilor, a fost cel al primelor secole ale mileniului II, pînă în preziua întemeierii celor două principate românești dintre Carpați, Dunăre și Marea Neagră. S-a explicat, și nu fără temei, insuficienta cunoaștere a acestei durate a istoriei teritoriului carpato-danubiano-pontic prin marea sărăcie a izvoarelor istorice, fapt ce se regăsește, bineînțeles, în lacunele istoriografiei – și nu numai ale celei române, desigur – preocupate de acele timpuri atît de îndepărtate și atît de tulburi. Totuși carențele științei istorice relativ la spațiul și timpul vizate aici nu pot fi puse exclusiv pe seama lipsei sau sărăciei surselor, chiar dacă acestea sînt extrem de importante pentru studiul istoric. Nu arareori, necunoașterea se află în complicitate cu locul și cu timpul pe care cercetarea le are în vedere. Faptul că despre Țările Române, inclusiv despre spațiul pruto-nistrean, din primele secole ale mileniului II se cunosc atît de puține lucruri nu este deloc întîmplător. Pe de o parte, slaba dezvoltare economică a regiunii, lipsa marilor așezări urbane, singurele locuri unde se putea concentra o lume avută, informată și puternică, densitatea redusă a populației, iar pe de altă

parte, permanenta instabilitate politică, necontenita vînturare pe aici a unor importante mase de cuceritori nomazi au făcut ca acest teritoriu să se afle multă vreme în afara marilor căi comerciale și a contactelor politice, diplomatice și culturale. Era un spațiu condamnat, împreună cu timpul său, la anonimat. Prin sine însuși și în vremea sa, el părea să nu aibă nimic de spus. Avem de a face, altfel spus, cu o situație obiectivă, cu un dat, pe care știința nu-l poate îndrepta post-factum. Dar de aici, pentru știință, rezultă o altă sarcină, care s-ar putea să-i stea în putere, și anume să explice de ce s-a ajuns la această situație, de ce spațiul respectiv a rămas in afara Europei din jur și nu a reușit să se constiutuie, cum ar fi zis F. Braudel, într-o „zonă de întîlnire a societăților umane, a unui aliaj de istorie”[1]. Curiozitatea umană nu poate fi satisfăcută de faptul că un teritoriu care, în Antichitate, s-a aflat vreme îndelungată sub influența marilor civilizații greacă și romană, la un moment dat, s-a pomenit șters aproape cu totul din istorie pentru o perioadă de o mie de ani.

Istoria unor țări, a unor popoare sau teritorii, a căror denumire comportă înțelegeri și interpretări diferite, mai ales atunci cînd viziunile asupra acestui subiect sînt contradictorii, impune sarcina de a fi cercetată cu începere de la nume. Tocmai un astfel de caz este și cel al Basarabiei.

Interesul față de trecutul Basarabiei s-a manifestat în cel mai înalt grad în momentele cînd ea s-a aflat în centrul atenției opiniei publice europene, ca, de exemplu, în 1812 sau în 1918. După ruperea acestui teritoriu, în 1812, de la principatul Moldovei și înglobarea în Imperiul țarist, opinia publică din Rusia și, mai ales, administrația de stat a acestei țări aveau interesul să afle cît mai multe despre noua achiziție teritorială. Drept urmare, pe parcursul cîtorva decenii, au apărut mai multe scrieri privind acest ți-

---

1 F. Braudel, *Mediterana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, II, București, 1985, p. 5. Expresia în engleză, foarte reușită, a lui Em. de Martonne „the melting-pot of many histories”: idem, *The Mediterranean and the Mediterranean world in the age of Philip II*, vol. I, Berkeley/Los Angeles, 1995, p. 231.

nut sau chiar despre Principatele dunărene[2], din care, pînă la acea dată fatală, făcuse parte și Basarabia[3]. Chiar și unii dintre primii guvernatori ai ținutului, devenit povincie rusească, se arătaseră pasionați de trecutul lui[4]. Au urmat, în a doua jumătate a secolului și mai ales în preajma centenarului răpirii rusești a provinciei, cîteva sinteze de istorie a Basarabiei și numeroase studii și schițe istorice, statistice, economice, culturologice, ca cele semnate de P. N. Batiușkov, A. N. Egunov, L. V. Golovko, C. Hanațki, V. Kurdinovski, A. Nakko, N. Lașkov, I. F. Ștukenberg, N. Murzakevici, I. I. Taranski, A. Zașciuk, N. M. Zozulin, M. Dragan, P. Jidovski, S. Palauzov, N. K. Moghileanski, A. Uvarov, P. Sîrcul, A. Iațimirski,

---

2 Cu privire la interesul cognitiv al rușilor pentru Țările Române, în general, vezi, între altele: G. Pascu, *Călători străini în Moldova și Muntenia în secolul XVIII*, Iași, 1940, p. 81 și urm.; Gh. G. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, p. 15 și urm.

3 Menționez doar cîteva scrieri de acest gen: Д. Н. Бантыш-Каменский, *Путешествие в Молдавию, Валахию и Сербию*, Москва, 1810; П. Куницкий, *Краткое статистическое описание Заднестровской (Бессарабской) области, присоединенной к России по мирному трактату, заключенному с Портою Оттоманскою в Бухаресте в 1812 году*, Санкт-Петербург, 1813; П. П. Свиньин, *О естественном состоянии Бессарабской области*, în „Труды вольного экономического общества", Санкт-Петербург, часть 68, разд. 9, 1816, с. 221-269; Ф. Ф. Вигель, *Замечания на нынешнее состояние Бессарабии*, Кишинев, 1823; И. Яковенко, *Нынешнее состояние турецких княжеств Молдавии и Валахии и Российской Бессарабской области с картой … с историческим и статистическим описанием земель, нравов, господарей*, Санкт-Петербург, 1828; А. Е. Вельтман, *Начертание древней истории Бессарабии с присовокуплением исторических выписок и карты*, Москва, 1828; А. А. Скальковский, *Историческое введение в статистическое описание Бессарабской области*, Санкт-Петербург, 1846.

4 Vezi, de ex., И. Н. Халиппа, *Сведения о древностях Бессарабии, собранные военным губернатором П. И. Федоровым в 1837-1838 годах*, în „Труды Бессарабской Губернской Ученой Архивной Комиссии", том II, 1902, с. 98-118. Trebuie să observ că P. I. Fiodorov nu a fost singurul mare demnitar țarist care s-a arătat interesat de istoria Basarabiei. Merite mult mai mari a avut contele M. S. Voronțov, guvernatorul Novorossiei, fondatorul Societății de istorie și antichități din Odesa (1839), aceasta reușind să adune și să publice un număr mare de materiale, unele de inestimabilă valoare științifică, din trecutul Basarabiei. Nici contele Karl von Nesselrode, diplomatul de primă mînă și omul foarte apropiat al țarului Alexandru I, nu a fost indiferent față de acest subiect, după cum tot așa va fi mult mai tîrziu și basarabeanul Leon Casso, ministrul instrucțiunii publice al Rusiei.

S. Davidovici, P. Crușevan, L. Kasso ș.a[5]. Era și de așteptat ca, spre sfîrșitul acestei perioade, să apară și un interes special față de numele Basarabia[6]. Însă, pe atunci și în acel mediu, încercările de acest fel erau doar niște dibuiri fără un serios demers științific, de aceea nici nu aveau cum găsi răspunsul la întrebarea de unde a putut apărea acest nume.

După unirea Basarabiei cu România, în 1918, istoria acestui teritoriu a devenit din nou o temă de mare actualitate, mai ales în Regatul Român reîntregit, dar, din motive politice, și în Rusia sovietică. La doar o lună de la proclamarea Unirii, apărea la Moscova monografia *Basarabia*, semnată de geograful și zoologul rus L. S. Berg, originar din Tighina, în care se spunea, între altele: „Nici pînă astăzi nu s-a putut stabili cu exactitate ce înseamnă cuvîntul «Basarabia»”[7].

Bineînțeles că, în România, curiozitatea față de trecutul teritoriului dintre Prut și Nistru era și mai mare, căutîndu-se, cum era și firesc, a se demonstra legăturile indestructibile și istoria comună ale acestuia cu restul spațiului românesc. În prima jumătate a anilor ’20 ai secolului trecut, apăreau, aproape simultan, două sinteze de istorie a Basarabiei, una mai amplă[8] și alta mai restrînsă[9]. Spre sfîrșitul perioadei interbelice, va vedea lumina tiparului primul din cele trei studii generalizatoare ale lui Al. Boldur asupra acestei teme, circumscris la epocile antică și medievală, în care istoricul

---

5 Pentru detalii, vezi I. Țurcanu, *Bibliografia istorică a Basarabiei și Transnistriei*, Chișinău, 2005, p. 99, 100, 130, 153, 168, 186, 199, 204, 205-208, 214, 224, 234-235, 238, 275, 276, 338, 342-344, 369, 370, 391-392, 400, 403, 473, 478, 482, 489, 494, 495, 499, 505 ș.a.

6 А. Надзвецкий, *О происхождении названия „Бессарабия”,* în „Бессарабский вестник”, 1891, № 491; și *Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой, или Буджака, с приложением генерального плана края …*, Аккерман, 1899, с. 3-4. Cea de-a doua lucrare este mult mai mult decît o simplă sumă de date statistice, fiind de fapt o descriere detaliată a ceea ce prezenta Basarabia istorică în anii ’20 ai secolului al XIX-lea. Din păcate, nu se știe cine este autorul (sau autorii) ei.

7 Л. С. Берг, *Бессарабия. Страна – Люди – Хозяйство,* Chișinău, 1993, p. 12.

8 I. Nistor, *Istoria Basarabiei*, București, 1923, XLVIII+455 p., 83 de figuri și 2 hărți.

9 G. Popa-Lisseanu, *Basarabia. Privire istorică*, București, 1924, 100 p.

va zăbovi puțin asupra toponimului Basarabia, ca și la antroponimul Basarab/Basarabi[10], fără să formuleze o concluzie finală. Tocmai de aceea, mai tîrziu, în 1943, cînd va fi editat ultimul din cele trei studii sintetice ale sale asupra trecutului Basarabiei, el va observa: „Numele «Basarabia», ce se află acum în uzul general, ascunde în parte un adevăr istoric cu privire la această provincie și pune înaintea fiecărui cercetător obiectiv sarcina de a prezenta întîi de toate lămuriri cu privire la originea numelui ei"[11].

Dar deși acest nume i-a interesat pe mulți cercetători, încă din Evul Mediu, și cu toate că, uneori, ca în cazul lui Boldur, s-a sugerat cu destulă insistență ideea că studierea trecutului Basarabiei trebuie să înceapă chiar de la numele ei, problema nu și-a găsit soluția adecvată nici pînă astăzi, deși în istoriografia română se consideră că soluția cea dreaptă e cunoscută de mult, fără să existe însă și dovezile de rigoare în favoarea unei astfel de păreri. V. Spinei, care a fost o vreme interesat și el de acest subiect, observa, aproape trei decenii în urmă: „Din păcate, pînă în prezent, lipsesc studiile aprofundate asupra evoluției terminologice referitoare" la această denumire în sensul „adoptării ei pentru sud-estul Moldovei"[12]. Exceptînd cîteva încercări izolate relativ recente, în general destul de sumare[13], chestiunea numelui de Basarabia s-a aflat pînă acum în situația mai veche, adică fără soluție, și asta din cauza că nu a constituit niciodată un obiectiv special pentru cercetarea istorică. De aceea, nu întîmplător, în cultura istorică occidentală a predominat, pînă relativ recent, părerea care s-ar putea să fie cea mai răspîndită și acum, cum că „Basarabia este numele pe care rușii

---

10 Al. Boldur, *Istoria Basarabiei. Contribuții la studiul istoriei românilor, vol.I. Epocile vechi (pînă în sec.XVIII),* Chișinău, 1937, p. 78.

11 Idem, *Istoria Basarabiei*, ed. a 2-a, București, 1992, p. 419.

12 V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, București, 1982; cit. după ed. a 3-a, Chișinău, 1992, p. 47. Autorul acestui studiu oferă un model pentru o astfel de cercetare, care începe cu „denumirea atribuită spațiului est-carpatic în secolele XI-XIV".

13 Vezi, de ex., schița lui I. Chirtoagă *Evoluția semnificației teritoriale a noțiunii Basarabia*, în RIM, V, 1994, 2(18), p. 9-13 ; v. aceeași în *Revista istorică*, VI, 1995, nr.7-8. Observăm că, aici, obiectivul cercetării îl constituie, de fapt, teritoriul desemnat cu această denumire, nu toponimul.

l-au dat regiunii dintre Prut și Nistru pe care au ocupat-o în secolul al XIX-lea”[14]. Pornind de la această situație, îmi propun, în această carte, să caut un răspuns la cele două întrebări legate de chestiunea respectivă, pe care le-am menționat deja în prefață. Prima din ele vizează originea numelui Basarabia, cîtă vreme părerea afirmată în istoriografie în urmă cu mai bine de o sută de ani, cum că acest nume ar proveni de la dinastia Basarabilor din Țara Românească în temeiul unei posesiuni a acestora asupra Chiliei și a teritoriului învecinat din nordul Dunării de Jos, nu se fondează pe nici un argument valabil. A doua întrebare ține de evoluția configurației și a statutului politic al teritoriului pruto-nistrean din momentul semnalării în sursele istorice a numelui Basarabia și pînă la dezintegrarea politică a acestui spațiu în urma împărțirii lui, în anul 1940, între două componente politico-administrative sovietice: Republica Sovietică Socialistă Ucraineană și Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Recent, aceste eforturi au fost precedate de cîteva încercări de a răspunde la cele două întrebări[15].

Văzut așa cum ni-l prezintă astăzi cunoștințele noastre istorice, numele de Basarabia pare oarecum confuz: nu se știe foarte clar cînd apare el în istorie și, tot așa, nu prea știm ce să spunem despre coordonatele lui geografice, atît în timpurile mai vechi, cît și în zilele noastre. Evident că, pentru a ne lămuri complet asupra acestui subiect, numele respectiv trebuie examinat atît ca realitate istorică, cît și ca noțiune geografică. De asemenea, cîtă vreme o bună parte a istoriografiei, dacă nu chiar toată, pare să nu vadă nici o deosebire între numele Basarabia și Bugeac, este necesar să ne descurcăm și relativ la acest raport, examinîndu-l, iarăși, sub aspect istoric și geografic. În legătură cu factorul geografic, la care voi reveni îndată, trebuie să observ aici că, din cauza slabei

---

[14] L. Romier, *Le carrefour des empires morts. Du Danube au Dniester*, Paris, 1931, p. 140.

[15] I. Țurcanu, *Cîteva observații asupra numelui Basarabia*, „Istros”, V, 2009, p. 233-249; idem, *Un bref regard sur la ville de Chilia au début du XVe siècle, au sujet du nom de la Bessarabie*, „Historical yearbook”, VII, 2010, p. 15-28; idem, *În căutarea originii numelui Basarabia*, Chișinău, 2010. Din păcate, textul acestei cărți conține unele greșeli de tipar, în special la pp. 181-182.

cunoașteri a mediului natural al Basarabiei din prima jumătate a mileniului II, unele aspecte ale istoriei acestui teritoriu din acea vreme, ca anumite procese demografice sau economice, nu pot fi cunoscute satisfăcător.

Poate cea mai sensibilă problemă care apare în cazul cercetării originii numelui Basarabia este atitudinea față de părerea tradițională asupra acestei chestiuni; în mod oarecum firesc, nu ar fi o surpriză ca anumiți partizani ai acesteia să-și exprime, într-un fel sau altul, dezacordul față de încercarea de a găsi altă explicație privind originea numelui respectiv. Nu este exclus ca, într-un asemenea caz, controversa să degradeze într-o confuntare politico-ideologică: de vreme ce vechiul punct de vedere pornește de le ideea unității teritorial-politice a Țării Românești și a Moldovei, indiferent dacă are sau nu argumente, înseamnă că cel care încearcă să-l conteste este inamicul acestei idei, adică, zis simplu de tot, dacă e român, nu este patriot, iar dacă nu e român, uneltește împotriva ideii naționale românești. S-ar prea putea ca una din cauzele care au făcut ca, pînă acum, să nu se fi încercat a găsi o soluție științifică credibilă acestei probleme să fi fost tocmai teama declanșării unei astfel de fricțiuni penibile. Spre norocul tuturor, din acest punct de vedere, în ultimele decenii, lumea s-a schimbat mult spre bine; după cum în societate sînt apreciate tot mai mult valorile umane reale, lucrurile utile întregii comunități și fiecărui om în parte, tot așa, și în științele umaniste, interesul pentru adevăr, pentru faptele reale primează în fața atitudinilor ce își au originile în tot soiul de pasiuni sau, mai rău, în ieftine speculații patriotarde.

Cercetătorul care se încumetă să apuce pe o cale atît de îngustă și de priporoasă, cum este istoria timpurie a Basarabiei, nu are destule instrumente de lucru; materialul cu care urmează să ridice propria sa construcție trebuie adunat din frînturi și cioburi împrăștiate și izolate unele de altele. Pînă acum, în mod obișnuit, acestea erau căutate în cronicile slavone, în materialul arheologic, incomplet, care a fost studiat inconsecvent, insuficient și a fost interpretat contradictoriu; apoi s-a mai căutat, dar mai puțin, în scrierile istorice bizantine, s-a apelat mai des la cercetările istorice contemporane, la cele mai vechi și la cele mai noi. Dar, în mod in-

explicabil, au fost oarecum ignorate două categorii de scrieri istorice străine extrem de utile pentru acest subiect, ca și pentru istoria românilor, în general. Este vorba de acele lucrări istorice germane, scrise și editate mai ales în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea, în care istoria românilor ocupă un loc relativ însemnat. Așa sînt mai cu seamă scrierile lui F. W. Sommersberg, L. A. Gebhardi, J. Thunmann, F. J. Sulzer, J. G. Stritter, J. C. Engel ș.a. Dar încă mai valoroase, în special pentru istoria Moldovei și cu precădere pentru Basarabia, sînt cronicile polone timpurii și, nu mai puțin, cele tîrzii ale lui J. Dlugosz, B. Wapowski, M. Cromer, M. și J. Bielski, S. Sarnitski, A. Gwagnin, M. Stryjkowski, precum și scrierile istorice moderne ale lui J. Lelewel, A. Naruszewicz, A. Prochaska, J. A. Gierowski, T. Manteuffel ș.a.

Un loc aparte în literatura referitoare la Basarabia din ajunul întemeierii Moldovei ocupă creația istorică a lui Dimitrie Cantemir. Sigur că, dacă sînt examinate în raport cu rigorile cercetărilor istorice propriu-zise, nici una din scrierile sale nu se încadrează în acest gen de literatură. Cea mai valoroasă dintre operele sale științifice, *Descrierea Moldovei*, nu este, de fapt, o lucrare științifică așa cum se realizau astfel de lucrări în Europa la începutul secolului al XVIII-lea și chiar mai devreme, ci un simplu eseu istorico-etnografic, care aproape că nu oferă nici o informație asupra surselor folosite de autor și care conține destule inexactități. Celelalte scrieri istorice ale sale nu sînt opere originale, ci, pur și simplu, niște compilații, care, aproape toate, s-au constituit din materialele folosite la realizarea *Descrierii Moldovei*. Cu toate acestea, scrierile istorice cantemiriene conțin o serie de date deosebit de utile pentru această temă istorică, precum și unele observații cît se poate de relevante pentru găsirea răspunsurilor la cele două întrebări de bază pe care le ridică tema respectivă. De unde rezultă sarcina examinării atente a acestor scrieri și a reconsiderării unor gînduri și aprecieri ce se conțin în ele.

Am menționat deja chestiunea materialului cartografic care poate fi folosit la cercetarea istoriei medievale timpurii a românilor. Hărțile europene din ajunul și din primele secole de după întemeierea țărilor române conțin informații foarte generale și, de

multe ori, inexacte cu privire la aceste țări. Și totuși, ele constituie o sursă importantă pentru perioada respectivă a istoriei noastre. Așa cum sînt, confuze și aproximative, hărțile europene din secolele XV-XVI și chiar de mai tîrziu pot fi de real folos la studierea istoriei inițiale a Basarabiei – bîneînțeles, cu referință mai ales la configurația teritoriului care, pe atunci, purta acest nume. Problema esențială în cazul de față este însă alta, și anume că, deși în ultima sută de ani în România au apărut mai multe scrieri ce s-au arătat interesate de materialul cartografic medieval și de la începutul epocii moderne referitor la spațiul românesc[16], totuși nu există încă serioase cercetări comparative care ar fi identificat partea științifică reală a acestui material. Soluționarea problemei respective rămîne o sarcină de viitor a istoricilor, geografilor, lingviștilor și a altor specialiști.

Pînă pe la începutul celei de a doua jumătăți a mileniului II, geografia fizică a zonei carpato-nistrene s-a schimbat mult: au fost defrișate suprafețe mari de păduri, fenomen ce a dus la dispariția multor izvoare, la reducerea debitului de apă în rîuri și lacuri, la creșterea considerabilă a întinderilor de coline golașe, de podișuri și stepă cu umiditate insuficientă și cu vegetație săracă, supuse tot mai mult, mai ales cele dîntîi, eroziunilor[17]. Față de atitudinea optimistă, după care în Evul Mediu distrugerea vegetației forestiere în Țările Române nu ar fi fost importantă[18], trebuie să reținem că, pe de o parte, în vremea aceea, consumul de lemn era foarte mare,

---

16 G. D. Vîlsan, *O fază în popularea țărilor românești (Cu prilejul unei hărți statistice vechi descoperite în ultimul timp)*, în BSRRG, XXXIII, 1912; M. P. Botez, *Istoricul cartografiei românești*, în „Arhivele Basarabiei”, VIII, 1936, nr. 2-3 ; M. Popescu-Spineni, *România în istoria cartografiei pînă la 1600*, I-II, București, 1938 ; idem, *România în izvoare geografice și cartografice. Din antichitate și pînă în pragul veacului nostru*, București, 1978 ; V. Băican, *Geografia Moldovei reflectată în documentele cartografice din secolul al XVIII-lea*, București, 1996; D. Moldovanu, *Toponimia Moldovei în cartografia europeană veche (cca 1395-1789),* în „Tezaurul toponimic al României. Moldova”, vol. I, partea a 4-a, Iași, 2005; I. Ciortan, M. Radu, O. I. Penda, *Descriptio Romaniae*, I, București, 2004 ș.a.

17 Vezi unele referințe fugare la fenomenele respective la V. Spinei, *Realități etnice în Moldova Meridonală în secolele X-XIII. Români și turanici*, Iași, 1985, p. 16, 18, 27.

18 Foarte sumar despre bibliografia acestui fenomen *ibidem*, p.18 și urm.

acesta avînd o întrebuințare cvasigenerală în economie și în viața de toate zilele a oamenilor, iar, pe de altă parte, nevoia crescîndă de suprafețe cultivate și de pășuni impunea sarcina defrișării unor întinderi tot mai mari de pădure. Nu trebuie uitate nici numeroasele podvoade cu lemn pentru foc și de construcție pe care țăranii erau obligați să le dea anual domniei, pîrcălabilor, cetăților și, bineînțeles, boierilor locali[19]. De altfel, așa cum observa F. Braudel, pe care l-am citat mai sus, în Evul Mediu, distrugerea formațiunilor forestiere din bazinul mediteranean luase proporții foarte mari[20]; în spațiul românesc, cuprins de fapt în acest areal, situația nu putea fi mult diferită, cu excepția regiunilor muntoase, unde accesibilitatea redusă și populația mai rară au protejat pădurile mai mult decît în zonele de podiș și de cîmpie. Acțiunile de acest fel au dus la dispariția unor mari suprafețe de păduri, ca, de exemplu, Codrii Tigheciului, adeseori menționați în scrierile medievale, sau pădurile din nordul Basarabiei, despre care relatează unii călători din secolul al XVI-lea[21]. Drept urmare, dacă, în prima jumătate a acestei perioade, delta Dunării și fîșia acoperită cu lacuri din nordul ei era un întins spațiu mlăștinos, nepracticabil din punct de vedere economic (exceptînd, în special, brațul Chilia al Dunării) și al comunicațiilor și deci aproape nepopulat, după întemeierea Moldovei și lărgirea posesiunilor ei pînă la mare și la gurile acestui fluviu, teritoriul respectiv a început să fie valorificat sub multiple aspecte, fenomen însoțit de înmulțirea așezărilor și de creșterea populației. În elementele sale esențiale însă relația dintre condițiile naturale ale spațiului pruto-nistrean din perioada anterioară formării statului și istoria sa propriu-zisă nu sînt cunoscute, în situația în care, pentru vremea aceea, fenomenul respectiv este mult prea important pentru a putea fi neglijat. Este adevărat că există cîteva studii de geografie istorică a Moldovei medievale

---

19 C. C. Giurescu, *Istoria pădurii românești din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, București, 1976, p. 86-88.

20 F. Braudel, *op. cit.*, p. 17.

21 *Călători străini despre țările române*, III, București, 1971, p. 217. De fapt, la vremea respectivă, aceste păduri erau doar niște rămășițe ale codrilor de altădată.

timpurii[22], dar, făcînd abstracție pînă la un punct de monografia bine documentată a lui V. Spinei[23], de regulă, scrierile de acest fel sînt preocupate prioritar fie de procesele demografice (V. Spinei, L. L. Polevoi), fie de istoria politică (Gh. I. Brătianu) și deci nu insistă în mod special asupra cadrului natural al teritoriului respectiv în calitate de condiție fundamentală pentru evoluția sa istorică. Deși în bună parte o astfel de abordare își are explicația în interesele profesionale ale istoricilor, totuși ea este determinată și de sărăcia informației despre acest fenomen; puținele date care pot fi culese din mărturiile unor călători prin Moldova sau, încă mai puțin, din unele hărți medievale nu sînt suficient de concludente în acest sens (v. cap. IV din cartea de față). În plus, așa cum arată și studiul respectiv al lui Spinei din monografia menționată, ca și cartea lui L. S. Berg, cercetările asupra ecosistemului sau a biosferei Moldovei vizează aproape în exclusivitate realitățile din zilele noastre, care, evident, nu sînt raportabile la situația din timpurile mai vechi de o jumătate de mileniu. De unde se desprinde concluzia că nu dispunem de o bună cunoaștere a mediului natural al Basarabiei din acea vreme, iar, fără asta, o serie de aspecte esențiale ale acelei perioade îndepărtate rămîn necunoscute, deoarece, așa cum observa același F. Braudel, fenomenele naturale, inclusiv cele de climă, nu sînt doar o problemă economică, ci una vitală[24].

---

22 Vezi V. Spinei, *op. cit.*; Л. Л. Полевой, *Очерки исторической географии Молдавии XIII-XV вв.*, Кишинев, 1979. Tangențial, acest aspect este abordat și în studiul lui Gh. I. Brătianu despre geografia istorică a Mării Negre, care rămîne mai degrabă o cercetare de istorie politică, prea puțin preocupată de cadrul natural al spațiului studiat: Gh. I. Brătianu, *Marea Neagră de la origini pînă la cucerirea otomană*, I, ed. îngrij., studiu introd., note și bibliogr. de Victor Spinei, București, 1988, p. 84-101. Dintre scrierile, mai mult sau mai puțin documentate, asupra acestei chestiuni ale unor nespecialiști în istorie, v. de ex. L. S. Berg, *op. cit.*, p. 12-38; Z. C. Arbure, *Basarabia în secolul XIX*, ed. a 2-a realizată de Tatiana și Ion Varta, Chișinău, 2001, p.33-84.

23 V. Spinei, *op. cit.*, p.13-44.

24 F. Braudel, *op. cit.*, p.25. Vezi unele discuții asupra acestei probleme la Ch.W. Simon, *„Evolutionary history". Trends in the contemporary history of the historiography of environment*, în „Storia della Storiografia", Milano, XXIV, 2005, 47, p. 90-120.

De exemplu, dacă am fi informați satisfăcător asupra caracterului precipitațiilor, a fenomenelor de secetă, a cantității de apă din rîuri și lacuri, a florei etc. din spațiul est-prutean din prima jumătate a mileniului II, am cunoaște o serie de lucruri precise relativ la realitățile economice, sociale, etnodemografice de aici din vremea respectivă, acestea fiind cele mai autentice date istorice, nu doar referințe de domeniul biosferei. Pentru că, așa cum aprecia același Braudel, istoria este întîi de toate geografie[25], și dacă este așa pentru istorie în general, observația respectivă este cu atît mai potrivită pentru timpurile mai vechi, cînd dependența omului de mediu era mai mare decît în epoca modernă.

25 F. Braudel, *Gramatica civilizațiilor*, vol. I, București, 1994, p. 40-47.

Capitolul I

Observații generale cu privire la semnificația geografică și istorică a numelui Basarabia (cu referință la spațiul pruto-nistrean)

1. Ținutul dintre Prut și Nistru în vechea tradiție istoriografică

În istoriografia română, introducerea în subiectul numit Basarabia medievală aproape întotdeauna a făcut-o, mai cu seamă în timpurile mai vechi, Dimitrie Cantemir. Primele mențiuni ale acestui nume se întîlnesc în cunoscutele sale scrieri istorice *Descrierea Moldovei* și *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, ca și în cele două compilații, mai puțin cunoscute, care au stat la baza celor dintîi, și anume *Istoria moldo-vlahică* și *Despre numele antice și de astăzi ale Moldovei*. În lucrarea de la urmă, de exemplu, aflăm observația că „întregul neam romano-valah se găsește astăzi împrăștiat în șase ținuturi: în Moldova, Muntenia, Basarabia, Transilvania, Mysia și Epirul din Grecia”[26]. Se pare că aceasta este prima referință din literatura română la Basarabia ca spațiu istorico-geografic românesc distinct. Uneori, autorul vorbește chiar de basarabeni, bineînțeles ca parte a poporului român, întrucît „mol-

---

[26] Dimitrie Cantemir, *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus* și *Historia moldo-vlachica*, ed. critică, trad., introd., note și indici de Dan Slușanschi, în „Opere complete”, IX, tomul I, București, 1983, p. 421.

dovenii, muntenii, valahii transalpini, mysienii, basarabenii și epiroții se numesc pe sine cu toții cu un nume cuprinzător nu «vlahi», ci «români», iar limbii lor neaoșe îi spun «limbă română»"[27]. Deși Basarabia este menționată separat de Moldova, totuși la această etapă Cantemir încă nu pare să fi fost în stare a delimita clar cele două teritorii. Așa cum se va vedea și din alte pagini ale cărții de față, concluzia care rezultă din examinarea atentă a scrierilor sale istorice, atunci cînd acestea se referă la teritoriul pruto-nistrean, este că, în funcție de context, învățatul avea în vedere două sensuri ale numelui Basarabia: unul care viza tot spațiul acesta, și altul care se limita doar la partea sa sudică. Astfel, citîndu-l într-un loc pe Bonfinius, fără să ia însă atitudine față de afirmația acestuia, el zice că Moldova „se întinde între Istru și Tyras de la Hierassus (Ierasus sau Siret) și pînă la Pontul Euxin"[28], iar în alte părți va susține că Basarabia cuprinde fostele ținuturi ale geților dintre rîurile Hierassus și Tyras[29]. Alt sens pune el în numele Basarabia atunci cînd, citîndu-l pe Cureus, spune că, la 1485, Ștefan cel Mare „a pierdut Basarabia", care, precizează el, făcînd trimitere la *Pandectele* lui Leunclavius, „este anume ținutul acela de la marginea Moldovei, așezat la Marea Neagră, care cuprinde Chilia și Kierman (*sic*) sau Moncastro"[30].

Lucrurile vor începe să se profileze mai clar în celebra sa lucrare *Descrierea Moldovei*, care conține și prima mențiune oarecum completă despre amplasarea și configurația acestui teritoriu în Evul Mediu. „În vremurile de demult, zice el, Moldova era împărțită în trei părți: *cea de jos*, *cea de sus* și *Basarabia*, în care se numărau, luate le un loc, 23 de ținuturi mai mici. Dar, în vremurile care au trecut, cînd Basarabia căzu sub stăpînirea turcilor și, prin trădarea voievodului *Hero* sau *Aron*, Benderul cu patru ținuturi le fură date la mînă, voievozilor Moldovei nu le-au rămas decît 19 ținuturi și încă nici acestea întregi"[31]. Această frîntură de text este foarte inte-

---

27 *Ibidem*, p. 415.
28 *Ibidem*, p. 419.
29 *Ibidem*, p. 277, 399.
30 *Ibidem*, p. 423.
31 Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Chișinău, 1992, p. 20.

resantă, dar, dacă faptele invocate în ea nu sînt examinate cu toată atenția și nu sînt puse față în față, ea se arată confuză și contradictorie. Astfel, evocarea momentului ocupării Benderului în 1538, ca început al istoriei Basarabiei turcești (dacă facem abstracție de faptul că administrația militară otomană era prezentă la Chilia și Cetatea Albă cu mai bine de o jumătate de secol în urmă), fără ca povestea cu „voievodul Aron" să aibă vreo relevanță pentru producerea acestui fenomen[32], parcă ar vrea să arate că despre teritoriul cu un astfel de nume se poate vorbi doar cu începere de la această dată. Pe de altă parte însă Cantemir spune cît se poate de răspicat că Basarabia, ca teritoriu cu acest nume, existase încă pînă la data respectivă, alături de cealaltă parte a Moldovei, care era împărțită în Țara de Sus și Țara de Jos. Știm însă că, pe atunci, o astfel de împărțire a Moldovei încă nu exista, ea urma să apară doar pe la mijlocul secolului al XVI-lea[33]; în momentul cînd va apărea, Țara de Jos va cuprinde aproape toată Basarabia, cu excepția ținutului Hotin. Dar din ce spune Cantemir se vede foarte bine că Basarabia de pînă la ocupația otomană, pe care uneori el o numește țară (*principatus*), alteori parte de țară (*regio*)[34], deși considerată parte a Moldovei, era totuși separată teritorial (probabil, într-un anume fel, și administrativ) de celelalte două părți ale acesteia. Traducătorul român a tălmăcit corect cuvîntul latin *olim* din textul original al cărții[35] prin sintagma „în vremurile de demult", expresie care

---

32 N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. II, ed. a 2-a, adăugită, București, 1928, p. 143; v. și T. Gemil, *În fața impactului otoman*, în „Petru Rareș", coord. Leon Șimanschi, București, 1978, p. 150; idem, *Agresiunea otomano-tătaro-poloneză și căderea lui Petru Rareș*, ibidem, p.151, 158.

33 D. Ciurea, *Organizarea administrativă a statuluiu feudal Moldova (sec. XIV-XVIII),* AIIA(X), II, 1965; v. și D. Moldovanu, *Toponimia Moldovei în cartografia europeană veche (cca 1395-1789),* în „Tezaurul toponimic al României. Moldova", vol. I, partea a 4-a, Iași, 2005, p.XXVII.

34 Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, în „Operele principelui Demetriu Cantemiru", tomul I, București, 1872, p.19.

35 În texul original avem frazele „Tota Moldavia tribus olim absolvebatur partibus, *inferiore*, *superiore* et *Bassarabia*" și „*Bassarabia*, quae tertia olim erat Moldaviae pars": *Ibidem*, p. 10, 19.

sugerează în ambele limbi ideea unei epoci istorice îndepărtate și care, în cazul menționat de Cantemir, am văzut că vizează perioada anterioară începutului secolului al XVI-lea. Sînt și alte fapte și date în *Descrierea Moldovei* care arată că sursele de care s-a folosit Cantemir pentru scrierea acestei cărți – pentru că este în afara oricărei îndoieli că aceasta este o carte alcătuită în special în temeiul cercetării altor scrieri și foarte puțin în baza observațiilor proprii la fața locului – i-au sugerat mereu ideea că Basarabia era tot teritoriul pruto-nistrean, mai mult sau mai puțin detașat de Moldova din dreapta Prutului. Astfel, într-un loc, el vorbește de Basarabia ca parte a Moldovei „dinspre Ucraina leșească"[36], ceea ce arată clar că nu se referea doar la extremitatea sudică a acestui teritoriu. În altă parte menționează Bîrladul ca centru administrativ al Țării de Jos[37], iar acest fapt, amintindu-ne observația sa semnalată mai sus privind împărțirea Moldovei, trimite și el, indirect, la tradiția separării teritorial-politice a pămînturilor despărțite de rîul Prut. Constatăm, așadar, că și aceste referințe susțin ipoteza unei Basarabii foarte vechi, în mod cert anterioară aceleia care, de la 1538, avea să fie toată partea sudică a teritoriului pruto-nistrean de sub control direct otoman, de la rîul Botna spre sud pînă la Dunăre și pînă la Marea Neagră. Extrem de relevant este faptul că, după cum susține Cantemir, în Evul Mediu, Basarabia, căreia, așa cum am văzut, el îi atribuie uneori un statut teritorial-politic aparte[38], nu era un toponim cules de cărturari de prin cărți, ci un nume bine cunoscut românilor din spațiul pruto-nistrean, adică foarte

---

36 Idem, *Descrierea Moldovei*, p. 14.

37 *Ibidem*, p. 22.

38 Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, în „Opere", București, 2003, p. 945. În istoriografia română mai veche, în special în cea de factură romantică, s-a vorbit chiar despre un voievodat al Basarabiei. Astfel, referindu-se la realități de la sfîrșitul secolului al XIV-lea, Gh. Șincai susținea că Basarabia ar fi fost constituită într-un voievodat ce s-ar fi aflat în „Bugeacul deacum...": Gh. Șincai, *Opere I. Hronica românilor*, tom I, București, 1967, p. 557-558. B. P. Hasdeu îl combate cu vehemență în strădanța de a demonstra că sursa la care se referă Șincai (e vorba de lucrarea lui J. C. Engel *Geschichte des ungarischen Reiches und seiner Nebenländer*) ar fi avut, de fapt, în vedere Țara Românească: B. P. Hasdeu, *Scrieri, vol. 8, Istoria critică a românilor*, Chișinău, 2008, p. 125.

vechi: ținutul, zice el, „poartă astăzi în popor numele de Basarabia”[39]. Numai că, fie din lipsă de date suficiente, fie pentru că în acel moment învățatul principe nu-și punea o astfel de sarcină de cercetare[40], această ipoteză nu a fost formulată tranșant, rămînînd să arate în *Descrierea Moldovei* mai degrabă ca o sugestie, decît ca un lucru absolut sigur. Ba mai mult, atunci cînd purcede la caracterizarea Basarabiei ca cea de-a treia parte a Moldovei, el pornește de la realități tîrzii, din vremea sa ori din timpurile mai mult sau mai puțin apropiate de momentul descrierii, altfel spus, din vremea cînd numele Basarabia îl avea doar partea de jos a teritoriului pruto-nistrean, stăpînită de turci și locuită în cea mai mare parte de tătari. „Această parte de țară, precizează el, a fost luată de turci mai înainte ca țara întreagă să le fie închinată și, din această pricină, nu se mai află sub stăpînire moldovenească, cu toate că și astăzi tîrgușoarele și satele așezate pe malurile Dunării sînt pline de moldoveni, care țin de legea creştinească și rabdă stăpînirea silnică a turcilor și tătarilor”[41]. Anume la această idee despre Basarabia se va referi el cînd va zice că ea „cuprinde astăzi patru ținuturi: al Bugeacului, al Akermanului, al Chiliei și al Ismailului” și este locuită de o populație amestecată de moldoveni, tătari și turci[42]. Această percepție va rămîne neschimbată în tradiția istorică și așa o vom constata în unele scrieri de la sfîrșitul secolului al XIX-lea[43].

---

39 Dimitrie Cantemir, *Historia moldo-vlachica*, în „Opere complete”, vol. IX, tomul I, p. 143.

40 Într-adevăr, el avea de gînd să revină la problema Basarabiei străvechi, ca și la multe altele, odată ce anunța că „despre toate acestea vom vorbi mai pe larg cînd vom avea prilej să descriem istoricește soarta țării noastre de la început și pînă în vremile de astăzi”: Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 55.

41 *Ibidem*, p. 29.

42 Idem, *Descrierea Moldovei*, București, 1973, p. 83. Vezi și Antonii Bonfinii, *Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia, cum brevis appendix per Ioannes Sambucum*, Francofurti, 1581.

43 *Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой, или Буджака, с приложением генерального плана края …*, Аккерман, 1899, с. 46: „Basarabia propriu-zisă sau Bugeacul a fost împărțită de turci în patru părți: Bugeac, Akkerman, Chilia și Ismail”. Titlul acestei lucrări este nepotrivit cu conținutul, care caută mai degrabă să imite *Descrierea Moldovei* a lui Cantemir.

Așadar, conform aprecierilor lui Cantemir, Basarabia din vremea sa[44] cuprindea partea sudică a teritoriului dintre rîurile Prut, Dunăre, Nistru și Marea Neagră. El încearcă să demonstreze cum se separa, la începutul secolului al XVIII-lea, Moldova de teritorul numit Basarabia, observînd că „după cum se vede limpede din hartă (harta alcătuită de el pentru *Descrierea Moldovei – I. Ț.*), astăzi hotarul Moldovei este pe Prut, de la gura lui pînă la satul Traian, iar de acolo pînă la valul lui Traian, peste rîul Botna, și, în linie dreaptă, pînă la gura Bîcului, care se varsă în Nistru"[45]. Asta înseamnă că, în viziunea lui Cantemir, Basarabia cea mică, adică Basarabia din vremea ocupației turcești, era identică cu toată întinderea dintre valul lui Traian de sus (satul Traian pe Prut nu putea fi altul decît cel de lîngă Leova) și rîurile Prut, Nistru și Dunăre. În linii generale, cunoștințele sale despre configurația interfluviului pruto-nistrean sînt aproape corecte, fără ca el să aibă totuși o reprezentare exactă a acestui spațiu[46]. Ca imagine de ansamblu pentru spațiul pruto-nistrean, harta alcătuită de el, cunoscută cu titilul de *Tabula geographica Moldaviae* (**pl. 49**), corespunde, în linii generale, cu textul *Descrierii Moldovei* și cu reprezentările cartografice actuale[47], spre deosebire de reeditările ei postume, cu importante „ajustări" (**pl. 50, 51**), în care teritoriul Basarabiei este aproape de două ori mai mic față de situația reală, iar această înghesuială a făcut ca Bugeacul să fie identificat, în aceste tipărituri, cu Basarabia, pe cînd *Descrierea Moldovei* insistă asupra faptului că Bugeacul este doar o parte a Basarabiei.

Calificativul de țară pentru Basarabia din acea vreme îl folosește și N. Iorga, în special pe motiv că ea este cea dintîi pe care

---

44 Este important de semnalat acest lucru, întrucît Basarabia din vremea lui Cantemir și, în general, Basarabia din perioada dominației otomane asupra Moldovei nu este totuna cu Basarabia din Evul Mediu timpuriu, după cum se vede din capitolul III al lucrării de față.

45 Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei* (1992), p. 15. Relativ la acest subiect, v. D. Moldovanu, *op. cit.*, p. LXXXVII-CII.

46 Vezi și I. Țurcanu, *Cîteva observații asupra numelui Basarabia*, în „Istros", V, Brăila, 2009, p. 237.

47 Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, planșa.

o menționează sursele istorice străine, în timp ce celelalte teritorii românești încă „nu sînt pomenite în istorie”[48]. „Această margene dunăreană, concretizează el, putea fi privită ca *altă* țară. Precum malul drept (al Dunării – *I.Ț.*) a fost de mai multe ori în strînsă legătură cu împărăția bizantină, apoi cu țaratul bulgăresc, de imitație împărătească, și malul stîng, ținutul de deasupra gurilor marelui rîu, ca și acela de pe țărmul Mării Negre pînă la limanul Nistrului, a fost în legătură măcar cu Bizanțul, dacă nu și cu înlocuitorii săi din Tîrnova”[49]. Dar, tot în viziunea lui Iorga, acea Basarabie „moldovenească”, cum o numește el cu referință la vremea și la statutul real al acelei părți a Moldovei, putea fi numită țară și sub aspectul organizării vieții economice, urbane și al structurii sale etnice, mult deosebite de realitățile din restul teritoriului românesc. În această Basarabie, zice el, „fără însă o conștiință deosebită, Cetatea Albă, cu jupînul ei, avea poate altă organizație decît orașele din lăuntru, cu șoltuz și pîrgari. În Chilia se păstrau încă puternice simpatii muntene[50], și ungurii aveau prieteni aici, ca și prin Brăila, fiind un drum spre Ungaria[51]. În sfîrșit, armenii, genovezii, grecii erau mai bucuroși de o stăpînire italiană. Ca toate porturile, și acestea erau mai puțin ale uscatului de care țineau, decît ale mării care li dădea hrana”[52]. Așadar, avem, în două-trei propoziții, o caracteristică condensată și foarte concretă a unor realități pe cît de diverse, pe atît de complexe din istoria timpurie a Basarabiei. Între altele, spre deosebire de Cantemir, Iorga subliniază structura etnică cosmopolită a celor două orașe basarabene. Aceste observații, chiar dacă nu dau imaginea completă a ceea ce era de fapt Basarabia în primul secol de existență a statului la ro-

48 N. Iorga, *Basarabia noastră. Scrisă după 100 de ani de la răpirea ei de către ruși (1912),* în: „Neamul românesc în Basarabia”, București, 1995, p. 141.

49 *Ibidem*, p. 141-142.

50 Referință la stăpînirea anterioară, discutabilă, a Munteniei asupra acestui oraș de la Dunăre. Vom reveni mai încolo la acest subiect, pentru a-l examina detaliat.

51 Mențiune importantă privind prezența ungară la Chilia, despre care vom vorbi ceva mai desfășurat într-un compartiment aparte al lucrării, consacrat anume prezenței ungurești și muntenești în sudul Basarabiei.

52 *Ibidem*, p. 152.

mâni, sînt totuși destul de relevante prin individualizarea, în context general românesc și în raport cu lumea învecinată, a acestei comunități teritoriale, economice, sociale și etnice.

Cele cîteva referințe de mai sus la Basarabia nu ne fac să știm cînd a apărut acest nume și ce teritoriu viza el în mod precis; am văzut că nici chiar Cantemir, sursa cea mai prestigioasă privind acest subiect, deși, așa cum vom vedea mai jos, citează unele scrieri medievale în care se întîlnește numele respectiv, nu-și pune totuși sarcina specială de a examina această chestiune, de aceea nu datează momentul apariției Basarabiei în istoriografie, mulțumindu-se cu observația generală și oarecum confuză că acest nume ar fi existat încă înainte de invazia mongolă[53], și nici nu caută să delimiteze cu exactitate spațiul pe care ea îl viza. Precizăm că avem în vedere aici anume toponimul care se referea în Evul Mediu la teritoriului dintre Prut și Nistru, nu și Basarabia cu sensul de voievodat al Basarabilor, cum a fost numită în medievalitatea românescă timpurie Muntenia sau Valahia.

Cele mai vechi texte cunoscute ce conțin numele de Basarabia cu referință la spațiul pruto-nistrean datează din secolul al XVI-lea. Ne-am mai întîlnit în cîteva rînduri mai sus cu mărturiile din secolul al XVI-lea ale cronicarului polon Martin Cromer[54] și ale istoricului german Joachim Cureus, care vorbeau despre Basarabia ca parte a Moldovei de lîngă Marea Neagră unde se aflau cetățile Chilia și Moncastro[55]. Referințe similare datînd din a doua jumătate a secolului al XVI-lea întîlnim și în scrierile istorice ale polonului S. Sarnicki și, cum am văzut puțin mai sus, ale germanului J. Leunclavius. Cînd V. Spinei susține că „primele atestări scrise ale numelui Basarabia pentru teritoriul cuprins între cursul inferior al Prutului și Nistrului

53 Dimitrie Cantemir, *Hronicul…*, p. 1421.

54 Martini Cromeri, *De origine et rebus gestis polonorum*, Basel, 1568, p. 312. Din această referință nu se poate deduce că numele Basarabia ar fi fost cunoscut în Polonia (ceea ce era foarte posibil, cum vom vedea mai încolo) încă în prima jumătate a sec. XV; deocamdată, știm în mod sigur că acest istoric polon avea știre de el înainte de anul 1555, an în care apare scrierea sa istorică.

55 *Apud* Dimitrie Cantemir, *Hronicul…*, p. 1421-1422.

datează de-abia din secolele XV-XVI", el are în vedere și unele referințe cartografice, neîndestulător de sigure, ca, de exemplu, globul din 1492 al lui Martin Behaim[56]. De unde se vede că primele referințe scrise sigure la numele acestui teritoriu rămîn tot cronicile lui Cromer și Cureus, care însă, în fond, sînt încă nestudiate sub acest aspect. Nu încape însă nici o îndoială că despre Basarabia moldovenească se știa în Polonia, poate și în Sfîntul Imperiu Roman, cu mult înainte de apariția acestor scrieri; studierea lor, ca și a operelor altor istorici din acea vreme, și în special cercetarea acelor surse folosite în aceste scrieri care se referă la teritoriul dintre Prut și Nistru ar putea aduce date foarte interesante privind subiectul în discuție. Motive și fapte la care ne vom referi pe larg în altă parte ne îndeamnă să credem că numele Basarabia era cunoscut în mediul cult polon cu cîteva secole înainte de vremea lui Cromer și a contemporanilor săi.

Cît privește etimologia numelui Basarabia, în general, nu doar cu referință la toponimul ce vizează teritoriul pruto-nistrean, trebuie observat că au existat numeroase încercări de a-i găsi originea. De cele mai multe ori, aceste eforturi au fost legate de numele lui Basarab, întemeietorul Țării Românești (numită uneori, la început, Țara Basarabilor sau chiar Basarabia), și tocmai de aceea, de vreme ce aceste eforturi vizează un alt context istorico-geografic și alte realități istorice, le trecem în alt registru pentru a le putea examina atunci cînd le va veni rîndul. Dar au existat și alte tentative de a lămuri originea numelui Basarabia, destul de des gratuite[57], fie prin examinarea unor toponime sau antroponime cunoscute din spațiul est-prutean[58], fie prin trimitere la realități

---

56 V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, ed. a 2-a, Chișinău, 1992, p. 47. Referitor la globul pămîntesc al lui M. Behaim, v. M. Popescu-Spineni, *România în istoria cartografiei pînă la 1600*, vol. I, București, 1938, p. 107.

57 Trebuie totuși să menționăm corectitudinea și realismul, în acest sens, ale cercetărilor topo- și antroponimice ale lui A. Eremia (*Nume de localități*, Chișinău, 1990) și M. I. Ianover (*Cuvinte de ieri, cuvinte de azi*, 1990).

58 I. Dron, de ex., susține, fără dovezi sigure și ignorînd numeroasele eforturi întreprinse anterior în acest sens, că „cea mai verosimilă este anume originea autohtonă – dacică – a numelui personal și dinastic *Basarab(ă)*": I. Dron, *Studii și cercetări (Articole selecte),* Chișinău, 2001, p. 106.

istorice și spații geografice mult prea îndepărtate de locurile și de vremurile discutate aici, fie prin referință la cele mai variate limbi sau tradiții populare etc.[59]

2. Basarabia versus Bugeac

În unele locuri din textul de mai sus și, în mod implicit, în notele pe care se bazează aceste referințe, s-a putut constata o relație de variat caracter între toponimele Basarabia și Bugeac[60], în unele cazuri fiind vorba de fapte diferite, iar în altele, dimpotrivă, de fenomene de aceeași natură sau chiar identice. Neconcordanțele și confuziile dintre cele două nume reclamă un răspuns limpede la întrebarea dacă ele sînt același lucru sau dacă, din contra, nu sînt cumva lucruri diferite. Să încercăm a pătrunde mai adînc în substanța acestei relații.

Primele opere reprezentative ale istoriografiei române moderne, aflîndu-se în oarecare disonanță cu cronicile medievale moldovenești și cu principala scriere istorico-geografică a lui Cantemir, tind să arate că nu ar fi existat niciodată vreo deosebire între Basarabia și Bugeac. Astfel, Gh. Șincai afirmă repetat că Basarabia „s-au numit și pînă astăzi se numește Bugeac"[61]. Aceeași impre-

---

59 Vezi toată abracadabra aceasta la B. P. Hasdeu, *op.cit.*, p.111-135.; idem, *Etymologicum Magnum Romaniae*, tomul IV, București, 1898, pentru horonimul Basarabia, p. VIII, XIX, XXV, XXIX, XXXIII, XXXV-XXXVII, XLVII; pentru numele Basarab, p. LI-LX ș.a.; idem, *Basarabii. Cine? De unde? De cînd?,* București, 1894, p. 7-19. Nu am observat ca Hasdeu să fi susținut, așa cum afirmă I. Dron, că numele Basarab, exact în această formă, ar fi de origine dacică. Este adevărat că, după Hasdeu, dinastia domnitoare a Țării Românești s-ar fi tras din nobili daci, iar numele *Basarab(ă)* ar fi provenit de la dacicul *Sarabă*: vezi *Basarabii*..., p. 7-13. Teoria aceasta este însă mult prea șubredă pentru a avea putere de convingere. În una din lucrările sale istorice mai tîrzii, Hasdeu va ține să precizeze că la daci nu exista numele de Basarabi, ci de Sarabi: v. *Basarabii*, p. 9. Realitatea însă e că, judecînd după cele mai prestigioase cercetări asupra istoriei geto-dacilor, nu se cunosc daci cu un astfel de nume, nici ca element etnic și nici ca grup social, iar asta înseamnă că se prăbușește toată construcția etimologică a lui Hasdeu ce pornește de la originea dacică a numelui Basarab. Despre proveniența numelui Basarabia de la „bessii romanizați ai Peninsulei Balcanice", v. D. Onciul, *Radul Negru și originile Principatului Țării Românești*, în: D. Onciul, Scrieri istorice, vol. I, București, 1968, p. 391, 438.

60 Mai vezi, asupra acestei chestiuni, și I. Țurcanu, *op. cit*., p. 240 și urm.

61 Gh. Șincai, *op. cit*., p. 587 ; vezi și p. 431-32, 441, 557-558.

sie se desprinde și din *Istoria critică* a lui B.P. Hasdeu[62]. Părerea aceasta a ajuns să fie împărtășită și de unii dintre cei mai de seamă istorici români contemporani. Gh. Brătianu, de exemplu, susține că Basarabia de la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea era totuna cu ceea ce avea să fie mai tîrziu Bugeacul[63]. În scrierile de popularizare a cunoștințelor despre Basarabia, ea a devenit un loc comun[64]. Nici nu s-ar fi putut altfel, de vreme ce chiar buni istorici mediviști contemporani folosesc formule de tipul „Basarabia = Bugeacul"[65]. După unii istorici, Bugeacul s-ar fi întins spre nord pînă în partea centrală a Moldovei: Șt. Gorovei lasă să se înțeleagă că el ar fi cuprins și Tighina[66], I. Chirtoagă crede că limita de nord a Bugeacului ar constitui-o Codrii Orheiului[67], iar după E. Denize, acesta ar fi ajuns spre nord și est pînă

---

62 B. P. Hasdeu, *op. cit.*, p. 121, 122 ș.a.

63 Gh. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, 1980, p.149; idem, *Marea Neagră de la origini pînă la cucerirea otomană*, vol. II, ed. V. Spinei, București, 1988, p. 215. Prin Basarabia de la acea vreme, Gh. Brătianu, ca și alți istorici, la care ne vom referi de mai multe ori mai încolo, înțelegea o fîșie de pămînt la nord de brațul Chilia al Dunării, care evident că nu putea avea nimic în comun cu Bugeacul de mai tîrziu.

64 Vezi, de ex., Gh. Popa-Lisseanu, *Basarabia. Privire istorică*, București, 1924, p. 9; Л. С. Берг, *Бессарабия. Страна – Люди – Хозяйство,* Chișinău, 1993, p.12; Z. Arbure, *Basarabia în sec.XIX*, ed. a 2-a, Chișinău, 2001, p. 35-36; *Basarabia. Monografie*, sub îngrijirea lui Șt. Ciobanu (studiul lui I. Zaborovschi „Istoria"), ed. a 2-a, Chișinău, 1993, p. 102.

65 C. Rezachevici, *Introducere* la „Cronica Moldovei de la Cracovia. Secolul XIII – începutul secolului XVI. Textul inedit al unui autor polon anonim", București, 2006, p. 83. E adevărat că, în alte locuri, C. Rezachevici se exprimă altfel, de ex., că Basarabia este „Bugeacul cu Chilia și Cetatea Albă" (*ibid.*, p. 82).

66 Șt. Gorovei, *Mușatinii*, București, 1976, p. 93.

67 I. Chirtoagă, *Tîrguri și cetăți din sud-estul Moldovei (secolul al XIV-începutul secolului al XIX-lea)*, Chișinău, 2004, p. 3. Z. Arbure afirma și el că Bugeacul începea la sud de Chișinău (*op.cit.*, p. 36). În multe scrieri istorice din România, în loc de Bugeac se scrie Buceag, probabil prin asociere omofonă cu Bucegi: v., de ex., E. Corbu, *Un popor asimilat: cumanii*, în „Rost", 2007, nr. 53-54. Chiar și la P. P. Panaitescu putem întîlni, de ex., „țărmul bucegean": v. *Legăturile moldo-polone în secolul XV și problema Chiliei,* „Romanoslavica", III, București, 1958, p. 96; la Iorga, „părțile bucegene": *Istoria românilor, vol. III, Ctitorii*, ed. a 2-a, București, 1993, p. 45. Numele „Buceag" a fost preluat necritic, cu sensul de variantă „românească" a numelui mai cunoscut, original, de unele lucrări istorice europene cu caracter general: v. *Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*, Hrsg. Edgar Hösch, Karl Nehring, Holm Sundhaussen, Konrad Clewing, Wien/Köln/Weimar, 2004, s. 111.

la Bîc și Nistru, cuprinzînd la sud Chilia și Cetatea Albă[68]. Într-o asemenea viziune, Bugeacul tinde să fie mai mult chiar decît s-a ştiut că fusese în Evul Mediu Basarabia stăpînită de turci, așa cum avea să o caracterizeze Cantemir. Pentru o altă parte a istoricilor, Basarabia și Bugeacul nu sînt totuși termeni identici, chiar dacă aceştia nu încearcă o delimitare categorică a lor. Pentru tînărul Iorga, de exemplu, cucerirea otomană a Chiliei și Cetății Albe, în 1485, a însemnat o „anexare a Bugeacului"[69]. Dar, chiar la sfîrșitul studiului în care întîlnim această remarcă și, apoi, în alte scrieri, el va delimita Bugeacul, e adevărat că nu totdeauna suficient de consecvent, de cele două orașe, mai ales de Cetatea Albă[70]. Ca și în viziunea tînărului Iorga, uneori, la V. Spinei, Bugeacul s-ar limita la cîmpia dintre Chilia și Cetatea Albă[71], alteori este identic cu tot sud-estul Moldovei[72], iar cîteodată e totuna cu „arealul de cîmpie de la nordul gurilor Dunării și al Mării Negre (!?)"[73]. Și pentru I. Vásáry acesta este toată cîmpia din nordul deltei Dunării[74]. Aceste specificări arată că, în istoriografia contemporană, locul Bugeacului nu este delimitat destul de clar, constatare valabilă și pentru scrierile istoricilor din Moldova sovietică. P. P. Bîrnea, de exemplu, identifică stepa Bugeacului cu „partea sudică a interfluviului pruto-nistrean"[75]. Mai rar, de regulă, în scrierile nespecialiştilor

---

68 E. Denize, *Problema Basarabiei de la Ștefan cel Mare la Mihai Viteazul*, Aalborg, 2001, p. 90.

69 N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899, p. 7.

70 *Ibidem*, p.282; idem, *Istoria românilor, vol. III,* p. 139, 242, 244. Alteori, Bugeacul e „Basarabia de jos": idem, *Istoria românilor, vol. II, Oamenii pămîntului (pînă la anul 1000),* București, 1992, p. 42.

71 V. Spinei, *Realități etnice în Moldova Meridională în secolele X-XIII. Români și turanici*, Iași, 1985, p. 44.

72 Idem, *Generalități privind geneza orașelor medievale din Moldova*, în: V. Spinei, „*Universa Valachica*. Românii în contextul politic internațional de la începutul mileniului al II-lea", Chișinău, 2006, p. 633.

73 Idem, *Restructurări etnice la nordul gurilor Dunării în secolele XIII-XIV*, în „*Universa Valachica*", p. 321. Într-un caz, autorul așază Cetatea Albă în afara stepei Bugeacului: *ibid*., p. 337.

74 I. Vásáry, *Cumans and tatars. Oriental military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185-1365*, Cambridge, 2005, p. 134.

75 П. П. Бырня, *Молдавский средневековый город в Днестровско-Прутском междуречье (XV-начало XVI в.),* Кишинев, 1984, с. 38.

în domeniul istoriei, putem întîlni și expresii de genul „Țara de Jos, adică Bugeacul”[76], ceea ce este inadmisibil.

Corelația celor doi termeni poate fi urmărită mai bine în opera cantemiriană, fiind, ce-i drept, mai explicită în *Descrierea Moldovei*, așa cum am menționat în treacăt mai sus, și mai puțin clară în *Hronic*, ca și în cele două scrieri istorice complementare în raport cu acestea. Pornind, în lucrarea *Despre numele antice și de astăzi ale Moldovei*, de la relatarea lui Ioannes Cluverius despre „Moldova de jos, care se întinde către Pont”, Cantemir continuă astfel: „Astăzi, regiunea este cunoscută sub numele de Basarabia, iară locuitorii îi spun Bugeac”[77]. O formulă aproape similară întîlnim și în *Istoria moldo-vlahică*, unde putem citi că „ținutul care se întinde într-un unghi prelung între Hierassus și Tyras către Pont poartă astăzi în popor numele de «Basarabia», iar pentru locuitorii tătari de «Bugeac»”[78]. *Hronicul,* oarecum, repetă aceste formule din cele două scrieri rămase în timpul vieții autorului în manuscris: „Basarabia sau, precum noi acmu cu nume tătărăsc îi dzicem, Bugiacul”, ori „Bugeacul odată s-au fost chemînd Basarabia”[79]. Probabil, tocmai o astfel de asociere a celor doi termeni l-a făcut și pe istoricul german J. E. Thunmann, care cunoștea scrierile lui Cantemir, să folosească într-un loc formula „cea mai mare parte a Basarabiei, adică Bugeacul, dintre Dunăre și Nistru”, iar în altă parte să explice că „Basarabia sau Bugeacul se află între Nistru, Dunăre, Marea Neagră și Moldova”[80]. Cînd însă menționează „Bugeacul propriu-zis”, el se referă explicit la teritoriul de stepă

---

76 *Tezaurul toponimic al României. Moldova,* vol. I, p. XLIV.

77 Dimitrie Cantemir, *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus*, în „Opere complete”, vol. IX, tomul I, p. 33.

78 Idem, *Historia moldo-valachica*, p. 143.

79 Idem, *Hronicul…*, p. 1420-1421; v. și p.1048-1049. Această idee, formulată variat, se întîlnește repetat și în altă lucrare a sa, *Istoria Imperiului Otoman* (trad. I. Hodoș), I, București, 1876: ”Basarabia numită astăzi Bugeac”, „Bugeac, care este Basarabia anticilor”, “Basarabia numită la turci Budgeak” (p. 62, 187, 273).

80 И. Тунманн, *Крымское ханство*, предисловие Н. Л. Эрнст; перевод (1936 г.) Н. Л. Эрнст и С. Л. Белявской, Симферополь, 1991, с. 15, 53. (vezi și http://www.vostlit.info/Texts/rus5/Tunmann/frametext.htm).

din apropierea Nistrului, dar separat de Marea Neagră și de Dunăre[81]. Însă literatura istorică occidentală din secolul al XVIII-lea, mai cu seamă cea care nu avea pretenții științifice, nu vedea nici o deosebire între cele două nume[82].

Descrierea Moldovei, în schimb, parcă nu ar lăsa nici o îndoială că Basarabia și Bugeacul sînt lucruri diferite, de vreme ce în ea se spune foarte clar că cel din urmă este doar una din cele patru părți constitutive ale celei dintîi. Totuși echivocurile și aspectele confuze nu lipsesc nici aici, de vreme ce chiar compartimentul dedicat Basarabiei începe cu aceste cuvinte: „Basarabia, care odinioară era a treia parte a Moldovei, este toată o cîmpie, nu are nici un fel de munte și păduri și un singur rîu despre care ai putea spune că are apă tot timpul anului, Ialpug; este lipsită cu desăvîrșire de izvoare și rîușoare, din care cauză locuitorii sînt nevoiți să sape puțuri cît mai adînci spre a face față lipsei de apă. În loc de lemne folosesc bălegar de vite; cu acesta, după ce a fost uscat la soare, își încălzesc cocioabele" etc.[83] Evident, acest fragment nu vizează toată Basarabia, care, în partea sudică, unde se aflau celelalte trei ținuturi

---

81 *Ibidem,* p. 53.

82 J.-L. Carra, F. W. Bauer, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie avec une dissertation sur l'état actuel de ces Provinces*, Neuchâtel, 1777, p. 1, 5: „La basse Moldavie comprenait autrefois toute la Bessarabie que les Tartares nomment *Bujak*, où se trouvent deux villes assez fameuses, Akerman et Kilia". Scrierile de acest gen conțin numeroase inadvertențe.

83 Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei* (1973), p. 83. Este adevărat că, astăzi, majoritatea rîurilor care străbat sudul spațiului dintre Prut și Nistru sînt mai degrabă niște pîraie ce seacă în timpul verii, dar nu este tot atît de adevărat că Ialpugul ar fi singurul rîu mai mare din acest teritoriu „care curge toată vremea". De fapt, acesta nu prea este caracteristic pentru stepa Bugeacului, și încă mai puțin fusese pînă la înceuptul secolului al XVIII-lea, aflîndu-se la marginea ei și separînd-o de lunca Prutului. Adevăratul rîu al Bugeacului este Cogîlnic, care e de cîteva ori mai mare ca îndindere și are un mult mai mare debit de apă decît Ialpugul; el izvorăște din Codrii Basarabiei, lîngă mănăstirea Hîncu, cursul său mijlociu și inferior străbate Bugeacul, separîndu-l în două părți aproape egale și revărsîndu-se în lacul Sasîc de lîngă Marea Neagră. Au existat însă momente, pe cele mai cumplite secete, cînd apa din acest rîu s-a redus pînă aproape de dispariție, așa cum constata, de ex., în sec. XVIII, istoricul german Johann Thunmann: *op. cit.*, p. 53. Trebuie însă avut în vedere faptul că, în urmă cu cîteva secole, față de vremea lui Thunmann,

menționate de Cantemir, are foarte mari resurse de apă. Deci, caracterizînd în această bucată de text Basarabia turcească, scriitorul are de fapt în vedere stepa Bugeacului. Trebuie avut în vedere că observațiile lui Cantemir vizează realitățile de la începutul secolului al XVIII-lea și deci nu sînt întru totul valabile pentru situația din secolele XIII-XIV; între altele, patru-cinci secole mai în urmă, „lipsa de apă", ca și cea a lemnelor, în zona de stepă nu era atît de mare, deoarece rîurile interne, ca Ialpugul și Cogîlnicul, aveau un debit mult mai mare, iar suprafețele acoperite cu păduri erau și ele mai întinse[84]. Este important de reținut că, judecînd după harta alcătuită de el pentru această carte (v. **pl. 49**), Cantemir nu avea știre de lacurile de la extremitatea sudică a teritoriului și, în general, avea o idee destul de vagă despre marele sistem hirdrografic din acest spațiu[85]. În secolele XV-XVI, această zonă, cuprinsă, de la nord la sud, între gurile rîurilor Prut, Ialpug, Cogîlnic și Nistru, pe de o parte, apoi Dunărea și Marea Neagră, de altă parte, iar de la vest spre est, între Dunăre și limanul Nistrului, era mult mai întinsă decît pe vremea lui Cantemir și, de asemenea, mai puțin accesibilă călătorilor și crescătorilor de vite. Încă unii autori antici semnalau mari cantități de apă dulce la extremitatea sudică a Basarabiei, ceea ce reducea mult salinitatea Mării Negre[86]. Din anumite cercetări oarecum mai recente, ar reieși că drumul care lega Chilia cu Cetatea Albă trecea pe deasupra lacurilor din vecinătatea mării, după cum și căile de comunicație dintre Chilia și locul de revărsare

---

stepa Bugeacului nu era tot atît de secetoasă și rîul era mereu plin cu apă. În mod evident, începutul capitolului intitulat „Partea crimeeană a Basarabiei sau Bugeacul" din cartea acestuia *Hanatul Crimeii* reproduce cu puține schimbări (inclusiv referințele la Cogîlnic) caracteristica pe care o face Cantemir climei din Bugeac. Referitor la rîurile din Bugeac, v. și V. Spinei, *Realități etnice*..., p.35.

84 Această realitate era semnalată mereu de călătorii străini prin Țările Române în Evul Mediu: N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, București, 1981, p. 97, 145, 175-179 ș.a.

85 O referință critică indirectă, dar evidentă, la cunoștințele limitate ale lui Cantemir despre sudul Basarabiei este, bineînțeles, și această remarcă a lui J. Thunmann: „Istoria naturală a acestor locuri este studiată foarte nesatisfăcător": *op. cit.*, p. 54.

86 *Fontes historiae daco-romanae*, I, ed. V. Iliescu, V. C. Popescu, Gh. Ștefan, București, 1964, p. 112-113, 402-403. Vezi și Gh.I. Brătianu, *Marea* Neagră..., I, p. 92.

a Prutului în Dunăre, de asemenea, evitau lacurile și limanurile din acest teritoriu[87]. Din această cauză, și așa-zisul drum al Brăilei, ce unea Chilia cu Brașovul[88], trebuia să treacă pe deasupra lacurilor dintre Chilia și gura rîului Prut. Tocmai pentru că nu cunoștea aceste realități, precum și ca urmare a amplasării greșite a Chiliei, la mare, nu pe brațul cu același nume, ținuturile Chilia și Cetatea Albă ocupă pe harta lui un spațiu mult mai mic față de cum trebuie să fi fost în realitate. Totuși, ceva mai jos, în textul *Descrierii Moldovei,* Cantemir precizează că prin Bugeac trebuie înțeleasă cîmpia Bugeacului, situată „în mijlocul țării" (Basarabiei), deci mai sus de ținuturile de lîngă Dunăre și de cîmpia din preajma Bielogradului (Cetății Albe); principalul tîrg al ținutului era Căușeni, pe rîul Botna, la marginea nordică a acestui teritoriu[89]. Această observație își are confirmarea și în alte două mențiuni din cartea sa. Într-un loc citim că „Țara Basarabiei" (*principatus* sau *ipsa regio*) cu cele patru ținuturi ale ei era „locuită o parte de tătari și altă parte de turci (*partim Tartaris habitata est, partim Turcis*)"[90]. Evident că turcii nu locuiau în stepa Bugeacului, ci în cetățile de la Dunăre și de pe Nistru și în teritoriul din jurul acestora, care mărginea stepa dinspre est și sud. În altă parte a aceluiași text aflăm că „și astăzi tîrgușoarele și satele așezate pe malurile Dunării sînt pline de moldoveni, care țin legea creștinească" (*etiamsi hodie quoque circa Danubii oras oppida et pagi pleni sint moldava gente, non minus christianam religionem profitente*)[91]. Vorbind aparte despre Reni, Cantemir precizează că în această așezare „nu se află nici un turc, deși este în stăpînire turcească. Oștenii sînt cu toții creștini, moldoveni cu toții, a căror căpetenie este de aceeași lege; acesta este numit îndeobște *beşliagasi* și se află la porunca pașei din Silistra…"[92]. Între altele, aceste specificări sînt perfect valabile și pen-

---

87 Л. Л. Полевой, *Очерки исторической географии Молдавии XIII-XV вв.*, Кишинев, 1979, с. 160-161 (Рис. 8).

88 N. Iorga, *op. cit.*, p. 95.

89 Dimitrie Cantemir, *op.cit.*, p. 85.

90 Idem, *Descriptio Moldaviae*, p. 19; idem, *Descrierea Moldovei* (1992), p. 29.

91 Idem, *Descriptio…*, p. 19; idem, *Descrierea…*, p. 29.

92 Idem, *Descrierea…*, p. 31.

tru cursul de jos al Nistrului, unde, așa cum se vede clar dintr-o serie de hărți europene din secolele XVI-XVII, era concentrat un număr mare de sate moldovenești (**pl. 14, 15, 16, 18, 19**). Așadar, în pofida unor mici confuzii, *Descrierea Moldovei* nu lasă nici o îndoială că Bugeacul nu este identic cu Basarabia[93]. Aceeași impresie o sugerează chiar și unele scrieri foarte tîrzii, de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, asupra acestui subiect. Titlul uneia din ele, *Descriere statistică a Basarabiei propriu-zise sau a Bugeacului*, la care m-am referit mai sus, arată foarte clar că cele două nume nu erau considerate identice, celui dintîi fiindu-i atribuite o altă istorie și alte caracteristici față de cel de-al doilea.

Nu putem trece totuși cu vederea faptul că, pe timpul lui Cantemir și chiar în secolul anterior, așa cum se poate ușor constata pe exemplul cronicilor moldovenești din acea vreme, numele de Basarabia fusese substituit prin cel de Bugeac. Explicația e simplă, și ea rezultă în parte chiar din ceea ce spune Cantemir referitor la relația dintre cei doi termeni: cel dintîi era un nume mai vechi, înrădăcinat în tradiția populară a locului și, de aceea, mai puțin cunoscut (în Evul Mediu tîrziu) în afara comunității limitate și închise basarabene, pe cînd celălalt era un nume nou ce se va face știut abia către sfîrșitul secolului al XVI-lea, după care va fi propagat foarte mult, mai ales la nivelul relațiilor politice și, în special, cu participarea și sub autoritatea Turciei, ceea ce a și făcut să devină cunosut departe în afara Basarabiei. Toate observațiile de mai sus impun ideea unei deosebiri duble dintre numele Basarabia și Bugeac: una istorică și alta geografică.

Să mai adăugăm că aceeași sursă prețioasă conține și alte două detalii importante privind acest subiect, și anume referințele la originea numelui Bugeac și la momentul așezării tătarilor nogai

93 Nu este clar ce are în vedere V. Spinei cînd afirmă că, în scrierile sale, Cantemir „utilizează deopotrivă termenul de *Basarabia* și pe cel de *Budziak*" (*op. cit*., p. 49); întrucît el nu pecizează dacă cei doi termeni vizează realități istorico-geografice diferite, am putea crede că în opera cantemiriană aceștia se prezintă ca noțiuni identice, ceea ce nu ar fi tocmai corect; Cantemir le separă atît pe scara timpului, cît și sub aspectul teritoriului la care se raporta fiecare din ele.

în acest spațiu. Explicații privind acest nume se află și în celelalte opere istorice cantemiriene menționate mai sus. Astfel, în scrierea *Despre numele antice și de astăzi ale Moldovei,* putem citi următoarea lămurire: „Numele de Bugeac i-a fost dat acestui ținut de către turci, cu înțelesul de „unghi", căci rîul Tyras se îndreaptă către Pont făcînd un cot mai mult către răsărit decît către miazăzi, sfîrșindu-se apoi într-un unghi ascuțit, așa cum se poate vedea pe harta noastră"[94]. În *Hronic* găsim o formulă prea puțin diferită[95]. La fel și în *Descrierea Moldovei*, cu deosebirea că aici se vorbește despre originea tătărească a numelui: „În limba tătărească înseamnă unghi tocmai pentru aceea că regiunea dintre Dunăre și Nistru se întinde mult spre Marea Neagră și se termină într-un unghi"[96]. Mai există însă o părere, după care ideea de unghi pentru Bugeac din limba tătărească și-ar trage originea încă de la bulgarii nomazi, pe cînd aceștia, aflați în drumul lor spre Balcani, se rețineseră, în

---

[94] Dimitrie Cantemir, *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus*, p. 33. Vezi expresia „ținutul care se întinde într-un unghi prelung între Hierassus și Tyras către Pont" și în *Istoria moldo-vlahică*: *ibid*., p. 143. Ideea „unghiului prelung" cu ascuțișul îndreptat spre locul revărsării Nistrului în mare nu a apărut din observația atentă a acestui loc, ci din felul cum a conceput Cantemir harta elaborată pentru *Descrierea Moldovei* și care, deși în linii generale pare corectă, conține totuși unele deformări, una din ele fiind și împingerea prea mult spre răsărit a liniei trasate de cursul de jos al Nistrului, ceea ce a și produs impresia greșită că această linie și țărmul mării din acest loc ar prefigura un unghi ascuțit. Despre această hartă a lui Cantemir, v. în G. D. Vîlsan, *Harta Moldovei de Dimitrie Cantemir*, în AARMSI, ser. III, VI, 1926; V. Băican, *Geografia Moldovei reflectată în documentele cartografice din secolul al XVIII-lea*, București, 1996.

[95] Dimitrie Cantemir, *Hronicul*..., p. 944. Nu știm dacă Iorga a avut în vedere și această părere cînd a vorbit despre „regiunea de pescari deasupra Dunării, între lacurile sărate, care s-a chemat la vechii romanici: *Ongl*, din *Angulus*, și a ajuns la tătari: Bugeacul": *Istoria românilor*, vol. II, p. 314. El nu spune de unde a luat această informație, dar se știe că termenul *angulus* cu referință la Bugeac era utilizat în istoriografia germană și maghiară din secolul al XVIII-lea: v. G. Pray, *Commentarii historici de Bosniae, Serviae ac Bulgariae, tum Valachiae, Moldaviae ac Bessarabiae, cum regno Hungariae nexu*, Budae, 1837, p. 107. Confuzia, comună pentru Cantemir și Pray, relativ la raportul sintagmei *extremus angulus* cu sudul Basarabiei arată că ei au preluat această expresie dintr-o sursă mai veche.

[96] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 85. Reținem aici o nouă confuzie: tătarii, așa cum am observat mai sus, nu puteau fi așezați în masă lîngă Dunăre și nici pe malul Mării Negre.

frunte cu Asparuh, în teritoriul dintre cursurile de jos ale rîurilor Prut și Dunăre și litoralul Mării Negre, numit Onglon (*Oglum, Onglum*). Se zice că, ulterior, slavii i-ar fi zis *угол* (= unghi)[97], ceea ce sugerează că, mai tîrziu, tătarii colonizați dincoace de Nistru i-ar fi preluat sensul, pe care l-au exprimat în limba lor cu cuvîntul „bugeac”. Apărută în istoriografia bulgară, această părere nu se arată deloc convingătoare, deoarece ideea de „unghi” pentru o anumită parte a sudului Basarabiei nu se întîlnește în nici un izvor și în nici o scriere anterioară stabilirii tătarilor în masă în stepa care avea să poarte acest nume la sfîrșitul secolului al XVI-lea. Este relevant, în acest sens, mai ales faptul că nu a cunoscut-o nici Cantemir, care vorbește despre cu totul alt fel de unghi, unul care nu avea legătură cu Prutul și, de fapt, nici cu Dunărea, fiind alcătuit de cursul de jos al Nistrului și de litoralul basarabean al Mării Negre. Trecînd peste faptul că, prin tradiție și prin modul lor de viață, tătarii nu aveau cum să se așeze pe litoralul pontic și la Dunăre, explicația lui Cantemir referitoare la originea numelui Bugeac (văzută nițel sub alt unghi) pare, sub aspect formal, convingătoare (nu neapărat și plauzibilă), pentru că stepa Bugeacului, într-adevăr, sugerează un triunghi, nu tocmai regulat, ce-i drept, latura de sud trecînd pe deasupra lacurilor de lîngă Dunăre spre limanul Nistrului, cea de a doua, din dreapta, urmînd cursul inferior al acestui rîu în amonte pînă la gura Bîcului, iar cea de-a treia unind acest punct cu rîul Ialpug. Că a fost anume așa, avem confirmarea și în alte surse medievale românești, după care, atunci cînd au venit dincoace de Nistru, nogaii s-au așezat în spațiul cuprins între Tighina, Cetatea Albă și Chilia[98] și, chiar dacă, din motivele menționate mai sus, referitoare la modul de viață al tătarilor, această informație nu poate fi considerată absolut exactă, ea redă totuși esența chestiunii, și anume că, inițial, coloniștilor tătari le fusese atribuit teritoriul de pe malul drept al Nistrului cuprins în-

---

97 М. Н. Тихомиров, *Исторические связи России со славянскими странами и Византией*, Москва, 1969, с. 103.

98 Vezi Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Rumânești*, în „Cronicari munteni”, vol. I, București, 1961, p. 355.

tre Tighina și limanul rîului. Bineînțeles, de aici nu rezultă că tătarii nu s-ar fi putut așeza, izolat, și în afara acestui „triunghi", dovadă sigură fiind unele toponime de origine tătărească din extremitatea sudică a Basarabiei, ca, de exemplu, Cîșlița, care se întîlnește pe cursul de jos al Prutului și pe malul de sud al lacului Catlabug. În consens cu această observație pare să vină o remarcă a lui Miron Costin referitoare la ținutul Fălciului din vremea sa. „În acest ținut, zice el, e și pădurea de fagi care se numește Codrul Chigheciului. Acesta, deși n-a fost încă luat de turci, dar deja tătarii nogai au uzurpat locul în multe părți și fac mari strîmbătăți moldovenilor care locuiesc acolo"[99]. Este evident, prin urmare, că stepa locuită de tătari, adică Bugeacul propriu-zis, se întindea la răsărit de Codrii Tigheciului. După cum tot atît de clar este și faptul că nu există nici un temei să admitem că limita lui vestică ar fi ajuns la Prut, pe motivul, discutabil și acesta, desigur, că în extremitatea sudică a malului stîng al rîului ar fi apărut o serie de toponime de origine tătărească[100].

Revenind la Cantemir, vom reține că, referitor la data așezării tătarilor în Bugeac, el spune că aceasta ar fi după anul 1568, cînd, urmînd porunca sultanului Selim al II-lea, la treizeci de familii de tătari nogaici[101] care nu mai încăpeau în Crimeea „li s-au dat locuri de așezare în cîmpia Bugeacului[102]. De atunci încoace, neamul acesta, primind din cînd în cînd familii noi din Stepa Nogaică, s-a

---

99 Miron Costin, *Istoria în versuri polone despre Moldova și Țara Românească*, trad. și ed. de P. P. Panaitescu, în AARMSI, ser. III, tom X, București, 1929, p. 487.

100 Д. Хайдарлы, *Молдавско-ногайская этническая граница в Прутско-Днестровском междуречье в XVIII веке*, în „Русин", 1(7), 2007, c. 99. De fapt, puțin mai sus, autorul susține că frontiera vestică și nord-vestică a Bugeacului, așa-zisa limită Halil-pașa, era cea arătată de Cantemir. Asupra acestei chestiuni, v. și Gh. Năstase, *Hotarul lui Halil pașa și „cele 2 ceasuri",* în „Buletinul societății regale române de geografie », vol. I, 1932, p. 207-214.

101 Nogaii din această perioadă sînt, bineînțeles, alții decît cei aflați sub autoritatea hanului Hoardei de Aur, Nogai, care, spre sfîrșitul secolului al XIII-lea, a jucat un rol important în viața politico-militară a Europei de Sud-Est și a Mării Negre.

102 Vedem, prin urmare, că tătarii se așază în stepa sudică interioară a Basarabiei, din afara vechilor cetăți de la Dunăre, Marea Neagră și Nistru, care erau centre ale raialelor turcești, de aceea este evident că greșesc autorii care susțin că „în interiorul acestor raiale sînt primiți a se sălășlui tătarii de peste Nistru": I. Zaborovschi, *op. cit*., p. 94.

înmulțit într-atîta, încît aproape că nu stă mai prejos ca număr față de nici o altă hoardă tătărească"[103]. Trebuie să observ îndată că, în cazul de față, termenul „familie" înseamnă o numeroasă comunitate de rubedenii, mai mult chiar decît presupune cunoscuta sintagmă „familie patriarhală", deoarece J. Thunmann, care a studiat atent istoria acestor tătari, spune că, atunci (el numește anul 1569), în Bugeac au fost colonizați 30 000 de tătari[104]; este evident că „familia" însemna 1000 de corturi. Aceste date trebuie considerate corecte, întrucît ele sînt indirect confirmate de faptul că, în momentul deportării tătarilor nogai din Basarabia de către ruși, la 1807, numărul lor avea să fie ceva mai mic de 80 de mii[105]. E sigur însă că așezarea permanentă a tătarilor la vest de Nistru s-a produs mult mai devreme. Reținem din observațiile lui Georg Reichersdorffer, secretar și consilier al lui Ferdinand I de Habsburg, care a fost prin 1527 și 1535 în Moldova: „Tătarii care locuiesc în Moldova au cinci sute de gospodării, ei sînt deopotrivă legați pe credința lor de voievod și siliți a porni în expediții războinice cu trupele lor instruite chiar și împotriva tătarilor dinafară"[106]. Această informație este confirmată de unele date bine

---

[103] Dimitrie Cantemir, *op. cit*., p. 85. Așadar, Cantemir afirmă cît se poate de răspicat că, din acel moment, tătarii nogai se așază temeinic în Bugeac, pe cînd unele cercetări mai noi susțin că, atunci, „forțele înarmate din ținuturile Iași, Lăpușna, Soroca și Tigheci i-au alungat pe nogai din stepă" (I. Chirtoagă, *Evoluția semnificației teritoriale a noțiunii Basarabia*, RIM, V, 1994, 2(18), p. 11-12). Dată fiind valoarea științifică, de atîtea ori confirmată, a *Descrierii Moldovei*, precum și faptul că autorul ei a cercetat surse pe care noi nu le cunoaștem, credem că, și în acest caz, prioritate trebuie acordată acestei opere cantemiriene. În plus, nu trebuie trecută cu vederea relatarea lui Georg Reichersdorffer, pe care am reprodus-o în text, cum că, pe vremea lui Petru Rareș, în Moldova ar fi existat 500 de gospodării tătărești, date pe care le găsim și la N. Iorga (v. *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899, p. 35-36), deși nu este deloc clar ce trebuie înțeles prin cuvîntul „gospodării" – vizau cumva acestea micile familii monogame sau marile familii patriarhale?

[104] И. Тунманн, *Крымское ханство*, с. 56.

[105] T. Holban, *Documente românești din arhivele franceze (1801-1812),* București, 1939, p. 48.

[106] *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, îngrijit de Maria Holban, București, 1968, p. 197. Vedem, prin urmare, că I. Chirtoagă nu poate avea dreptate cînd zice că, la 1538, „grupuri mici de tătari s-au așezat pentru scurt timp în apropierea Cetății Albe, Chiliei și Tighinei". I. Chirtoagă, *Evoluția semnificației*…, p. 11.

cunoscute în cronicile polone[107] și preluate de istoriografia rusă, după care tătarii nogai ar fi fost semnalați în Basarabia încă la începutul secolului al XVI-lea și chiar mai devreme[108]; se pare că în sudul teritoriului, mai degrabă în vecinătatea Cetății Albe (sursele vorbesc de tătari belgorodeni), ei erau prezenți încă în ajunul cuceririi otomane din 1484. Incursiunile de aici și după această dată spre nordul Moldovei ale lui Hroiot, despre care vorbește Ureche[109] și care pare să fi fost o căpetenie tătară cu nume mai mult sau mai puțin alterat (nu ungur, cum s-a crezut pînă acum, de vreme ce prezența ungurilor nu are nici o explicație în acest loc și la vremea respectivă), ar veni ca o completare la aceste informații. Nu se cunosc relațiile acestor tătari cu cei colonizați după 1568 și nici amplasarea lor, deși, din ceea ce spune Reichersdorffer, ar reieși că erau așezați în partea estică a Basarabiei, de vreme ce erau folosiți pentru respingerea atacurilor tătarilor de dincolo de Nistru. Dacă este așa, asta înseamnă că nogaii despre care vorbește Cantemir au fost colonizați peste ei și alături de ei. Deși Reichersdorffer nu s-a impus ca un autor destul de informat și suficient de atent cu datele pe care le vehiculează, totuși relatarea sa despre tătarii basarabeni, receptată fără pretenții de exactitate a detaliilor, coroborată cu informațiile din cronicile polone, trebuie considerată corectă, deoarece se știe că hanul Crimeii obținuse permisiunea Înaltei Porți de a coloniza tătari în Basarabia îndată după 1484. Pe de altă parte, trebuie să observăm că, dacă vor fi existat tătari în Basarabia mai devreme de această dată, ca, de exemplu, tătarii belgorodeni din cronicile polone, fiind vorba, probabil, de mici grupuri hoinare ce peregrinau în preajma Cetății Albe, pe ambele maluri ale Nistrului, atunci apariția aici a unei importante mase tătărești datează numai după cucerirea otomană din acel an.

---

107 *Kronica ò zíemy tatarskiey y o narodzie ich*, în „Zbior dzieiopisow polskich: we czterech tomach zawarty", IV, Warszawie, 1768, k. 612, 614, 645.

108 Н. И. Петров, *Подолия. Историческое описание*, С.-Петербург, 1891, с. 46-47. Trebuie totuși să păstrăm rezerva cuvenită față de afirmația acestui autor cum că o parte a tătarilor nogai ar fi atacat Polonia de pe teritoriul Basarabiei, avînd ca prim obiectiv Pocuția, încă în prima jumătate a secolului al XV-lea.

109 Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1967, p. 106-107.

Oricum și cel puțin deocamdată, în privința momentului apariției comunității etnic-teritoriale a Bugeacului, datele lui Cantemir rămîn valabile; nu același lucru se poate spune însă și despre explicația sa cu privire la originea toponimului Bugeac, chiar dacă, așa cum observam mai sus, logic și formal, ea se arată convingătoare. Aceasta a rămas dominantă în istoriografie, dar este infirmată de o alta părere, care susține că numele respectiv ar fi aparținut unei căpetenii tătare, aceasta fiind o practică obișnuită în Evul Mediu; astfel, toponimele Tigheci și Catlabug trimit la numele a doi dregători tătari de-ai hanului Nogai[110]. Indirect, cea de-a doua părere este confirmată și de faptul că acest nume se întîlnește și în afara Basarabiei, de exemplu, localitatea și lacul Bugeac la Dunăre, între județele Constanța și Călărași. Afirmația lui J. Thunmann, cum că un oraș cu numele Bugeac s-ar fi aflat, la vremea cînd își scria el monografia despre tătari, la limanului Nistrului[111] este, fără îndoială, greșită, deoarece nu ar fi fost posibil să nu fi fost consemnat în documente și în alte scrieri din acea vreme, dar și din perioada următoare, pentru că o așezare mare, care desigur că trebuia să aibă și o istorie cumva mai spectaculoasă, nu avea cum să dispară într-un timp relativ scurt. În Basarabia există o singură localitate cu acest nume, situată pe rîul Ialpug, la 9 km de Comrat, și fondată în zilele noastre (1978); bineînțeles că numele acestei localități a fost inspirat de cel al stepei Bugeac. În plus, varianta cantemiriană este pusă la îndoială și de faptul că, în limba turcă, *bugeac* înseamnă „loc înalt"[112].

Soluția situației confuze privind originea numelui Bugeac pare să se afle nu în aceste speculații, ci în istoria tătarilor bugeceni dinaintea stabilirii lor în Basarabia. Aceștia constituiau în secolele

---

110 I. Chirtoagă, *Tîrguri…*, p. 62. V. Spinei crede ca toponimul Catlabug(a) ar viza mai degrabă pe unul din principii tătari care au luptat în 1362 (1363) la Sinie Vodî împotriva lituanienilor: V. Spinei, *op. cit.*, p.326.

111 J. Thunmann, *op. cit.*, p. 58.

112 Unii cercetători cred că turcii au preluat numele de la tătari (vezi, de ex., V. Spinei, *op.cit.*, p. 48), ceea ce nu anulează confuzia provocată de sensul diferit al cuvîntului în cele două limbi. Spinei mai adaugă că tătarii ar fi putut împrumuta acest termen de la turanicii nomazi, asta fiind încă mai greu de demonstrat.

XV-XVI una din marile uniuni tîrzii de triburi ale nogailor, ceilalți fiind tătarii edisani, edișculi și giamboiluci, nume care vor fi consemnate de sursele scrise mai tîrziu, după trecerea lor dincoace de Volga. În linii generale, Cantemir a evocat corect itinerarul tătarilor bugeceni, dar istoria acestora, ca și a nogailor în general, a fost mult mai nuanțată. În literatura istorică și diplomatică a secolului al XVIII-lea, bugecenii, tot așa ca și alți tătari nogai, ca, de exemplu, giamboilucii, edișculii sau edisanii, erau considerați popor aparte, ținînd seama de numărul lor mare și de teritoriul întins pe care locuiau. În secolele XVIII-XIX, tătarii din Basarabia erau văzuți doar ca o parte a unei mari comunități bugecene situate între Nipru, Nistru și Marea Neagră. Se știe că, pe cea mai mare durată a secolului al XVIII-lea, partea sudică a Ucrainei dintre Bug și Nistru s-a numit Edisan, de la tătarii care aveau acest nume. Dar tot atît de cunoscut este și faptul că tătarii edisani veniseră de dincolo de Volga, odată cu ceilalți nogai. Este firesc, prin urmare, ca și numele Bugeac să fi fost adus de tătari din patria lor orginară de pe rîul Iaik.

Concluzia care se impune din examinarea acestor date vine să confirme suplimentar că numele Bugeac a apărut mai tîrziu decît cel de Basarabia. O dovadă în plus în acest sens ar fi și faptul că, în cronica lui Gr. Ureche, Bugeacul nu se întîlnește niciodată[113]. Și este firesc să fie așa, de vreme ce, în momentul cînd cronicarul își încheie narațiunea, colonizarea în masă a nogailor de dincolo de Nistru era un fenomen proaspăt[114], ei încă nu se afirmaseră ca factor militar-politic, din care cauză, probabil, teritoriul locuit de ei încă nu avea un nume generic. În letopisețul lui Miron Costin, din contra, Bugeacul este menționat foarte des tocmai pentru că,

---

113 Vezi Grigore Ureche, *op. cit.*, passim. V. Spinei susține (*op. cit.*, p. 49) cum că Ureche ar fi folosit numele de Basarabia în loc de Bugeac; în realitate, judecînd după scrierea sa, bătrînului cărturar nu-i era cunoscut nici unul din cele două nume. Vom reveni la acest subiect.

114 În studiul meu *Cîteva observații asupra numelui Basarabia*, menționat mai sus (*op. cit.*, p. 247), se vorbește, în acest loc, de tătari în general, nu doar de nogai, ceea ce poate provoca o anumită confuzie, de vreme ce, așa cum am văzut, o comunitate tătărească era prezentă în partea estică a Moldovei încă în primele decenii ale secolului al XVI-lea.

între timp, tătarii așezați acolo deveniseră o forță pe care sultanul o folosea pentru a menține controlul asupra Țărilor Române, în special asupra Moldovei, precum și pentru a exercita presiuni asupra Poloniei, tot așa cum erau folosiți și lipcanii din nordul Basarabiei, care însă nu aveau nici pe departe numărul și puterea nogailor din Bugeac. Astfel, din această cronică aflăm că, dacă spre sfîrșitul domniei lui Ieremia Movilă, pe la 1595, comunitatea tătarilor din Bugeac mai depindea întru totul de hanul din Crimeea, care îl forțează atunci pe domnitorul moldovean să le mai dea încă șapte sate pe lîngă cîșlele pe care le aveau[115], peste numai 10-15 ani, ea va avea propriul ei han, Cantemir-pașa, care va participa la așezarea și scoaterea domnilor moldoveni din scaun, pentru ca încă peste 15-16 ani acesta să poată ataca Polonia cu o oaste proprie de 40 de mii de oameni[116]. La 1601, călătorul polon L. Piaseczynski, care trecea prin sangeacul Cetatea Albă, menționa că satele de acolo erau moldovenești[117], deci tătarii nu erau răspîndiți în acel spațiu, deși sultanul apela la serviciile lor pentru a ține sub control teritoriul din vecinătatea cetății. Prin tratativele de pace din 1634 și 1637 dintre turci și poloni, la care a fost parte, fără putere de decizie, și Vasile Lupu, tătarii fuseseră lipsiți de dreptul de a mai locui în Bugeac, dar, la 1650, ei vor fi prezenți aici din nou, ajungînd spre sfîrșitul anilor ’50 ai acelui secol să joace iar un rol important în relațiile militare, politice și diplomatice din estul Europei[118]. De fapt, așa cum susține cronica lui Radu Popescu, care aici trebuie crezută, întrucît se pune de acord cu relatările lui Costin, la 1637, tătarii nu au plecat din Bugeac, deoarece sultanul, nedorind să-i arunce în brațele polonilor, „au trimis pă pașa de la Dîrstor cu oaste turcească, moldovenească, rumânească, și au chiemat pă toți

[115] Miron Costin, *Letopisețul Țărîi Moldovei de la Aaron vodă încoace*, Chișinău, 1972, p. 75. Se înțelege că sintagma „șapte sute de sate” nu trebuie înțeleasă ad litteram, așezările fiind pe atunci destul de rare, mai ales în stepă. Expresia vizează mai degrabă numărul de locuri (corturi) pentru marile familii patriarhale tătărești, ca în cazul relatării lui Rechersdorffer.

[116] *Ibidem*, p. 90, 130. Nu este deloc exclus ca cifra aceasta să fie exagerată.

[117] P. P. Panaitescu, *Călători poloni în Țările Române*, București, 1930, p. 10.

[118] *Ibidem*, pp.150-151, 175, 235.

tătarii, și le-au făgăduit că vor avea pace să să sălășluiască în Bugeac, numai să nu facă pagubă vecinilor… și așa s-au așăzat trebile dăspre tătari”[119]. Trebuie să observ în treacăt că formula „să nu facă pagubă vecinilor”, adică moldovenilor, nu era deloc întîmplătoare; tătarii din Bugeac se vor deda la razii de jaf prin satele și orașele din Moldova și în următoarele secole[120]. Cantemir avea să constate că, după ce fuseseră colonizați în Basarabia, tătarii nogaici „au tulburat Moldova chiar în vremuri de pace, cu desele lor năvăliri, și au adus-o la sărăcia în care o vedem și astăzi”[121]. Iar un firman din 1758 al sultanului Mustafa arată că aceștia prădaseră atunci un teritoriu foarte întins cuprînzînd orașele și tîrgurile Bîrlad, Tecuci, Sculeni, Iași, Fălciu, Lipcani și Orhei, drept care Înalta Poartă i-a forțat să întoarcă bunurile furate pe parcursul a 15 ani[122].

În istoriorgafie s-a putut întîlni și părerea cum că Miron Costin, în scrierile sale în limba polonă, ar fi utilizat termenul Basarabia cu sensul de Bugeac[123], idee lansată de P. P. Panaitescu în 1929, cînd a editat *Poema polonă* costiniană, sugerînd că, menționînd numele Basarabia, Costin ar fi avut, de fapt, în vedere Bugeacul[124]. În realitate, numele Basarabia se întîlnește o singură dată în *Poema polonă*, într-un context oarecum confuz, și într-un singur loc

[119] Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Rumânești*, p. 356.

[120] Vezi și D. Haidarlî, *op. cit.*, p. 98.

[121] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei* (1992), p. 16. Despre raziile de jaf tătărești în ținuturile de lîngă Dunăre, v. și F. Braudel, *Mediterana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, I, București, 1985, p. 345; v. și p. 390 (nota 12), cu o bibliografie a chestiunii.

[122] *Фирман султана Мустафы о разорении Молдавии буджакскими татарами*, în ЗООИД, 1839, I, c. 31-32. Fenomenul este consemnat și de J. Thunmann, care zice: „Importante pentru întreținerea lor sînt tîlhăriile și jaful. Cel mai mult pătimesc din această cauză moldovenii. Tătarii le jefuiesc satele, răpesc vitele și chiar pe locuitori, pe care apoi îi vînd la Constantinopol ca pe ruși”: *op. cit.*, p. 57. De altfel, isprăvi similare tătarii bugeceni făceau și în alte părți, în Rusia de ex., în 1711: А. Р. Андреев, *История Крыма*, Москва, 2002, c. 81.

[123] V. Spinei, *op. cit.*, p. 48-49.

[124] P. P. Panaitescu, *Introducere*, în: Miron Costin, „*Istoria în versuri polone…*”, p. 379.

în *Cronica țărilor Moldovei și Munteniei*, iar cel al Bugeacului niciodată și nu există nici măcar o aluzie clară la el. E în afara oricărei îndoieli că, pentru Miron Costin, Basarabia și Bugeacul nu sînt nici pe departe unul și același lucru. Și, întrucît le deosebește foarte clar, fără să numească pe unul în locul celuilalt, nu poate fi vorba de „inconsecvență cînd se ocupă de sensul etimologic al denumirii" Basarabia, cum crede V. Spinei[125].

Este important de reținut că cele cîteva zeci de referințe, directe și indirecte, din letopisețul lui Miron Costin la Bugeac și la tătarii din Basarabia, ca și cele, încă mai multe, ce se găsesc în cronica lui Ion Neculce[126], nu vizează niciodată extremitatea sudică a teritoriului dintre Prut și Nistru[127]. Nu este deloc lipsită de interes o relatare a cronicarului muntean Radu Popescu, din care se vede că, atunci cînd se întîmpla ca tătarii să fie solicitați din partea sultanului să se afle un timp în orașele de la Dunăre, iarna ei reveneau numaidecît în Bugeac[128]. Așadar, istoriografia medievală românească afirmă explicit deosebirea dintre spațiile istorico-geografice Basarabia și Bugeac, ceea ce susține, implicit, și deosebirea dintre cele două toponime[129]. Aceeași era și viziunea istoriografiei europene asupra acestei chestiuni. Enciclopedistul francez L. Moréri, de exemplu, semnala în marele său dicționar istoric, editat

---

125 V. Spinei, *op. cit*., p. 48-49.

126 Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, în: Ion Neculce, *O samă de cuvinte. Letopisețul Țării Moldovei*, ed. a 2-a, revăzută, Chișinău, 1974. Întîlnim în această cronică o referință la încă o tentativă de îndepărtare a tătarilor din Bugeac, la începutul domniei lui Antioh Cantemir, pe la 1700, soldată și aceasta cu eșec (p. 181, 189).

127 Există o singură abatere, care însă nu face altceva decît să întărească această observație: inițial, Costin amplasase greșit Bugeacul („cîmpii Cetății Albe și a Chiliii": *op.cit*, p. 129), dar, în referințele de la sfîrșitul cronicii, ce vizau perioada cînd tătarii nogai se stabiliseră aici defintiv, el menționează Căușenii ca centru administrativ al acestora (*op.cit*., p. 245), ceea ce sugerează o cu totul altă viziune asupra coordonatelor geografice ale Bugeacului, fapt consemnat repetat și de J. Thunmann.

128 Vezi, de ex., Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Rumânești*, p. 564.

129 Trebuie să observ, în treacăt, că părerea cum că unele hărți ar sugera o identificare a numelor Valahia și Bugeac nu poate fi luată în serios: v. D. Moldovanu, *Toponimia Moldovei în cartografia europeană veche*, p. XXV.

pentru prima dată la Lyon în 1674 și apoi reeditat de cîteva ori postum la Basel, deosebirea dintre cele două nume, specificînd că Basarabia se afla „lîngă cîmpia Bugeacului”[130]. Sigur că situarea Bugeacului în afara Basarabiei, ca și situația inversă, nu este corectă, mai ales că, în viziunea lui Moréri, Basarabia era teritoriul cuprins între Moldova și Podolia și avea capitala la Cetatea Albă, adică, în fond, e vorba de tot teritoriul cuprins între Prut și Nistru. În cazul de față însă important este faptul că, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, în lumea științifică europeană se știa că cele două nume desemnau realități istorice și geografice diferite. Unul din cele mai tari argumente care demonstrează clar deosebirea de principiu dintre cele două nume este următoarea remarcă a lui J. Thunmann: „Bugeacul propriu-zis aparține direct hanului crimeean încă din timpul tratatului de pace din 1774[131]. Cît privește însă ținuturile Akkerman, de lîngă Marea Neagră, Chilia și Ismail, ambele pe Dunăre, împreună cu Benderul, acestea se află sub stăpînirea otomanilor”[132]. Același lucru, în fond, avea să-l susțină ceva mai tîrziu și abatele G. Pray, observînd: *Tartarorum qui in Crimaea sunt imperii limites ultra Danastrum fl. pertinuerant*[133]. Altfel spus, acest fapt era bine cunoscut istoriografiei și opiniei publice europene din ultimul sfert al secolului al XVIII-lea. Deși tratatul de pace de la Kuciuk-Kainargi nu menționează Bugeacul, totuși articolul 3 din acest document confirmă spusele acestor istorici, de vreme ce toți tătarii erau declarați „liberi și complet independenți” (față de Poartă, dar nu și față de Rusia, care pusese stăpînire pe pămînturile locuite de ei), și se mai spune tot acolo că Imperiul Rus lăsa bugecenilor „tot pămîntul situat între rîurile Bug și Nistru pînă la

130 L. Moréri, *Le grand dictionnaire historique: ou le mélange curieux de l’histoire sacrée et profane*…I, Basle, corrigée et considerablement augmentée, 1731, p. 228.

131 Să ne aducem însă aminte de privilegiul obținut de han în acest sens încă în anul 1484.

132 J. Thunmann, *op. cit*., p. 53. Această precizare arată că nu este admisibil ca Bugeacul să fie identificat cu raialele turcești, cum face, de ex., I. Zaborovschi, *op. cit*., p. 94.

133 G. Pray, *Commentarii historici*…, p. 117.

frontiera polonă"[134], asta însemnînd, bineînțeles, și teritoriul ocupat de ei pe malul drept al Nistrului. Aceste precizări confirmă întru totul ceea ce demonstram mai sus cînd spuneam că Bugeacul era circumscris, zona de stepă din interiorul părții de sud a Basarabiei, aflîndu-se deci în afara marelui sistem hidrografic de la Marea Neagră și de la Dunăre – și vedem aici că și în afara cursului de jos al Nistrului. E de prisos să mai insist și asupra faptului că situația din 1774 era perfect valabilă și pentru secolul al XVI-lea, întrucît, dincolo de ce spuneam cu privire la modul de viață specific tătarilor, aceste locuri de o anumită importanță strategică nu puteau să se afle în afara controlului direct și permanent al Înaltei Porți. Elementul nou introdus de pacea de la Kuciuk-Kainargi privind statutul Bugeacului este că, învingînd Turcia în războiul din 1768-1774, Rusia a reușit să smulgă de sub autoritatea acesteia hanatul Crimeii, care-i avea sub ascultare și pe tătarii din Bugeac, astfel că aceștia deveniseră, de fapt, supuși ai coroanei imperiale rusești. Asta înseamnă că – lucru extrem de important, nu se știe de ce, trecut cu vederea pînă acum de istoriografie – prin pacea de la Kuciuk-Kainargi, Rusia făcuse primul pas spre ocuparea Basarabiei. I. Chirtoagă invocă niște mărturii, după care Turcia ar fi reușit să contracareze afirmarea supremației Rusiei în Bugeac[135]. Bineînțeles că aceste referințe nu pot fi neglijate, numai că ele nu sînt în acord cu relatările lui J. Thunmann, care cunoștea foarte bine statutul tătarilor din Rusia și al celor din Basarabia, precum și cu alte scrieri istorice de indiscutabilă valoare informativă din acea vreme, ca,

---

[134] Iată esențialul din aticolul respectiv al tratatului: „Все татарские народы: крымские, буджакские, кубанские, едисаны, жамбуйлуки и едичкулы без изъятия от обеих империй имеют быть признаны вольными и совершенно независимыми от всякой посторонней власти, но пребывающими под самодержавною властью собственного их хана Чингисского поколения… Российская империя оставит сей татарской нации (bugecenilor – *I. Ț.*)… всю землю до польской границы, лежащую между реками Бугом и Днестром, исключая крепость Очаков с ее старым уездом, которая по-прежнему за Блистательною Портою остается": Е. И. Дружинина, *Кючук-Кайнарджийский мир 1774 года (Его подготовка и подписание),* Москва, 1955, с. 350-351.

[135] I. Chirtoagă, *op. cit.*, p. 262-263.

de exemplu, cele ale lui G. Pray. De fapt, se știe de mai demult că, prin convenția ruso-turcă de la Ainalî-Kavak, din 10 martie 1779, se încercase, între altele, și o reglementare a acestui diferend, fără însă să se fi obținut rezultatul scontat, cele două părți convenind să se insiste doar asupra respectării necondiționate a tratatului de la Kuciuk-Kainargi[136]. Bineînțeles, nu este deloc întîmplător că există unele hărți, în special din secolul al XVIII-lea, dar (lucru curios!) și de mai nainte, care arată că linia ce delimita pămînturile stăpînite de tătarii bugeceni la est de Nistru trecea și în dreapta rîului, cuprinzînd, ce-i drept, nu tot Bugeacul, ci doar pămînturile pe care erau așezate cele mai multe sate din partea nord-estică a acestei stepe, între Căușeni și Cetatea Albă (**pl. 16, 25, 41, 42, 43, 45**). Mai adaug că J. Thunmann menționează că populația ținuturilor Chilia și Ismail era constituită din creștini[137], altfel spus, această regiune se deosebea de Bugeac și prin confesiunea majorității locuitorilor săi, fapt ce confirmă și relatările lui Cantemir și ale cronicarului polon L. Piaseczynski în același sens.

Aceste observații și constatări asupra configurației Bugeacului și a relației sale cu Basarabia sînt confirmate și completate, chiar dacă nu în toate elementele sale, de alte două surse. Din una din ele, numită *Descrierea statistică a Basarabiei*, realizată prin eforturile zemstvei din Cetatea Albă și avînd aprobarea țarului, aflăm că, după confruntări aprige de veacuri dintre moldoveni și tătari pentru stăpînirea pămînturlor din stepa Basarabiei, primii luptînd

---

136 În conformitate cu art. V, punctul 1 din *Convenție*, reglementarea urma să se facă în favoarea Turciei, căreia i se promisese că ar fi putut reintra în stăpînirea teritoriului dintre Bug, Nistru și Marea Neagră. Dar asta nu s-a mai întîmplat: v. *Полное собрание законов Российской империи*, том XX, № 14851; v. și I. Ionașcu, *Relațiile internaționale ale României în documente (1368-1900),* București, 1971, p. 228.

137 J. Thunmann, *op. cit*., p. 53. După încheierea războiuluii din 1768-1774, o parte a tătarilor bugeceni au revenit în Crimeea (*ibid*., p. 57, 64; Thunmann susține că această mișcare ar fi pornit încă în 1770), iar după lichidarea independenței Crimeii, în 1783, probabil că au plecat dincolo de Marea Azov, deoarece se știe că, atunci, mulți nogai crimeeni se retrăseseră peste rîul Cuban: A.W. Fisher, *The Russian annexation of the Crimea 1772-1783*, Cambridge, 1970, p. 120-121; H. Kirimli, *Crimean Tatars, Nogays, and Scottish missionaries*, in „*Cahiers du monde russe*", 2004, I, p. 67.

să și le apere, ceilalți căutînd să le cucerească, Înalta Poartă și Divanul domnesc înființaseră, în 1806, o comisie cu reprezentanți ai celor două părți pentru a stabili, în sfîrșit, hotarul dintre posesunile tătărești și cele ale moldovenilor. S-a convenit ca hotarul pămînturilor tătarilor bugeceni să-l facă cele două valuri ale lui Traian[138], ceea ce înseamnă că Bugeacul era cuprins între rîul Ialpug, la vest, rîul Botna, la nord, Nistrul, la est, și linia ce trecea pe deasupra lacurilor din stînga Dunării de Jos. Comisia, înființată de ruși în 1817 prin înalt ucaz imperial pentru delimitarea hotarului Bugeacului în legătură cu un nou conflict de proprietate, cauzat de însușirea ilegală de pămînturi ale fostei colonii tătărești de către acei înalți demnitari țariști, care fuseseră împroprietăriți aici de țar, a stabilit că, spre vest, acest hotar îl constituia rîul Ialpug, iar la nord, malul drept al Bîcului[139], de unde vedem că, dacă la vest hotarul a rămas același, spre nord, în schimb, a fost depășit mult, fiind mutat din valea Botnei în cea a Bîcului. A doua sursă este o cercetare a scriitorului și istoricului rus A. F. Veltman, care, utlizînd materialele comisiei înființate de administrația țaristă în 1817 pentru măsurarea pămînturilor ce fuseseră deținute în Basarabia de tătarii nogai, dar și alte date care astăzi nu se mai cunosc, a demonstrat că Bugeacul cuprindea arealul fixat de comisia moldo-turcă din 1806, cu excepția faptului că hotarul vestic era împins prea mult către Prut (**pl. 1**)[140]. Această viziune asupra jumătății sudice a spațului pruto-nistrean și asupra corelației pămînturilor desemnate cu numele Basarabia și Bugeac arată că cele două teritorii, deci cele două nume, nu erau identice. Observăm, așadar, că Bugeacul era amplasat în stepa deasupra lacurilor din stînga Dunării de Jos, întînzîndu-se spre nord pînă la rîul Botna și fiind mărginit la vest de rîul Ialpug, iar la est de Nistru, în timp ce Basarabia însemna, așa cum arăta și Cantemir, toată partea sudică a spațiului pruto-nistrean dintre rîurile Prut, Botna, Nistru, Dunăre și malul Mării

138 *Статистическое описание Бессарабии…*, с. 10-11.
139 *Ibidem*, p. 13.
140 А. Ф. Вельтман, *Начертание древней истории Бессарабии с присовокуплением исторических выписок и карты*, Москва, 1828, p. 75.

Negre. O astfel de imagine asupra sudului Basarabiei întîlnim și în unele hărți din secolele XVII-XVIII, cum este, de exemplu, o lucrare foarte documentată, din 1665, a lui N. Sanson d'Abbeville, intitulată *Cursul Dunării de la Belgrad la Marea Neagră* (**pl. 18**), o alta a lui J. B. Homann, intitulată *Dunărea*, editată pe la 1700 (**pl. 44**), sau o hartă a Mării Negre, alcătuită de Jean Covens și Corneille Mortier după datele lui Guillaume de Lisle și tipărită la Amsterdam în 1722 (**pl. 48**). La aceeași idee subscrie și cartograful francez Pierre Duval (1619-1682) cu o lucrare deosebit de bine documentată, intitulată *Imperiul Otoman* (**pl. 45**), chiar dacă, de astă dată, relația numelui Basarabia cu tătarii pare să nu fie destul de clară. În unele cazuri, dar numai după instalarea administrației militare otomane la Dunăre și la Nistru, numele Basarabia se referea, așa cum reiese clar și din relatările documentate ale lui J. Thunmann, doar la teritoriul din vecinătatea Dunării, a litoralului maritim și a limanului Nistrului, care constituia raialele turcești de aici. Totodată, trebuie să observăm că, de cele mai multe ori, notarea pe hărți a celor două horonime urmează în sens invers, adică Basarabia se scrie mai la nord și Bugeacul mai la sud, ca urmare a faptului că tătarii erau asociați direct cu turcii, care stăpîneau în mod efectiv extremitatea sudică și sud-estică a acestui teritoriu. Ba se întîmplă, chiar dacă asta se întîlnește foarte rar, ca unii cartografi europeni să nu fi văzut nici o deosebire între cele două nume, cum observăm, de exemplu, în *Harta împrejurimilor Mării Negre* a lui Didier Robert de Vaugondy (**pl. 54**), tipărită la Veneția în 1780, tot așa cum, mult mai devreme, s-a putut constata pe exemplul ediției lui J.-B. d'Anville a hărții lui Cantemir (**pl. 51**). Cît privește întreaga Basarabie (turcească), cu cele patru componente teritoriale ale sale, aceasta, conform măsurătorilor rusești din 1807 și de după războiul din 1806-1812, se întindea de la 46⅔° pînă la 47° latitudine nordică și de la 46° pînă la aproape 48° longitudine estică și avea o suprafață totală de aproximativ 17,6 mii de km², ceea ce făcea ceva mai mult de 39% din întreaga suprafață a acelui teritoriu dintre Prut și Nistru care va constitui ulterior Basarabia țaristă[141].

141 *Статистическое описание Бессарабии…*, с. 46.

Abia după ce am stabilit că Basarabia și Bugeacul nu sînt nume identice și interșanjabile, putem încerca să aflăm care ar putea fi originea celui dintîi horonim. Am observat că puținii istorici care și-au pus această întrebare au fost nevoiți să constate că nu există un răspuns satisfăcător.

3. Transferul de terminologie antică asupra spațiului istoric medieval românesc

Pornind de la rezultatele cercetărilor de pînă acum, cea mai veche tentativă de a lămuri de unde s-a luat numele Basarabia datează din Evul Mediu, cînd unii autori, ca geograful italian Giovanni Antonio Magini, au sugerat că acest nume ar fi putut proveni de la denumirea tribului tracic al besilor[142]. Tot așa avea să creadă mult mai tîrziu și Cantemir, care făcea trimitere, deopotrivă, la surse complet diferite: Ovidiu, Matheus Praetor, Leunclavius[143]. „Nu arareori, zice el, atît la scriitorii greci, cît și la cei latini, și valahii, și moldovenii sînt tot mereu numiți «daci»"[144]. De altfel, și în istoriografia din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, fondată pe datele istoricilor antici și pe cronicile medievale și reprezentată, între altele, de prețioasele scrieri ale lui J. Thunmann, românii erau văzuți ca urmași direcți ai dacilor, așa încît putem întîlni frecvent expresii de genul „vlahii tracici" sau „vlahii dacici"[145]. Ba mai mult, istoricul german zice, la un moment dat: „Vlahii de dincoace de Dunăre sînt frații vlahilor de cealaltă parte a fluviului și se trag din acei traci care, sub numele de geți și daci, au jucat așa mare rol sub Dromichaetes, Boerebistas, Cotison și Decebalus"[146]. Această viziune, aparent curioasă, caracteristică mai mult pen-

---

142 *Călători străini despre Țările Române*, vol. IV, București, 1972, p. 569. Vezi și V. Spinei, *op.cit.*, p. 48.

143 Dimitrie Cantemir, *op.cit.*, p. 85; idem, *Hronicul…*, p. 1421-1422.

144 Idem, *Historia moldo-vlachica*, p. 421.

145 „Thracischen und Dacischen Wlachen": J. Thunmann, *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen Europäischen, Leipzig*, 1774, p. 346, 350, 353-354.

146 *Ibidem*, p. 667.

tru istoriografia medievală, dar, cum vedem, și pentru valoroase scrieri de mai tîrziu, nu este deloc întîmplătoare, de vreme ce se fondează pe o foarte bogată tradiție cărturărească, în care istoriografia continua să fie o preocupare literară și, tocmai de aceea, nu vedea o deosebire principială între numele vechi și noi. Este vorba mai ales de un număr apreciabil de scrieri bizantine datînd mai puțin din a doua jumătate a mil. I și mai mult din primele patrucinci secole ale mil. II, ca cele aparținînd lui Constantin Porfirogenetul, Ana Comnena, Kekaumenos, Georgios Kedrenos, Ioan Zonaras, Laonicos Chalcocondylas, Nicetas Choniates, Nichifor Gregoras, Mihail Psellos, Georgios Sphrantzes ș.a., o bună parte a cărora desemnează populația din nordul Dunării cu numele de daci, geți sau chiar sciți, iar teritoriul este numit, după caz, Dacia, Getia, Scitia[147]. O atare viziune asupra Evului Mediu timpuriu românesc își avea rădăcinile nu în realitățile etnopolitice din acea vreme ale spațiului respectiv, ci pornea de la datele moștenite din literatura greacă și latină din ultimele secole ale mil. I î.e.n. și de la începutul erei noi[148]. Este foarte instructivă în acest sens o relatare a umanistului italian Francesco Filelfo, care, călătorind în 1423 de la Cetatea Albă pînă la Baia, spune că acesta era teritoriul Sciției (chiar dacă uneori îl desemnează și cu numele Moldova) în care, zice, „i-am văzut și cunoscut jur împrejur pe goți și pe alani…” (*Scithiae latitudinem eques pervaserim, visisque et circumquaque cognitis et Ghothis et Alanis*)[149], evocînd astfel realități mai vechi cu o mie de ani față de vremea sa. Puțin mai tîrziu, în același se-

---

147 Informația istorică asupra acestei chestiuni este întinsă, variate date se găsesc în mai multe locuri ale cărții de față. Menționez aici doar două mici studii: Al. Elian, *Români despre bizantini, bizantini despre români*, în „Lumea Bizanțului”, București, 1972, p. 150-152; E. Stănescu, *500 de ani de relații românobizantine*, ibid., p. 153-154, 160-161 ș.a.; idem, *Byzance et les Pays roumains aux IXe-XVe siècles*, în „Actes du XVe Congrès International de Études Byzantines”, 6-12 septembre 1971, I, ed. M. Berza et E. Stănescu, București, 1974, p. 428-429.

148 Despre asta vezi și V. Spinei, *op. cit.*, p. 158, 160, 164.

149 Vezi Ș. Papacostea, *Un umanist italian, ambasador în slujba Bizanțului, prin Moldova lui Alexandru cel Bun*, în: Ș. Papacostea, *Studii de istorie românească. Economie și societate (secolele XIII-XVIII)*, Brăila, 2009, p. 36, 44.

col, alt umanist italian, Flavio Biondo, folosea în scrierile sale sintagma „dacii sau valahii”[150]. Cantemir observă că, vorbind despre „sciţii învecinaţi” de pe un spaţiu foarte întins din stînga Dunării, Choniates, zice el, „sub numele «sciţilor» îi înţelege atît pe sciţii cumani…, cît şi pe românii de peste Dunăre”[151]. Mihail Psellos îi menţionează pe geţii (*Γετών έθνος*) care ar fi trăit mai la nord de Dunăre pe la mijlocul secolului al XI-lea (avîndu-i probabil în vedere pe uzi), iar pe pecenegi îi numeşte misieni[152], călugărul Ephraemius şi Ioan Cantacuzino vorbesc despre inexistentul „neam al moesilor”, pornind de la numele provinciei romane Moesia[153], avîndu-i de fapt în vedere pe vlahii din nordul Peninsulei Balcanice; de la Kekaumenos putem afla că vlahii „sînt aşa numiţii daci <zişi> şi besi” (*οὗτοι γάρ εἰσιν οἱ λεγόμενοι Δᾶκαι καὶ Βέσοι*)[154], iar Gregoras nu vede nici o deosebire între sciţii lui Herodot şi cei pe care îi consideră el ca atare, deşi ştie că aceştia din urmă au alte nume, de exemplu, cumani[155] etc. Poate cel mai relevant în acest context este faptul că istoriografia bizantină – şi este vorba de zeci de scrieri de foarte mare valoare documentară – desemnează,

---

150 B. Trencsényi, M. Zászkaliczky, *Whose Love of Which Country?: Composite States, National Histories and patriotic discourses in early modern East Central Europe*, Leiden, 2010, p. 107.

151 Dimitrie Cantemir, *Historia moldo-vlachica* , p. 362.

152 Mihail Psellos, *Cronografia*, în „Fontes historiae daco-romanae/Izvoarele istoriei României”, vol. III, Scriitori bizantini sec. XI–XIV)”, de Al. Elian şi N.-Ş. Tanaşoca, Bucureşti, 1975, p. 48-49; şi Михаил Пселл, *Хронография*. Перевод и примечания Я. Н. Любарского, Москва, 1978, (Исак I Комнин) LXVII.

153 G. Popa-Lisseanu, *Dacia în autorii clasici, II, Autorii greci şi bizantini*, Bucureşti, 1943, p. 162, 167; şi *Fontes*…, vol. III, p. 464-467.

154 Kekaumenos, *Sfaturi şi povestiri*, în „Fontes historiae daco-romanae”, p. 40-41; şi *Советы и рассказы Кекавмена*, Москва, 1972, с. 268. G. G. Litavrin, care a studiat foarte atent problema vlahilor în istoriografia bizantină, arată că această referinţă a lui Kekaumenos la besi „este singulară în felul său”: Г. Г. Литаврин, *Влахи византийских источников X-XIII вв.*, în „Юго-Восточная Европа в средние века”, I, Кишинев, 1972, с. 137.

155 Nichifor Gregoras, *Istoria romeilor*, în „Fontes historiae daco-romanae”, p. 501; şi Никифор Грегора, *Римская история, начинающаяся со взятия Константинополя латинянами в 1204, том I (1204-1341)*, „Византийские историки”, под ред. П. Шалфеева, С.-Петербург, 1862, с. 30, 34-35.

practic, fără excepții, toate popoarele din nordul Dunării, de la est de Carpați și mai departe spre nord și nord-est, de cele mai multe ori, pe pecenegi și cumani, dar uneori și pe români, cu numele de sciți[156]. Pe maghiari, istoricii bizantini îi numesc huni (și peonieni)[157] sau chiar daci[158]. Raportarea terminologiei istorice antice la realitățile medievale românești o vom regăsi apoi și în unele țări europene din Evul Mediu tîrziu, ca Ungaria, sau în mediul german, fiind însă ilustrată cel mai bine de istoriografia polonă din

---

156 Nichita Choniates, *Istoria*, în „Fontes historiae daco-romanae", p. 244-249, 252-253, 275-277, 293 și urm.; și Никита Хониат, *История, начинающаяся с царствования Иоанна Комнина*, том 1, под редакцией проф. В.И. Долоцкого, în „*Византийские историки*", С.-Петербург, 1860, с. 18-21, 100, 119, 228 ș.a.; том II, под редакцией проф. Н. В. Чельцова, С.-Петербург, 1862, с. 25, 56-57, 100-102, 213-225, 377-383, 399-404; Nichifor Gregoras, *Istoria romeilor*, p. 500-517; și Никифор Грегора, *Римская история...*, с. 14-15, 24, 31-40, 52 ș.a.; Ana Comnena, *Alexiada*, în „Fontes historiae daco-romanae", p. 81-111, 119; și Анна Комнина, *Алексиада*. Вступительная статья, перевод, комментарий Я. Н. Любарского, Москва, 1965, с. 66, 88, 121, 159, 179, 181, 196, 201-217, 219, 221-239 ș.a. Uneori, în ultima sursă se face deosebire între cumani și sciți, fenomen caracteristic, de fapt, pentru toată istoriografia bizantină care a scris despre aceste popoare, ceea ce înseamnă că, în asemenea cazuri, cel de-al doilea nume s-ar referi doar la pecenegi, cu excepția referințelor la tătari, care însă este un fenomen mai tîrziu. Bineînțeles că în aceste scrieri, sub numele de sciți, sînt vizați și pecenegii, și cumanii aflați provizoriu la sud de Dunăre. Despre conținutul arhaizant al numelui de sciți, v. și *Fontes historiae daco-romanae/ Izvoarele istoriei României, IV, Scriitori și acte bizantine. Secolele IV-XV*, de H. Mihăescu, R. Lăzărescu, N.-Ș. Tanașoca, T. Teoteoi, București, 1982, p. 3, 15, 47, 49, 61, 71, 77, 81, 95, 103, 107 ș.a.; v. și indicele, p. 580. Istoriografia germană a secolului al XVIII-lea avea o idee clară și, în general, completă despre incarnările termenului „sciți" (*Scythae, Scythia, Scythica, Scythicum*): v., de ex., J. G. Stritter, *Memoriae populorum, olim ad Danubium, Pontum Euxinum, Paludem...*, IV, Petropoli, 1779, Index, p. 194-195.

157 *Fontes historiae daco-romanae*, III, p. 83, 95, 117, 175, 177, 237, 239, 241, 247, 253, 277, 411, 539, 541, 543, 545; Никита Хониат, *История,* том I, с. 22-23, 117-118, 127-128, 159-163, 168-169, 193-201; Иоанн Киннам, *Краткое обозрение царствования Иоанна и Мануила Комнинов*, în: „Византийские историки", под редакцией проф. В. Н. Карпова, С.-Петербург, 1859, с. 8-11, 71, 114, 117-119, 123-129, 143-147 ș.a. Peonia, nume atribuit de bizantini Ungariei, fusese preluat, probabil, de la provincia antică greco-macedoneană cu același nume, Παιονία, din sud-vestul Peninsulei Balcanice.

158 Un singur exemplu: Анна Комнина, *Алексиада*, с. 131, 203, 384, 396.

sec. XV-XVI[159], din care s-au inspirat primii mari cronicari români. La A. Bonfinius, de exemplu, întîlnim fraze de genul *Getae vero, quos Valachos nunc dicimus*; *Valachos, qui Getarum sedes nunc incolunt, proficiscitur*; *Moldauos, qui Daciam inferiorem habitant*; *Valachi, qui Dacorum Getarumque regionem incolunt*[160]; la sfîrșitul secolului al XVI-lea, iezuitul maghiar I. Szántó scria: *Valachi olim fuerunt coloni romanorum*[161]; M. Cromer zice: *Dacis, qui nunc Transylvani et Valachi sunt*[162]; în cronica lui M. Strijkowski (1582), Moldova e totuna cu Dacia[163]; doi ani mai tîrziu, în compilația lui I. Lasicius, puteau fi întîlnite expresii de genul: *Walachi, qui olim Getae & Daci, post ab colonia Italorum, quos Wlochos vocamus…*[164], iar J. Bielski, în istoria sa (*Kronika Polska*, 1597), avea să consemneze că „vechii geografi numeau Moldova Dacia, iar granițele Daciei vechi erau Dunărea, Tyras sau Nistrul, Prutul sau Hierasus”[165]. Bineînțeles că acești autori, ca și cei bizantini, de la care, probabil, s-au inspirat, știau foarte bine, fapt demonstrat chiar de scrierile lor, că Dacia nu se limitase la teritoriul Moldovei, ci cuprinsese tot spațiul locuit de geto-daci.

Așa cum am văzut, Cantemir a avut știință de caracterul acelei literaturi și, totuși, nu numai că nu a pus la îndoială adecvarea ei în raport cu realitățile istorice din spațiul românesc, ci a preluat și a propagat el însuși cu destulă insistență terminologia geografică, istorică și etnică utilizată de aceasta cu referință la teritoriul locuit de români. Explicația unei astfel de situații constă mai ales în faptul că atare viziune reieșea din tradiția istoriografică europeană, care,

---

159 A. Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, 1972, p.102-105 ș.a. Vezi și P. Parasca, *Moldovlahica. Studii*, Chișinău, 2009, p.163.

160 Antonii Bonfinii, *op. cit.*, p. 6, 320, 350, 373.

161 B. Trencsényi, M. Zászkaliczky, *op. cit.*, p. 110.

162 Martini Cromeri, *De origine et rebus gestis polonorum*, Basel, 1568, p. 22[33].

163 P. P. Panaitescu, *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, București, 1925, p. 37.

164 Ioannis Lasicii, *Historia de ingressu polonorum in Valachiam*, în „Rerum polonorum”, III, Francofurti, 1584, p. 430. Asupra acestui autor, v. *Analecta litteraria de libris rarioribus*, I, Lipsiae, 1750, p. 514.

165 Cit. după P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p.134.

la capitolul respectiv, va rămîne neschimbată pînă în secolul al XIX-lea[166]. Iar, pe de altă parte, cu mult pînă la vremea lui Cantemir, în mediul cărturăresc din Țările Române începuse să se manifeste, la început timid, apoi tot mai pronunțat, o tendință de renaștere națională care își căuta origini nobile. Primul mare cronicar moldovean, Grigore Ureche, va observa că cele trei vițe ale românilor, moldovenii, muntenii și ardelenii, „de la Rîm se trag"[167], iar Cantemir va insista obsesiv să desemneze teritoriul românesc de după formarea statelor medievale cu numele provinciei romane Dacia[168], atitudine formată în temeiul unei bogate și variate literaturi pe care o consultase. Prestigioasa școală istorică germană a secolului al XVIII-lea îi considera daci pe toți românii din afara arcului carpatic[169]. Era și firesc ca originea numelui Basarabia să fi fost derivată de la tribul puternic și numeros al besilor, care făcuse parte din marea familie a tracilor, de vreme ce și dacii se trăgeau din această familie. Evident că o astfel de idee nu a putut să le scape cărturarilor Școlii ardelene, care își făcuseră un crez din supralicitarea originilor antice și latine ale românilor, beneficiind din plin de informația oferită de scrierile istorice din mediul german. Fără să fie însă categoric, Șincai avea să opineze: „poate fi că bessii din Thrachia, unde lăcuia mai nainte, au trecut în partea Dachiei Veche, ce se chiamă acuma Bugeac, și că de la dînșii s-au numit aceasta Bessarabia"[170].

---

166 Tîrziu în secolul al XVIII-lea, J. G. Stritter, de ex., dădea această explicație referitoare la moldoveni: „Moldavi: Dacorum et Valachorum nomine comprehenduntur": J. G. Stritter, *op. cit.*, Index, p. 140. Despre *daci* și *Dacia*, v. Index p. 72-73.

167 Între altele, Ureche vorbește și despre „Schitia" ca nume străvechi pentru teritoriul ce cuprindea pe vremea lui Modova, Transilvania, Țara Românească și o anumită întindere la est de Nistru: Grigore Ureche, *op.cit.*, p. 71-72.

168 Dimitrie Cantemir, *Hronicul…*, p. 944, 951, 954, 1003-1004, 1008-1009, 1224 ș.a.

169 Iată încă un exemplu cît se poate de semnificativ, pe lîngă cel referitor la J. G. Stritter din notele 108 și 115: F. J. Sulzer, *Geschichte des Transalpinischen Daciens, das ist: der Walachen, Moldau und Bessarabiens,* I-IV, Wien, 1781-1782.

170 Gh. Șincai, *op. cit.*, p.109. Cunoscînd bine literatura istorică bizanitnă din a doua jumătate a mil. I și din primele secole ale mil. II (probabil, mai degrabă prin intermediul operelor mai multor istorici europeni, în special germani, italieni și unguri), Șincai va desemna adeseori spațiul românesc cu numele de Dacia, ca în citatul de mai sus, iar pentru români va folosi uneori etnonimul *sciți*, precizînd însă că pe „noi, românii… grecii ne-au poreclit schythe…" (*op. cit.*, p. 380).

Ideea provenienței numelui Basarabia de la besii antici a dominat multă vreme literatura istorică. Un amplu studiu rusesc ce descrie partea sudică a teritoriului dintre Prut și Nistru, adică ceea ce a fost o vreme Basarabia turcească, conține următoarea explicație: „Basarabia propriu-zisă, sau Bugeacul, s-a numit în antichitatea îndepărtată Bessia, de la poporul besilor care, pînă la nașterea lui Hristos, locuia împreună cu geții la Dunăre, Prut, Nistru și Marea Neagră și pe care poetul roman Ovidiu, exilat de împăratul August la țărmul Pontului Euxin, îi evocă în tînguielile despre surghiunul său cu cuvintele *Vivere quam miserum est inter Bessosque*”[171]. Se pare însă că există temeiuri serioase să credem că ipoteza privind aflarea etnonimului *besi* la originea numelui Basarabia se explică nu atît prin relevanța termenului antic, cît mai degrabă prin interesul foarte mare al istoricilor din Evul Mediu față de pecenegi, desemnați și ei cu numele *bessos*[172], tot așa ca și tribul respectiv al geților. În istoriografia mai veche au existat încercări de a demonstra valabilitatea unei astfel de păreri. Cunoscutul istoric german F. J. Sulzer, de exemplu, căuta la vremea sa să convingă cum că pecenegii ar fi răscumpărat de la cumani un număr mare de sclavi arabi, împreună cu care ar fi trăit între Prut și Nistru; de la îmbinarea numelor Bessia și Arabia, susține el, ar fi apărut Bassarabia[173]. Bineînțeles că atare tălmăciri nu prea pot fi luate în serios, dar nici nu trebuie trecute cu vederea.

Relativ la relația besilor antici cu Basarabia există o observație care se cere examinată cu toată atenția. Referindu-se la evenimentele de la începutul secolului al XI-lea din Imperiul bizantin,

---

171 *Статистическое описание Бессарабии…*, с. 3-4.

172 Antonii Bonfinii, *op. cit.*, p. 40. Termenul Bessos pare să aibă aceeași conotație și la Cantemir, care l-a preluat cu acest sens de la istorici din secolele XVI-XVII: Dimitrie Cantemir, *Historia moldo-vlachica*, p. 362.

173 *Bessarabien (mit diesem Namen von den arabischen Sklaven, welche die Petschenegen, da sie im Mittel alter diesen Land bewohntern, von den Komanern an sich erkausten vorher aber von seinen ersten Bewohnern, den Bissenern oder Bessen, glatweg Bessien…)*: F. J. Sulzer, *op. cit.*, vol. I, p. 443. Probabil, anume de aici a fost preluată informația respectivă de către I. Heliade Rădulescu și B. P. Hasdeu: v. B. P. Hasdeu, *Istoria critică…*, p. 145-146.

istoricul rus G. G. Litavrin constata că sursele bizantine din acea vreme îi desemnau pe vlahi cu numele de besi[174]. E știut că acești istorici erau bine informați asupra tribului numeros al besilor din Tracia antică, pe care îi considerau strămoși ai vlahilor, de aceea există tot temeiul să presupunem că numele de besi a fost raportat de ei și asupra valahilor din nordul Dunării de Jos, astfel fiind posibilă, ipotetic, apariția pe această cale a horonimului Basarabia. Aceasta pare să fie cea mai plauzibilă explicație a părerii, după care numele respectiv ar proveni de la besi. Numai că, în mod necesar, rezerva față de o astfel de interpretare trebuie să fie exprimată cît se poate de clar, de vreme ce, așa cum rezultă din consultarea surselor bizantine, fapt semnalat și de același Litavrin[175], identificarea valahilor cu besii se întîlnește destul de rar.

Rezerva față de această părere mai trebuie păstrată nu numai din cauza că, la data primelor consemnări a numelui besilor în actele istorice medievale, aceștia dispăruseră de mult, dar și pentru că tribul lor numeros locuise într-un spațiu ce se afla la o mare depărtare de teritoriul dintre Prut și Nistru, la sud de Balcani[176]. Cu excepții rare[177], care, strict vorbind, nu țin de cercetarea științifică în domeniu, istoriografia contemporană a renunțat definitiv la ipoteza privind apariția numelui Basarabia de la besi. Trebuie apoi să se țină seama și de faptul că valahii numiți de unii autori bizantini besi locuiau și în alte părți, fără ca numele de Basarabia să se fi răspîndit și în acele locuri. Și, în sfîrșit, așa cum am mai spus, nu trebuie uitată tendința arhaizantă a istoriografiei medievale. De aceea, acest punct de vedere nu poate fi considerat conform cu realitatea tocmai din lipsa datelor necesare care l-ar putea impune.

---

174 Г. Г. Литаврин, *Влахи византийских источников X-XIII вв.*, с. 132, 136. Este vorba, în special, de remarca menționată mai sus a lui Kekaumenos.

175 *Ibidem*, p. 137.

176 Vezi M. Oppermann, *Tracii între arcul carpatic și Marea Egee*, București, 1988, p. 91, 110, 158.161, 215, 237. Foarte util pentru lămurirea acestei chestiuni este studiul lui K. Boshnakov *Die Thraker südlich vom Balkan in den* „Geographika" *Strabos*, Stuttgart, 2003.

177 Vezi D. Stăniloae, *Besii în mânăstirile din Orient*, în BOR, XCIV (1976), p. 587-589; de asemenea, articolul lui M. Bucur în „Magazin istoric", X, 1976, 3 (108), p. 26.

Spre deosebire de numele altor mari zone istorico-geografice din spațiul românesc, ca Moldova, Muntenia sau Transilvania, cel al Basarabiei nu este de origine toponimică, în sensul că nu provine de la numele unui anumit loc (așezare, rîu, munte etc.); între Prut și Nistru există o singură localitate cu nume înrudit, orașul Basarabeasca din sudul ținutului, o a doua, numită Basarabca, aflîndu-se în stînga Nistrului, în raionul Rîbnița. Ambele așezări sînt însă mai tîrzii, deci numele lor provine de la cel al Basarabiei, și nu invers. Mult mai relevant este faptul existenței la sud de gurile Dunării, în județul Constanța, a localității foarte vechi Basarabi; nu este deloc exclus ca între cele două nume să fie o legătură directă ce ar trimite la vremea aflării cumanilor în acest spațiu.

4. O viziune motivată exclusiv patriotic privind statutul politic inițial al părții sudice a Moldovei

Astăzi, cea mai răspîndită explicație, aproape singura, privind originea numelui Basarabia este cea care derivă acest toponim de la numele dinastic al primilor domnitori ai Țării Românești, Basarabii, pe motiv că, la un moment dat, aceștia ar fi stăpînit o porțiune de teritoriu în extremitatea sudică a spațiului dintre Prut și Nistru, această posesiune avînd ca nucleu orașul Chilia[178]. Ideea însă este foarte veche, devenind un fapt oarecum comun pentru

[178] Iată doar o parte a autorilor și scrierilor care împărtășesc, într-un fel sau altul, acest punct de vedere: I. Nistor, *Istoria Basarabiei,* București, 1991, p. 22-23; Gh. Popa-Lisseanu, *Basarabia*, p. 8-9; L. S. Berg, *op. cit*., p.12; Л. Л. Полевой, *Очерки исторической географии Молдавии XIII-XV вв*., Кишинев, 1979, с. 67; V. Spinei, *op. cit*., p. 47; A. Boldur, *Istoria Basarabiei,* ed. a 2-a, București, 1992, p. 416; P. D. Popescu, *Basarabii*, ed. a 2-a, Chișinău, 1992, p. 20; Gh. Brătianu, *Tradiția istorică…*, p. 149; idem, *Marea Neagră…*, vol. II, p. 215; C. C. Giurescu, *Istoria românilor. Din cele mai vechi timpuri pînă la moartea regelui Ferdinand*, București, 2000, p. 102; D. Onciul, *Originea Principatelor Române*, în „Scrieri istorice", p. 574, 634; idem, *Miscelaneu. Studii, cuvântări, prelegeri*, București, 2006, p. 135, 138, 140; N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, p. 6, 31, 71 ș.a.; idem, *Basarabia noastră*, p. 146; idem, *Istoria românilor,* vol. III, p.227;

istoriografia română din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, astfel că avea să fie preluată și propagată de unii mari oameni de cultură români, ca Mihai Eminescu, care, pe la începutul anului 1878, scria: „Basarabia a fost a noastră din veacul al patrusprezecelea, ba poartă chiar numele celei mai vechi dinastii românești, a dinastiei Basarabilor…”[179]. Și, în altă parte: „Pentru capătul veacului al *patrusprezecelea,* stăpînirea Valahiei asupra acestor locuri e necontestabilă”[180]. În mod firesc, scrierile istorice străine, în special cele cu caracter general, au preluat – necritic, bineînțeles, – acest punct de vedere[181]. Ajungînd, după o foarte lungă perioadă de afirmare, cvasiunanimă, părerea respectivă astăzi nu mai caută dovezi, ea doar se pronunță ca un adevăr indiscutabil. Cînd Iorga zice că „Mircea munteanul «băsărăbia» acest mal dunărean”[182], adică malul stîng al brațului Chilia, el nu urmărește să demonstreze cu date sigure posesiunea acestui domnitor în spațiul vizat, ci numai amintește un adevăr ca și arhicunoscut: stăpînirea în-

---

idem, *Istoria românilor, vol. IV. Cavalerii*, 1996, p. 22-23, 27; N. Constantinescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1981, p. 86, 140-141, 151; S. Iosipescu, *Génois, tatars et la création de la façade maritime des pays roumains au XIV siècle*, în: „Enjeux politiques, économiques et militaires en Mer Noire (XIV-XXI siècles), Études à la mémoire de Mihail Guboglu”, Brăila, 2007, p. 84; idem, *Vrancea, Putna și Basarabia – contribuții la evoluția frontierei sudice a Moldovei în secolele XIV-XV*, în „Închinare lui Petre Ș. Năsturel la 80 de ani”, Brăila, 2003, p. 219-220; B.P. Hasdeu, *op. cit.*, p. 120-121; A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. II, ed. a 4-a, București, 1986, p. 91; Șt. Ștefănescu, *Țara Românească de la Basarab I „Întemeietorul” pînă la Mihai Viteazul*, București, 1970, p. 31, 39; I. Chirtoagă, *Evoluția…*, p. 9; idem, în RI, 1995, tom VI, nr.7-8; idem, *Din istoria Moldovei de Sud-Est pînă în anii ’30 ai secolului al XIX-lea*, Chișinău, 1999, p. 74; R. Șt. Vergatti, *Dobrogea lui Mircea cel Mare*, în „Mircea cel Mare, scutul Europei”, București, 2009, p. 634.

179 *Timpul*, 15 februarie 1878.

180 *Timpul*, 1 martie 1878.

181 Vezi, de ex., *Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*: „Die Bezeichnung soll auf den wal. Voyvoden Basarab I zurückgehen, der seine Herrschaft im. 14 Jh., bis dorthin ausdehnen konnte“, s. 111. De fapt, în cazul de față, s-a apelat la scrieri române de mîna a doua sau chiar a treia, realizate fie de nespecialiști în tematica respectivă, fie de autori depășiți de foarte multă vreme, sau chiar de diletanți : *ibid.*, p. 112.

182 N. Iorga, *Lucruri noi despre Chilia și Cetatea Albă*, în: N. Iorga, Studii asupra evului mediu românesc, ed. îngrijită de Ș. Papacostea, București, 1984, p. 299.

delungată și incontestabilă a Basarabilor asupra acestui teritoriu. Dar, pe de altă parte, nici una din scrierile care subscriu la acest punct de vedere nu este suficient de explicită asupra vremii, caracterului și duratei acestei posesiuni. Ne pomenim, astfel, în fața unei situații paradoxale: un adevăr indiscutabil nu poate fi demonstrat din… lipsă de dovezi.

Să încercăm a pătrunde în acest fenomen ciudat. Pentru început, s-ar cere să aflăm cîte ceva despre geneza lui.

Greutatea cea mai mare în calea cercetătorului care vrea să descîlcească încurcata chestiune privind originea Basarabiei moldovenești o prezintă faptul că, exceptîndu-l pe Cantemir și, într-un anume sens, pe Miron Costin, acest nume aproape că nu se întîlnește în cronicile și în istoriografia medievală românească. Cronicarii munteni par să nu-l cunoască deloc, nu-l menționează nici Grigore Ureche, însă, la începutul scrierii acestuia, este un pasaj foarte interesant care pare să fie o referință indirectă la fenomenul în discuție. Referindu-se, desigur, la munteni, el observă că ei „scriu că au fost (Moldova și Muntenia – *I.Ț.*) tot un loc și o țară, și noi aflăm că Moldova s-au descălecat mai pre urmă, iar muntenii mai dentîi, măcar că s-au tras de la un izvor…”[183]. De aici putem deduce că, pe vremea lui Ureche, exista o polemică între oamenii de cultură moldoveni, pe de o parte, și munteni, pe de altă parte, cu privire la originea și unitatea teritorială a celor două țări românești, nu și cu referință la unitatea lor etnică, care era în afara discuției. E incitantă mențiunea că existau scrieri asu-

---

183 Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 72. Așa cum a demonstrat P. P. Panaitescu (*Influența polonă…*, p.135), Ureche cunoștea numele Basarab, cel puțin de la Bielski, de care s-a folosit la scrierea cronicii sale și pentru care Basarab era domn moldovean, dar, probabil, din cauza disputei cu muntenii și mai ales ca urmare a faptului că nu cunoștea destul istoriografia polonă și, de aceea, nu avea cum să știe că acest nume putea însemna cu totul altceva decît o trimitere la dinastia munteană a Basarabilor, cărturarul moldovean a evitat să-l menționeze. Despre atitudinea selectivă a lui Ureche față de cronica lui Bielski, v. și C. C. Giurescu, *Grigore Ureche vornicul și Simion Dascălul. Letopisețul Țării Moldovei*, Craiova, 1934, p. LXIX; Șt. Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, ed a 3-a, Chișinău, 1992, p. 398, 400.

pra acestui subiect, care, evident, s-au pierdut[184]. Atitudinea refractară a cărturarului moldovean față de ideea mai vechii unități politico-teritoriale a celor două țări ar putea presupune anumite veleități, fie politice, fie teritoriale, ale muntenilor în raport cu Moldova. Dar, contrar insistențelor unor scrieri istorice – curios, chiar orientate pe ideea unității naționale a spațiului românesc în Evul Mediu – nu au existat, de fapt, serioase diferende teritoriale între Moldova și Țara Românească; avem o informație lapidară despre mici neînțelegeri, dar știm că nu au fost adevărate ostilități și confruntări de anvergură între cele două țări. Dacă însă vom lua în considerație o remarcă-două ale lui Miron Costin, pe care le voi reproduce îndată, ținînd cont, totodată, de faptul că cei doi boieri cărturari au trăit și activat în aceeași epocă, atunci trebuie să admitem că neînțelegerile vizau tocmai Basarabia moldovenească, pe care probabil că muntenii și-o adjudecau.

Să vedem, așadar, ce părere avea Costin despre chestiunea Basarabiei. „Mare greșală, zice el în *Cronica țărilor Moldovei și Munteniei*, fac cei ce dau la iveală hărți și scriu că… o parte oarecare a țării noastre (a Moldovei – *I.Ț.*) s-ar fi numit Basarabia", după care adaugă, foarte rezervat însă, fără să intre în substanța discuției: „În ceea ce privește țara noastră, că partea aceea de la mare s-ar fi numit cîndva Basarabia, de unde s-a început aceasta, nu cunosc nici o pricină demnă de crezămînt"[185]. În *Poema polonă*, scriitorul este însă ceva mai explicit, sugerînd, rezervat totuși, care erau principalele motive („pricini") ale dezbaterii. „Giurgiul și Brăila sînt amintiri veșnice ale domnilor munteni, Basarabii. De la dînșii și-a luat numele în aceste locuri Basarabia; deși această provincie

184 Într-un anume loc din *Descrierea Moldovei* (*op. cit.*, p. 31-32), aflăm fraza curioasă „istoricii neamului zic cu toții că moldovenii, după ce s-au întors din Maramureș în patria lor cea veche… ", care, într-adevăr, alimentează ideea că ar fi existat în Moldova veche scrieri istorice dispărute; agumentul forte ar putea fi aici faptul că letopisețele moldovenești nu spun nimic despre „întoarcerea moldovenilor din Maramureș în patria lor cea veche".

185 Miron Costin, *Cronica țărilor Moldovei și Munteniei*, în: Miron Costin, *Opere*, Chișinău, 1989, p. 217-218.

a glorificat pe nedrept numele lor prin autorii mapelor geografice, căci Basarabii au stăpînit scurtă vreme numai o parte a Miziei la cotul mării și au numit-o astfel. Dar ce au a face cu acestea cîmpiile Cetății Albe? Toată această cîmpie pînă la Euxin este o parte a Moldovei adevărate și multe privilegii ale pîrcălabilor de Cetatea Albă o mărturisesc”[186]. În pofida începutului confuz al frazei, a cărui logică presupune că numele de Basarabia s-ar referi mai degrabă la spațiul în care se află Giurgiul și Brăila („aceste locuri”), evoluția ulterioară a discursului arată că subiectul pledoariei este extremitatea sudică a teritoriului pruto-nistrean. Critica voalată a lui Costin este îndreptată concomitent în două direcții: împotriva alcătuitorilor acelor hărți în care acest teritoriu este desemnat cu numele de Basarabia, dar și contra muntenilor, care pretindeau că, în trecut, această bucată de pămînt ar fi făcut parte din Țara Românească. El respinge categoric ideea unei vechi stăpîniri muntene la nord de brațul Chilia, admițînd doar că „Basarabii au stăpînit scurtă vreme numai o parte a Miziei la cotul mării și au numit-o astfel”, fiind vorba, așadar, de un teritoriu la sud de gurile Dunării[187], care nu are, zice el, „de a face cu cîmpiile Cetății

---

186 Idem, *Istoria în versuri polone*…, p. 458-459.

187 Costin spune clar că Mizia se afla „peste Dunăre” (*Opere*, p. 268), tot așa fiind localizată și în scrierile lui Cantemir, între Dunăre și Haemus, „de la Poarta de Fier și pînă la Pontul Euxin”: *Historia moldo-vlachica*, p. 423; „Misia, țară peste Dunăre împotriva Moldovii…”: *Hronicul*…, p. 1487. Bineînțeles că această viziune fusese preluată de la istoricii bizantini: v., de ex., Никита Хониат, *История*, том II, c. 25-27, 53, 162, 164-165, 264-267, 376, 407. Aceștia, la rîndul lor, au reprodus viziunea lui Ptolemeu, pentru care ambele Mizii (Moesii), cea de sus și cea de jos, se aflau pe malul drept al Dunării: v. J. Lennart Berggren, A. Jones, *Ptolemy's geography: an annotated translation of the theoretical chapters*, New Jersey, 2000, p. 137. Dar tot așa o aflăm și în cronicile polone. Cromer, de ex., zice *inferiore Moesia, que nunc Bulgaria est; …superiore Moesia, que nunc Serbia et Bosnia est*: op. cit., p. 212. În viziunea marelui geograf francez J.-B. d'Anville, Moesia se întindea de la Dunăre spre sud pînă la frontierele Traciei și Macedoniei, cuprinzînd astfel teritoriul pe care îl vor avea mai tîrziu Serbia și Bulgaria: J.-B. Bourguignon d' Anville, *Géographie ancienne abrégée*, I, Paris, 1792, p. 299. În fond, la fel o explică și Constantin Cantacuzino: „Misia de Jos, carea acum Bolgaria iaste… Misia de Sus, carea acum Bosna și Sîrbia iaste”: *Istoria Țării Rumânești*, în „Cronicari munteni”, vol. I, București, 1961, p. 31-32.

Albe" și de la Euxin, acestea fiind dintotdeauna „o parte a Moldovei adevărate". Costin nu admite denumirea Basarabia în sine, atît pentru partea sud-estică a Moldovei, cît și pentru Muntenia (ca și ceilalți cronicari moldoveni, el nu folosește niciodată numele de Țara Românească), opinînd că, în cel de-al doilea caz, cei care au scris Basarabia în loc de Muntenia au confundat numele țării cu cel al familiei primilor domnitori munteni: „pe semne că după acești domni sau după această familie s-a încurcat cel care întîi a scris despre Basarabia, cum că Țara Muntenească s-ar fi numit Basarabia"[188].

Cu totul alta a fost atitudinea lui Cantemir față de relația dintre Moldova și Țara Românească. El cunoștea disputa la care se referea Costin, fără să fi fost de acord cu el în privința numelui Basarabia și considerînd că, de fapt, cei care în trecut atribuiseră greșit Chilia și Cetatea Albă Țării Românești au fost istoricii și autorii de hărți unguri. „De cîte ori arunc ochii asupra chartei Ungariei, scria el, totdeauna mă prinde mirarea cît de absurd și eronat se văd acolo delineate limitele Romaniei (Țării Românești – *I. Ț.*) și Moldovei; și n-am văzut chartă, nici veche și nici modernă, care în privința aceasta să nu fie plină de cele mai groase erori. Așa, de pildă, cetățile Kilia și Akkerman se pun în Romania, pe cînd ele niciodată nu i-au aparținut; ele se țin de Moldova și sînt în distanță de mai bine de trei sute de mile de la confinele Romaniei"[189]. Edificat însă destul asupra originii românilor și a teritoriului locuit de ei din vechime și pînă în vremea sa, atins mai mult decît oricare alt compatriot de-al său din acea vreme de aripa primenitoare a iluminismului

188 Miron Costin, *Istoria țărilor Moldovei și Munteniei*, p. 218. Este curioasă această necunoaștere a lui Costin, de vreme ce în mediul intelectual și științific polon, pe care îl cunoștea, numele Basarabia se făcuse știut de mult, o dovadă fiind, între multe altele (scrierile lui Cromer, Sarnicki etc.), și *Cronica anonimă de la Cracovia*, editată recent și în limba română (București, 2006).

189 Dimitrie Cantemir, *Istoria Imperiului Otoman*, p. 177 ; vezi și E. Țarălungă, *Dimitrie Cantemir. Contribuții documentare la un portret*, București, 1989, p. 83. Desigur, Cantemir greșește mult cînd apreciază că distanța dintre Chilia și granița Țării Românești ar fi fost de trei sute de mile, această observație potrivindu-se mai degrabă doar pentru Cetatea Albă.

ce începea să cîştige teren în Europa împotriva vechilor bariere politice, confesionale, culturale şi de altă natură, Cantemir a ignorat diferendul mărunt moldo-muntean cu privire la Basarabia. A propus, în schimb, o perspectivă mult mai largă asupra istoriei celor două ţări, demonstrînd că acestea au apărut în urma fărîmiţării politico-teritoriale a spaţiului locuit mai devreme de români. Pentru a-şi susţine acest punct de vedere, care pleda pentru unitatea etnică a spaţiului românesc în timp, el îl citează pe istoricul german Cluverius: „Ţinuturile care acum se deosebesc sub numele de Valahia şi Moldova erau cuprinse în vremurile de mai înainte sub numele unic de Valahia, iar populaţia însăşi poartă numele de volohi (…); iar întreaga Valahie se împarte în «cea mare» şi «cea mică»: cea mare a primit apoi numele de Moldova, cea mică a rămas cu denumirea de Valahia”[190]. După care adaugă că „acelaşi lucru îl susţine şi Dlugosz” cu referinţă încă la anul 1070[191]. Această observaţie va fi confirmată ulterior de serioase cercetări istorico-lingvistice, care vor demonstra că, într-adevăr, a existat o astfel de „unitate teritorială, pentru că altfel nu s-ar putea explica fenomenele de limbă comune întregii românimi”[192].

Tocmai de aceea era firesc ca şi chestiunea Basarabiei să fi fost examinată în aceeaşi optică. Fiind informat suficient de bine asupra realităţilor geopolitice de la Dunărea de Jos din vremea sa şi de mai înainte, deopotrivă prin studii şi prin participare activă la viaţa politică a ţărilor române de la sfîrşitil secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea, Cantemir nu s-a lăsat impresionat nici de pretenţiile muntenilor şi nici de protestele moldovenilor privind spinoasa problemă a apartenenţei în trecut a teritoriului din stînga braţului Chilia al Dunării, demonstrînd că

---

190 Idem, *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus*, p. 47. Trimiţînd la „gheografii şi istoricii” pe care îi consultase şi el, Constantin Cantacuzino va observa că, atunci cînd scriu despre cele două ţări româneşti, aceştia „le zic şi mai mare şi mai mică; cea de sus, adecăte şi mai mare, Moldova; cea de jos şi mai mică, ţara această *Muntenească* numeind, cum îi zic mai mulţi aşa”: *Istoria Ţării Rumâneşti*, p. 24.

191 Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 49.

192 Al. Philippide, *Originea poporului român*, II, Iaşi, 1927, p. 384.

istoria lor comună pleda pentru unitate, nu pentru alimentarea separării. În viziunea lui, fenomenul Basarabia era un argument puternic în favoarea acestei pledoarii, o dată pentru că, încă înainte de învazia tătarilor, românii din sud-estul Munteniei și din sudul Moldovei, de la Severin și pînă la Marea Neagră, constituiau o singură comunitate etnopolitică[193], și a doua oară deoarece, în secolul al XIII-lea, basarabenii, adică românii din spațiul pruto-nistrean, au jucat un rol important în fondarea Țării Românești, de vreme ce, opinează el, „fără greș putem socoti că o samă de români și mai denainte și mai pre urmă de prada lui Batîe să fie fost rămas neclătiți pre locurile sale și ales prin cetățile de la Cetatea Albă, precum am și mai dzis, pînă la Severin; și precum acel nărod băsărăbesc, sculîndu-să de pe cîmpii Basarabiii, să să fie tras spre pădurile Oltului și acolo de ciia să fie rămas locași; de la carii și astădzi familia băsărăbeștilor din Țara Românească să trage, luînd adecă stăpînitoriul sau banul lor de atuncea nume de la numele nărodului, din care familie și domni vestiți au ieșit în Țara Muntenească…”[194]. Astfel că, atunci cînd un descendent din vechea familie domnitoare a Basarabilor își va formula, la curtea împăratului Sf. Imperiu Roman, Maximilian al II-lea, pretențiile patrimoniale asupra pămînturilor din nordul brațului Chilia, o va face nu prin afirmarea dreptului de cucerire, ci prin evocarea provenienței sale din acea parte de țară[195].

Începînd de la Cantemir, logica evoluției gîndirii istorice a fost de așa natură încît chestiunea Basarabiei să nu mai poată fi examinată altfel decît sub imperativul ideii de unitate etnopolitică a spațiului românesc. O vor demonstra foarte bine istoricii Școlii ardelene. Cel mai important dintre ei, Gh. Șincai, va subscrie la viziunea etnicist-unitară a lui Cantemir asupra istoriei românilor, preluînd și ideea acestuia cu privire la originea numelui Basarabia, ca și pe aceea despre fondarea Țării Românești de către Basarabii

193 Dimitrie Cantemir, *Hronicul…*, p. 1420-1421.
194 *Ibidem*, p. 1423.
195 *Ibidem*, p. 1422.

veniți de dincolo de Prut, dar pe cea de-a doua o va modifica, așa cum va face și D. Onciul mult mai tîrziu, numai că în alt sens decît acesta[196], și anume va admite o posibilă revenire a domnilor Basarabi, după fondarea Țării Românești, în nordul gurilor Dunării printr-o recucerire a acestui teritoriu, astfel că „Bessarabia mai demult (evident, înainte de vremea sa – *I.Ț.*) s-au ținut de Valahia"[197]. Nu este deloc exclus ca părerea despre întoarcerea la un moment dat a Basarabilor în Basarabia lor de altădată să și-o fi format și sub influența hartilor unguresti criticate de Cantemir, pe care Șincai le-a cunoscut, desigur. Ideea unei Basarabii prutonistrene anterioare fondării statelor medievale românești trebuie să fi provocat multă mîndrie românilor ardeleni, de vreme ce unii din ei, ca, de exemplu, Inochentie Klein, „susțineau că se trăgeau din familii princiare din Basarabia"[198]. S-ar prea putea ca această mîndrie să fi fost insuflată de Cantemir sau chiar inspirată direct din unele surse de care acesta s-a folosit, ca, de exemplu, Leunclavius sau Cureus, care afirmau că Basarabii plecați în timpul invaziei tătarilor din această provincie în Muntenia și dincolo de Olt aveau, ca primi descălecători, privilegii mai mari decît boierii lui Radu Negru, deși recunoscuseră autoritatea acestuia[199].

Părerea după care, în Evul Mediu, Moldova și Țara Românească sau măcar părți din ele au fost unite în cadrul unui singur stat, ca dovadă sigură a unității de neam a românilor, a fost îmbrățișată cu și mai mare entuziasm de către revoluționarii de la 1848. Numai că, după anexarea țaristă a Basarabiei, în 1812, și în condițiile în care, prin statutul de protector al Principatelor, Rusia practic aservise tot spațiul românesc de la sud și de la est de Carpați, ideea că Basarabii ar fi fost originari din teritoriul dintre Prut și Nistru

---

196 D. Onciul a ținut cont și de tradiția cronicărească a Munteniei cu privire la originile Basarabilor: Vezi, de ex., *Letopisețul Cantacuzinesc (Istoria Țării Rumânești de cînd au descălecat pravoslavnicii creștini)*, în „Cronicari munteni", vol. I, București, 1961, p. 84.

197 Gh. Șincai, *op. cit.*, p. 560 ; v. și p. 109, 557-558.

198 L. Blaga, *Gîndirea românescă din Transilvania în secolul al XVIII-lea*, București, 1966, p. 131.

199 Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 1420-1421.

nu mai ținea de știința istorică, ci de securitatea națională a românilor; mult mai convenabilă era, în noua situație, partea a doua a variantei lui Șincai, și anume că, la un moment dat, în trecut, Țara Românescă a pus stăpînire pe o porțiune din sudul Moldovei. Tocmai de aceea, N. Bălcescu va scrie că „Mircea cel Bătrîn… voiește a întrupa toată românimea într-un singur stat și caută [a dobîndi]… Moldova”[200]. T. Cipariu avea să fie primul cercetător care va sugera explicit ideea apartenenței părții sudice a teritoriului dintre Prut și Nistru la Țara Românească în Evul Mediu, prin publicarea unui titlu domnesc al lui Mircea, prin care acesta se declara domn de la munte și „pînă la marea cea mare”[201]. Aceste încercări au schițat un program care sugera foarte clar obiectivul pe care istoricii trebuiau să-l urmeze.

Animat de un naționalism spectaculos pînă la ridicol, care l-a îndemnat de multe ori să treacă peste date istorice incomode, fie pur și simplu ignorîndu-le, fie reajustîndu-le ori inventînd altele pentru a construi o istorie cît mai potrivită cu aspirațiile sale, B. P. Hasdeu a îmbrățișat dintr-o dată și fără rezerve ideea că sudul spațiului pruto-nistrean ar fi fost stăpînit de către Basarabi încă din momentul constituirii Țării Românești. Răstălmăcind pasajul citat mai sus din *Poema polonă*, care, așa cum am văzut, exclude categoric posibilitatea unei stăpîniri muntene în sudul Basarabiei, aprigul patriot îi atribuie lui Miron Costin tocmai ceea ce acesta nu admitea: „Miron Costin știa… că gurile Dunării aparținuseră Munteniei; știa că numele de Basarabie, dat provinciei de peste Prut, se datorește Basarabilor de la Giurgiu și Brăila…”[202] Schimbînd data unui document pentru a-l face mai vechi cu 40 de ani, Hasdeu îi atribuie unuia dintre primii Basarabi titulatura „Io, Radul, mare voievod și domn, stăpînind și domnind toată țara Ungrovlahiei și peste părțile transalpine și tătărești, și al Amlașului

---

200 N. Bălcescu, *Românii supt Mihai-Voievod Viteazul*, București, 1985, p. 7.

201 Apud D. Onciul, *Mircea cel Bătrîn. Cuvîntare comemorativă la cinci sute de ani de la moartea lui*, în „Scrieri istorice”, vol. II, p. 244; v. și N. Iorga, *Istoria românilor*, p. 244; idem, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, p. 61.

202 B. P. Hasdeu, *op. cit.*, p. 121.

și Făgărașului herțeg, și domn al băniei Severinului, și pe amîndouă malurile Dunării pînă la marea cea mare și al cetății Silistrei stăpîn". Cercetînd această sursă, D. Onciul avea să observe mai tîrziu: „Cu toate că data hrisovului este 1419, care ar concorda cu 1421 din două hrisoave ale lui Radu II, Hasdeu atribuie acest hrisov lui Radul, tatăl lui Mircea, schimbîndu-i data în 1379"[203].

Nici Xenopol nu va putea rezista tentației de a face trimitere la un titlu al lui Mircea, datat greșit cu 1387, în loc de 1406, ca dovadă a stăpînirii sale „de amîndouă părțile Dunării pînă la marea cea mare"[204]. Dar, din toată demonstrația pe care o va desfășura în baza acestui document, nu va rezulta nimic sigur în ceea ce privește apartenența teritoriului din nordul gurilor Dunării.

Respingînd procedeele lui Hasdeu de „corectare" a datelor istorice, Onciul va urma, conceptual, aceeași cale. „Dacă, opinează el în una din principalele sale scrieri, Basarabii n-ar fi izbutit să ia de la tătari această parte de țară înainte de 1280, ei n-ar fi putut s-o cuprindă mai apoi, după reîntărirea tătarilor la gurile Dunării, decît pe la mijlocul secolului XIV, cînd tătarii se retrag din Moldova. Pe atunci, Basarabii cuprind *părțile tătărești* de lîngă gurile Dunării (numite în titlul lui Mircea cel Bătrîn), anexate apoi la Moldova cu numele *Basarabia*"[205]. Această afirmație care nu se sprijină pe nimic altceva decît referința la titlul domnesc al lui Mircea cel Bătrîn, despre care vom vorbi mai încolo, este completată de o alta, lipsită și aceasta de dovezi: „După retragerea tătarilor, principatul Țării Românești se întinde, sub Alexandru Basarabă, pînă la gurile Dunării, cuprinzînd teritoriul numit de atunci *Basarabia* (partea de lîngă Dunăre a Basarabiei de astăzi)"[206]. Dar să vedem cum demonstrează Onciul afirmarea posesiunii răsăritene a lui Mircea pe baza titlului. El face trimitere la un hrisov din 1387 care conține următoarea frază: „Eu, cel întru Hristos Dumnezeu

---

203 D. Onciul, *Originile Principatelor Române*, p. 655.
204 A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 79.
205 D. Onciul, *op. cit.*, p. 634.
206 Idem, *Din istoria Țării Românești*, în „Scrieri istorice", vol. I, București, 1968, p. 479.

binecredinciosul și binecinstitorul și de Hristos iubitorul, și singur stăpînitorul Io Mircea, mare voievod și domn, cu mila lui Dumnezeu și cu darul lui Dumnezeu stăpînind și domnind toată țara Ungrovlahiei și părțile de peste munți încă și spre părțile tătărești, și Amlașului și Făgărașului herțeg, și banatului de la Severin domn, și amîndouă părțile de peste toată Dunărea pînă la marea cea mare și cetății Dîrstorului stăpînitor"[207]. Onciul era convins că acest titlu „arată întinderea ce stăpînirea domnului Țării Românești avea la acea epocă", iar relativ la moșia din răsărit făcea acest comentariu: „De asemenea, posesiunea «spre părțile tătărești» era o stăpînire mai veche. Ea cuprindea părțile cucerite pe la mijlocul secolului al XIV-lea de la tătari, între Ialomița și Marea Neagră. Partea de peste Prut a acestei posesiuni, fiind unită cu Moldova, a fost numită «Basarabia», ca parte ce fusese în stăpînirea Basarabilor din Țara Românească"[208]. Din păcate însă această afirmație categorică nu rezultă nici din titlu și nu se bazează nici pe alte date, preferabil mai convingătoare decît titlul. Argumentul forte în această pledoarie caută să fie sintagma „posesiunea «spre părțile tătărești»", însă operarea cu această frază nu face decît să etaleze gratuitatea demonstrației; astfel, încercînd să-și fundamenteze părerea, autorul va preciza, în note, că prin această posesiune are în vedere „ținutul dintre Ialomța și Siret", pe cînd în textul de bază afirmase deja că ea cuprindea teritoriul dintre Ialomița și Marea Neagră. Să observăm, în treacăt, că, de fapt, expresia „posesiunea «spre părțile tătărești»" este lipsită de conținut, mai ales că în originalele titlului, așa cum vom observa mai jos, nu există sensul „spre părțile tătărești", ci „pînă la părțile tătărești" (în variantă latină, *ad usque confinia Tartariae*[209], adică literalmente „pînă în marginea Tatariei"), care este o formulă mai concretă; nu există posesiune spre ceva, ci numai posesiune a ceva. Și să mai adăugăm că On-

---

207 Idem, *Mircea cel Bătrîn*, în „Scrieri istorice", vol. II, București, 1968, p. 244.

208 *Ibidem*, p. 244-245.

209 Numele Tartaria (Thartaria), în loc de *Tataria*, pare să fi fost moștenit în Europa încă de la huni, un conducător al acestora numindu-se, cum aflăm de la A. Bonfinius, *Thartar*: Antonii Bonfinii, *Rerum ungaricarum*…, p. 252.

ciul nu susține prin nici o dovadă afirmația cum că „posesiunea «spre părțile tătărești»", adică teritoriul cuprins între Ialomița și Marea Neagră, ar fi fost achiziționată de Țara Românească încă pe la mijlocul secolului al XIV-lea. Prin urmare, arătîndu-și dezacordul față de încercarea gratuită a lui Hasdeu de a demonstra că Țara Românească ar fi stăpînit sudul Basarabiei la 1379, Onciul susține, tot atît de gratuit, că această situație ar fi existat încă mai devreme, pe la mijlocul secolului al XIV-lea și, în orice caz, nu mai tîrziu de vremea lui Nicolae Alexandru, adică pînă la 1364, ultimul an de domnie al acestuia. Mai mult, el nu exclude posibilitatea ca acest lucru să se fi întîmplat chiar înainte de 1280, adică, de fapt, pînă la formarea Țării Românești și deci pînă la existența Basarabilor, afirmație care nu mai ține de cadrul unei serioase dezbateri științifice. Astfel, un fapt istoric ce caută a fi de importanță capitală pentru istoria românilor, în general, și pentru trecutul Basarabiei, în mod special, nu se afirmă prin dovezi concrete și convingătoare, ci, pur și simplu, este declarat.

Iorga a fost istoricul care a acordat cea mai mare atenție Basarabiei medievale, preocupat fiind mai cu seamă de extremitatea ei sudică. Dar, deși, tot așa ca și Onciul, nu s-a arătat încîntat de metoda lui Hasdeu de a demonstra începuturile stăpînirii Basarabilor în această zonă, el sugerează totuși, întocmai ca și Onciul și, din păcate, tot fără argumente, că aceasta s-ar fi putut întîmpla încă pe la mijlocul secolului al XIV-lea sau chiar ceva mai devreme[210]. Ceea ce i s-a părut lui că ar putea servi drept dovadă a acestei stăpîniri, posibile, precizează în alt context, pe la 1387 sau chiar 1382, a fost tot „argumentul" criticat pe drept cuvînt al lui Hasdeu, din care va cita doar trei elemente, edificatoare după părerea sa în acest sens: stăpînirea „peste țările tătărești", pe „ambele maluri ale Dunării pînă la Marea-cea-mare" și în „cetatea Silistrei"[211]. Atît de importante i se păreau lui aceste elemente, încît, repetîndu-l parcă pe Bălcescu, va crede că ele afirmau „preten-

210 N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, p. 31.
211 *Ibidem*, p. 61; v. și *Istoria românilor*, vol. III, p. 242, 244.

ția asupra Moldovei întregi"[212]. El știa însă că formula titlurilor domnești varia în funcție de moment și conjunctură, ceea ce le lipsea de calitatea probatorie a documentului istoric, căci „titlurile princiare nu reprezintă totdeauna o realitate, ci foarte adeseori numai o amintire sau o pretențiune, un deziderat"[213]. De aceea a căutat să pună această informație nesigură în acord cu alte mărturii, de exemplu, cu unele pasaje din *Istoria* lui Chalcocondilas. „S-a invocat, zice Iorga, mărturia lui Chalcocondilas, care spune că Țara Muntenească ține de la Ardeal pînă la Marea Neagră, la dreapta avînd Istrul pînă la vărsare, iar în stînga Moldova. Moldova-de-jos are, după același, ca vecini pe «dacii de la Istru» și, de altă parte, pe sarmați, adecă ruși și lituani". Va trebui să constate însă că acest istoric bizantin care „avea știri mai vechi, confundă timpurile și atribue, de pildă, Munteniei din timpul său extensiunea teritorială a Munteniei lui Mircea", iar „datele sale nu sînt totdeauna exacte în expunerea geografiei țărilor vecine cu imperiul bizantin"[214]. Vom semnala îndată unele inexactități în sursa respectivă cu privire la acest subiect, dar să observăm mai întîi că la Chalcocondilas nu există „Muntenia" sau „Țara Muntenească", ci Dacia, care însă nu este altceva decît o parte a Daciei antice, după ce aceasta s-a despărțit în „două state, în Bogdania și în Țara aceasta de la Istru" (*ἔστε τήν Βογδανίαν καί αύτήν παρ᾽Ἴστρον χώραν*), cu un singur popor, care „vorbește aceeași limbă"[215]. „Țara lor (a dacilor de la Istru – *I.Ț.*) începînd din Ardeal, Dacia peonilor, citim în continuare, se întinde pînă la Marea Neagră. Întinzîndu-se spre mare, are de-a dreapta fluviul Istru, iar la stînga țara așa-numită Bogdania" (*διήκει δ᾽αὐτῶν ἡ χώρα ἀπὸ Ἀρδελίου, τῆς Παιόνων Παιόνων Δακίας ἀρχομένε ἔστε ἐπὶ Εὔξεινον Πόντον. ἔχει δὲ ἐπὶ δεξιᾷ μὲν καθήκουσα ἐπὶ θάλασσαν τὸν Ἴστρον ποταμόν,*

212 Idem, *Istoria românilor*, vol. III, p. 244
213 *Ibidem*, p. 240, nota 9.
214 N. Iorga, *Studii istorice...*, p. 72-73.
215 Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*. În românește de Vasile Grecu, București, 1958, p. 63, 93; *Fontes historiae daco-romanae*, p. 454-455.

ἐπ᾽ ἀριστερᾷ δὲ Βογδανίαν χώραν οὕτω καλουμένην.) [216]. Dar tot acolo se conține și următoarea frază: „De la dacii de lîngă Istru pînă la lituani și sarmați se întinde Bogdania neagră (adică Moldova – *I.Ț.*), care-și are reședința domnească în numita Leucopolichni” (*ἡ μὲν μέλαινα Πογδανία, ἡ ἐν τῇ Λευκοπολίχνῃ καλουμένῃ τὰ βασίλεια ἔχουσα, ἀπὸ Δακῶν τῶν παρὰ τὸν Ἴστρον ἐπὶ Λιτουάνους καὶ Σαρμάτας διήκει*)[217]. Examinarea comparativă a celor două citate sugerează cel puțin două observații principiale. Prima este provocată de fraza „Întinzîndu-se spre mare, are de-a dreapta fluviul Istru, iar la stînga țara așa-numită Bogdania”, din care se vede că, dacă vizează Muntenia, acest fragment de text nu spune că ea s-ar fi întins pînă la mare, cum zice Iorga, ceea ce nu o împiedica să aibă, în această orientare (dinspre Ardeal către mare), la dreapta Dunărea și la stînga Moldova. Cea de a doua observație are în vedere afirmația istoricului bizantin, după care, dinspre sud, Moldova pornea de la dacii de lîngă Dunăre, întinzîndu-se spre nord și est și avînd capitala la Leucopolichni, adică la Cetatea Albă. Chiar dacă această mențiune conține și unele inexactități, pe care le vom semnala imediat, ideea de bază pe care ea o sugerează e că teritoriul din stînga gurilor Dunării făcea parte din Moldova. De aici rezultă că sintagma „pînă la (mare)” din prima propoziție trebuie înlocuită cu „spre mare” din a doua propoziție. Deci Chalcocondilas nu-l îndreptățește nicidecum pe Iorga să susțină că Muntenia se întindea pînă la vărsarea Dunării în mare, cuprinzînd și sudul Moldovei. În general însă nu trebuie să se pună mare preț pe referințele lui Chalcocondilas la Țările Române din vremea sa, pentru că el nu pare să cunoască mare lucru despre fiecare țară aparte și, mai ales, cu privire la legătura dintre ele; în special, cunoștințele sale despre

---

216 *Ibidem*, p. 63; *Fontes historiae daco-romanae*, p. 454-455.

217 Λαόνικος Χαλκοκονδύλης, *Ἀποδείξεις Ἱστοριῶν δέκα*/Laonici Chalcocondylae, *Historiarum Demonstrationes* ad fidem codicum recensuit, emendavit annotationibusque criticis instruxit Eugenius Darkó, I, Budapest, 1922, p. 125; v. și Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, p. 93; *Fontes…*, p. 458-459. Autorul nu spune cine locuia între dacii de la Istru, de o parte, și lituani și sarmați, de altă parte. Evident că este vorba tot despre daci, adică români.

Moldova sau Valahia Mare, cum îi spuneau cei mai mulți istorici bizantini, erau destul de confuze. Cantemir va observa, în legătură cu afirmația lui Chalcocondilas referitoare la Bogdania: „Iară Laonicos Halcocondilas dzice precum cel mai vechiu al moldovenilor scaun au fost *λευκόπολις*, adecă Cetatea Albă; carea nu poate să să înțăliagă că doară au fost scaunul șederii domnilor după înturnarea lui Dragoș Vodă de la Ardeal, căci dacă ar fi fost vreodată Cetatea Albă scaunul domniii, hronicile Moldovii, carile scriu viața domnilor de la Dragoș Vodă încoace, aceasta nepomenit n-ar lăsa. De care lucru fără prepus să poate înțălége că Cetatea Albă au fost scaunul stăpînitorilor acelor români carii și mai denainte și pe vrémea prădzii lui Batie prin cetățile de pre marginile Dunării neclătiți au rămas, de la Marea Neagră pînă la Severin"[218]. Idee foarte interesantă, necercetată și deci neconfirmată încă de izvoare, care sugerează că, înainte de invazia tătară și pe vremea ei, românii din sudul Moldovei și al Munteniei ar fi constituit o singură comunitate ce-și avea centrul administrativ la Cetatea Albă.

Chalcocondilas a trăit la mijocul și în a doua jumătate a secolului al XV-lea, adică mult mai tîrziu decît perioada pe care o discutăm aici. Asta nu înseamnă că el nu a putut cunoaște situația de la Dunărea de Jos din jurul anului 1400, fie din relatările oamenilor mai în vîrstă care au fost pe acolo, fie, mai degrabă, din izvoare astăzi necunoscute. Cu atît mai mare credibilitate ar trebui să aibă Dlugosz sau Bonfinius, autori contemporani cu el, care au fost mai aproape de zona carpato-danubiano-pontică și au cunoscut-o mult mai bine. Cel de al doilea, de exemplu, spune: *Pars vero que intra Tyram, Ierassum & Danubium includitur Moladauia, quasi mollis Dacia, a iunioribus nominatur*[219], pentru ca, în altă parte, să aducă unele precizări: *Altera vero Valachia, cui Moldaviae nomen*

---

218 Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 1422. De fapt, la Chalcocondilas, relatările privind *λευκόπολις* sînt confuze: pe de o parte, sugerează că orașul ar fi aparținut lituanilor, iar pe de altă parte, spune că acesta era capitala Moldovei; în același timp, el menționează că lituanii nu erau de aceeași limbă cu dacii: Laonic Chalcocondil, *op. cit.*, p. 93.

219 Antonii Bonfinii, *op. cit.*, p. 6.

est, inter Istrum & Tyram, ab Hierasso montanae Valachiae termino, ad Euxinum usque Pontum extenditur[220]. Dacă, din motive ce exprimă pretențiile tradiționale ale Ungariei asupra pămînturilor din vecinătatea estică a Carpaților, Bonfinius este oarecum confuz relativ la limita întinderii Moldovei spre vest, nu lasă în schimb nici o îndoială în privința faptului că, la sud și la sud-est, frontiera ei se identifica cu Dunărea și cu țărmul Mării Negre.

Am observat însă că Iorga era destul de rezervat față de cele două izvoare folosite de el, pe care le-am menționat mai sus: titulatura domnilor munteni și istoria lui Chalcocondilas. Asta l-a determinat să renunțe la dovezi de acest fel sau, cel puțin, să fie mai circumspect față de ele, optînd pentru consemnarea stăpînirii Basarabilor asupra Chiliei ca argument neîndoielnic al prezenței muntene la nordul gurilor Dunării. Dar chestiunea Chiliei o vom lăsa, deocamdată, pentru o examinare separată.

Istoriografia de după Iorga a rămas, în fond, la constatările din vremea sa privind problema Basarabiei, cu deosebirea însă că, între timp, referințele istoricilor la subiectul respectiv au devenit adeseori contradictorii. „Este foarte posibil, zice V. Spinei, exprimînd o atitudine ponderată, ca numele de *Basarabia*… să reprezinte o amintire a vremelnicei stăpîniri a voievozilor din dinastia Basarabilor asupra Chiliei și a unei fîșii reduse din cîmpia de la nordul gurilor Dunării”[221], părere afirmată anterior și în cîteva scrieri ale lui Iorga[222] și susținută de unele cercetări din ultima vreme[223]. Exprimînd, dintr-un elan patriotic, ideea unității de neam încă din zorii istoriei celor două state românești de la sud și est de Carpați, cei mai mulți istorici români au dorit să creadă că stăpînirea Basarabilor ar fi avut la răsărit de Prut o suprafață mult mai mare. I. Nistor și A. Boldur, de exemplu, reluau o convingere mai veche

---

220 *Ibidem*, p. 27. Cantemir reproduce oarecum liber și, de aceea, incomplet cea de-a doua remarcă a lui Bonfinius: „Moldova se întinde între Istru și Tyras de la Hierassus și pînă la Pontul Euxin”: Dimitrie Cantemir, *Istoria moldo-vlahică*, p. 421.

221 V. Spinei, *op. cit.*, p. 47.

222 N. Iorga, *Istoria românilor…*, p. 227.

223 S. Iosipescu, *Vrancea, Putna și Basarabia…*, p. 220; idem, *Génois, tatars…*, p. 93.

a lui D. Onciul, după care această bucată de pămînt s-ar fi întins de-a lungul brațului Chilia, de la Prut și pînă la Nistru[224], pe cînd alții s-au arătat mult mai generoși, susținînd că, de fapt, ar fi fost vorba de un spațiu ce ar fi înglobat și stepa Bugeacului[225]. O părere foarte entuziastă este cea formulată de Șt. Ștefănescu în epoca așa-zisului naționalism comunist. „În anii 1324-1328, susține el într-o monografie, în general, destul de reușită despre istoria timpurie a Țării Românești, Basarab a obținut o serie de victorii în luptele cu tătarii, reușind să-și extindă autoritatea spre răsărit pînă aproape de Chilia. Regiunea de la nord de gurile Dunării, unită de Basarab cu Țara Românească, i-a păstrat, de altfel, numele"[226].

Dar această aserțiune este respinsă categoric de un important fapt neîndoielnic: prezența masivă în acea vreme a tătarilor la est de Carpați și la Dunărea de Jos, situația rămînînd practic neschimbată și în următoarele cîteva decenii; un act notarial din Chilia, de la 11 februarie 1361, consemnează o mare comunitate tătară în zona inferioară pruto-nistreană[227], asta însemnînd, dacă ținem cont de locul de emitere a acelui act, și malul stîng al Dunării. Știm și din alte cîteva surse, în special cronici polone[228], că, pînă la bătălia de la Sinie Vodî, din 1362, și apoi la 1368 și o vre-

---

224 I. Nistor, *op. cit.*, p. 23; D. Onciul, *Miscelaneu*, p.135; Al. Boldur, *op. cit.*, p. 416.

225 Gh. Popa-Lisseanu, *op.cit.*, p. 8-9; Gh. Brătianu, *Tradiția istorică…*, p. 149; idem, *Marea Neagră…*, p. 215. Cam aceeași impresie pare să se desprindă și din cartea lui N. Iorga *Basarabia noastră*, p. 146.

226 Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 31. Autorul nu face trimitere la nici o sursă, considerînd, probabil, că e suficientă consonanța numelor Basarab și Basarabia pentru a avansa această părere. Cîțiva ani mai tîrziu, afirmația va fi repetată întocmai de D.C. Giurescu*: Țara Românească în sec. XIV-XV*, București, 1973, p. 193.

227 După observațiile unor cercetători, ar fi vorba de hoarda tătarilor giamboiluci, răspîndiți din Carpați și de la Dunărea de Jos pînă la Bug; dacă e așa, atunci aceasta ar fi fost hoarda de altădată a lui Nogai: v. Ф. Брун, *Черноморье*, часть 1, Одесса, 1879, c. 79, 179; П. Ф. Параска, *Внешнеполитические условия образования Молдавского феодального государства*. Кишинев, 1981, c. 83-84, 103; v. și S. Iosipescu, *Génois, tatar…*, p. 79.

228 S. Sarnicii, *Descriptio veteris et novae Poloniae*, Cracoviae, 1585, col. 1134; M. Stryjkowski, *Kronika polska, litewska, zmodzka i wszystkiej Rusi*, t. 2, Warszawa, 1846, s. 363.

me după acea dată, întreg sudul Moldovei, iar, după unii, și delta Dunării, poate și nordul Dobrogei, se aflau sub stăpînirea unui principe tătar, numit în izvoare Demetrius[229]. „Nicăiri aiurea decît în Cetatea Albă, observa Iorga, nu putem așeza pe acest «prinţ tătăresc», poate – judecînd după nume – creştinat, care va fi avut sub stăpînirea sa *părțile de jos ale Moldovei, dincoace și dincolo de Prut*"[230]. Dominația lui Demetrius în acest spațiu[231] era recunoscută de foarte influentul pe atunci rege al Ungariei, Ludovic de Anjou, care dorea să-i cîștige prietenia pentru a-și putea asigura accesul la Marea Neagră, în special prin intermediul negustorilor brașoveni, care vor obține în acest scop facilități și protecție din partea căpeteniei tătare[232]. Și cîteva scrisori din 1374 ale papei Grigore al XI-lea îi atestă pe tătarii din vecinătatea răsăriteană a românilor care se aflau sub oblăduirea regelui Ungariei[233]. Și, dacă ar fi să mai apelăm și la titulatură, argumentul preferat de cel puțin o bună parte a istoricilor români, care însă nu pare deloc convingător, vom vedea că, într-un act de privilegiu dat la 1368 pentru negustorii brașoveni care vindeau în Țara Românească, Vlaicu Vladislav se intitula „voievod transalpin și ban de Severin"

---

229 Ф. М. Шабульдо, *Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского*, Киев, 1987, cap. I, notele 301-308; Ș. Papacostea, *Geneza statului în evul mediu românesc. Studii critice*, Cluj-Napoca, 1988, p. 41-42, 109-110, 159-160; v. și S. Iosipescu, *op. cit.*, p. 83. Întinsul spațiu mlăștinos al deltei și al lacurilor de la nord de ea face puțin credibilă părerea că principatul lui Dimitrie ar fi putut cuprinde, în același timp, sudul Moldovei și Dobrogea.

230 N. Iorga, *Basarabia noastră*, p. 145.

231 În unele scrieri rusești poate fi întîlnită părerea riscantă cum că tătarii lui Dimitrie (probabil creștinat), vorbind limba slavă, s-ar fi retras la sud de Dunăre, în Dobrogea, unde s-ar fi ocupat cu agricultura: Н. И. Петров, *Подолия*, с. 25.

232 Vezi și Gh. Brătianu, *Demetrius princeps Tartarorum*, în RER, IX-X, 1965, p. 39-46), care constată și el că spațiul cuprins între Dobrogea și limanul Nistrului nu putea fi trecut fără acordul lui Demetrius. Despre relațiile acestui principe cu Brașovul și cu Ungaria, mai vezi și Al. Gonța, *Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania în secolele XIII-XVII*. Ediție, prefață, bibliografie și indice de Ioan Caproșu, București, 1989, p. 39, 54.

233 *Hurmuzaki* (*Documente privitoare la istoria românilor, culese de Eudoxiu Hurmuzaki*), vol. I, partea 2, București, 1890, p. 216-217, 220.

(*Ladislaus, Dei et regie maiestatis gracia woyvoda transalpinus et banus de Zeurino*)[234]. Evident, o posesiune munteană la acea vreme în sudul Moldovei este de neînchipuit.

Ignorînd însă aceste evidențe, Ștefănescu nu se va mulțumi cu afirmația cum că teritoriul din nordul gurilor Dunării ar fi devenit posesiune a Basarabilor încă din momentul constituirii Țării Românești, ci va înainta pe această cale, ajungînd să afirme că Nicolae Alexandru, urmașul lui Basarab, „a desăvîrșit opera predecesorului său și a unit cu Țara Românească ținutul «spre părțile tătărești», partea de sud a Moldovei dintre Milcov și Mare"[235]. Ș. Papacostea merge încă mai departe, susținînd, nu știm în baza căror date, pentru că nu face nici el trimitere la surse, că această achiziție (adică încorporarea sudului Moldovei) ar fi fost obținută încă pe timpul lui Basarab, care, „devenit «mare voievod» prin închinarea voievozilor și cnezilor de la sud și răsărit de Carpați", ar fi realizat o stăpînire ce „s-a întins, în împrejurări necunoscute, și în teritoriile din nordul gurilor Dunării, care aveau să păstreze în numele lor amintirea lui"[236]. De unde ar rezulta că, încă în prima jumătate a sec. al XIV-lea, toată partea sudică a Moldovei, dintre cursul de jos al Siretului și Marea Neagră, ar fi fost cuprinsă între frontierele Munteniei, părere susținută și de unele scrieri mai recente[237].

Aspectul cel mai interesant al teoriei actuale privind stăpînirea Basarabilor asupra extremității sudice a teritoriului dintre Prut și Nistru este faptul că, așa cum s-a putut observa și din unele referințe de mai sus, numeroasele afirmații în acest sens sînt lispite de dovezi documentare explicite. Ca și acum mai bine de o sută

---

234 *Ibidem,* p. 144.

235 Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 39. La vremea sa, Xenopol, care nu era mai puțin animat de ideea unității neamului românesc, era cam de aceeași părere: „Din stăpînirea Munteniei, numită și Basarabia din pricina dinastiei domnitoare a Basarabilor, asupra sudului Moldovei, provine numirea de Basarabia dată acestei părți de țară…" (*op.cit.*, p. 91). Deci, după Xenopol, Basarabia însemna pe atunci toată partea sudică a Moldovei, nu doar a teritoriului dintre Prut și Nistru, ceea ce nu poate fi adevărat.

236 Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 27.

237 S. Iosipescu, *Génois, tatars…*, p. 93.

de ani, cel mai des sînt invocate două fapte, primul fiind titulatura unor domnitori din dinastia Basarabilor, despre care anumiți cercetători cred că ar fi conținut referințe și la teritoriul din nordul gurilor Dunării, iar al doilea vizează orașul Chilia ca posibilă posesiune a Țării Românești la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea. În primul caz este vorba, în esență, de reactivarea unei metode folosite de Hasdeu și susținute întrucîtva de Onciul și – cu mai puțină convingere – de către Iorga, în baza căreia s-a cristalizat părerea că cea mai concludentă mărturie care ar afirma ideea stăpînirii muntene în spațiul din stînga brațului Chilia ar fi un document din perioada 1404-1406, în fond prea puțin deosebit de hrisovul ce îl încîntase pe Onciul, care se reduce la următoarea formulă: „Io Mircea mare voievod și domn… peste toată țara Ungrovlahiei și al părților de peste munți, încă și către părțile tătărești și Amlașului și Făgărașului herțeg și domn al banatului Severinului și pe amîndouă părțile pe toată Podunavia, încă și pînă la Marea cea Mare și stăpînitor al cetății Dîrstorului”[238]. Cu începere de la Hasdeu, care de multe ori a forțat documentele istorice să spună altceva decît reieșea cu adevărat din ele, numeroși cercetători au interpretat această sursă în sensul că Mircea ar fi fost stăpîn pe ambele maluri ale Dunării pînă la Marea Neagră[239], deci și pe extremitatea sudică a Basarabiei. S-a crezut că în favoarea unei astfel de convingeri ar pleda cele trei formule care treziseră multă vreme în urmă și interesul lui Iorga, și anume: domn „către părțile tătărești”, „pe amîndouă părțile pe toată Podunavia” și „pînă la Marea cea Mare”. Or, nici una din cele trei expresii nu este suficient de explicită și nici chiar atît de categorică încît să poată demonstra stăpînirea munteană la nord de brațul Chilia: „către părțile tătărești” arată, cum am mai spus, direcția spre care se îndrepta autoritatea domnitorului, nu stăpînirea ca atare a acelor părți, și asta dincolo de faptul că sintagma

238 *DRH, B. Țara Românescă*, vol. I (1247-1599), București, 1966, p. 64.

239 Textul, datat greșit, cu 1387, este citat și de Xenopol (*op. cit*., p. 79), care confirmă stăpînirea lui Mircea asupra Silistrei, nu însă și în nordul gurilor Dunării.

„părţile tătăreşti” este destul de confuză. Unii istorici, ca N. Iorga, E. Lăzăreanu, Gh. Brătianu, au observat că prin „părţile tătăreşti” trebuie înţeleasă zona fostei episcopii a Milcovului, îngustată între timp, cuprinsă între punctele de confluenţă cu Dunărea ale rîurilor Ialomiţa şi Siret şi stăpînită efectiv de Ungaria, care astfel îşi asigura accesul la gurile Dunării şi la Marea Neagră[240]. P. P. Panaitescu amplasează „părţile tătăreşti” în delta Dunării şi pe malul stîng al braţului Chilia[241], în strădania de a demonstra că referinţa din titlul domnesc al lui Mircea la acest spaţiu indefinit ar fi vizat tocmai teritoriul respectiv. Dar, chiar dacă „părţile tătăreşti” ar fi fost un teritoriu mult mai întins, eventual pînă la mare, totuna ele nu se puteau afla sub stăpînirea Munteniei, de vreme ce titulatura specifică limpede că autoritatea domnească se întindea doar pînă către aceste părţi, pînă în vecinătatea lor etc. Sintagma „pe amîndouă părţile pe toată Podunavia”, într-adevăr, corespundea faptului că, după unele informaţii, nici acestea foarte clare, pe la începutul sec. al XV-lea, Mircea ar fi avut o scurtă perioadă de mărire cînd ar fi putut stăpîni nu numai malul muntean al Dunării, ci şi o bună porţiune pe malul drept, poate chiar şi cea de la sud de gurile fluviului, ceea ce l-ar fi putut îndreptăţi să-şi zică stăpîn pînă la Mare, dar, dincolo de faptul că această expresie nu prezintă nici un fel de garanţii asupra acestor posibilităţi, ea nu oferă, mai ales, nici certitudinea că el ar fi avut în posesie şi teritoriul din nordul gurilor Dunării, inclusiv oraşul Chilia, pe care ar fi trebuit să-l menţioneze, aşa cum numeşte cetatea Dîrstorului din Dobrogea. Aşadar, concluzia cum că această sursă ar dovedi că teritoriul din stînga braţului Chilia ar fi făcut parte din Ţara Ro-

---

240 Ş. Papacostea, *op. cit.,* p. 155-156; v. şi P. Parasca, *op.cit.*, p. 177. Ş. Papacostea însă nu susţine acest punct de vedere, afirmînd cum că culoarul dintre Ialomiţa şi Siret ar fi fost controlat de Ţara Românească (*op. cit.*, p. 167) şi că, în general, „efortul regatului ungar de a domina direct teritoriile de la sud şi răsărit de Carpaţi a fost definitiv înfrînt, o dată cu «întemeierea» Ţării Româneşti şi a Moldovei” (*op. cit.*, p. 133), părere care este infirmată, cel puţin parţial, de datele istorice; cf. M. Holban, *Contribuţii la studiul raporturilor dintre Ţara Românească şi Ungaria angevină*, în „Studii”, XV, 1962, p. 338-342.

241 P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, Bucureşti, 1944, p. 17-18 (harta).

mânească este doar o supoziție care nu se fondează pe o documentare sigură. În general, este principial să reținem că fragmentul de document citat mai sus este o formulă protocolară stereotipă care urmărea să supraliciteze autoritatea domnitorului, de aceea este contraindicat să fie interpretată ca o ilustrare a realității. Nu în zadar Iorga, după ce va fi examinat cîteva titluri ale lui Mircea cel Bătrîn, își va exprima îndoiala cu privire la puterea de convingere a unor astfel de mărturii în cazul discutabilei poesesiuni muntene la nordul gurilor Dunării[242]. Formule asemănătoare au însoțit și numele unor predecesori sau urmași la domnie ai lui Mircea[243]; în general, formulele de acest fel sînt caracteristice pentru titulatura capetelor încoronate[244], tititulatură care, uneori, era în flagrantă neconcordanță cu realitatea, aceasta fiind pentru domnii români, cum se știe, de inspirație bizantină, ca și în cazul tuturor caselor domnitoare din zona balcanică[245] și a cnezatelor rusești[246] care s-au aflat, în etapa lor inițială, sub influența Bizanțului.

Ca să punem odată punct chestiunii privind adecvarea titlurilor domnești ale Basarabilor la realitățile istorice din vremea lor, trebuie să reținem că, de exemplu, din cele cîteva zeci de documente rămase de la Mircea cel Bătrîn, titlul domnului se conține în circa douăzeci, din care doar în patru se găsesc cele trei elemente care, după Iorga, ar fi putut constitui o dovadă a stăpînirii muntene în nordul gurilor Dunării, și anume domn „către părțile tătărești",

242 N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, p. 63.

243 A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 75; Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 39; P. D. Popescu, *op. cit.*, p. 119; I. Chirtoagă, *Tîrguri și cetăți…*, p. 70. Uneori, titlul poate fi întîlnit și în cronici: v., de ex., *Letopisețul Cantacuzinesc*, p. 84.

244 Pentru informare mai detaliată cu referință la Țările Române și, în special, asupra Moldovei, vezi *DIR A*., sec.XIV-XV, vol. I, p. 35-36; E. Vîrtosu, *Titulatura domnilor și asocierea la domnie în Țara Românească și Moldova (pînă în secolul al XVI-lea)*, București, 1960, p. 85-86, 193-194, 200, 203, 298; L. Șimanschi, G. Ignat, *Constituirea cancelariei statului feudal moldovenesc* (I), AIIA(X), IX (1971), p. 137 și urm.; C. Cihodaru*, Alexandru cel Bun (23 aprilie 1399 – 1 ianuarie 1432),* ed. a 2-a, Chișinău, 1990, p. 140.

245 F. Dvornik, *The Slavs in European History and Civilization*, New Jersey, 1962, p. 140 sqq.

246 H. Paszkiewicz, *The Origin of Russia*, New York/London, 1954.

„pe amîndouă părțile pe toată Podunavia" și „pînă la Marea cea Mare"[247]. Cel mai frecvent element al titulaturii sale îl constituie formula „domn a toată Ungrovlahia". Apoi, în aceiași ani, se întîlnesc titulaturi diferite, ceea ce înseamnă – dacă acordăm acestor titulaturi creditul de care s-au bucurat pînă acum – că ele se anulează reciproc; de asemenea, constatăm că Mircea se declară stăpîn „către părțile tătărești" etc. în unii ani cînd stăpînirea lui Alexandru cel Bun pînă la Dunăre nu poate fi pusă la îndoială. Și, lucrul cel mai important: niciodată titulatura care conține și cele trei elemente „forte" nu menționează măcar un indiciu cert care să facă trimitere la spațiul din nordul gurilor Dunării, de exemplu, un rîu, un oraș etc., așa cum este numit Dîrstorul (Silistra) din Dobrogea. Este evident, prin urmare, că titulatura domnilor nu poate servi drept argument în favoarea stăpînirii Țării Românești în sudul Basarabiei. Și asta cu atît mai mult cu cît, de multe ori, ea nu se limita că consemneze o realitate, ci mai sugera și o veleitate[248], dacă nu era cu precădere sau chiar exclusiv expresia unei veleități. Astfel, în prima jumătate a secolului al XV-lea, în titulatura regelui Ungariei, Sigismund de Luxemburg, figurau, printre altele, Galiția, Cumania și Bulgaria, pe cînd cea dintîi aparținea Poloniei, cea de-a doua dispăruse în urmă cu peste 150 de ani[249], iar cea de a treia se afla sub dominație otomană cu mult înainte ca el să fi ajuns rege al Ungariei, încă pe vremea țarului Ioan Șișman.

În orice caz, chiar dacă într-un anumit context ar fi necesare și referințele la titulatura domnilor Basarabi, ca argument în favoarea stăpînirii lor sud-basarabene, aceasta nu ar putea servi drept

247 *DRH B. Țara Românească,* vol. I, p. 23, 29, 36, 40, 51, 53, 56, 59, 61, 62, 64, 66, 67, 70, 72, 74, 76, 79, 81.

248 Merită toată atenția observația lui V. Ciocîltan privind titulatura lui Mircea cel Bătrîn referitoare la perioada 1406-1415, în baza căreia unii cercetători trag concluzia că sudul Moldovei ar fi făcut parte din Muntenia. El apreciază că, sub acest aspect, titulatura este falsă, e o simplă „pretenție de stăpînire": V. Ciocîltan, *„Către părțile tătărești" din titlul voievodal al lui Mircea cel Bătrîn*, în AIIA(X), XXIV, 1987, 2, p. 349-355. Titlul, zice el în altă parte, trădează mai degrabă „o revendicare teritorială": idem, *Chilia în primul sfert al veacului al XV-lea*, în SRI, XXXIV, 1981, 11, p. 2096, nota 22.

249 I. Vásáry, *op. cit.*, p. 139.

dovadă sigură în acest sens, ci va trebui să urmărim întreaga logică a argumentației de felul celei de mai sus, care însă, tradițional, pornește tot de la titulatură, fie ignorînd necesitatea de a susține această mărturie cu alte date documentare, suficient de explicite pentru a dovedi stăpînirea lui Mircea la nord de gurile Dunării, fie, dimpotrivă, căutînd să atragă și astfel de dovezi. În acest sens, voi reproduce un citat cam lung aparținînd lui Ș. Papacostea, unul dintre cei mai serioși medieviști români: „Un document din 1391, a cărui autenticitate a fost suspectată, dar care are toate șansele să fie autentic, înregistrează această extindere spre răsărit a Țării Românești, în vremea lui Mircea: «*Nos Joannes Mirtza, Dei gratia princeps et vaivoda totius regni Vallachie incipiendo ab Alpibus usque ad confinia Tartariae*…». Părțile tătărești – fosta stăpînire tătărească pe teritoriul țării – își fac apariția în titulatura lui Mircea. Întreruptă de situația creată de invazia otomană, în împrejurările mai sus amintite (este vorba de sf. sec. al XIV-lea – *I.Ț.*), stăpînirea lui Mircea la Dunărea de Jos, inclusiv pe teritoriul Moldovei, e reactualizată după 1400, odată cu înscăunarea lui Alexandru cel Bun în domnia Moldovei și consolidată după slăbirea puterii otomane, consecutivă catastrofei de la Ankara. Acum, titulatura lui Mircea indică repetat și hotărît, din nou, stăpînirea Țării Românești asupra «părților tătărești», rămășiță terminologică a dispariției stăpînirii mongole la Dunărea de Jos”[250].

Să ne amintim însă că, după victoria spectaculoasă a turcilor la Kosovo, în 1389, aceștia au început să exercite controlul asupra

---

250 Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 110. Cînd citează fragmentul de document menționînd „părțile tătărești”, autorul face trimitere la *DRH B*, p. 36, 63, 66, 70, 73, 75, 80, 90. Trebuie să observăm că documentele vremii arată destul de clar că „părțile tătărești” nu erau totuna cu „fosta stăpînire tătărească de pe teritoriul țării” și nu erau nici doar o expresie verbală ce amintea de marea stăpînire mongolă de altădată în acest spațiu, cum menționează autorul la sfîrșitul citatului, ci desemnau spațiul în care se aflau tătarii, lumea tătărească la momentul vizat de narațiunea istorică. Merită toată atenția observația lui I. Vásáry, reprodusă puțin mai jos în acest studiu, după care, în secolul al XIV-lea, noțiunile de *iuxta Tartaros* („lîngă tătari”), *versus Tartaros* („spre tătari”) și *in confinibus Tartarorum* („la marginea tătarilor”) deveniseră comune și, totodată, vagi: I. Vásáry, *op. cit.*, p. 141; v. și notele 259 și 262.

întregului curs inferior al Dunării, ceea ce exclude posibilitatea ca Țara Românească să-și fi putut afirma atunci stăpînirea asupra gurilor fluviului, și asta cu atît mai mult cu cît, după unele date[251], din acel moment, Mircea începe să plătească tribut Porții Otomane. La 1391, deci exact în anul ce figurează în documentul de mai sus, citat de Papacostea, ea este menționată în registrul vasalilor Porții Otomane[252]. Cu referință la acel moment, Leunclavius scria: *Vaivoda Valachiae Mirtzes, qui annuum Turcis tributum se soluturum promiserat*[253]. Faptele referitoare la tribut sînt contestate de unii istorici[254], însă nu poate fi contestată prezența mai mult decît stînjenitoare a turcilor pe Dunăre. Apoi, așa cum s-a semnalat de cîteva ori în trecut, un document din Caffa, de la 1386, atestă faptul că, pe atunci, Cetatea Albă ar fi fost posesiune moldovenească și că, alături de domnitorul Petru Mușat, în Moldova mai era un voievod, pe nume Constantin, pe care unii istorici l-au identificat cu voievodul Costea din pomelnicul de la Bistrița[255] și care ar fi

---

251 I. Bogdan, *Două conferințe*, București, 1898, p. 11-16.

252 R.W. Seton-Watson, *O istorie a românilor. Din perioada romană pînă la desăvîrșirea unității naționale*, Brăila, 2009, p. 27; S. Runciman, *Căderea Constantinopolului, 1453*, București, 1971, p. 54, 191 (Al. Elian, care a tradus și editat această carte, pare să fi avut aceeași părere). Vezi, de asemenea, și autori care nu împărtășesc acest punct de vedere: P. P. Panaitescu, *op. cit*, p. 236-237; Șt. Ștefănescu, *op. cit*., p. 116; M. Maxim, *Țările Române și Înalta Poartă*, București, 1993, p. 208.

253 J. Leunclavius, *Historiae Musulmanae Turcorum, de monumentis ipsorum exscriptae*, libri XVIII, Frankofurti, 1561, p. 319.

254 M. Maxim, *op. cit*., p. 207-208.

255 Ș. Papacostea, *op. cit*., p. 99-100; S. Iosipescu, *op. cit*., p. 90, 92; Despre Costea Mușat, v. A. D. Xenopol, *op. cit*., p. 130, 335; Iorga mai rezervat: *Istoria românilor*, vol. III, p. 212, 215 (și comentariul lui V. Spinei: *ibid*., p. 215-216). C. Cihodaru (*op. cit*., p. 214) și Șt. Gorovei (*op. cit*., p. 29) resping ideea. În opinia lui Spinei, Costea-Constantin ar fi acționat la Cetatea Albă „ca reprezentant domnesc": V. Spinei, *Moldova*…, p. 384. Despre dezbaterile în contradictoriu mai noi asupra acestui personaj, vezi C. Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova, a. 1324-1881, I. Secolele XIV-XVI*, București, 2001, p. 432, 436-437, 447; Șt. Gorovei, *Veacul XIV. Din nou și mereu*…, în „Vocația istoriei. Prinos profesorului Șerban Papacostea", volum îngrijit de O. Cristea, Gh. Lazăr, Brăila, 2008, p. 280, 284-287.

stăpînit partea de jos a țării, adică acea parte care în cronicile de mai tîrziu va fi desemnată cu numele Țara de Jos sau, poate, mai degrabă partea de la răsărit de Prut, Basarabia, așa cum sugerează unele date istorice. După dispariția lui Constantin (Costea) în condiții pe care nu le cunoaștem, asupra părților de sud și de est ale Moldovei s-a extins autoritatea lui Roman I Mușat, care, într-un act din 30 martie 1392, se autointitula „Marele singur stăpînitor… domn, Io Roman voievod, stăpînind Țara Moldovei de la munte pînă la Mare”[256].

Iar confuzia legată de „părțile tătărești” în demonstrația de mai sus sporește și prin faptul că există și alte explicații privind semnificația acestei sintagme. După unii cercetători, acestea nu s-ar fi aflat în estul Munteniei și la sudul Moldovei, cum s-a crezut de cele mai multe ori[257], ci ar fi cuprins nordul Dobrogei, gurile Dunării și Chilia cu un teritoriu învecinat[258], imposibil de identificat, bineînțeles. Cu totul altă imagine despre acest fenomen, și de fapt una cît se poate de clară, rezultă, de exemplu, din privilegiul pe care Alexandru cel Bun l-a dat liovenilor în 1408 și pe care l-au reînnoit Ștefan al II-lea, în 1434, și Petru Aron, în 1456. În acest document se spune că cine dintre lioveni „merge spre părțile tătărești”, urmează să dea vamă la Suceava, Iași și Cetatea Albă. Sau, în altă variantă: „cine merge spre părțile tătărești ‹va plăti› în Suceava… în tîrgul Ieșilor… în Lăpușna… și în Cetatea Albă…”[259]. În același document se mai află și acest pasaj, nu mai puțin relevant: „Iar cine va duce vite la tă-

---

256 *DRH A. Moldova, vol.I. (1391-1448),* București, 1975, p. 3. Formula este repetată și în anul următor: *ibid*., p. 6. Observațiile lui V. Spinei lasă să se înțeleagă că, în 1395 și chiar în 1399, Constantin își avea încă reședința la Cetatea Albă, în calitate însă de demnitar aflat sub ascultarea lui Petru Mușat: V. Spinei, *op. cit*., p. 384; idem, *Moldavia in the XI-XIV Centuries*, București, 1986, p. 219.

257 Iată o expresie destul de clară de subscriere la opinia respectivă, mai mult sau mai puțin generalizată: „Acestea («părțile tătărești» – *I. Ț.*) nu pot fi localizate decît în extremitatea răsăriteană a Țării Românești sau, mai probabil, în partea meridională a Moldovei”: V. Spinei, *op. cit*., p. 47.

258 C. Cihodaru, *op. cit*., p. 215.

259 M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, p. 630/632 (în originalul slavon/în traducere).

tari ‹va plăti› la vama principală, în Suceava, de vită patru groși, iar în Iași doi groși, iar la Tighina doi groși, iar pentru o sută de oi, în Suceava, șaizeci de groși, iar în Iași treizeci de groși, iar la Tighina treizeci de groși. Aceasta e vama acelora ce se duc la tătari”[260]. Este important să reținem că, de fapt, documentul vorbește de tătari, nu de „părțile tătărești” (*тємь кто идутъ до татаръ*); mai adaug că textul menționează repetat mărfurile tătărești (*татарскыи товаръ*)[261], între care mătăsurile, tămîia, piperul, vinul grecesc, aduse bineînțeles din afara spațiului românesc, din Orient și dinspre sud, prin teritoriile stăpînite în acel moment sau în trecut de tătari. Pe atunci, tătarii nu mai erau în Moldova, deci sintagma „la tătari”, mai rar „părțile tătărești”, vizau o realitate dispărută din această parte a țării, de aceea, cînd se spunea că cineva urma să meargă de la Suceava la tătari sau spre părțile tătărești, însemna că persoana respectivă trebuia să urmeze calea spre partea estică și mai ales sud-estică a Moldovei sau chiar mai departe, dincolo de Nistru. Așadar, expresiile „la tătari” și „spre părțile tătărești”, care se întîlnesc frecvent în actele oficiale din secolele XIV-XV ale Țărilor Române și ale Ungariei, ca și în corespondența papală, nu înseamnă un teritoriu anume, ci o orientare fie spre pămînturile ocupate cîndva de tătari la est de Carpați[262], fie mai degrabă, așa cum arată foarte clar privilegiul din 1408, spre spațiul stăpînit de ei în mod efectiv dincolo de Nistru. Mai adaug un detaliu, destul de sugestiv și el pentru acest subiect: cînd Bonfinius povestește despre plecarea lui Bogdan din Maramureș pentru a reînființa voievodatul moldovenesc la răsărit de Carpați, el zice, între altele: *Bogdan Valacho-*

260 *Ibidem*, p. 667/669.

261 *Ibidem*, p. 630/633, 631/634: „Iar cînd vor cumpăra marfă tătărască în Suceava, precum mătasă, piper, camhă, tebenci, tămîie, vin grecesc, de grivnă, în Suceava, cîte trei groși, iar cînd vor cumpăra marfă tătărească în alte tîrguri ale noastre…”, p. 633.

262 Vezi discuția în contradictoriu asupra acestui subiect în N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. III, p. 239 (nota 3 de V. Spinei). După V. Ciocîltan, formula „către părțile tătărești” ar însemna frontiera moldo-munteană de pe cursul inferior al Siretului: *„Către părțile tătărești”…*, p. 349-355.

rum Princeps, qui destituta, Tartarorum vicinitate, Moldauia, quae interior Valachia est[263] etc. Astfel, pe atunci, despre micul voievodat al Moldovei se spunea că se afla în vecinătatea tătarilor, deși se știa prea bine că era înconjurat de jur împrejur de pămînturi românești. Nu poate fi trecută cu vederea nici observația marelui geograf și cartograf francez J.-B. d'Anville că, în hărțile din Evul Mediu tîrziu și din epoca modernă, spațiul din vecinătatea litoralului nord-vestic al Mării Negre, de la gurile Dunării și pînă dincolo de Nipru, se numea Mica Tatarie[264]. Trebuie însă să ne amintim îndată că, încă de la sfîrșitul secolului al XIV-lea, statul moldovenesc stăpînea sudul Basarabiei pînă la mare, iar asta înseamnă că „părțile tătărești" rămîneau dincolo de Nistru. Anume această concluzie rezultă cît se poate de clar și din referința lui Cantemir la Tartaria cînd zice că valul lui Traian, după ce trece de Căușeni și „străbate întreaga țară a tătarilor, se sfîrșește la apa Donului"[265] (*Fossa Traiani imperatoris, hodie etiam sui conditoris nomen retinens ‹...› inde simplici vallo per totam Valachiam et Moldaviam transit, Hierasum ad paganum Trajan dictum, Botnam ad oppidum Causzen secat, transactaque tota Tartaria ad Tanaim flumen desinit*)[266]. Aceste constatări vin să confirme unele observații făcute mai devreme asupra controversatelor părți tătărești. Astfel, I. Vásáry, care a cercetat istoria tătarilor din secolele XII-XIV, semnalează următoarea situație: „Definiții de genul *iuxta Tartaros*, «lîngă tătari», *versus Tartaros*, «către tătari» și *in confinibus Tartarorum*, «pînă la marginea tătarilor», au devenit comune; echivocul acestor termeni demonstrează limpede că controlul tătăresc asupra fostei Cumanii a fost pierduit și a dispărut complet după 1343, cînd realitatea noilor structuri ale statului românesc începuse să cîștige teren"[267].

---

263 A. Bonfinii, *op. cit.*, p. 350.

264 J.-B. Bourguignon d'Anville, *Géographie ancienne abrégée*, I, Paris, 1792, p. 334; idem, *Compendium of ancient geography, transl. and with a preface from John Horsley, vol. I, New York, 1814,* p. 274.

265 Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 32.

266 Idem, *Descriptio Moldaviae*, în „Operele principelui Demetriu Cantemiru", t. I, București, 1872, p. 23.

267 I. Vásáry, *op. cit.*, p. 141; v. și nota 215.

Să ne întoarcem totuși pentru un moment la documentul de la 1391, citat de Papacostea, pentru a observa că, chiar dacă trecem peste autenticitatea lui îndoielnică – și asta e suficient pentru a-l trata cu rezerva necesară –, din el nu rezultă deloc sigur că sudul Moldovei ar fi făcut parte, la acea dată, din Țara Românească; autorul se bazează pe sintagma *usque ad confinia Tartariae* (literalmente: „pînă la Tataria învecinată"), formulă care arată foarte clar că nu susține o astfel de părere, întrucît documentul nu relevă nimic sigur unde se afla acea Tatarie. În acest citat, autorul mai invocă un fapt care i se pare important pentru demonstrația sa și pe care îl formulează în fraza „stăpînirea lui Mircea la Dunărea de Jos, inclusiv pe teritoriul Moldovei, e reactualizată după 1400, o dată cu înscăunarea lui Alexandru cel Bun în domnia Moldovei". Este vorba de o presupunere după care domnitorul moldovean ar fi fost înscăunat de cel muntean. Iată și frîntura de text din letopisețul de la Bistrița pe care se bazează această presupunere: „În anul 6907, luna aprilie 23, s-a ridicat domn în țara Moldovei Alexandru voievod, iar pe Iuga voievod l-a luat Mircea voievod"[268]. Pornind de la această frază, prea scurtă și prea săracă în conținut pentru a putea sugera ceva clar relativ la relația dintre cele trei personaje pe care documentul le menționază, Ș. Papacostea imaginează astfel raporturile care ar fi decurs de aici dintre cei doi domnitori: „Noul domn (Alexandru cel Bun – *I.Ț.*) a trebuit însă să plătească prețul concursului care l-a adus pe scaunul Moldovei; iar prețul a fost,

---

268 *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ioan Bogdan*, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 6. Anul 6907 ar fi 1399, pe cînd cercetările moderne au stabilit că evenimentul s-a întîmplat în 1400, și nu la 23 aprilie, ci puțin mai devreme: *Cronicile*…, p. 6, 14, 48 ș.a.; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 277. Referitor la momentul preluării domniei de către Alexandru de la Iuga, vezi discuțiile mai noi: Șt. Gorovei, *op. cit*., p. 281-284. D. Onciul comentează fraza „a luat pe Iuga voievod" în sensul că „adecă l-au luat prins", ceea ce documentul nu adeverește deloc: v. D. Onciul, *Datele cronicilor moldovenești asupra anilor de domnie ai lui Alexandru cel Bun*, în „Scrieri istorice", vol. II, p. 177. De fapt, aici Onciul nu face altceva decît să-l repete pe Xenopol, care zice că Mircea îl „scoate pe Iuga din scaun și îl duce prins în Muntenia": A. D. Xenopol, *op. cit*., p. 130. Vezi și N. Constantinescu, *op. cit*., p.134 („în sensul că a fost capturat").

dacă nu renunțarea la ansamblul teritoriului ocupat de Roman (aluzie la faptul că Roman Mușat, predecesor al lui Alexandru, ar fi ocupat partea de sud a Moldovei, care, pînă atunci, ar fi aparținut Țării Românești – *I.Ț.*), o largă concesie teritorială. Cu drept cuvînt s-a presupus că înscăunarea lui Alexandru a adus Moldova în strînsă legătură de dependență față de Țara Românească”[269]. Comentariul, vedem bine, susține cu totul altceva decît documentul. Documentul, mult prea laconic, așa cum am văzut, nu afirmă că Alexandru cel Bun ar fi fost instalat la domnie de către Mircea, ci spune doar că el „s-a ridicat domn în Țara Moldovei”, fără vreo aluzie la participarea domnului muntean la această acțiune și fără să fie menționată vreo „concesie teritorială” în favoarea Țării Românești. Fraza lapidară din letopisețul menționat pare să sugereze mai degrabă contrariul celor deduse din el de unii istorici, și anume că Alexandru ar fi luat cu forțe proprii domnia, de vreme ce spune că „s-a ridicat”[270], nu a fost ridicat, iar Iuga, adversarul și concurentul său, ar fi fost, pur și simplu, adăpostit, nu se știe cu ce statut, de Mircea. Cronicarul Radu Popescu se referă și el în treacăt la „Iuga-vodă, pre carele l-au luat Mircea-vodă la dînsul – pentru ce nu să știe”[271]. Nici Iorga nu vede clar motivul pentru care Mircea s-ar fi implicat atunci în treburile Moldovei, drept care va înainta această ipoteză, care însă nu poate explica de ce, din cauza arătată de el aici, Iuga trebuia înlocuit cu Alexandru: „Un atac împotriva Chiliei, de care era nevoie pentru a se întregi această graniță sudică (a Moldovei – *I.Ț.*), fu poate pricina pentru care Iuga, înaintașul lui Alexandru, fu «scos» după o luptă, după o înfrîngere a sa, fără îndoială, la 1399, de Mircea domnul muntean, care până la sfîrșit își apără Basarabia”[272]. Deși, cum vedem, nu există dovezi sigure că domnul muntean l-ar fi instalat în scaunul domnesc pe Alexandru cel Bun, totuși părerea aceasta s-a afirmat

[269] Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 105. Presupunerea aparține lui P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 281.

[270] Grigore Ureche zice: „cînd au stătut domnu Alexandru vodă”, *op. cit.*, p. 80.

[271] Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Rumânești*, p. 240.

[272] N. Iorga, *Basarabia noastră*, p. 149.

temeinic în istoriografie[273], inclusiv prin atitudinea lui Iorga, care o putea reafirma cu o fugară întorsătură de condei, fără recurs la surse: „Mircea e acela care dă domnia lui Alexandru”[274].

Trecînd însă peste aceste lucruri tulburi și revenind la comentariile de mai sus ale lui Ș. Papacostea, care caută să dovedească cum că, în schimbul serviciilor mari pe care i le făcuse Mircea, domnul moldovean i-ar fi cedat o parte de țară, fenomen întîlnit destul de rar în contactele dintre domnii care întrețineau relații prietenești, trebuie să observăm că nu există nici o mărturie documentară privind o stăpînire a Basarabilor în sudul Moldovei înainte de Roman Mușat, tot așa cum nu este cunoscută nici o dovadă că Alexandru ar fi „adus Moldova în strînsă dependență față de Țara Românească”. Sînt în schimb dovezi sigure că, pe vremea lui Roman Mușat, relațiile dintre cele două țări erau foarte bune, deci între ele nu era nici un litigiu de frontieră, după cum tot atît de bine se știe că Alexandru cel Bun a stăpînit nestingherit sudul Moldovei pînă la Dunăre[275], adică nu făcuse nici o concesie teritorială. Xenopol, făcînd trimitere la un document publicat de I. Bogdan, demonstra, la vremea sa, că „Alexandru ocupase la început numai o parte din Moldova și că Mircea l-a ajutat la dobîndirea întregului”[276]. M. Cromer, referindu-se la Brăila din anul 1426, spune că, pe atunci, orașul se afla la frontiera dintre Moldova și Țara Românească (*quod oppidum ad confluentem Serethi ac Danubii fluminum in extremis Moldauiae ac transalpinae*

---

273 Vezi și Șt. Gorovei, *Mușatinii*, p. 37: „Intervenția lui Mircea cel Bătrîn, în aprilie 1400, în favoarea lui Alexandru cel Bun…”; D. Onciul: „Mircea, domnul Valahiei, interveni în tulburările din Moldova, făcu prizonier pe Gheorghe (Iuga – *I.Ț.*) și ajută lui Alexandru, fiul lui Roman, să se urce pe tronul tatălui său” (*Scrieri istorice*, vol. I, p. 515).

274 N. Iorga, *În jurul pomenirii lui Alexandru cel Bun*, în: N. Iorga, Studii asupra evului mediu românesc, p. 148.

275 N. Grigoraș, *Țara Românească a Moldovei de la întemeierea statului pînă la Ștefan cel Mare (1359-1457)*, în „Moldova lui Ștefan cel Mare”, Chișinău, 1992, p. 50, 89; M. Costăchescu, *Documente moldovenești…*, p. 642; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 224.

276 A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 130.

Vlachiae finibus fuit)[277]. Să mai adăugăm că și alte cercetări demonstrează contrariul celor afirmate de Papacostea, de exemplu, că Mircea ar fi cedat, pe la 1406, Chilia lui Alexandru cel Bun, din incapacitatea de a o stăpîni în condițiile în care Dunărea se afla sub controlul turcilor[278], afirmație care însă nici ea, ca și multe alte construcții ipotetice privind istoria țărilor române în secolele XIV-XV, nu se bazează măcar pe o sursă documentară. De altfel, Papacostea însuși avea să susțină că Moldova și-a asigurat unitatea teritorial-politică „prin integrarea, la sfîrșitul secolului al XIV-lea, a cursului inferior al Dunării și a țărmului Mării Negre în hotarele aceluiași stat"[279], ceea ce, bineînțeles, nu trebuie văzut ca un indiciu al inconsecvenței, ci al greutății și, de prea multe ori, chiar al imposibilității de a oferi un tablou suficient de clar și întru totul credibil al realităților românești din acea epocă, din cauza informației extrem de sărace de care dispunem.

Asta înseamnă că avem datoria, în asemenea situație, să ținem drept balanța: nici să nu încercăm a scoate din surse prea zgîrcite mai mult decît pot spune ele prin propriul lor grai, dar nici să nu minimalizăm posibilul lor potențial informativ. Astfel, dacă, așa cum am văzut, nu avem dovezi clare că Alexandru cel Bun ar fi cedat o parte a țării sale Munteniei, putem constata, în schimb, tot atît de ușor că unele izvoare istorice și, respectiv, studiile realizate în baza lor atestă că, drept urmare a instaurării controlului otoman la Dunăre, la sfîrșitul secolului al XIV-lea, Mircea cel Bătrîn, care pînă atunci avusese numeroase și foarte utile contacte cu țările sud-dunărene, s-a văzut nevoit să-și reorienteze politica externă spre nord-est, către Moldova și Polonia. Însă aceste relații nu vor fi deloc simple. Pe atunci, mai bine zis, pînă la afirmarea deplină a suzeranității polone asupra Moldovei, polonii nu aveau mari interese, nici politice și nici economice, la Dunăre (asta nu se

277 Martini Cromeri, *De origine et rebus gestis polonorum*, Basel, 1568, p. 289. (Anul 1568 este arătat pe foaia de titlu; pe copertă însă este indicat anul 1577.)

278 C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 218.

279 Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 132-133.

referă însă și la Marea Neagră, inclusiv Cetatea Alba[280]) și, cu atît mai mult, în Muntenia[281], care intrase sub control otoman, de aceea, noua orientare a lui Mircea însemna mai întîi legături strînse cu Moldova și, eventual, implicare în relațiile moldo-polone, cum s-a putut observa pe exemplul susținerii pe care el a acordat-o lui Roman I și apoi lui Alexandru, fiul acestuia, în confruntările lor cu polonii[282], care însă nu puteau merge prea departe tocmai pentru

---

[280] Gh. Lăzărescu și N. Stoicescu (*Țările Române și Italia pînă la 1600*, București, 1972, p. 28) vorbesc despre „o înviorare a comerțului cu Polonia, făcut prin Moncastro". Referindu-se la relațiile comerciale moldo-polone din prima jumătate a secolului al XV-lea, Panaitescu zice că privilegiile de negoț din acea vreme nu menționează „Chilia, a cărei importanță pentru comerțul polonez era nulă": *Drumul comercial al Poloniei la Marea Neagră în evul mediu*, în: P. P. Panaitescu, Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială, ed. a II-a, București, 1994, p. 88. Alta însă avea să fie situația în a doua jumătate a secolului, cînd se va manifesta o creștere a interesului comercial al polonilor față de Chilia: P.P. Panaitescu, *Legăturile moldo-polone în secolul XV și problema Chiliei,* p. 95-96 și urm. Asupra comerțului Poloniei prin Cetatea Albă, v. F. W. Carter, *Trade and urban development in Poland: an economic geography of Cracow, from its origins to 1795*, Cambridge, 1994, p. 83.

[281] „Polish influence there (in Walachia – *I.Ț.*) was only spasmodic because it was separated from Poland by Moldavia": F. Dvornik, *op. cit*., p. 238. F. W. Carter observă totuși că, după realizarea uniei polono-lituaniene de la Krewo și lărgirea considerabilă a frontierelor noului stat polono-lituanian, regii poloni aveau interesul de a pătrunde în ceea ce sursele vremii numesc „ad partes Walachiae", ceea ce nu e chiar sigur că ar fi vizat Țara Românească: F. W. Carter, *op. cit*., p. 83.

[282] N. Grigoraș, *op. cit*., p. 50-51. Avem însă datoria să știm că, în disonanță cu o parte a istoriografiei române și cu bunele relații diplomatice polono-muntene din anii 1389-1391 (ce-i drept, oarecum formale, insuficient de angajante și de durabile), sursele polone sînt foarte rezervate față de amploarea și rezultatele implicării lui Mircea în Polonia și în zona de influență a acesteia, deci și în Moldova. Recent editata *Cronică a Moldovei de la Cracovia*, de ex., insistă asupra faptului bine cunoscut că Roman Mușat și Alexandru cel Bun se recunoscuseră vasali ai regelui polon, fără ca Mircea să fie pomenit vreodată, menționînd în schimb că, atunci, „Țara Românească fusese ocupată de turci" (*Cronica*…, p. 133). De fapt, nici cronicile noastre nu susțin ideea unor confruntări ale acestor domni moldoveni cu Polonia. Ureche zice: „Alexandru facu prieteșug mare cu leșii… ca la fiece treabă unul pe altul să se ajutorească": cit. după P. P. Panaitescu, *Influența polonă*…, p. 69. Chiar dacă Panaitescu are dreptate cînd susține că Ureche este tendențios (și nici nu putea fi altfel, cum nu vor fi mulți alți istorici de atunci și de mai tîrziu), asta nu înseamnă că bătrînul cărturar nu avea dreptate, cîtă vreme știm că, în 1403,

că dorința domnului muntean de a avea bune relații cu Polonia a fost reafirmată mereu prin încheierea unui șir de tratate pe parcursul anilor 1389-1411[283]. Dar, după cum, mai tîrziu, susținerea lui Bogdan al II-lea și a fiului său Ștefan de către Iancu de Hunedoara și, respectiv, de Vlad Țepeș nu se va solda cu cedarea de pămînturi moldovenești în favoarea Țării Românești sau a Ungariei, tot așa și ajutorul pe care Alexandru cel Bun l-a primit de la Mircea nu avea cum să fie cumpărat prin renunțarea la o parte a țării[284].

Unele documente din acea perioadă arată că Iuga i-a avut asociați la domnie pe frații săi Alexandru și Bogdan[285], iar de la 1400, Alexandru cel Bun va domni cel puțin șapte ani împreună cu fratele său Bogdan[286], fapt ce presupune – mai ales dacă se ține cont de perpetuarea actului asocierii după acel an – că, pentru înlăturarea lui Iuga, nu a fost nevoie de o lovitură de stat cu implicarea unor forțe din afară, de vreme ce schimbarea la domnie a însemnat doar înlocuirea unui asociat cu altul.

Totuși, unor istorici le-a plăcut mai mult ideea că bunele relații moldo-muntene pe timpul celor doi vrednici domnitori nu

---

Alexandru cel Bun depusese jurămînt de credință regelui polon. Pe de altă parte, trebuie să observ că uneori istoriografiei maghiare îi place să creadă că Moldova ar fi fost vasală a Ungariei din momentul apariției statului moldovenesc și pînă în secolul al XVI-lea: L. Kazar & J. Makkay, *Transylvania – in search of facts*, Trianon Forum/Australia, 2001, p. 12.

283 Asupra relațiilor Țării Românești cu Polonia în acea perioadă, v. și P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 103, 231-235. În acest context, pare foarte interesantă observația lui G. Tahsin, după care orientarea lui Mircea spre Polonia și strîngerea relațiilor sale cu Alexandru cel Bun ar fi pornit de la raționamentul că, „rămasă sub influența polono-lituaniană, Moldova putea înlesni o eventuală legătură, prin zona gurilor Dunării, între Toktamîș și Baiazid" (G. Tahsin, *Românii și otomanii în secolele XIV-XVI*, București, 1991, p. 85-86), adică o joncțiune a tătarilor Hoardei de Aur cu turcii, ceea ce ar fi prezentat un mare pericol pentru Țările Române. Dar această supoziție mai trebuie și probată.

284 S-a speculat mult în literatură, dar fără fapte concrete, că între Mircea cel Bătrîn și Alexandru cel Bun ar fi existat un tratat cu privire la frontiera dintre cele două țări, care extindea autoritatea Munteniei asupra părții sudice a Moldovei: v. V. Ciocîltan, *„Către părțile tătărești"...*, p. 353; *Tezaurul toponimic al României*, p. XXXI.

285 *DRH A. Moldova*, vol. I, p. 12.

286 *Ibidem*, p. 13-31.

puteau fi alimentate altfel decît prin cedarea către Țara Românească a părții sudice a Moldovei. În sprijinul acestei idei a fost lansată ipoteza cum că Alexandru și Mircea ar fi semnat chiar și un tratat în acest sens, fără să fie însă furnizate și principalele fapte doveditoare: data și conținutul documentului. Papacostea crede că tranzacția ar fi confirmată de încă un argument: părerea lui Hasdeu despre o importantă posesiune muntenească în sudul Moldovei la începutul secolului al XV-lea. „Hasdeu, zice el, este cel dintîi dintre istoricii noștri care a observat că, în vremea lui Mircea cel Bătrîn, Țara Românească cuprindea o parte însemnată din sudul Moldovei. Întemeindu-se pe indicațiile cuprinse în privilegiul acordat de Alexandru cel Bun negustorilor lioveni în 1408, Hasdeu a arătat că frontiera care separa Moldova de Țara Românească nu depășea mult la sud orașele Bacău și Bîrlad, menționate în document ca aflîndu-se «la margine»”[287]. Într-adevăr, în principala sa scriere istorică, Hasdeu afirmă: „În actul din 8 octombrie 1407 (corect: 1408 – *I.Ț.*), Alexandru cel Bun zice: «Lembergenii, mergînd la Brăila după pește, vor plăti vamă la fruntarie în Bacău sau în Bîrlad». Astfel, Bîrladul spre sud și Bacăul spre occidinte erau ultimele orașe ale Moldovei în direcțiunea Țărei Româneşti”[288]. Observăm că Hasdeu sugerează chiar ideea unei *frontiere ce ar fi trecut prin cele două orașe*, de vreme ce spune că acestea se aflau „la margine”, sugestie pe care Papacostea o trece cu vederea; este curios că, după Hasdeu, pentru a ajunge în Țara Românească, negustorii lioveni trebuiau să urmeze calea spre „occidinte” de Bacău. În document nu se vorbește, de fapt, de „fruntarie”. Iată respectiva bucată de text în original: *а львовчѧнє што имуть поити до Браилово, по рыбы, на краинєє мыто, или у Баковѣ или у Бєрладе, тамъ*

[287] Ș. Papacostea, *op.cit.*, p. 106. Vezi despre discuțiile asupra acestui subiect și în *Tezaurul toponimic al României,* p. XXX.

[288] B. P. Hasdeu, *op. cit.*, p. 41. Iată acelaşi fragment în varianta lui M. Costăchescu: „Iar liovenii ce vor merge la Brăila, după pește, la vama de margine, fie la Bacău, fie la Bîrlad, acolo vor da cîte un groș și jumătate de grivnă…”: M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti…*, p. 630, 633.

имуть дати...[289]. Vedem că nu este menționată nici „fruntaria” și nici măcar vama, care tocmai în acest caz ar putea sugera ideea de frontieră, ci se vorbește de un loc de la margine, la Bacău sau la Bîrlad, în funcție, probabil, de drumul urmat de negustori, unde trebuia să se achite plata pentru tranzitarea mărfii pe teritoriul Moldovei. Evident că plata respectivă nu se putea face decît atunci cînd, întorcîndu-se cu marfa de la Brăila, negustorii ajungeau la acele așezări moldovenești mai mari care erau mai aproape de Țara Românească, fapt ce arată că nu există nici un temei să se susțină ideea unei frontiere moldo-muntene ce ar fi trecut pe lîngă sau prin orașele Bacău și Bîrlad. Deși Papacostea se vede nevoit să constate că aserțiunea lui Hasdeu relativ la stăpînirea munteană în partea sudică a Moldovei a fost respinsă de unii istorici, ca C. S. Mironescu, R. Rosetti, P. P. Panaitescu[290], totuși el ține să sublinieze „încă o dată temeinicia constatării lui Hasdeu cu privire la stăpînirea timpurie a Țării Românești în sudul Moldovei și de-a lungul întregului curs inferior al Dunării”[291]. Analizînd privilegiul din 8 octombrie 1408, N. Iorga arată că, printre vămile de pe teritoriul Moldovei, devenite la acea dată accesibilie în condiții avantajoase liovenilor, era și cea de la Cetatea Albă, „pe care... o ridica acuma domnul Moldovei”, fapt ce „presupunea și ținerea unei străji moldovenești acolo”[292].

---

289 M. Costăchescu, *op.cit.*, p. 632. Se pare că, în asemenea situație, negustorii lioveni nu aveau o cale mai bună decît valea Siretului, numai că atît Bacăul, cît și Bîrladul, mai ales cel din urmă, sînt mai la o pare de acest traseu. Probabil, tocmai de aceea, în document este menționat Bacăul, deși el era situat mai degrabă în vecinătatea Transilvaniei decît a Munteniei, fiind, totodată, și la o distanță mult mai mare de Brăila decît Bîrladul. Bacăul se află în valea Bistriței, la 7-8 km mai sus de Siret, dar este imposibil de admis că liovenii ar fi putut coborî pe valea Bistriței. Faptul dacă ei ar fi trecut prin Bacău și, cu atît mai mult, prin Bîrlad incită la anumite meditații asupra caracterului transportului comercial din acea vreme.

290 P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 225-226.

291 Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 107.

292 N. Iorga, *Basarabia noastră*, p. 150; v. și idem, *Istoria românilor*, vol. III, p. 272. Iorga a demonstrat că Alexandru cel Bun a fost cel care a stabilit statutul, modern pentru acea vreme, al vămilor, lichidînd, totodată, vechiul sistem vamal extrem de încurcat: N. Iorga, *Istoria comerțului românesc, vol. I, Epoca veche*, ed. a II-a, București, 1925, p. 80, 85-86 ș.a.

C. Cihodaru constată că, prin acest act, „domnul a avut grijă, de asemenea, de negustorii genovezi din orașele Cetatea Albă, Licostomo și Chilia și a menținut autonomia lor administrativă, precum și privilegiile obținute de aceștia de la înaintașii săi”[293], iar referitor la delimitarea posesiunilor celor două țări, observă că din alte acte ale „domnului moldovean se poate vedea că hotarul mergea pe aceste rîuri (Milcov și Siret – *I.Ț.*) din Carpați și pînă la Dunăre”[294]. Să mai reținem că, în perioada respectivă, în Moldova, ca și în Țara Românească și tot așa ca în alte țări, era un număr mare de vămi, înșirate pe tot teritoriul țării, practic tot atîtea cîte tîrguri erau, pentru că, pe atunci, orice „tîrg avea și drept de a lua vamă, care era a domnului”[295]. În actul din 8 octombrie 1408, Iorga numără vămile din Suceava, Baia, Iași, Neamț, Roman, Bîrlad, Tighina, Cetatea Albă, Moldovița, Trotuș, Bacău, Dorohoi, Cernăuți și Siret[296]. De fapt, numărul vămilor interne era mult mai mare decît acela al tîrgurilor, întrucît mai existau vămile pe anu-

293 C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 112.
294 *Ibidem*, p. 218.
295 P.P. Panaitescu, *Cum au ajuns Bucureștii capitala țării*?, în „Interpretări românești”, p. 166.
296 N. Iorga, *Istoria românilor*, p. 272. În mod firesc, apare întrebarea de ce în actul din 1408 nu este menționată și Chilia. C. Cihodaru explică: „Orașele Chilia și Galați nu erau trecute în privilegiul lui Alexandru cel Bun…, întrucît domnul nu voia să atragă aici pe negustorii poloni în detrimentul Brăilei din Țara Românească” (*op. cit.*, p. 117). Această explicație nu are cum să fie convingătoare (ca și cea a lui Al. Gonța, care susține că Brăila ar fi fost oraș moldovenesc încă la 1368: Al. Gonța, *op. cit.*, p. 54). Lăsînd la o parte motivul nefondat privind o posibilă supărare a brăilenilor în cazul în care negustorii lioveni ar fi ajuns în orașele învecinate de la Dunăre (pe atunci Mircea cel Bătrîn făcea eforturi mari pentru atragerea acestora în Țara Românească: vezi P. P. Panaitescu, *Comunele medievale în Principatele Române*, în „Interpretări românești”, p. 152), trebuie să avem în vedere statutul comercial special și foarte vechi al Chiliei, unde exista o puternică și cosmopolită breaslă de negustori, ale cărei jocuri domnul moldovean nu avea nici un interes să le strice, mai ales că orașul era o achiziție relativ proaspătă, dorită foarte mult și de unele forțe din afară, ceea ce reclama o atenție specială din partea domniei. În plus, tradițional, comerțul polon prin Moldova era orientat spre Cetatea Albă, nu spre Chilia: *Interpretări…*, p. 88. Cît privește Galațiul, acesta apare în documentele istorice mai tîrziu; dacă exista la 1408, ceea

mite produse, ca, de exemplu, pe sare, care se lua chiar la gura ocnelor[297]. Mult mai devreme față de momentul apariției marii sale sinteze istorice, pe la începutul carierei sale științifice, Iorga era de acord că actul din 1408 ar fi putut fi interpretat în sensul că, la acea vreme, exista o frontieră între Moldova și Țara Românească pe la Bîrlad, dar încă pe atunci, față de părerea aceluiași Hasdeu că o atare concluzie ar rezulta și dintr-un document asemănător de pe vremea lui Ștefan cel Mare[298], Iorga avea să obiecteze că „din faptul că vama se lua la Bîrlad, nu rezultă cîtuși de puțin că teritoriul muntean începea la 1460 de acolo”[299], obiecție, desigur, perfect valabilă, din același considerent, și pentru vremea lui Alexandru cel Bun. În Țara Românească, vămile cele mai cunoscute în acea vreme se aflau la Cîmpulung, Rucăr, Slatina, Tîrgoviște, Dîmbovița, Brăila, Tîrgșor[300]. Este evident că majoritatea acestora erau vămi interne, orășenești, desemnate în unele documente cu termenul *tributum* (spre deosebire de *tricesima*, vama de la intrările în țară)[301], fiind totodată, bineînțeles, și centre de desfacere și de-

---

ce pare foarte probabil, era pe atunci o mică localitate care nu putea juca un rol deosebit în comerțul de la Dunăre; în orice caz, Iorga nu avea dreptate că, la 1460, orașul nu exista (*Studii istorice*..., p. 74), părere ce se explică prin insuficiența informației documentare de la acea vreme. Mai mult, avem temeiuri să credem că, la Galați, comerțul era destul de vioi încă la 1408, de vreme ce, zece ani mai tîrziu, Alexandru cel Bun avea să-l colonizeze cu armeni, ca și Bîrladul de altfel, aceștia fiind prezenți ca foarte activi negustori în sudul Moldovei de cîteva secole: Al. Gonța, *op. cit.*, p. 31. Fără îndoială însă că Galațiul nu exista în secolul al XII-lea, pe vremea lui Ivan Rostislavici Berladnic, cum susține V. T. Pașuto: B. T. Пашуто, *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*, Москва, 1950, с. 168, v. și nota 839.

297 A. Ilieș, *Comerțul pe piața internă și vămile (taxele) impuse sării în Țara Românească (secolul al XV-lea - început de secol XIX),* în „Revista istorică”, XIV, 2003, 3-4, p. 160 și urm.

298 I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913, p. 277-281. Dintre scrierile mai noi cu referințe la aceste relații, v. M. Neagoe, *Ștefan cel Mare și Sfînt, domn al Țării Moldovei (1457-1504),* Iași, 2010, p. 240.

299 N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, p. 74.

300 Ș. Papacostea, *Începuturile politicii comerciale a Țării Românești și Moldovei (secolele XIV-XVI). Drum și stat*, în SMIM, X, 1983, p. 19-20.

301 Cu timpul, este adevărat că deosebirea dintre cele două taxe va dispărea: Ș. Papacostea, *Geneza statului*..., p. 161.

pozitare a mărfurilor[302]. Această calitate dublă o aveau și orașele Bacău și Bîrlad, ceea ce demonstrează încă o dată că granița nu putea trece prin ele și nici pe lîngă ele. Indiscutabil, în documentul amintit, ele sînt indicate ca locuri de plată a vămii nu pentru că s-ar fi aflat la frontieră, ci doar în temeiul faptului că erau ultimele mari așezări în care se putea face această plată înainte de a trece în Transilvania, într-un caz, sau de a ajunge la Dunăre, în ambele cazuri. Într-o danie din 1401 a lui Alexandru cel Bun și a fratelui său Bogdan este menționat boierul Negru de la Bîrlad, care, împreună cu ceilalți membri ai Sfatului domnesc, adeverește autenticitatea acestui act[303]; se înțelege că boierul Negru reprezenta pe lîngă domnie întregul ținut al Bîrladului[304], despre care s-a spus, fără trimitere însă la date convingătoare, că ar fi „existat cu siguranță înainte de domnia lui Alexandru cel Bun" sub forma unei „vlahii românești"[305]. Așadar, aserțiunea lui Hasdeu este o simplă fabulație, cum se găsesc destule în scrierile sale istorice. În plus, trebuie să mai observ că nu se poate judeca despre relațiile comerciale moldo-polone de la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea, inclusiv despre faptul cît de mult pătrundeau mărfurile polone în Moldova și pînă unde ajungeau acestea, doar în temeiul privilegiilor pe care cancelaria domnească le acorda negustorilor lioveni, cît timp știm că pe piața românească, cel puțin în orașele din Moldova, exista o puternică concurență între Lwow și Cracovia[306], care, de fapt, nu erau decît doar două puncte de contact în ansamblul relațiilor economice din spațiul cuprins în-

---

302 Relativ la sistemul vamal din acea vreme, vezi studiul foarte documentat al lui Al. Gonța *Vămile Moldovei în secolele XIV-XV*, în „Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania", p. 65-75.

303 *DRH A*., vol. I, p. 20; v. și L. L. Polevoi, *op. cit*.,, c. 65. La acest autor, personajul respectiv se numește Negrea, în loc de Negru.

304 Vezi asupra acestei chestiuni și L. Rădvan, *At Europe's Borders: Medieval Towns in the Romanian Principalities, Leiden, 2010, p.* 408 ș.a.

305 C. Burac, *Ținuturile Moldovei pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, 2002, p. 156-157. Pare totuși gratuită afirmația că boierul Negru ar fi fost „dregător al unei structuri teritoriale formate în jurul Bîrladului": *ibid*., p. 50.

306 F. W. Carter, *op. cit*., p. 83.

tre Balcani și Danzig, „istmul polonez”, după formula inspirată a lui F. Braudel[307], ce afecta direct lumea românească. Altfel spus, mărfurile poloneze nu se opreau în sudul Moldovei, ci urmau calea mai departe la sud de Dunăre spre Constantinopol, de unde veneau altele în întîmpinare spre Polonia[308].

Este adevărat că există cîteva date sporadice, aparent credibile, privind un diferend teritorial între Moldova și Țara Românească[309] pe la sfîrșitul domniei lui Alexandru cel Bun, dar iarăși nu se cunoaște nimic concret în ceea ce privește obiectul neînțelegerii, cu excepția unor referințe la Chilia, care însă vizau, mai degrabă, relațiile polono-ungare, polono-lituaniene și, mai ales, ungaro-otomane, decît cele moldo-muntene[310]. E în afara oricărei îndoieli că cele două expediții în Moldova ale domnului muntean Dan al II-lea, în 1429 și 1430, provocate și încurajate de regele maghiar Sigismund de Luxemburg, despre care unii istorici au spus că aveau drept obiectiv dorința acestuia de a-și întoarece Chilia ocupată de moldoveni, au fost, pur și simplu, raiduri de jaf[311], fenomen obișnuit în Evul Mediu.

Constatînd fragilitatea dovezilor despre stăpînirea munteană în sudul Basarabiei, unii cercetători au trebuit, după lungi observații și ezitări, să pună la îndoială această părere și, odată cu

307 F. Braudel, *op. cit.,* vol. I, p. 350.

308 I. N. Angelescu, *Histoire économique des Roumains*, vol. I, Geneve, 1919, p. 300-317; F. Braudel, *op. cit.,* p. 355-356.

309 Cîteodată s-a sugerat, fără ca subiectul să fie atacat, de fapt, în esența sa, că ar fi existat adevărate conflicte teritorial-politice între Moldova și Țara Românească, dar că, din teama de a nu atenta la unitatea națională, istoriografia românească a preferat să „treacă sub tăcere disputele dintre cele două țări”: M. Coman, *Terminologia statală medievală și rivalitatea moldo-munteană (secolele XV-XVI)*, în „Vocația Istoriei…”, p. 407.

310 N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. III, p. 247; idem, vol. IV, p. 22-23; C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 247-248; П. Ф. Параска, *Внешняя политика Молдавии в первой трети XV в.*, în: „Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества (последняя треть XIV – начало XIX в.)”, Chișinău, 1987, p. 48-50.

311 N. Iorga, *Studii istorice…*, p. 88: în 1429, Dan „trecu granița, cu munteni și cîțiva turci, și începu a prăda teritoriul Chiliei”; idem, *Istoria românilor*, vol. IV, p. 20-28; Vezi și C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 248; N. Grigoraș, *op. cit.,* p. 92.

asta, dominația Basarabilor în zona gurilor Dunării, admițînd că aceștia ar fi putut să-și extindă autoritatea doar asupra brațului Sulina[312]. Alții, după ce, la început, au admis că teritoriul din stînga gurilor Dunării s-ar fi putut afla o vreme în componența Țării Românești[313], în cercetările ulterioare par să fi renunțat la idee[314]. Totuși, deși lipsită de argumente, această părere continuă să domine în istoriografia română. Astfel, relativ recent, C. Rezachevici, un foarte bun cunoscător al Evului Mediu românesc, afirma, fără drept de apel și, desigur, fără nici un fel de dovezi, ca în cazurile de referire la lucruri cunoscute de mult ca fiind absolut sigure: „Numele de *Basarabia* provine de la faptul că, înaintea întemeierii statului moldovenesc, partea de sud a acestui teritoriu a fost stăpînită de domnul muntean Basarab I”[315]. Sau alt cercetător, în ultima vreme: „cert este că Mircea cel Mare stăpînea portul (Chilia – *I.Ț.*), gurile Dunării…, precum și părțile tătărești”[316], în timp ce un al treilea merge și mai departe, susținînd, fără nici un temei, cum că încă Radu vodă ar fi „dat consistență Basarabiei nord-dunărene”[317]. Și asta în situația în care părerile istoricilor în

---

[312] I. Chirtoagă, *Tîrguri și cetăți…*, p. 70; cf. idem, *Din istoria Moldovei…*, p. 74. Totuși, atitudinea acestui autor în chestiunea stăpînirii muntene (sau a lipsei acesteia) la gurile Dunării a rămas echivocă, de vreme ce, în aceeași lucrare, ba zice că „în anul 1389 la Chilia a fost stabilită dominația politică a lui Mircea cel Bătrîn”, fără să argumenteze această afirmație, ba, dimpotrivă, susține, iarăși fără dovezi, că domnii munteni doar s-au declarat stăpîni „pînă la Marea cea Mare”, în realitate însă și-au exercitat autoritatea numai asupra brațului Sulina (*Tîrguri…*, p. 68, 70).

[313] V. Spinei, *op. cit.*, p. 47.

[314] Este vorba de studiul lui V. Spinei *Terminologia politică a spațului est-carpatic în perioada constituirii statului feudal de sine stătător* (v. V. Spinei, *Universa valachica*, p. 297-318), în care referințele la Basarabia lipsesc, față de varianta inițiala a lucrării, ca parte componentă a monografiei citate în nota precedentă, în care autorul luase în dezbatere chestiunea acestui nume, care, observa el atunci cu precauție, ar putea fi „o amintire a vremelnicei stăpîniri a voievozilor din dinastia Basarabilor” în aceste locuri.

[315] C. Rezachevici, *Note explicative*, în: „Cronica Moldovei de la Cracovia”, p. 163. Această părere fără argumente a fost preluată de istoriografia europeană: v., de ex., E. Hösch, K. Nehring, H. Sundhaussen, K. Clewing, *Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*, Wien/Köln/Weimar, 2004, s. 111, 739.

[316] R. Șt. Vergatti, *op. cit.*, p. 634.

[317] S. Iosipescu, *Vrancea, Putna și Basarabia…*, p. 219.

privința apartenenței în acea vreme a celor trei locuri (iar în cazul „părților tătărești", chiar și a amplasării acestora) sînt foarte împărțite. Acest punct de vedere îl putem întîlni și în unele lucrări istorice cu caracter enciclopedic editate în afara României, mai ales dacă materialul referitor la spațiul românesc este scris de istorici români, cum este, de exemplu, prezentată biografia lui Mircea cel Bătrîn în unele lucrări germane[318]. Față de astfel de păreri, trebuie să constatăm că documentele oficiale ungare și polone din Evul Mediu fac o distincție netă între Țara Românească (numită, de obicei, Transalpina), Moldova și Basarabia; uneori, în special în documentele polone, se manifestă tendința de a proiecta numele de Basarabia asupra întregii Moldove, dar, în general, prin Basarabia se înțelege partea estică a Moldovei[319].

Mai trebuie menționate încă două-trei lucruri importante privind această chestiune controversată. Deși, cum am văzut, Iorga credea că sudul Basarabiei ar fi făcut parte din Țara Românească, măcar pe vremea lui Mircea cel Bătrîn, totuși el este nevoit să constate că nu există danii muntenești în acest teritoriu („n-avem acte de danie în părțile răsăritene"[320]), detaliu mult prea relevant cînd în discuție se află o astfel de problemă. Și, dacă peste aceasta se poate trece cumva, dat fiind că daniile presupun o stăpînire îndelungată, atunci mult mai greu poate fi explicat faptul de ce aici nu s-a găsit măcar o monedă muntenească din acea perioadă[321]; este evident că, dacă ar fi existat o astfel de stăpînire, monedele muntene, ca și alte dovezi materiale de aceeași proveniență, nu

---

318 *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*, bd. III (L-P), hrsg. von Mathias Bernath, Felix von Schroeder, Gerda Bartl, München, 1979, s. 221-222; v. și *Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*, s. 739.

319 Georg Pray, *Commentarii historici de Bosniae, Serviae ac Bulgariae, tum Valachiae, Moldaviae ac Bessarabiae, cum regno Hungariae nexu*, Budae, 1837, p. 183-199.

320 N. Iorga, *Basarabia noastră*, p. 145.

321 Vezi O. Iliescu, *Monetele lui Mircea cel Bătrîn*, Brăila, 2008. În afară de studiile și materialele autorului, cartea aceasta foarte prețioasă conține și o bibliografie cvasiexhaustivă privind materialul numismatic din vremea acestui domnitor, alcătuită de E. Oberländer-Tîrnoveanu, p. 281-315.

aveau cum lipsi din această zonă. Bineînțeles că găsirea cîtorva monede muntenești în sudul Basarabiei nu ar fi o mărtirie sigură că regiunea respectivă ar fi făcut parte din Țara Românească, pe cînd lipsa completă a materialului numismatic din epoca Basarabilor în acest teritoriu demonstrează fără putință de tăgadă nu doar inexistența unei stăpîniri politice a acestora în nordul gurilor Dunării, ci, în general, orice fel de prezență a Țării Românești aici. Și, în sfîrșit, un alt argument, poate și mai puternic, în același sens este faptul că nici un călător străin prin Țările Române și nici un istoric sau geograf care au strîns informație despre aceste țări nu invocă măcar un indiciu sigur ce ar confirma posesiunea moldovenească a muntenilor. În *Cosmografia* italianului Gian Lorenzo d'Anania, de exemplu, editată la Napoli în 1573, Valahia, ca teritoriu comun pentru cele două țări românești extracarpatice, cum era ea percepută în Evul Mediu european, este caracterizată astfel: „Se împarte în două părți: una care e situată lîngă Transilvania, e numită Valahia superioară și Transalpina, și cealaltă care se află în mare parte spre mare, ei o numesc Valahia inferioară și Moldova, cu care se hotărăște Basarabia…"[322]. Lăsînd la o parte aluzia foarte interesantă la faptul că, în timpurile foarte vechi, Moldova și Basarabia erau separate, aceasta fiind o chestiune ce reclamă o examinare specială, să reținem ceea ce este important pentru subiectul de față, și anume că sursa respectivă arată foarte clar că Moldova era situată către mare, iar Muntenia în partea opusă, lîngă Transilvania, fapt ce exclude categoric ideea unei stăpîniri muntene la gurile Dunării.

Știind acum destul de bine că nu se află nici o dovadă sigură despre o astfel de stăpînire, e firesc să ne punem întrebarea pe ce se bazează insistența asupra acestei idei a celei mai mari părți a istoriografiei române. Pornind de la informația de care dispunem asupra subiectului în discuție, există două motive care au iscat și care alimentează și astăzi această pledoarie. Primul este consonanța numelor Basarabi și Basarabia: cunoscut fiind faptul ca pri-

---

322 *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, p. 568-569.

mii domni ai Țării Românești s-au numit așa, nu a fost greu să se presupună că denumirea spațiului dintre Prut și Nistru ar fi putut să apară de la acel nume; istoricilor le revenea sarcina dificil de rezolvat, dar care merita să fie încercată, de a găsi faptele care să demonstreze temeinicia acestei presupuneri. Acest argument va fi formulat cît se poate de clar de Iorga încă la 1899: „Cu mult cel mai important din argumentele ce se pot aduce pentru stăpînirea Munteniei în partea de sud a Moldovei e chiar numele persistent de «Basarabia» pe care-l poartă în mod exclusiv aceasta pînă foarte tîrziu. Pentru ca acest nume să se fi încetățenit atît de bine, în însăși țara denumită și la vecini, domnia băsărăbească în aceste regiuni a trebuit să fie altceva decît un accident trecător"[323]. Pen-

[323] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, p. 74. Deci raționamentul este direct și foarte simplu: coincidența celor două nume, adică Basarabia, ca alt nume al Munteniei, și Basarabia din sudul Moldovei (de fapt, nu tot sudul Moldovei s-a numit așa), nu poate fi întîmplătoare. Mergînd pe aceeași idee, adică pe coincidența horonimelor, față de care istoricul are datoria să fie cît se poate de circumspect, C. C. Giurescu va porni de la numele ținutului Olteni din Moldova de pe vremea lui Petru Rareș pentru a încerca să demonstreze, pe baza unor date ajustate cumva la idee, că primii domni din dinastia Basarabilor ar fi colonizat cu olteni o bună parte a Moldovei, în scopul de „a consolida legătura între Muntenia și Basarabia": C. C. Giurescu, *Oltenii și Basarabia. Colonizări muntene în sudul Moldovei în veacurile XIV și XV*, în RIR, X, 1940, p. 130-139. La un moment dat, va afirma chiar, fără însă a trimite la surse, că procesul de colonizare a Moldovei cu olteni a fost întreprins „de primii domni ai Țării Românești înainte ca statul moldovean să se fi întemeiat": C. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1997, p. 263; cf. S. Iosipescu, *op. cit.*, p. 217-218. (Referitor la localizarea Oltenilor, v. menționarea discuțiilor asupra acestui subiect în monografia lui D. Moldovanu, *Toponimia Moldovei…*, p.XXII-XXIV.). În partea centrală și nordică a Basarabiei sînt cinci așezări cu numele Dobrogea sau Dobrușa (la sud nu este nici una). Și în Transnistria istorică se întîlnesc localități cu astfel de nume. Avem temei să presupunem că acestea ar fi fost fondate de coloniști din Dobrogea sud-dunăreană? Numele Chilia și derivate din el se întîlnesc, în afară de Basarabia, în Dobrogea, în Moldova din dreapta Prutului, în Oltenia și Transilvania. Ne putem închipui că a existat la început o singură așezare cu acest nume, ai cărei locuitori ar fi înființat apoi toate celelalte localități, sau că, mai degrabă, toate acestea au apărut spontan peste tot unde se găsesc astăzi? Sînt zeci de toponime Moldova și derivate de la acest nume în toate teritoriile locuite de români și nu ne putem închipui ca ele să fi fost întemeiate doar de moldoveni.

tru el, era suficientă menţiunea numelui Basarabia cu referinţă la sudul teritoriului pruto-nistrean pentru a conchide că aceasta era o dovadă indiscutabilă a stăpînirii muntene[324]; Iorga nu-şi putea închipui, şi nu admitea în principiu, că acest nume ar fi putut viza cu totul altceva decît o astfel de stăpînire. Şi totuşi, motivul principal pentru care s-a insistat şi se mai insistă atît de mult pe ideea că numele provinciei româneşti răsăritene provine de la Basarabia muntenească nu a fost coincidenţa numelor, deşi de la ea s-a pornit şi chiar dacă aceasta este foarte importantă pentru unii istorici cu renume, ci părerea lansată în istoriografia naţională încă de Cantemir, care, la rîndul său, o preluase de la istorici străini şi care susţinea că, la început, cele două Valahii, adică Moldova şi Ţara Românească, fuseseră, de fapt, una singură (Valahia = fosta Dacie), ceea ce sugera că, mai devreme sau mai tîrziu, ele vor trebui să fie iarăşi ceea ce au fost. Alimentat cu generozitate de sentimentul firesc al ataşamentului la valorile naţionale, acest motiv era sortit să facă o carieră strălucită în istoriografia românească, de vreme ce afirma că idealul unităţii naţionale a fost mereu prezent în conştiinţa românească încă din momentul constituirii primului stat românesc, la sud de Carpaţi. „Tendinţa noului stat de a cuprinde şi populaţia românească de la răsărit de Carpaţi în hotarele sale, scrie Papacostea, a fost una din manifestările acestui impuls elementar"[325]. Ţara Românească, va zice el în altă parte, încă de la început îşi „revendică întîietatea în cadrul unităţii pe temeiul etnic", asta însemnînd că „în perspectivă mai îndepărtată, constituirea primului stat românesc a pregătit eliberarea tuturor românilor de sub dominaţiile străine"[326].

---

324 N. Iorga, *Studii istorice…*, p. 74-76.

325 Ş. Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea. Între Cruciată şi Imperiul mongol*, Bucureşti, 1993, p. 188.

326 Idem, *Geneza statului…*, p. 15, 139. Idei similare, nu neapărat subliniind întîietatea Munteniei în raport cu celelalte ţări române, au fost exprimate frecvent în istoriografia română de pînă la 1990: v., de ex., N. Stoicescu, *Unitatea românilor în evul mediu*, Bucureşti, 1983, passim, dar mai ales p. 277; I. Toderaşcu, *Unitatea românească medievală*, Bucureşti, 1988, passim; idem, *Permanenţe istorice medievale. Factori ai unităţii româneşti*, Iaşi, 1994, passim.

Nu se poate spune că aceste gînduri frumoase nu și-ar putea găsi confirmarea în date istorice dacă acestea ar fi prezentate în lumina încurajatoare a unor astfel de gînduri, dar nu este mai puțin adevărat că ele par încă mai potrivite pentru cadrul unei dezbateri politico-ideologice. De aceea, nu putem să nu luăm act cu înțelegere de observația că ideile de acest gen sînt „dictate subconștient de o viziune naționalistă adînc înrădăcinată”[327], chiar dacă cei care o semnalează nu pot pretinde la autoritatea științifică a celui care a formulat aceste idei și a încercat să le împodobească în veșmîntul faptelor istorice. Este vorba, în definitiv, de fenomenul așa-zisului *arrière-pensée* pe care R. W. Seton-Watson îl semnala în disputele mai vechi dintre unii istorici români și străini cu privire la începuturile istoriei românilor, fenomen care, observa el, pune orgoliile etnice înaintea faptelor și a bunului simț istoric, preferînd în locul acestora „argumentele care se fundamentează pe absența oricăror documente…”[328].

Sfruntînd lipsa de dovezi, ideea că, la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea, partea de sud-est a Moldovei ar fi făcut parte din Țara Românească continuă să fie dominantă în istoriografia română. Totuși sînt și cercetători cu autoritate incontestabilă în domeniu care nu împărtășesc această părere sau măcar nu subscriu la ea întru totul. V. Spinei, de exemplu, în unul din cele mai serioase studii privind istoria constituirii statelor medievale românești, demonstrează că, după retragerea tătaro-mongolilor din Moldova, fenomen ce s-a produs, după părerea sa, îndată după 1369, cînd încetează baterea monedei tătărești dincoace de Nistru, autoritatea domnilor moldoveni s-a extins asupra întregului spațiu pruto-nistrean[329]. Nu se va limita însă la acest

327 N. Djuvara, *Thocomerius – Negru Vodă. Un voivod de origine cumană la începuturile Țării Românești*, București, 2009, p. 16.

328 R. W. Seton-Watson, *op. cit*., p. 9.

329 V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, p. 380. Dincolo de propriile observații asupra acestui fenomen, Spinei se bazează și pe datele unui studiu de numismatică al lui A. Nudel'man, *К вопросу о составе денежного обращения в Молдавии в XIV-начале XVI вв.*, în „Карпато-Дунайские земли в средние века”, Кишинев, 1975, c. 93. Se pare totuși că ipoteza privind încetarea prezenței mongole la

enunț, ci va semnala „existența mai multor dovezi că în cel de-al 9-lea deceniu al secolului al XIV-lea în hotarele statului moldovenesc era înglobat întregul spațiu carpato-nistrean”, mergînd chiar mai departe, pentru a susține că „încorporarea laturii de sud-est a Moldovei la restul voievodatului se situează însă într-un moment cronologic anterior, corespunzător probabil cu domnia lui Lațcu”[330], ceea ce ar însemna aproximativ anul 1370[331]. Este adevărat că el nu se va pronunța tot atît de categoric și asupra chestiunii în ce

---

Cetatea Albă din a doua jumătate a anilor ’60 ai secolului al XIV-lea, demonstrată în baza materialului numismatic, fusese formulată în linii generale mult mai devreme de L. Polevoi: v. Л. Л. Полевой, *К топографии кладов и находок монет, обращавшихся на территории Молдавии*, ИМФ, 5 (25), 1955; idem, *Очерки исторической географии Молдавии XIII–XV вв.*, с. 69. Despre același lucru, v. și В. Л. Егоров, *Историческая география Золотой Орды в XIII-XIV вв.*, Москва, 1985, cap. III. nota 9: http://annals.xlegio.ru/volga/egorov/03.htm#01. Cercetările mai noi par să nu susțină ideea că, odată cu dispariția emisiunilor monetare ale Hoardei de Aur în spațiul pruto-nistrean, aici ar fi încetat întru totul și prezența tătară, întrucît monede tătărești de altă proveniență, datînd dintr-o perioadă mult mai tîrzie, au fost descoperite în diferite locuri din acest spațiu: v. E. Nicolae, Gh. Postică, *Cîteva monede descoperite la Orheiul Vechi*, în „Simpozion de numismatică dedicat împlinirii a patru secole de la prima unire a românilor sub Mihai Voievod Viteazul, Chișinău, 28-30 mai 2000. Comunicări, studii și note”, București, 2001, p. 136-138. Trebuie să se țină însă seama și de faptul că răspîndirea monedelor tătărești în spațiul pruto-nistrean nu este o dovadă categorică a prezenței tătarilor aici; astfel de monede puteau fi bătute în alte părți, de ex., în Crimeea, cum demonstra E. Nicolae: *Considerații privind începuturile așezării medievale urbane de la Costești, raionul Ialoveni, în lumina descoperirilor monetare*, în „Simpozion de numismatică organizat cu ocazia jubileului Institutului de Arheologie «Vasile Pârvan» (1952-2006), București, 2006, p. 8.

330 V. Spinei, *Moldova…*, p. 385. Această părere este însă pusă sub semnul întrebării de informația documentară, a cărei autenticitate nu a trezit, deocamdată, nici un fel de îndoieli, că, în 1368 și, evident, cel puțin în cîțiva ani următori, sudul Basarabiei făcea parte din principatul tătăresc al lui Dimitrie, despre care am vorbit în una din paginile de mai sus.

331 Această dată fusese acceptată și în istoriografia sovietică, rămînînd valabilă și pentru cercetările numismatice din spațiul ex-sovietic din vecinătatea Mării Negre: v. А. А. Нудельман, *Монеты из раскопок и сборов 1972-1973 гг.*, în АИМ (1972 г.), Кишинев, 1974; Л. Л. Полевой, *К топографии кладов и находок монет, обращавшихся на территории Молдавии в конце XIII-XIV вв.*, în ИМФ, 4(31), 1956; Е. Николае, М. Чокану, *Клад серебряных монет Золотой Орды, обнаруженный в Иванче (Орхеевский район, Р. Молдова)*, în „Stratum plus”, VI, 2005-2009, p. 318.

măsură ar mai fi justitificată, în atare situație, proveniența numelui Basarabia de la dinastia munteană a Basarabilor, deși concluzia era sugerată clar de referințele la unificarea întregului spațiu carpato-nistrean sub sceptrul domniei Moldovei. Îndoiala privind această origine a numelui Basarabia o va exprima explicit Al. A. Bolșacov-Ghimpu[332], probabil, fără să fi avut intenția de a o argumenta în temeiul unor date suficient de consistente.

Pornind însă de la materialul documentar de care dispunem astăzi, nu sîntem încă în măsură să demonstrăm cu toată convingerea cînd totuși a intrat extremitatea sudică a Basarabiei în componența Moldovei, cu toate că, în privința stăpînirii muntene asupra acestui teritoriu, dimpotrivă, știm cu certitudine că așa ceva nu a existat.

---

332 Al. A. Bolșacov-Ghimpu, *Cronica Țării Moldovei pînă la întemeiere*, București, 1979, p. 164.

Capitolul II

Chilia, cheia problemei privind stăpînirea asupra sudului Basarabiei la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea

Orașul medieval Chilia[333], situat pe brațul cu același nume al Dunării, principala arteră navigabilă din delta acestui rîu, are o

[333] Despre originea și numele cetății s-a discutat mult în contradictoriu. În scrierile mai vechi, s-a susținut că, în antichitate, aici s-ar fi aflat cetatea Achileia (*Ἀχιλλέα*), identificată cu Leuke sau Insula Șerpilor: v., de ex., C. Brătescu, *Dobrogea din sec. XII: Bergean, Paristrion. Pagini de geografie medievală*, AnD, I, 1920, 1, p. 26-27. Părerea aceasta a fost preluată de la istoriografia medievală, de vreme ce la Bonfinius întîlnim formula *Achileiam, quam nunc Cheliam dicunt*: Antonii Bonfinii, *Rerum ungaricarum decades quatuor cum dimidia, cum brevis appendix per Ioannes Sambucum*, Francofurti, 1581, p. 622; v. și p. 8-11. Dintre lucrările de popularizare a cunoștințelor istorice, acest punct de vedere se întîlnește la Z. Arbure, *Basarabia în secolul XIX*, ed. a 2-a, Chișinău, 2001, p. 271. Opinia respectivă a fost părăsită de mult, în special în temeiul faptului că, la autorii bizantini, *Ἀχιλλέα* pare să fie mai degrabă vechea așezare *Ἀχηλλοί* din Bulgaria (v. O. Iliescu, *A stăpînit Dobrotici la gurile Dunării?*, în „Pontica” 4, 1971, p. 371-377). Au rămas două puncte de vedere oarecum agreate de istoriografie, unul mai vechi, după care numele cetății ar fi de origine turcească, așa cum credea, de ex., F. J. Sulzer (*Kilia, bei den Türken Kili*): *Geschichte des transalpinischen Daciens, das ist: der Walachey*, *Moldau und Bessarabien*, I, Wien, 1781, p. 458. Al doilea a fost formulat de Iorga („Chilia, care în sensul nou înseamnă «chilii» bizantine, *κελλία*”): N. Iorga, *Istoria românilor*, ed. a 2-a, vol. III, București, 1993, p. 62. Mai vezi asupra acestui subiect și Gh. Brătianu, *Marea Neagră de la origini pînă la cucerirea otomană*, vol. I, ingrijire, note și comentarii de Victor Spinei, București, 1988, p. 148; C. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, ed. a 2-a, București, 1997, p. 214; I. Chirtoagă, *Tîrguri și cetăți din sud-estul Moldovei (secolul al XIV-lea – începutul secolului al XIX-lea),* Chișinău, 2004, p. 64.

istorie singulară, mult deosebită de istoria orașelor din partea interioară a Moldovei și a Țării Românești, caracterizîndu-se totodată și printr-o intensitate a vieții economice, politice și militare mult mai mare decît a celorlalte orașe românești de la Dunăre, ca, de exemplu, Brăila sau Giurgiu, sau chiar a Cetății Albe, care, aparent, dispunea de o poziție cel puțin tot atît de privilegiată, pentru că era situată la malul Mării Negre și avea, în același timp, acces direct la o mare întindere de uscat prin intermediul rîului Nistru. Fiind extrem de avantajată prin faptul că se afla la gura celui mai mare rîu european și beneficiind, totodată, de o deschidere largă spre trei zone ale Europei – prin Țara Românească spre Ungaria, apoi prin Moldova către Polonia și mai departe în nord și nord-est și, în sfîrșit, dincolo de Dunăre spre sud, de-a lungul litoralului vestic al Mării Negre –, Chilia a devenit de timpuriu un punct de atracție în egală măsură pentru comercianți, amatorii de aventuri militare și de jaf, dar și un loc mereu disputabil între diferite forțe politice.

1. Cetatea Chiliei în cadrul relațiilor internaționale de la Dunărea de Jos la sfîrșitul mileniului I și în prima jumătate a mileniului II

Importanța strategică a Chiliei, de altfel, ca și a Cetății Albe, pentru prosperitatea și, mai ales, pentru securitatea țărilor române și a unor țări învecinate era înțeleasă foarte bine în Evul Mediu. Ștefan cel Mare avea să observe: „…cele două locuri ale mele, Chilia și Moncastro,… sînt toată Moldova, și Moldova cu aceste locuri este un zid pentru țara ungurească și țara leșească”[334], ba chiar pentru toată creștinătatea, întrucît, zice el, prin aceste cetăți, Moldova este o „poartă a creștinătății”[335]. Turcii, mai spunea el, doresc „Chilia și Cetatea Albă, care le sînt foarte supărătoare”[336]. Rivalul

334 I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913, p. 346.
335 *Ibidem*, p. 321.
336 *Ibidem*, p. 350.

său de moarte, sultanul otoman Baiazid al II-lea, va acorda și el o mare atenție, în planurile sale expansioniste spre Europa Centrală și Occidentală, celor două cetăți moldovenești, și în special Chiliei, despre care zicea că „este cheia și poarta a toată Țara Moldovei, a Ungariei și a țării de la Dunăre”, adică a Munteniei, astfel că stăpînirea acestei cetăți însemna posibilitatea de aservire a Moldovei și apoi a altor țări. Invitîndu-l, în 1502, pe hanul tătarilor din Zavoljie (*Tartaros Zawolhenses*) să se așeze cu hoardele sale în cîmpiile Chiliei și Cetății Albe, el îl asigura că astfel va putea deveni stăpîn peste toată Moldova. „Dacă vei avea în mîini Moldova, adăuga el, atunci drumul ne va fi deschis în toate părțile lumii”[337]. În veacul al XVII-lea, Chilia va fi caracterizată de unii călători străini ca o cetate celebră, puternică și foarte veche[338], în timp ce alții aveau să consemneze că era „un oraș destul de mare”[339].

În secolele XIV-XV, Chilia se afirmase ca un mare centru economic. Era, întîi de toate, un loc important de achiziție și desfacere a mărfurilor. Rolul genovezilor în aceste tranzacții a fost de la început precumpănitor și avea să rămînă așa pînă către mijlocul secolului al XV-lea[340]. Asortimentul de mărfuri aduse și comercializate aici sau tranzitate, mai cu seamă spre Constantinopol, era foarte variat: pe primul loc se plasau produsele agriculturii (cereale, vite, mai ales cai, apoi vin, miere, ceară etc.) și peștele, după care urmau postavurile, mătăsurile, pînzeturile, podoabele scumpe, mirodeniile, articolele produse de cojocari, fierari, cizmari, croitori, lemnari ș.a. Nu lipsea nici comerțul cu sclavi, caracteristic în special pentru perioada aflării orașului și a teritoriului învecinat din nordul lui sub dominație tătaro-mongolă[341]. Cel mai important articol al tranzac-

---

[337] *Hurmuzaki* (*Documente privitoare la istoria românilor, culese de Eudoxiu Hurmuzaki*), vol. II, partea 2 (1451-1510), București, 1891, p.493.

[338] *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, București, 1976, p. 284.

[339] N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. II, ed. a 2-a, adăugită, București, 1928, p. 119.

[340] A. D. Xenopol, *Istoria românilor în Dacia Traiană*, vol. II, ed. a IV-a, București, 1986, p. 207.

[341] Л. Л. Полевой, *Очерки исторической географии Молдавии XIII–XIV вв.*, Кишинев, 1979, с. 66.

țiilor comerciale îl constituia grîul produs în Moldova și Muntenia și exportat spre Constantinopol și în alte orașe din bazinul mediteranean. Însă Chilia nu era doar un oraș comercial, ci și un centru de producție proprie: în afară de cele mai variate meșteșuguri, aici se practica pe scară largă pescuitul, morăritul, extragerea sării, orașul era și un mare șantier al construcțiilor navale de la Dunăre. Într-un cuvînt, spre deosebire de mai toate celelalte orașe din spațiul românesc sud- și est-carpatic, apărute după întemeierea țărilor române și care în Evul Mediu erau așezări agricole, Chilia, ca și Cetatea Albă (mai puțin și mai tîrziu, Brăila și Giurgiu), se evidenția ca oraș pescăresc, meșteșugăresc, naval și comercial.

Viața religioasă a Chiliei din momentul constituirii Moldovei și a Țării Românești și-a lăsat amprenta asupra politicii confesionale a celor două țări aflate în stadiu de afirmare a independenței lor statale. Dacă mahomedanismul, deși prezent aici în a doua jumătate a secolului al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al XV-lea, nu s-a putut afirma, din cauza slabei totuși prezențe tătare în oraș, ortodoxismul, dominant și în permanentă creștere, avea de înfruntat anumite manifestări ale catolicismului, datorită, în bună parte, și influenței destul de mari pe care o aveau genovezii în cetate. La începutul secolului al XIV-lea, poate încă mai devreme, patriarhia de la Constantinopol avea aici un castel propriu[342], deci și un număr de slujitori și, poate, un înalt prelat, cu misiunea de a răspîndi autoritatea bisericii bizantine în nordul Dunării de Jos[343]. Autoritatea bisericii răsăritene în această regiune[344] trebuie

342 N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. III, p. 161.

343 Există și părerea cum că, pe la 1357 și 1370, Chilia ar fi aparținut, confesional, de mitropolia de Varna: vezi S. Iosipescu, *Bulgarii la Cetatea Albă în anii 1314, 1316*, în „Românii în Europa medievală (Între Orientul bizantin și Occidentul latin). Studii în onoarea profesorului Victor Spinei”, Brăila, 2008, p. 701. Acest lucru pare puțin probabil, de vreme ce, pe de o parte, delta Dunării era stăpînită pe atunci, în mod sigur, de tătari, iar pe de altă parte, în imediata vecinătate a Chiliei se afla mitropolia Vicinei.

344 Despre organizarea bisericească la Dunărea de Jos în perioada de pînă la formarea statelor românești, v. studiul mai nou al lui Al. Madgearu, unde poate fi urmărită și bibliografia chestiunii: Al. Madgearu, *Organizarea bisericească la Dunărea de Jos în perioada 971-1020*, în SMIM, XIX, 2001, p. 9-20.

să se fi impus mai ales datorită faptului că, la Vicina, deci în imediata vecinătate a Chiliei, activa o mitropolie ortodoxă, pe care Nicolae Alexandru, domnul Țării Românești, va cere, în 1359, patriarhului să o transfere la Curtea de Argeș[345]. În același timp, în Chilia, ca și în Cetatea Albă și în alte orașe moldovenești, exista și o mănăstire franciscană[346], urmare a puternicei presiuni confesionale a papalității și a Ungariei catolice.

În sfîrșit, Chilia, mai mult ca oricare alt oraș din spațiul românesc, a fost, în secolele XIII-XV, obiectul unei mari competiții între diferiți factori ce și-au afirmat prezența aici: tătarii, Imperiul bizantin, genovezii, Moldova, Țara Românească, Ungaria, unele formațiuni politice mai mult sau mai puțin efemere, ca cea a lui Dobrotici, și, bineînțeles, Imperiul Otoman. O istorie a Chiliei din această perioadă ar fi o instructivă și incitantă relatare despre spectaculoasele relații internaționale din zona gurilor Dunării în primele secole de istorie a țărilor române. Ea ar putea da un răspuns clar și la întrebarea cui a aparținut acest oraș la sfîrșitul secolului al XIV-lea și la începutul secolului al XV-lea: a fost el un oraș exclusiv moldovenesc, s-a aflat el o vreme și în stăpînirea Țării Românești, sau a fost, mai degrabă, un oraș al tuturor și al nimănui, avînd în fapt, măcar o vreme, statut de oraș liber, poate chiar și în perioadele de vremelnică aflare sub autoritatea unui sau altui factor politic?

Pînă acum însă răspunsul la această întrebare nu-l avem. „Problema stăpînirii Chiliei în primele decenii ale sec. XV, menționa N. Stoicescu, comentînd părerea lui Xenopol și a altor istorici în această chestiune, este departe de a fi fost rezolvată". Ca mai toți istoricii români, credea și el că acest oraș ar fi putut aparține muntenilor într-un moment din acea perioadă, dar era nevoit să constate că „despre stăpînirea Chiliei de către domnii Țării Românești s-a scris foarte mult, fără a se ajunge la concluzii definitive"[347]. Problema deci rămîne deschisă.

---

345 *Documenta Romaniae Historica* (*DRH*) *B. Țara Românescă*, vol. I (1247-1500), București, 1966, p. 13-16.

346 *Ibidem*, p.218; C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 221. Vezi și I. Chirtoagă, *op. cit.*, p.65.

347 Vezi A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 114.

Lipsa izvoarelor care să facă trimitere directă la posesiunea munteană de la Chilia impune sarcina de a vedea ce a fost, de fapt, acest oraș din secolul al XIII-lea și pînă la începutul secolului al XV-lea și, mai ales, de a examina relația lui cu toți factorii care s-au afirmat aici în această perioadă. Lucrurile nu sînt foarte clare nici în această privință, și totuși există o sumă de date care pot crea o impresie satisfăcătoare despre această relație. De-a lungul timpului, s-a discutat mult despre relația numelor Chilia și Licostomo, fie că aceste nume s-ar referi la aceeași localitate, fie, dimpotrivă, că ar viza așezări diferite. Nu intru în această discuție, dar trebuie să observ că, la începutul secolului al XV-lea, arhiepiscopul Ioan de Sultanieh, călătorind prin aceste locuri, menționa că Dunărea „se varsă în Marea cea Mare lîngă Licostomo"[348]. Întrucît nu menționează Chilia, cea mai importantă așezare din locul revărsării Dunării în mare, foarte cunoscută pe atunci tocmai cu acest nume, este evident că, în locul numelui respectiv, el îl folosește pe cel de Licostomo, preluat de la genovezi. De aceea trec peste problema identității Chiliei cu Licostomo[349], care pare a fi una artificială, pentru

348 *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, îngrijit de Maria Holban, București, 1968, p. 39.

349 Iată doar o parte a scrierilor care conțin informații despre Licostomo: F. J. Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens, das ist: der Walachey und Bessarabiens,* I, Wien, 1781, p. 458-459; M. Popescu-Spineni, *România în istoria cartografiei pînă la 1600*, vol. I, București, 1938, p. 72-78 și urm; vol. II, București, 1938, pl. 26; J.- L. Carra, F. W. Bauer, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie avec une dissertation sur l'état actuel de ces Provinces*, Neuchâtel, 1777, p. 6-7; O. Iliescu, *Localizarea vechiului Licostomo*, în SRI, XXV, 1972, 3; idem, *De nouveau sur Kilia et Licostomo*, în RRH, XXXIII, 1994, 1, p. 159-167; C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun (23 aprilie 1399 – 1 ianuarie 1432),* ed. a 2-a, Chișinău, 1990, p. 90, 92, 112, 114, 117, 126, 213, 214, 240; V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, ed. a 2-a, Chișinău 1992, p. 269; Gh. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, București, 1935, p. 51; idem, *O enigmă și un miracol istoric: poporul român*, București, 1988, p. 95; idem, *Marea Neagră de la origini pînă la cucerirea otomană*, vol. I, p. 254; vol. II, 189, 202, 237; Ș. Papacostea, *Bizanțul și Marea Neagră: sfîrșitul unei hegemonii*, în: Ș. Papacostea, Studii de istorie românească. Economie și societate (secolele XIII-XVIII), Brăila, 2009, p. 50, 56-57; idem, *Genovezii din Marea Neagră și integrarea Europei Centrale în comerțul internațional*, ibid., p. 60; S. Iosipescu, *Génois, tatars et la création de la façade maritime des Pays*

a urmări istoria orașului desemnat doar cu numele Chilia, situat pe malul stîng al brațului cu același nume al Dunării, cel puțin, cu începere din a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Dacă va fi existat în perioada anterioară[350], încă în secolele IX-X[351], fiind amplasată, după unii, în deltă, între brațele Chilia și Sulina[352], această așezare

---

Roumains au XIV-e siècle; în „Enjeux politiques, économiques et militaires en Mer Noire (XIV-e – XXI-e siècles)", Brăila, 2007, p. 77, 81, 89, 97; idem, *Bulgarii la Cetatea Albă*, p. 702, 705, 706; G. Lăzărescu, N. Stoicescu, *Țările Române și Italia pînă la 1600*, București, 1972, p. 27, 28, 32; N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899, p. 7 și urm.; idem, *Basarabia noastră scrisă după 100 de ani de la răpirea ei de către ruși (1912)*, în „Neamul românesc în Basarabia", București, 1995, p. 142; idem, *Istoria românilor*, vol. III, p. 62, 66, 270; A. D. Xenopol, *Istoria românilor*, p. 205, 209, 481; I. Chirtoagă, *Tîrguri…*, p. 58-59, 62-65, 67-69, 71; I. Vásáry, *Cumans and Tatars: Oriental military in the pre-Ottoman Balkans, 1185-1365*, Cambridge, 2005, p. 161; Th. Spandouginos, *On the origin of the Ottoman emperors*, transl. by D. M. Nicol, Cambridge, 1997, p. 95.

350 Trecutul antic al așezării nu este cunoscut, deși s-au făcut unele speculații privind cuprinderea ei în arealul coloniilor elene de pe litoralul vestic al Mării Negre, ceea ce, teoretic, pare verosimil, dar științific încă nu se poate dovedi, deoarece, arheologic, aproape că nu a fost cercetată deloc: v. Н. Куница, *Одесса*, 1962; В. Л. Егоров, *Историческая география Золотой Орды в XIII-XIV вв.* М., 1985, cap. III, nota 19: v. și sursa http://annals.xlegio.ru/volga/egorov/03.htm#01.

351 În opinia lui Iorga, cetatea ar fi existat, în insula din brațui Chiliei, încă în secolul al VI-lea și aparținea Bizanțului: N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, p. 35. Această părere a fost preluată de unele cercetări contemporane: v. Th. Spandouginos, *op. cit.*, p. 95. Istoriografia mai nouă, în general, nu se aventurează să încerce a fixa o dată de la care ar începe istoria Chiliei: P. P. Bîrnea, de ex., se mulțumește să repete ceea ce, de fapt, se știa tot timpul, și anume că, împreună cu Cetatea Albă și Vicina, acest oraș ar fi unul din cele mai vechi din Moldova (*Молдавский средневековый город Днестровско-Прутского междуречья, XV-начало XVI в.*, Chișinău, 1984, p.38), în timp ce P. Cocîrlă, pur și simplu, îl menționează împreună cu celelalte orașe moldovenești, fără să-i evidențieze vreo latură specifică: *Tîrgurile sau orașele Moldovei în epoca feudală, sec. XV-XVIII*, Chișinău, 1991, p.114, 117.

352 Vezi, de ex., C. C. Giurescu, *op. cit.*, p.214-219. Dacă însă această părere ar putea fi valabilă pentru o așezare timpurie, ea nu mai este convingătoare pentru Chilia secolelor XIII-XV, care, ca centru important pentru această zonă a comerțului de tranzit, trebuia să fie amplasată pe malul stîng al brațului cu același nume pentru ca mărfurile care veneau dinspre mare și, mai cu seamă, cele care plecau în sens invers să poată fi încărcate și descărcate direct la malul către uscat; Panaitescu observa foarte bine că mărfurile nu puteau fi descărcate în cetatea care s-ar fi aflat pe insula din deltă pentru ca apoi să fie reîncărcate pe alte corăbii ca să ajungă

va fi avut un statut precar, și asta indiferent de faptul că, formal și inerțial, asupra ei se răspîndea autoritatea Bizanțului, întrucît va fi cucerită și dominată pe rînd de bulgari, pecenegi, slavi, uzi, cumani și tătari.

Ceea ce este sigur în privința statutului politic al Chiliei pînă la sfîrșitul secolului al XIV-lea e că, pînă atunci, nu poate fi stabilită cu certitudine apartenența ei la un factor de putere anume, în orice caz, în mod stabil și pentru o perioadă relativ îndelungată; stăpînii s-au schimbat foarte des, nereușind nici unul să lase amintirea unei posesiuni durabile și legitime, fapt ce sugerează că, în epocă, orașul ar fi putut fi receptat ca o așezare liberă, accesibilă pînă la un punct pentru oricine își putea impune autoritatea din punct de vedere economic, politic, militar sau confesional. Acesta pare a promite să fie un aspect cît se poate de semnificativ al istoriei Chiliei medievale și nu este deloc exclus ca tocmai această latură a ei, cu cît este mai puțin cunoscută, cu atît să fie mai plină de conținut.

Începuturile istoriei medievale a Chiliei sînt legate de Bizanț. Cîteva date singulare și, poate, incomplete din secolul al IX-lea indică prezența la Licostomo a unei flote bizantine și a unui oarecare

pe uscat: v. P. P. Panaitescu, *Legăturile moldo-polone în secolul XV și problema Chiliei*, în „Romanoslavica", III, București, 1958, p. 96. Această observație este cu atît mai potrivită pentru mărfurile agricole autohtone destinate exportului: este imposibil să ne închipuim că grîul, de ex., ar fi fost trecut în cantități foarte mari cu luntrile sau cu plutele de pe malul stîng în insula din deltă, pentru ca, de aici, să fie apoi încărcate și trimise spre Marea Neagră. Dar, împotriva amplasării Chiliei între cele două brațe, se pronunță un argument și mai serios, și anume faptul că, pe atunci, delta era acoperită numai de mlaștini și de ape, ceea ce făcea imposibile așezările umane în acel spațiu: v., de ex., F. Braudel, *Mediterana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, vol. I. București, 1985, p. 124. Asta înseamnă că Chilia Veche este mult mai nouă decît Chilia Nouă, adică decît orașul de pe malul stîng al brațului cu același nume, care era mai înalt, mai uscat și mai solid decît malul drept, din deltă. Tocmai din acest motiv nu e de imaginat existența unei așezări cu numele Licostomo, în deltă, diferită de Chilia. Astfel se explică de ce Iorga nu poate avea dreptate cînd zice că „Chilia, care se chiamă Licostomo … era așezată, nu unde este Chilia Nouă basarabeană, ci la Chilia Veche, din Dobrogea, în insulă": N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, 1981, p. 68.

Toma, zis protospătar și arhonte al așezării, considerat reprezentant al patriarhului Photius în aceste locuri[353]. E tocmai perioada de creștere a influenței bulgare la Dunăre[354], așa încît cetatea din partea nordică a deltei rîului s-a confruntat o vreme cu nevoia de a supraviețui unei aprige rivalități bizantino-bulgare ce afecta un spațiu întins în vestul Mării Negre[355]. Deprinsă probabil cu desele schimbări de decor politic-militar încă din timpul invaziilor care îi precedaseră pe bulgari, așezarea și-a continuat existența de fiecare zi, supraviețuind și acestor confuntări, ca și altora care vor urma. Și în secolul al X-lea, delta Dunării va fi disputată de bizantini și bulgari, pînă spre sfîrșitul secolului, dar, tot atunci, chiar ceva mai devreme (de pe la sfîrșitul secolului al IX-lea), aici apar și pecenegii[356], iar asta înseamnă că structura deja cosmopolită a populației din așezările situate în zona deltei va fi iar remodelată prin cuprinderea unui nou și numeros element etnic. La scurtă vreme după pecenegi, la Dunărea de Jos își fac apariția slavii, mai întîi cei aduși aici pe la 907 de kneazul kievean Oleg, apoi cei so-

---

353 I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei, vol. III, Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos*, București, 1971, p. 11-12. Referitor la caracterul general al impactului bizantin asupra zonei respective în această perioadă, fără referințe însă la Chilia, vezi O. Damian, *Despre prezența politică bizantină la Dunărea de Jos în secolele VII-X*, în „Prinos lui Petre Diaconu la 80 de ani", volum îngrijit de I. Cândea, V. Sîrbu și M. Neagu, Brăila, 2004, p. 283-318.

354 După W. N. Zlatarski, în secolul al IX-lea, statul bulgar ar fi cuprins toată partea sudică a Basarabiei: *Geschichte der Bulgarien*, Bd. 1, Leipzig, 1918, hărțile anexate.

355 Despre influența primului țarat bulgar, în special în secolul al IX-lea, la nord de Dunăre, inclusiv disputele în contradictoriu asupra acestei chestiuni, v. V. Spinei, *Realități etnice și politice în Moldova meridională în secolele X-XIII. Români și turanici*, Iași, 1985, p. 48-51.

356 Dintre sursele referitoare la aflarea pecenegilor la Dunărea de Jos, poate cel mai important este Constantin Porfirogenetul, *De administrando imperio*, ed. by Gy. Moravcsik & R. J. H. Jenkins, 2d ed., Washington, 2006, p. 54 ș.a.; Константин Багрянородный, *Об управлении империей*, предисловие Г. Г. Литаврина и А. П. Новосельцева; введение Г. Г. Литаврина; перевод Г. Г. Литаврина, Москва, 1989, с. 43, 50 și urm. Cît privește lucrările moderne referitoare la acest subiect, printre primele s-ar cere menționată scrierea lui V. Gh. Vasilevski *Византия и печенеги (1048-1094)*, în „Труды В. Г. Васильевского", том I, С.-Петербург, 1908 г., с. 5-35 și urm.

siți, la 944, sub conducerea kneazului Igor[357], iar mai tîrziu, cei din numeroasa drujină a kneazului Sviatoslav[358]. Despre aflarea lor în zona deltei dunărene nu se cunosc multe, dar se știe foarte bine că, în anii 968-971, au avut relații strînse cu bizantinii și bulgarii, luptînd la început de partea celor dintîi împotriva celorlalți, iar apoi unindu-se cu cei din urmă pentru a-i ataca pe cei dintîi. Sviatoslav a avut reședință la Pereiaslaveț, pe care unii cercetători îl identifică cu cetatea Nufăru, pe locul fostei Prislava de pe brațul Sf. Gheorghe al Dunării[359], adică foarte aproape de Chilia. Croni-

357 Bineînțeles că acești slavi, menționați cu numele colectiv rosi (Ῥῶς sau Ῥῶσος), sînt cei despre care Constantin Porfirogenetul spune că erau pe atunci prezenți, uneori împreună cu pecenegii, la Nistru, în delta Dunării și mai departe spre sud, în Bulgaria și în Ρωμανία, adică în Imperiul Bizantin (*τῶν Πατζινακιτῶν, ἐπὶ τὸ μέρος τοῦ Δάναπρι καὶ τοῦ Δάναστρι καὶ τοῦ ἑτέρων τῶν ἐκεῖσε ὄντων ποταμῶν* și, de asemenea, *ἐκ τῶν ἐκεῖσε ἀπέρχονται πρὸς τὸν Δάναστριν ποταμόν... πάλιν ἀποκινοῦντες ἔρχονται εἰς τὸν Σελινὰν, εἰς τὸ τοῦ Δανουβίου ποταμοῦ λεγόμενον παρακλάδιον* etc.): Constantine VII Porphyrogenitus, *De administrando...*, p. 54, vezi și p. 60, 62; Константин Багрянородный, *op. cit.*, p. 43, 50. După M. N. Tihomirov, ar fi sigur că primele campanii ale rușilor împotriva Bizanțului, asta însemnînd desigur și trecerea lor prin delta Dunării, ar fi avut loc încă pe timpul cneazului Oleg, în anul 922: М. Н. Тихомиров, *Исторические связи России со славянами и Византией*, Москва, 1969, c.105-111. Despre campaniile acestea, v. și J. S. C. Abbott, *The Empire of Russia*, Teddington, 2006, p. 23-24. După D. Obolensky, primele campanii ale rușilor asupra Constantinopolului, în unele cazuri împreună cu vikingii (o cale probabilă de deplasare a acestora fiind Nistrul), ar fi avut loc încă în a doua jumătate a secolului al IX-lea: D. Obolensky, *Byzantium and the Slavs*, Oxford, 1994, p. 42-43; pentru expedițiile următoare ale slavilor ruși în Bizanț, v. p. 51, 56 și urm. Despre expedițiile balcanice ale lui Igor și, mai devreme, ale lui Oleg, v. și A. A. Vasiliev, *History of the Byzantine Empire, 324-1453*, том 1, 2d ed., Wisconsin, 1981, p. 320-321; V. Spinei, *op. cit.*, p. 59-60; P. R. Magocsi, *A history of Ukraine*, Toronto/Buffalo/London, 1996, p. 62-63. Aparte despre campania lui Igor, v. mai ales studiul mai nou al lui Г. Г. Литаврин, *Малоизвестные свидетельства о походе князя Игоря в 941 году*, în „Восточная Европа в исторической ретроспективе", Москва, 1999, c. 38-44. Despre campania lui Igor, v. și Е. В. Пчелов, *Монархи России*, Москва, 2003, с. 52-54.

358 П. О. Карышковский, *К истории балканских войн Святослава*, în „Византийский временник", Москва, VII, 1953, с. 242 и сл.; Е. В. Пчелов, *op. cit.*, 59-61; A. D. Stokes, *The Background and Chronology of the Balkan Campaigns of Svyatolsav Igorevich*, in „The Slavonic and East European Review", XL, 94, 1961, p. 45-57; J. S. C. Abbott, *op. cit.*, p. 31-32; D. Obolensky, *op. cit*, p. 58-64.

359 După V. N. Zlatarski, probabil, între acest braț și lacul Razim, deci nu departe de Nufăru: В. Н. Златарски, *История на първото българско царство*, ч. 2, София, 1927, с. 580.

cile rusești mai menționează și Dorostol (Silistra) ca un important punct stăpînit de Sviatoslav[360]. În 972, odată cu reinstaurarea dominației bizantine la Dunărea de Jos[361], are loc și retragerea slavilor din acest spațiu. În pofida faptului că scurta lor ședere aici nu a putut lăsa urme adînci în istoria Chiliei, ea totuși nu va fi uitată, întrucît, spre sfîrșitul secolului al XIV-lea, numele orașului va fi fixat în așa-zisa listă a orașelor rusești, înregistrată de o cronică rusă din acea vreme[362]. De fapt, trebuie să admitem că retragerea,

---

360 С. М. Соловьев, *Сочинения, книга I. История России с древнейших времен*, тома 1-2, Москва, 1988, с. 153-160. Cu mult pînă la aceste scrieri ample, odiseea lui Sviatoslav fusese relatată pe larg și în unele cronici din afara Rusiei, ca cea a lui M. Stryjkowsky: v. Maciej Stryjkowski, *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i Wszystkiej Rusi, tom I, wyd. Mikołaja Malinovskiego, Warszawa, 1846*, p. 121-123. Despre expedițiile lui Sviatoslav și despre cele anterioare, mai vezi și E. Stănescu, *Byzance et les Pays roumains aux IX-XV siècles*, în „Actes du XIVème Congrès International des Études Byzantines", Bucarest, 6-12 septembre, 1971, I, ed. M. Berza et E. Stănescu, București, 1974, p. 397.

361 Dar fără jumătatea sudică a teritoriului dintre Siret și Nistru, identificat de P. Diaconu cu Atelcuzu: P. Diaconu, *Les Petchénègues au Bas-Danube*, Bucarest, 1970, p. 25. Chiar dacă va fi fost așa, aceasta nu exclude influența reală a Bizanțului asupra Chiliei și a altor așezări din stînga Dunării, după acea dată, cum va demonstra curgerea ulterioară a evenimentelor și cum, de altfel, susține și acest istoric: v. p. 38. Restaurarea bizantină nu s-a putut produce în 971, cum crede P. Diaconu, întrucît, după datele vechii cronici rusești, în acel an, Sviatoslav s-a întors de la Kiev la Pereiaslaveț: „*…приде Святослав в Переяславецъ и затворишася Болгаре в граде*": ПСРЛ, т. I, С.-Петербург, 1846, с. 29.

362 *Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов*, Москва-Ленинград, 1952, с. 475. Vremea alcătuirii acestei liste a fost stabilită în baza evaluărilor lui E. P. Naumov: *К истории летописного „списка русских городов дальних и ближних". Летописи и хроники*, Москва, 1974, с. 150-157. Se înțelege că aceste referințe ale cronografiei rusești nu erau doar un ecou peste vremuri al expedițiilor războinice ale cnejilor Igor și Sviatoslav, ci și o reflecție a aflării îndelungate a slavilor, în special a ulicilor și tiverților, în spațiul pruto-nistrean, mai cu seamă pe malurile Nistrului și în partea sudică a acestui teritoriu: v., de ex., М. Н. Тихомиров, *Исторические связи России со славянами и Византией*, с. 101-102; И. А. Рафалович, *Молдавия и пути расселения славян в Юго-Восточной Европе*, în „Юго-Восточная Европа в средние века", I, Кишинев, 1972, p. 31; И. Г. Хынку, *К вопросу о расселении тиверцев и уличей в Поднестровье*, ibid., p.174-175; Г. В. Федоров, *Генезис и развитие феодализма и древнерусского населения Днестровско-Прутского междуречья в XI-XII вв.*, în „Юго-Восточная Европа в эпоху феодализма", Кишинев, 1973, с. 49-50.

la 971 sau în anul următor, a lui Sviatoslav de la Dunărea de Jos nu a însemnat și dispariția slavilor de aici, deoarece, dacă prin tauro-sciți trebuie să înțelegem ruși, așa cum ar rezulta, se pare, din cele mai multe cercetări[363], pe aceștia îi găsim fie ca ostași, după 976, în serviciul împăratului Vasile al II-lea, zis Bulgaroctonul[364], fie ca aliați ai pecenegilor în incursiunile de jaf ale acestora la sud de Dunăre[365]. Creștinarea Rusiei kievene, în anul 988, a contribuit și ea foarte mult la perpetuarea prezenței slave în mediul românesc, ca urmare a faptului că a dat un impuls puternic colaborării poli-

---

Calificarea tiverților drept români nu pare să aibă nici un temei serios: v. Gh. Postică, *Civilizația medievală timpurie din spațiul pruto-nistrean (secolele V-XIII)*, București, 2007, p. 74-77. Și asta în situația în care vechile texte rusești arată clar că aceștia erau slavi. Chiar și unele surse bizantine, ca, de ex., Constantin Porfirogenetul, nu lasă nici o îndoială că ulicii, menționați în cronicile ruse aproape întotdeauna împreună cu tiverții, erau slavi, ca și alte triburi învecinate cu ei: τοῖς *τε Οὐλτίνος, καὶ Δερβλενίνοις καὶ Λενζενίνοις καὶ τοῖς λοιποῖς Σκλάβοις*; v. două referințe la această sursă: А. Н. Насонов, *"Русская земля" и образование территории древнерусского государства*, Санкт-Петербург, 2002, с. 31; І. Крип'якевич, Галицько-волинське князівство, Київ, 1984, с. 65. Respingerea de către I. Tentiuc a „bilingvismului" tiverților este motivată de ideea că, pe parcursul prea scurtei conviețuiuri a acestora cu românii, relațiile dintre cele două grupuri etnice s-ar fi redus la schimb de valori materiale și la ciocniri, acestea din urmă soldându-se „cu lichidarea acestui corp străin, pătruns în mediul localnicilor": I. Tentiuc, *Populația din Moldova Centrală în secolele XI-XIII*, Iași, 1996, p. 205. Sigur că „bilingvismul" tiverților este o poveste care nu are ce căuta în știință, dar experiența istorică a conviețuirii românilor cu străinii așezați printre ei în Evul Mediu timpuriu demonstrează asimilarea alogenilor, nu lichidarea lor.

363 Vezi, de ex., un studiu care conține și o bibliografie a chestiunii: Я. Е. Боровский, *Византийские, старославянские и старогрузинские источники о походе руссов в VII в. на Царьград*, în „Древности славян и Руси", Москва, 1988, с.114-119.

364 Михаил Пселл, *Хронография*. Перевод и примечания Я. Н. Любарского, Москва, 1978, (Василий II) XIII. Traducere făcută după: Michel Psellos, *Chronographie ou Histoire d'un siècle de Byzance* (*976-1077*), texte établi et traduit par E. Renauld, t. I-II. Paris, 1926-1928. Se pare că evenimentul menționat de Psellos s-ar fi putut petrece prin anul 980.

365 A. A. Vasiliev, *op. cit.*, p. 359. Aflăm însă de la Constantin Porfirogenetul că, mai des, aceștia erau folosiți de împărații bizantini împotriva rușilor, a bulgarilor și a ungurilor: *De administrando*…, p. 48-53.

tice bizantino-ruse[366], inclusiv cu privire la teritoriile nord-dunărene și, mai cu seamă, pentru îngrădirea influenței catolicismului și a statelor catolice în această zonă[367]. După slavi, sau, mai de-

---

366 Vezi pe larg la Maciej Stryjkowski, *op.* cit., p. 128-135; și în unele cercetări moderne: A. A. Vasiliev, *op. cit*., p. 323; P. Jones, N. Pennick, *A history of pagan Europe*, London/New York, 1995, p. 185-186, 191; E. Hösch, *Geschichte der Balkanländer: von der Frühzeit bis zur Gegenwart*, München, 1988, p. 51-52. Bineînțeles, atașarea religioasă a Rusiei kievene de Constantinopol era extrem de favorabilă Bizanțului, aflat pe atunci în grav conflict cu bulgarii și trebuind să facă față exact în acel moment unui devastator război civil, precum și în condițiile în care, pornind de la nesfîrșita ciorovăială confesională dintre papi și patriarhi, din a doua jumătate a secolului al IX-lea și de pe tot parcursul secolului al X-lea, Imperiul se distanțase de Roma prea mult ca să mai fi avut o cale de împăcare: v., între altele, A. Fortescue, *The Orthodox Eastern Church*, New Jersey, 2001, în special p. 135-172; N. H. Baynes, *Byzantium: An Introduction to East Roman Civilization*, Oxford, 1949, p. 24-26; N. Bănescu, *Chipuri din istoria Bizanțului*, București, 1971, p. 127; v. și J. S. C. Abbott, *op.cit*., p. 31& sq.

367 P. R. Magocsi, *op. cit*., p. 69-72; J. Meyendorff, *Byzantium and the Rise of Russia*, Cambridge, 1989, p. 26 ș.a. Așa cum a demonstrat foarte bine G. V. Vernadski, adoptarea creștinismului, dincolo de semnificația sa imperativă pentru Rusia, a fost și o profitabilă afacere politică între împăratul Vasile al II-lea Bulgaroctonul și marele cneaz Vladimir. Vezi la Mihail Psellos unele date privind legătura dintre cei doi în timpul războiului civil din Imperiu: Michael Psellus, *The Chronographia*, transl. E. R. A. Sewter, New Haven, 1953, I, 13; Михаил Пселл, *Хронография*, I. 13; și referința din nota precedentă la monografia lui N. Bănescu. Tocmai de aceea este îndoielnică afirmația lui Lev Gumiliov cum că, cu mult pînă la acea dată, „ortodoxismul a fost dominanta etnică a kievenilor” («православие было этнической доминантой киевлян»). Nici D. Lihaciov nu era înclinat să admită că Rusia ar fi fost moștenitoare a culturii bizantine: *Культура Руси эпохи образования русского национального государства*, Москва, 1946, c. 32. Din mărturisirile patriarhului Photius, știm că mișcarea rușilor spre creștinism, sub puternica influență a Bizanțului, a durat mai bine de un secol, poate chiar un secol și jumătate (D. Obolensky, *op. cit*., p. 43; v. John S. C. Abbott, *op. cit*., p. 21), dar asta e cu totul altceva și, de fapt, a fost un fenomen firesc. Cf. Th. Riha, *Readings in Russian Civilization, Volume 1: Russia Before Peter the Great, 900-1700*, Chicago/London, 1969, p. 7-10; M. Perrie, D. C. B. Lieven, R. G. Suny, *The Cambridge History of Russia: From early Rus' to 1689*, Cambridge, 2006, p. 63-65; N. V. Riasanovsky, *Russian identities: a historical survey*, Oxford, 2005, p. 19-20. În mod paradoxal, după cucerirea, în 1204, a Constantinopolului de către cruciați, care a dus la reorientarea comerțului exterior rusesc spre Occident, genovezii catolici vor fi cei foarte interesați să descurajeze această orientare, deoarece, astfel, pe de o parte, ei pierduseră un mare furnizor de mărfuri în zona Mării Negre, iar pe de altă parte, legăturile strînse ale Rusiei cu lumea occidentală contribuiau la accelerarea dezvoltării economice a Rusiei și deci la prejudicierea comerțului genovez în Marea Neagră.

grabă, în paralel cu ei, vor evolua aici, de pe la mijlocul secolului la XI-lea, uzii și, apoi, cumanii, aceștia din urmă luînd treptat în stăpînire tot spațiul de la Dunărea de Jos, dislocîndu-i pe pecenegii cu care erau înrudiți și forțînd, în a doua jumătate a secolului al XII-lea, să se retragă de aici acea parte a acestora care nu reușise să se contopească cu ei sau cu băștinașii[368]. Ca și pecenegii și încă mai mult decît ei, cumanii se vor arăta ușor adaptabili la mediul în care s-au stabilit, amestecîndu-se cu populația găsită aici, așa încît așezările de la Dunăre, ca Chilia, vor absorbi grupuri mari de noi veniți[369]. Dată fiind importanța deosebită a Dunării de Jos pentru securitatea Imperiului bizantin[370] și strînsa legătură a acesteia cu Marea Neagră, care nu zadarnic a fost numită „fieful Constantinopolului"[371], orașul va continua să rămînă sub stăpînire bizantină și în vremea acestor mari frămîntări politico-militare și demografice. Dovezi în acest sens stau mai multe mărturii materiale, de

---

368 Trebuie însă să ținem cont de faptul că structura etnopolitică a zonei de la Dunărea de Jos era, în secolele XI-XII, foarte complexă. Vezi în acest sens V. Spinei, care, la rîndul său, face trimitere la o consistentă bibliografie asupra acestui fenomen: *Realitățile etnico-politice de la Dunărea de Jos din secolele XI-XII în cronica lui Mihail Siriacul*, în „Universa Valachica. Românii în contextul politic internațional de la începutul mileniului al II-lea", Chișinău, 2006, p. 268-270.

369 Despre stabilirea și șederea cumanilor la Dunărea de Jos, vezi P. Diaconu, *Les Coumans au Bas-Danube aux XIe et XIIe siècles*, București, 1978; de asemenea, V. Spinei, *Universa Valachica*, p. 273-274. Privitor la influența invaziilor nomade asupra structurii etnodemografice și a stării așezărilor de aici, v. *ibid.*, p. 524.

370 Vorbind despre pecenegi, Mihail Psellos spunea că aceștia locuiau „tot ținutul pe care Istrul îl mărginește înspre împărăția romeilor" (*Ἴστρος πρὸς τὴν τῶν Ῥωμαίων διορίζει ἡγεμονίαν*): Mihail Psellos, *Cronografia*, în „Fontes historiae daco-romanae", III, Scriitori bizantini (sec. XI-XIV)", de Al. Elian și N.-Ș Tanașoca, București, 1975, p. 48-49. În alte traduceri, formula este puțin diferită: „They live in all countries divided from the Roman Empire by the River Ister (Danube)": Michael Psellus, *Chronographia*, transl. E. R. A. Sewter, New Haven, 1953, VII, 67. Aceeași nuanță exprimă și varianta rusă: „Они обитали в землях, которые от Ромейской державы отделяются Истром": Михаил Пселл, *Хронография*, VIII, 67. Vezi și P. Magdalino, *Byzantium in the year 1000*, Leiden/Boston, 2003, p. 109; P. Diaconu, *op. cit.*, p. 94.

371 F. Braudel, *Mediterana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, I, București, 1985, p. 201. Dar, preciza marele istoric, numai după ce avea să fie mai întîi fieful italienilor și, în special, al genovezilor (*ibid.*, p. 203).

exemplu, sigiliile bizantine datînd scurtă vreme după bătălia de la Lebunion, ca cele găsite într-o serie de localități din delta Dunării, cum e cel de la Isaccea cu numele unui Gheorghe, „strateg al vlahilor” (*Γεωργίῳ, ὁ στρατηγὸς τῶν Βλάχων*)[372], sau alte vestigii, încă mai vechi (din primele decenii ale secolului al XI-lea), descoperite la Șendreni, lîngă Galați, pe malurile Siretului[373], la care cercetările din Basarabia au adăugat numeroase altele, în special monede și ceramică, din secolele XI-XIII, răspîndite în tot spațiul acesta[374], dar mai ales informațiile ce atestă prezența militară a Imperiului pe malul stîng al Dunării. Astfel, Ana Comnena povestește despre măsurile luate la începutul secolului al XII-lea de împăratul Alexios I Comnenul pentru paza provinciilor bizantine de la Dunăre[375]. Iar Nicetas Choniates relatează că, în ofensiva sa împotriva ungurilor, în 1128, împăratul Ioan al II-lea Comnenul a intrat cu flota din Marea Neagră în Dunăre (*νῆας ταχυναντούσας ἡτοίμασε, καὶ ταύτας ἐς τὸν Ἴστρον διὰ τοῦ Πόντου κατακολπίσας*

372 Vezi I. Barnea, *Sigilii bizantine din nordul Dobrogei*, în „Simpozion de numismatică dedicat împlinirii a patru secole de la prima unire a românilor sub Mihai Voievod Viteazul, Chișinău, 28-30 mai 2000. Comunicări, studii și note”, București, 2001, p. 103-108.

373 D. Gh. Teodor, *Contribuții la cunoașterea culturii Dridu pe teritoriul Moldovei*, în SCIV, XIX, 1968, 2, p. 240. Mai pe larg, relativ la același fenomen, v. idem, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în secolele V-XI e.n.*, Iași, 1981. Pentru perioada de pînă la secolul X inclusiv, v. M. Comșa, *La céramique de type byzantin de Bucov-Ploiești*, în „Actes du XIVe Congrès International des Études Byzantines”, III, București, 1976, p. 295-297. Despre o influență materială bizantină mai mare între Carpați și Nistru, v. Gh. Postică, *op. cit.*, p. 181-185.

374 I. Tentiuc, *op.cit.*, p. 199-200, 202; Г. В. Федоров, Г. Ф. Чеботаренко, М. С. Великанова, *Бранештский могильник X-XI вв.*, Кишинев, 1984, с. 22; Г. В. Федоров, *Древнерусское поселение на севере Молдавии*, în „АИМ в 1968-1969 гг.”, Кишинев, 1972, с. 150; В. А. Дергачев, О. В. Ларина, Г. И. Постикэ, *Раскопки 1980 г. на многослойном поселении Данчены I*, în „АИМ в 1971-1980 гг.”, Кишинев, 1983, с. 128; С. Н. Травкин, *Византийские монеты X-XIV вв. и некоторые вопросы археологической хронологии на Среднем и Нижнем Днестре*, în „Stratum plus”, VI, 2005-2009, p. 370-379; Н. Д. Руссев, А. И. Муссуров, *Клад монет XIII в. с днестровского острова Турунчук*, ibid., p. 380-381.

375 Ana Comnena, *Alexiada*, în „Fontes…”, p. 95-97, 104-107; și Анна Комнина, *Алексиада*. Вступительная статья, перевод, комментарий Я. Н. Любарского, Москва, 1965, с. 245.

ὑδραῖος ὁμοῦ)[376], asta însemnînd, bineînțeles, prin brațul Chilia, deci, într-un fel, și pe la cetatea Chiliei. Tot așa a procedat, în 1166, împotriva acelorași inamici, și Manuel I Comnenul, după ce aproape douăzeci de ani mai devreme la fel s-a folosit de flota care intrase în Dunăre dinspre mare pentru a-i ataca pe cumani[377]. Dovezi la fel de sigure ale dominației Constantinopolului asupra deltei Dunării sînt exilarea la Chilia, în 1183, a lui Alexis, fiul lui Manuel I Comnenul[378], și apoi, în 1185, refugiul, tot aici, al viitorului împărat Andronic I Comnenul, care, după unele surse, ar mai fi fost prin părțile acestea în urmă cu douăzeci de ani, în timpul evadării sale în Galiția[379]. În sfîrșit, la 1241, întreg terito-

---

376 Nichita Choniates, *Istoria*, în „Fontes historiae daco-romanae”, p. 246; și Никита Хониат, *История, начинающаяся с царствования Иоанна Комнина*, том I, în: „Византийские историки”, под редакцией проф. В. И. Долоцкого, С.-Петербург, 1860, с. 23. Este însă mai greu de admis că flota bizantină ar fi avut „reședință” la Isaccea sau Licostomo: v. Gh. Postică, *op. cit*, p. 232.

377 Ioan Kinnamos, *Epitoma*, în „Fontes historiae daco-romanae”, p. 233, 239.

378 Drept argument convingător a fost adus acest citat din Nichita Choniates: *ἐς τὴν Χηλὴν ὑπερόριον τίθησι· πολίχνιον δέ ἐστιν αὕτη πάραλον, ἀγχοτάτω τοῦ Πόντου στόματος κείμενον, ἔνθα καὶ πυργίον εἰσδέχεται τὸν Ἀλέξιον τούτου ἕνεκα δομηθέν*, unde este menționat micul oraș Chele, situat dincolo de frontieră, la gura Pontului, aproape de mare. Întărirea pozițiilor Bizanțului la Dunărea de Jos și chiar în stînga fluviului s-a datorat și faptului că, în anii 1159-1186, cumanii erau absorbiți de un conflict serios cu rușii. Despre creşterea influenței Bizanțului în nordul Dunării de Jos pe timpul împăratului Manuel I, v. Victor Spinei, *The Romanians and the Turkic nomads north of the Danube Delta from the Tenth to The Mid-Thirteenth Century*, Leiden, 2009, p. 132.

379 Nichita Choniates, *Istoria*, în „Fontes…”, p. 250-251; și Никита Хониат, *История…*, с. 166-167; v. și *O City of Bizantium, Annals of Niketas Choniatēs*, transl. by Harry J. Magoulias, Detroit/Michigan, 1984, p. 129-132, 348; Teodor Skutariotes, *Cronică pe scurt*, în „Fontes…”, p. 412-413; v. și N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei…, p. 32-33*; A. Stone, *Andronicus I Comnenus* (*A.D. 1183-1185*): http://www.roman-emperors.org/andycomn.htm. Discuții cu privire la acest subiect, *v. P. Diaconu, op. cit.*, p. 109-111. Faptul că, așa cum arăta istoricul Ioan Kinnamos, împăratul Manuel I Comnenul a dăruit, îndată după 1159, cîteva posesiuni cu titlu de feude la Dunăre, fiind vorba, evident, de malul stîng al fluviului, unor oameni aflați în serviciul său este încă o dovadă a aflării acestui rîu sub control bizantin (*Βλαδίσθλαβος…χώρα τε αὐτῷ παρὰ τὸν Ἴστρον δεδώρηται, ἣν δὴ καὶ Βασιλίκα πρώτερον τῷ Γεωργίου παιδί*): Ioan Kinnamos, *op.cit.*, p. 238; și Иоанн Киннам, *Краткое обозрение царствования Иоанна и Мануила Комнинов*, în: „Византийские историки”, под ред. проф. В. Н. Карпова, С.-Петербург, 1859, с. 262.

riul de la Dunăre și departe în nordul acestui rîu pînă în Ungaria a fost cucerit de tătaro-mongoli. Cumanii vor împărtăși soarta pecenegilor: cei care nu reușiseră să se asimileze cu românii și nu se sedentarizaseră complet s-au retras, o parte peste munți în Ungaria, iar altă parte la sud de Dunăre. Tătarii erau un popor tipic nomad, de aceea, spre deosebire de pecenegi și cumani, chiar dacă și aceștia fuseseră nomazi, ei se vor arăta complet refractari ademenirilor asimilatoare ale autohtonilor cuceriți și, de aceea, se vor ține deoparte de comunitățile acestora. Totuși, după a doua expediție a lor în Europa de Est și de Sud-Est, în anii ʼ60-ʼ70 ai sec. XIII, se va manifesta tendința de așezare a tătaro-mongolilor în teritoriul cucerit pentru o perioadă îndelungată, ei optînd pentru spațiile mai puțin populate, de preferință stepele din vestul Mării Negre. Spre sfîrșitul secolului, gurile Dunării se aflau sub controlul hanului Hoardei de Aur, Nogai[380], care își avea reședința la Isaccea, la vest de deltă, deci nu foarte departe de Chilia[381], extinzîndu-și însă influența pe un spațiu foarte întins în nordul Mării Negre și între Dunăre și Carpați[382]. După relatările lui Gregoras, pe atunci, tătarii așezați la Dunăre, pe care el îi numește sciți, uneori „se revărsau în Tracia ca o mare înfuriată ce se arunca departe peste țărmurile sale” (*φθάνουσιν ἐς πᾶσαν μικροῦ περιχυθέντες τὴν Θράκην οἱ παρὰ τὸν Ἴστρον οἰκοῦντες Σκύθαι, καθάπερ θάλασσα πλημμυρήσασα καὶ λίαν ἐπὶ πολὺ τοὺς ὅρους ὑπερπηδήσασα*)[383], lăsînd, după retragere, pămîntul pustiit de oameni și de bunuri.

---

380 R. Grousset, *The Empire of the Steppes: A History of Central Asia*, tansl. Naomi Walford, New Jersey, 2002, p. 404; I. Vásáry, *op. cit*., p. 160-161.

381 Deci Chilia nu era cel mai vestic oraș al Hoardei de Aur, cum susține V. L. Egorov, *op. cit*., cap. III, nota19. Dintre studiile mai noi referitoare la stăpînirea tătară la Dunărea de Jos, vezi V. Ciocîltan, *Le Khanat de Bas Danube, gardien des Detroits à la fin du XIII-e siècle*, în „Historical yearbook”, III, 2006, p. 5-16.

382 *Ипатиевская летопись*, în ПСРЛ, II, Санкт-Петербург, 1843, с. 210-211.

383 Nichifor Gregoras, *Istoria romeilor*, în „Fontes historiae daco-romanae”, p. 502; și Никифор Грегора, *Римская история, начинающаяся со взятия Константинополя латинянами в 1204, том I (1204-1341)*, în „Византийские историки”, под ред. П. Шалфеева, С.-Петербург, 1862, с. 95.

Dar reafirmarea supremației tătarilor la Dunărea de Jos nu a însemnat stabilirea dominației lor absolute asupra Chiliei și, cu atît mai mult, nu s-a soldat cu pătrunderea lor masivă în oraș[384]. Prezența tătară nu a avut drept urmare stagnarea și, cu atît mai mult, involuția vieții urbane în acest spațiu, un exemplu în acest sens fiind și Cetatea Albă, care, după un foarte lung anonimat, se reafirmă tocmai în această perioadă datorită susținerii Hoardei de Aur[385]. Unele surse caută să demonstreze că, deși era situată într-o zonă dominată de tătari, Chilia continua, de fapt, să se afle sub stăpînirea Imperiului bizantin. Aceasta nu putea fi totuși decît o stăpînire formală, cea reală fiind exercitată de căpetenia tătară Nogai, cel puțin pînă la înfrîngerea sa, în anul 1300, de către hanul Tokhta. Istoricii bizantini G. Pachymeres și N. Gregoras, de exemplu, relatează că Mihail al VIII-lea Paleologul se înrudise de aproape cu Nogai[386], evenimentul întîmplîndu-se, cum se știe din alte surse, pe la 1272, cînd fiica naturală a împăratului, Eufrosinia, devine soție a hanului (*τὸ πρὸς Νογᾶν οὔπω ἦν συνεστός, ὅπερ μετὰ ταῦτα ἐπὶ νόθῳ θυγατρὶ τῇ Εὐφροσύνῃ ὁ κρατῶν πρὸς ἐκεῖνον ἔμελλε συνιστᾶν*)[387]. Astfel, acum, tot așa ca și mai tîrziu, Bizanțul urmărea folosirea tătarilor pentru promovarea intereselor sale în zona Mării Negre în detrimentul unor concurenți, inclusiv al rușilor. Există în istoriografie părerea, fără suficientă susținere în izvoare, după care, din 1274 și, se pare, pînă în 1282, la Chi-

384 Aflarea în acel moment a tătaro-mongolilor în oraș este indiscutabilă, de vreme ce, în Cetatea Albă, numărul musulmanilor era pe atunci relativ mare: v. V. Spinei, *Universa Valachica*, p. 330.

385 I. Chirtoagă, *op. cit.,* p. 61.

386 Georgios Pachymeres, [Fragmente], în „Fontes historiae daco-romanae”, p. 444-445; și Георгий Пахимер, *История о Михаиле и Андронике Палеологах*, în „Византийские историки”, под ред. проф. В. Н. Карпова, С.-Петербург, 1962, с. 319; v. și Георгий Пахимер, *Исторические записки*, în „Византийский временник”, том 59, Москва, 2000; Nichifor Gregoras, *Istoria romeilor*, p. 507; Astfel, împăratul nu doar și-a asigurat continuitatea dominației la Dunăre, dar a mai făcut din tătari un puternic factor de presiune asupra Țaratului bulgar, care prejudicia mereu poziția Imperiului în Peninsula Balcanică: v. și *История...*, с. 429-431.

387 J. Meyendorff, *op. cit.*, p. 36.

lia s-ar fi aflat exilat patriarhul Iosif[388], pe care împăratul Mihail al VIII-lea Paleologul îl silise să părăsească scaunul patriarhal[389] din cauza opoziției sale categorice la hotărîrea cu privire la unirea celor două biserici creștine, adoptată de Conciliul de la Lyon din primăvara anului 1274. Prezența bizantină în această perioadă la Chilia, ca și la Cetatea Albă[390], este confirmată și de circulația în aceste locuri a monedelor grecești[391]. Se înțelege însă că, pe atunci, nu putea fi vorba de o reală stăpînire bizantină asupra orașelor din

---

[388] Referitor la Chilia și la posibilitatea aflării patrarhului Iosif acolo, v. Георгий Пахимер, *История…*, p. 387, 438. Pachymeres precizează că Chilia (Χηλή) era un castel pe o insulă la marginea Mării Negre (în traducerea rusească, „cetate pe o insulă la malul mării Euxin"): φρούριον δ'αὗτη ἐπινησίδιον πρὸς τοῖς ἄκροις Εὐξείνου θαλάσσης: Georgii Pachymeris, *De Michaele et Andronico Palaeologis*, rec. Immanuel Bekkerus, I, Bonn, 1835, p. 419, 1-5. Vezi și N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, p.34. Asupra acestui subiect, cf. și considerațiile lui C. C. Giurescu (*Tîrguri…*, p. 216) și V. Ciocîltan, *Mongolii și Marea Neagră în secolele XIII-XIV*, București, 1998, p.140-143. Referitor la discuțiile asupra acestui subiect, v. P. Diaconu, *op. cit*., p. 112-113.

[389] Cu privire la acest Conciliu, care a avut ecou și în Țările Române, vezi bine documentata monografie a lui K. M. Setton, *The Papacy and the Levant, 1204-1571: vol. I. The Thirteenth and Fourteenth Centuries*, Philadelphia, 1976, p. 110 & sqq. După Gregoras, înaltul ierarh nu a fost îndepărtat cu forța, ci ar fi renunțat de bunăvoie la sceptrul de patriarh, refugiindu-se nu la Chilia, ci la mănăstirea Arhistratiga de pe litoralul asiatic al Bosforului: Никифор Грегора, *Римская история…*, c. 119. Această idee a fost preluată de o parte a istoriografiei. D. M. Nicol, de ex., zice: „In January 1274 the Patriarch Joseph was confined to a monastery pending the outcome of the Pope's council": *The last centuries of Byzantium, 1261-1453*, Cambridge, 2002, p. 56. Toate aceste referințe au în vedere însă cea de-a doua exilare a patriarhului. S. Runciman, bun cunoscător al istoriei bizantine, dă, ca loc de retragere a patriarhului, după primul său conflict cu împăratul, mănăstirea Peribleptos, aceasta aflîndu-se, cum se știe, în partea sudică a Constantinopolului: S. Runciman, *Vecerniile siciliene. O istorie a lumii mediteraneene spre sfîrșitul secolului al XIII-lea*, București, 1993, p. 149.

[390] V. Spinei, *Restructurări etnice la nordul gurilor Dunării în secolele XIII-XIV*, în „Universa Valachica", p. 324.

[391] O. Iliescu, *L'hyperpère byzantin au Bas-Danube du XIe au XVe siècles*, RESEE, VII, 1969, nr. 1, p. 114. În cazul de față e vorba, mai ales, de hiperper, o monedă bizantină de aur, foarte căutată pentru materialul prețios din care era făcută. Tocmai de aceea, așa cum observă Iliescu, această monedă a circulat în zona deltei și în tot spațiul românesc nu numai în anii 1360 și 1361, cînd este atestată în actele notarului genovez Antonio de Podenzolo din Chilia, ci pe toată durata emiterii

delta Dunării[392], întrucît, așa cum am mai spus, toată zona aceasta se afla sub controlul hanilor mongoli[393]. Mult mai devreme, în 1261, împăratul Mihail al VIII-lea Paleologul semna cu genovezii tratatul de la Nymphaeum, prin care aceștia obțineau monopolul asupra comerțului în Marea Neagră, în defavoarea marilor lor rivali, venețienii, act ce a contribuit la recucerirea, în același an, a Constantinopolului. După unii cercetători, prezența genoveză la Chilia ar putea data anume din acest moment[394]. Peste cîteva decenii, la începutul secolului a XIV-lea, unele hărți, cum erau portulanele lui Giovanni Carignano și Pietro Vesconte, vor consemna localitatea cu nume genovez, Licostomo, situată pe brațul nordic al Dunării[395], de unde se vede că influența genovezilor în cetate, încă de pe atunci,

---

ei, din secolul al XI-lea și pînă la 1327, și mai bine de un secol după aceea: *ibid.*, p. 110-119. Vezi, de asemenea, și O. Iliescu, *The history of coins in Romania (cca 1500 B.C. – 2000 AD). Chronology – Bibliography – Glossary*, Bucharest, 2002, p. 39: „c. 1245 – 1261: „Gold *hyperperon (perperi)* struck by the Byzantine Empire circulate in the lands of Dobrudja and are spread across the Romanian regions bordering the left-side Danube and the Carpathians; the gold *hyperperon* issued by Ioan Vatatzes (1222-1254) are the most widely spread and continue to circulate in Dobrudja and left-side Danube until the mid of the next century". Despre monedele bizantine din secolul al XII-lea, găsite în localitățile sud-basarabene Găvănoasa, Vasilievka, Arciz, Cetatea Albă, Bolgrad, Ismail, Suvorovo și Reni, v. P. Diaconu, *op. cit.*, p.137; și П. О. Карышковский, *Находки позднеримких и византийских монет в Одесской области*, МАСП, вып. 7, Одесса, 1971, с. 79-82; cf. В. В. Кропоткин, *Клады византийских монет на территории СССР*, în АрСССР, САИ, вып. Е-4-4, Москва, 1962, с. 9. Că aceste localități se aflau în mod efectiv în aria de influență bizantină, dovadă sigură este faptul că la Suvorovo, de ex., au fost găsite monede de la Manuel Comnenul, Andronic I și Isaac al II-lea Angelos, deci dintr-o perioadă de aproape o jumătate de secol: V. Spinei, *Moldova*, p. 125; F. Curta, *Southeastern Europe in the Middle Ages, 500-1250*, Cambridge/New York, 1926, p. 318. Asupra acestei chestiuni, mai vezi și I. Tentiuc, *op. cit.*, p.200.

392 Despre caracterul acestei stăpîniri, a se vedea și V. Laurent, *La domination byzantine aux bouches du Danube sous Michel VIII Paléologue*, în RHSEE, XXXII, 1945, p. 197-198.

393 Vezi și P. P. Bîrnea, *op. cit.*, p. 32, 37.

394 Vezi S. Iosipescu, *Génois, tatars…*, p.68.

395 M. Popescu-Spineni, *op. cit.*, vol. I, p. 72-74; vol. II, pl. 26; C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 218.

era considerabilă, dacă nu chiar hotărîtoare[396], și tot din vremea aceea, populația ei avea o structură etnică și confesională destul de amestecată, așa cum avea să se vadă mai tîrziu pe exemplul Cetății Albe[397]. Dar, deși declinul împărăției Bizanțului începuse, ea mai era încă prezentă la Dunărea de Jos, uneori această prezență fiind mai accentuată, alteori mai slabă. Conviețuirea și, pînă la un punct, colaborarea tătaro-genovezo-bizantină la Chilia se pare că s-ar fi datorat mai cu seamă faptului că genovezii reușiseră să realizeze o alianță dublă cu ceilalți doi factori de putere și influență de aici[398]. Constatăm, astfel, că Chilia avea deodată cîțiva stăpîni – tătarii, genovezii și Imperiul bizantin –, iar asta nu putea însemna altceva decît că nu avea nici un stăpîn, ci se stăpînea ea însăși, adică se administra prin reprezentanții principalelor categorii influente ale locuitorilor săi. De aceea nu se poate vorbi despre o Chilie tătară, genoveză[399] sau bizantină, tot așa cum, din aceleași motive și din lipsă de dovezi sigure că ea ar fi putut avea alt statut politic, ne este imposibil să stabilim o posesiune moldovenească sau muntenească asupra cetății la sfîrșitul secolului al XIV-lea și în

[396] Deci trebuie considerată depășită de mult părerea cum că genovezii ar fi început să joace un rol important în cetate abia de pe la mijlocul secolului al XIV-lea sau chiar din anul 1381: v. N. Iorga, *Studii istorice*..., p. 38. Despre asta, vezi mai ales Fl. Constantiniu, Ș. Papacostea, *Tratatul de Lublau (15 martie 1412) și situația internațională a Moldovei la începutul sec. al XV-lea*, în SRI, XVII, 1964, nr.5, p. 1139.

[397] V. Spinei, *Universa Valachica*, p. 327-328.

[398] J. Meyendorff, *op. cit*., p. 49.

[399] Tocmai de aceea, nu se poate vorbi la modul foarte serios despre o stăpînire genoveză la Chilia în sensul obișnuit al termenului, adică în sensul că genovezii ar fi pretins că aceasta era o posesiune a lor. Unii istorici susțin că genovezii ar fi putut stăpîni cetatea din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, înainte de începerea războiului lor cu despotul Dobrotici (1370), după C. C. Giurescu (*op. cit*., p. 220; v. și V. Eskenasy, *Din istoria litoralului pontic. Dobrotici și relațiile sale cu Genova*, în „Revista de istorie", XXXIV, 1981, nr. 11, p. 2051), sau de pe la 1381, cînd o vor cuceri de la Dobrotici, după N. Iorga (*Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, p. 38). Totuși nu se poate nega că genovezii au avut o prezență puternică la Chilia încă de la sfîrșitul secolului al XIII-lea și începutul secolului al XIV-lea, de vreme ce, pe atunci, aceasta purta un nume dat de ei, Licostomo, numai că își împărțeau autoritatea, cum am văzut, cu tătarii și bizantinii.

primii ani ai secolului al XV-lea. Ceea ce pare să fie cît se poate de relevant și merită să fie reținut privitor la statutul real al Chiliei din acea perioadă este faptul că prezența genoveză, deși relativ modestă, a reușit să-i dea mai multă autonomie, aceasta fiind trăsătura distinctivă a tuturor coloniilor comerciale înființate de genovezi la Pontul Euxin și în bazinul Mării Mediterane, care au exportat în noile teritorii modelul republican al Genovei. M. Balard, care a studiat atent perioada genoveză a istoriei cetății, a constatat că genovezii sosiți din metropolă constituiau aici o mică minoritate și că orașul avea un aparat administrativ destul de restrîns[400]. Din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, ca urmare a decăderii Bizanțului sub loviturile turcilor, Chilia va rămîne scurtă vreme sub autoritatea dublă a tătarilor și genovezilor, fără să fi fost însă uitată și prezența bizantină: în anii ’60-’80, cetatea emitea monede care aveau pe o parte crucea genoveză, iar pe altă parte tamgaua, adică stema tătaro-mongolă, elemente care, opinează V. Spinei, „semnifică dualismul puterii politice…, bazată pe un condominiu mongolo-genovez”[401]. Unii cercetători au reținut și un alt detaliu ce caracterizează, semnificativ și el, aceste monede, și anume o legendă în limba greacă, aceasta fiind, desigur, o mărturie a prezenței încă reale, dar reduse foarte mult, a bizantinilor în oraș. Dar, dincolo de arealul și însemnătatea răspîndirii monedei bizantine la nord de Dunăre, încă mai important este faptul că, așa cum s-a demonstrat în unele studii de indiscutabilă valoare științifică, zona în care se

---

400 M. Balard, *Les Génois dans l’ouest de la mer Noire au XIVe siècle*, în „Actes du XIVème Congres…”, II, ed. M. Berza et E. Stănescu, București, 1975, p. 28-29.

401 V. Spinei, *Moldova*…, p. 207. Această observație trebuie reconsiderată în sensul că, de fapt, pe atunci, controlul real asupra Chiliei îl dețineau încă mongolii și foarte puțin bizantinii (probabil, doar atunci cînd exista o colaborare între cele două puteri), în vreme ce genovezii se îngrijeau numai de problemele comunității lor, avînd grijă de securitatea acesteia și ocupîndu-se prioritar de comerț. Aflăm de la Gregoras că, două-trei decenii mai devreme, dominația mongolilor la Dunăre și chiar în Tracia era categorică, el menționînd mai multe invazii pustiitoare ale acestora spre sud și sud-est, pînă la Helespont: Nichifor Gregoras, *Istoria romeilor*, p. 511-513; și Никифор Григора, *История*…, с. 530-531, 533-534. Se pare că, în anii ’60-’80 ai secolului al XIV-lea, situația era, în fond, aceeași, cu deosebirea că, între timp, în Tracia apăruseră și turcii.

aflau Chilia și Cetatea Albă constituia o cale de contact a Constantinopolului cu Rusia[402], fără să fie uitate însă și relațiile sale pe această cale cu Polonia, Lituania și cu alte țări și popoare din estul și nord-estul Europei. La începutul secolului al XIV-lea, influența Bizanțului la gurile Dunării va mai fi evocată doar de reprezentanțele patriarhiei constantinopolitane în această regiune: mitropolia Vicinei și castelul patriarhal din Chilia; la sud de deltă vor fi mai multe posesiuni de felul celei aflate pe brațul chilian al rîului. Există și părerea, mai puțin răspîndită, conform căreia căderea lui Nogai a fost succedată de o stăpînire a gurilor Dunării și a litoralului pontic pînă la Nistru de către bulgarii lui Teodor Svetoslav (1300-1321), urmată de reinstalarea autorității mongole[403].

Drept urmare a faptului că, din a doua jumătate a anilor ’80 ai secolului al XIV-lea, tătarii par să fi dispărut sau, în orice caz, să-și fi redus considerabil prezența în spațiul dintre cursul de jos al rîurilor Prut, Dunăre și Nistru, genovezii rămîn singura forță vizibilă în Chilia. Dar, lucru extrem de important, aceasta nu era o posesiune a Genovei, cu atît mai mult cu cît, drept urmare a îndelungatei dominații bizantine asupra cetății, aici locuia un număr mare de greci[404]. În Chilia se afla o colonie a negustorilor genovezi, care nici pe departe nu era identică cu cetatea, avea o administrație proprie ce activa în paralel cu administrația civilă și militară a cetății și era preocupată de problemele cetății numai în măsura în care acestea afectau securitatea comerțului genovez. Dintr-o referință ce se conține în tratatul de pace din 1387 dintre colonia genoveză din Chilia și Ivanco, fiul lui Dobrotici, știm că membrii acestei comunități erau în afara jurisdicției cetății, chiar și în litigiile cu localnicii, putînd fi judecați doar de consulul genovez de aici[405]. Altfel spus,

402 J. W. Sedlar, *East Central Europe in the Middle Ages (1000-1500)*, University of Washington Press, 1994, p. 113, 336.

403 I. Vásáry, *op. cit.*, p. 161; v. și S. Iosipescu, *Bulgarii la Cetatea Albă,* p. 699-716. Dacă tătarii ar mai fi putut fi pe aici în următoarele două-tei decenii, atunci ar trebui văzută o legătură între ei și cei care se vor afla în sudul Basarabiei după bătălia de la Sinie Vodî, de la 1362/3.

404 V. Spinei, *Universa Valachica*, p. 712. Vezi și bibliografia menționată de autor.

405 I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 359; A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 207.

colonia era un fel de cetate în cetate. Genovezii au purtat război împotriva lui Dobrotici, la care mă voi referi imediat mai jos, nu pentru a apăra Chilia ca posesiune exclusivă a lor, ci pentru a nu permite acestuia să exercite un control asupra comerțului genovez. Același a fost motivul confruntării lor la Caffa, mai devreme, cu tătarii și, mult mai tîrziu, cu turcii.

Să revenim pentru un moment la Dobrotici, de vreme ce, uneori, s-a dat de înțeles, dacă nu s-a afirmat cu toată tăria, că, atunci cînd și-a întins stăpînirea peste toată delta Dunării, el și-ar fi supus și Chilia. Pentru preocuparea studiului de față este important să dezbatem puțin acest subiect, întrucît s-a susținut că, între prima și cea de-a doua cucerire a Dobrogei de către turci, adică între 1388 și 1393, moștenirea lui Dobrotici ar fi fost preluată de Mircea cel Bătrîn[406], iar de aici ar rezulta că, în acel moment, Chilia ar fi devenit posesiune a Țării Românești. O parte a istoriografiei române agreează ideea că, profitînd, pe la sfîrșitul anilor ’50 și începutul anilor ’60 ai secolului al XIV-lea, de dezagregarea Bulgariei sub loviturile otomanilor, Dobrotici ar fi reușit să-și supună pe litoralul vestic al Mării Negre un teritoriu ce se întindea de la gurile Dunării pînă mai jos de Varna, arogîndu-și titlul de despot. S-a spus în literatura mai veche că Dobrogea s-ar fi numit de la numele lui[407]. La începutul anilor ’70, a intrat în conflict cu genovezii[408], motivul fiind, după unii istorici, stăpînirea gurilor Dunării[409], părere greu de admis, știindu-se că, pe atunci, această zonă se mai afla cub controlul mongolilor. Mai degrabă, în măsura în

[406] Gh. Brătianu, *Marea Neagră*, vol. II, p. 219.

[407] A. A. Xenopol, *op. cit.*, p. 75; N. Iorga, *Istoria românilor*, p. 192; idem, *Basarabia noastră*, p.144. Gh. Brătianu credea însă că numele acestei regiuni ar fi mai vechi decît cel al lui Dobrotici, părere împărtășită ulterior și de alți istrorici: *op. cit*, vol. I, p. 329, 338.

[408] Data declanșării ostilităților nu a putut fi precizată, unii istorici numind anul 1370 (C. C. Giurescu, *op. cit.*, p.220; V. Eskenasy, *op. cit.*, p. 2048, 2051), alții 1373 (N. Iorga, *Basarabia noastră*, p.144), în timp ce în anumite scrieri sînt menționați anii 1374 sau 1375. Vezi și I. Chirtoagă, *Din istoria Moldovei de Sud-Est pînă în anii ’30 ai secolului al XIX-lea*, Chișinău, 1999, p. 74.

[409] „Numai pentru gurile Dunării puteau să poarte genovezii cu dînsul lupta…”: N. Iorga, *op. cit.*, p.144.

care se poate vorbi de un război real între Dobrotici și genovezi – și nu avem suficiente dovezi în acest sens –, miza confruntării a fost cu totul alta, și anume lupta pentru controlul asupra comerțului în zona litoralului vestic al Mării Negre, în special pe porțiunea cuprinsă între brațul Sf. Gheorghe al Dunării, la nord, și Varna, la sud, ceea ce se confirmă și prin faptul că, din partea genovezilor, cei mai activi inamici ai lui Dobrotici au fost coloniile din Pera și Caffa, care dominau comerțul din Marea Neagră. Războiul lui Dobrotici cu genovezii a fost unul de uzură, mai ales pentru el, care nu avea puterea de a se confrunta deschis cu puternica uniune a cetăților comerciale genoveze. Nu există nici un indiciu că el ar fi reușit să ocupe vreun moment Chilia pe parcursul acestui conflict, mai ales că nu acesta era obiectivul lui principal. Dimpotrivă, unele evenimente care au avut loc atunci, ca, de exemplu, construirea unei fortărețe la Chilia Veche[410], care era mai apropiată de posesiunea lui Dobrotici, demonstrează întărirea capacității de rezistență a cetății Chilia împotriva unor atacuri dinspre sud. Încheierea păcii de la Torino între genovezi și venețieni, în 1381, la capătul unei lungi și istovitoare confruntări, a permis Caffei și Perei să se implice mai activ, alături de Chilia, în lupta împotriva lui Dobrotici. De fapt, nu există nici o informație despre războiul lui Dobrotici și, în general, despre activitatea sa între anii 1377-1382[411]; în 1385, conflictul se stinge, probabil, odată cu moartea despotului dobrogean, pacea urmînd să fie încheiată cu fiul acestuia Ivanco, în 1387. Conținutul tratatului este întru totul favorabil genovezilor[412], fapt ce demonstrează clar că despotatul Dobrogei nu a cîștigat nimic din acest război.

În 1388, după plecarea tătaro-mongolilor de la Dunăre, Dobrogea a fost ocupată de turci. În scurt timp însă aceștia își vor retrage de aici trupele, care erau solicitate de marea ofensivă pe care Baiazid I începuse să o desfășoare în vestul Peninsulei Balcanice.

410 O. Iliescu, *Asperi de Licostomo la 1383*, în „Revista de istorie”, 1974, nr, 1, p. 244; v. și V. Eskenasy, *op. cit.*, p. 2052.

411 V. Eskenasy, *op. cit.*, p. 2056-2058.

412 Vezi I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 359; V. Eskenasy, *op. cit.*, p. 2061-2062.

După unii istorici, acesta a fost momentul cînd Mircea cel Bătrîn ar fi intrat în posesia „moştenirii lui Dobrotici", prin aceasta înţelegîndu-se Dobrogea împreună cu delta Dunării, unde se afla şi Chilia. Drept argument de bază au servit unele menţiuni din titulatura domnului muntean din anii dintre cele două cuceriri turceşti ale Dobrogei, din 1388 şi 1393. Este vorba de sintagma „spre părţile tătăreşti" şi de oraşul Dîrstor (Silistra). Este adevărat că există două documente datate cu 10 ianuarie 1390 şi 6 iulie 1391, în care Mircea se intitulează stăpîn al Dîrstorului şi al pămînturilor (sau „ţării") lui Dobrotici[413], dar, dincolo de faptul că datarea acestora nu este sigură, titulatura domnească are, cum se ştie, un caracter formal şi deci nu poate fi interpretată *stricto sensu* ca document istoric valabil întru totul pentru geografia istorică. Ar putea părea oarecum mai probabilă stăpînirea munteană asupra acestui oraş în anii 1404-1406[414], cînd configuraţia politică a Dunării de Jos avea să fie cu totul alta şi cînd Mircea cel Bătrîn cîştigase o poziţie mult mai bună aici, dar, aşa cum am observat şi în capitolul precedent, nu există nici o dovadă sigură în acest sens. Cît priveşte expresia „spre părţile tătăreşti" (*usque ad confinia Tartariae*), aceasta se întîlneşte într-un document al lui Mircea din 27 decembrie 1391[415], dar ea nu spune absolut nimic clar despre teritoriul la care se referă, fapt ce a provocat o confuzie în istoriografie, de vreme ce istoricii înţeleg şi plasează diferit „părţile tătăreşti"; în orice caz, după cum cunoaştem deja, nu există nici un temei care să susţină că această formulă ar viza sudul Moldovei, partea de miazăzi a teritoriului dintre Prut şi Nistru sau delta Dunării cu partea nordică a Dobrogei. Deci nu există dovezi dem-

---

413 *DRH D. Relaţii între ţările române*, vol. 1, Bucureşti, 1977, p. 122, 126.

414 *DRH B. Ţara Românească,* vol. I, p. 23, 29, 36, 40, 51, 53, 56, 59, 61, 62, 64. Este evident, prin urmare, că actul de alianţă cu Polonia, din 20 ianuarie 1390, invocat de Iorga încă la sfîrşitul secolului al XIX-lea, în care Mircea figurează cu titlul „despot al ţărilor lui Dobrotici şi domn al Silistrei", dacă nu e datat greşit, atunci este irelevant cel puţin în privinţa titlului, în afară de îndoiala pe care o trezeşte sintagma „ţările lui Dobrotici": N. Iorga, *Studii istorice…*, p. 61-62.

415 *DRH D,* p. 127. Există discuţii privind datarea acestui document : v. N. Iorga, *Istoria românilor,* p. 242, nota 5 ; v. şi idem, *Studii istorice…*, p. 63.

ne de toată încrederea că „moștenirea lui Dobrotici” ar fi devenit, îndată după 1388, posesiune a Țării Românești. E de la sine înțeles că ocupația turcească din acel an lichidase „țara lui Dobrotici”, dacă așa ceva va fi existat, apoi, în scurt timp, a urmat marea victorie a lui Baiazid I de la Kosovo, care i-a asigurat controlul necontestat asupra Dunării de Jos[416]. Nu avem deloc siguranța că Dobrotici ar fi stăpînit vreodată delta Dunării, cum s-a susținut uneori[417], posesiunea lui situîndu-se, după estimările unor cercetători, la sud de actuala Dobroge românească[418]. În plus, e aproape sigur că, pînă în prima jumătate a anilor ’80 ai secolului al XIV-lea, Dunărea de Jos și întreaga Tracie se aflau sub controlul mongolilor și că, pornind de la informația furnizată de unele surse bizantine, cel tîrziu pe la jumătatea secolului, sînt semnalate primele mari razii de jaf ale turcilor în partea estică a Peninsulei Balcanice, „care pustiau Tracia pînă în Mizia”[419]. De aceea, reieșind din aceste date, nu putem să nu observăm că, interpretînd foarte larg informația lapidară și

416 La un moment dat, unii istorici au avansat părerea, contestată de alții, că, din 1391, Țara Românească era tributară Porții Otomane: R. W. Seton-Watson, *O istorie a românilor. Din perioada romană pînă la desăvîrșirea unității naționale*, Brăila, 2009, p. 27; Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 116; M. Maxim, *Țările Române și Înalta Poartă*, București, 1993, p. 208.

417 „Dobrotiči a étendu son action au litoral de la mer Noire, de Mésembrie jusqu’aux bouches du Danube”: M.-M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *La seigneurie de Dobrotiči, fief de Byzance*, în „Actes du XIVe Congrès…”, p. 20; v. și E. Stănescu, *op. cit.*, p. 426.

418 Anca Ghiața, *Aspecte ale organizării politice în Dobrogea medievală în sec. XIII-XIV*, în „Revista de istorie”, XXXIV, 1981, nr. 10, p. 1880. În opoziție cu Xenopol, care, bazîndu-se pe un document datat greșit cu anul 1387, susținea că Mircea cel Bătrîn era al „cetății Durstorului stăpînitor” (*op. cit.*, p. 79), Iorga avea să observe că „Silistra era bulgară încă în 1387”, deci încă pe vremea lui Dobrotici: *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, p. 64. Aceste aprecieri sînt susținute într-un fel de acei istorici care cred (fără date doveditoare însă) că, după 1368, adică exact în timpul despotatului lui Dobrotici, cel puțin o parte a Dobrogei ar fi fost cuprinsă în posesiunea principelui tătar Dimitrie, care se întindea cu precădere în nordul Dunării de Jos: v. Ș. Papacostea, *Geneza statului în evul mediu românesc. Studii critice*, Cluj-Napoca, 1988, p. 109.

419 Никифор Грегора, *История…*, c. 543-544. Fenomenul devenise atît de „obișnuit”, încît istoricul avea să consemneze: „Dar aceasta este o istorie pe care mă plictisesc să o tot repet mereu”, *ibid.*, p. 540.

contradictorie referitoare la despotatul lui Dobrotici, unii istorici au supralicitat semnificația acestui fenomen.

Pe vremea lui Dobrotici, o mare parte a teritoriului din nordul gurilor Dunării era încă stăpînită de tătari. Pornind de la cîteva date preluate din cronicile medievale polone, istoricii noștri au stabilit că, după înfrîngerea pe care tătarii au suferit-o la Sinie Vodî (în Podolia, pe cursul inferior al rîului Bug) în 1362 sau 1363, din partea oștilor cneazului lituan Olgerd[420], unul dintre principii tătari, pe nume Dimitrie, s-a retras cu ceata sa la locul de unde plecase, în sudul Basarabiei[421], unde ar fi stăpînit încă cel puțin două decenii tot teritoriul acesta împreună cu orașele Cetatea Albă și Chilia, extinzîndu-și autoritatea, după unele estimări, pe ambele maluri ale Dunării de Jos, deci și în Dobrogea[422], ceea ce pare cît se poate de credibil, după ce pierduse teritoriile de la est de Nistru, ocupate de Marele cnezat al Lituaniei. Dar stăpînirea lui Dimitrie la sud de delta Dunării era posibilă numai în situația în care el ar fi avut reședința în zona Isaccei, ca pe vremea lui Nogai, de unde ar fi putut exercita controlul asupra a două teritorii izolate unul de altul de deltă și de zona lacurilor și a mlaștinilor din extremitatea sudică a Basarabiei, acestea fiind spații destul de întinse și nepracticabile în Evul Mediu. Existența acestei stăpîniri

---

420 Aceasta e data, în general, unanim acceptată în istoriografia română și rusă. F. Dvornik indică anul 1368: *The Slavs in European History and Civilization*, New Jersey, 1962, p. 215. Dimpotrivă, F. M. Șabul'do demonstrează convingător că ar fi vorba de anul 1362: Ф. М. Шабульдо, *Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского*, Киев, 1987, cap. I, notele 301-308; v. și Ch. J. Halperin, *Russia and the Golden Horde: the Mongol impact on medieval Russian history*, Bloomington, 1987, p. 40; I. Eremia, *Unele considerații privind hotarele Țării Moldovei în a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în „Tyragetia", serie nouă, vol. IV [XIX], nr. 2, 2010, p. 82.

421 După toate aparențele, pînă la bătălia de la Sinie Vodî, acest principe ar fi condus hoarda numeroasă a tătarilor giamboiluci amplasată pe un teritoriu foarte întins cuprins între Carpați, Dunărea de Jos și rîul Bug: F. M. Șabul'do, *op. cit.*, notele 307-309; П. Ф. Параска, *Внешнеполитические условия образования Молдавского феодального государства*, Кишинев, 1981, c. 83-84, 103, v. și nota 227.

422 După Iorga, ar fi vorba doar de „părțile de jos ale Moldovei, dincolo și dincoace de Prut": N. Iorga, *Basarabia noastră*, p. 145. Despre localizarea „țării" lui Dimitrie, v. și Spinei, *Moldova*…, p. 326.

tătărești după anul 1368 are un suport serios: un act din acel an al regelui maghiar Ludovic de Anjou în care este pomenit *Demetrius princeps Tartarorum* în legătură cu acordarea de scutiri vamale negustorilor săi în Ungaria, în schimbul acelorași privilegii pentru negustorii brașoveni pe teritoriul stăpînit de el[423]. Astfel, adresîndu-se negustorilor brașoveni, regele zice: „nu vom pune să se ia tricesima pe care negustorii domnului Dumitru, principele tătărilor, sînt datori s-o plătească pentru mărfurile lor în țara noastră, astfel că și voi să puteți trece nestingheriți și slobod cu lucrurile și mărfurile voastre în țara acestui domn Dumitru, fără a plăti tricesima"[424]. E posibil ca principatul tătăresc al lui Dimitrie să nu fi fost un fenomen apărut după bătălia de la Sinie Vodî, ci doar o manifestare a continuării dominației mongole la est de Carpați și la Dunăre în condițiile destrămării Hoardei de Aur, dar nu trebuie ignorat faptul că „ciuma neagră", care, în mod sigur, a afectat cel puțin sudul Basarabiei pe la 1350/1[425], poate chiar mai devreme, la

---

423 Șt. Gorovei a reafirmat, la un moment dat, părerea fondată pe un studiu al istoricului polonez O. Górka despre Chilia și Cetatea Albă, după care niște scrisori ale lui Vicenzo Dominico, fost funcționar al coloniei genoveze din Caffa pe vremea lui Ștefan cel Mare, ar induce ideea că, după 1368, litoralul pontic dintre gurile Dunării și limanul Nistrului ar fi fost controlat de lituanieni (v. *Întemeierea Moldovei. Probleme cotroversate*, Iași, 1997, p. 138, 153, 208). În aceste scrisori este utilizată sintagma „cheia Lituaniei" (*clavis Litphanie*) cu referință la un oraș cu numele Mancherman despre care s-a crezut că ar viza Akermanul. Anterior, o idee similară fusese formulată de C. Racoviță (*Începuturile suzeranității polone asupra Moldovei (1387-1432),* RIR, X, 1940, p. 312-314) și V. Ciocîltan (*Raporturi moldo-lituaniene (1420-1429),* în „Românii în istoria universală", III-1, Iași, 1988, p.143), care porneau de la aceeași lucrare a lui Górka. Această aserțiune a fost combătută încă de Gh. Brătianu în *Demetrius princeps Tartarorum*, RER, IX-X, 1965, p. 45. Recent, s-a demonstrat că, de fapt, acele documente vizau Kievul și deci nu poate fi vorba de o stăpînire lituaniană la Dunărea de Jos: v. Șt. Andreescu, *Cetatea Albă – cheia Lituaniei*?, în „Revista istorică", serie nouă, XIV 2003, 5-6, p. 113-118.

424 *DRH D*, p. 90 ; v. și Gh. Brătianu, *Demetrius…*, p.39-46, v. și notele 227 și 421.

425 De vreme ce marea ciumă afectase serios coloniile genoveze de la Marea Neagră încă în 1346, iar prin 1350/1 cuprinsese toată Europa de Est, este greu de crezut că cel puțin sudul Basarabiei ar fi putut evita acest flagel: W. J. Duiker, J. J. Spielvogel, *World History*, vol. 1, Belmont, 2006, p. 345-346; idem, *World History to 1500*, 6th ed., Boston, 2008, p. 380. Unele scrieri istorice românești nu exclud această posibilitate, deși, din lipsa informației corespunzătoare, o tratează cu destulă rezervă: v. V. Spinei, *Moldova*, p.319.

scurt timp după semnalarea epidemiei la Caffa, în 1346, de unde a fost dusă în anul următor în Sicilia și la Messina[426] – știindu-se că, pe atunci, transportul martim în Marea Neagră era unul de cabotaj[427], asta însemnînd că, în drumul lor spre metropolă, navele genoveze făceau escală la Moncastro –, pune la îndoială posibilitatea existenței aici a unei stăpîniri tătare anterioare bătăliei. Pe la mijlocul anilor ’80 ai secolului al XIV-lea, principatul tătăresc al lui Dimitrie, care nu este exclus să fi avut măcar o vreme reședința la Cetatea Albă, cum susțin unii cercetători[428] (dar numai în situația în care nu s-ar fi întins și la sud de delta Dunării), încetează să mai existe, în condiții necunoscute[429], asta însemnînd că nu sînt dovezi care să-l fi îndreptățit pe Iorga să afirme că, pe la 1389, Mircea cel Bătrîn „se intitula, desigur ca locțiitor al lui Dimitrie, și nu al genovezilor, și domn peste părțile tătărești, moldovenești”[430].

2. Problema stăpînirii muntene asupra Chiliei

Astfel am ajuns la subiectul principal al studiului: stăpînirea munteană asupra Chiliei. Pentru istoriografia română contempo-

---

426 N. Davies, *Europe: A History*, Oxford/New York, 1996, p. 409, 411.

427 F. Braudel, *op. cit.*, p. 193-197.

428 N. Iorga, *Istoria românilor*, p. 155, 186. V. Spinei a avansat ideea că reședința principelui Dimitrie s-ar fi putut afla la Orheiul Vechi, părere care nu poate fi acceptată decît cu mari rezerve, întrucît implică unele reconsiderări principiale, insuficient documentate, privind istoria Moldovei din a doua jumătate a secolului al XIV-lea: V. Spinei, *Moldova*…, p. 327. Tot acolo, p. 339, nota 149, se găsește și o scurtă referință despre discuțiile asupra persoanei principelui.

429 Cel mai probabil, asta s-a întîmplat în urma loviturilor pe care le primise Hoarda de Aur în alte părți, în special prin victoriile din 1378 și 1380 ale lui Dmitri Donskoi împotriva lui Mamai: R. Grousset, *op. cit.*, p. 405-406.

430 N. Iorga,. *Basarabia noastră*, p. 146. Această concluzie se arată cu atît mai nemotivată cu cît informația despre „țara lui Demetrius” este extrem de săracă, singura mărturie directă și credibilă despre existența lui rămînînd actul din 1368 al regelui ungar Ludovic. În plus, există dovezi aproape sigure, fiind vorba în special de emisiunile monetare tătărești ale Hoardei de Aur în spațiul pruto-nistrean, că stăpînirea tătaro-mongolă în zona respectivă ar fi încetat la scurt timp după anul 1369. Aceasta nu este totuși considerată o concluzie sigură cît timp se știe că partea sudică a acestui teritoriu intrase sub autoritatea voievozilor moldoveni poate puțin mai devreme de anul 1386 : v. V. Spinei, *op. cit.*, p. 380, 383.

rană, o astfel de stăpînire este un lucru absolut sigur, încît, așa cum am menționat de cîteva ori mai sus, istoricii care scriu despre ea nu se mai consideră datori să facă trimitere la documente și alte dovezi care să demonstreze autenticitatea acestui fapt. Impresia generală ce se desprinde din consultarea literaturii preocupate de acest subiect este că Țara Românească a stăpînit Chilia cu începere de pe la 1387-1388 și aproximativ pînă la 1426. Găsim cîte o părere izolată care susține că o astfel de posesiune ar fi existat chiar mult mai devreme, după cum, tot așa, putem constata, destul de des, că preluarea cetății în 1447 sau 1448 de către unguri este văzută de mulți istorici ca o întoarcere a acesteia la Țara Românească, care, ca vasală a Ungariei, ar fi stăpînit-o pînă la cucererea ei de către Ștefan cel Mare, în 1465. La prima vedere, totul pare limpede, dar e suficientă doar o consultare sumară a scrierilor dedicate acestei chestiuni pentru a ne convinge că avem de a face cu un subiect foarte încurcat.

Nu pot vedea mai bună metodă ce ar putea ajuta la descîlcirea firului care se cheamă afirmarea ideii despre stăpînirea munteană asupra Chiliei decît examinarea felului cum s-a făcut această demonstrație de către specialiști de mare autoritate în domeniu, a căror părere, odată afirmată, a devenit lege pentru toți ceilalți, așa încît, din lipsa unei sau a unor alternative la fel de prestigioase, ea a ajuns să fie acceptată chiar și de către unii istorici ruși și sovietici, care, evident, nu aveau cum să repete cu entuziasm o astfel de părere[431]. Primul care a făcut această demonstrație în baza unui amplu studiu special cu privire la subiectul în discuție a fost N. Iorga, de aceea ar fi indicat să zăbovim puțin la el, pentru că, deși sub multe aspecte acest studiu este depășit, totuși, așa cum vom vedea mai încolo, argumentația lui stă la baza ipotezei despre stăpînirea munteană asupra Chiliei. Este vorba de monografia intitulată *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, editată în 1899, la care m-am referit de multe ori în rîndurile de mai sus.

---

[431] Vezi Л. С. Берг, *Бессарабия. Страна – Люди – Хозяйство,* Chișinău, 1993, p. 12; Л. Л. Полевой, *Очерки исторической географии Молдавии XIII-XV вв.*, с. 67; В. Т. Галяс, *Килия*, în „История городов и сел Украинской ССР. Одесская область", Киев, 1978, с. 477.

Prima încercare de a demonstra că Chilia a fost posesiune a Țării Românești pe timpul lui Mircea cel Bătrîn Iorga a făcut-o prin trimitere la un titlu domnesc al acestuia ce se credea pe atunci că ar fi fost de pe la 1387-1388, și anume la formula „stăpîn peste țările tătărești" din acel titlu. Va trebui însă să constate, pînă la urmă, că „din acestea nu este nici o lămurire asupra stabilirii muntenilor în Chilia"[432] în acei ani, cu atît mai mult că, așa cum avea să constate chiar el, datarea titulaturii era greșită, de aceea a renunțat, căutînd alte dovezi. Au existat, după părerea lui, două argumente care aduc mărturia sigură a prezenței muntenilor în cetate. Primul ar fi înfrîngerea sultanului Baiazid I la Angora, în anul 1402. Asta a făcut ca turcii să nu mai poată stăpîni o vreme Dunărea de Jos, în orice caz, așa se poate presupune în baza faptului că, din acel moment, Imperiul Otoman a intrat într-o lungă perioadă de război civil, iar de aici Iorga deduce că, cel tîrziu în 1403, Mircea ar fi putut intra în Chilia[433]. Aceasta este însă o simplă supoziție ce nu se bazează pe nici un fapt înregistrat pe atunci care să ateste că, într-adevăr, în acel an, muntenii s-ar fi aflat acolo. O mărturie indirectă în favoarea ei putea fi un act al domnului muntean, datat aproximativ cu anii 1404-1406, în care el se intitulează, printre altele, stăpîn „către părțile tătărești" și domn „pe amîndouă părțile pe toată Podunavia pînă la Marea cea Mare"[434]. Dar aceste două formule din titulatură, dincolo de propria lor nebulozitate, nu fac, cum vedem, nici o trimitere la Chilia sau măcar la teritoriul în care era ea amplasată, așa cum se face referință la Dîrstor. Al doilea fenomen care i s-a părut lui Iorga că ar putea fi o dovadă neîndoielnică în favoarea aceleiași pledoarii a fost intenția din 1408 a împăratului Sigismund de Luxemburg, rege al Ungariei, de a aduna un număr de trupe la Chilia în vederea declanșării unei cruciate antiotomane. Nu este deloc întîmplătoare, zice el,

432 N. Iorga, *Studii istorice…*, p. 63. Se înțelege că sintagma „țările tătărești" era și ea greșită. Ulterior va fi utilizată doar formula „părțile tătărești", care, desigur, nu sugerează nici ea ceva foarte clar.

433 *Ibidem*, p. 68.

434 *DRH B. Țara Românească*, vol. I, p. 64.

„alegerea Chiliei ca loc de plecare pentru flota creștină. Cît despre Moldova, aceasta încă era strîns legată de poloni, și nu dintr-un port moldovenesc și-ar fi putut porni trupele Sigismund contra turcilor”[435]. De unde istoricul deduce, fără alte fapte decît supoziția sa, că cetatea nu era a Moldovei, iar de aici trage altă concluzie, la fel de principială și tot atît de lipsită de referințe la date concrete, că ea nu putea avea alt stăpîn decît Țăra Românească. Or, este evident că din intenția împăratului Sigismund, care fusese doar o intenție ce nu se va mai transforma în faptă niciodată, de a porni cruciata sa antiotomană de la Chilia (el fiind preocupat pe atunci mai degrabă să întărească pozițiile Ungariei în spațiul dintre Dunăre și Adriatica) nu rezultă absolut nimic sigur în ceea ce privește apartenența orașului la acea vreme. De altfel, nu este clar de ce prezumtiva cruciată, care, de fapt, nu avea cum fi reală, nu ar fi putut să pornească dintr-o Chilie moldovenească, aflată sub protecția Poloniei, care nu era un aliat al Turciei, în momentul în care relațiile ungaro-polone încă nu se deterioraseră așa cum avea să se întîmple ceva mai tîrziu[436]. Astfel, cele două argumente pe care se bazează mai bine de un secol convingerea cum că, în anii 1403 și 1408, Țara Românească ar fi stăpînit Chilia, în mod sigur, sînt departe de a fi fapte cu adevărat doveditoare în acest sens.

Tratatul de la Lublau, din 15 martie 1412[437], care fusese o tentativă de apropiere dintre Ungaria și Polonia, după cîțiva ani de tensiuni periculoase mai ales pentru regatul polon, tratat prin care Sigismund de Luxemburg, devenit de curînd și împărat al Sf. Imperiu Roman, urmărea să instaureze controlul său asupra gurilor Dunării, în fața unei duble concurențe – cea militară turcească, tot mai amenințătoare, și cea economică venețiană – punea în dificultate părerea că muntenii ar fi fost stăpîni pe Chilia la 1408, întrucît ridica întrebarea cum s-a făcut că cetatea a devenit atît de

---

435 N. Iorga, *Studii istorice…*, p. 72.

436 Vezi asupra acestui subiect și D. Deletant, *Moldavia between Hungary and Poland, 1347-1412*, în SEER, vol. 64, 1986, nr. 2; D. Stone, *The Polish-Lithuanian state, 1386-1795* , University of Washington Press, 2001, p. 16-17.

437 Referitor la acest tratat, vezi Fl. Constantiniu, Ș. Papacostea, *op. cit.*, p.1132 și urm.

repede posesiune moldovenească[438]. De aceea, era firesc ca Iorga să caute răspunsul: „Avem deci o dovadă sigură că, la 1412, Chilia era a moldovenilor, care… a trebuit să fie luată de la Mircea, care trăia încă la această dată. Ceea ce e curios, e nu numai faptul că în Țara Românească domnea pe atunci un principe puternic, ci și acela că situațiunea acestui principe era puternică. …Poate nu e prea îndrăzneț să se presupue existența încă la această dată a două Chilii: cea din deltă fiind încă a lui Mircea, iar cealaltă aparținînd moldovenilor, deși așezată în «Basarabia», ale căreia limite au trebuit să fie variabile"[439]. Așadar, constatînd că un document istoric important certifcă stăpînirea Moldovei asupra Chiliei la 1412, Iorga nu putea totuși admite acest adevăr pe motiv că, fiind „un principe puternic", Mircea nu avea cum să nu se afle și el acolo, de aceea apare și ideea celei de a doua Chilii, deși istoricul își dă seama că aceasta este hazardată. Corect totuși cu faptele reale și cu propria sa meserie, istoricul nu face din această presupunere un fapt neîndoielnic, adăugînd îndată: „Trebue ținut seamă și de faptul că tractatul vorbește de «Chilia», și nu de «Licostomo», numele special al Chiliei vechi, insulare"[440]. Deci, pînă la urmă, e vorba doar de o singură Chilie, cea menționată în document, iar asta înseamnă recunoașterea faptului că, în acel moment, cetatea nu făcea parte din Țara Românească.

De fapt, dacă urmărim cu atenție ce scriu cronicile polone despre locul Moldovei în relațiile polono-ungare din anul 1412, observăm că miezul problemei îl constituia posibilitatea participării moldovenilor în calitate de forțe auxiliare la un posibil război ungaro-turcesc, față de care însă polonii nu aveau nici un interes. Martin Cromer scrie: *Valachi duntaxat Sigismundo cum Turcis*

---

438 Cercetările care au fost preocupate de tratatul de la Lublau, mai ales cele din afara spațiului românesc, par să nu fi cunscut o problemă a Chiliei, insistînd în schimb asupra posibilei împărțiri a Moldovei între Ungaria și Polonia: v. G. Pray, *Commentarii historici de Bosniae, Serviae ac Bulgariae, tum Valachiae, Moldaviae ac Bessarabiae, cum regno Hungariae nexu*, Budae, 1837, p. 126.

439 N. Iorga, *op. cit.*, p. 77.

440 *Ibidem*.

bellum gerenti, mandato Vuladislai, ut essent auxilio, si ipsi Vuladislao & Polonis tunc non militarent[441]. Nu sînt menționate, în acest context, nici Chilia și nici Cetatea Albă. Este evident că tratatul din 1412 era sortit din start să nu aibă nici o relevanță practică: de vreme ce Polonia, suzerana Moldovei, nu era interesată de relația Ungariei cu Turcia, prevederea din tratat, după care Alexandru cel Bun ar fi putut pierde cele două cetăți și, poate, chiar toată țara dacă nu ar fi luptat alături de unguri împotriva turcilor, era, din partea polonilor, nesinceră și deci complet neangajantă, fapt care avea să se confirme întru totul prin evoluția ulterioară a evenimentelor.

Un alt fapt consemnat în izvoarele vremii pe care Iorga l-a interpretat ca pe un serios argument în favoarea stăpînirii muntene la Chilia vizează anul 1424. „În acest an 1424, la sfîrșitul lui octombrie, zice el, se întoarce la Constantinopol Ioan VIII, fiul și coregentul împăratului bizantin Manuil, «prin părțile de la Dunăre, coborîndu-se într-o localitate anume Chilia», unde vin de-l iau trireme din Bizanț". Sphrantzes, sursa care transmite această veste, observă istoricul, „pune Chilia în «Valahia Mare», ceea ce ar însemna Țara Românească"[442]. De fapt, din relatarea lui Sphrantzes rezultă nițel altceva decît susține Iorga. „La sfîrșitul lunii octombrie, anul [1424], menționează lapidar această cronică bizantină, împăratul chir Ioan s-a întors la Constantinopol dinspre numita Chilia de la rîul Dunărea, după ce au plecat într-acolo corăbii [după el] de la Constantinopol" (*Καὶ εἰς τὸ τέλος τοῦ Ὀκτωβρίου μηνὸς τοῦ λγ̄ου ἔτους ἐπανῆλθε εἰς τὴν Πόλιν ἀπὸ τοῦ μέρους τοῦ εἰς τὸν Δανούβιον ποταμὸν Κελλίου ὀνομαζομένου ὁ βασιλεὺς κὺρ Ἰωάννης, ἀπελθόντων κατέργων ἀπὸ τῆς Πόλεως ἐκεῖσε*). Dar sursa mai adaugă că, înainte de aceasta, principele îl înștiințase pe tatăl său, împăratul, printr-un curier trimis din Ungaria că urma să plece „spre Marea Valahie (în text, greșit: „marea Țară Românească" – *I. Ț.*) și să se trimită corăbii la locul numit Chi-

[441] Martini Cromeri, *De origine et rebus gestis polonorum*, Basileae, 1568, p. 275.
[442] N. Iorga, *op. cit.*, p. 84.

lia ca să-l ia și să-l aducă…” (*Προέπεμψε γὰρ ἀπὸ τὴν Οὐγγαρίαν ἄνθρωπον ἀλλόγλωσσον καὶ ἀλλογενῆ, τοῦ ἐλθεῖν διὰ τῆς στερεᾶς μετὰ πιττακίου ὑφειλτοῦ… Καὶ ἀναγνοὺς τὸ χαρτί, ὅτι καὶ ὑγιαίνει καὶ ἀπέρχεται καλῶς καὶ εἰς τὰ περὶ τὴν Μεγάλην Βλαχίαν καὶ νὰ ἀπέλθωσιν εἰς τὸ Κελλὶν ὀνομαζόμενον τόπον κάτεργα, ἵνα ἐπάρωσι καὶ φέρωσιν αὐτόν, ἐχάρησαν μεγάλως*)[443]. Deci Sphrantzes nu „pune Chilia în Marea Valahie”, deși din ce scrie el se poate deduce că tocmai asta avea în vedere, însă de aici nu rezultă deloc cum că Marea Valahie, în viziunea lui, ar fi însemnat Țara Românească, cum susține Iorga și cum interpretează greșit traducătorul român, ceea ce îi va face pe unii istorici de mai tîrziu să afirme greșit că „drumul din 1424 al împăratului Ioan al VIII-lea pe la

---

[443] Georgios Sphrantzes, *Memorii, anii 1401-1477*, în „Fontes historiae daco-romanae/Izvoarele istoriei României, IV, Scriitori și acte bizantine. Secolele IV-XV”, de H. Mihăescu, R. Lăzărescu, N.-Ș. Tanașoca, T. Teoteoi, București, 1982, p. 438-441; și Георгий Сфрандзи, *Хроника*. Перевод и примечания Е. Д. Джагацпанян, în „Кавказ и Византия”, том V, 1987, XIII, 1, 3. Întregul episod este relatat la fel și în cronica lui Macarie Melissenos, care, așa cum s-a demonstrat (v. S. Runciman, *Căderea Constantinopolului*: *1453*, București, 1971, p. 206), este o compilație a scrierii lui Sphrantzes. Iată fragmentele respective din această scriere: *Ἐν δὲ τῷ τέλει τοῦ Ὀκτωμβρίου τοῦ ,ςϡλγ-ου ἔτους ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Πόλιν διὰ τοῦ μέρους τοῦ εἰς τὸν Ἴστρον ποταμὸν κατερχομένου ἐν χώρᾳ τινὶ Κελλίῳ ἐπονομαζομένῃ ὁ βασιλεὺς κὺρ Ἰωάννης, ἀπελθουσῶν τριήρεων ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως ἐκεῖσε· προέπεμψε γὰρ ἀπὸ Οὐγγαρίας ἄνθρωπον ἀλλόγλωσσον καὶ ἀλλογενῆ τοῦ ἐλθεῖν διὰ ξηρᾶς μετὰ πιττακίου ὑφειλτοῦ … Κἀγὼ ἀναγνώσας τὸν χάρτην καὶ ἀκούσαντες ὅτι ὑγίαινε καὶ ἔμελλεν ἐλθεῖν καλῶς εἰς τὰ περὶ τὴν Μεγάλην Βλαχίαν, καὶ ὅπως ἀπέλθωσι τριήρεις εἰς τὸν τόπον τὸν ἐπονομαζόμενον Κελλίον ἆραι αὐτὸν καὶ φέρωσι, περὶ οὗ ἐχάρησαν λίαν*: Macarie Melissenos, *Cronica* (*1258-1481*), în „Fontes historiae daco-romanae”, IV, p. 442-445. D. M. Nicol povestește cu oarecare detalii despre această călătorie a tînărului împărat Ioan al VIII-lea, care încerca astfel cu disperare să obțină sprijinul Veneției și al Ungariei pentru a zădărnici lichidarea Bizanțului de către turci. El plecase pe mare la Veneția, de acolo pe uscat în Ungaria, de unde se întoarse fără nici un rezultat la Constantinopol; nu se spune nimic însă despre trecerea lui prin Marea Valahie și pe la Chilia, deși Sphrantzes nu este trecut cu vederea: D. M. Nicol, *op. cit.*, p. 334. De fapt, trebuie să reținem că periplul cu ghinion al lui Ioan al VIII-lea este mult prea semnificativ pentru istoria relațiilor internaționale europene din prima jumătate a secolului al XV-lea și, implicit, pentru soarta ulterioară a țărilor române, pentru a fi considerat doar un fapt divers, întrucît el a pus în lumină lipsa acelor forțe care ar fi fost în stare să se opună cu sorți de izbîndă ofensivei triumfale a Turciei în Europa.

Chilia trecea prin Țara Românească, nu prin Moldova"[444]. Ulterior, Iorga își va reconsidera această apreciere pentru a susține că în memoriile lui Sphrantzes este totuși vorba de Moldova, dar cea mai mare parte a istoricilor români au preluat punctul său de vedere mai vechi, iar asta impune sarcina de a-l examina mai atent. De fapt, Georgios Sphrantzes, istoric bizantin din secolul al XV-lea, nu putea să înțeleagă Valahia Mare altfel de cum o înțelegeau mai toți compatrioții săi[445] și, în general, oamenii informați din acea vreme, și anume că aceasta era Moldova, nu Țara Românească. El putea avea în vedere și alt teritoriu, cum vom vedea mai încolo. Oricum, e limpede că memoriile sale nu se referă la Țara Românească. Cantemir, care cunoștea istoriografia bizantină, atrage de multe ori în scrierile sale atenția asupra acestui lucru. Cînd grecii vorbesc despre Moldova, observă el în *Istoria moldo-vlahică*, „îi zic Moldovalahia, Bogdania, mulți îi zic însă Valahia Mare"[446]. De la bizantini, acest nume va fi preluat de istoricii germani, italieni, maghiari și poloni. Astfel, Cantemir constată că Moldova „apare la cei mai mulți ca *Valahia Mare* – la Leunclavius[447], Bonfinius, Cluverius și alții"[448]. Citîndu-l pe Cluverius, el lămurește că între Transilvania „și între Dunăre s-au dzis Valahia mică, adecă Țara Muntenească. Între Valahie mică și între apa Prutului, așijderea între Prut și între Nistru pînă la Marea Neagră, s-au chemat Valahie

[444] E. Stănescu, *op. cit.*, p. 426.

[445] Tocmai de aceea, Șt. Andreescu nu are cum avea dreptate cînd zice că actele genoveze din secolul al XV-lea ar fi făcut o distincție clară între Țara Românească și Moldova în sensul că cea din urmă s-ar fi numit „Valahia Mică": Șt. Andreescu, *Genovezii pe „drumul moldovenesc"*, în „In honorem Ioan Caproșu. Studii de istorie", Iași, 2002, p. 204.

[446] Dimitrie Cantemir, *Historia moldo-vlachica*, în „Opere complete", IX, tomul I, ed. critică, traducere, introducere, note și indici de Dan Slușanschi, București, 1983, p. 421, 425.

[447] J. Leunclavius își intitula capitolul despre genealogia voievozilor moldoveni în una din scrierle sale istorice astfel: „Carabogdaniae, que Valachia major, et Moldavia, vitiato ex Moridavia nomine…": J. Leunclavius, *Historiae Musulmanae Turcorum, de monumentis ipsorum exscriptae*, libri XVIII, Frankfurt, 1591, p. 19.

[448] Dimitrie Cantemir, *Historia moldo-vlachica*, p. 421.

mare, adecă Moldova"[449]. Cantemir arată că numele Valahia Mare pentru Moldova era folosit și de Dlugosz, cu referință încă la anul 1070, pe cînd, zice, valahii trăiau împreună cu pecenegii[450]; acest nume se va întîlni și la alți cronicari poloni, de exemplu, la Wysocki[451], sau la unii istorici de mai tîrziu, ca Prochaska[452], precum și în numeroase alte surse[453]. În baza acestor observații, Cantemir va conchide că „prin bună înțelegere a tuturor gheografilor, deopotrivă și a istoricilor, numele de «Valahia Mare» este dat Moldovei noastre"[454]. De aici va rezulta și propria sa părere, după care „în vremurile dinainte (adică după ce Dacia și-a schimbat numele în Valahia, iar aceasta s-a despărțit în două Valahii – *I.Ț.*) atît Valahia cît și Moldova purtau numele de Valahia, doar cu deosebirea că Moldova era numită Valahia Mare, iar Valahia de astăzi, Valahia Mică"[455].

---

449 Idem, *Hronicul…*, p. 1225. O lămurire aproape identică, tot cu trimitere la Cluverius, găsim și în altă scriere a sa: „între Transilvania și Istru este Valahia Mică, iar între ea și Hierasus (unde se adaugă astăzi și tot ce este între Hierasus și Tyras) este Valahia Mare": v. *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus*, vol. IX, 1, p. 47. După această frază urmează, în paranteze, precizarea lui Cantemir la numele Valahia Mare: „care este astăzi Moldova noastră". Iată și fraza, cît se poate de explicită, din Cluverius: „Woloska Zemla, id est Valachia terra, et gens ipsa Wolochy. Dividebatur autem tota provincia in Majorem et Minorem; Major postea Moldaviae nomen recipit. Minori Valachiae titulus remansit": Ph. Cluverius, *Introductionis in Vniversam Geographiam, tam Veterem quam Novam*, Libri VI, Lyon, 1641, p. 243.

450 Dimitrie Cantemir, *De antiquis et hodiernis….*, p. 49.

451 P. P. Panaitescu, *Călători poloni în Țările Române*, București, 1930, p. 64.

452 N. Iorga, *Studii istorice..*, p. 88. Aici e citat numele „Moldova Mare", dar se știe bine că, pentru Moldova, polonii foloseau și numele de Valahia, așa încît, pentru ei, Moldova Mare sau Valahia Mare erau același lucru.

453 Vezi V. Spinei, *op. cit.*, p. 52, 66.

454 Dimitrie Cantemir, *Historia moldo-vlachica*, p. 425. Ne dăm seama cît de ridicole pot fi afirmațiile categorice de genul: „Nici o fîntînă (sursă – *I.Ț.*) din secolul XIV și chiar XV nu numește pe Moldova: *Valahie Mare*": B. P. Hasdeu, *Scrieri, vol. 8, Istoria critică a românilor*, Chișinău, 2008, p. 107.

455 Dimitrie Cantemir, *De antiquis et hodiernis…*, p. 37. Vezi și p. 73, 115, 117, 123; și *Historia moldo-vlachica*, p. 351, 425. Observația lui Cantemir, după care numele Valahia Mare și Valahia Mică trimiteau mai degrabă la unitatea etnică, iar în anumite circumstanțe, și politică a spațiului românesc, merită toată atenția și pentru faptul că ea este confirmată, indirect, și de realitățile etnopolitice din alte areale; astfel, într-o anumită etapă în trecut, pămîntul rușilor era divizat teritorial în Marea Rusie și Mica Rusie (*Великая Русь* și *Малороссия*), după cum în Occident existau Marea Britanie și Mica Britanie (*Greater Britain* și *Lesser Britain*).

Această consemnare este confirmată de observațiile unor călători prin Țările Române sau de scrierile unor cărturari europeni care au cunoscut asemenea informații. Astfel, pentru călugărul dominican Ioan de Sultanieh, care fusese pe aici înainte de anul 1404, Moldova și Țara Românească erau o singură Valahie[456]. Cele două țări erau o singură Valahie și pentru cărturarul calabrez Gian Lorenzo d'Anania, așa cum se vede în *Cosmografia* sa editată la Veneția în 1596[457], lucru ce pare greu de crezut pentru o vreme atît de tîrzie, dar care se explică totuși într-un mod destul de firesc, așa cum vom vedea mai încolo. Numele „valahii mari", ca alt nume al moldovenilor, este cunoscut și cronicilor rusești[458]. Foarte instructivă se arată mai ales o relatare a călătorului Gillebert de Lannoy, care află de existența Moldovei abia după ce ajunse pe la 1421 în această țară, fapt ce l-a determinat să-l considere pe Alexandru cel Bun „domn al Valahiei și al Moldovei"[459], de unde se vede cît se poate de limpede că, atunci cînd se pornise spre părțile noastre, el știa că venea în Valahia. Este adevărat că, uneori, mai rar, drept urmare a confuziilor inevitabile la scriitori care nu aveau contact direct cu spațiul românesc, Moldova era numită și Valahia mică[460]. În general, „Valahia Mare" și „Valahia Mică" erau termeni convenționali, cel dintîi avînd în vedere un teritoru românesc mai mare, iar celălat unul mai mic; astfel, Gebhardi, citîndu-l pe J. G. Stritter[461],

---

456 *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, p. 39.

457 *Călători străini despre Țările Române*, vol. IV, îngijit de M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dresca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1972, p. 568.

458 *Летопись по уваровскому списку*, în ПСРЛ, XXV, Москва-Ленинград, 1949, c. 213; Alte surse: ПСРЛ, IV, p.151, 152; XVIII, p. 137; XX (1910), p. 205, 206; XXI (1913), p. 414; XXV, p. 214; XXXIII (1977), p. 90, 131.

459 *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, p. 50.

460 Aceste metonimii i-au fost cunoscute și lui Cantemir, care observa că „istoriile streinilor vecini nu puțină confuzie în cunoștința și deosibirea numerilor (numelor – *I.Ț.*) fac, un nume adecă pentru altul luînd, și lucrurile ce s-au făcut într-o parte a Valahiii, le socotesc într-alta făcute, pentru carea nu puțină amestecătură și greșală videm făcută și în mapele gheograficești cele mai vechi, în carile pe Valahia mare, adecă pe Moldova o pun în locul Valahiii mici și împotrivă pe cea mică, în locul cei mari": Dimitrie Cantemir, *Hronicul…*, p. 1229.

461 J. G. Stritter, *Memoriae populorum, olim ad Danubium, Pontum Euxinum…, II, Petropoli, 1771, p. 914.*

zice că, pe vremea lui Sigismund de Luxemburg, ungurii numeau Banatul de Severin Valahia Mică[462]. Dar, în privința numelor Munteniei și Moldovei, regula era cea pe care am semnalat-o, ea putînd fi urmărită și în unele cronici române, aflate bineînțeles sub influența istoriografiei bizantine. Stolnicul Constantin Cantacuzino, de exemplu, avea să observe că, după ce istoricii și geografii vechi au scris despre cele două Valahii de cînd „au fost împreună și de cînd s-au osebit", au început să le numească pe fiecare cu numele ei: „Le zic: mai mare și mai mică; cea de sus, adecăte și mai mare, Moldova; cea de jos și mai mică, țara aceasta Muntenească..."[463]. Nu se cunoaște dacă stolnicul valah a avut știre de arhiepiscopul de Sultanieh, menționat mai sus, în observațiile căruia asupra celor văzute în Țările Române se află și fraza „Valahia e numită cea Mare și cea Mică"[464], dar este limpede că nu avem de a face cu o coincidență întîmplătoare. Exact așa erau numite cele două țări în istoriografia europeană din secolele XVII-XVIII. Georg Pray consemna, în 1787, că, în documentele ungurești, pentru Muntenia se foloseau termenii *Transalpina* sau *Valahia mică*, pe cînd, în actele regale ale Ungariei și în operele scriitorilor maghiari, Moldova era cunoscută ca Valahia mare (*in regnum Hungariae dipomatibus Transalpina, aut minor Valachia... altera ad Pontum Euxinum porrecta Moldaviae nomen obtinuit... apud scriptores autem hungaros et in regum documentis Comania vel Comania, vel major Vallachia apellatur*)[465].

Istoriografia medievală a influențat și cartografia istorică, aceasta venind, bineînțeles, mult mai în urmă. Astfel, într-o hartă întocmită de Sebastian Münster și editată la Basel pe la 1545, spațiul dintre Siret și Prut, adică Moldova fără Basarabia, este desemnat cu numele de Valachia Magna (doar partea cuprinsă între cur-

---

462 L. A. Gebhardi, *Geschichte des Reichs Hungarn und der damit verbundenen Staaten*, IV, Leipzig, 1782, p. 308; vezi și extrasul în română: L. V. Gebhardi, *Istoria politicească a Dachiei și a neamului românesc*, vol. I, ed a 2-a, trad. de Ioan Nemișescu, Iași, 2009, p.68.

463 Constantin Cantacuzino, *Istoria Țării Rumânești*, în „Cronicari munteni", vol. I, București, 1961, p. 24.

464 *Călători străini...*, p. 39

465 G. Pray, *op.cit.*, p. 107.

surile superioare ale celor două rîuri se numea Muldavia), în timp ce pentru Țara Românească este utilizat termenul Transalpina[466], foarte răspîndit pe atunci desigur în lucrările care foloseau scrisul latin. Este de presupus că Münster s-a inspirat dintr-o hartă a Europei, editată în 1536 de Cristophe și Heinrich Zell, în care cu horonimul Magna Valachia este desemnat tot teritoriul românesc de la Olt și pînă la Nistru, în timp ce Transalpina este amplasă la vest de Olt, iar pentru „Molda" (Moldova) este rezervat doar spațiul din nordul acestei țări[467]. Chiar mult mai tîrziu, pe la 1700, o hartă a cartografului Nicolas Sanson, editată la Amsterdam, numea teritoriul dintre Siret și Nistru (dar fără Basarabia, care și de astă dată este delimitată de acest spațiu), „Moldova sau Marea Valahie"[468]. De aceea nu este deloc întîmplător ca, și în cartografia științifică contemporană, vechiul teritoriu din nordul Dunării inferioare, adică Moldova, să fie desemnat cu numele de Marea Valahie (Great Walachia), așa cum arată o hartă a Enciclopediei Britanice, din 1994, ce cuprinde Imperiul bizantin împreună cu teritoriile din jurul său și care vizează anul 1265. Într-o hartă referitoare la același an din prestigiosul atlas istoric al lui W. R. Shepherd, din 1911, acest nume vizează întreg spațiul românesc, de la Orșova și pînă în Moldova[469]. Nu sînt însă rare nici cazurile cînd, pentru tot teritoriul acesta, se folosea un singur nume, acela de Valahia, așa cum îl găsim în portulanele lui Battista Becharius (1426), Battista Agnese (1544), Diego Homem (1559) și Francesco Ghisolfi (1533-1560), sau Magna Valachia dintr-o hartă a lumii, numită Borgia, din Biblioteca Vaticanului (1436)[470]. Această imagine unitară a habitatului românesc în conștiința europeană explică de ce chiar și unele dintre hărțile ce vor apărea peste 100-150 de ani nu vor face deosebire între numele Țării Românești și cel al Moldovei,

---

466 Vezi I. Ciortan, M. Radu, O. I. Penda, *Descriptio Romaniae*, I, București, 2004, p. 112-113.
467 M. Popescu-Spineni, *op. cit.*, vol. I, p. 127.
468 *Ibidem*, p.174-175.
469 W. R. Shepherd, *Historical Atlas*, New York, 1911, p. 89.
470 M. Popescu-Spineni, *op. cit.*, vol. I, p.78, 80, 100.

întreținînd totodată – dar numai pînă la un punct, bineînțeles – și o anumită confuzie privind relația celor doi termeni. Într-o hartă editată în 1665 și reeditată în 1693, cartograful N. Sanson d'Abbeville numește pe cea dintîi „Moldova, căreia alții îi zic Valahia", iar pe cealaltă „Valahia pe care unii o numesc Moldova"[471]; nu este lipsit de interes și faptul că harta din 1700, menționată mai sus, dă întregului teritoriu pe care sînt amplasate cele două țări numele generic de Valahia[472]. Tot așa a fost concepută și o hartă editată mai devreme a lui Jacob von Sandrart, în care, în paralel cu desemnarea întregului spațiu românesc extracarpatic cu horonimul Valahia, pentru Țara Românească se folosește separat termenul Transalpina, iar cealaltă Valahie se numește cu numele ei, devenit între timp foarte cunoscut, acela de Moldova. Această percepție a cartografiei europene relativ la numele *Valahia* și, respectiv, la relația horonimelor *Valahia* și *Moldova* a fost preluată, bineînțeles, din scrierile istorice din acea vreme. Spre sfîrșitul secolului al XV-lea, Bonfinius scria: *Altera vero Valachia, cui Moldaviae nomen est*…[473]. Asupra acestei chestiuni se exprima cît se poate

---

[471] I. Ciortan, M. Radu, O. I. Penda, *op. cit*., p.68-69, 74-75. Despre același fenomen, vezi și *Tezaurul toponimic al României. Moldova, vol. I, partea a 4-a. Toponimia Moldovei în cartografia europeană veche (cca 1395-1739),* de Dragoş Moldovanu, Iași, 2005, p. LII.

[472] I. Ciortan, M. Radu, O. I. Penda, *op. cit*., p. 174-175. Dar acesta nu este un caz, ci o regulă. Astfel, o harta mult mai veche (din 1526), pierdută însă, a polonezului B. Wapowski era intitulată *Polonia et etiam Hungaria ac Valachia, Tartaria et Masovia* (concepția ei va fi reluată ulterior de multe alte hărți), unde este evident că horonimul Valahia se referea la tot arealul românesc. Tocmai de aceea, cu atît mai nepotrivite pot fi observațiile dupa care, dacă într-o anumită hartă istorică numele Valahia se aşterne peste Muntenia (sau partea ei sudică), sudul Moldovei şi Basarabiei, asta ar însemna că tot acest teritoriu aparţinea la vremea respectivă Ţării Româneşti: v. *Tezaurul toponimic al României*, p. XIII, LXIX, LXXIV. Din acelaşi motiv, este greşit să se susțină că, de la mijlocul secolului al XV-lea, partea sudică a Moldovei ar fi făcut parte din Țara Românească, ca urmare a faptului că, în unele hărți, acest teritoriu era cuprins sub același nume de Valahia: *ibid*., p. XXVII; referitor la relația horonimelor Valahia, Muntenia și Moldova, mai vezi și p. XLIX-L.

[473] Antonii Bonfinii, *Rerum ungaricarum decades quatuor cum dimidia, cum brevis appendix per Ioannes Sambucum*, Francofurti, 1581, p. 27.

de clar, în prima jumătate a secolului al XVII-lea, istoricul polon J. I. Petrycy, într-o foarte interesantă istorie a războiului de la Hotin, din 1621: *Valachia in duas nunc partes divisa est. Utraque a meridie Danubium, ab occidente Transylvaniam contingit. Qua versa in septemtrionem ad Tyram (Dniestr) fluvium, nostrarumque terrarum confinia vertit, Moldavia dicitur. Fluvius Moldawa modicus licet, ibidemque Sossavae aquis emoriens, tamen in nomen terrae evaluit: majorque pars ejus Moldavia nominatur: nisi qua montes ab oriente procurrentes, ultra nomen hoc submovent veterique appellatione ibi tantum Valachia manet: quae etiam nunc Transalpina vocatur. Nostris (Polonis) contra proprior pars Valachia, altera Moldavia dicitur*[474]. Viziunea respectivă din afară asupra spațiului românesc extracarpatic o constatăm, de asemenea, la Dlugosz[475], J. Bielski[476] și la alți cronicari poloni. Și, dacă este adevărat că numele Valahia Mare se putea referi uneori și la Muntenia, tot așa ca și la teritoriul de la sud de Dunăre[477], locuit de

---

474 Cit. după A. Naruszewicz, *Historya narodu polskiego*, IX, wyd. nowe J. N. Bobrowicza, Lipska, 1837, c. 213.

475 Ilie Minea, *Informațiile românești ale cronicii lui Ian Dlugosz*, Iași, 1926, p. 12-13.

476 P. P. Panaitescu, *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, București, 1925, p. 134.

477 Cînd spune că, în 1462, „sultanul a pornit împotriva Valahiei Mari, unde se pregătise ceva împotriva sa”, Sphrantzes se referă, aproape sigur, la Țara Românească, dar tot acolo el vorbește și de o Valahie Mică, pe care o amplasează însă, după toate aparențele, mult mai la sud de Dunăre: Georgios Sphrantzes, *Memorii*, p. 441; și Георгий Сфрандзи, *Хроника*, XLII, 3, 5. G. Akropolites vorbește despre Marea Valahie de sub stăpînirea lui Ioan Asan al II-lea: Georgios Akropolites, *Istorie*, în „Fontes historiae daco-romanae”, III, p. 404-405; și Георгий Акрополит, *Летопись*, în „Византийские историки”, под редакцией И. Троицкого, С.-Петербург, 1863, с. 50, 72; v. și George Akropolites, *The History*, transl. and commentary by R. J. Macrides, Oxford/New York, 2007, p. 185, 232; G. Popa-Lisseanu, *Dacia în autorii clasici, II, Autorii greci și bizantini*, București, 1943, p. 162. Cartograful italian Battista Agnese folosește numele Velahia pentru pămînturile românești de pe ambele maluri ale Dunării. Trimiteri la unii autori bizantini sau moderni despre Valahia Mare, care vizează anumite spații în Peninsula Balcanică, vezi în Al. Philippide, *Originea românilor, vol. I*, *Ce spun izvoarele istorice*, Iași, 1923, p. 707-710 ș.a. În una din primele sale sinteze de istorie națională, N. Iorga observa că, pentru românii din Balcani, Tesalia era „patria lor cea mare, Μεγάλη Βλαχία, cum o numesc cronicarii bizantini” (*Geschichte des rumänischen*

români[478], cum susținea istoriografia germană încă în secolul al XVIII-lea[479], asta încă o dată demonstrează că nu există nici un te-

---

Volkes, Gotha, 1905, p. 108). Marea Valahie tesaliană era un termen vehiculat în istoriografia occidentală cel puțin din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea: J. Thunmann, *Über die Geschichte und Sprache der Albaner und der Wlachen,* Leipzig, 1774, p. 23; Același istoric vorbea de Valahia Mare și de mai multe state valahe în Tracia („Walachischen staats in Thracien"): idem, *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen Europäischen Völker*, I, *Leipzig*, 1774, p. 344, 357-358. Vezi și Г. Г. Литаврин, *Влахи византийских источников X-XIII вв.*, în „Юго-Восточная Европа в средние века", I, Кишинев, 1972, c. 135. Referitor la existența la sud de Dunăre, în Evul Mediu, a mai multor Valahii, mari și mici, v. N. Iorga, *Istoria românilor*, p. 77-84. Iorga are și lucrări aparte dedicate chestiunii respective, de ex., *Istoria românilor din Peninsula Balcanică (Albania, Macedonia, Epir, Tesalia etc.),* Bucureşti, 1919. Despre acelaşi subiect, v. A. Armbruster, *Terminologia politico-geografică și etnică a țărilor române în epoca constituirilor statale*, în „Constituirea statelor feudale româneşti", Bucureşti, 1980, p. 257. În această lucrare însă Moldova mai poartă numele de Rosovlahia, Moldovlahia, Vlachomoldavia, Bogdania, Karabogdania, dar niciodată Valahia sau Valahia Mare. Despre existența mai multor Valahii, v. și I. Vásáry, *Cumans and tatars. Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185-1365*, Cambridge, 2005, p. 141 și, mai ales, cap. I. Vezi și formulele „Valahii nord-dunbărene" și „Valahii sud-dunărene" la E. Stănescu, *500 de ani de relații româno-bizantine*, în „Lumea Bizanțului", Bucureşti, 1972, p. 161.

478 Trebuie reținută, în acest context, observația lui G. G. Litavrin, după care, în cazul românilor din Peninsula Balcanică, „noțiunea de «vlahi» nu cuprinde ideea unui teritoriu anume, riguros delimitat, şi nici pe cea a unei formațiuni statale aparte, astfel ca numele etnic al majorității supușilor acesteia să poată îngloba și alte grupuri etnice din cadrul ei": Г. Г. Литаврин, *Влахи византийских источников X-XIII вв.*, c. 96. Această părere, care pare să aibă confirmare la Pachymeres și Ephremius (v. G. Popa-Lisseanu, *op. cit.*, p. 161, 165), fără să mai amintim cunoscuta diatribă antivalahă a lui Kekaumenos (*ibid*., p.122-123; *Fontes*…, p. 38-40), nu este totuși convingătoare, cel puțin în ceea ce privește perioada de după apariția țaratului vlaho-bulgar, în 1186. Totuși el îi dă dreptate lui M. Gyóni că în cazul vlahilor este vorba de o etnie și nu de o categorie socială ce ar avea un mod de viață seminomad, ca al crescătorilor de vite: v. M. Gyóni, *Le nom des βλάχοι dans l'Alexiade d'Anne Comnène*, în „Byzantinische Zeitschrift", 44, 1951, p. 241 sqq.; idem, *La première mention historique des Valaques des Monts Balkans*, în „Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae", 54, 1952, p. 500 sqq. Litavrin semnalează totodată (*ibid*., p. 97), singura excepție în acest sens, remarca Anei Comnena, conform căreia nomazii „în vorbire populară se numesc vlahi": Анна Комнина, *Алексиада*, c. 232 (v. despre această mențiune și reflecțiile lui J. Thunmann, *Untersuchungen über die Geschichte…,* p. 345-346). Dar ea a trăt înainte de fondarea statului comun vlaho-bulgar. M. Gyóni demonstrează că referința la vlahii din

mei ca, atunci cînd într-o anumită sursă se menționează că Chilia sau Cetatea Albă se aflau în Valahia Mare, să tragem concluzia că aceste cetăți ar fi făcut parte din Țara Românească. Este normal, în asemenea situații, să ne gîndim că, de fapt, e vorba de Moldova[480]. În acest context, merită toată atenția relatarea cărturarului

vorbirea populară sugerează că aceștia erau un popor foarte cunoscut în Imperiul bizantin: *Le nom…*, p. 241. Să mai reținem că unii autori bizantini, ca, de ex., Ioan Cantacuzino, folosesc în scrierile lor expresii de genul „cetăți și regiuni (țări) ale vlahilor": *τῶν κάστρων καὶ χωρῶν Βλαχίας* (G. Popa-Lisseanu, *op. cit*., p. 167). Astăzi, ideea că valahii ar fi fost doar păstori este respinsă chiar și de unele scrieri istorice maghiare: *Histoire de la Transylvanie*, par Gábor Barta, István Bóna, Béla Köpeczi, László Makkai, Ambrus Miskolczy, András Mócsy, Katalin Péter, Zoltán Szász, Endre Tóth, Zsolt Trócsányi, Ágnes R, Várkonyi, Gábor Vékony, Budapest, 1992, p.185. Pe de altă parte, trebuie să observăm că, în viziunea bizantinilor, valahii erau barbari: v., de ex., Никита Хониат, *История…*, том II, „Византийские историки", под редакцией проф. Н. В. Чельцова, С.-Петербург, 1862, с. 100-103, 164, 169, 213-214, 223, 225, 247. Această atitudine era justificată de astfel de acțiuni ca sălbăticiile la care aceștia se dedaseră în zilele de Paști ale anului 1206, împreună cu cumanii, față de populația pașnică din provinciile nord-vestice ale Imperiului bizantin după cucerirea Constaninopolului de către cruciați: *ibid*., p. 401-404, 408-410; și *Fontes historiae daco-romanae*, vol. III, p. 331.-333. Numai că, iarăși, trebuie să ținem cont și de „caracterul aprig al vieții" de atunci, cum s-a exprimat foarte inspirat (și documentat) Johan Huizinga (v. *Amurgul evului medu*, București, 1993), dar și de faptul că, pentru bizantini, barbari erau, practic, toți cei din afara imperiului lor, de ex., perșii, germanii, francezii, ungurii, sicilienii etc. Mereu aroganți față de restul lumii, observă D. MacGillivray Nicol, bizantinii „făceau puțină deosebire dintre normani și venețieni, francezi și germani. Cei din Vest erau apreciați colectiv și disprețuiți fără deosebire prin numele «latini»": D. M. Nicol, *op. cit*., p. 5. Foarte bine a exprimat această atitudine istoricul Choniates, care spunea: „Între noi și ei se află o prăpastie, avem vederi diferite și sîntem diametral opuși" (*οὕτω μέσον ἡμῶν καὶ αὐτῶν χάσμα διαφορᾶς ἐστήρικται μέγιστον καὶ ταῖς γνώμαις ἀσυναφεῖς ἐσμεν καὶ κατὰ διάμετρον ἀφεστήκαμεν*): Nicetae Choniatae, *Historia* (=Χρονικὴ διήγησις), ed. J. van Dieten, Berlin, 1975, p. 350. Vezi și A. E. Laiou, R. P. Mottahedeh, *The Crusades from the perspective of Byzantium and the Muslim world*, Washington, 2001, p. 88.

479 Vezi, de ex., J. Ch. Engel, *Geschichte des ungrischen Reichs und seiner Neberländer*, I, Halle, 1797, s. 408.

480 În sinteza istorică pe care o va edita mult mai tîrziu, Iorga avea să observe: „Chilia e arătată aflîndu-se în «Valahia Mare». Moldova ajunsese deci, prin valoarea clasei militare și prin întinderea teritoriului, să se înalțe mai sus de țara cea veche": N. Iorga, *Istoria românilor, vol. IV*, p. 11. În istoriografia românească mai veche se înfiripase părerea după care Cantemir ar fi afirmat cum că, în momentul cînd se

italian Francesco Filelfo, care, trecînd prin 1423-1424 pe la Chilia și Cetatea Albă, după o lungă ședere la Constantinopol, spune că aceste orașe se aflau în „Moldova la Euxin”[481]. Prin urmare, ceea ce credea Iorga în 1899 că ar fi o dovadă sigură a aflării Chiliei, la 1424, în componența Munteniei se prezintă, în mod cert, ca un argument împotrivă[482].

Deci, recapitulînd cele consemnate pînă aici, vedem că nu există nici un temei pentru a susține ideea unei stăpîniri muntene asupra Chiliei pînă în anul 1424. După acest an, lucrurile sînt

---

afla la Chilia, împăratul bizantin s-ar fi întîlnit cu Alexandru cel Bun. Despre așa ceva nu vorbește nici G. Sphrantzes și, ceea ce e încă mai instructiv, nici Francesco Filelfo, diplomat în serviciul lui Ioan al VIII-lea, care se afla la Cetatea Albă în momentul cînd împăratul a trecut pe acolo și care l-a însoțit pe acesta în drumul său de întoarcere la Constantinopol (v. Ș. Papacostea, *Un umanist italian, ambasador în slujba Bizanțului prin Moldova lui Alexandru cel Bun*, în: Ș. Papacostea, *Studii de istorie românească (secolele XIII-XVIII)*, Brăila, 2009, p. 38-39). Cei care vorbesc despre întîlnirea dintre Alexandru cel Bun și Ioan al VIII-lea fac, de regulă, trimitere la *Descriptio Moldaviae*, București, 1973, p. 125: v., de ex., N. Grigoraș, *Țara Românească a Moldovei de la întemeierea statului pînă la Ștefan cel Mare (1359-1457)*, în: N. Grigoraș, *Moldova lui Ștefan cel Mare*, ed. a 2-a, Chișinău, 1992, p. 87; Șt. Gorovei, *Mușatinii*, București, 1976, p. 45. Or, în această carte nu e vorba de o întîlnire dintre cei doi, ci doar este evocată relația indirectă dintre ei, manifestată în cadrul Conciliului de la Ferrara/Florența din 1438-1439; făcînd trimitere la *Pandectele* lui Leunclavius, Cantemir spune clar că Alexandru a trimis acolo „mitropolitul moldovean și soli” (*Is ille fuit, qui… misso ad concilium Florentinum Moldaviae Metropolita et Legatis, defensaque firmiter orthodoxia, meruit, ut a Iohanne Palaeologo Constantinopoleos Imperatore non solum Despotae nomine, sed et regio diademate ornaretur*: *Descriptio Moldaviae*, București, 1872, p. 40-41, vezi și p. 36). Nu se spune însă nimic în acestă operă despre faptul că Alexandru ar fi primit de la Ioan al VIII-lea și legile bizantine, cum s-a susținut uneori; este adevărat că se vorbește – eronat, evident – despre o preluare a acestor legi de la bizantini, fără să se precizeze de la cine anume: *ibidem*, p. 100. În timpurile mai vechi, povestea respectivă fusese propagată și de B. P. Hasdeu, care trimitea la *Uricarul* lui Th. Codrescu (B. P. Hasdeu, *Scrieri*, vol. 4, Chișinău, 2009, p. 404). Relativ la unele aspecte ale acestei legende, vezi și Al. Elian, *Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea*, în „Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare”, volum îngrijit de M. Berza, București, 1964, p. 120, 125.

481 Vezi Ș. Papacostea, *Un umanist italian*…, p. 37-38, 40-42, 45.

482 Împărtășind vechiul punct de vedere greșit al lui Iorga referitor la evenimentul de la Chilia, din 1424, Gh. Brătianu nu-și poate explica cum ajunsese la acea dată cetatea în mîinile muntenilor: Gh. Brătianu, *op. cit.*, vol. II, p. 254.

și mai tulburi în această privință. În baza cîtorva acte diplomatice, Iorga încearcă să demonstreze că, pînă la 1426, Chilia ar fi aparținut Țării Românești, iar în acel an, Moldova ar fi răpit-o. Să urmărim atent cum decurge această demonstrație. Constatînd într-o scrisoare din 1426, trimisă în același timp regelui polon Vladislav și marelui duce lituanian Vitold (= Vitautas), că, în acel an, domnul muntean Dan al II-lea, vasalul său, fusese îndepărtat de la domnie de Radu Prasnaglava, susținut de turci, împăratul Sigismund atrăgea, totodată, atenția celor doi monarhi la faptul că Alexandru cel Bun nu-l ajutase în lupta sa împotriva turcilor, de aceea îi sugera lui Vladislav, suzeranul acestuia, să-l înlăture din scaun, propunere susținută de Vitold, dar lăsată fără răspuns din partea lui Vladislav[483]. Făcînd apoi trimitere mai ales la istoricul polon A. Prochaska, Iorga relatează despre un lucru extrem de interesant, și anume că, bazîndu-se pe tratatul din 1412, care, teoretic, îl făcuse stăpîn pe Chilia, Sigismund va conveni, în 1427, cu cavalerii teutoni, vechii săi aliați împotriva Poloniei, ca aceștia să-i vină în ajutor în lupta împotriva turcilor, fapt pentru care trebuia să le fie date unele așezări la Dunăre, împreună cu Chilia, astfel ca regele ungur să poată stăpîni prin ei „Dunărea pînă la Mare"[484]. Oferta a fost repetată în anul următor, iar la întîlnirea de la Łuck, din 23 ianuarie 1429, a celor trei aliați – Sigismund, Vladislav și Vitold – chestiunea a fost pusă pe ordinea de zi, la insistența împăratului, dar fără susținerea regelui polon[485]; la propunerea lui Sigismund și a lui Vitold, pe care împăratul și-l cîștigase, dar fără acordul lui Vladislav[486], s-a specificat că, pentru aceasta, era nevoie ca cetatea să-i fie luată lui Alexandru, în care scop, în ziua de Sf. Gheorghe, o comisie urma să apară în Moldova pentru a cerceta chestiunea[487].

483 N. Iorga, *Studii istorice…*, p. 86.
484 *Ibidem*, p. 86-87; v. și Gh. Brătianu, *op. cit.*, vol. II, p. 254-255.
485 I. Minea, *Informațiile românești…*, p. 18
486 Vezi și Ș. Papacostea, *Kilia et la politique orientale de Sigismond de Luxemburg*, în RRH, 1976, nr. 3, p. 430.
487 N. Iorga, *Studii istorice…*, p. 86.

La 17 aprilie 1429, Sigismund îi scria lui Paul de Russdorf, marele maestru al Ordinului teutonic, vorbindu-i de înțelegerea avută la Łuck „în privința lui Alexandru-Vodă din Moldova, așa încît solia noastră și a Marelui Principe (Vitold – *I.Ț.*) să fie de Sf. Gheorghe în Moldova, pentru lucrurile despre care am vorbit la Łuck și, mai ales, pentru ca Chilia să ne fie încredințată. De aceea, ni se pare că trebue să-ți gătești frații și soldații, ca să nu zăbovească, dacă Chilia ne va fi dată...”[488].

Din aceste relatări se vede cît se poate de clar că Chilia era pretinsă de unguri[489], care aveau nevoie de ea pentru a putea rezista în fața puternicei ofensive otomane, dar, cum am mai spus, și pentru a realiza în zona Mării Negre o puternică concurență comercială venețienilor, cu care se confuntau pe coasta dalmată a Adriaticii[490]. În acest scop, erau prevăzute tratative cu Alexandru cel Bun, pentru a-l determina să o cedeze, nu se știe în ce condiții, nefiind exclusă nici chiar înlăturarea sa de la domnie, în caz că nu ar fi acceptat propunerea. Pentru a-l face pe domnul moldovean mai conciliant, Sigismund, care „manifesta un interes excepțional pentru Chilia”[491], provoacă un fals conflict de frontieră între acesta și Dan[492], readus de el între timp la domnie. „Sigismund, constată Iorga, va fi ațîțat poate și el pe voevodul, care găsea prea înguste hotarele, cu care, în ultimii ani ai vieții sale, se mulțumise Mircea-cel-Mare. Sigur este că, în 1429 încă, el trecu granița, cu munteni și cîțiva turci, și începu a prăda teritoriul Chiliei; în curînd, împărțită în patru, oastea lui Dan își urmă prădăciunile”[493]. De unde se vede limpede că nu era vorba de un conflict de

488 *Ibidem*, p. 87. Vezi și idem, *Istoria românilor*, vol. IV, p. 20-21.

489 “La Lublau și Luck și după aceea acest obiectiv a fost una din permanențele majore ale politicii orientale a lui Sigismund”: Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 431.

490 Vezi asupra acestui subiect și P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, p. 15.

491 *Ibidem*, p. 423.

492 Vezi și *ibidem*, p.431.

493 N. Iorga, *Studii istorice...*, p. 88.

frontieră, așa cum caută să-l prezinte Iorga (neconvingător, deoarece sursele la care apelează îl contrazic) și cum se va afirma în istoriografia de după el ca un fapt absolut sigur, ci de acțiuni de hărțuire și intimidare a lui Alexandru cel Bun pentru a-l forța să cedeze cetatea ungurilor. Dan nu atacă Chilia pentru a o recuceri, cum ar fi fost normal, dacă ar fi pretins-o ca posesiune legitimă, ci realizează doar o razie de jaf în posesiunile lui Alexandru din apropierea cetății (istoricul citează: *bona ipsius [Alexandri] que sunt circa castram Kylia*). Iorga povestește, în continuare, că Alexandru l-a atacat și izgonit pe Dan, după care s-a adresat cu o plîngere către Sigismund și Vladislav, la care împăratul nu a răspuns. Regele polon, în schimb, care era suzeranul lui Alexandru, i-a adresat aliatului său ungur o scrisoare în care îi reproșează învinuirile și pretențiile neîntemeiate față de domnul moldovean, amintindu-i, între altele, că moldovenii se prezentaseră la întrevederea ce fusese fixată pentru ziua de Sf. Gheorghe avînd dovezile de stăpînire a Chiliei, pe cînd Sigismund nu trimisese pe nimeni. De aceea, marele principe Vitold, ca arbitru în conflict, deși ținea partea lui Sigismund, care îi oferise coroana regală în același an, 1429[494], a fost totuși nevoit să conchidă că, deocamdată, „domnul Moldovei ar trebui să fie în stăpînirea pacinică și liniștită a zisului castel Chilia și a pămînturilor stăpînite, cum s-a zis, de dînsul”[495]. La sfîrșit, Vladislav, chiar dacă era foarte interesat să-și păstreze prietenia lui Sigismund, pentru a-l determina să nu-i mai ațîțe pe teutoni împotriva sa[496], îl numește totuși pe acesta patron al provocatorului Dan, care atacase aceste pămînturi. Totodată, el refuză

494 D. Stone, *op. cit.*, p. 11.

495 N. Iorga, *op. cit.*, p. 89. Este greu de crezut că, așa cum susțin unele scrieri rusești, mai devreme, în 1418, ar fi fost constrută, din ordinul lui Vitold, o cetate la gura Nistrului: Н. И. Петров, *Подолия. Историческое описание*, С.-Петербург, 1891, с. 39.

496 F. Dvornik, *The Slavs in European History and Civilization*, New Jersey, 1962, p. 226-227.

de a mai recunoaște lui Vitold[497], care se arătase foarte părtinitor în favoarea regelui maghiar, calitatea de arbitru în chestiunea Chiliei, ceea ce va genera o deteriorare a relațiilor polono-lituaniene[498]. Împăratul lăsă însă fără răspuns și această scrisoare. Nici nu avea de ce să răspundă, de vreme ce, chiar în acel an, a fost încheiată pacea între Ungaria și Turcia, ceea ce a făcut ca Sigismund să nu mai aibă interesul de altădată față de Chilia; mai mult decît atît, se va înregistra chiar o îmbunătățire a relațiilor moldo-ungare. Și cum, pînă atunci, nu existase nici un motiv serios pentru un conflict moldo-muntean legat de această cetate, era firesc ca Iorga să constate: „cînd Alexandru muri, afacerea Chiliei era cu totul uitată”[499]. Și va fi uitată pentru multă vreme. Uitaseră muntenii că cetatea le aparținea?

Este evident, prin urmare, că nu poate fi vorba de o stăpînire munteană la Chilia nici în 1426, din care cauză nu au putut exista motive de revendicare a acestei cetăți din partea Țării Românești; scurtul și irelevantul conflict moldo-muntean „de frontieră” din 1429 nu fusese mai mult decît o manevră a diplomației lui Sigismund de Luxemburg, care dorea să pună mîna pe acest important punct strategic în încercarea de a stăvili înaintarea Imperiului Otoman spre posesiunile sale și de a institui, totodată, un control asupra comerțului la Dunărea de Jos. De fapt, așa cum bine a observat D. Stone, regele maghiar încerca să revigoreze vechea politică expansionistă a Ungariei la est de Carpați, căutînd să se substituie Poloniei în Moldova și chiar în Galiția[500]. Între timp

---

497 Despre relațiile acestuia cu cei trei aliați ai săi, v. G. Mickūnaitė, *Making a great ruler: Grand Duke Vytautas of Lithuania,* Budapest, 2006, p. 31-33, 65-68 ș.a. Să reținem că nicăieri în această carte nu se vorbește despre chestiunea Chiliei; întîlnirea de la Łuck este menționată în mai multe rînduri, dar despre tratatul de la Lublau nu se spune nimic. Nici cronicile polone, care povestesc despre relațiile lui Vitautas cu Sigismund și Vladislav, nu par să fi fost interesate de acest subiect: v., de ex., Alexandro Gwagnino, *Rerum polonicarum*, III, Francofurti, 1584, p. 370-372. Fenomenele acestea sînt, în fond, trecute cu vederea și în importanta operă istorică a lui Bonfinius, scrisă în același secol cu respectivele întîmplări, și, în orice caz, nu se spune nimic despre vreun conflict în problema Chiliei.

498 Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 431.

499 N. Iorga, *op. cit.*, p. 90.

500 D. Stone, *op. cit.*, p. 16.

însă Turcia se instalase din nou la Dunărea de Jos. Cum se știe, puțin mai devreme, în 1420, Sigismund trebuise să facă față unui atac al turcilor în Transilvania[501], bineînțeles via Valahia, așa încît afacerea Chiliei nu mai era de actualitate.

Renunțarea lui Sigismund la Chilia – am văzut că tocmai pretențiile sale asupra acestei cetăți constituiseră esența inexistentului diferend moldo-muntean în această problemă – și, în general, soarta ei, odată cu viitorul politic al Moldovei, nu aveau cum să fie decise în cadrul tratativelor ungaro-polono-lituaniene din anii 1412-1429, îndelungate, anemice, lipsite de o agendă precisă și clară și fără finalitate, rămînînd a fi soluționate prin concursul altor factori și în cu totul alt context politic. Pentru a pătrunde în substanța acestui aspect al chestiunii, este suficient să ne întoarcem la episodul 1424, menționat mai sus, dar văzut dintr-o perspectivă complet diferită. Bizanțul, care, de peste două sute de ani, căuta să facă față presiunii tot mai puternice a turcilor, ajunsese la începutul secolului al XV-lea într-o situație disperată: cercul în care îl strînseseră aceștia amenința să-l sugrume. Disperat de presiunea tot mai puternică a otomanilor asupra a ceea ce rămăsese din falnicul Imperiu bizantin de altădată, împăratul Manuel al II-lea Paleologul a întreprins, în anii 1400-1402, o lungă și zadarnică călătorie în Apus – în Italia, Franța și Anglia – cu speranța de a obține susținerea occidentalilor pentru a preîntîmpina dezastrul ce amenința cetatea Sfintei Fecioare de pe cele două maluri ale Bosforului[502], dar, în vara anului următor, a revenit acasă complet dezamăgit: nimeni nu intenționa în mod serios să-l ajute[503]. Nu i-a ră-

---

501 G. Dávid, P. Fodor, *Ransom slavery along the Ottoman borders (early fifteenth-early eighteenth centuries),* Leiden, 2007, p. 4.

502 Referitor la călătoria împăratului Manuel în Occident, v. și lucrarea menționată mai sus a lui K. M. Setton, care conține și o bibliografie a chestiunii, p. 371-376.

503 S. Runciman, *Căderea Constantinopolului,* p. 25-26. Cronologia acestui periplu nu este sigură; unii cercetători, inclusiv S. Runciman și D. M. Nicol, susțin că, în timpul bătăliei de la Ankara, împăratul se afla la Paris, în țară revenind în același an, deci foarte repede, pe cînd alții (Paul Gautier, de ex.) demonstrează că acesta s-ar fi întors abia în vara anului 1403. K. M. Setton numește și o dată precisă, 9 iunie 1403: *op. cit*., p. 384.

mas decît să încerce a cîştiga bunăvoinţa noului sultan, Mehmed I, care, fiind constrîns şi de grave probleme interne[504], i-a acordat-o îndată şi necondiţionat. Dar împăratul ştia că aceasta nu era o soluţie de durată, de aceea, după mai bine de un deceniu, s-a adresat din nou Veneţiei după ajutor, care însă i-a răspuns că nu poate face nimic fără susţinerea altor ţări creştine. „Altele” însemna, întîi de toate, Ungaria, cu care Veneţia se afla într-un conflict acut de mai mulţi ani pentru motivele menţionate mai sus. Manuel a încercat să le împace, fără să fie luat în seamă; acestea, dincolo de confruntarea pe care nu se puteau hotărî să o depăşească, erau ele însele ameninţate de turci. Între altele, Mehmed recucerise Dobrogea, îşi reafirmase suzeranitatea asupra Valahiei şi atacase repetat Transilvania şi Ungaria[505]. Veneţia nu avea nici un interes să-l irite pe sultan, pentru a nu-şi periclita coloniile din Grecia şi Marea Egee[506]. Genovezii erau aproape în aceeaşi situaţie[507], cu deosebirea că cea mai mare parte a coloniilor lor se aflau în Marea Neagră. În plus, vechea concurenţă veneţiano-genoveză era departe de a se fi stins. Deşi nu credea în aceşti aliaţi, împăratul Manuel nu avea de ales: trebuia să încerce din nou să-i atragă în lupta împotriva inamicului comun. A reuşit, mai întîi, să-i facă pe veneţieni şi pe unguri să încheie pace, în 1420. Apoi, încoronîndu-şi la începutul anului 1421 fiul mai mare, Ioan al VIII-lea, în calitate de coregent, l-a căsătorit cu o italiancă, Sofia de Monferrat[508]. Doar trei luni mai tîrziu, murea sultanul Mehmed. Urmaşul său,

---

504 D. Goffman, *The Ottoman Empire and early modern Europe*, Cambridge, 2002, p. 39.

505 S. J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and modern Turkey*, vol. I, 1288-1918, Cambridge, 1976, p. 42.

506 Asupra relaţiilor otomano-veneţiene din această perioadă, v. S. Carboni, *Venice and the Islamic world, 828-1797*, Paris, 2007, p. 37-44.

507 M. Ballard, *The Genoese in Aegean (1204-1566)*, in: B. Arbel, B. Hamilton, D. Jacoby, *Latins and Greeks in the Eastern Mediterranean after 1204*, London, 1989, p. 158-175; W. Miller, *The Genoese colonies*, in: W. Miller, *The Latin Orient*, Cambridge 1921, p. 50-56.

508 D. M. Nicol, *Byzantium and Venice: A Study in Diplomatic and Cultural Relations*, Cambridge/New York/New Larochelle, 1988, p. 357.

Murad, s-a arătat dispus să pună stăpînire fără întîrziere pe Constantinopol[509]. În noiembrie 1423, tînărul împărat Ioan a plecat la Veneția pentru a relua tratativele eșuate în urmă cu două decenii. A fost tratat cu respect rețineut, fără să obțină vreun angajament al gazdelor în cauza pe care o urmărea. În ianuarie 1424 a plecat de acolo spre Ungaria prin Milano, unde, din cauza piedicilor puse de italieni, a ajuns abia vara. Nici Sigismund, angajat în acel moment în grele hărțuieli cu husiții din Boemia[510], nu i-a putut spune nimic concret, în afară de sfatul de a se angaja în efortul de a uni cele două biserici, asta însemnînd, bineînțeles, recunoașterea supremației papei, ceea ce nu ar fi fost o problemă insolubilă dacă în fărîma ce mai rămăsese din imperiul ortodox nu ar fi existat o puternică atitudine anticatolică, împinsă pînă la paroxism de mitropolitul de Efes, Markos Eugenikos, care credea sincer că statul putea fi depus jertfă pe altarul credinței. La începutul lunii noiembrie, după ce trecuse prin Marea Valahie și pe la Chilia, Ioan ajunse la Constantinopol[511] la capătul unei lungi călătorii complet infructuoase. Cunoscînd rezultatul din timp, bătrînul Manuel încheiase încă în februarie un tratat cu sultanul, prin care acesta îi arenda fosta capitală imperială, împreună cu coroana de împărat, în schimbul a 100 000 de ducați[512]. În același timp, Murad a impus tratate de suzeranitate Serbiei, Valahiei și Ungariei[513], după ce învățase foarte bine de la bizantini, ca și alți sultani, arta de a băga discordia între statele din Balcani și din Occident[514]. Ioan al VIII-lea a mai întreprins numeroase alte încercări de a obține susținerea occidentalulor pentru a-și salva stăpînirea, dar, pînă la urmă,

---

509 C. W. C. Oman, *The Story of the Nations – The Byzantine Empire*, 2d ed., Oxford/London, 2009, p. 337.

510 Antonii Bonfini, *op. cit.*, p. 392-396; C. W. C. Oman, *op. cit.*, p. 337; J. W. Sedlar, *op. cit.*, p. 132.

511 D. M. Nicol, *The last centuries of Byzantium*, p. 334. Vezi și nota 443.

512 Idem, *Byzantium…*, p. 366.

513 S. J. Shaw, *History of the Ottoman Empire*, p. 47; v. și D. Goffman, *op. cit.*, p. 46.

514 J. V. A. Fine, *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century*, Michigan, 1994, p. 607.

rezultatul lor a fost dezastruos[515], atît pentru el, cît și pentru aliații săi. Aceste fapte arată foarte clar că, în anii ’20 ai secolului al XV-lea, toate deciziile privind geopolitica Dunării de Jos se aflau deja în mîinile sultanului; totodată, ele explică confuzia și lipsa de vigoare a pertractărilor ungaro-polono-lituaniene din acea vreme, atitudinea indecisă a regelui Sigismund în această chestiune și, în final, resemnarea lui cu statutul de învins.

O altă mare autoritate în cercetarea discutabilei posesiunii asupra Chiliei în secolele XIV-XV este P. P. Panaitescu. Într-o monografie foarte interesantă referitoare la Mircea cel Bătrîn, editată în 1944, el avea să afirme următoarele: „Nici un domn muntean înainte de Mircea nu a stăpînit sudul Basarabiei. Numai de la el și de la urmașii lui care au stăpînit cu întreruperi Chilia pînă la 1465, acest ținut poartă numele de Basarabia. Înainte de Mircea și pînă la 1404 Chilia a fost a genovezilor și Cetatea Albă de asemenea pînă la 1392, deci nu încape loc pentru o stăpînire munteană într-o regiune de stepă ale cărei puncte de sprijin erau în mîini streine. Titlul de stăpînitor «spre părțile tătărești» îl are Mircea și nu predecesorii săi, el nu înseamnă regiunea din Covurlui (adică nu toată partea sudică a Moldovei, cum susțineau unii istorici – *I.Ț.*), ci numai Chilia și hinterlandul ei”[516]. Numai că aceste afirmații, pe cît de serioase, pe atît de categorice, nu se sprijineau pe nici o dovadă istorică. Probabil, tocmai pentru a suplini acest neajuns, savantul avea să revină în 1958 la acest subiect, căutînd să invoce niște mărturii documentare[517]. De data aceasta, în afară de faptul că repetă argumentul invocat de Iorga cu referință la anul 1424, în încercarea de a demonstra că pe atunci cetatea s-ar fi aflat sub stă-

[515] Și fratele său, Demetrios Paleologul, a întreprins două călătorii zadarnice în Ungaria, trecînd prin sudul Moldovei, în 1423 (sau 1422) și 1434, dar se pare că acestea au avut mai degrabă un caracter personal decît politic și diplomatic: v. Sylvestros Syropoulos, *Memorii*, în „Fontes…”, IV, p. 368-369; v. și Al. Elian, *Români despre bizantini, bizantini despre români*, în „Lumea Bizanțului”, București, 1972, p. 149; E. Stănescu, *op. cit.*, p. 426.

[516] P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 277.

[517] Idem, *Legăturile moldo-polone în secolul XV…*, passim.

pînirea Țării Românești, argument care am văzut că, de fapt, este un contraargument, el insistă mai ales asupra evenimentelor din 1412, 1426 și 1429. Cel mai interesant detaliu în toată demonstrația lui este interpretarea pe care o dă tratatului ungaro-polon de la Lublau, din 15 martie 1412, care se arată cît se poate de curioasă. Textul tratatului[518] conține, cum se știe, și prevederea după care, dacă, în caz de atac al turcilor împotriva Ungariei, Alexandru cel Bun nu ar fi trecut de partea regelui maghiar, țara sa urma să fie împărțită între Polonia și Ungaria[519], celei dintîi revenindu-i jumătatea estică, cuprinzînd, în sudul Basarabiei, Cetatea Albă, iar celei de-a doua cealaltă parte, în care se afla și Chilia (*Bialograd cum aequali medietate pro supra dicto Domino Vladislavo Rege Poloniae etc. et Kilia cum alia aequali medietate pro Nobis Sigismund Rege et Coronae Hungariae maneant taliter dimiditate et divisae*)[520]. O astfel de prezumtivă atitudine a domnului moldovean Panaitescu o numește trădare. Iată ce spune el referitor la locul Chiliei în acest document: „Tratatul nu spune precis dacă orașul Chilia făcea parte din Moldova; de altfel, este foarte posibil ca în caz de război al celor doi regi cu Imperiul Otoman ei să se fi gîndit la cuprinderea acestui punct de sprijin din Țara Românească, de vreme ce Mircea cel Bătrîn era la acea dată aliatul turcilor, al sultanului Musa, ridicat în scaun cu ajutorul lui". Și încă o dată: „Tratatul nu este însă o dovadă pentru stăpînirea, la acea dată, a Chiliei de căre Moldova"[521]. Avem de a face cu un straniu procedeu de interpretare a documentului istoric: în timp ce „tratatul care urmărea să lege simultan Moldova de Ungaria și Polonia"[522], mai bine zis, să o lege și de Ungaria, deoarece de Polonia era deja

---

518 Se pare că textul tratatului a fost publicat pentru prima dată de Georg Pray în *Dissertationes istorico-criticae in annales hunnorum, avarum et hungarorum*, Vindobone, 1775, p. 146-147.

519 И. Тунманн, *Крымское ханство*, перевод 1936 г. Н. Л. Эрнст и С. Л. Белявской, Симферополь, 1991, с. 56.

520 G. Pray, *op. cit*., p. 146; *Hurmuzaki,* vol. I, partea a 2-a, București, 1890, p. 486.

521 P. P. Panaitescu, *Legăturile moldo-polone…*, p. 99.

522 Ș. Papacostea, *op. cit*., p. 422.

legată prin tratatul de vasalitate, spune clar că, dacă Alexandru cel Bun s-ar fi eschivat de la alianța antiotomană ungaro-polonă, el ar fi pierdut țara împreună cu Chilia (asupra acesteia, documentul insistă în mod expres, întrucît, așa cum am văzut, Ungaria avea un interes special pentru ea), Panaitescu susține că, în acel moment, cetatea nu s-ar fi aflat în stăpînirea Moldovei. De unde apare întrebarea firească: cum putea pierde domnul moldovean ceea ce nu-i aparținea? Referinței precise din document că Alexandru era stăpîn pe Chilia, de vreme ce se spune că trebuia să-i fie luată, istoricul îi opune părerea sa că orașul se afla, de fapt, în posesia lui Mircea, pentru că acesta era… aliatul turcilor (!?). Astfel, vedem cum o demonstrație defectuoasă îl poate pune în situație incomodă chiar și pe un mare istoric. Dîndu-și seama totuși că aceasta este o construcție șubredă, Panaitescu caută să o întărească cu alte argumente, care însă, din păcate, sînt tot atît de nesigure. Apartenența pe atunci a Chiliei la Țara Românească este dovedită, zice el, de faptul că nu este nici un izvor istoric care să arate cum a cucerit Alexandru orașul de la Mircea. Este adevărat că nu există un astfel de izvor și nici nu poate să existe cît timp nu se află nici o dovadă sigură a stăpînirii muntene asupra acelei așezări. Am observat că, în relatarea de mai sus a lui Cromer asupra locului Moldovei în relațiile ungaro-polone din 1412, Chilia nici măcar nu este menționată, ceea ce ar fi fost imposibil dacă ea ar fi avut vreo semnificație pentru aceste relații. Mai adaug că încă scrierile istorice germane și ungare din secolul al XVIII-lea, de obicei bine documentate, care scriu despre înțelegerea ungaro-polonă din 1412, nu fac nici o referință la o posibilă concurență moldo-valahă pentru cetatea Chiliei[523].

Panaitescu crede că aduce încă o dovadă neîndoielnică a stăpînirii muntene asupra Chiliei repetînd observația lui Iorga referitoare la evenimentul din 1424, adică aflarea lui Ioan al VIII-lea Paleologul în „Valahia Mare”, care însă am văzut că demonstrează foarte bine tocmai contrariul. În general, așa cum arată și o notă

523 Vezi, de ex., G. Pray, *op. cit.*, p. 126.

din studiul lui Iorga asupra celor două cetăți din sudul Basarabiei[524], cei care veneau de la Constantinopol în Moldova numeau această țară Valahia, cunoscînd însă, cel puțin unii dintre ei, că se mai numea și Moldova[525]. Cînd citim în cronica lui Sphrantzes că sultanul s-a întors în septembrie 1476 din Valahia „mai degrabă învins decît învingător (ἔτους ἐπέστρεψε πλέον νικηθεὶς ἢ νικήσας)"[526], știm în mod sigur că aici este vorba de confruntarea dintre Mehmed al II-lea și Ștefan cel Mare. Am mai văzut însă că, pentru istoriografia și cartografia medievală, numele de Valahia însemna întreg spațiul românesc, de aceea raportarea lui doar la Țara Românească, așa cum se face de obicei în scrierile istorice românești actuale, nu este deloc îndreptățită[527]. Și tot atît de bine cunoscut e și faptul că prin Valahia Mare din nordul Dunării s-a înțeles, de cele mai multe ori, Moldova, așa cum se constată în

---

[524] N. Iorga, *Studii istorice*., p. 90, nota 6: „În 1427, Schiltberger trecu, venind din Constantinopole, prin un castel, care se cheamă Chilia și «chiar acolo se varsă Dunărea în mare (sic)», apoi prin «orașul ce se cheamă în nemțește Weisseztadt (Cetatea-Albă), care e în Valachia». Vezi toată bucata respectivă de text a lui Johann Schiltberger în *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, p. 31. De fapt, numele Valahia, pentru Moldova, era obișnuit în epocă, întîlnindu-se mai des la poloni și în actele cancelariei papale; cum am mai spus, polonii îl utilizau, de regulă, în paralel cu acela de Moldova: v. I. Minea, *op. cit*., p. 12; V. Spinei, *Moldova*…, p. 51-52, 54-55; idem, *Terminologia politică a spațiului est-carpatic*, în „Universa Valachica", p. 301-302. Vezi și referințe la hărți cu numele de Valahia pentru Moldova: M. Popescu-Spineni, *op. cit*., vol. I, p. 80, 95, 100 ș.a.

[525] Umanistul italian Francesco Filelfo, care făcea pe atunci servicii diplomatice împăratului bizantin Ioan al VIII-lea Paleologul, spunea că Asprocastron, prin care el a trecut de două ori în anii 1423-1424, „e așezat în Moldova la Euxin" (*Id enim oppidi in Moldavia est positum ad Euxinum*): v. Ș. Papacostea, *Un umanist italian*…, p. 45. Despre Moldova știau, bineînțeles, și alți istorici bizantini, după cum arată Cantemir în repetate rînduri.

[526] Georgios Sphrantzes, *Memorii*, p. 442-443; și Георгий Сфрандзи, *Хроника*, XLVII, 6.

[527] Astfel, comentînd fragmentul menționat mai sus din G. Sphrantzes, care conține numele Μεγάλη Βλαχία, Ș. Papacostea construiește formula „Marea Țară Românească (Megali Vlahia)", de unde ar reieși că Valahia poate însemna doar Țara Românească: Ș. Papacostea, *Un umanist italian*…, p. 41. Aceeași expresie și la C. Rezachevici, *Istoria popoarelor vecine și neamul românesc în Evul Mediu*, București, 1998, p. 42.

scrierile bizantine și de altă origine din acea vreme, ca și în hărțile care vor apărea mai apoi pe parcursul veacurilor. Unele studii recente de topografie istorică au putut constata: „Impresia unor istorici (ref. la B. P. Hasdeu, N. Iorga, Șt. Gorovei, Ș. Papacostea – *I.Ț.*), după care «Valahia Mare» ar fi desemnat de la început doar Țara Românească, iar cea «Mică» doar Moldova este infirmată de nenumărate atestări ale situației inverse”[528].

Dar, întrucît era stabilit fără putință de tăgadă că, la sfîrșitul domniei lui Alexandru cel Bun, Chilia era cuprinsă în hotarele Moldovei, Panaitescu este pus în situația de a demonstra cum a ajuns domnul moldovean în posesia ei. „Împrejurările în care, zice el, Moldova a cucerit Chilia de la munteni sînt totuși clare, numai că istoricii care urmăresc anume hipoteze n-au vrut să ție seamă de spusa limpede a izvoarelor”[529]. În realitate, el nu poate cita nici un izvor cît de cît explicit în această privință, invocînd în schimb drept argument în favoarea părerii sale lupta pentru putere din Țara Românească de la 1426 dintre Dan al II-lea și Radu Prasnaglava, în care erau implicați ungurii și turcii, după care istoricul trage concluzia de rigoare: „Este evident că domnul Moldovei se folosise de luptele pentru tron în țara vecină, de intervenția turcilor, pentru a pune mîna pe Chilia”, afirmație care se înțelege că nu poate dovedi nimic. Situația reală era mult mai simplă decît construcțiile artificiale referitoare la anii 1424 și 1426: dacă, în 1429, Moldova stăpînea în mod sigur Chilia, asta se datora nu cuceririi ei în 1426 de la munteni, ceea ce, s-a văzut, este imposibil de dovedit, ci faptului că rămăsese în posesia Moldovei din 1412 și din 1408, așa cum demonstrează foarte clar documentele istorice, și poate chiar mai dinainte, după cum arată unele cercetări mai noi[530]. În sfîrșit, Panaitescu zăbovește și asupra pertractărilor din anul 1429 prin prisma legăturii lor cu problema Chiliei. El zice că, la Łuck, cei trei monarhi „hotărăsc ca orașul Chilia să fie restituit

---

528 *Tezaurul toponimic al României*, p. XXV.

529 P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 100.

530 Fl. Constantiniu, Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 1139.

Țării Românești de către moldoveni"[531]. Or, Iorga demonstrase prin referințe generoase la surse că acolo se decisese cu totul altceva, și anume ca cetatea să fie dată Ungariei, așa cum vor arăta și unele cercetări mult mai apropiate de zilele noastre[532]. Deci, ca și în cazul tratatului din 1412, Panaitescu atribuie documentului istoric cu totul alt conținut decît avea acesta de fapt. Și iarăși, spre deosebire de Iorga, care arătase cît se poate de convingător și, de data aceasta, prin trimitere la surse că, în 1429, domnul muntean Dan întreprinsese o razie de jaf în sudul Moldovei, inclusiv în apropiere de Chilia (*circa castrum Kylia*), fără să încerce a cuceri cetatea, Panaitescu evită să vorbească de „prădăciuni", ținînd în schimb să sublinieze că „Dan II atacă atunci Chilia"[533], chiar dacă, în altă parte, tot el susține cu tărie că, pe vremea lui Mircea, între Moldova și Țara Românească „n-au fost rivalități teritoriale"[534].

Astfel, toată demonstrația lui Panaitescu în favoarea stăpînirii muntene asupra Chiliei se arată complet lipsită de credibilitate.

Cei mai mulți istorici care au scris în ultimii 50-60 de ani despre cetatea aceasta de la Dunăre ca posesiune a Țării Românești s-au bazat în cea mai mare parte pe faptele invocate de Iorga și de Panaitescu și pe interpretările lor[535], tocmai de aceea examinarea atentă a părerii celor doi mari istorici face superflue referințele la cei care îi repetă. Doar cîteva detalii ar mai putea fi adăugate, care

531 P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 100.

532 Fl. Constantiniu, Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 1129-1140; Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 422-423.

533 P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 101.

534 Idem, *Mircea cel Bătrîn*, p. 224.

535 Vezi doar cîteva luări de atitudine în această chestiune: C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 211, 214-216; Gh. Brătianu, *op. cit.*, p. 254; Șt. Gorovei, *op. cit.*, p. 46; C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 221; Șt. Ștefănescu, *Țara Românească de la Basarab I „Întemeietorul" pînă la Mihai Viteazul*, București, 1970, p. 54-55; N. Constantinescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1981, p. 86, 140-141, 151; R. Șt. Vergatti, *Dobrogea lui Mircea cel Mare*, în „Mircea cel Mare, scutul Europei", București, 2009, p. 634; П.Ф. Параска, *Внешняя политика Молдавии в первой трети XV в.*, în: „Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества (последняя треть XIV – начало XIX в.)", Chișinău, 1987, p. 45; I. Chirtoagă, *Tîrguri..*, p. 68; idem, *Evoluția semnificației teritoriale a noțiunii Basarabia*, în RIM, V, 1994, 2(18), p. 9 etc., etc.

însă, vom vedea, nu pot schimba cu nimic concluzia că toate încercările care s-au făcut pentru demonstrarea stăpînirii muntene asupra Chiliei au fost zadarnice. Astfel, de exemplu, Ș. Papacostea va încerca să explice și el cum se făcuse că, spre finele domniei lui Alexandru cel Bun, Chilia se afla tot în posesia acestuia. Față de Panaitescu, care afirmase mult mai devreme că domnul moldovean ar fi cucerit cetatea de la munteni în 1426, Papacostea zice că asta s-a întîmplat în 1428, dar, ca și cel cu care este doar pe jumătate de acord, nu poate aduce nici el vreo dovadă că ar fi fost tocmai așa, mulțumindu-se să spună, lucru normal cînd nu sînt argumente, că asta a avut loc „în împrejurări pe care nu le cunoaștem"[536]. La sfîrșit, voi aduce un exemplu foarte instructiv cum se încearcă uneori a scoate din izvoarele istorice informația pe care ele nu o au. Astfel, simplul fapt că printre membrii sfatului domnesc al lui Mircea cel Bătrîn figura un anume „Iarcîn namestnic" a fost interpretat la un moment dat ca dovadă că acest „namestnic" ar fi fost un fel de guvernator al Dunării de Jos, de unde concluzia că această regiune, împreună cu Chilia, făceau parte din Țara Românească[537]. Este vorba de un hrisov din 11 mai 1409, prin care domnul „scutește satul Pulcouți, al mănăstirii Strugalea, de slujbe și dăjdii, în afară de oastea cea mare", după care, așa cum se obișnuia la alcătuirea și aprobarea unor astfel de documente, sînt menționați, în ordine, cei prezenți atunci în sfatul domnesc: „Radul ban, jupan Dragota, Stanciul, fiul lui Barbul, Radul, fiul lui Stan, Șerban vistier, Iarcîn namestnic, Costel cel Negru și jupan Bealota și Manciul vistier și Baldovin logofăt"[538]. Nimic altceva nu se spune în hrisov despre namestnicul Iarcîn. I-o fi sugerat ceva special istoricului numele aparent neromânesc Iarcîn, presupus poate ca fiind tătăresc (dacă nu va fi fost, mai degrabă, ortografiat greșit)? Oricum, este clar că

---

536 Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 429.

537 C. C. Giurescu, *Istoria pescuitului și a pisciculturii în România*, I, București, 1964, p. 90-94.

538 *DRH, B*, I, p. 77. Nu se cunoaște nimic concret nici despre acest sat și nici despre mănăstire. Predomină părerea că mănăstirea s-ar fi aflat cîndva pe locul actualei mănăstiri Glavacioc din județul Argeș.

avem de a face cu un caz regretabil de interpretare excesiv de liberă și complet nejustificată a documentului istoric.

Totuși trebuie să reținem că istoriografia contemporană nu este cvasiunanimă în susținerea ideii că, la începutul secolului al XV-lea, Chilia ar fi facut parte din Țara Românească. Astfel, studiul bine documentat al lui Fl. Constantiniu și Ș. Papacostea demonstrează că „în 1412, ca și în 1411, Chilia apaținea… Moldovei”[539].

Ultimul episod al discuției privind stăpînirea munteană a Chiliei este legat de evenimentele petrecute în Moldova și de relațiile moldo-ungare în anii 1447-1448, mai ales cu referință la locul lui Iancu de Hunedoara în aceste relații. Atît în timpurile mai vechi cît și în zilele noastre, s-au manifestat două interpretări ale acestui moment istoric. Istoricii care nu au putut vedea niciodată Chilia secolului al XV-lea în afara Țării Românești au susținut că, atunci, cetatea ar fi fost reîntoarsă muntenilor. Și asta sfidînd sursele istorice care arată limpede că, atunci, cetatea fusese luată de unguri: *дадє Пєтръ Кєлєю град Угром*, se spune în *Cronica slavo-moldovenească* de pînă la 1504 (așa-zisa *Voskresenskaia*); *Пєтръ жє воєвода… прѣдадє Килиѫ град Угром*, citim în *Prima cronică de la Putna*; *И дадє он Кєлию град Угром*, aflăm în sfîrșit din cea de-a doua *Cronică de la Putna*[540]. Cei pe care, dimpotrivă, patriotismul nu i-a împiedicat să încerce o abordare detașată a problemei, pornind de la datele sigure ale surselor istorice, au demonstrat că, de fapt, la acea vreme, Chilia a intrat sub stăpînirea Ungariei, chiar dacă acolo s-au putut afla uneori și trimiși ai domniei muntene, lucru firesc de vreme ce aceasta era vasală a coroanei ungare. Iorga, de exemplu, scria, în urmă cu o sută de ani, că „prin cedarea de către Petru Vodă, … Chilia intră în stăpînirea ungurilor lui Ioan Huniady, al cărui sprijin sau a cărui îngăduință erau de nevoie pentru

---

539 Fl. Constantiniu, Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 1139.

540 *Славяно-молдавские летописи XV-XVI вв.*, Москва, 1976, c. 59, 62, 68. Tocmai aceste referințe îl vor face mult mai tîrziu pe Nicolae Costin să consemneze: „Iară Pătru vodă, după ce au dat cetatea Chiliei ungurilor, cum scrie Letopisățul țărîi noastre…”: Nicolae Costin, *Scrieri*, I, Chișinău, 1990, p. 128.

ca să poată domni cineva în Moldova"[541]. Mai devreme, Xenopol constatase: „Pentru a mulțumi lui Huniade despre așezarea lui în domnia Moldovei, Petru dă cetatea Chilia ungurilor", constatare a cărei amărăciune o va îndulci adăugînd că „Huniade o dăduse rudeniei sale Dan al III-lea, domnul Munteniei"[542]. Cercetările mai noi au ignorat astfel de sentimentalisme, demonstrînd că, de fapt, trecerea Chiliei din posesia Moldovei în cea a Ungariei a fost determinată de două dorințe care au venit una în întîmpinarea celeilalte: pe de o parte, nevoia voievodului moldovean Petru al II-lea[543] de a obține sprijinul lui Iancu de Hunedoara, conducătorul de atunci al Ungariei, pentru a cîștiga domnia, împotriva atitudinii Poloniei, care avea un alt pretendent, iar de altă parte, tendința mult mai veche a statului ungar de a ține sub stăpînire Dunărea de Jos, inclusiv efortul de a-și asigura accesul spre Marea Neagră prin această cetate[544], în condițiile în care puterea domnească în Moldova era foarte slabă, iar Turcia tindea să aservească și această țară, după ce Muntenia fusese forțată să-i plătească tribut. Încă Bonfinius relata pe larg despre lupta disperată a regatului ungar în anii '40 ai secolului al XV-lea pentru a-și asigura dominația în nordul Peninsulei Balcanice[545], ceea ce demonstrează că ocuparea Chiliei de către Iancu de Hunedoara nu era decît una din măsurile chemate să asigure succesul acestei politici militare. „La începutul anului 1448, scrie Ș. Papacostea despre atitudinea lui Iancu în

541 N. Iorga, *Basarabia noastră*, p. 154.

542 A. D. Xenopol, *op. cit*., p. 141, 253.

543 Cedarea lui Petru al II-lea îi era cunoscută și lui J. Thunmann, care consemnează: „În 1448, Petru a predat Chilia ungurilor": *op. cit*., p. 56. Această scriere, extrem de prețioasă în unele locuri, conține însă numeroase inadvertențe privind istoria Basarabiei, astfel find afirmația lipsită de suport documentar cum că, în 1396, regele Ungariei, Vladislav, ar fi dăruit toată această provincie dintre Prut și Nistru domnului muntean Vlad, apoi altele privind relațiile ungaro-moldo-polone în 1412, evenimentele din 1434 (1435) din Moldova, referința la stăpînirea Basarabiei de către „Dracula" în anii 1469-1474 și predarea ei în 1474 lui Mehmed al II-lea etc.

544 Vezi despre aceasta și un studiu mai vechi: Gh. Brătianu, *op. cit*., p.237 și, mai ales, 271, unde precizează că „cetatea făcea parte din sistemul de apărare dunărean destinat să protejeze Ungaria de invazie" – bineînțeles, otomană.

545 Antonii Bonfinii, *op. cit*., p. 468-480.

această chestiune, după ce a întreprins o expediție în Valahia, unde a instalat un voievod favorabil politicii sale, el a extins această acțiune în Moldova, unde l-a ajutat pe pretendentul Petru să obțină demnitatea supremă; ca preț pentru acest ajutor, voievodul moldovean a cedat Chilia lui Iancu de Hunedoara, care a instalat acolo o garnizoană”[546]. Această explicație este confirmată de Cromer, care zice astfel: *Stephano & Elie fratribus palatinis uita defunctis, huic quidem Romanus, illi uero Petrus filii in dominatu successerant: ex his Petrus Ioannis Huniadis, qui Vngariam pro Ladislao rege gubernabat, ope fretus Romanum eiecit. Erat autem Romanus consobrinus Cazimiri regis. Eiectus in Podoliam profugit*[547]. Cînd, peste doi ani, Bogdan al II-lea își va revendica dreptul la tronul Moldovei, împotriva concurentului Petru Aron, va solicita și el susținerea conducătorului Ungariei, depunînd jurămînt de credință și angajîndu-se să nu pretindă Chilia. În sfîrșit, cînd, în 1465, Ștefan cel Mare va recuceri cetatea, el o va lua de la unguri[548], fapt care a avut drept consecință expediția din 1467 a lui Matei Corvin în Moldova ce urmărea recuperarea cetății și pedepsirea făptașului, pe care, în virtutea relațiilor moldo-ungare anterioare[549], regele maghiar și-l considera vasal, ceea ce însă nu s-a putut întîmpla din cauza

---

546 Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 433; v. și *Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества (последняя треть XIV – начало XIX в.)*, Кишинев, 1987, c. 62-63. Și Al. Elian observă în treacăt că Petru „dăduse ungurilor Chilia”: notă în S. Runciman, *Căderea Constantinopolului,* p. 98. A se vedea și Fr. Pall, *Stăpînirea lui Iancu de Hunedoara asupra Chiliei și problema ajutorării Bizanțului*, în SRI, XVIII, 1965, p. 619-638.

547 Martini Cromeri, *op. cit.*, p. 333.

548 Mențiunea lui Chalcocondylas cum că, la 1462, cînd Ștefan cel Mare încercase să recucerească cetatea Κελλίον, aceasta ar fi aparținut lui Vlad Țepeș, este imposibil de admis, întrucît sursa respectivă leagă evenimentul de un război inexistent între cei doi domni, conținînd totodată și alte inexactități, ca, de ex., relatarea după care domnul moldovean ar fi trimis o solie la sultanul Mehmed cu invitația de a-l ataca pe Vlad: Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, București, 1958, p. 286. Deși susține și el ideea unui diferend, deci nu chiar război, între cei doi domni în 1462, Iorga spune clar, chiar repetat, că atunci Ștefan a luptat, de fapt, împotriva ungurilor: N. Iorga, *Studii asupra Chiliei și Cetății Albe*, p. 126-127; idem, *Istoria românilor*, vol. IV, p. 99.

549 Despre aceste relații, vezi și L. Șimanschi, *O cumpănă a copilăriei lui Ștefan cel Mare: Reuseni, 15 octombrie 1451*, în AIIA(X), 1982, p. 191-198.

rezistenței moldovenilor[550], pe care invadatorul nu o luase în calcul. Există o informație documentară foarte interesantă din 1448 care se referă indirect și la chestiunea Chiliei. În acel an, Iancu de Hunedoara, odată cu luarea în stăpînire a Chiliei, și-a însușit și posesiunile muntene Făgăraș și Amlaș, ceea ce l-a determinat pe Vlad Țepeș să protesteze astfel: „Căci nu-i ajunge gubernatoria țării ungurești ci trimite să-mi ia ocina mea adevărată și țărișoara mea Făgărașul și Amlașul și se muncește cu rău asupra mea"[551]. Nu există însă nici măcar o aluzie de nemulțumire față de ocuparea maghiară a Chiliei, ceea ce arată limpede că muntenii nu aveau nici un fel de pretenții asupra acestui oraș[552].

Episodul 1447-1448 se înscrie în mod firesc în tradiția orientală a politicii externe a Ungariei, care datează încă din secolele XI-XII și care a avut mai multe momente de expansiune, ca cele din prima jumătate a secolului al XIII-lea, cînd, odată cu afirmarea prezenței militare la sud și la est de Carpați, a fost încercată și o catolicizare a populației de aici, apoi, peste un secol, campania dusă din inițiativă proprie sau împreună cu polonii pentru îndepărtarea tătarilor din aceste teritorii[553], determinată și de dorința de a lua sub control pri-

---

550 Antonii Bonfinii, *op. cit.*, p. 546-547.

551 I. Bogdan, *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul în secolele XV și XVI*, București, 1902, p. 60.

552 Nu este deloc lipsit de interes faptul că istoriografia maghiară din secolul al XVIII-lea, și odată cu ea cea germană, arată că, pînă în momentul cînd Ștefan cel Mare a reîntors Chilia la Moldova, aceasta aparținea Munteniei. Citîndu-l pe G. Pray (*Dissertationes*..., p. 141), L. A. Gebhardi susține greșit cum că cetatea ar fi fost cucerită de la moldoveni de Vlad Țepeș: L. A. Gebhardi, *op. cit.,* p. 326; v. și trad. rom., p. 80. Aceste afirmații reamintesc mirarea lui Cantemir că unele hărți ungurești includeau Chilia în Muntenia. Dacă este adevărat, cum zice Gebhardi, că istoricii care relatează acest fapt l-ar fi luat din cronicile valahe, asta ar însemna că au existat astfel de cronici, care însă au dispărut. Locurile respective din *Analele* lui Pray nu conțin însă nimic altceva decît referințe la Cantemir.

553 Ș. Papacostea, *Geneza statului*..., p. 39, 70-71; idem, *Triumful luptei pentru neatîrnare: întemeierea Moldovei și consolidarea statelor feudale românești*, în „Constituirea statelor feudale românești", p. 170-172. Aceste incursiuni s-au produs în cadrul mult mai larg al relațiilor politice din Europa de Est, în care erau antrenate Ungaria, Polonia, Lituania, Hoarda de Aur și papalitatea: v. V. Spinei, *Moldova*.., p. 307-310 și urm.

mele formațiuni statale din acest spațiu[554]. Nereușind să-și asigure suzeranitatea asupra tînărului stat moldovenesc în primele decenii ale existenței acestuia, Ungaria nu va renunța totuși la această intenție, căutînd totodată să-și extindă influența și la Dunărea de Jos. Astfel, în 1358, Ludovic de Anjou îi va încuraja pe negustorii brașoveni să facă negoț liberi și nestingheriți în locul unde Siretul se varsă în Dunăre (*ubi fluvius Zereth nominatus similiter in ipsum Danobium cadunt, transire possitis libere et secure*)[555] și, bineînțeles, mai departe spre delta rîului[556], iar în 1374 avea să încerce să aservească politic Moldova, cam pe atunci efectuînd o campanie similară și în Țara Românească[557]. În 1368, el va înnoi și lărgi considerabil privilegiul din 1358 prin colaborarea cu principatul tătăresc al lui Dimitrie din nordul gurilor Dunării[558]. Privilegiul comercial pe care Ludovic îl acordase genovezilor în 1379, pentru ca aceștia să poată pătrunde liber pînă la Orșova și de acolo, pe uscat, pînă la Timișoara și Buda[559], arată că, de fapt, în acel moment, Ungaria controla tot cursul inferior al Dunării. În 1395, Sigismund exercita o ofensivă dublă la est de Carpați, una economică pentru confirmarea privilegiului din 1358[560] și alta militară ce urmărea transformarea Moldovei în vasală a coroanei ungare[561]; în aceeași perioadă va întreprinde o expediție și în Țara Românească.

---

554 Vezi, de ex., R. Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970, p. 240-242; și V. Spinei, *op. cit.*, p.314-315, 321-322, 359-360.

555 *Hurmuzaki,* I, partea 2, p. 58; v. și Al. Gonța, *Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania în secolele XIII-XVII.* Ediție, prefață, bibliografie și indice de Ioan Caproșu, București, 1989, p. 53.

556 A se vedea mai pe larg relativ la relațiile româno-ungare din această perioadă și mai ales despre problema stăpînirii asupra drumului Brăilei, M. Holban, *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV*, București, 1981, p. 148-154.

557 După unele observații, Ludovic ar fi invadat Moldova cel puțin de patru ori și Valahia de șapte ori: P. F. Sugar, P. Hanák,T. Frank, *A history of Hungary*, Bloomington, 1994, p. 40.

558 Al. Gonța, *op. cit.*, p. 39, 54.

559 V. Eskenasy, *op. cit.*, p. 2057.

560 *Hurmuzaki,* p. 366, 369, 372; v. și Al. Gonța, *op. cit…*, p. 39.

561 N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 55-57. Despre relațiile Ungariei cu Moldova la sfîrșitul secolului al XIV-lea, v. și scrierea mai veche a lui J. G. Mailaith, *Geschichte der Magyaren*, I, [reprint 2008], p. 116-117.

Desfășurarea paralelă a unor astfel de acțiuni avea o motivare logică, întrucît, ca și în cazul privilegiilor acordate negustorilor lioveni (bineînțeles, la insistența Poloniei) de către Alexandru cel Bun și reînnoite apoi de cîteva ori pe parcursul secolului al XV-lea, încurajarea comercianților brașoveni și, în genere, a tuturor supușilor unguri care aveau interese de acest gen în Țara Românească și în Moldova urmărea asigurarea cel puțin a influenței, dacă nu chiar totdeauna a suzeranității, coroanei maghiare în spațiul românesc[562]. Dacă, pe timpul lui Alexandru cel Bun, în pofida unor eforturi repetate și foarte insistente, cum a fost tratatul de la Lublau, care fusese, de fapt, o „încercare de a restaura suzeranitatea ungară asupra Moldovei”[563], Sigismund nu a reușit să pună stăpînire măcar pe o parte a acestei țări și, în cel mai rău caz, pe Chilia, mai tîrziu, ca urmare a luptelor pentru putere dintre urmașii lui Alexandru, această cetate va deveni posesiune maghiară, odată cu intrarea țării sub suzeranitatea Ungariei. În general, se pare că influența Ungariei la Dunărea de Jos, atunci cînd această zonă nu era controlată de forțe pe care ea nu le putea domina, a fost mai mare decît se vede în literatura noastră istorică, deși este adevărat că nu au lipsit cu totul observațiile pertinente că orientarea în direcția Mării Negre a fost o constantă a politicii Ungariei în secolele XIV-XV[564]. Este semnificativ, în acest sens, faptul că, la începutul anului 1418, atunci cînd pe tronul Moldovei se afla un domn care nu era dispus nici o clipă să recunoască pretențiile Ungariei asupra Chiliei, reprezentanții Chiliei și Cetății Albe la conciliul de la Konstanz erau considerați ca fiind membri ai delegației regelui ungar[565].

---

562 R. C. Frucht, *Eastern Europe: an introduction to the people, lands and culture*, Santa Barbara, 2005, p. 746. Aceste relații „cu marile puteri din Europa Centrală și de Est, conchide autorul, au contribuit la consolidarea principatelor și perpetuarea existenței lor ca țări aparte cu interesele lor proprii, chiar dacă aveau aceeași populație și un sistem bizantin al bisericii și al statului”.

563 Fl. Constantiniu, Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 1132.

564 Ș. Papacostea, *Ungaria și Marea Neagră în secolul al XIII-lea*, în: Ș. Papacostea, *Studii de istorie românească*.., p. 11.

565 *Hurmuzaki*, p. 497. Între altele, în cronica lui Ulrich von Richental, scrisă pe la 1420-1430 și care relatează despre Conciliul de la Konstanz, Moldova este numită „die grosse Walachei”: v. *Tezaurul toponimic al României,* p. XXIX.

În general, nu trebuie uitată nici o clipă influența reală a Ungariei la Dunăre, ca și a Turciei cu începere de la 1389, atunci cînd în discuție se află capacitatea țărilor române de a se manifesta aici. Ușor explicabil, istioriografia română s-a lăsat atrasă mereu de predispoziția de a supralicita rolul lor, și în special al Țării Românești, la Dunărea de Jos. Între altele, s-a observat dorința istoricilor de a minimaliza sau chiar de a ignora faptul aflării Munteniei sub suzeranitate ungară. Or, regatul arpadian este prezent în afara arcului carpatic și la Dunăre încă în secolul al XI-lea, iar primele incursiuni ale ungurilor pînă în Balcani au avut loc, așa cum notarul anonim al regelui Bela relatează cu destule amănunte, încă la sfîrșitul secolului al IX-lea[566]. Pe cea mai mare durată a secolului a XII-lea și în primele decenii ale secolului al XIII-lea, apoi mai tîrziu, după retragerea treptată a tătarilor, teritoriul sud-carpatic s-a aflat sub controlul regilor unguri. Încă de la mijlocul secolului al XII-lea, ei țînteau mult mai departe, la sud de Dunăre, așa încît împărații bizantini trebuiau mereu să ia măsuri pentru descurajarea ofensivei maghiare în această direcție, între care și atacuri masive împotriva ungurilor pe malul stîng al fluviului, relatate în repetate rînduri de sursele bizantine[567]. Afirmarea prezenței Ungariei la sud de Carpați, dar mai ales dorința de expansiune spre sud-est, la Dunărea de Jos și la Marea Neagră, s-au datorat, în mare măsură, cruciadei a patra[568], care, deviind, a avut drept principal rezultat cucerirea Constantinopolului (1204). Această situație a favorizat, la rîndul ei, succesele obținute de regele Andrei al II-lea, cu ajutorul cavale-

---

[566] *Fontes historiae daco-romanorum/Izvoarele istoriei românilor, vol. I, Gesta hungarorum/Faptele ungurilor*, trad. de G. Popa-Lisseanu, București, 1934, p. 104-112. Aceste incursiuni la sud de Dunăre sînt menționate și în alte surse ungurești, ca, de ex., în cronica lui Simon de Keza: G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor, vol. IV, Cronica ungurilor de Simon de Keza*, București, 1935, p. 39, 87, 92.

[567] De ex., *Fontes historiae daco-romanae*, III, p. 236-241, 246-247, 411; Никита Хониат, *История…*, том I, с. 22-23, 117-118, 127-128, 159-163, 168-169, 193-201; John Kinnamos, *The Deeds of John and Manuel Comnenus*, transl. by Ch. M. Brand, New York, 1976, p. 76-78; G. Popa-Lisseanu, *op. cit.*, p. 158-159; v. și P. Diaconu, *Les Coumans au Bas-Danube…*, p. 94, 102-103; F. Curta, *Southeastern Europe in the Middle Ages, 500-1250*, Cambridge/New York, 2006, p. 314-317.

[568] Ș. Papacostea, *op. cit.*, p.11.

rilor teutoni, în lupta împotriva cumanilor în anii 1211-1225[569], acțiune reluată, în cu totul alt context (vizînd de data aceasta și nevoia îndepărtării pericolului mongol), de Bela al IV-lea, cu concursul cavalerilor ioaniți, în 1247 și 1254[570], astfel Ungaria asigurîndu-și accesul la Dunărea inferioară și la Marea Neagră[571]. Chiar dacă reluarea ofensivei tătaro-mongole, după 1260, dublată de o incursiune a bulgarilor la nordul Dunării, a determinat retragerea temporară a ungurilor de pe cursul de jos al fluviului, totuși ei au rămas prezenți în dreapta Oltului și în Țara Severinului, ca și pe cele două maluri ale Dunării, de la Vidin pînă la vărsarea Moravei în Dunăre și chiar mai departe pînă dincolo de Sirmium. De altfel, la scurt timp după această repliere, ei vor întreprinde unele acțiuni pentru recîștigarea pozițiilor pierdute la Dunărea de Jos. Cu excepția unor momente rare și de foarte scurtă durată, ca cel din 1330, de altminteri învăluit în legendă (ca și în cazul bătăliei de la Rovine, nu se cunoaște nici măcar locul consumării evenimentului), în secolul al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al XV-lea, statutul feudo-vasalic al Țării Românești față de Ungaria a fost un fenomen permanent. Este foarte instructivă în acest sens observația lui Cantemir, pe care am menționat-o în capitolul precedent, referitoare la hărțile medievale ungurești care includeau Cetatea Albă și Chilia în cadrul Munteniei, iar aceasta, ca vasală a coroanei maghiare, era cuprinsă, bineînțeles, în frontierele Ungariei[572]. Este evident că, în

---

569 Vezi J. Ch. Engel, *Geschichte des ungrischen Reichs*, I, Wien, 1834, p. 314-317; M. Holban, *Despre aria de întindere a cavalerilor teutoni din Țara Bîrsei*, în: M. Holban, *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV*, p. 9-48; Cf. V. Spinei, *The Romanians and the Turkic nomads north of the Danube Delta from the Tenth to The Mid-Thirteenth Century*, Leiden, 2009, p. 146-147; *Histoire de la Transylvanie*, p.181, 188.

570 P. F. Sugar, P. Hanák,T. Frank, *op. cit*, p. 28. Se pare însă că, judecînd după unul din ultimele stiudii asupra acestei chestiuni, acordul ungaro-ospitalier din 1247 nu a mai ajuns să fie pus în practică: I.-A. Pop, *Noi comentarii asupra Diplomei cavalerilor ioaniți (1247) și a contextului emiterii sale*, în „Românii în Europa medievală…", p. 242.

571 Ș. Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea. Între cruciată și Imperiul mongol*, București, 1993, p. 31-34, 66, 138, 140-141.

572 Dimitrie Cantemir, *Istoria Imperiului Otoman*, partea I, București, 1876, p. 177.

asemenea situație, inițiativele politice ale domnilor munteni în afara țării erau serios îngrădite. Și, dimpotrivă, cînd regii maghiari au dorit să pună stăpînire pe Moldova sau pe o parte a ei, de exemplu, pe Chilia, niciodată nu și-au pus problema să ceară și asentimentul domnilor munteni pentru realizarea unor astfel de intenții.

Există încă un lucru foarte important și care, tocmai de aceea, merită să fie examinat atunci cînd discutăm chestiunea stăpînirii muntene – sau, mai degrabă, a lipsei acesteia – asupra Chiliei. Este vorba de reprezentarea sudului Basarabiei în cartografia istorică. Lăsînd la o parte, poate, două-trei excepții, cu totul nesemnificative, fiind vorba de informații lapidare și confuze, hărțile istorice europene apărute în Evul Mediu românesc nu arată că extremitatea sudică a spațiului pruto-nistrean ar fi făcut parte din Țara Românească[573]. În general, această percepție este caracteristică pentru întreaga cartografie istorică, deci și pentru hărțile de mai tîrziu, cu excepția unor construcții indigene, ca expresie a preluării necritice a informației derutante din acea parte a istoriografiei care susține ideea unei astfel de stăpîniri. În plus, de regulă, pe hărțile care cuprind și partea de jos a spațiului dintre Prut și Nistru, regiunea pe care ele o desemnează cu numele de Basarabia este amplasată în

---

573 Tocmai de aceea, e complet greșit să se mai susțină și astăzi – evident, doar în baza unei atitudini necritice față de scrierile dedicate acestui subiect – că „apartenența sudului Moldovei la Țara Românească a fost o realitate istorică, înregistrată de hărți…": *Tezaurul toponimic al României*, p. LXIX. Aparent, ca o excepție de la regula după care cartografia istorică nu plasează sudul sau sud-estul Moldovei în cadrul Munteniei, se înfățișează o hartă a lui Alain Manesson Mallet din secolul al XVI-lea (v. I. Ciortan, M. Radu, O. I. Penda, *op. cit*., p. 120-121), dar, dincolo de faptul că întreaga informație cartografică a acestei surse este prea sumară și de aceea confuză, însuși faptul că spațiul sudic al teritoriului pruto-nistrean este desemnat în același timp cu trei horonime – Basarabia, Moldova și Valahia – demonstrează clar că ea nu poate fi luată în calcul. Ideea că Valahia s-ar fi întins pînă în stînga locului de vărsare a Prutului în Dunăre este vag exprimată și într-o hartă din 1603 a lui Arnoldo di Arnoldi, ceea ce nu poate însă impune nici o concluzie principială, cu atît mai mult cu cît, se știe prea bine, la acea dată, teritoriul respectiv nu avea cum să facă parte din Valahia. Și, în sfîrșit, chiar dacă ar exista vreo hartă care ar arăta clar că, pînă la anul 1400 sau după acea dată, sudul Basarabiei era parte a Țării Românești, ea nu ar dovedi nimic, cît timp nu există nici un document istoric, nici o relatare sigură din acea vreme că tocmai așa a fost.

colțul sud-estic al acestui teritoriu, fiind astfel despărțită de Țara Românească de o fîșie întinsă pe malul stîng al Dunării, de la Siret și pînă la delta dunăreană. Este de la sine înțeles că, dacă ar fi existat vreodată o posesiune munteană în sudul Basarabiei, aceasta trebuia să înceapă din locul vărsării Prutului în Dunăre și să se fi întins de aici măcar spre răsărit, dacă nu și spre apus.

Astfel, examinînd toate pledoariile în favoarea ideii unei stăpîniri muntene asupra Chiliei, fie că acestea încearcă să se întemeieze pe referințe la izvoare istorice, fie că, dimpotrivă, au, mai degrabă, un caracter declarativ, pledoarii care vizează o perioadă de un veac, din a doua jumătate a secolului al XIV-lea și pînă la mijlocul secolului al XV-lea, am putut constata că nu există nici o dovadă sigură că ar fi existat vreodată o astfel de stăpînire. Asta înseamnă că numele de Basarabia cu referință la teritoriul pruto-nistrean nu a apărut de la dinastia Basarabilor din Țara Românească.

De aici nu decurge însă, ca alternativă, convingerea că, în toată perioada aceasta de un secol, Chilia ar fi fost posesiune moldovenească. Bineînțeles că nu avem o serioasă motivare documentară pentru convingerea că întreaga regiune de la nordul gurilor Dunării s-ar fi aflat sub autoritatea domnilor moldoveni încă de pe la 1378-1380[574] și nici în ce privește aflarea Chiliei sub stăpînirea

---

574 Vezi V. Spinei, *Universa Valachica*, p. 334; idem, *Moldova*…, p. 384. În cea de-a doua lucrare (p. 380, 385), autorul susține clar că toată extremitatea sudică a Basarabiei, deci și Chilia, făcea parte din Moldova îndată după 1369, cînd în spațiul dintre Prut și Nistru încetase emiterea monedelor tătărești. Într-un fel sau altul, părerea aceasta fusese exprimată mult mai devreme în istoriografia sovietică și fusese apoi confirmată în unele cercetări numismatice din spațiul ex-sovietic: v. А. А. Нудельман, *Монеты из раскопок и сборов 1972-1973 гг.*, în АИМ (1972 г.), Кишинев, 1974; Л. Л. Полевой, *К топографии кладов и находок монет, обращавшихся на территории Молдавии в конце XIII-XIV вв.*, în ИМФ, 4(31), 1956; Е. Николае, М. Чокану, *Клад серебряных монет Золотой Орды, обнаруженный в Иванче (Оргеевский район, Р. Молдова)*, în „Stratum plus", VI, 2005-2009, p. 318. Să reținem însă că din prezența unei anumite monede într-un anume loc nu rezultă numaidecît nici o concluzie relativ la statutul politic al acestui loc. De altfel, cercetările mai recente demonstrează că monedele tătărești au circulat și mult mai tîrziu în diferite locuri din Basarabia și la sud de delta Dunării: E. Nicolae, Gh. Postică, *Cîteva monede descoperite la Orheiul Vechi*, în „Simpozion de numismatică…", p. 136-138. Pe parcursul așa-zisei „perioade fără

lui Petru Mușat în anii 1374-1391, cînd în cetate circulau monede moldovenești bătute în timpul acestei domnii[575], după cum, tot așa, nu putem îmbrățișa părerea că Moldova ar fi stăpînit gurile Dunării la 1399 doar în temeiul faptului că, în acel moment, aici nu se putea afla oaste maghiară sau muntenească[576]. Cuprinderea Chiliei în frontiera Moldovei la 1403[577] și la 1408[578] pare mai credibilă, din cauza că, pe atunci, alți factori de putere interesați de zona gurilor Dunării fie că dispăruseră, fie că se retrăseseră sau, din variate motive, nu se puteau manifesta aici. Și totuși nu există certitudine nici în această privință. Mai multă atenție merită următoarea observație a lui Fl. Constantiniu și Ș. Papacostea, păstrînd însă rezerva față de conceptul de stăpînire genoveză la Chilia: „Este probabil că stăpînirea genoveză asupra Chiliei s-a prelungit pînă cel mai tîrziu în anul 1411 și că episodul stăpînirii muntene asupra acestui oraș după 1403 și anterior instaurării stăpînirii moldovene trebuie eliminat. Trecerea directă de sub autoritatea genoveză sub cea moldoveană s-a făcut, probabil, în urma unei acțiuni a lui Alexandru întreprinse în anii 1410-1411 în legătură cu declanșarea ostilităților polono-ungare, domnul Moldovei lovind astfel în aliații genovezi ai regelui Sigismund"[579]. Totuși

monedă", în spațiul pruto-nistrean au circulat monede vechi din emisiunile Sarai al-Djedid și Azac, în paralel cu unele de dată recentă venite din afară, cu precădere de la Tohtamîș (E. Nicolae, M. Ciocanu, *op. cit.*, p. 314-318; cf. V. Spinei, *Moldova*, p. 327-328, 338-nota 134). În plus, părerea că dominația tătărească în sudul Basarabiei ar fi încetat îndată după 1369 nu rezistă în fața faptului arhicunoscut că, numai un an mai devreme, acest teritoriu intrase în componența principatului tătăresc al lui Dimitrie (=Demetrius). La această etapă a cercetării e mai cuminte să ținem cont de faptul stabilit cu oarecare siguranță de istoriografia contemporană conform căruia, după 1368 sau 1369, tătaro-mongolii au ținut sub stăpînire acest teritoriu încă aproape un deceniu și jumătate.

575 I. Chirtoagă, *Din istoria Moldovei…*, p. 73.

576 *Ibidem*, p. 74; V. Eskenasy, *op. cit.*, p. 2052.

577 I. Chirtoagă, *op. cit.* p. 74. Acest autor face trimitere la B. Cîmpina (*Scrieri istorice*, vol. I, București, 1973, p. 264, 322,324), care însă, dimpotrivă, susține că, în acel moment, Chilia se afla în componența Munteniei: v. și p. 325.

578 C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 112.

579 Fl. Constantiniu, Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 1139.

singurele momente despre care putem spune că, atunci, Chilia se afla cu siguranță în posesia Moldovei sînt anii 1412, 1424, 1429, 1435 și 1447-1448, despre care am vorbit în rîndurile de mai sus, apoi, bineînțeles, și anii 1465-1484. Și întrucît nu cunoaștem date precise care să arate că, între 1412 și 1447, cetatea ar fi aparținut altcuiva, este normal să se admită că, în toată perioada aceasta, ea s-a aflat în componența Moldovei. În orice caz, nu sînt temeiuri care să poată contesta convingător această concluzie.

Nu rezultă însă din aceste constatări nici o sugestie privind originea sigură a numelui Basarabia, iar asta înseamnă că elucidarea acestei chestiuni trebuie să se facă într-o altă perspectivă și cu totul alte date decît cele cu care am operat pînă acum.

Capitolul III

În căutarea originii numelui Basarabia

Peste zece ani, dacă drumurile deschise de lucrarea noastră vor fi reluate și cercetate cu folos, capitolul de față va trebui să fie rescris în întregime.
Fernand Braudel

1. Spațiul pruto-nistrean în literatura istorică medievală și în materialele cartografice din Evul Mediu

Analiza acelei informații istorice după care numele de Basarabia ar fi provenit de la tribul antic al besilor sau de la dinastia Basarabilor din Țara Românească arată foarte clar că aceste păreri nu sînt fondate pe suportul faptelor reale. Pe de altă parte, acest nume exista încă în medievalitatea timpurie românească, dar nu în mărturiile și în scrierile proprii, românești, pentru că acestea încă nu existau, ci în cele din afara spațiului românesc. Astfel, descriind, pe la mijlocul secolului al XVI-lea sau ceva mai devreme, situația politică din Moldova de la 1436, cronicarul polon Martin Cromer menționează „partea de jos, de lîngă mare, care se cheamă Bessarabia, unde sînt cetățile Bialogrod și Chilia" (*inferior & maritima ora, quam Bessarabiam uocant, in qua Bialogrodum arx est, & Kilia*)[580]. Cam în aceeași vreme, istoricul german Joachim Cureus, citat de Dimitrie Cantemir, fără să-l fi cunoscut însă direct, spunea că „Basarabia… iaste

[580] Martini Cromeri, *De origine et rebus gestis polonorum*, Basel, 1568, p. 312.

olatul cel mai de laturi a țărîi Moldovii, pînă la Marea Neagră, în care olat să cuprinde Chiliia și Moncastrul (adecă Cetatea Albă)”[581]. Deosebit de interesantă este viziunea geografului Martin Behaim asupra spațiului românesc, de vreme ce globul pămîntesc pe care îl realizase în 1492 reprezenta Basarabia aparte, alături de Moldova, Transilvania (numită Siebenbürgen) și Țara Românească[582]. Numele Basarabiei și amplasarea ei l-au interesat mult și pe N. Iorga, încă la începutul activității sale științifice. Iată un număr de referințe de acest gen în una din lucrările sale mai timpurii: „În secolul al XVI-lea – luînd exemplele la întîmplare – călătorul Botero arată că o parte a Moldovei se cheamă Basarabia, «spre Marea Neagră, unde e Cetatea-Albă». Sarnicki definește Basarabia «țara așezată la malul Mării Negre între guri» (sensul cel mai special poate și mai vechiu al numelui). Chytraeus, în *Saxonia*, tipărită la 1611, spune că din Moldova face parte și Basarabia «lîngă Marea Negră», unde e Chilia sau Achillea. În 1690, un raport venețian din Constantinopole dă echivalența «Bugeac, adecă Basarabia». Alte izvoare din sec. al XVII-lea înșiră «Moldova, Muntenia și Basarabia». Timon în veacul următor arată că Basarabia e «extrema pars Moldaviae», cu Cetatea-Albă. În Peyssonel cetim iarăși «Basarabia sau Bugeacul», ca și într-un raport francez din Principate la 1798 și la Hase, în studiul său asupra lui Amiras. Cronicarii fac în secolul al XVIII-lea încă deosebirea: Dionisie Eclesiarhul scrie «Țara Românească, și Țara Moldovei, și Basarabia»”[583]. Nu este însă nici o siguranță că toate sursele invocate de Iorga se referă la același lucru. Cînd Peyssonel zice: „Basarabia sau Bugeacul”, știm sigur că este vizat sudul teritoriului pruto-nistrean, dar nu mai putem avea aceeași siguranță atunci cînd vedem că cele mai multe din aceste surse arată că Basarabia era situată „spre Marea Neagră, unde e Cetatea Albă” sau e numită „extrema pars Moldaviae” în care se afla acest oraș.

---

581 Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, în „Opere”, București, 2003, p. 1421-1422.

582 M. Popescu-Spineni, *România în istoria cartografiei pînă la 1600*, vol. I, București, 1938, p. 107.

583 N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899, p. 75-75.

Aparte numește cele trei teritorii și Dimitrie Cantemir[584], el însă stăruie asupra faptului că Basarabia nu este totuna cu Bugeacul[585], citînd și *Pandectele* lui Leunclavius, care arată că Basarabia „este anume ținutul acela de la marginea Moldovei, așezat la Marea Neagră, care cuprinde Chilia și Kierman (*sic*), sau Moncastro, numită fiind astfel după tracii bessi”[586]. Vom vedea însă îndată că viziunea lui Cantemir asupra Basarabiei ca termen geografic și istoric nu se limita la această expresie. Separat vorbesc despre Basarabia și basarabeni, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, abatele ungur Georg Pray[587], istoricii germani F. J. Sulzer[588], L. A. Gebhardi[589] și J. E. Thunmann[590], această viziune regăsindu-se

---

584 Dimitrie Cantemir, *Historia moldo-vlachica*, în „Opere complete”, IX, tomul I, ed. critică, traducere, introducere, note și indici de Dan Slușanschi, București, 1983, p. 421.

585 Idem, *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus*, în „Opere complete”, IX, tomul I, p. 33, 143; idem, *Hronicul…*, p. 945; idem, *Descrierea Moldovei*, Chișinău, 1992, p. 29; idem, *Istoria Imperiului Otoman* (trad. I. Hodoș), I, București, 1876, p. 62, 187, 273.

586 Idem, *Historia moldo-vlachica*, p. 423.

587 G. Pray, *Dissertationes historico-criticae in annales hunnorum, avarum et hungarorum*, Vindobone, 1775, p. 142. Pray vorbește despre Basarabia din vremea regilor unguri Robert și Ludovic I de Anjou. Vezi de același autor *Commentarii historici de Bosniae, Serviae ac Bulgariae, tum Valachiae, Moldaviae ac Bessarabiae, cum regno Hungariae nexu*, Budae, 1837, p. 44, 117. Cînd însă folosește fraza *extremus angulus inter ostia Danubii, et fl. Niester conclusus Bessarabiae nomen habet*, autorul nu mai vizează Basarabia din secolul al XIII-lea, ci teritoriul aflat la acea vreme sub stăpînire otomană: p. 107. Evident, formula este greșită, întrucît Nistrul și Dunărea nu formează un unghi, fiind despărțite de o întindere mare a litoralului Mării Negre.

588 F. J. Sulzer, *Geschichte des Transalpinischen Daciens, das ist: der Walachen, Moldau und Bessarabiens,* I-III, Wien, 1781-1782.

589 L. A. Gebhardi, *Geschichte des Reichs Hungarn und der damit verbundenen Staaten*, IV, Leipzig, 1782, p. 320, 526 & sqq.

590 И. Тунманн, *Крымское ханство*, перевод 1936 г. Н. Л. Эрнст и С. Л. Белявской, Симферополь, 1991, с. 55. (vezi și http://www.vostlit.info/Texts/rus5/Tunmann/frametext.htm). Din păcate, cunoaștem prea puține despre sursele folosite aici de Thunmann. Această situație se lămurește prin faptul că studiul său a fost gîndit ca parte componentă a unei opere de mari proporții, așa cum se obișnuia în Veacul Luminilor, mai ales în Franța și Germania, realizată de astă dată din inițiativa lui Anton Friedrich Büsching și cunoscută cu titlul popular „Marea descriere a pămîntului a lui Büsching”. Se pare că lucrarea lui Thunmann a fost publicată pentru prima dată în volumul *Neuer Erdbeschreibung dritten Theils, dritter Band…*, editat la Hamburg în 1771. În 1774, a apărut la Liepzig într-o ediție aparte. Traducerea rusă din 1936 s-a făcut după ediția din 1784, revăzută și completată de autor înainte de moartea sa (1778).

și în scrierile geografice din acea vreme, dar, bineînțeles, și în cele apărute după anexarea acestui teritoriu la Rusia[591]. Ceea ce poate mira este faptul că pînă și Gh. Șincai menționează Basarabia alături de Moldova și Valahia cînd relatează evenimente din secolul al XII-lea și de la începutul secolului al XIII-lea, viziune ce pare să-i fi fost sugerată mai curînd de istoricii europeni din Evul Mediu și din epoca modernă, pe care i-a consultat, decît de autorii bizantini la care face trimitere[592].

Reținem că toate datele acestea susțin că, în Evul Mediu tîrziu (românesc), adică în secolele XVI-XVIII, Basarabia însemna toată partea de răsărit a Moldovei, în timp ce alte surse, în special cele care identifică Basarabia cu Bugeacul, sugerează clar extremitatea sud-estică. Observăm, de asemenea, că toate sursele acestea datează din perioade diferite, dar, în general, toate sînt foarte tîrzii, din vremea cînd cel puțin în mediul românesc și în țările învecinate se știa foarte bine că numele Basarabia desemna, în acea vreme, partea sudică a teritoriului dintre Prut și Nistru. Asta înseamnă că mărturiile străinilor care relatează că Basarabia era toată partea estică a Moldovei medievale fie că sînt greșite, fie, mai degrabă, așa cum vom vedea mai încolo, pornesc de la realități mult mai vechi și de la informații la fel de vechi, altfel spus, de la tradiția prezentării pe parcursul veacurilor a acestui ținut în cronicile, descrierile geografice sau în impresiile din călătorii apărute în afara spațiului românesc.

Sînt relativ numeroase referințele la Basarabia și în hărțile istorice, mai cu seamă începînd cu secolul al XVI-lea[593]. Cu excepții

---

591 D. Obradowich, *Geographie von Bessarabien, der Moldau, Wallachey, Bulgarien, Serbien, Bosnien…*, Wien, 1822; V. Grafen (?), *Beytrage zur Europäischen Landerkunde die Moldau, Wallahey, Bessarabien und Bukowina*, Wien, 1818. Trebuie să reținem însă că, cel puțin în unele din operele de acest gen, viziunea asupra Basarabiei ca entitate teritorial-politică aparte nu venea neapărat de la ideea istoriei separate a acestei bucăți de țară, ci, mai degrabă, de la faptul că, pe atunci, adică pînă la 1812, numele respectiv desemna partea sudică a spațiului pruto-nistrean, aflată sub administrarea directă a Turciei.

592 Gh. Șincai, *Opere, I, Hronica românilor,* tom I, București, 1967, p. 340, 381, 396, 405.

593 Vezi și I. Țurcanu, *În căutarea originii numelui Basarabia*, Chișinău, 2010, p. 72 și urm.

foarte rare, cum este în special o hartă a lui Georg Reichersdorffer, reeditată în 1595[594], în care acest nume este plasat în colțul format de cursul inferior al Prutului și Dunării, Basarabia este situată în conformitate cu indicațiile acelor surse scrise, care o amplasau în partea sud-estică a spațiului pruto-nistrean, aproape totdeauna între cursul de jos al Nistrului, litoralul Mării Negre și brațul Chilia al Dunării. Anume aceasta este regula pentru hărțile alcătuite în secolele XVI-XVIII de Willem Blaeu, Giacomo Gastaldi, Frederic de Wit, Gerhard Mercator și Jan Jansson, Giacomo Cantelli, Giovanni Battista Nicolosi, Guglielmo De L'Isle, Henricus Hondius, Nicolas Sanson d'Abbeville, Jacob von Sandrart, Jean Covens și Corneille Mortier, Johannis Baptista Homann, Pieter van der Aa, Gerardus și Leonardus Valck, Justus Danckerts, Nicolas Visscher, Matteus Seutter, Petrus Schenk, Jan Elwe, John Senex ș.a. O astfel de reprezentare a Basarabiei este, fără îndoială, reflecția situației în care numele respectiv era atribuit teritoriului stăpînit de turci în extremitatea sud-estică a Moldovei și, de fapt, separat complet de această țară, după cucerirea otomană a Chiliei și Cetății Albe, în 1484, și mai ales în urma transformării ținutului Tighina, la 1538, în raia turcească.

Nu lipsesc însă, deși sînt mai rare, nici hărțile în care numele Basarabia se referă la toată întinderea dintre cele două rîuri, fenomen foarte interesant la care voi reveni pentru a-l examina cu toată atenția în rîndurile de mai jos. Deocamdată, trebuie să reținem principalele concluzii pe care le impune informația istorică și geografică de care dispunem cu privire la fenomenul medieval Basarabia, ca nume și ca teritioriu. Observăm, mai întîi, că horonimul Basarabia este consemnat chiar din momentul apariției primelor hărți în care intră și spațiul românesc, ceea ce

594 Detalii privind această hartă, v. *Tezaurul toponimic al României. Moldova, vol. I, partea a 4-a, Toponimia Moldovei în cartografia veche europeană (cca 1395-1789),* de Dragoș Moldovanu, Iași, 2005, p. CLX. Date referitoare la celelalte hărți semnalate în continuare, v. la p. CXLII-CLXIX. Toate hărțile menționate în acest text vizează un teritoriu mult mai mare, care înglobează tot spațiul românesc sau porțiuni din el.

sugerează că acest nume exista cu mult mai devreme. În al doilea rînd, de cele mai multe ori, teritoriul desemnat cu acest nume este plasat în extremitatea sud-estică a interfluviului pruto-nistrean; această observaţie vizează, practic fără excepţie, hărţile din secolele XVII-XVIII și mult mai puţin pe cele din secolul al XVI-lea. Evident, apare întrebarea prin ce se explică această deosebire, de vreme ce este vorba nu doar de o hartă sau două, ci de gupuri întregi de hărţi. Voi încerca în altă parte o analiză ceva mai detaliată a acestor hărţi, pentru ca aici să mă opresc doar la elementele cele mai interesante ale hărţilor din secolul al XVI-lea. Din hărţile acestei perioade pe care le-am putut examina, doar în două, teritoriul dintre Prut și Nistru este arătat ca parte a Moldovei. Este vorba de cea de-a doua ediţie a hărţii pe care am mai menţionat-o a lui Reichersdorffer și de o hartă a Rusiei cu pămînturile învecinate, atribuită lui G. Mercator. Ambele hărţi au apărut însă în 1595, după moartea autorilor (în primul caz, distanţa dintre cele două date este de cîteva decenii), ceea ce ar putea presupune reajustări în corespundere cu reprezentările modificate între timp asupra spaţiului românesc. Cît privește majoritatea celorlalte hărţi din secolul al XVI-lea, în ele, Basarabia este prezentată aparte faţă de Moldova. Așa este o hartă a lui S. Münster, tipărită la Basel în 1545, în care Moldova și Basarabia sînt despărţite de rîul Prut[595], tot așa fiind concepute, în fond, și alte două hărţi ale aceluiași autor, apărute cîţiva ani mai tîrziu în același loc[596]. Este adevărat că, în acestea din urmă, ca și într-o hartă a lui I. Honterus, din *Rudimenta Cosmographica*, editată la Brașov în 1541 și reeditată la Anvers în 1548, teritoriul pruto-nistrean nu este desemnat cu numele Basarabia, adică nu este numit în nici un fel[597], dar este separat foarte clar de Moldova de la vest de Prut. În schimb, într-o hartă de la 1559 a lui G. Gastaldi, ce reprezintă un vast teritoriu pe ambele părţi ale Dunării, Basarabia este arătată separat la est de

595 I. Ciortan, M. Radu, O. I. Penda, *Descriptio Romaniae*, I, București, 2004, p. 112-113.
596 *Ibidem*, p. 116-117.
597 Vezi și *Tezaurul toponimic al României*, p. CLI.

Prut[598]. Pe la 1584, vedea lumina tiparului la Anvers harta lui A. Ortelius, un geograf foarte documentat[599], intitulată *Romania*, în care Moldova este cuprinsă între rîurile Prut și Siret, iar Basarabia între Prut și Nistru[600]. Această viziune va influența alte tipărituri ale genului, cu largă destinație, care vor apărea mai tîrziu sub aceeași semnătură, așa cum avea să fie atlasul de la Amsterdam de pe la 1595[601], precum și o hartă a Mării Negre, alcătuită după datele mai vechi ale lui G. Gastaldi.

La prima vedere, pare curios că, în majoritatea hărților din secolul al XVI-lea, teritoriul statului moldovenesc este împărțit în două părți distincte, avînd fiecare numele ei, Moldova și Basarabia, ceea ce ar putea induce ideea greșită că, pe atunci, acestea erau două entități politice diferite. Este această reprezentare o simplă întîmplare sau doar o formulă cartografică inadecvată, care, odată exprimată, a fost preluată apoi și repetată de mai multe ori, sfidînd realitatea istorică pe parcursul unui întreg secol? Raportarea hărților din secolul al XVI-lea, menționate mai sus, la alte date din acea vreme sau vizînd într-un fel sau altul acel interval de timp demonstrează convingător că nu este vorba nici de una, nici de alta.

Date foarte interesante vizînd acest subiect găsim la Cantemir. Cercetarea atentă a scrierilor sale arată că, în viziunea sa, Basarabia, ca nume și ca spațiu istorico-geografic, avea sensuri diferite. Una era Basarabia așa cum este ea definită în *Descrierea Moldovei*, ca parte a statului moldovenesc din vremea sa și din cele două veacuri premergătoare de dominație turcească, și cu totul alta era Basarabia așa cum o semnala el în percepțiile vecinilor pînă la constituirea Țării Moldovei și chiar, o vreme, după acea dată. Studierea multor izvoare, mai cu seamă a scrierilor istoricilor bizantini din primele secole ale mileniului II (Kekaumenos, Kinnamos,

598 Titlul complet al hărții v. tot acolo, p. CXLVIII, nr.18.
599 Vezi M. Popescu-Spineni, *op. cit.* p. 140-145.
600 I. Ciortan, M. Radu, O. I. Penda, *op. cit.*, p. 128-129.
601 *Ibidem*, p. 132-133.

Chalcocondylas, Choniates, Kedrenos, Zonaras, Ioan Cantacuzino, Sphrantzes ș.a.), dar și a multor autori poloni, germani, italieni sau unguri (Leunclavius, Cluverius, Bonfinius, Dlugosz, Sarnicki, Iohannes Buno, Cureus etc.) l-a îndemnat să facă următoarea constatare: „După mărturia experienței, aflăm că întregul neam româno-valah se găsește astăzi împrăștiat în șase ținuturi: în Moldova, Muntenia, Basarabia, Transilvania, Mysia și Epirul din Grecia”[602]. De unde se vede că, în istoriografia medievală străină timpurie, Basarabia era percepută ca un teritoriu distinct; să reținem că, în acest citat, „astăzi” nu înseamnă vremea în care trăia Cantemir, ci un timp mult mai larg și, mai ales, mult mai vechi, de vreme ce toți autorii consultați și citați de el au trăit cu mult mai devreme, unii chiar în primele secole ale mileniului II.

Însă anumiți autori studiați de Cantemir, ca, de exemplu, Chalcocondylas, Sphrantzes sau Dlugosz, știau prea bine că fosta Dacie antică era împărțită în vremea lor în trei state diferite, Transilvania, Muntenia și Moldova, și, cu toate acestea, ei continuau să vorbească despre Basarabia ca și cînd aceasta ar fi fost o regiune istorică aparte. Mai mult decît atît, Reichersdorffer, menționat mai sus, fost secretar și consilier al lui Ferdinand I de Habsburg, aflîndu-se de două ori (în 1527 și 1535) ca ambasador al Ungariei la curtea lui Petru Rareș, a publicat în 1541 o hărta a Moldovei ca anexă la tratatul său *Chorografia Moldovei*, care atestă limpede că Basarabia era parte a statului moldovenesc[603]. Dar acest fapt nu a adus nici o schimbare în ceea ce se știa din timpuri mai vechi în țările învecinate despre Basarabia. Comentînd sursele de care s-a folosit pentru a-și realiza operele sale istorice, Cantemir avea să menționeze repetat că teritoriul dintre Tyras și Hierassus din primele secole de după anul 1000 constituia o subdiviziune istorico-geografică cu un specific determinat pe atunci mai ales de

602 Dimitrie Cantemir, *Historia moldo-vlachica*, p. 421.

603 M. Popescu-Spineni, *op. cit.* p. 120, 129. În această lucrare sînt menționate două date ale editării acestei hărți, 1541 și 1550. Harta menționată mai sus a lui G. Mercator, din 1595, care se aseamănă cu cea editată în 1541 sau 1550, trebuie să se fi inspirat din informația culeasă de Reichersdorffer în Moldova.

prezența cumanilor[604]. Este adevărat că aceste comentarii nu oferă o poziție univocă și explicită: uneori, el desemnează acest teritoriu cu numele de Basarabia, alteori nu; în unele cazuri se referă la tot spațiul dintre cele două rîuri, iar în altele doar la partea sudică. Cu toate acestea, ideea unei Basarabii anterioare apariției statului moldovenesc, una care cuprindea întregul interfluviu pruto-nistrean, transpare cu oarecare claritate din opera sa istorică. De exemplu, din felul cum interpretează el unele referințe ale cronicarului polon Sarnicki la spațiul respectiv reiese limpede că acest spațiu se numea Basarabia încă din antichitate[605], idee care nu este nici pe departe întîmplătoare, de vreme ce știm că se va regăsi și în *Descrierea Moldovei*[606].

Întrucît, așa cum spuneam, referințele lui Cantemir la Basarabia presupun o anumită ambiguitate, ca urmare a faptului că, în funcție de contextul istoric, acest termen poate avea conținuturi diferite, chiar dacă adevărate și perfect explicabile, voi aduce, în continuare, două mărturii care nu lasă nici o îndoială că, multă vreme, în lucrările istorice și geografice europene din Evul Mediu care se arătau interesate de acest spațiu, Basarabia era prezentată ca un teritoriu separat de Moldova. Astfel, în *Sistemul universal al lumii sau cosmografia*, operă de mare valoare științifică a teologului și cosmografului calabrez Gian Lorenzo d'Anania, editată pentru prima dată la Napoli în 1573 și reeditată la Veneția în 1596, despre Valahia se spune: „Se împarte în două părți: una, care e situată lîngă Transilvania, e numită Valahia superioară și Transalpina, și cealaltă, care se află în mare parte spre mare, ei (evident, mai degrabă vecinii decît localnicii – *I.Ț.*) o numesc Valahia inferioară și Moldova, cu care se hotărăște Basarabia..."[607]. Mai răspicat nu se poate: că „Valahia superioară sau Transalpina" nu poate fi altceva decît Țara Românească, este tot atît de clar după cum la

---

604 Dimitrie Cantemir, *Historia moldo-vlachica*, p. 362, 399, 421.
605 *Ibidem*, p. 277.
606 Idem, *Descrierea Moldovei*, p. 29.
607 *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, îngrijit de Maria Holban, București, 1968, p. 569.

fel de limpede se vede că cealaltă Valahie însemna Moldova. Totodată, este exclusă orice îndoială în privința amplasării celor două Valahii, astfel ca cititorul să înțeleagă că Moldova este așezată în vecinătatea mării, iar Țara Românească în partea opusă, lîngă Transilvania. Între altele, știindu-se că această descriere pornește de la realități istorice mult mai vechi, este evident ca ea exclude ideea că Țara Românească ar fi stăpînit sudul Moldovei în acele vremuri, adică în secolul al XV-lea sau mai devreme. Dar pentru subiectul de față mult mai importantă este expresia „Moldova se hotărăște cu Basarabia", ceea ce susține explicit că informația de care s-a folosit cărturarul italian – aceasta venind, indiscutabil, din timpuri îndepărtate – atestă faptul că, în acele vremuri, spațiul dintre Prut și Nistru era perceput de către observatorii din jur ca un teritoriu aparte, cu un specific anume și mai mult sau mai puțin separat de rest.

2. Reflecții pe marginea referințelor unei cronici polone la Basarabia

Și mai instructivă în acest sens este *Cronica Moldovei de la Cracovia*, o scriere istorică a unui autor anonim polon de la începutul secolului al XVII-lea. Relevanța informației acestei surse pentru tema Basarabiei istorice constă în faptul că ea reflectă, într-o anumită măsură, percepția întregii istoriografii medievale polone asupra subiectului în discuție, de vreme ce face trimitere mereu la scrieri istorice mai vechi de mare autoritate, ca, de exemplu, cronica lui Martin Cromer. Asta înseamnă că, cu cît accesul la operele lui Cromer, Dlugosz, Bielski, Sarnicki și ale altor istorici poloni din epoca medievală, care conțin date cît de cît relevante cu privire la români și, în special, la Basarabia, este mai limitat, cu atît valoarea *Cronicii* cracoviene pentru subiectul de față este mai mare. Iată un pasaj ce caracterizează foarte bine această scriere istorică din punctul de vedere al importanței sale pentru istoria Basarabiei: „Moldova, deopotrivă cu Țara Românească, este un rest al vechii Dacii, îndeosebi al Cumaniei. Această țară avea încă în

secolele XII și XIII propriii săi principi, care adesea erau dușmanii ungurilor. Tătarii făcînd apoi numeroase năvăliri în această țară, îndeosebi în 1233 și 1236, bieții locuitori aflați în cea mai mare nevoie fură în cele din urmă nevoiți să se supună în parte învingătorului, îndeosebi cei din partea Basarabiei moderne, în parte și cei din Apus, unde Moldova modernă este (*sic!*) sub protecția regelui Ungariei"[608]. În același loc și în conexiune cu conținutul acestui fragment sînt menționați regele Ungariei, Bela al IV-lea (1235-1270), și hanul cuman Kuthen, care, în anii menționați în text, stăpînea întinse teritorii la est și sud-est de Carpați, desemnate de obicei în sursele din secolele XII-XIII, în special în cele ungare și polone, dar și în cele papale, cu numele de Cumania sau, mai rar, Cumania Neagră[609], spre deosebire de Cumania Albă (Dešt-i Qipčeaq), situată mai la est, în nordul Mării Negre. Această bucată de text conține o informație pe cît de condensată, pe atît de semnificativă pentru istoria medievală timpurie a teritoriului dintre Prut și Nistru și, în special, pentru elucidarea chestiunii privind originea numelui Basarabia. Să încercăm o analiză a acestuia.

Se cer mai întîi semnalate două elemente care sînt cumva în disonanță cu informația istorică din acest text[610]. Este vorba, într-un caz, de anii 1233 și 1236, menționați în cronică drept date ale in-

---

608 *Cronica Moldovei de la Cracovia (secolul XIII – începutul secolului XVII). Textul inedit al unui autor polon anonim*. Studiu introductiv, ediție, note și bibliografie de Constantin Rezachevici, București, 2006, p. 129.

609 V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, ed a 2-a, Chișinău, 1992, p. 45; I. Vásáry, *Cumans and tatars. Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185-1365*, Cambridge, 2005, p. 139. De fapt, V. Spinei menționează două conținuturi ale numelui Cumania Neagră, unul vizînd teritoriul dintre Nipru și Carpați, iar altul referitor doar la Moldova, despre care vorbește și I. Vásáry, trimițînd la cronicile ungurești ale lui Simon de Kéza, din secolul al XIII-lea (*Scriptores rerum Hungaricarum*, ed. I. G. Schwandtner, vol. I, Vindobone, 1746, I, p. 148; în continuare: *SRH*), și Thuróczy, din secolul al XV-lea („*In nigram Cumaniam*, *quae nunc Moldavia forte creditur devenerunt*": *SRH*, I, p. 70). Pornind de la afirmația șovăitoare a lui Thuróczy, dar mai ales de la numele turcesc Kara Bogdania, I. Vásáry crede că Moldova nu poate fi identificată cu Cumania Neagră: *op. cit.*, p. 140.

610 Unele referințe anterioare la această chestiune v. în I. Țurcanu, *op. cit.*, p. 78 și urm.

vaziilor tătărești[611], fenomen care, așa cum se știe, avea să se întîmple mai tîrziu; în esență însă, această inadvertență nu alterează cu nimic fondul faptic al textului, întrucît anii respectivi țin de cadrul istoric general relevat de sursă: lupta Ungariei de a-și păstra controlul la est de Carpați, după ce, în urmă cu treizeci și ceva de ani, reușise să-și impună autoritatea în acest teritoriu, odată cu ocuparea în 1205 a Galiției de sud-vest de către Andrei al II-lea[612]; rezistența principilor locali la această expansiune, importantă cu adevărat fiind mai ales lupta lui Daniil Romanovici pentru reafirmarea cnezatului Halici-Volînia[613]; menționarea regelui Bela și a hanului Kuthen ș.a. În general, trebuie să observăm că, după anexarea polonă a Galiției și Volîniei, în anii '40 ai secolului al XIV-lea[614], spațiul românesc de la est de Carpați devine un subiect de interes tot mai mare pentru cărturarii poloni, iar asta a făcut ca scrierile polone medievale să fie o sursă extrem de prețioasă pentru istoria Moldovei. Ceea ce subliniază faptul că autorul *Cronicii* era foarte bine informat asupra realităților din spațiul românesc sînt nu doar referințele sale la o serie de fapte concrete și reale – date, nume, locuri, întîmplări – ci, mai ales, faptul că el știa precis

611 Această viziune asupra momentului pătrunderii tătaro-mongolilor în spațiul românesc trebuie să fi fost foarte răspîndită în Evul Mediu, de vreme ce mai tîrziu se va regăsi și la Dimitrie Cantemir, care-și fondează opera sa istorică pe istoriografia medievală, deși, pe de altă parte, el știa că aceștia atacaseră Polonia și Ungaria în anii 1240-1241: v. *Hronicul…*, p. 1399, 1420 ; idem, *Historia moldo-vlachica*, p. 401.

612 P. F. Sugar, P. Hanák,T. Frank, *A history of Hungary*, Bloomington, 1994, p. 24-26; F. Curta, *Southeastern Europe in the Middle Ages, 500-1250*, Cambridge/New York, 2006, p. 317; F. Dvornik, *The Slavs in European History and Civilization*, New Jersey, 1962, p. 214.

613 І. Крип'якевич, Галицько-волинське князівство, Київ, 1984, с. 92-115; М. С. Грушевський, *Хронольоґія подій Галицько-волинської лїтописи*, în „Записки Наукового товариства імені Шевченка", Львів, 1901, 41, с. 1-2; F. Dvornik, *op. cit.*, 215; А. В. *Майоров, Из истории внешней политики Галицко-Волынской Руси времён Романа Мстиславича*, „Древняя Русь. Вопросы медиевистики", 2008, № 4 (34), с. 78–96; Я. *Ісаєвич, Князь і король Данило та його спадкоємці, în «Дзеркало тижня», 2001, № 48 (372).*

614 А. М. Андрияшев, *Очерк истории Волынский земли до конца XIV столетия*, Киев, 1887, с. 209-211; Ф. М. Шабульдо, *Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского*, Киев, 1987, cap. I, notele 155-158; v. și http://www.tuad.nsk.ru/~history/Author/Russ/SH/ShabuldoFM/VKL/index.html.

că Moldova și Țara Românească aveau origine și teritoriu comune, tot așa cum era informat corect și în privința faptului că Basarabia era parte a Moldovei. Dar tocmai cunoașterea istoriei mai vechi a teritoriului dintre Prut și Nistru, din timpurile pe care le evocă el în această bucată de text, îl face să detașeze, în anumite cazuri, acest teritoriu de restul Moldovei.

Ceea ce trezește, poate, cele mai mari semne de întrebare în acest text este sintagma „Basarabia modernă". Editorul în română al *Cronicii de la Cracovia*, C. Rezachevici, specialist de primă mărime în istoria evului mediu românesc, încearcă să explice cum trebuie înțeleasă această expresie. Mai întîi, el face următoarea remarcă: „Numele de *Basarabia* provine de la faptul că, înaintea întemeierii statului moldovenesc, partea de sud a acestui teritoriu a fost stăpînită de domnul muntean Basarab I", precizînd în altă parte că Basarabia este „Bugeacul cu Chilia și Cetatea Albă"[615]. Abia după aceasta va căuta să lămurească și sensul sintagmei menționate: „*Bessarabie moderne* (textul a fost tradus după o copie franceză a originalului în latină, necunoscut– *I. Ț.*) este în concepția autorului cronicii, care era loc comun la autorii străini din secolele XVII-XVIII, partea de sud-est a Moldovei (cu cetățile Chiliei și Cetatea Albă, cum o arată de altfel textul de față în chip explicit, și cu Bugeacul)"[616]. În realitate, e suficientă o citire atentă a textului pentru a vedea că explicația nu este deloc convingătoare. În primul rînd, vorbind despre Basarabia invadată de tătari, autorul *Cronicii* se referă, în mod cert, la toată partea răsăriteană a Moldovei, care a fost afectată, observă el, mai mult decît restul spațiului românesc, nu doar extremitatea sud-estică, care, după părerea (lipsită de dovezi serioase) a unor istorici, ar fi fost stăpînită de unii domni munteni din dinastia Basarabilor. În al doilea rînd, cronicarul menționează Basarabia în contextul istoric în care Moldova era vasală a Ungariei, asta însemnînd, așa cum arată foarte clar anii numiți în text, un timp cu mult ante-

---

615 *Cronica Moldovei*, p. 82.

616 *Ibidem*, p. 163.

rior formării statelor românești. Pentru a-și consolida părerea că Basarabia nu poate însemna altceva decît controversata posesiune munteană din sud-estul Moldovei, editorul susține că expresia „Basarabia modernă” din *Cronică* trebuie înțeleasă ca „Basarabia prezentă”, adică Basarabia din momentul scrierii acestei lucrări istorice, adică de la începutul secolului a XVII-lea. Dar, prin atare afirmație, punctul său de vedere nu s-a consolidat cu nimic, ba dimpotrivă, pentru că, pe atunci, Basarabia era cu totul altceva, de vreme ce însemna aproape toată jumătatea sudică a spațiului pruto-nistrean, față de mica porțiune de pămînt de pe malul stîng al brațului Chiliei (deci fără Cetatea Albă și, bineînțeles, fără Bugeac), ce ar fi aparținut cîndva Țării Românești. Apoi am văzut că fragmentul de text reprodus mai sus conține fraza „Moldova modernă este (mai corect: era, fusese sau se afla – *I. Ț.*) sub protecția regelui Ungariei”, ceea ce înseamnă o perioadă cu circa trei secole mai veche față de vremea zămislirii *Cronicii*, fapt care arată foarte clar că expresia „Basarabia modernă”, menționată în același context temporal și spațial, vizează partea răsăriteană a Moldovei, așa cum este aceasta percepută ca teritoriu în zilele noastre, dar înțeleasă ca realitate geopolitică anterioară momentului întemeierii Țării Moldovei. Această constatare este confirmată și de faptul că autorul *Cronicii* folosește expresiile „Moldova modernă” și „Basarabia modernă” (termenul *modern*, vom observa îndată, este nepotrivit cu conținutul textului) și atunci cînd se referă la evenimente din anii ’30-’40 ai secolului al XV-lea[617].

În general însă, examinată în conținutul său intrinsec, expresia „Basarabia modernă” este în flagrantă disonanță cu acea parte a *Cronicii* care se referă la interfluviul pruto-nistrean, pentru că, deși vizează în mod sigur realitățile din secolele XII-XV, totuși, ca formulă, ea este respinsă de aceste realități. Cele mai prestigioase enciclopedii contemporane ale limbilor europene arată că „modern” înseamnă ceea ce e mai nou, se raportează la timpul

---

617 *Ibidem*, p. 137.

cel mai recent, la momentul de față[618]. Prin urmare, în *Cronica* de la Cracovia, sintagma „Basarabia modernă" este un anacronism, care a apărut în urma traducerii inadecvate a textului din latină în franceză. E mai mult decît probabil că, atunci cînd vorbea despre fapte pe care dorea să le detașeze de antichitate, adică de vremea cînd statul polonez încă nu exista, autorul acestei scrieri a căutat să folosescă termeni care să sugereze ideea unui timp nu foarte îndepărtat de vremea sa, mai bine zis, ideea contextului istoric comun în care s-a format și a evoluat societatea feudală poloneză, împreună cu statele și popoarele din jur. Un astfel de termen era pentru latină cuvîntul *hodie* (*hodiernus*), așa cum observăm la alți autori din Evul Mediu. În tratatul lui Reichersdorffer, de exemplu, menționat mai sus, întîlnim formula „*Tyras flu hodie Nijester*", adică „riul Tyras, astăzi Nistrul"[619]. Bineînțeles, Nistrul se numea așa nu doar în anii '20-'30 ai secolului al XVI-lea, cînd a călătorit autorul tratatului prin Moldova, ci cu mai multe veacuri în urmă. Acest termen nu se mai folosește însă cu referință la antichitate: de exemplu, harta pe care Reichersdorffer a editat-o în 1541 era intitulată *Moldaviae, quae olim Daciae pars Chorographia*[620], titlu care precizează că, mai demult (cîndva, în alte vremuri), Moldova a fost parte a Daciei, această observație fiind valabilă și pentru formula utilizată într-un titlu de carte de J. Benkö: *Transilvania… olim Dacia Mediterranea dictus*[621]. În literatura științifică, antonimul lui *hodiernus* nu putea fi *olim*, care vizează înțelesuri mai largi și oarecum mai vagi, ci *antiquus* sau *veteris,* care sînt mai precise. Avem o foarte bună demonstrație a unei astfel de înțelegeri a relației dintre acești termeni la Cantemir. Titlul complet al principalei sale scrieri istorice este *Descriptio antiqui et hodi-*

618 „Qui est des derniers temps": Émile Littré, *Dictionnaire de la langue française*; tome 5, Gallimard/Hachette, 1957, p. 314; „Qui est de temps de celui qui parle": Le Robert. *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française. Les mots et les associations d'idées*, tome 4, Paris, 1973, p. 447.

619 M. Popescu-Spineni, *op. cit*., p. 123.

620 *Ibidem*, p. 120.

621 J. Benkö, *Transilvania, sive magnus Transilvaniae principatus, olim Dacia Mediterranea dictus…*, Viena, 1781.

erni status Moldaviae și, în ea, sintagmele *hodiernis Moldaviae nominibus* sau *hodiernis limitibus* vizează, indiscutabil, realități de după întemeierea statului moldovenesc, nu din vremea scrierii acestei opere, chiar dacă traducătorul român folosește pentru *hodiernis* corespondentul românesc *de acum*[622]. O altă scriere istorică a sa, care a anticipat *Descrierea Moldovei* și a stat la baza ei, se numește *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus*, tradusă de Dan Slușanschi foarte bine *Despre numele antice și de astăzi ale Moldovei*. Tema celor două categorii de nume, „antice și de astăzi", pentru Moldova și, în paralel, pentru tot spațiul românesc a constituit o preocupare prioritară a aproape tuturor scrierilor sale istorice, mai puțin pentru *Istoria Imperiului Otoman*. Relația dintre numele antice și cele „de astăzi" și trecerea de la cele dintîi la cele mai de pe urmă cărturarul o arată pe exemplul Țărilor Române astfel: „După schimbarea sau mai adevărată tălmăcirea numelui Dachiii în Volohia, multă vreme toate trei țărîle (Transilvania, Muntenia și Moldova – *I.Ț.*) pomenite cu un nume (Valahia – *I.Ț.*) s-au numit, pănă adecă cînd domnia, dintr-una în două, s-au despărțit, pre care vreme partea Valahiii cea mai mare, de pe apa Moldova, numele a toată țara mutînd, s-au numit Moldova, singură Țara Muntenească, cu numele Valahiii rămînînd"[623]. Din categoria numelor antice fac parte, în scrierile sale, *Roma, Tracia, Dacia, Tyras, Hierasus, Danubius (Istros), Pont, daci, geți, besi* etc., pe cînd *hodiernis nominibus*, adică „nume de astăzi", erau *Valahia, Moldova, Moldovlahia, Bogdania, Muntenia, Ungrovlahia, Transilvania, Dunăre, Nistru, Prut, Marea Neagră, valahi (români), moldoveni, munteni, pecenegi, cumani, slavi, tătari, ruteni* ș.a. Este evident, prin urmare, că, în viziunea lui Cantemir, „vremurile de astăzi" nu înseamnă timpul modern, adică timpul din ultima vreme, ci toată epoca istorică medievală care a succedat antichității. Această percepție este caracteristică, în general, pentru viziunea medievală asupra istoriei, regăsindu-se, bineînțeles, și

---

622 Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 12-16.
623 Idem, *Hronicul…*, p. 1225.

în scrieri istorice din epoca modernă. Astfel, ne putem da seama că, atunci cînd zice *illis forte fortuna hodiernos Valachos exortos esse suspicatur*[624], prin sintagma „hodiernos Valachos”, G. Pray nu avea în vedere românii din vremea sa, adică din a doua jumătate a secolului a XVIII-lea, ci pe cei din momentul apariției lor ca popor. În altă parte, învățatul abate folosește fraza *hodie Moldaviam, Bessarabiam, Valachiam, Transilvaniam* cu referință la secolul al IX-lea[625]. Aceeași viziune largă cu adîncă pătrundere în trecut are sintagma *hodierna Valachia* și la J. C. Engel atunci cînd vorbește despre Olt, Argeș și despre vechile așezări Islaz, Rîmnic, Cozia, Nicopole ș.a.[626] Omul contemporan nu-și poate lămuri cum reușea istoricul din secolele XV-XVI și chiar cel din veacul următor să raporteze la vremea sa nume și noțiuni caracteristice pentru un cadru istoric ce existase cu cîteva secole mai devreme. Lucrurile însă încep să se limpezească pe masură ce facem cunoștință cu viziunea omului medieval asupra timpului. Așa cum arăta foarte bine Philippe Arriès, lumea Evului Mediu, ca și cea antică, era o „lume întoarsă către trecut”, de vreme ce „nici o societate umană nu și-a raportat în asemenea măsură condiția prezentă la ideea pe care și-o făcea despre trecut”[627]. Epoca antică și cea a scriitorului de istorie erau inseparabile, așa încît Marc Bloch va putea spune că „solidaritatea între «odinioară» și «astăzi», concepută cu prea multă forță, masca contrastele, înlăturînd chiar nevoia de a le percepe”[628]. Din această cauză, omul medieval nu cunoștea noțiunea de secol; aceasta începe să se înfiripe abia pe la sfîrșitul veacului al XVI-lea, deci cam în vremea *Cronicii* de la Cracovia, afirmîndu-se complet mult mai tîrziu. De aceea, pe atunci se opera cu noțiuni temporale foarte largi, cu epoci ce cuprindeau de la cîteva secole pînă la un mileniu, cum vedem foarte bine pe exemplul scrierilor

---

624 G. Pray, *Dissertationes historico-criticae*..., p. 158.

625 Idem, *Commentarii historici*..., p. 44.

626 J. C. Engel, *Commentario de expeditionibus Trajani ad Danubium*, Vindobonae, 1794, p. 217-219, 221.

627 Philippe Ariès, *Timpul istoriei*, trad. R. Junescu, București, 1997, p. 104.

628 *Ibidem*, p. 110.

istorice ale lui Cantemir. Astfel putem înțelege de ce istoricii din Evul Mediu foloseau adeseori pentru vremea lor o terminologie istorică și geografică proprie antichității. În istoriografia contemporană, această tendință a fost numită arhaizare.

În vremea alcătuirii *Cronicii* de la Cracovia și a hărților europene din secolul al XVI-lea la care m-am referit mai sus, numele Basarabia nu se întîlnea ca realitate prezentă nici în mediul românesc și nici în străinătate, de aceea este evident că era adus în actualitate din timpuri mai vechi. El este mult mai vechi decît vremea apariției și afirmării cronografiei medievale românești, deoarece aceasta nu-l menționează, deși pornește de la o tradiție a memoriei colective, dar în lipsa unei tradiții a scrisului. Se întîlnește, în schimb, cum am văzut, în unele scrieri istorice și geografice din anumite țări europene și în cartografia europeană din secolele XVI-XVIII, tocmai ca urmare a preluării acestui nume din timpuri de mult dispărute și a transmiterii lui, în scris, din veac în veac.

Aceste observații demonstrează cît se poate de limpede că sintagma „Basarabia modernă" (sensul vizat de autor fiind, de fapt, „Basarabia de astăzi") din *Cronica de la Cracovia* nu se limitează la realități din vremea scrierii acestui text, ci se referă mai degrabă la un timp istoric pe care autorul acestei lucrări îl proiectează cu multe secole înapoi, inclusiv, așa cum am văzut, la vremurile care au precedat cu mai bine de un veac formarea statului la români. Și invers, expresia respectivă sau numai numele Basarabia sînt raportate la vremuri și situații mai tîrzii. De exemplu, atunci cînd menționează ocuparea cetății Chilia de către unguri la 1448, istoricul anonim polon scrie că Ioan Huniade „pătrunse în Moldova răsăriteană sau Basarabia"[629]. Deci acest autor, ca exponent al istoriografiei medievale polone, susține că partea estică a Moldovei se numea la mijlocul secolului al XV-lea, ca și în vremea sa, Basarabia. Am văzut deja că același punct de vedere împărtășea, spre sfîrșitul secolului al XVI-lea, umanistul italian d'Anania, impresie ce domina și cartografia europeană din vremea aceea.

[629] *Cronica Moldovei…*, p. 137.

Clarificarea sensului numelui Basarabia, așa cum se arată el în cele mai multe hărți din secolul al XVI-lea și în unele scrieri istorice și geografice europene din secolele XVI-XVII, ne ajută să înțelegem mai bine anumite referințe principiale din aceeași perioadă la acest nume, care, la prima vedere, pot părea echivoce. Astfel, ne putem da seama că, atunci cînd Joachim Cureus, citat de Cantemir, zicea că „Basarabia…iaste olatul cel mai de laturi a țărîi Moldovii, pînă la Marea Neagră, în care olat să cuprinde Chiliia și Moncastrul (adecă Cetatea Albă)" sau cînd Boterro, citat de Iorga, afirma că Basarabia se întindea „spre Marea Neagră, unde e Cetatea-Albă"[630], aceștia aveau în vedere nu extremitatea sud-estică a Moldovei, cum s-a crezut aproape întotdeauna, ci întreg teritoriul cuprins între Prut și Nistru; menționarea doar a Chiliei și a Cetății Albe se explică prin faptul că acestea erau singurele orașe din acest spațiu. Așadar, pentru istoriografia europeană medievală era un lucru cert că Basarabia se prezenta ca o regiune care, într-o perioadă mai veche, a avut propria ei istorie, deosebită într-o oarecare măsură, dar nu foarte mult, bineînțeles, de istoria teritorului românesc de le vest de Prut. Faptul că, după întemeierea Țării Moldovei, în aceleași opere istorice și geografice europene, ea apare ca parte inseparabilă a acestei țări nu vine în contradicție cu ceea ce fusese anterior, acesta fiind unul din rezultatele firești ale procesului de unire politică a românilor. Mai puțin clar este de unde a apărut ideea că Basarabia și Moldova au fost regiuni istorice aparte. Un prim fapt care ar fi fost în stare să inducă ideea deosebirii și a existenței provizorii separate a celor două teritorii ar fi putut să rezulte din constatarea că Basarabia s-a aflat în afara influenței romane directe, realitate ce transpare cu oarecare claritate din scrierile istorice și geografice medievale; pentru niște istorici formați la școala culturii latine, un fapt ca acesta era destul de convingător pentru a impune concluzia deosebirii dintre cele două teritorii. În orice caz, o astfel de impresie pare să sugereze examinarea referințelor la Moldova și Basarabia ale cronicarilor

630 *Ibidem*, notele 2 și 4.

poloni[631]. Cred că în aceeași logică se înscrie și faptul că, menționînd uneori cele două teritorii ca provincii istorice aparte, Cantemir repetă mereu că Moldova fusese parte a Daciei, dar niciodată nu spune același lucru și despre Basarabia[632], pe care o prezintă, cum am văzut, ca pe „olatul cel mai de laturi a țărîi Moldovii"[633]. Un răspuns mai clar la întrebarea în ce circumstanțe s-a impus ideea unei Basarabii distincte față de restul spațiului românesc și, totodată, de unde a apărut acest nume îl poate da studierea istoriei ei din ajunul formării statelor medievale românești, mai precis, din primele secole ale mileniului II.

3. Structuri social-politice în perioada dominației cumane în Moldova

Fragmentul de text, citat mai sus, din *Cronica de la Cracovia*, în traducere românească, începe cu fraza „Moldova deopotrivă cu Țara Românească este un rest al vechii Dacii, îndeosebi al Cumaniei". Cantemir avea să observe în repetate rînduri că, în scrierea sa *Istoria ungurească,* neapolitanul Michele Ritius susținea, pe la începutul secolului al XVI-lea, că Cumania Neagră „se numește acum Moldova"[634]. Reținem, așadar, că istoriografia medievală europeană avea știre de faptul că, sub aspectul succesiunii în timp, între Moldova și Cumania a existat o legătură foarte strînsă, idee ce sugerează două concluzii: prima, că statul moldovenesc a luat naștere pe teritoriul stăpînit de cumani, și al doilea, că românii și cumanii au conviețuit multă vreme, influențîndu-se reciproc,

---

631 P. P. Panaitescu, *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, București, 1925, p. 37, 134. Chestiunea este însă departe de a fi fost elucidată măcar satisfăcător; mai este necesară o examinare foarte atentă sub acest aspect a istoriografiei medievale polone, ca și a scrierilor istorice germane, ungurești și italiene.

632 Dimitrie Cantemir, *Historia moldo-vlachica*, p. 421; idem, *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus*, p. 143; idem, *Hronicul vechimei…*, p. 1487.

633 Idem, *Hronicul…*, p. 1422.

634 *Ibidem*, p. 1496; idem, *Historia moldo-vlachica*, p. 363, 421. Acest punct de vedere se va regăsi și în unele studii contemporane: v. V. Spinei, *op. cit.*, p. 45.

pînă la momentul apariției statului. Știința istorică a demonstrat de mult influența considerabilă a cumanilor, în secolele XII-XIII, asupra societății românești, deși cercetarea acestei chestiuni mai solicită încă multe eforturi pînă să ajungă la rezultate întru totul satisfăcătoare. Voi reveni mai încolo la acest fenomen pentru a-l prezenta măcar într-o imagine sumară, cît timp semnificația lui pentru istoria Basarabiei nu poate fi neglijată. Acum însă voi apela iar la bucata de text de mai sus pentru a reproduce următoarea frază: „Această țară (Moldova – *I. Ț.*) avea încă în secolele XII și XIII propriii săi principi, care adesea erau dușmanii ungurilor". Constatare perfect valabilă pentru tot teritoriul locuit pe atunci de români, de vreme ce un martor ocular, călugărul italian Rogerius, observa că, în momentul invadării Transilvaniei, în 1241, tătarii îi desemnau pe judecătorii locali cu termenul *canesii*[635], adică cneji. Cnezatele românești de la sud de Carpați sînt menționate în diploma regelui Ungariei, Bela al IV-lea, dată în 1247 cavalerilor ioaniți, ziși și ospitalieri[636]. În prima jumătate a secolului al XIII-lea,

---

635 Rogerius, *Carmen Mizerabile/Cîntecul de jale*, în: G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, vol. V, București, 1935, p. 49. Această informație este într-o anumită consonanță cu consemnarea din opera anonimă *Descriptio Europae Orientalis*, din 1308, despre cei „zece regi puternici", găsiți de unguri în momentul apariției lor în Panonia; evident, din aceștia, cel puțin cîțiva trebuie să se fi aflat în Transilvania, fapt ce se pune de acord cu relatările Notarului Anonim: *Panoni autem qui inhabitabant tunc panoniam, omnes erant pastores romanorum, et habebant super se decem reges potentes in tota messia et panonia, deficiente autem imperio romanorum egressi sunt vngari de sycia prouincia et regno magno, quod est ultra meotidas paludes et pugnauerunt in campo magno, quod est inter sicambriam et albam regalem cum X regibus dictus et obtinuerunt eos et in signum uictorie perpetuum erexerunt vbi lapidem marmoreum permaximum, vbi est scripta prefata uictoria…*: G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor, vol. II, Descrierea Europei Orientale de Geograful Anonim*, București, 1934, p. 29.

636 Referințele la acest fenomen sînt numeroase; v., de ex., J. Thunmann, *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*, Leipzig, I, 1774, p. 364; Gh. Șincai, *op. cit.*, p. 413; A. D. Xenopol, *Istoria românilor*, vol. I, ed. a IV, București, 1985, p. 333-336; N. Iorga, *Istoria românilor, vol. III, Ctitorii*, ed. a II-a îngrijită de V. Spinei, București, 1993, p. 104-105; Gh. I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, 1980, p. 172; Șt. Ștefănescu, *Țara Românească de la Basarab I „Întemeietorul" pînă la Mihai Viteazul*, București, 1970, p. 24-28; v și I. Vásáry, *op. cit.*, 141. Foarte instructivă pentru tema apariției

cronicile rusești îi menționează pe „cnejii bolohoveni”, adică români, din stînga cursului superior al Nistrului, în Podolia (anul 1235: *Придоша Галичане на Каменець и вси Болоховьсции кн***ѧ***зи с ними и повоеваша по Хомороу и поидоша ко Каменцю вземши полонъ великъ поидоша в то же врем***ѧ***)[637]. Cercetările istorice din ultimele decenii au dat la iveală și alte mărturii în acest sens[638]. Astfel, *Cronica* de la Cracovia evocă un alt fapt bine stabilit de istoriografie. Într-adevăr, pe vremea aceea, în societatea românească existau primele formațiuni statale primitive, conduse de cneji locali și aflate în stadiul contopirii în cadrul statelor feudale centralizate, proces care a fost însă zădărnicit și amînat de invazia mongolă și apoi de îndelungata lor ocupație; aceste formațiuni incipiente se confruntau cu tendințele Ungariei de a include pămînturile de la sud și est de Carpați în sfera sa de dominație politică[639]. Fenomenul existenței voievozilor în spațiul românesc înaintea întemeierii Moldovei și a Țării Românești este evocat într-o serie de surse medievale, regăsindu-se și la unii istorici bizantini, citați de mai multe ori, în acest context, de scrierile lui Cantemir[640]. Aflarea formațiunilor prestatale între Carpați, Dunăre și Marea Neagră, în primele secole ale mileniului II, este confirmată, între altele, și de implicarea unor cete războinice[641] din această

---

cnezatelor este monografia lui Radu Popa, *La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului*, București, 1988, mai ales cap. VII; *Histoire de la Transylvanie*, par Gábor Barta, István Bóna, Béla Köpeczi, László Makkai, Ambrus Miskolczy, András Mócsy, Katalin Péter, Zoltán Szász, Endre Tóth, Zsolt Trócsányi, Ágnes R, Várkonyi, Gábor Vékony, Budapest, 1992, p. 194-196.

637 ПСРЛ, том 2, С.-Петербург, 1908, с. 529-530. Și în altă parte, aceeași sursă, p. 541: *Ростиславъ собра кн***ѧ***зь Болоховьскые и ѡстанокъ Галичанъ приде ко Бакотѣ.*

638 Vezi, de ex., V. Spinei, *Moldova*, p. 275.

639 Ș. Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea. Între cruciată și Imperiul mongol*, București, 1993, p. 134; v. și I. Vásáry, *op. cit.*, 146-148.

640 Dimitrie Cantemir, *Hronicul…*, p. 1436-1440.

641 Despre „cetele înarmate”, ca argument în favoarea existenței în Moldova, în secolele X-XI, a unei stratificări sociale și a unei organizări politice relativ evoluate, v. V. Spinei, *Moldova*, p. 129-130; I. Tentiuc, *Populația din Moldova Centrală în secolele XI-XIII*, Iași, 1996, p. 195-197. Cred totuși că față de acest argument trebuie să avem destule rezerve, măcar din simplul motiv că „cete înarmate” au existat și în timpuri mult mai vechi; acest fapt poate avea putere de dovadă numai în conexiune cu alte date, mai convingătoare.

zonă în numeroase confruntări militare din teritoriile și țările învecinate, ca, de exemplu, participarea românilor împreună cu pecenegii, pe la 1018-1019, la luptele pentru tronul kievean dintre Iaroslav cel Înțelept și rivalul său, principele Sviatopolk[642], dar mai ales numeroasele incursiuni comune ale românilor și cumanilor la sud de Dunăre în sprijinul răscoalei antibizantine a Asăneștilor, din 1185-1186, și apoi în luptele îndelungate dintre țaratul româno-bulgar și Imperiul bizantin[643]. Este relevant faptul, reținut și de Gh. Șincai[644], care mai observă că același lucru era semnalat și de multe alte scrieri istorice moderne, că istoricii bizantini nu făceau deosebire între românii și cumanii din nordul fluviului, desemnîndu-i laolaltă cu numele de sciți, adică cumani[645], fapt ce atestă și el dominația acestora din urmă la nord de Dunăre.

Generalizarea numelui cumanilor pentru teritoriul de la est de Carpați nu poate însemna altceva decît afirmarea dominației lor politice, sau, mai degrabă, militar-politice, în această zonă și pe ambele maluri ale Nistrului, de pe cursul său superior și din Podolia pînă la Marea Neagră. S-a demonstrat cu destule argumente că, exceptînd unele spațiii relativ restrînse, ca cele ocupate de ulici și tiverți[646] în anumite părți ale Basarabiei și în stînga cursului de

---

642 V. Spinei, *Formațiuni prestatale la răsărit de Carpații Orientali*, în: V. Spinei, Universa Valachica. *Românii în contextul politic internațional de la începutul mileniului al II-lea*, Chișinău, 2006, p. 408-409.

643 Vezi, între altele, P. Diaconu, *Les Coumans au Bas-Danube aux XIe et XIIe siècles*, București, 1978, p. 59-61, 114-119, 130-133; V. Spinei, *Moldova...*, p. 167-168; idem, *Universa Valachica*, p. 525; și Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 19-21.

644 Gh. Șincai, *op. cit.*, p. 40, 350, 360, 380-381, 429.

645 Ana Comnena, *Alexiada*, în: „Fontes historiae daco-romanae/Izvoarele istoriei României, III. Scriitori bizantini (sec. XI-XIV)", de Al. Elian și N.-Ș. Tanașoca, București, 1975, p. 113-119; Ioan Zonaras, *Cronica*: ibid., p. 229; Nichita Choniates, *Istoria*: ibid., p. 254-257, 266-269, 290-293, 308-309, 312-313, 322-327, 343; Georgios Acropolites, *Istorie*: ibid., p. 398-405.

646 Chestiunea ulicilor și tiverților este dezbătută în contradictoriu în mediile științifice, mai ales între istoricii ruși și români, cei dintîi susținînd fără ezitare că aceștia ar fi fost slavi și că ar fi avut o prezență masivă în Basarabia – după unii, din Galiția și pînă la Dunăre – precum și pe cele două maluri ale Nistrului (М. Н. Тихомиров, *Исторические связи России со славянами и Византией*, Москва, 1969, с.101-102; И. А. Рафалович, *Молдавия и пути расселения славян в Юго-Восточной Европе*, în „Юго-Восточная Европа в

mijloc, parțial și a celui superior, ale acestui fluviu, pămînturile respective erau populate mai mult sau mai puțin compact de români, și, cu toate acestea, ele sînt întrunite, în sursele medievale, sub nu-

---

средние века", I, Кишинев, 1972, p. 31; Г. Г. Литаврин, *Влахи византийских источников X-XIII в.*, în „Юго-Восточная Европа...", p. 103; Г. В. Федоров, *Генезис и развитие феодализма и древнерусского населения Днестровско-Прутского междуречья в XI-XII вв.*, în „Юго-Восточная Европа в эпоху феодализма", Кишинев, 1973, c. 49-50; idem, *Тиверцы*, în ВДИ, 1952, № 2, c. 250-259; *История Молдавской ССР с древнейших времен до наших дней*, Кишинев, 1984, c. 33.34; Б. А. Рыбаков, *Уличи*, în КСИИМК, № 35, 1950, c.5-14), pe cînd ceilalți au căutat să demonstreze contrariul, minimalizînd slavismul tiverților sau chiar negîndu-l cu totul, reducînd totodată și aria de răspîndire a celor două grupuri etnice în Moldova (V. Spinei, *Moldova...*, p. 73-74; idem, *Realități etnice și politice în Moldova meridională în secolele X-XIII. Români și turanici*, Iași, 1985, p. 58-60; idem, *The Romanians and the Turkic nomads north of the Danube Delta from the Tenth to The Mid-Thirteenth Century*, Leiden, 2009, p. 83-84, 86-88, 258; I. Hîncu, *Cine sînt strămoșii moldovenilor*?, Chișinău, 1990, p. 23 și urm.; Gh. Postică, *Civilizația medievală timpurie din spațiul pruto-nistrean (secolele V-XIII)*, București, 2007, p. 74-77). Singurul punct în care cele două atitudini se apropie este admiterea amplasării tiverților între Nistru și Răut și răspindirea lor spre nord pînă pe cursul superior al Prutului și Nistrului, unde se învecinau cu croații: V. Spinei, *Moldova...*, p. 74; idem, *Realități etnice...*, p. 66. Să observăm însă că principala sursă asupra acestui subiect, cronica rusă *Povestea vremurilor de demult* a lui Nestor, din secolul al XII-lea, relatează că „ulicii și tiverții sălășluit-au de-a lungul Nistrului și spre părțile Dunării, fost-au ei mulți la număr; și fiind așezați pe Nistru, ajungeau pînă la mare, unde se află orașele lor pînă astăzi" (*уличи и тиверьци сѣдяху по Дънѣстру, присѣдяху къ Дунаеви, и бѣ множьство ихъ, сѣдяху бо по Дънѣстру и до моря, и суть гради ихъ и до сего дьне...)*: *Повесть временных лет*, под ред. Д. С. Лихачева, том I, Москва-Ленинград, 1950, c. 14. Referitor la ulici, părerile sînt și mai împărțite, chiar între istoricii români; V. Spinei, de ex., susține că aceștia ar fi locuit la est de Nistru (*Moldova...*, p. 74; *Realități etnice...*, p. 59-60, 138), în timp ce Hîncu crede că lor le-ar fi aparținut așezările întărite cu val de pămînt și palisadă de lemn din dreapta cursului de mijloc al Nistrului, relativ bine studiate din punct de vedere arheologic: И. Г. Хынку, *К вопросу о расселении тиверцев и уличей в Поднестровье*, în „Юго-Восточная Европа в средние века", I, c. 174-175. Și dacă ipoteza, împărtășită și de cei doi istorici, după care tiverții ar fi fost o etnie amestecată, slavo-română (I. Hîncu, *Cine sînt strămoșii...*, p. 23; V. Spinei, *Realități etnice...*, p. 59; idem, *The Romanians...*, p. 84-85), este mai greu de admis, din lipsă de dovezi sigure (singurul „argument" este fraza confuză din prima cronică rusească *тиверци, яже суть толковины*, din care au fost trase concluzii îndoielnice, ca aceasta: „The name *tolkoviny* that suggests the Tivertsians' bilingualism might be due to the existence of mixed ethnic elements in the area ocupied by them, those elements possibly containing an older Daco-Roman to which an east-Slavic component was added": V. Spinei, *The Romanians...*, p. 85), atunci ideea care a plecat de aici și a ajuns să susțină că aceștia ar fi fost pur

mele comun de Cumania[647]. Este evident că, în teritoriul cu acest nume, puterea politică se afla în mîinile căpeteniilor cumane.

Dar, pînă a da măcar unele detalii asupra caracterului dominației cumane în spațiul românesc, este necesar să zăbovim cîteva momente la un fenomen foarte important care a premers acestei stăpîniri, și anume că tot așa ca și pecenegii care i-au precedat pe cumani, aceștia din urmă au găsit aici niște structuri parastatale de origine slavă, dovadă fiind termenii *voievod* și *cneaz* ce îi desemna pe conducătorii comunităților locale și ai primelor formațiuni teritorial-politice regionale, așa-zisele „țări" din tradiția populară românească, denumire, ce-i drept, mai puțin răspîndită la est de Carpați[648]. Chiar dacă riscă să pară puțin exaltat-patrio-

---

și simplu români este complet hazardată: v. Gh. Postică, *op. cit.*, p. 75. Ceea ce urmează e și mai rău: ajustarea materialului arheologic astfel ca să susțină această idee. Despre pericolele unor atare ajustări, v. Gh. A. Niculescu, *Nationalism and the representation of society in Romanian archaeology*, in „Nation and national ideology. Past, present and prospects", Bucharest, 2002, p. 209-234. Se pare însă că ideea apartenenței românești a tiverților a fost preluată de la Al. Boldur, deși aceasta este de obicei trecută sub tăcere; soluția sa era foarte simplă, bazîndu-se pe jocul de cuvinte „tolcovinî"=„bolhovinî", „adică, zice el, blahi sau volohi, români": Al. Boldur, *Istoria Basarabiei*, București, 1992, p. 127. E adevărat că Boldur se încurcă în propria demonstrație, căutînd să arate, pentru a fi mai convingător, că numele *tiverți* ar proveni de la numele tribului dacic al teuriscilor. Bineînțeles, demonstrația este departe de a putea convinge. A. Sacerdoțeanu avea, bineînțeles, dreptate cînd recomanda o anumită circumspecție față de felul cum interpreta Boldur izvoarele: v. în Dimitrie Onciul, *Scrieri istorice*, vol. II, București, 1968, p. 391. Despre ulici și tiverți, v. și P. R. Magocsi, *A history of Ukraine*, Toronto/Buffalo/London, 1996, p.46, 59 (harta), 62, care, în fond, împărtășește punctul de vedere al rușilor, de vreme ce s-a folosit, bineînțeles, de literatura rusă. Să observăm că, din aceleași motive, atitudinea lui P. R. Magocsi nu este singulară în istoriografia occidentală, v. și nota 767.

647 P. Diaconu, *op. cit.*, p. 22-25 ș.a.; V. Spinei, *Moldova…*, p. 43-45, 58, 87, 179; idem, *Realități etnice…*, p. 82-83.

648 Relativ la acest subiect, cu referință la Moldova, v. V. Spinei, *Universa Valachica*, p. 311, 406-407, 409-410, 412-413, 662-665; idem, *Formațiuni prestatale la răsărit de Carpații Orientali*, în „Aspecte ale civilizației românești în secolele XIII-XVII. Culegere de studii", red. coord. Ioan Emandi, Suceava, 1986, p. 45-53. Comentînd o informație a călătorului franciscan Wilhelm de Rubruck la mongoli, pe la 1253, în care se spunea că, printre cei ce aduceau daruri marelui han al acestora, se aflau și valahi, Spinei conchide cu bun-simț că acest fapt atestă existența unor formațiuni politice românești în perioada anterioară invaziei mongole în Europa: V. Spinei, *Realități etnice…*, p. 89. Evident, nu putea fi vorba de trimiterea de daruri de la membrii de rînd ai comunităților rurale.

tică, părerea că pe acest teritoriu au existat „încă din secolul al IX-lea voievodate slavo-române, ai căror șefi își luau, în funcție de importanța lor, numele de voievozi sau de cneji”[649] este cît se poate de credibilă, întrucît exprimă realități istorice care nu pot fi puse la îndoială. Ridicîndu-și cetăți întărite, „principatele româno-slave încercau astfel să se apere împotriva atacurilor ungurilor, pecenegilor (sec. 9-11) și ale cumanilor (sec. 11-13)”[650]. În prima jumătate a secolului al XIII-lea, adică exact în momentul evocat de *Cronica de la Cracovia* pe care l-am semnalat mai sus, comunități și formațiuni parastatale ale românilor, cu participarea tot mai redusă a unei componente slave, sînt menționate în documente foarte cunoscute, ca scrisoarea din 14 noiembrie 1234 a papei Grigore al IX-lea[651] și diploma din 1247, menționată puțin mai în urmă, a regelui Ungariei Bela al IV-lea[652]. Aceste structuri au avut o perioadă de gestație incredibil de lungă, de peste o jumătate de mileniu, dacă se ține cont de vremea apariției slavilor în spațiul carpato-nistrean și, totodată, de momentul formării statului la slavii de răsărit și la celelalte popoare vecine, deși se știe că, și aici,

649 Gh. Brătianu, *O enigmă și un miracol istoric: poporul român*, ediție îngrijită, prefață, studiu și note de Stelian Brezeanu; trad. de Marina Rădulescu, București, 1988, p. 144.

650 A. Vauchez, R. B. Dobson, A. Walford, M. Lapidge, *Encyclopedia of the Middle Ages*, vol. 2, Cambridge/Chicago, 2000, p. 965. Nu se poate susține însă, cum se încearcă în această lucrare, ideea existenței unor dinastii, în sensul propriu al termenului, în astfel de voievodate și cnezate.

651 DRH, D. I, nr. 9; v. și cîteva referințe istoriografice: J. Thunmann, *op. cit.*, p. 364; F. J. Sulzer, *Geschichte des Transalpinischen Daciens*…, III, 1782, p. 595; Gh. Șincai, *op. cit.*, p. 396-397; V. Spinei, *Moldova*, p. 103; idem, *Realități etnice*…, p. 86; Ș. Papacostea, *op. cit.*, p.61; idem, *Geneza statului în evul medu românesc*, Cluj-Napoca, 1988, p. 25; Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 22; *Histoire de la Transylvanie*, p. 192.

652 DRH, B, I, p.3-11; G. Pray, *Annales regum Hungariae anno ab Christi CMXCVII ad annum MDLXIV, I-II, Vindobonae, 1764-1765*, p. 134-137; L. A. Gebhardi, *Geschichte des Reichs Hungarn*…, I, Leipzig, 1778, p. 577, 579; F. J. Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens*…, II, Wien, 1781, p. 26; v. și unele aprecieri istoriografice: Ș. Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea*, p. 80; idem, *Geneza statului*…, p. 25, 113; I.-A. Pop, *Noi comentarii asupra diplomei cavalerilor ioaniți (1247) și a contextului emiterii sale*, în „Românii în Europa medievală. Între Orientul bizantin și Occidentul latin. Studii în onoarea profesorului Victor Spinei”, volum îngrijit de Dumitru Țeicu și Ionel Cândea, Brăila, 2008, p. 225-242; Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 24-25, R. Popa, *op. cit.*, p. 254.

aristocrația feudală apare destul de tîrziu, comparativ cu situația din țările occidentale[653]. Dar, pe de altă parte, gestația aceasta extrem de prelungită și fără finalitate, ținînd seama de reducerea esențială a ponderii elementului slav în structura etnodemografică și în viața publică, are o explicație firească, fiind determinată de o succesiune de mari deplasări de populație prin acest spațiu pe parcursul secolelor VI-XI, în care cele mai importante mase de migratori au urmat la scurt timp unele după altele: avarii, bulgarii, ungurii, pecenegii, uzii. Și, după cum slavii cuceritori își impuseseră, spre sfîrșitul secolului al V-lea și în secolul al VI-lea[654], dominația asupra populației localnice daco-romane, tot așa și cumanii, sosind dincoace de Nistru în a doua jumătate a secolului al XI-lea și alungîndu-i de aici pe pecenegi (o parte a acestora rămînînd totuși să trăiască împreună cu noii stăpîni și cu autohtonii[655]), s-au afirmat ca putere stăpînitoare peste români și peste slavii mai mult sau mai puțin absorbiți de populația mai veche. Astfel, ierarhia etnopolitică a acestei perioade era constituită din trei straturi bine cunoscute, dar greu cuantificabile: jos, o masă numeroasă de români și de slavi românizați plus unele mici grupuri etnice sedentarizate aici în ultimele veacuri[656], peste ei o minoritate

653 Vezi, de ex., F. Dvornik, *op. cit.*, p. 121 & sq.

654 Vezi *История РСС Молдовенешть*, вол. I, Кишинэу, 1988, п. 210-212. De fapt, volumul respectiv insistă mai mult pe vremea și amploarea așezării slavilor în spațiul pruto-nistrean, pe cînd etapele inițiale ale procesului de constituire a statului sînt, în fond, trecute cu vederea.

655 Fenomenul statornicirii unei părți a populației pecenege la răsărit de Carpați și al contopirii ei în mediul românilor a constituit obiectul unei atenții sporite din partea unor cercetători: v., de ex., N. Iorga, *op. cit.*, 23-24, 29; P. Diaconu, *Les Petchénègues au Bas-Danube*, Bucarest, 1970, p. 38; R. Popa, *op. cit.*, p. 75; N. Djuvara, *Thocomerius – Negru Vodă, un voievod de origine cumană la începuturile Țării Românești*, București, 2007, p. 76; S. Oța, *Populații nomade de stepă din Banat (secolele XI-XIV) I. Pecenegii și cumanii*, în „Prinos lui Petre Diaconu la 80 de ani”, volum îngrijit de Ionel Cândea, Valeriu Sîrbu și Marian Neagu, Brăila, 2004, p. 494. Vezi și notele 740, 821, 823, 824, 826 și 827.

656 Indiscutabil, raportul etnic era, de o parte, o majoritate de români, iar de altă parte, o minoritate din cîteva grupuri etnice, nu un conglomerat dintr-o multitudine de etnii, cum se susține chiar în unele opere istorice apărute în centre științifice occidentale de mare prestigiu: v., de ex., A. Vauchez, R. B. Dobson, A. Walford, M. Lapidge, *op. cit.*, p. 965.

puternic marcată de tradiția slavă de organizare a comunităților locale, în principal obști sătești[657], dar și a celor regionale, reprezentate, în primul caz, de cneji[658], în cel de-al doilea de voievozi[659], iar deasupra lor, căpeteniile cumane, care își exercitau autoritatea asupra întregului teritoriu desemnat cu numele de Cumania. În aceste condiții, procesul aglutinării formațiunilor parastatale și al formării statului de origine slavo-română este din nou amînat cu cîteva secole, puterea supremă în teritoriul cucerit fiind adjudecată de noii stăpînitori. Nu dispunem de informația necesară care ar arăta cum s-a produs substituirea acestor autorități, dar cel puțin investigațiile arheologice ale unor așezări ale tiverților, distruse în secolele X-XII de pecenegi și cumani[660], demonstrează că noua putere s-a impus în mod categoric. Nu trebuie însă să se deducă de aici că instaurarea dominației noilor cuceritori ar fi însemnat și dispariția slavilor din Basarabia; dimpotrivă, unii istorici bizantini arată univoc că, în secolul al XII-lea, taurosciții, cum sînt desemnați slavii ruși în aceste surse, numiți uneori de bizantini și sciți hiperborei (*Σκύθας Ὑπερβορέους*)[661], erau prezenți în acest

---

657 R. Popa, *op. cit.*, p. 145-156; Gh. Postică, *op. cit.*, p. 219-223.

658 Despre statutul cnejilor și caracterul „cnezatelor sătești”, v. R. Popa, *op. cit.*, p. 156-157 și urm.; v. și *История РСС Молдовенешть*, p. 295-298. Vezi asupra acestei chestiuni și studiul mai vechi al lui I. Bogdan: *Despre cnejii români*, în AARMSI, XXVI, 1903, nr. 2, p. 13-44.

659 Dovadă că instituția voievodatului era răspîndită în tot spațiul românesc stau multe documente transilvănene din secolele XII-XIII, în care se întîlnește termenul *voievod*: L. Makkai, A. Mócsy, Z. Szász, G. Barta, *History of Transylvania, vol. I, From the Beginnings to 1606*, New York, 2001, cap. III, 1 (Place-names and Ethnicity): http://mek.niif.hu/03400/03407 /html/64.html.

660 V. Spinei, *Realități etnice…*, p. 100; *История РСС Молдовенешть*, p. 262. Vezi despre acest fenomen și într-o lucrare mai veche de popularizare a istoriei românilor în Occident: J. Samuelson, *Roumania Past and Present*, London, 1882 (reprint, 2006), p. 195-197.

661 Citim, de ex., la Choniates: *ἔστι δὲ ἡ Γάλιτζα μία τῶν παρὰ τοῖς Ῥῶς τοπαρχιῶν, οὓς καὶ Σκύθας Ὑπερβορέους φασίν*, în Nicetae Choniatae, *Historia (Χρονικὴ διήγησις…)*, pars prior, ed. J. van Dieten, Berlin, 1975, p. 120. Iată și două traduceri: „Galitza is one of the districts of the Rhōs who are called Hiperborean Scythians”: *O City of Bizantinum, Anales of Niketas Choniatēs*, transl. by Harry J. Magoulias, Detroit/Michigan, 1984, p. 75; Și în varianta rusă: „Галица – это одна из топархий, принадлежащих россам, которых называют также

teritoriu. Și cercetările arheologice atestă prezența slavilor în Moldova pînă în ultimele decenii ale secolului al XII-lea, mai ales în partea nordică și centrală, pe ambele maluri ale Prutului[662].

4. Români și cumani între Dunărea de Jos și Taurosciția

Chestiunea privind prezența slavilor în Moldova în primele secole ale mil. II cere o examinare aparte, însă, date fiind complexitatea și amploarea temei, o astfel de cercetare nu poate fi făcută în cadrul studiului de față. Neputînd totuși fi ocolită, mai ales că ea este inseparabilă de prezența cumanilor în Moldova în acea vreme și de relația acestora cu românii, mă voi mulțumi să reproduc doar cîteva referințe din surse bizantine referitoate la Taurosciția, care par destul de relevante pentru acest subiect. Dar, înainte de a invoca aceste mărturii, să reținem un fapt cunoscut de mai multă vreme, și anume că, în secolul al XII-lea, statul bizantin și-a făcut o prioritate din grija pentru controlul asupra cursului inferior al Dunării, din cauza incursiunilor de jaf ale cumanilor în Peninsula Balcanică și, mai ales, a tendințelor expansioniste ale Ungariei, care făceau mereu disputabilă această linie de apărare[663]. Voi reproduce în continuare cîteva frinturi dintr-o relatare mai amplă a lui Ioan Kinnamos despre riposta pe care oastea bizantină condusă de împăratul Manuel I Comnenul a dat-o în 1148 cumanilor care trecuseră la sud de Dunăre, unde „prădaseră țara romeilor”. Istoricul spune, între altele, că, pornind împotriva invadatorilor,

---

иперборейскими скифами”: Никита Хониат, *История, начинающаяся с царствования Иоанна Комнина*, în „Византийские историки”, том I, под ред. проф. В. И. Долоцкого, С.-Петербург, 1860, с. 164. Numele de hiperboreeni pare să fi fost preluat de la Pliniu: v., de ex., J.-B. Bourguignon d’Anville, *Géographie ancienne abrégée*, I, Paris, 1792, p. 333-334; idem, *Compendium of ancient geography, transl. with a preface from John Horsley, vol. I, New York, 1814,* p. 274.

662 Vezi F. Curta, *op. cit*., p. 315-316.

663 *Ibidem*, p. 314; P. Diaconu, *op. cit*., p. 102; V. Spinei, *Realități etnice*…, p. 76-77; R. Browning, *The Byzantine Empire*, 2d ed., CUA Press, 1992, p. 172; John F. Haldon, *Byzantium at war*, AD 600-1453, Oxford, 2003, p. 32.

„împăratul luă drumul către Istru, după ce poruncise să fie aduse corăbii de la Bizanţ către Istru, pe la Anhialos”. Apoi „a lăsat restul oştirii, tăbărîtă pe malurile fluviului, iar el – deoarece, cum spuneam, nu sosiseră încă corăbiile –, legînd și așezînd bărcile una lîngă alta, trecu Istrul cu cinci sute din soldații săi. Trebuind să înainteze, a dat peste alte două rîuri navigabile. Cum aici nu se vedea deloc vreo barcă de care să se poată folosi cineva pentru trecerea <rîurilor>, a poruncit alor săi ca, legînd bărcile de pe Istru de cozile cailor, să le aducă la rîurile amintite. Ceea ce făcîndu-se, a trecut fără osteneală și, străbătînd apoi un ținut întins, ajunseră pînă la muntele Tenuormon (în original: *τένου ὅρμον – I.Ț.*), care înaintează pînă la hotarele Taurosciției (*ἐπὶ ὄρος τένου ὅρμον ἦλθον ὅπερ ἀγχοῦ τῶν Ταυροσκυθικῆς ὁρίων ἀνέχει*). Acolo, găsind tabăra sciților (Σκύθαι=cumanilor – *I.Ț.*) cu totul deșartă de oameni (plecaseră cu puțin mai devreme), și-au continuat înaintarea. Și, fiindcă era acum pe la amiază și nu se arăta nicicum vreun dușman, împăratul, luîndu-i pe sciții care luptau alături de romei, i-a dat hypostrategului Giphardos”, care „dădu peste dușmani mai departe și, fiindcă nu îndrăznea să-i atace (căci i se părea că barbarii sînt mai numeroși), trimise vorbă împăratului să vie cît mai repede”. Bătălia care a urmat, adaugă Kinnamos, a fost „de amîndouă părțile tumultuoasă și violentă” (*ξυμβολὴ ἑκατέρωθεν σὺν ὠθισμῷ καὶ βίᾳ ἐγίνετο*)[664].

Această relatare a lui Kinnamos, completată succint de Choniates[665], a trezit interesul multor cercetători ai istoriei medievale a Europei de Sud-Est[666], mai curioși față de acest subiect fiind, bi-

---

[664] Ἰωάννης Κίνναμος, *Ἱστορίων βιβλία Z* [Epitome rerum ab Ioanne et Alexi Comnenis gestarum], în „Corpus scriptorum historiae byzantinae”, XXVI, Editio emendatior et copiosior, consilio B. G. Niebuhrii, Bonnae, MDCCCXXXIX, p. 93-94; v. și Ioan Kinnamos, *Epitoma*, în „Fontes historiae daco-romanae”, p. 232-235.

[665] *μετὰ βραχὺ δὲ καὶ βασιλεὺς αὐτὸς ἔξεισι μετὰ τῆς στρατιᾶς. ἐξ ἐφόδου δὲ τοὺς Σκύθας διαθροήσας, οἳ τὸν Ἴστρον διαβάντες τὰ περὶ τὸν Αἷμον ἐσίνοντο*: Nicetae Choniatae, *Historia*…, p. 82; v. și *Fontes*…, p. 248-249.

[666] N. Iorga, *op. cit.*, p. 46; P. Ș. Năsturel, *Valaques, Coumans et Byzantins sous le règne de Manuel Comnène*, în „Byzantina”, 1, 1969, p. 170-175; F. Curta, *op. cit.*, p. 314; Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 18. Despre sfîrșitul acestei campanii, v. P. Magdalino, *The Empire of Manuel I Komnenos, 1143-1180*, Cambridge, 1993, p. 53-54.

neînțeles, istoricii români. Cele mai fructuoase dezbateri au provocat termenul *τένου ὅρμον* și chestiunea localizării Taurosciției; în contextul studiului de față, importante sînt însă și alte cîteva detalii ce se întîlnesc în această bucată de text, la care însă voi reveni mai tîrziu. În ceea ce privește termenul *τένου ὅρμον*, se pare că Gebhardi este cel care l-a transformat pentru prima dată în Tenuormon (*am Fuße des Berges Tenuormon*), presupunînd că sursa bizantină ar fi avut în vedere ținutul Teleorman[667] din Muntenia. Asta presupune că tocmai de aici, sau, mai degrabă, de la cei care l-au repetat[668], au pornit traducătorii români care au îmbinat cele două cuvinte din greacă cu conținut confuz pentru a obține un nou nume propriu, *Tenuormon* (variante: *Tenu ormon*, *Tenu Ormon*), astfel încît unor istorici nu le-a rămas decît să repete ideea lui Gebhardi că Kinnamos s-ar fi referit tocmai la Teleorman[669]. Părerea aceasta a fost pusă la îndoială chiar de faptul că în zona Teleormanului nu sînt munți[670]. În al doilea rînd, sursa arată limpede că ofensiva bizantină s-a desfășurat dinspre mare, așa cum a fost în aproape toate luptele de acest fel date de bizantini în secolul al XII-lea în nordul Dunării inferioare și, de fapt, altfel nici nu se putea. Această strategie prevedea ca forțele terestre să aibă susținerea și colaborarea flotei imperiale de pe Dunăre care pătrundea în apele fluviului dinspre mare prin brațul Chilia. O dovadă în acest sens este și faptul că sursa menționează două rîuri naviga-

---

667 L. A. Gebhardi, *op. cit.*, p. 266.

668 Ideea se va regăsi peste o 100 de ani la W. Tomaschek, în „Zeitschrift für die österreichischer Gymnasien”, 1872, p. 149. Mai tîrziu o constatăm la Al. Philippide, care susține greșit că așa ar fi scris Kinnamos: *Originea românilor*, vol. 1, Iași, 1923, p. 727.

669 P. Ș. Năsturel, *A propos du Tenou Ormon (Teleorman),* în „Geografica Byzantina”, ed. by H. Ahrweiller, Paris, 1981, p. 81-91; P. Diaconu, *op. cit.*, p. 97. Pornind de la premisa greșită că bizantinii au luptat atunci cu pecenegii, Al. Philippide susține că numele Teleorman (evident, de la *τένου ὅρμον*) ar fi de origine pecenegă: Al. Philippide, *op. cit.*, p. 727.

670 V. Spinei, *op. cit.,* p. 76; F. Curta, *op. cit.*, p. 314. Acest fapt îl semnalase încă Al. Philippide, numai că el credea că Tenuormon s-ar fi aflat pe undeva pe lîngă Galiția, ceea ce e la fel de greșit, de vreme ce sursa arată clar că trupele bizantine nu ajunseseră tocmai pînă acolo și, de fapt, nici nu aveau ce căuta în acea zonă: *op. cit.*, p. 728.

bile, pe care oastea bizantină a trebuit să le treacă cu bărcile, pe cînd în cîmpia Teleormanului nu sînt astfel de cursuri de apă. Nu mai puțin important este un alt aspect al chestiunii, și anume că, în scrierea lui Kinnamos, *τένου ὄρμον* nu este ortografiat ca nume propriu, cum procedează de obicei sursele bizantine în cazul toponimelor, de unde am putea deduce că termenul respectiv ar fi apărut mai degrabă în urma coruperii, pe parcursul copierilor succesive ale scrierii, a altor cuvinte, ca, de exemplu, *τέλος ὁρμῶ*, care s-ar potrivi mai bine în context. Ideea că unele cuvinte, tocmai din această parte a textului, ar fi în disonanță cu contextul a mai fost formulată, e adevărat, cu multă precauție, ca atunci cînd s-a propus înlocuirea termenului τὸ *ὄρος* (= munte, înălțime) cu *ὁ ὅρος* (= margine, teritoriu)[671], propunere care însă nu lămurește cu nimic chestiunea termenului confuz din scrierea istorică a lui Kinnamos. Tocmai pentru că au fost conștienți de această confuzie, editorii germani ai corpusului de texte istorice bizantine au evitat să-l traducă[672]. Cît privește însă conținutul acestui fragment de text, el nu lasă nici o îndoială că muntele menționat nu poate fi altul decît versantul sud-estic al Carpaților. Este limpede, prin urmare, că ideea identificării termenului necunoscut *τένου ὄρμον* cu Teleormanul trebuie părăsită pentru totdeauna.

Cît privește localizarea Taurosciției, de vreme ce istoricul bizantin nu o plasează, cum am văzut, în Muntenia, ci o va evoca abia după ce va spune că oastea împăratului ajunsese „la muntele… care înaintează pînă la hotarele Taurosciției", trebuie să observăm că e vorba de un teritoriu care nu se afla în imediata vecinătate a arcului carpatic și a Dunării de Jos, dovadă fiind și faptul că Kinnamos nu menționează acest nume îndată ce armata trece Dunărea și, apoi, alte două rîuri navigabile, cel mai probabil Prutul și Siretul[673]. Clarificarea acestei chestiuni este cu atît mai necesară cu cît, prin Taurosciția, unii istorici înțeleg cnezatul hali-

---

671 P. Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 89-90; v. și V. Spinei, *Realități etnice…*, p. 77.

672 Textul în traducere latină conține formula *ad montem usque* (*τένου ὄρμον*): *Corpus scriptorum historiae byzantinae*, XXVI, p. 94.

673 V. Spinei, *Moldova…*, p. 76.

cian, indiferent dacă susţin că acesta s-ar fi întins pînă la Dunăre, cum cred mai ales istoricii ruşi, sau că s-ar fi limitat la ceea ce se înțelege de obicei prin Galiția[674], adică teritoriul de pe cursul superior al rîurilor Nistru şi San, în sudul Poloniei şi la extremitatea nord-vestică a Ruteniei. Această părere nu are confirmare în sursele bizantine, pentru care taurosciții erau toți slavii ruşi, deci nu doar halicienii[675]. Acelaşi Kinnamos, de exemplu, face deosebire netă între tauroscițí, ca nume generic pentru toți slavii ruşi, şi halicieni, ca nume particular al acestora, cînd arată că Manuel, trimisul împăratului la căpetenia tauroscițílor (este vorba, probabil, de tratativele bizantino-ruse de la Kiev din 1165)[676], îi reproşează acestuia prietenia cu Iaroslav, cneazul Haliciului, care îl adăpostise pe răzvrătitul Andronic, vărul împăratului Manuel I Comnenul (se pare că sursa face o confuzie relativ la raportul dintre cele două nume Manuel)[677]. Un argument în plus sînt referințele lui Kinnamos la cnejii tauroscițí Primislav, Rodoslav ş.a. din Rusia propriu-zisă[678], spre deosebire de Rusia Mica (*μέρος τῆς μικρὰς*

[674] Pentru o documentare mai amplă asupra istoriei timpurii a cnezatului halician, v. studiul temeinic al lui Paul R. Magocsi, *Galicia: a historical survey and bibliographic guide, Toronto/Buffalo/London, 1983 [reprint: 1985, 1990]*, mai ales cap. 3.

[675] Vezi şi P. Diaconu, *op. cit.*, p. 97.

[676] Despre relațiile lui Manuel Comnenul, în anii '50-'60 ai secolului al XII-lea, cu ruşii – în contextul mai general al conjuncturii politice din Europa Centrală şi de Sud-Est – vezi şi J. C. Engel, *Geschichte des ungrischen Reichs, I, Wien, 1834,* p. 340 & sqq.

[677] καὶ δὴ Μανουὴλ μέν, ὅς ἐς Κομνενοὺς τὸ γένος ἀνέφερεν, εἰς τὸ τῶν Ταυροσκυτῶν ἀφίκετο ἔθνος, ὁμολογιῶν τὸν ἄρχοντα σφῶν ἀναμνήσων, ἃς διωμότους ἤδη τῷ βασιλεῖ ἔδετο, πρὸς δὲ καὶ τὴν πρὸς Ἱερόσθλαβον τὸν Γαλίτζης ἡγεμονεύοντα φιλίαν αὐτῷ διονειδίσων. Ἱερόσθλαβος γὰρ τά τε ἄλλα ἐς Ῥωμαίους παρασπονδήσας ἔτυχε, καὶ δὴ καὶ Ἀνδρόνικον, οὗ πολὺν ἤδη ἐποιησάμεθα λόγον, τῆς ἐν παλατίῳ φρουρᾶς ἀποδράντα, ἔνθα ἐνναέτης οἶμαι καθεῖρκτο, προσιόντα αὐτῷ ἐδέξατο καὶ φιλοφροσύνης ἠξίωσεν: Ἰωάννης Κίνναμος, *Ἱστορίων βιβλία* Z, p. 232.

[678] Iată cum descrie Kinnamos aceste tratative: Τῶν εἰρημένων τε ἕνεκα ὁ Μανουὴλ παρὰ Πριμίσθλαβον ἦλθε καὶ ὅπως χεῖρα ἐκεῖθεν σύμμαχον ἐπὶ Ῥωμαίους ἄξῃ. ἐπέσταλτο γὰρ αὐτῷ καὶ Ῥωσισθλάβῳ τῷ καὶ αὐτῷ ἐπὶ Ταυροσκυθικῆς ἄρχοντι περὶ συμμαχίας διειλέχθαι. καὶ μέντοι καὶ τετύχηκε τοῦ κατὰ σκοπόν. ὑπερφυῶς γὰρ ἡσθέντες ὅτι δὴ τηλικούτῳ ἐς αὐτοὺς ὁ βασιλεὺς ἐχρήσατο πρεσβευτῇ, ὑπέσχοντο ἐπιτελῆ πάντα ποιήσειν ὅσα τῷ βασιλεῖ βουλομένῳ ἦσαν. οὐ μὴν οὐδὲ Ἱερόσθλαβον διὰ ταῦτα βασιλεὺς περιεῖδε· μηχαναῖς δὲ καὶ τοῦτον ἑτέραις

Ρωσίας), cum era numită uneori Galiția în sursele bizantine. De aceea au dreptate istoricii care insistă, tocmai în baza acestor mărturii, asupra deosebirii categorice dintre horonimele Taurosciția și Galiția[679], demonstrînd totodată convingător că prezența tau-

---

κατὰ Στεφάνου ἐξεπολέμωσεν (…): *Ibid*., p. 235. Vezi și Иоанн Киннам, *Краткое обозрение царствования Иоанна и Мануила Комнинов*, în: „Византийские историки", под ред. проф. В. Н. Карпова, С.-Петербург, 1859, с. 257, 260. Din text nu este destul de clar dacă menționarea numelui Manuel ca fiind trimisul împăratului, tot Manuel, la taurosciți nu este cumva o confuzie; în comentariu, prof. B. H. Karpov opinează că delegația bizantină la Kiev a fost condusă de Alexios, probabil, rudă apropiată a împăratului, așa cum reiese din text; numai că în locurile respective din cronică (V, 10, 12) lipsește un astfel de nume. Kinnamos nu menționează numele cneazului kievean care a discutat cu trimisul împăratului. Karpov crede că istoricul bizantin îl avea în vedere pe Iziaslav, dar, întrucît acest eveniment este legat de vremea aflării lui Andronic în Galiția, aceasta fiind în anii 1164-1165, atunci știm că cel care discutase atunci cu bizantinii nu putuse fi altul decît cneazul Rostislav. Nu cunoaștem nimic precis despre „cnejii taurosciți Primislav, Rodoslav", menționați de Kinnamos; neaflîndu-se în lista marilor cneji kieveni, probabil că fuseseră niște cneji locali. După părerea lui N. M. Karamzin, Rodoslav ar fi numele cneazului Smolenskului care stăpînise o vreme și la Kiev: Н. М. Карамзин, *История государства Российского*, в 12 томах, том 2, глава 16. Acest nume nu se găsește însă în marile sinteze ale lui S. M. Soloviov (*Сочинения в восемнадцати книгах, Книга I, История России с древнейших времен*, тома 1-2, Москва, 1988) și V. O. Kliucevski (*Сочинения в девяти томах, I, Курс русской истории*, часть I, Москва, 1987), ceea ce sugerează concluzia că istoricul Karamzin îl confundă cu Rostislav Mstislavici, primul cneaz al Smolenskului și mare cneaz al Kievului pînă în anul 1167.

679 De acest lucru trebuie să ținem seama și atunci cînd examinăm unele surse din epocă, așa cum este scrierea geografică anonimă de la începutul secolului al XIV-lea *Descriptio Europae Orientalis*, în care prin Rutenia, despre care această sursă spune că se întindea pînă la Dunăre, trebuie să înțelegem Taurosciția bizantinilor, și nu Galiția, așa cum comentează G. Popa-Lisseanu, care, de fapt, îl repetă pe Olgierd Górka, descoperitorul acestei lucrări, pentru că, în acea etapă, Rutenia (cu sensul de Galiția) nu poate fi concepută aparte de Rusia: v. G. Popa-Lisseanu, *op. cit*., p. 54. Aceeași concluzie rezultă și din fraza călugărulri Ricardus „*Magna Laudomeria, que est terra Ruthenorum*", aceasta însemnînd, bineînțeles, mult mai mult decît Galiția, de vreme ce Lodomeria este identificată, cel puțin în unele situații, cu cnezatul rusesc Vladimir din primele decenii ale secolului al XIV-lea: v. G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor, vol. VI, Ricardi De inventa Ungaria Magna/Descoperiree Ungariei Mari, de Ricardus*, București, 1935, p. 15. O impresie similară pare să sugereze și jurnalul de călătorie prin teritorul imens stăpînit de tătari pe la mijlocul secolului a XIII-lea al călugărului franciscan Wilhelm de Rubruck: *The journal of frier William de Rubruquis, a French man of the order of the*

rosciților la nordul Dunării nu înseamnă și răspîndirea autorității statului halician pînă în acest spațiu[680]. De altfel, nici referințele relativ numeroase din *Gesta Hungarorum* (sec. XII) la Galiția, ca și unele din alte surse ale aceleiași epoci, nu sugerează nimic în

---

minorite friers, vnto the East parts of the worlde. An. Dom. 1253, cap. XX: http://ebooks.adelaide.edu.au/h/hakluyt/voyages/rubruquis/english.html (în varianta engleză, numele *rutenis* este tradus prin *russians*). Un alt călător prin aceleași locuri, Pian di Carpine (Plano Carpini), pentru pămînturile rusești folosește două nume, Rutenia și Rusia. Așa va face mai tîrziu și A. Bonfinius, care va zice „Russia, quae Rutenia nunc dicitur": A. Bonfinii, *Rerum ungaricarum decades quatuor cum dimidia*, cum brevis appendix per Ioannes Sambucum, Francofurti, 1581, p. 6. Unii cercetători identifică Lodomeria cu Volînia: F. Dvornik, *op. cit*., p. 214; P. R. Magocsi, *A history of Ukraine*, Toronto/Buffalo/London, 1996, p. 117. După D. Stone, Rutenia este numele medieval al Rusiei kievene, ceea ce pare cumva confuz, de vreme ce și cel de-al doilea nume este unul medieval (D. Stone, *The Polish-Lithuanian state, 1386-1795*, Washington, 2001, p. 4); bineînțeles că e vorba de numele latin, nu medieval, al Rusiei kievene. Nu știm însă dacă R. C. Frucht are în vedere același lucru cînd zice că Galiția și Volînia erau cnezate rutene: R. C. Frucht, *Eastern Europe: An Introduction to the People, Lands, and Culture*, Santa Barbara, 2005, p. 10. Ceea ce pare a fi sigur e faptul că mărturiile din secolele XII-XIII, în general, nu fac o distincție între horonimele Rutenia și Rusia și, respectiv, etnonimele ruteni și ruși. Astfel, un document de la mănăstirea benedictină din Erfurt îl numea pe cneazul halician Roman Mstislavici „Romanus, rex Ruthenorum": В. Т. Пашуто, *Очерки по истории Галицко-Волынской земли*, Москва, 1950, с. 172. Tot așa era numit și fiul său, Daniil Romanovici, în bulele papale din 1246-1248: S. Plokhy, *The Origins of the Slavic Nations: Premodern Identities in Russia, Ukraine, and Belarus*. Cambridge, 2006, p. 61. Vezi discuțiile asupra acestei chestiuni în A. Wilson, *Unexpected Nation*, New Haven/London, 2000. Astăzi, prin Rutenia se înțelege doar teritoriul din Transcarpatia ucraineană, zis și Zakarpatia, aflat în vecinătate cu frontierele Poloniei, Slovaciei, Ungariei și României și avînd o suprafață ceva mai mare de 12,6 mii km p.: v. Ch. J. Hokky, *Ruthenia, Spearhead toward the West*, în „Problems Behind the Iron Curtain Series", Trenton/Florida, 1966, No. 2.: http://www.hungarian-history.hu/lib/ruth/ ruth02. htm. Referitor la rutenii din secolul al XIII-lea, v. lucr. mai recentă A. Selart, *Livland und die Rus' im 13. Jahrhundert,* Köln, 2007, s. 176 sqq.

680 P. Diaconu, *op. cit*., p. 96-98. Acest istoric are dreptate cînd zice că, în viziunea lui Kinnamos, Galiția era doar o parte a Taurosciției, dar esența disputei în ceea ce privește prezența slavilor la nord de Dunăre nu se schimbă cînd acesta susține că sursa bizantină afirmă că Taurosciția ar fi cuprins „tot spațiul nord-dunărean și nord-pontic de la sud și est de Carpați" (p. 97), deoarece, dincolo de faptul că această supoziție are nevoie de dovezi mai sigure, ea pune la îndoială dominația cumană în spațiul respectiv, care este un fapt mult prea cunoscut pentru a-l putea pune sub semnul întrebării.

sensul că aceasta s-ar fi întins pînă la Dunăre[681]. Și tocmai luarea în calcul a dovezilor de acest fel a făcut ca, în unele cercetări istorice realizate în Occident, horonimul Taurosciția să fie înlocuit cu cel de Rusia[682]. Ideea se regăsește și în anumite studii editate în România. V. Spinei, de exemplu, observă că prin Taurosciția „erau desemnate țările rusești"[683]. Această concluzie a fost sugerată și de faptul că motivul ei se întîlnește și în cronicile rusești, întîi de toate în *Povestea vremurilor de demult*, care menționează repetat că spațiul foarte întins din nordul Dunării și al Mării Negre, locuit de slavi, era numit de greci Marea Sciție (*ся зовяху от Грѣкъ Великая скуфь*)[684].

Pentru a ne lămuri mai bine relativ la această chestiune, urmărind totodată care era percepția bizantinilor asupra teritoriului din nordul Dunării de Jos, voi reproduce un fragment dintr-o evocare a lui Kinnamos despre un atac întreprins în 1166 de o oaste bizantină sub conducerea împăratului Manuel I Comnenul[685] pe malul stîng al acestui fluviu împotriva hunilor, adică a ungurilor: *βασιλεὺς δὲ ἐσφάδαζε μὲν διὰ ταῦτα καὶ ἤθελεν αὐτὸς καὶ πάλιν ἐπὶ Οὐννικῆς ἰέναι … Λέοντα δέ τινα Βατάτζην ἐπίκλησιν ἑτέρωθεν στράτευμα ἐπαγόμενον ἄλλο τε συχνὸν καὶ δὴ καὶ Βλάχων πολὺν ὅμιλον, οἳ τῶν ἐξ Ἰταλίας ἄποικοι πάλαι εἶναι λέγονται, ἐκ τῶν*

---

681 *Fontes historiae daco-romanorum/Izvoarele istoriei românilor, vol. I, Gesta hungarorum/Faptele ungurilor*, trad. de G. Popa-Lisseanu, București, 1934, p. 80-84; v. și *Descriptio Europae Orientalis* și *De inventa Ungaria Magna*, menționate la nota 98.

682 F. Curta, *op. cit.*, p. 314. Cele două mari campanii bizantine anticumane desfășurate pe malul stîng al Dunării, în 1114 și 1148, nu au fost însă la fel, cum crede acest autor, pentru că cea dintîi a fost orientată din Oltenia spre Moldova, pe cînd cealaltă a avut o direcție inversă, pornind de la gurile Dunării și consumîndu-se în sudul Moldovei, poate și în extremitatea estică a Munteniei, precum și pe versantul estic-sud-estic al Carpaților.

683 V. Spinei, *Moldova…*, p. 76.

684 ПСРЛ, т. I, с. 7.

685 Aceasta nu era o acțiune izolată, cu atît mai puțin întîmplătoare, întrucît făcea parte dintr-un amplu program politic, militar și diplomatic, orientat spre vest și nord-vest, dar avînd conexiuni și în lumea slavă, după cum se poate vedea și în text: v. P. Magdalino, *op. cit.*, p. 92. De fapt, monografia lui P. Magdalino este dedicată aproape numai acestui subiect.

πρὸς τῷ Εὐξείνῳ καλουμένῳ πόντῳ χωρίων ἐμβαλεῖν ἐκέλευεν εἰς τὴν Οὐννικήν, ὅθεν οὐδεὶς οὐδέποτε τοῦ παντὸς αἰῶνος ἐπέδραμε τούτοις. Ἀλέξιος μὲν οὖν καὶ τὸ ἄλλο Ῥωμαίων στράτευμα ἐπὶ τοῦ Ἴστρου γεγονότες δέος ὑπέτεινον Οὔννοις ὡς ἐκεῖθεν αὐτίκα περαιωσόμενοι… ὁ δὲ καὶ δευτέραν ἐπιθεῖναι σφίσι θέλων πληγὴν στράτευμα καὶ πάλιν ἐπ᾽ αὐτοὺς ἔπεμψεν ἐπιστείλας ἄνωθέν ποθεν ἐς τοὺς προσοικοῦντας τὴν Ταυροσκυθικὴν ἐμβαλεῖν Οὔννους („Iar împăratul fierbea din această pricină și voia să pornească din nou el însuși asupra țării hunilor… iar lui Leon, numit și Vatatzes, care aducea altă oaste numeroasă din altă parte, ba chiar și o mare mulțime de valahi, despre care se spune că sînt colonii de demult ai celor din Italia, îi poruncea să năvălească în țara hunilor dinspre ținuturile de lîngă Pontul zis Euxin, de unde nimeni niciodată nu a năvălit asupra lor. Alexios și cealaltă armată a romeilor, ajungînd deci la Istru, stîrneau groaza hunilor, făcîndu-i să creadă că-l vor trece în curînd. Iar acesta (nu e clar dacă e vorba de împărat sau de Vatatzes; după conținut, pare a fi vizat cel dintîi – *I.Ț.*), dorind să le dea <hunilor> și o a doua lovitură, a mai trimis împotriva lor încă o armată, poruncindu-i să atace de undeva de sus pe hunii care locuiau în vecinătatea Taurosciției")[686].

Acest fenomen a suscitat cele mai numeroase și mai generoase comentarii dintre toate cele referitoare la impactul Bizanțului asupra teritoriilor din nordul Dunării[687], interesul deosebit pen-

---

686 Ἰωάννης Κίνναμος, *Ἱστορίων βιβλίαZ*, p. 260-261; v. și Ioan Kinnamos, *op. cit*. în „Fontes…", p. 238-241; și Иоанн Киннам, *Краткое обозрение…*, с. 289.

687 Vezi, de ex., L. A. Gebhardi, *Geschichte des Reichs Hungarn…*, I, p. 526-528; IV, 1782, p. 520-521; J. Ch. Engel, *op. cit*., p. 254; P. Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier. A Political Study of the Northern Balkans, 900–1204*, Cambridge, 2000, p. 259-261; A. R. Lewis, *The Danube Route and Byzantium 802*-1195, în „Actes du XIVe Congrès International des Études Byzantines, Bucarest, 6-12 septembre 1971", II, ed. M. Berza et E. Stănescu, București, 1975, p. 366; A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia traiană,* vol. II, ed a IV-a, București, 1986, p. 242; N. Iorga, *op.cit*., p. 67-68 (și p. 73, nota 3 de V. Spinei); Gh. Brătianu, *Marea Neagră de la origni pînă la cucerirea otomană*, vol. I, București, 1988, p. 330-33; Ș. Papacostea, *op. cit*., p. 179; F. Curta, *op. cit*., p. 314. Curios pare faptul că A. Bonfinius, deși povestește despre relațiile bizantino-ungare din acea vreme, totuși se limitează, în fond, doar la confruntările dintre cele două puteri în partea vestică a Peninsulei Balcanice: Antonii Bonfinii, *op. cit., p. 267-269.*

tru el fiind explicat, ce-i drept, nu de acest impact, ci de faptul că victoria asupra Ungariei a întărit mult pozițiile imperiului la Dunăre și în partea vestică a Peninsulei Balcanice[688], în situația în care posesiunile vestice bizantine și chiar titlul imperial al lui Manuel Comnenul erau amenințate nu numai de unguri, ci și de Frederic I Barbarossa, împăratul Sfîntului Imperiu Roman[689], și cînd Ungaria era puntea de legătură dintre Germania și Constantinopol și calea urmată de cruciați[690]. Trec peste speculațiile care s-au făcut în istoriografie relativ la pasurile prin care bizantinii ar fi pătruns în Transilvania, întrucît Kinnamos nu face nici o aluzie la așa ceva, îndreptîndu-mi atenția spre subiectul Taurosciției. Trebuie să semnalez însă, pentru început, greșeala pe care o face sursa, repetată de unii istorici[691], cum că, tocmai în acest moment, ungurii ar fi fost atacați dinspre Pontul Euxin pentru prima dată, de vreme ce chiar Kinnamos și Choniates arată foarte clar că ofensive similare avuseseră loc în anii 1128[692] și 1156, atunci cînd, din ordinul împăraților din acea vreme, Ioan al II-lea Comnenul și Manuel I Comnenul, o importantă parte a efectivelor militare a pornit îm-

---

688 Despre rezultatele acestui război, v. C. W. C. Oman, *The Story of the Nations – The Byzantine Empire*, Oxford/London, 2009, p. 271; J. V. A. Fine, *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century*, Michigan, 1994, p. 3; R. Browning, *op. cit.*, p. 175. R. Browning a avansat ipoteza că împăratul Manuel ar fi intenționat, în urma acestei victorii, să cuprindă Ungaria în cadrul Bizanțului, ceea ce pare puțin probabil, cunoscute fiind marile eforturi solicitate de nevoia asigurării unității imperiului și a securității frontierelor sale, acestea fiind serios amenințate dinspre vest de normanzi, care aveau susținerea și îndemnul Sfîntului Imperiu Roman, iar dinspre est de turci, și asta dincolo de marea provocare de ordin economic din partea Veneției: v. W. T. Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford,1997, p. 639 & sqq.; J. Meyendorff, *Byzantium and the Rise of Russia*, 1989, p. 30-31.

689 P. Stephenson, *op. cit.*, p. 253. Manuel, ca și alți împărați bizantini, dimpotrivă, își dorea doar pentru el titlul de împărat al Imperiului Roman, sperînd să poată fi încoronat și la Roma: K. N. Ciggaar, *Western travellers to Constantinople: the West and Byzantium*, 962-1204, Leiden/New York/Köln, 1996, p. 233-235 & sqq.

690 P. Magdalino, *op. cit.*, p. 82.

691 P. Diaconu, *op. cit.*, p. 102; V. Spinei, *Moldova*…, p. 77.

692 R. Browning, *op. cit.*, p. 167.

potriva ungurilor înaintînd pe Dunăre dinspre mare[693]. Las la o parte și participarea vlahilor la această expediție, urmînd să revin la ea mai încolo, dar nu pot trece peste presupunerea lui V. Spinei că la atacul antimaghiar din 1166[694] ar fi participat și cumanii[695], ceea ce nu poate fi adevărat, deoarece izvoarele nu-i menționează nici de o parte și nici de alta[696], ca în alte confruntări; în genere, despre cumani nu se spune nimic, întrucît, în acel moment, ei erau antrenați de cîtăva vreme într-un război greu cu rușii, fapt semnalat de unii autori bizantini și repovestit repetat de istoricii contemporani[697]. În plus, Choniates atenționează asupra faptului că împăratul Manuel se temea că imperiul putea fi atacat chiar atunci de detașamente cumane, instigate de vărul său Andronic Comnenos[698], refugiat la curtea cneazului halician Iaroslav Osmomîsl. De aceea, el a făcut ca fugarul să se întoarcă la Constantinopol[699] tocmai pentru că Bizanțul se afla în acel moment în conflict cu ungurii: *ὁ βασιλεὺς Μανουήλ, καὶ ἄλλως δὲ ὑφορώμενος τὸ τούτου ἐπὶ πλεῖστον ἀπόδημον, ἐπεὶ καὶ ᾔδετο παλεύειν μυρίαν Σκυθίδα ἵππον, ὡς ἐς τὰ Ῥωμαίων ὅρια*

---

693 Ioan Kinnamos, *op. cit.*, 237; Nichita Choniates, *Istoria*, în „Fontes...", p. 247. Dintre lucrările moderne care semnalează acest fapt, v. Gh. Brătianu, *op. cit.*, p. 330-331.; F. Curta, *op. cit.*, p. 314. Relativ la relațiile bizantino-ungare din a doua jumătate a secolului al XII-lea, vezi cîteva referințe sumare în studiul lui L. Makkai, *The foundation of the hungarian christian state, 950-1196*, in: P. F. Sugar, P. Hanák,T. Frank, *A History of Hungary*, p. 19-22.

694 De fapt, se pare că, în anul 1166, au avut loc două expediții bizantine antimaghiare, de vreme ce Choniates povestește că, în acel an, armata bizantină condusă de Mihail Gabras și Mihail Branas a obținut o altă victorie asupra ungurilor: *Συμβαλόντες δὲ καὶ τοῖς στρατηγοῖς τῷ τε Γαβρᾷ Μιχαὴλ καὶ τῷ Βρανᾷ Μιχαὴλ, κατὰ κράτος τούτους ἐτρέψαντο καὶ λείαν ὅτι πλείστην ἤλασαν*: Nicetae Choniatae, *Historia...*, p. 125; v. și *Fontes historiae daco-romanae*, p. 252-253.

695 V. Spinei, *Realități etnice...*, p. 79; v. și *Universa Valachica*, p. 524.

696 Asupra acestui fapt atrage atenția și F. Curta, *op. cit.*, p. 314.

697 G. Popa-Lisseanu, *Dacia în autorii clasici, II, Autorii greci și bizantini*, București, 1943, p. 159, 162; Vezi și N. Iorga, *op. cit.*, p. 67-68; P. Ș. Năsturel, *Valaques, Coumans...*, p. 184; P. Diaconu, *op. cit.*, p. 96.

698 Despre politica lui Manuel în raport cu rușii și despre rivalul său Andronicos, v. și la M. Bielski, *Kronika polska*, II [Zbiór pisarzow polskich. Część czwarta, tom XII], Warszawie, 1830, c. 37-38.

699 Vezi și Victor Spinei, *The Romanians...*, p. 133.

ἐσβάλῃ, ἔργον, ὅ φασι, τίθησιν ἀσχολίας ἀνώτερον ἐπανελθεῖν Ἀνδρόνικον. οὐκοῦν μετάπεμπτον ἐκεῖθεν ποιεῖται, πίστεις δοὺς καὶ λαβών, καὶ τοῦ πλάνου τοῦτον ἐναγκαλίζεται, καθ' ὅν, ὡς ἔφην, καιρὸν οἱ Παίονες τὰς σπονδὰς ἀθετήσαντες τὴν Παρίστριον Ῥωμαίων κατέτρεχον ἐπικράτειαν[700]. Faptul semnalat de Choniates este extrem de important, inclusiv în ceea ce privește statutul real al teritoriului nord-dunărean în contextul relațiilor bizantino-ungare și, mai ales, bizantino-ruse din acea vreme, deoarece, între timp, relațiile Bizanțului cu rușii, nu numai cu Rostislav, care respinsese propunerea împăratului pentru funcția de mitropolit al Kievului[701], dar și cu Iaroslav al Haliciului, care îl primise foarte bine pe Andronic, rivalul lui Manuel, deveniseră destul de încordate. Este și acesta unul din numeroasele exemple care arată cum diplomația bizantină reușea să obțină victorii mai mari decît cele cîștigate pe cîmpurile de luptă.

Revenind la războiul antimaghiar din 1166, trebuie reținute, deocamdată, mai ales două lucruri mai importante din fragmentul de cronică a lui Kinnamos, citat mai sus. Primul, că, tot așa ca în timpul campaniei antimaghiare și antipecenege din 1059 a lui Isaac Comnenul[702] și la fel ca în expedițiile din 1128[703] și 1156,

---

[700] Nicetae Choniatae, *Historia*…, p. 122; v. și *Fontes*…, p. 253; Никита Хониат, *История*…, I, c. 168-169.

[701] A. Stone, *Manuel I Comnenus (A.D. 1143-1180*): http://www.roman-emperors.org/mannycom.htm. Întoarcerea lui Andronic a avut loc înaintea războiului din 1166, întrucît el a participat la asediul cetății Zeugminon, în 1165: Nicetae Choniatae, *Historia*…, p. 126; Никита Хониат, *История*…, I, c. 170-172; A. Stone, *Andronicus I Comnenus (A.D. 1183-1185):* http://www.roman-emperors.org/andycomn.htm.

[702] Ioan Zonaras, *op. cit*., p. 222-223. Întrucît după bătălie împăratul își stabilise tabăra la Lovitzos, în nordul Bulgariei, și deoarece pecenegii nu puteau fi atacați decît în nordul Dunării de Jos, unde era concentrată masa lor, este evident că operațiunea s-a desfășurat din sudul Basarabiei pînă în Muntenia, ceea ce corespunde obiectivului urmărit permanent de imperiali de a asigura securitatea frontierei pe acest fluviu.

[703] Despre acest război, v. T. Zivkovic, *Forging Unity. The south slavs between East and West*: 550-1150: http://www.scribd. com/doc/18757181/Tibor-Zivkovic-Forging-Unity, p. 324-326. După T. Jivkovic, războiul at fi început în 1127 împotriva sîrbilor și s-ar fi încheiet cu un tratat de pace bizantino-maghiar în 1129.

grosul armatei bizantine a înaintat și de data aceasta dinspre mare[704], urmînd, prin sudul Basarabiei, sudul Moldovei de la vest de Prut, mai puțin sau deloc prin extremitatea estică a Munteniei, spre curbura Carpaților, dar sigur fără să treacă dincolo de ea, de vreme ce, așa cum am constatat deja, principalul izvor referitor la acest fenomen nu conține nici o aluzie la faptul că ungurii ar fi fost atacați în Transilvania[705]. Al doilea, că, în timp ce armata lui Vatatzes dădea lovitura dinspre sud-est, iar cea a lui Alexios dinspre sud – după ce aceasta din urmă, evident, trecuse Dunărea[706] –, împăratul trimisese o a treia armată, condusă de Ioan Ducas[707], „poruncindu-i să atace de undeva de sus pe hunii care locuiau în vecinătatea Taurosciției". Ne putem da ușor seama că doar cea de-a treia armată a pătruns în munți, probabil, fără să treacă dincolo de arcul carpatic, deoarece nu era nevoie de așa ceva pentru a-i ataca din spate pe ungurii aflați dincoace de munți, Tauroscíția neputînd fi decît la est de Carpați. O astfel de interpretare a desfășurării acelei expediții este confirmată de înțelegerile avute de Manuel I Comnenul cu rușii de la Kiev, dar și cu Iaroslav Osmomîsl[708], pentru eliminarea prezenței maghiare la est de Carpați.

---

704 F. Curta, *op. cit.*, p. 314; vezi și Gh. Brătianu, *op. cit.*, p. 330. Nu interesele dinastice erau cele care au motivat cel mai mult acest război al împăratului Manuel împotriva ungurilor, cum credea Brătianu, deși nici ele nu erau ignorate.

705 După unii autori, acest atac ar fi fost orientat direct împotriva Transilvaniei: v. *Histoire de la Transylvanie*, p. 182, 191.

706 Este imposibil de admis că Alexios ar fi activat în Banat și Crișana, cum susține E. Stănescu, deoarece asta ar fi însemnat o linie de atac extrem de lungă și complet nemotivată, din Ungaria și pînă la Marea Neagră, după cum, tot așa, trecerea trupelor lui Ducas pe la Vidin nu avea nici un rost, cînd lovitura urma să se dea, așa cum arată limpede Kinnamos, în vecinătatea estică-sud-estică a Carpaților: E. Stănescu, *Byzance et les Pays roumains aux IX-XV siècles*, în „Actes du XIVe Congrès...", I, ed. M. Berza et E. Stănescu, București, 1974, p. 467; v. și G. Moravcsik, *Studia Byzantina*, Budapest, 1967, p. 297-299.

707 După Andrew Stone, expediția condusă de Ducas ar fi avut loc altă dată, la scurt timp după cea descrisă de Kinnamos, părere care tocmai de acea nu poate fi luată în calcul: v. A. Stone, *op. cit.*: http://www.roman-emperors.org/mannycom.htm.

708 V. Spinei, *Realități etnice...*, p. 79; idem, *Moldova...*, p. 76-77.

Kinnamos povestește că „Manuel a plecat[709] la Primislav[710] pentru a lua de acolo o oaste în ajutorul romeilor; trimisul său a fost, de asemenea, și la Rostislav, care conducea pe atunci Tauroscița, pentru a purta cu el tratative cu privire la un război comun, reușind să-și atingă scopul. Fiind extrem de mulțumiți că împăratul a trimis la ei un sol atît de vestit, ei au promis că vor face tot ce dorește împăratul. Nu a fost trecut cu vederea nici chiar Iaroslav, numai că pe el împăratul l-a pregătit împotriva lui Ștefan (regele ungur – *I. Ț.*) prin alte mijloace", convingîndu-l să renunțe a-i da acestuia fiica în căsătorie[711]. Avem tot temeiul să credem că anume la această situație se referă acel verset din „Cîntec despre oastea lui Igor" care îi atribuie lui Iaroslav Osmomîsl meritul de a fi încălecat crestele Carpaților, îngrădind calea regelui (*подперъ горы Угорскыи свои желѣзными плъки, заступивъ королеви путь*)[712].

Deci și atunci cînd povestesc despre războiul de la 1166 împotriva ungurilor, sursele bizantine arată clar că, în viziunea lor, Tauroscița se găsea la răsărit de Carpați și la nord de Dunăre, fără să fie identificată însă cu posesiunile knezatului halician, chiar dacă poemul vechi slav, menționat mai sus, susține că Iaroslav Osmomîsl ar fi avut „cheile de la Dunăre", adică și-ar fi întins stăpînirea pînă pe acest fluviu, fapt ușor de înțeles, de vreme ce avem de a face cu un panegiric istoric: *Галичкы Осмомыслѣ Ярославе! Высоко сѣдиши на своемъ златокованнѣмъ столѣ..., затворивъ Дунаю ворота, меча времены чрезъ облаки, суды рядя до Дуная*[713]. Mult mai credibil, Kinnamos vorbește că, pe la 1164 sau 1165, un oarecare „Vladislav, unul dintre dinaștii din Tauroscița, s-a refugiat împreună cu copiii, cu soția și cu toată oastea lui

709 Din sursă ar reieși că solul bizantin trimis la Kiev se numea tot așa ca împăratul, Manuel, după părerea unor cercetători, o rudă a acestuia (A. Stone, *op.cit.*). Referințele din text nu sînt totuși suficient de clare, fapt ce poate presupune o confuzie privind legătura acestui nume cu tratativele avute în acel moment cu rușii. Probabil, în loc de „Manuel a plecat", trebuie înțeles „Manuel a trimis". Vezi și nota 676.

710 Relativ la numele Primislav și Rostislav, v. nota 678.

711 Иоанн Киннам, *Краткое обозрение...*, с. 260.

712 *Слово о полку Игореве*, изд. 2-е, Д. С. Лихачева, Москва-Ленинград, 1954, с. 86.

713 *Ibidem*.

la romei și i s-a dăruit un ținut lîngă Istru, pe care împăratul îl dăduse mai înainte lui Vasilko, fiul lui Gheorghe, care avea întîietatea între ceilalți cîrmuitori din Taurosciția, atunci cînd venise la el” (*κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον καὶ Βλαδίσθλαβος, εἷς ὢν τῶν ἐν Ταυροσκυθικῇ δυναστῶν, σὺν παισί τε καὶ γυναικὶ τῇ αὐτοῦ δυνάμει τε τῇ πάσῃ αὐτόμολος ἐς Ῥωμαίους ἦλθε, χώρα τε αὐτῷ παρὰ τὸν Ἴστρον δεδώρηται, ἥν δὴ καὶ Βασιλίκᾳ πρώτερον τῷ Γεωργίου παιδί, ὅς τὰ πρεσβεῖα τῶν ἐν Ταυροσκυθικῇ φυλάρχων εἶχε, προσ ελθόντι βασιλεὺς ἔδωκε*)[714]. Avînd în vedere că, în acest moment, cumanii se retrăseseră provizoriu de aici (fără să ne închipuim, bineînțeles, o curățare a teritoriului de toată populația cumană), fiind absorbiți, cum am văzut, de apriga lor confruntare cu slavii din est[715], apoi mai ținînd cont și de dorința bizantinilor de a nu admite întărirea pozițiilor Ungariei la Dunăre, trebuie considerată ca fiind complet justificată părerea după care pămînturile date principilor ruși, cu care împăratul avea în această perioadă relații bune, se aflau pe malul stîng al Dunării[716], mai curînd în sudul Basarabiei[717]. Astfel, constatăm că spațiul carpato-nistrean, pe

714 *Ἰωάννης Κίνναμος, Ἱστορίων βιβλία Ζ*, p. 236; v. și Ioan Kinnamos, *op. cit.*, 238-239; și Иоанн Киннам, *Краткое обозрение…*, c. 262. Deși e sigur că acești „dinaști” nu au fost principi galițieni, cum susțin comentatorii volumului „Fontes…”, totuși nu se știe nimic precis de unde veneau ei, chiar dacă sursa arată clar că nu erau mari cneji, dînd de înțeles că mai degrabă ar fi fost principi din familia domnitoare de la Kiev, urmași ai lui Iuri Dolgoruki și Vladimir Monomah, așa cum opina la vremea sa și Karamzin, *op. cit.*, cap. 8.

715 Asupra acestui fapt atenționează și Eustathios al Tesalonicului, contemporan cu evenimentul, zicînd: „Astfel sciții culcau la pămînt pe sciți, iar noi stăteam neclintiți în picioare…” (*Οὕτω Σκύθαι Σκύθας εἰς γῆν κατεστρώννυον, καὶ ἡμεῖς ὄρθιοι…*): *Fontes…*, p.177.

716 N. Bănescu, *La domination bizantine sur les règions du Bas-Danube*, în ARBSH, XIII, 1927, p. 21; P. Ș. Năsturel, *Valaques…*, p. 184; P. Diaconu, *op. cit.*, p. 98.

717 Dacă este adevărat, cum au susținut o parte a istoricilor (de ex., N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei…*, p. 32-33; P. Diaconu, *op. cit.*, p. 112), că, în timpul fugii sale din Constantinopol, în anul 1185, Andronic I Comnenul ar fi trecut pe la Chilia, atunci constatăm că regiunea din nordul Dunării de Jos, învecinată cu fluviul, se afla sub stăpînirea Bizanțului, de vreme ce Choniates spune că, pentru a nu fi prins de oamenii împăratului care îl urmăreau, fugarul a plecat în grabă de aici la taurosciți: *ἀποδιδράσκων ἀφικνεῖται εἰς Χηλὴν ὀλίγους τῶν πρὸ τῆς βασιλείας ὑπηρετῶν συνεπομένους ἔχων ἑαυτῷ καὶ τὰς δύο γυναῖκας ἐπαγόμενος. ἰδόντες*

care scriitorii bizantini îl prezintă ca parte a Taurosciției, nu se afla sub dominația politică a slavilor, de aceea nu putem găsi altă explicație pentru proiectarea acestei denumiri asupra teritoriului respectiv decît că sursele bizantine o înțelegeau în spiritul tradiției care crease imaginea unui pămînt populat (și) de slavi, după ce, în timpuri mai vechi, aceștia îl dominaseră.

Am văzut însă că vechile scrieri istorice rusești, din contra, nu au pregetat să susțină că rușii, de foarte timpuriu, ar fi „încălecat Carpații" și ar fi „închis porțile Dunării", astfel încît, avea să observe bătrînul cronicar Nestor, pămînturile de lîngă Carpați ar fi fost locuite la început de slavi, iar volohii ar fi apărut aici mai tîrziu, înlocuindu-i pe aceștia: „*Сьдяху бо ту преже словене, и волохове переяша землю Волыньскую*"[718]. Drept urmare, chiar lucrările unor istorici ruși de mare calibru înșiră toate aceste mențiuni ca mărturii sigure ale unui trecut slav glorios[719]. Cercetările mai noi,

---

οὖν αὐτὸν οἱ ἐκεῖσε μηδὲν τεκμήριον περικείμενον τῶν κρατούντων, ἀλλ' ὡς φυγάδα τὴν ἐπὶ τοὺς Ταυροσκύθας διαπλώϊσιν ἐπισπέρχοντα καὶ φεύγοντα μηδενὸς διώκοντος, συλλαβεῖν μὲν οὔτε ἐθάρρησαν, οὔτε ὁπωσοῦν ἐδικαίωσαν (τὸν γὰρ θῆρα καὶ γυμνὸν οὐδὲν ἔλαττον ἐδεδίεσαν καὶ πρὸς μόνην τὴν ἐκείνου θέαν κατέπτησσον), νῆα δὲ ἡτοιμάσαντο καὶ Ἀνδρόνικος μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν ἐμβέβηκεν εἰς αὐτήν: Nicetae Choniatae, *Historia*…, p. 350; v. și Никита Хониат, *История*…, I, c. 439; *O City of Byzantium, Anales of Niketas Choniatēs*, p. 348 (Χηλὴν este redat în engleză Chelē, fapt ce se pronunță în favoarea părerii că, prin Χηλὴν, Choniates ar fi avut în vedere anume Chilia). În consemnarea acestui eveniment de către A. Stone citim: „Andronicus arrived at Chele, from which he intended to take ship for Russia": A. Stone, *op. cit.*: http://www.roman-emperors.org/andycomn.htm.

718 ПСРЛ, т. I, с. 14.

719 Iată doar un citat dintr-o astfel de carte: „На юге русские торговые ладьи плавали от устья Днестра к Дунаю в город Галац (Малый Галич) и другие «подунайские города». Так, например, в 1159 г. князь Иван Ростиславич «Берладник», обосновавшийся здесь, захватил морские суда, принадлежавшие, вероятно, самому князю Ярославу Осмомыслу: «изби две кубаре («кубарь» — морское судно, с которого товары в дальнейшем перегружались на ладьи) и взя товара много». Широкая русская колонизация прибрежий рек Днестра, Прута и Серета (с выходом к устью Дуная и в Черное море) создала тут многие русские города": V. T. Pașuto, *op. cit.*, c. 168. Referitor la unele chestiuni discutabile privind acest subiect, v. А. А. Шахматов, *Разыскания о древнейших летописных сводах*, С.-Петербург, 1908; Б. А. Рыбаков, *Древняя Русь: сказания, былины, летописи*, Москва, 1963; М. Д. Приселков, *История русского летописания XI – XV вв.*, С. Петербург, 1996.

chiar unele rusești, nu mai trec peste faptul că *Povestea vremurilor de demult* așază în centrul istoriei pe slavi și, în special, pe ruși și că în această cronică, de multe ori, locul faptelor reale îl țin legendele și istorisirile fantastice[720], în timp ce specialiști de primă mînă în domeniu din Occident demonstrează că „reconstrucția istoriei timpurii în cronicile rusești se bazează în mare măsură pe ipoteze", de vreme ce cronicarul „adaptează cu succes tradițiile scrisului istoric bizantin la scopurile sale personale"[721]. Tot așa ca și în cazul altor cronici medievale timpurii, ca, de exemplu, cea a lui Gallus Anonimus, în cazul polonezilor, sau *Gesta Hungarorum*, aceste ajustări și reajustări nu veneau, bineînțeles, din impulsurile conștiinței etnopolitice, ci din pornirea, încurajată de cele mai multe ori de anumiți factori interesați, de a proslăvi faptele înaintașilor, întîi de toate, și, mai ales, pe cele ale capetelor încoronate.

În secolul al XII-lea și, mai cu seamă, în cel care a urmat, prezența slavă între Carpați și Nistru s-a diminuat mult, slavii sedentarizați fiind, în mare parte, asimilați, pe cînd cei de curînd sosiți aici și rămași o vreme în cursul confruntărilor pe care le-au avut în veacurile X-XI cu Bizanțul, cu ungurii, cu pecenegii și, mai tîrziu, cu cumanii s-au retras spre nord și răsărit[722]. Principalele mase

720 Е. В. Пчелов, *Рюриковичи: 1000 лет одного рода: история династии*, Москва, 2001, с. 22 și urm.

721 S. Plokhy, *op. cit.*, p. 15.

722 Întrucît, în secolul al XII-lea, tot teritoriul din nordul Dunării, de la est de Carpați și de pe ambele maluri ale Nistrului, era stăpînit de cumani, poate cu excepția perioadei cuprinse între anii 1159 și 1186, este greu de închipuit cum ar fi fost cu putință ca pescarii halicieni să pescuiască în apele fluviului, așa cum susțin unele cronici rusești: *и шедъ с Половци и ста в городехъ Подунаискъıхъ и изби двѣ кубарѣ и взѧ товара многа в нею и пакостѧше ръıболовомъ Галичьскъıмъ и придоша к нему Половци мнози и Берладника оу него искуписѧ*: Ипатиевская летопись – ПСРЛ, 2, с. 342. Cît privește principele halician Ivan Berladnic, menționat în acest fragment de cronică și despre care s-a spus, în baza falsei „diplome bîrlădene", că ar fi domnit la Bîrlad pe la 1134, v. I. Bogdan, *Diploma bîrlădeană din 1134 și principatul Bîrladului*, în AARMSI, ser. II, XI, 1888-1889, p. 65 și urm.; А. И. Соболевский, *Грамота кн. Иванка Берладника 1134 г.*, în „Труды VIII-го Археологического Съезда", том II, Москва, 1895, с. 173.174. Vezi discuțiile mai noi asupra acestui fenomen curios, care încearcă să redea credibilitate buclucașului fals al lui B. P. Hasdeu, în: Н. Тельнов, В. Степанов, Н. Руссев, Р. Рабинович, «… *И разошлись славяне по земле». Из истории Карпато-*

etnice care dominau demografic acest teritoriu erau românii și cumanii. Cu excepția scurtei perioade din anii 1159-1186, cînd au fost atrași într-un război de uzură cu rușii, cumanii au fost mereu semnalați de sursele bizantine în nordul Dunării de Jos. Am observat în rîndurile de mai sus că, în unele cazuri, oștile împărătești erau forțate să treacă fluviul pentru a purta lupte grele cu aceștia, care erau foarte numeroși, cum am văzut pe exemplul campaniei anticumane din 1148, alteori se foloseau de serviciile lor în expedițiile desfășurate, tot la nord de Dunăre, împotriva ungurilor. Prezența cumanilor în această zonă era atît de supărătoare, încît diplomația bizantină a trebuit să facă permanent eforturi stăruitoare, fie pentru a și-i face aliați, fie, dimpotrivă, pentru a-i determina pe ruși să-i atace dinspre nord și est, fapt ce a dus la mai multe confruntări cumano-slave, ca cea foarte îndelungată, menționată mai sus, dar și unele din perioadele de pînă la 1159 și de după 1186[723], așa fiind, de exemplu, expedițiile anticumane ale cneazului halician Roman Mstislavici din anii 1201/2 și 1203/4[724]. De fapt, relatarea lui Choniates despre aceste expediții mai degrabă subliniază prezența masivă a cumanilor în nordul Dunării, de vreme ce zice că, prin atacurile anticumane, cneazul halician „le-a dăruit romeilor… ușurare de nenorociri”[725]. În realitate, după războiul din anii

---

Днестровских земель VI-XIII вв., Кишинев, 2002, гл. IV. Dar nici chiar acești autori nu sînt siguri de autenticitatea acestui „document”, de vreme ce îl tratează cu aprecieri de genul „если считать достоверными сведения грамоты 1134 г…”; dar, fără să-i nege autenticitatea, ei avansează ipoteza că Bîrladul lui Ivan Rostislavici Berladnic – evident, acceptat de ei doar ca parte componentă a Haliciului, – s-ar fi aflat în Dobrogea, ceea ce caută să demonstreze, în pofida lipsei oricărei informații documentare credibile, că posesisunile rusești ce cuprindeau și tot spațiul est-carpatic cu ambele maluri ale Nistrului se întindeau pînă la sud de Dunăre. Evident, istoriografia română, inclusiv cea din Basarabia, a răspuns la astfel de pretenții teritoriale: v., de ex., monografia relativ recentă a lui I. Tentiuc, menționată mai sus, care conține mai multe referințe la polemicile asupra acestei probleme: I. Tentiuc, *op. cit.*, p. 203-213.

723 V. Spinei, *Realități etnice*…, p. 81; idem, *Moldova*…, p. 177, 180.

724 Nichita Choniates, *op. cit.*, în „Fontes…”, III, p. 308-309; și Никита Хониат, *История*…, c. 247; v. și F. Curta, *op. cit.*, p. 317.

725 *…τὰς τῶν Κομάνων ἐφόδους ἔστησε καὶ τοῖς ἀνήκεστα πάσχουσι ῾Ρωμαίοις ἀνακωχὴν ἐβράβευσε τοῦ κακοῦ*: Nichita Choniates, *op. cit.*, p.308.

1159-1186, cumanii vor deveni forța dominantă la Dunărea de Jos, jucînd un rol covîrșitor în marea răscoală din 1185-1186 a vlahilor și bulgarilor împotriva Bizanțului și contribuind, astfel, în mod direct la formarea țaratului româno-bulgar. După înfrîngerea în bătălia de la Kalka, din 1223, pe care aceștia au suferit-o, împreună cu numeroși aliați din rîndul alanilor, rușilor, brodnicilor, de la mongoli, masa cumanilor a fost împinsă spre vest, staționînd, în cea mai mare parte, în Moldova[726]. Aceste fapte arată de ce mărturiile din acele vremuri desemnează cu numele Cumania pămînturile din nordul Dunării de Jos și de la est de Carpați. Astfel, în diploma papei Grigore al IX-lea, adresată la 31 iulie 1227 arhiepiscopului de Esztergom (= Strigoniu), se vede clar că prin Cumania se înțelegea Moldova și partea estică a Munteniei[727]. *Carmen miserabile*, prețioasele mărturii ale lui Rogerius, de la mijlocul secolului al XII-lea, sînt și mai explicite cînd spun că, înainte de a ajunge la Rodna, în Transilvania, tătarii care veneau din Rusia au trecut prin Cumania[728], adică prin Moldova, informație completată prin relatarea aceleiași surse, după care, trecînd Siretul, oastea mongolă condusă de Bochetor „a intrat în țara episcopului cumanilor" (*Bochetor cum aliis regibus fluvium, qui Zerech dicitur, transeuntes pervenerunt ad terram episcopi Comanorum*)[729]. Bonfinius redă acest episod puțin mai nuanțat, cunoscînd poate mai multe surse: *Bochetor cum caeteris Tartarorum Regibus, traiecto Zerecho amne ad Cumanorum Episcopi regionem peruenit, quam fuso fugatoque mox colono, occupauit, incendique*[730]. La retragerea din Ungaria înapoi

726 J. C. Engel, *op. cit*., p. 318.

727 E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. I, partea 1, București, 1887, p. 102 (în continuare: Hurmuzaki). Vezi și J. C. Engel, *op. cit*., p. 318.

728 Rogerius, p. 33, 72; și *SRH,* II, 1746, p. 564. Iată și conținutul acestei mărturii: *Rex Cadan inter Rusciam et Cumaniam per silvas trium dierum habens iter sive viam pervenit ad divitem Rudanam inter magnos montem positam Theutonicorum villam regis argentifodinam, in qua morabatur innumera populi multitudo.*

729 Rogerius, p. 33, 72; *SRH*, II, p, 564; J. C. Engel, *op. cit*., p. 349. Referitor la autenticitatea numelui Bochetor, v. V. Spinei, *Moldova*…, p. 201; I. Vásáry, *op. cit*., p. 138. Vorbind de relația acestuia cu Batîi, Bonfinius zice *„cui Bochetor erat militiae prefectus"*: A. Bonfinii, *op. cit*., p. 293.

730 Antonii Bonfinii, *op. cit*., p. 293.

spre răsărit, tătaro-mongolii vor trece din nou prin Cumania[731], deci prin Moldova. Prezența masivă și îndelungată a cumanilor între Carpați și Nistru a avut drept urmare faptul că acest teritoriu se va numi Cumania și mult mai tîrziu, după încetarea stăpînirii lor aici. Referințe explicite la Cumania, cu sens prioritar de Moldova, se întîlnesc, de exemplu, în scrisorile din anii 1347 și 1348 ale papei Clement al VI-lea și în cele din 1404 și 1410 ale papei Grigore al XII-lea[732]. G. Pray aduce dovada unei atitudini și mai univoce cînd spune că, în secolul al XIV-lea, nu numai în operele autorilor unguri, ci chiar și în actele oficiale ale coroanei ungare, Moldova era desemnată cu termenii Comania sau Cumania[733]. Și am văzut că memoria istorică poloneză mai semnala acest nume chiar și la începutul secolului al XVII-lea, cînd *Cronica de la Cracovia*, despre care am vorbit mai sus, menționa că „Moldova… este un rest… al Cumaniei”[734]. A fost și firesc, de aceea, ca anumite scrieri istorice din secolul al XVIII-lea[735] și chiar unele din marile sinteze de istorie medievală realizate în Occident în secolul al XIX-lea să menționeze că, în momentul trecerii tătarilor spre Ungaria prin Moldova, aceasta „se numea pe atunci Cumania”[736], constatare reluată repetat pînă la cercetările cele mai noi[737].

Stăpînirea de aproape două sute de ani a cumanilor peste vetrele populației autohtone din nordul Dunării și mai ales influența lor militar-politică în acest spațiu explică de ce izvoarele istorice din secolele XII-XIII îi menționează mult mai des pe ei decît pe

731 *SRH*, II, p, 586; v. și L. A. Gebhardi, *op. cit.*, p. 528-530.

732 Hurmuzaki, II, 1890, p. 4, 7-8, 453, 467.

733 G. Pray, *Commentarii historici…*, p. 107, 109.

734 *Cronica Moldovei de la Cracovia*, p. 129.

735 *Ad Pontum Euxinum porrecta Moldaviae nomen obtinut,… apud scriptores autem hungaros et in regum documentis Comania vel Cumania, vel major Valachia apellatur*: G. Pray, *Commentarii historici…*, p. 107.

736 C. M. d’Ohsson, *Histoire des Mongols, depuis Tchinguiz-Khan jusqu’ à Timour Bey ou Tamerlan*, tome II, La Haye et Amsterdam, 1834, p. 138.

737 I. Vásáry, *op. cit.*, p. 138. Totuși istoriografia nu are o părere unanimă asupra acestui subiect. O sinteză relativ recentă a istoriei ungare identifică Cumania cu teritoriul viitoarelor state Moldova și Valahia: „Cumania (later known as Moldavia and Walachia)”: P. F. Sugar, P. Hanák,T. Frank, *op. cit.*, p. 40.

românii de aici. Dorind să redreseze cumva tabloul istoric în favoarea românilor, unii istorici au încercat să demonstreze că, de fapt, în această perioadă, teritoriul din nordul Dunării „se afla mai degrabă sub dominație bizantină decît cumană”[738], ceea ce nu poate fi adevărat în principiu, fiindu-ne bine cunoscut faptul că sursele bizantine nu conțin nici un indiciu că imperiul ar fi pretins vreodată toată regiunea nord-dunăreană[739], mulțumindu-se să-și asigure controlul asupra cursului inferior al acestui fluviu. Din a doua jumătate a secolului al XI-lea și pînă la invazia tătară, cumanii nu au încetat să stăpînească acest spațiu decît, poate, în anii marii confruntări cu rușii, pe care am evocat-o de cîteva ori mai sus. Unele informații, atît izvoare scrise, cît și date arheologice, care atestă o slabă densitate a populației cumane în zona respectivă[740], nu sînt destul de relevante în acest sens, deoarece aceasta este o chestiune care nu ține de numărul real al cumanilor care s-au aflat aici, ci de modul lor specific de viață care nu le permitea să se stabilească definitiv într-un anumit loc, și asta dincolo

---

738 P. Diaconu, *op. cit.*, p. 100 (v. și pagina anterioară).

739 Influența Bizanțului la nord de Dunăre, și în special între Prut și Nistru, în secolele XI-XIII, nu poate fi pusă la îndoială, dovadă sigură fiind mai multe mostre de ceramică greacă găsite de arheologi la Hansca, Molești, Lucașeuca, Pohorniceni-Petruha, Brănești, Durlești-Valea Babei și în alte locuri (I. Tentiuc, *op. cit.*, p. 199), dar aceste materiale în nici un caz nu pot atesta dominația politică bizanzină în acest teritoriu.

740 V. Spinei, *Moldova…*, p. 175; idem, *Universa Valachica*, p. 321; A. Ioniță, *Morminte de călăreți la nordul Dunării de Jos în sec. X-XIII,* în „Prinos lui Petre Diaconu la 80 de ani”, volum îngijit de Ionel Cândea, Valeriu Sîrbu și Marian Neagu, Brăila, 2004, p. 461-468; S. Oța, *Populații nomade de stepă din Banat (secolele XI-XIV). Pecenegi și cumani*, ibid., p. 501-502, 504; F. Curta, *op. cit.*, p. 318. În cazul popoarelor nomade, principalul material referitor la evoluțiile demografice, care poate fi studiat arheologic, sînt mormintele; în întreaga Moldovă și mai ales în Basarabia, numărul mormintelor cumane descoperite este destul de redus (în plus, e foarte greu să se facă o distincție netă între mormintele cumane și cele pecenege și, în general, ale altor nomazi), iar din acestea, numărul celor studiate și datate este mult mai mic, în jur de o treime, dacă ne-am referi, de ex., doar la cele de la Hansca: I. Tentiuc, *op. cit.*, p. 35. Tema aceasta este mult prea largă pentru a-mi putea propune să schițez în acest studiu măcar elementele ei esențiale. Ea poate fi cunoscută foarte bine consultînd lucrări speciale, ca, de ex., monografia lui I. Vásáry, menționată în notele de mai sus, sau cartea cercetătoarei ruse S. A. Pletniova (С. А. Плетнёва, *Половцы*, Москва, 1990).

de faptul că mai trebuie să ținem seama și de nivelul pînă la care au reușit să ajungă în această privință cercetările arheologice. Nu au reușit să-i scoată de aici nici împărații Bizanțului, în secolul al XII-lea, cînd imperiul lor mai era încă destul de puternic, și nici regii unguri, așa cum încercase în anii 1211-1225 Andrei al II-lea cu ajutorul cavalerilor ioaniți, pe care tocmai în acest scop îi instalase în Țara Bîrsei[741]. Din ultimele decenii ale secolului al XII-lea, cînd Imperiul bizantin intră într-o profundă criză politică ce va duce la căderea în 1204 a „reginei cetăților", cum a fost supranumit Constantinopolul, sub loviturile cruciaților, și pînă la invazia mongolilor, în 1241, Ungaria rămăsese singura putere care mai stînjenea cumva dominația cumanilor între Carpați, Nistru și Marea Neagră, fără să fi fost însă în stare să o pună sub semnul întrebării.

Este adevărat că mărturiile datînd din secolele XI-XII despre românii (valahii) din acest teritoriu sînt mai sărace decît cele referitoare la cumani și la vlahii din Peninsula Balcanică, și totuși ele conțin date destul de relevante privind acest fenomen. Cunoaștem cîteva referințe la valahii nord-dunăreni – mai întîi de toate și mai cu seamă la cei din Moldova, de fapt, aproape întotdeauna la cei dintre Prut și Nistru – ce se găsesc în surse de diferită origine, cele mai importante fiind scrierile istorice bizantine. Înainte însă de a vorbi despre mențiunile din aceste scrieri, ar trebui, mai întîi, să evoc două referințe de altă sorginte, care pretind a fi cele mai vechi mențiuni documentare despre românii din acest teritoriu. Una din ele este o relatare a lui Dlugosz, semnalată și comentată de Cantemir [742] și întîlnită, din cînd în cînd, în studiile istorice moderne[743], după care, în anul 1070, valahii ar fi luptat pe teritoriul Moldovei împreună cu rutenii și pecenegii în armata lui Viaceslav împotriva lui Boleslav, viitorul rege al Poloniei. Și dacă

---

741 Ș. Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea*, p. 31.

742 Dimitrie Cantemir, *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus*, p. 49.

743 A. Du Nay, *The origins of the Rumanians: the early history of the Rumanian language*, Toronto/Buffalo, 1996, cap. VI, 5: v. http://www.hungarianhistory.com/lib/dunay/

veridicitatea acestei informații este pusă la îndoială de unii istorici[744], în urma examinării comparate a manuscriselor cronicii cărturarului polon, atunci relatarea istoricului armean Vardan, din secolul al XIII-lea, în care se spune că valahii ar fi fost prezenți la est de Carpați și în nordul Dunării de Jos în a doua jumătate a secolului al XI-lea[745] pare să nu fi fost infirmată de nimeni. Am văzut că, povestind despre campania antimaghiară din 1166, Kinnamos menționează că la ea a participat „o mare mulțime de valahi”, cărora împăratul „le poruncise să năvălească în țara hunilor dinspre ținuturile de lîngă Pontul zis Euxin” (*καὶ δὴ καὶ Βλάχων πολὺν ὅμιλον, οἳ τῶν ἐξ Ἰταλίας ἄποικοι πάλαι εἶναι λέγονται, ἐκ τῶν πρὸς τῷ Εὐξείνῳ καλουμένῳ πόντῳ χωρίων ἐμβαλεῖν ἐκέλευεν εἰς τὴν Οὐννικήν…*)[746]. Chestiunea a fost discutată cu anumită pasiune de către istoricii care au studiat acest fenomen, atitudinea lor împărțindu-se în două opinii[747]: una care admite că ar fi vorba de românii din nordul Dunării și alta care susține că ar fi vizați vlahii de la sud de acest fluviu, eventual cei din Dobrogea, de vreme ce sursa spune clar că aceștia veneau din „ținuturile de lîngă Pontul Euxin”. Printre motivațiile oarecum mai convingătoare ale celei de-a doua opinii este cea formulată de P. Ș. Năsturel[748] și susținută de V. Spinei[749], L. L. Litavrin[750] ș.a., după care, pornind la un război greu, Manuel Comnenul nu și-ar fi putut permite să înroleze din mers detașamente de valahi nord-dunăreni, fapt care, cred acești istorici, l-a determinat pe împărat să apeleze mai degrabă la vlahii din imperiu (din Paristrion, opinează Spinei), aceștia putînd fi instruiți îndeajuns înainte de începerea campaniei. Părerea aceasta poate fi însă ușor combătută cu trei argumente, luate din realitatea de atunci, nu din speculații: întîi, că armata bizantină

744 V. Spinei, *Moldova*, p. 103-104.
745 A. Du Nay, *op. cit.*, cap. VI, 5.
746 Ioan Kinnamos, *Epitoma*, în „Fontes…”, p. 238-239; și Иоанн Киннам, *Краткое обозрение…*, с. 289.
747 Vezi bibliografia acestei chestiuni la P. Diaconu, *op. cit.*, p. 104.
748 P. Ș. Năsturel, *Valaques, Coumans…*, p. 179.
749 V. Spinei, *Moldova*, p. 77.
750 G. G. Litavrin, *op. cit.*, p. 102.

era mult mai pregătită și mai puternică decît cea a ungurilor, fapt dovedit în numeroase bătălii în care acestea s-au confruntat, mai cu seamă în spațiul de la Dunăre dintre Vidin și gura rîului Sava, așa încît participarea valahilor în expediția din 1166 nu putea avea un rol deosebit; al doilea, în numeroasele lor războaie, bizantinii au apelat frecvent la serviciile multor armate din afara imperiului, fără să se fi pus vreodată problema gradului de instruire a acestor trupe. În al treilea rînd, să nu uităm că, în aceeași vreme, sursele bizantine semnalează aflarea sigură a românilor la nord de Dunăre. Dacă, dintr-o necesară atitudine critică, nu avem siguranța deplină că la expediția din acel an au participat anume românii din nordul Dunării, încă mai puțin îndreptățiți am fi să nu admitem o astfel de posibilitate. Sursa spune clar că, atunci, valahii veniseră din tinuturile de lîngă mare, deci nu e vorba de cei din interiorul Peninsulei Balcanice. Și, de vreme ce este așa, nu putem avea nici un temei să credem că ei plecaseră doar din Paristrion, nu și din nordul Dunării, punct de vedere care, de altfel, a mai fost exprimat în istoriografie[751]. Nu se știe ce rol au jucat valahii în acea expediție, ceea ce nu are nici o importanță în logica acestei demonstrații; e suficient că sursa istorică îi semnalează, și din ce relatează ea înțelegem că acești valahi (nu e vorba de toată populația românească din imperiu și din afara lui) trăiau în ținuturile de lîngă mare, de o parte și de alta a Dunării de Jos[752], în situația în care, așa cum s-a observat pe bună dreptate, pe atunci, fluviul nu era în mai mare măsură obstacol decît zonă de contact[753], asta fiind cu atît mai valabil pentru comunitățile de aceeași origine etnică. De altfel, în istoriografia europeană, ideea că relatarea lui Kinnamos, coroborată cu alte surse, în special cu Choniates[754], îi

---

[751] E. Stănescu, *op. cit.*, p. 408.

[752] Lucru ușor de înțeles, pentru istoricii unguri, acești valahi puteau fi numai de la sud de Dunăre, fiind „trăitori în Imperiul roman de răsărit": *Histoire de la Transylvanie*, p. 183.

[753] D. Obolensky, *Byzantine Frontier Zones and Cultural Exchange*, în „Actes du XIVe Congrès…", p. 306-307; v. și E. Stănescu, *op. cit.*, p. 403-405.

[754] Vezi și E. Stănescu, *Les «Βλάχωι» de Kinnamos et de Choniates et la présence militaire byzantine au nord du Danube sous les Comnènes*, RÉSEE, IX, 1971, 3, p. 587.

avea în vedere anume pe valahii din Moldova, idenitificată pentru acea perioadă cu Cumania, a fost acreditată încă în secolul al XVIII-lea[755], pentru ca, în secolul al XIX-lea, să o întîlnim, de exemplu, într-o mare sinteză de istorie a Poloniei[756].

În general, relațiile Bizanțului cu populația din nordul Dunării de Jos au fost mult prea complexe pentru a putea fi judecate doar în temeiul interpretărilor directe și univoce ale surselor scrise. Se știe că, de obicei, în scrierile istoricilor bizantini, acest teritoriu era numit Sciția, iar locuitorii de aici, indiferent de originea și apartenența lor etnică, erau numiți sciți; deci numele de sciți îl purtau și pecenegii, și cumanii, și slavii, și românii, și tătarii etc. care s-au aflat aici. Era și firesc, prin urmare, ca în aceste scrieri, numele de cumani să-l fi avut nu numai cumanii propriu-ziși, ci și cei care trăiau împreună cu ei, de exemplu, românii. Tradițional, numeroasele referințe ale acestor surse la lupta Bizanțului împotriva incursiunilor comune ale cumanilor și valahilor la sud de Dunăre[757] vorbesc despre o confruntare bizantino-cumană; de cele mai multe ori, masa aceasta mixtă de adversari ai Imperiului era desemnată cu numele de sciți, alteori aceştia sînt numiţi cu un alt nume generic, acela de cumani. Pornind de la sursele bizantine, dar trimițînd și la o consistentă bibliografie central- și vest-europeană, care, de fapt, s-a bazat, sub acest aspect, tot pe acele surse, Gh. Șincai avea să observe de

---

755 J. Thunmann, *op. cit*., p. 344, 364. De fapt, istoricul german leagă acest fapt de referințele bizantine la fuga lui Andronic Comnenos în Galiția, în 1164, cînd aflarea valahilor în Moldova era în afara oricărei îndoieli.

756 A. Naruszewicz, *Historya narodu polskiego, IX, wyd. nowe J. N. Bobrowicza, Lipska, 1837,* s. 214.

757 Iată doar cîteva referințe la acest fenomen: Анна Комнина, *Алексиада*. Вступительная статья, перевод, комментарий Я. Н. Любарского, Москва, 1965, с. 203, 268, 507; Никита Хониат, *История*…, с. 19-21, 119; том II, под ред. проф. Н. В. Чельцова, С.-Петербург, 1862, с. 25, 128-130, 161, 213, 246-7, 401, 408; Иоанн Киннам, *Краткое обозрение…,* с. 76; Никифор Грегора, *Римская история, начинающаяся со взятия Константинополя латинянами в 1204, том I (1204-1341)*, în „Византийские историки", под ред. П. Шалфеева, С.-Петербург, 1862, с. 14, 16; Georgios Acropolites, *Istorie*, în „Fontes…", III p. 394-401; G. Popa-Lisseanu, *Dacia*…, 140-151, 161-163 ş.a.

multe ori că românii din Moldova din acea vreme se numeau cumani[758]. Ulterior, acest nume va deveni unul comun pentru toată populaţia de la est de Carpaţi şi din nordul Dunării. De aceea e normal să admitem că expediţia anticumană din 1148 a fost, într-o anumită măsură, şi una antivalahă. Kinnamos spune că împăratul i-a folosit în această luptă şi pe „sciţii care luptau alături de romei" (*Σκύθας τοὺς ὅσοι Ῥωμαίοις ξυνεστράτευον…*)[759]. Este greu să ne închipuim că acești „sciți" ar fi putut fi cumani, deși, strict teoretic, nu poate fi exclus; mai degrabă este vorba, și de data aceasta, de valahi înrolați în ținuturile de lîngă mare, de vreme ce mişcarea trupelor a urmat traseul obişnuit, adică dinspre gurile Dunării către Carpaţi.

Există mărturii privind prezența românilor la nord de Dunăre, și anume la răsărit de Carpați, mult mai sigure decît aceste referințe ale lui Kinnamos. Cea mai prețioasă din ele se conține în relatarea lui Choniates despre fuga în 1164 a lui Andronic Comnenos la halicieni, de unde se vede că, exact în momentul în care ajunsese la pămîntul acestora, fugarul a fost prins de niște valahi, care l-au predat oamenilor împăratului: *Ὅτε καὶ Ἀνδρόνικος πάλιν ἀποδρὰς καὶ παραγενόμενος εἰς Γάλιτζαν ἐκεῖθεν ἐπανέζευξεν. ἔστι δὲ ἡ Γάλιτζα μία τῶν παρὰ τοῖς Ῥὼς τοπαρχιῶν, οὓς καὶ Σκύθας Ὑπερβορέους φασίν… Ἀλλ' ὅτε τοῦ δειμαίνειν ἀπεῖχεν Ἀνδρόνικος ὡς ἤδη τὰς χεῖρας τῶν διωκόντων λαθὼν καὶ τῶν τῆς Γαλίτζης ὁρίων λαβόμενος, πρὸς ἣν ὡς εἰς σῶζον κρησφύγετον ὥρμητο, τότε θηρευτῶν ἐμπίπτει ταῖς ἄρκυσι· συλληφθεὶς γὰρ παρὰ Βλάχων, οἷς ἡ φήμη τὴν αὐτοῦ φθάσασα φυγὴν ὑφηγήσατο, ἐς τοὐπίσω πρὸς*

---

758 Gh. Șincai, *op. cit.*, p. 340, 343, 350, 361, 380, 381, 395-397, 405, 418, 428, 434, 437. Uneori, pe românii din acea perioadă, el îi numește sciți (*schythe*), ceea ce însemna tot cumani, explicînd că aceștia se numeau așa „ca să se osebească de vlahii cei ce sînt de-a dreapta Dunărei" (p. 340), argument pe care istoriografia contemporană bineînțeles că nu-l poate agrea.

759 Ioan Kinnamos, *Eptoma*, în „Fontes…", I, p. 234-235.

βασιλέα πάλιν ἀπήγετο[760]. Nu intru în discuțiile, în general sterile, privind locul unde a fost prins Andronic[761]. Pornind de la mențiunea lui Choniates că, în momentul în care a fost prins, fugarul era la hotarele Galiției (*τῶν τῆς Γαλίτζης ὁρίων*), istoricii ruși susțin că asta s-ar fi întîmplat în sudul Basarabiei, la Dunăre[762], de unde aceștia trag concluzia că teritoriul de la nord de acest rîu s-ar fi aflat în componența cnezatului halician. Istoricii români, dimpotrivă, afirmă că incidentul s-a produs în nordul Moldovei, întrucît nu există dovezi sigure că Galiția s-ar fi întins pînă în sudul acestui teritoriu. Pentru studiul de față, discuția[763] nu prezintă nici un interes, important este că, din ceea ce spune Choniates, confirmat de Kinnamos, se vede clar că incidentul s-a petrecut

---

760 Nicetae Choniatae, *Historia…,* p. 350; v. și traducerile în engleză și rusă: *Annales of Niketas Choniatēs*, p. 75; Никита Хониат, *История…*, с. 164. Fenomenul este relatat pe larg și de Kinnamos, dar fără menționarea valahilor: :Ἰωάννης Κίνναμος, *Ἱστορίων βιβλία Ζ*, p. 232, 234; v. și Иоанн Киннам, *Краткое обозрение…*, с. 257-260. Mai succint se regăsește și în cronicile rusești Ipatievskaia și Voskresenskaia, dar acestea nu spun nimic despre prinderea lui Andronic de către valahi: „Прибеже ис Царягорода братан царев кюр (кир – *I.Ț.*) Андроник к Ярославу у Галич и прия и Ярослав с великой любовью, и да ему Ярослав неколико городов на утешение”: ПСРЛ, т. VII, С.- Петербург, 1859, с. 78.

761 În istoriografia modernă și contemporană sînt numeroase referințe la acest moment, ca de ex.: J. Ch. Engel, *op. cit*., p. 253; Gh. Șincai, *op. cit*., p. 340; Victor Spinei, *The Romanians…*, p. 132, 133; idem, Moldova, p. 78; idem, *Universa*, p. 425; P. Diaconu, op. cit., p. 103; R. Browning, *op. cit*., p. 181-182; J. Thunmann, *op. cit*., p. 344, 364; А. А. Васильев, *История Византийской империи, том 2. От крестовых походов до падения Константинополя (Комнины и их внешняя политика):* http://lib.aldebaran.ru/author/vasilev_aleksandr_istoriya_vizantiiskoi_imperii_t2_0.html; F. Curta, *op. cit*., 316. A. Stone, *Andronicus I Comnenus (A.D. 1183-1185)*: http://www.roman-emperors.org/andycomn.htm; Г. Г. Литаврин, *Влахи византийских источников X-XIII в.*, с. 103; E. Stănescu, *Byzance et les Pays roumains…*, p. 408; idem, *500 de ani de relații româno-bizantine*, în „Lumea Bizanțului”, București, 1972, p. 161.

762 Vezi, de ex., Б. А. Рыбаков, *Уличи*, с.5-14; Г. Б. Федоров, *Тиверцы*, ВДИ, 1952, № 2; В. Т. Пашуто, *op. cit.,* с. 168-169, 271; Г. Г. Литаврин, *op. cit*., p.103.

763 Vezi asupra acestei discuții P. Diaconu, *op. cit*., p. 100-101.

la nord de Dunăre, deci sursa istorică îi semnalează pe români anume în acest spațiu[764].

Cu numele de *volohi*, românii din zona Carpaților și de la Dunăre sînt semnalați și de *Povestea vremurilor de demult*; nu are importanță principială faptul că, așa cum am mai observat, această sursă susține că românii locuiau aici împreună cu slavii sau chiar că aceștia din urmă ar fi fost primii care ar fi locuit teritoriul respectiv, iar *volohii* ar fi venit peste ei. Astfel, relatînd despre sosirea ungurilor în Carpați, pe la anul 898[765], cronica rusă precizează că ei îi găsiseră aici pe volohi și pe slavi. Întîlnim în alte locuri ale acestei *Povești* fraze de genul „*Волохомъ бо нашедшим на словены на дунайскые, и сѣдшимъ в нихъ и насиляющимъ имъ*" și „*Сѣдяху бо ту преже словене, и волохове переяша землю Волыньскую*"[766], sintagma de la urmă (*земля Волыньская*) avînd în cronică sensul de „pămînt slav". Așadar, chiar primele cronici rusești, care aveau interesul să afirme dreptul slavilor asupra pămînturilor din nordul Dunării și să susțină prezența lor veche și masivă aici, menționează mereu aflarea românilor în acest spațiu încă din momentul semnalării celor dintîi fapte istorice autentice pe care aceste surse istorice le-au cunoscut.

Și unele izvoare europene semnalează prezența românilor în acest spațiu. Călătorul franciscan, Wilhelm de Rubruck, trimis în 1253 de regele Franței, Ludovic al IX-lea, la aceeași reședință de pe Volga a lui Batîi, îi menționează pe români printre cei care duceau daruri hanilor: *Ipse enim est in itinere Christianorum, scilicet Ru-*

---

[764] În istoriografia europeană, referințele surselor bizantine la românii din nordul Dunării sînt cunoscute de mult: v., de ex., J. Thunmann, *op.cit.*, p. 344, 364. Nici pentru cercetările românești informația aceasta nu este de dată recentă, după cum se poate vedea din prestigioasa lucrare a lui Al. Philippide *Originea românilor*, vol. II, Iași, 1927, p. 358-359. Și scrierile istorice maghiare sînt puse în situația de a admite cumva că, în acel moment, românii, într-adevăr, trăiau la nord de Dunăre, dar că imigraseră aici de curînd: „il est possible que des Roumains étaient déjà installés sur les pentes sud et est des Carpates dès avant 1200": v. *Histoire de Transylvanie*, p. 183.

[765] Se știe, istoriografia contemporană consideră că asta s-a întîmplat cîțiva ani mai devreme: P. F. Sugar, P. Hanák,T. Frank, *op. cit.*, p. 11.

[766] ПСРЛ, т. I, c. 5, 14.

tenorum, Blacorum, Bulgarorum minoris Bulgariæ, Soldainorum, Kerkisorum, Alanorum: qui omnes transeunt per eum quum vadunt ad curiam patris sui deferre ei munera, unde magis amplectitur eos[767]. Evident, așa cum s-a mai observat pe bună dreptate[768], această menţiune referitoare la valahi trimite la realităţi cu mult anterioare datei respective și, bineînţeles, are în vedere mase compacte de români din teritoriul carpato-nistrean.

Dispunem, apoi, de o sumă relativ consistentă de date arheologice, începînd de la vestigiile culturii Dridu sau Răducăneni[769] și terminînd cu descoperirile posterioare invaziei mongole din 1241, care atestă și ele existenţa neîntreruptă la nord de Dunăre a unei popu-

---

767 *The journal of frier William de Rubruquis…*, cap. XX. Vechea variantă în engleză a acestui pasaj conţine niște nuanţe puţin diferite de textul latin: *He lieth in the way of the Christians, as namely of the Russians, the Valachians, the Bulgarians of Bulgaria the lesser, the Soldaianes, the Kerkis, and the Alanians: who all of them passe by him, as they are going to the Court of his father Baatu, to carie gifts: whereupon he is more in league with them*. Despre călătoriile celor doi emisari la hanul Batîi, v. și P. Jackson, *The Mongols and the West, 1221-1410*, Edinburgh, 2005, p. 3, 35, 47, 71-73, 87-93, 95-98, 103, 106-108, 114, 135 ș.a. În istoriografia română este încă vehiculată părerea după care călugărul franciscan Pian di Carpine, trimisul papei Inocenţiu al IV-lea la hanul Batîi, în drumul său de întoarcere, în 1247, ar fi întîlnit un principe cu numele Olaha, nume care este interpretat ca o expresie ungurească a numelui de vlah: V. Spinei, *Moldova*, p. 230; idem, *The Romanians…*, p. 163. În realitate, numele adevărat vizat în această sursă nu este Olaha, ci Aloha, despre care Carpini spune că era cneaz rus: vezi *The journey of William of Rubruck to the eastern parts of the world, 1253-55 with two accounts about earlier journey of John of Pian de Carpine*, London, 1900, p. 31; Іоаннъ де Плано Карпини, *История Монгаловъ*; Вильгельмъ де Рубрукъ, *Путешествие в Восточныя страны*, введение, переводъ и примечанія А. І. Малеина, С.-Петербургъ, 1911, с. 61-62; ed. a 2-a: Джиованни дель Плано Карпини, *История Монгалов*; Гильом де Рубрук. *Путешествие в Восточные страны*, Москва, 1957, p. 82, v. și nota 648.

768 V. Spinei, *Realităţi etnice…*, p. 89.

769 Victor Spinei, *The Romanians…*, p. 191-193, 213-215; idem, *Moldova*, p. 73, 74, 107-101, 114-17, 120, 128, 130, 134, 144, 176; idem, *Realităţi etnice…*, p. 51-53, 63-64, 98-99, 103, 122, 131, 147, 156; D. Gh. Teodor, *Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în mileniul marilor migraţii*, Buzău, 2003, p. 13-21; idem, *Realităţi etnice, demografice și culturale la est de Carpaţi în evul mediu timpuriu (secolele VIII-XII)*, în „Românii în Europa medievală (între Orientul bizantin și Occidentul latin). Studii în onoarea profesorului Victor Spinei”, Brăila, 2008, p. 165-168; Gh. Postică, *op. cit.*, p. 62-63; I. Chirtoagă, *Din istoria Moldovei de Sud-Est pînă în anii ’30 ai secolului al XIX-lea*, Chișinău, 1999, p. 32, 35.

lații românești la sfîrșitul mileniului I și în primele secole ale mileniului II. S-a constatat că, deși marile invazii, ca cele ale pecenegilor, uzilor, cumanilor și, mai ales, cea mongolă, au provocat o anumită reducere a numărului autohtonilor – dar, bineînțeles, nu o dispariție fizică a acestora din zona respectivă, ci o deplasare, sub presiunea invadatorilor, spre Carpați sau peste Dunăre – totuși mase importante de români (și de slavi asimilați) au continuat să viețuiască împreună cu nomazii, dovezi sigure în această privință fiind atît vestigiile materiale caracteristice modului de viață al românilor[770], cît și cele comune pentru ei și pentru nomazi[771]. Se constată, pe de o parte, persistența localnicilor în vechile lor vetre, deși temporar împuținate[772], iar, pe de altă parte, o sedentarizare a nomazilor, inclusiv amestecul lor cu românii[773], și chiar o fuzionare pe acest teritoriu a diferitor grupuri de nomazi[774]. Este adevărat că, mai cu seamă în cazul pecenegilor și al cumanilor, este extrem de greu să se facă o departajare clară pe grupuri etnice aparte a materialelor descoperite[775].

5. Bolohovenii

O populație relativ numeroasă de români, cu numele de *bolohoveni*, se afla la est de Nistru, în Podolia, numită în cronicile

---

770 D. Gh. Teodor, *Continuitatea populației autohtone la est de Carpați în secolele VI-XI e. n. Așezările din secolele VI-XI e. n. de la Dodești-Vaslui*, Iași, 1984; idem, *Realități etnice, demografice…*, p. 166-168; idem, *Aspecte etno-demografice ale continuității la est de Carpați în secolele V-XI e.n.*, în AARMSI, ser. IV, t. 12, 1987, p. 173-178; V. Spinei, *The Romanians…*, p. 194-195; idem, *Moldova*, 162; idem, *Universa Valachica*, 322, 425, 522; Gh. Postică, *op. cit.*, p. 72-73.

771 V. Spinei, *Realități etnice…*, p. 156; Gh. Postică, *op. cit.*, p. 231; D. Gh. Teodor, *Autohtoni și migratori la est de Carpați în secolele VI-X e.n.*, în „Arheologia Moldovei”, X, 1985, p. 50-73; idem, *Spațiul…*, p. 475 și urm.

772 P. Diaconu, *Les Petchénègues au Bas-Danube*, Bucarest, 1970, p. 38; V. Spinei, *Moldova*, p. 175; idem, *Universa Valachica*, p. 321, 523.

773 V. Spinei, *Universa Valachica*, p. 273, 275; Ș. Papacostea, *Geneza statului în evul mediu românesc*, Cluj-Napoca, 1988, p. 132-3; P. Diaconu, *Les Coumans…*, p. 22; D. Gh. Teodor, *Realități etnice…*, p. 170-172.

774 V. Spinei, *Universa Valachica*, p. 525; cf. S. Oța, *op. cit.*, 507.

775 A. Ioniță, *Morminte de călăreți…,* p. 467-468, 481; cf. S. Oța, *op. cit.*, p.500; v. și Al. Philippide, *op. cit.*, p. 352. Cf. nota 738.

polone Rusia inferioară[776]. Fenomenul acesta nu este elucidat pînă la capăt, deși are o bibliografie oarecum consistentă, alcătuită, bineînțeles, mai cu seamă din scrieri rusești și românești[777]. Primele cercetări sistematice ale istoriei bolohovenilor datează din anii ’70-’80 ai secolului al XIX-lea, fiind vorba mai ales de scrierile lui N. P. Dașkevici[778], apoi de cele ale lui A. S. Petrușevici[779], N. V. Molcianovski[780], D. I. Zubrițki, A. M. Andriașev ș.a. Numele bolohovenilor pare să fie legat de o așezare ce a căpătat numele de la ei, probabil, centrul lor politic-administrativ, Bolohov, despre care însă nu se cunoaște aproape nimic sigur. Pornind de la relatarea cronicii rusești Ipatievskaia, după care, în anul 1150, cneazul halician Vladimirko ar fi plecat din Halici spre Kiev, trecînd prin Bolohov, apoi pe lîngă Munarev și urmînd spre Volodarev (*и приде*

---

776 Martini Cromeri, *op. cit*., p. 209, 279 (*Russiam inferiorem, quae Podolia dicitur*; *inferioris Russiae sive Podoliae*).

777 Dintre scrierile românești, ar trebui menționate mai ales B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, IV, București, 1898, p. LIX; A. D. Xenopol, *Istoria românilor*, vol. I, p. 383; D. Onciul, *Opere complete*, I, ed. A. Sacerdoțeanu, București, 1946, p. 63-64, 289-290, 292 ș.a.; idem, *Instituții politice romane păstrate de români*, în: D. Onciul, *Miscelaneu. Studii, cuvîntări, prelegeri*, p. 171; N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. III, p. 72, 76, 117, 171; idem, *Românii de peste Nistru. Lămuriri pentru a-i ajuta în lupta lor*, Slatina, 1990; Al. Boldur, *Istoria Basarabiei*, p. 106-110; idem, *Românii și strămoșii lor în istoria Transnistriei*, Iași, 1943, p. 15-36; V. Spinei, *Moldova*, p. 50, 101-103, 105, 113-114, 130, 138, 200, 229, 276, 329; idem, *Realități etnice*…, p. 89; idem, *The Romanians*…, p. 161-162; Th. Holban, *Contribuții la problema originii și localizării bolohovenilor*, în SRI, XXI, 1968, 1; P. Parasca, *Continuitatea populației românești din Podolia în sec. XIII-XV*, în RIM, VI, 1995, 2, p. 46-51; idem, *Moldovlahica. Studii*, Chișinău, 2009, p. 349-366. Interesante sînt și două lucrări ale lui T. Burada, chiar dacă acestea se arată preocupate mai mult de aspectul etnografic al așezărilor românești de dincolo de Nistru: *O călătorie în satele moldovenești din gubernia Herson (Rusia*), Iași, 1893; *O călătorie la românii din gubernia Kamenitz-Podolsk*, Iași, 1906.

778 Н. П. Дашкевич, *Княжение Даниила Галицкого по русским и иностранным известиям*, Киев, 1873, с. 51-54; idem, *Болоховская земля и ее значение в русской истории: эпизод из истории Южной Руси в XIII и XIV столѣтиях*, în „Труды III-го Археологического Съезда”, том II, Киев, 1878; idem, *Новейшие домыслы о Болохове и Болоховцах*, în „Киевские университетские известия”, 1884, № 6.

779 А. С. Петрушевич, *Кто были Болоховские князья?*, Львов, 1877.

780 Н. В. Молчановский, *Очерк известий о подольской земле до 1434 года (преимущественно по летописям)*, Киев, 1885, с. 226 și urm.

Изꙗславоу вѣсть ѡже Володимиръ перешелъ Болохово идеть мимо Мунаревъ к Володареву)[781], istoricii ruși au estimat că orașul pare să fi fost amplasat în sudul Volîniei, la hotarul dintre pămînturile Podoliei și ale Kievului, mai sigur între Mejibojie, la vest, și Poteterevie, la est[782]. Altfel spus, Bolohov era așezat undeva în spațiul relativ restrîns dintre cursurile superioare ale rîurilor Bugul de Sud și Sluci. El mai este menționat de două ori în această cronică, cu referință la anii 1172 și 1257 sau 1258[783]. Țara bolohovenilor (*Болоховская земля*) mai avea și alte orașe. Șapte din ele, și anume Bakota, Derevici, Gubino, Cobud, Cudin, Gorodeț, Bojsk și Deadkov, sînt menționate în cronici în legătură cu o expediție a cneazului halician Daniil Romanovici împotriva lor, în 1241, motivată de relațiile prietenești pe care cnejii bolohoveni le aveau cu tătarii, dar, probabil, mai curînd din dorința de a-și afirma stăpînirea asupra orașului-cetate Bakota de pe malul stîng al Nistrului: *слъышавъ же Данилъ при ходѣ Ростиславль со кнꙗзи Болоховьскими на Бакотоу абье оустремисꙗ на нѣ грады ихъ ѡгневи предасть . и греблꙗ ихъ раскопа... Данилъ же возьма плѣнъ многъ вратисꙗ и поима грады ихъ Деревичь Гоубинъ и Кобоудъ Коудинъ городѣць Божьскыи Дꙗдьковъ*[784]. Ruinele unora din aceste orașe mai puteau fi văzute în a doua jumătate a secolului al XIX-lea[785]. În afară de acestea și de Bolohov, în cronici se mai întîlnesc numele a încă cel puțin vreo zece așezări ceva mai mari, între care cinci-șase orașe, din ele cel mai important fiind Mejibojie, situat chiar în centrul „țării bolohovenilor”, urmat de Vozveaghel, Kolodeajen, Polonnoie, Beloberejie, Simoț, Cerneatin, Mikulin, Munarev, Priluk[786].

---

781 ПСРЛ, II, с. 275-276.

782 Н. П. Дашкевич, *Болоховская земля*, с. 19; А. М. Андрияшев, *Очерк истории Волынской земли*, с. 188.

783 ПСРЛ, II, с. 377, 572; v. și N. Iorga, *op. cit.*, p. 71 Astăzi se vorbește cu oarecare siguranță că orașul s-ar fi situat pe rîul Sluci, afluent al Pripiatiului, unde se află actuala așezare Liubar (de la numele kneazului lituanian Lubart, fost stăpîn al acelor locuri), la o distanță de 24 de km de stația de cale ferată Pecianovka.

784 *Ibidem*, p. 541.

785 А. М. Андрияшев, *op. cit.*, p. 189.

786 І. Крип'якевич, Галицько-волинське князівство, с. 17. Cf. *http://litopys.org.ua/krypgvol/krypgv04.htm*.

S-a discutat și se mai discută în contradictoriu relativ la apartenența etnică a bolohovenilor, dar, dincolo de numele lor care arată clar că e vorba de volohi și în afară de faptul că populația românească din Podolia a supraviețuit pînă în zilele noastre – între timp împuținată mult, ce-i drept, și în mare parte asimilată –, trebuie reținut faptul că ei au fost recunoscuți ca români chiar și de o parte a istoricilor ruși, ca A. S. Petrușevici, F. Micloșici ș.a. (în timp ce încă mai mulți susțin că aceștia ar fi fost slavi[787]). Menționarea în cronicile vremii a orașelor stăpînite de cnejii bolohoveni permite a avea o anumită idee despre configurația „țării bolohovenilor", deși este evident că aceste date sînt mult prea departe de a putea oferi o imagine adecvată a spațului respectiv, ceea ce face imposibilă o delimitare riguroasă a acestui teritoriu de pămînturile din jur. După aprecierile lui N. P. Dașkevici, această „țară" era situată pe cursul superior al Bugului de Sud și pe afluenții săi de pe ambele părți, pînă la cotitura rîului spre sud, pe cursul superior al rîului Sluci pînă la vărsarea lui în Homor și, de asemenea, pe cursul superior al Teterevului și al afluenților săi, dar nu mai departe de Gnilomet[788]. Trebuie însă să reținem că, așa cum arată foarte clar *CRONICA HALICI-VOLÎNIANĂ*, cnejii bolohoveni considerau că lor le aparținea și orașul Bakota de pe malul stîng al Nistrului de mijloc. Toate aceste date au fost folosite pentru alcătuirea unor hărți ale „țării bolohovenilor". Se pare că prima imagine cartografică a acestui teritoriu este cea cuprinsă într-o hartă mai mare a lui M. S. Grușevski, care se ghidează după datele din cronici privind cele șase orașe bolohovene, fără Bakota și, bineînțeles, fără Bolohov[789]. N. P. Dașkevici demonstrase importanța orașului fortificat Bakota pentru bolohoveni, dar nu mai puțin pentru cnezatul Halici, deoa-

---

[787] De ex., Н. А. Мохов, *Очерки истории формирования молдавского народа*, Кишинев, 1978, с. 51-52; idem, *Приетение кэлитэ де вякурь*, Кишинэу, 1983, п. 34.

[788] Н. П. Дашкевич, *Болоховская земля*, с. 17-21.

[789] Vezi V. Boldur, *Românii și strămoșii lor…*, p. 24-25. Trebuie însă să reamintesc avertizarea întemeiată a lui A. Sacerdoțeanu privind necesitatea unei atitudini critice față de maniera lui Boldur de utilizare a izvoarelor, inclusiv în chestiunea bolohovenilor: v. în Dimitrie Onciul, *op. cit.*, p. 391. Vezi și nota 646.

rece constituia principalul punct de apărare al acestuia dinspre sud-[790]. Mai aproape totuși de conținutul și de spiritul surselor istorice se arată două hărți alcătuite de V. Boldur, după care pămînturile bolohovene s-ar fi întins, dinspre sud-vest, de la Soroca și Movilău pînă dincolo de Berdicev și Polonnoie, la nord-est, și de la Cioban și Tatarisca, la nord-vest, pînă la Bosoi Brod, spre sud-est[791].

Judecînd după cele cîteva informații lapidare oferite de cronici, comunitatea bolohovenilor, ca manifestare politico-administrativă, a existat, cu cîteva întreruperi, peste trei sute de ani; prima și cea mai importantă perioadă a durat mai bine de două secole, de pe la 1050, cînd în izvoare se întîlnește prima dată orașul Bolohov, și pînă la începutul celei de a doua jumătăți a secolului al XIII-lea[792]. După cum susțin unele scrieri rusești, într-un important segment al acestei perioade, și anume în secolul al XII-lea, cursurile superioare ale Bugului de Sud și Nistrului, cu orașele Bujsk, Mejibojie și Cotelnița, s-ar fi aflat în componența statului rus[793]. În istoriografia română pare să se fi afirmat părerea că, după expediția din

790 N. P. Dașkevici, *op. cit.*, p. 12; v. și ПСРЛ, том 2, с. 566. În timpul atacului tătăresc din 1258 (sau mai degrabă 1259), castelul-cetate al orașului a fost distrus și se pare că, din acest moment, localitatea își pierde caracterul de așezare urbană. În 1981, satul care mai purta încă acest nume a dispărut sub apele hidrocentralei construite în acel loc.

791 V. Boldur, *Românii și strămoșii lor…*, p. 16-17; idem, *Istoria Basarabiei*, p. 114-115.

792 Caracterul lapidar al informației asupra acestui subiect, care se oprește la 1257 sau 1258, i-a sugerat lui Dașkevici observația că interesul față de bolohoveni se limitează la domnia cneazului Daniil Romanovici al Haliciului (*op. cit.*, p. 57), ceea nu e corect nu numai prin prisma întregii istorii a acestei comunități, dar chiar și pentru faptul că „țara” medievală a bolohovenilor nu a dispărut în acel moment; limitele cunoașterii unui fenomen istoric nu pot fi relevante pentru acel fenomen.

793 Н. И. Петров, *Подолия. Историческое описание*, С.-Петербург, 1891, с. 10-11. (Pe foaia de titlu a cărții, numele autorului nu figurează, în schimb se află cel al editorului P. N. Batiușkov, ceea ce a făcut ca, din neatenție, lucrarea să-i fie atribuită acestuia. De fapt, ca reprezentant al cercurilor funcționărești și intelectuale din preajma tronului imperial al Rusiei, Batiușkov a inițiat, spre sfîrșitul anilor ’80 ai secolului al XIX-lea, editarea mai multor monografii despre guberniile rusești din partea de apus a țării, care îl făcuseră să creadă, așa cum susținea chiar el în prefața la interesanta carte a prof. Petrov de la Academia teologică din Kiev, realizată însă în spiritul naționalismului militant rus, că astfel a creat „opera întregii granițe vestice a Imperiului, «de la mare pînă la mare»”.)

1257 a lui Daniil împotriva orașelor bolohovene, această comunitate ar fi dispărut[794]. De fapt, se știa încă în urmă cu aproape un veac și jumătate că, după raziile devastatoare de la începutul anilor ’60 ai secolului al XIII-lea ale hoardei mongole a lui Burundai în Volînia și în Halici[795], cnejii bolohoveni, menționați în cronici pentru prima dată la 1231[796], au reușit să afirme din nou autonomia teritoriului lor[797] în cadrul Marelui ducat al Lituaniei, care, pe timpul marelui duce Mindaugas[798] și al urmașilor săi, s-a extins mult spre sud și, parțial, spre vest, fără să putem cunoaște precis, din cauza tăcerii cronicilor, cît a mai durat această situație. Putem numai presupune că, în cadrul Lituaniei, ai căror aliați și slujitori fideli au fost, comunitatea bolohovenilor a putut să se dezvolte nestingherit multă vreme.

Aspectul cel mai interesant al istoriei bolohovenilor este lupta lor permanentă pentru independență. Neputînd avea, din cauza teritoriului și a mijloacelor reduse, un conducător unic la fel de puternic, cum erau la mijlocul acelui secol Daniil al Haliciului, Rostislav Mihailovici al Cernigovului sau Alexandr Nevski, ei au putut rezista totuși multă vreme tendințelor acaparatoare, manifestate și dintr-o parte și din cealaltă. A. M. Andriașev explică acest fenomen prin faptul că „țara bolohovenilor” se afla la marginea cnezatelor Halici, Volînia și Kiev, ceea ce le oferea posiblitatea să fie mai puțin afectate de autoritatea marilor centre politice și, totodată, să exploateze lupta dintre aceste centre în propriul lor interes[799]. Bineînțeles că, pînă la un punct, acesta este un argument convingător, de vreme ce știm că cnejii Cernigovului, Mi-

794 V. Spinei, *Realități etnice*…, p. 89; idem, *Moldova*…, p. 101-102.
795 ПСРЛ, II, c. 558-582.
796 *Ibidem,* p. 525; v. și Al. Philippide, *op. cit*., p. 358.
797 A. M. Андрияшев, *op. cit*., p. 191. Despre „pămînturile cnejilor bolohoveni”, v. și V. T. Pașuto, *op. cit*., p. 79, 137, 151.
798 Alexandro Gwagnino, *Rervm Polonicarvm, I, Frankofurti, 1584,* p. 297, 302-304; A. Naruszewicz, *Historya narodu Polskiego*, IV, wyd. K. J. Turowskigo, Krakow, 1860, s. 11-16 & sqq.; W. R. Morfill, *The Story of Poland*, Hallandalle, 1893 [reprint 1972], p. 48-49.
799 A. M. Андрияшев, *op. cit*., p. 191.

hail și Rostislav, au împiedicat aservirea completă a comunității bolohovene de către Daniil Romanovici al Haliciului, dar avem această siguranță numai pînă în momentul în care ne întrebăm de ce pe parcursul unui timp foarte îndelungat nimeni dintre cnejii bolohoveni nu s-a putut decide să-i părăserască pe ceilalți pentru a trece sub supușenia unuia din cele trei mari cnezate învecinate. Dimpotrivă, s-a observat că ei au fost, poate, factorul cel mai important care s-a opus tendinței lui Daniil Romanovici de a transforma Haliciul în cea mai mare putere din Europa de Est și care, astfel, fie și indirect, au contribuit la ridicarea Marelui ducat al Lituaniei, care, în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, va deveni cel mai imporant factor politic din imensul spațiiu cuprins între Marea Baltică și Marea Neagră. Este la fel de relevant și faptul că, deși cronicile le recunosc autoritatea și puterea, cnejii bolohoveni nu sînt niciodată numiți pe numele lor proprii[800], ceea ce este încă o dovadă a subordonării intereselor particulare celor comunitare. Cred că nu risc prea mult dacă spun că îndîrjirea cu care capii comunității bolohovene au apărat independența „țării” lor, reprimîndu-și tentațiile – care bineînțeles că au fost foarte mari – de a intra sub protecția vecinilor mult mai puternici (cu excepția acceptării suzeranității mongole, care devenise, cum se știe, obligatorie pentru toți), își are, dacă nu cea mai serioasă motivație,

[800] N. I. Petrov sugera, acum mai bine de o sută de ani, că cnejii bolohoveni ar fi de origine galițiană, ca o ramură a boierimii din Halici, părere care însă nu se fondează pe date cît de cît convingătoare: Н. И. Петров, *Подолия*, c. 20. Nu știm încă în ce măsură poate fi considerată adecvată și informația din enciclopedia Brockhaus și Efron, după care unul din acești cneji, pe nume Ivan Andreevici Bolha (un strănepot al lui Mihail Vsevolodovici, cneazul Cernigovului), după ce Gediminas ocupase pămînturile bolohovene, ar fi plecat la Moscova: *Энциклопедический словарь Брокгауз и Ефрон. Биографии*, том II, Москва, 1992, c. 379. Dacă este așa, atunci am putea avea temeiuri să presupunem că Bolha era numele de familie al tuturor cnejilor bolohoveni, altfel spus, aceștia erau urmașii aceluiași strămoș cu acest nume (un eponim), de la care și-au luat apoi numele orașul Bolohov și „țara” bolohovenilor. Dar trebuie să observăm imediat că, în așa caz, apare o problemă, aceea a etniei bolohovenilor, chiar dacă aceasta e greu să fie pusă la îndoială, odată ce românii din Podolia („volohii”) sînt menționați mai mult sau mai puțin direct în repetate rînduri în cronicile rusești: ПСРЛ, XVII, col. 82, 171, 279, 328, 390, 494; ПСРЛ, том 32, С.-Петербург, 1975, c. 139.

în orice caz, o bună parte din ea în unitatea acestei comunități, diferită după limbă și după neam de populațiile din jur.

Dispariția autonomiei bolohovene s-a produs în anii ’20-’30 ai secolului al XIV-lea, în condițiile în care expansiunea marilor duci lituanieni Gediminas și Olgerd spre sud și sud-vest[801], soldată cu stabilirea hotarului statului lor pe Nistru, a fost însoțită de lichidarea cnezatelor din acest teritoriu și a oricăror forme de viață politico-administrativă de sine stătătoare. După unele informații din cronicile rusești, pe timpul lui Olgerd, Podolia a devenit posesiune a nepoților acestuia, Iuri, Alexandru, Constantin și Feodor Koriatovici[802]. O parte a cnejilor bolohoveni s-au retras de aici în Rusia, unde, conform arhondologiilor rusești, își vor continua spița pînă la începutul secolului al XVIII-lea[803]. Se înțelege că îndepărtatea acestor cneji de la conducerea comunității românilor din Podolia nu a însemnat și dispariția comunității; ea a evoluat sub Koriatovici[804], care au condus-o pe rînd, începînd cu fratele mai mare, Iuri, și terminînd cu cel mai mic, Feodor, mai întîi, de la mijlocul secolului al XIV-lea, în componența Poloniei, ce depășise puțin mai devreme etapa fărîmițării feudale[805] (în condițiile slă-

---

801 Marcin Bielski, *Kronika polska*, II, c. 117-118; Martini Cromeri, *op. cit.*, p. 204; mai pe larg despre prezența lui Gediminas, Olgerd și a Koriatovicilor în Podolia vezi la M. Stryjkowski, *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i Wszystkićj Rusi, tom I, wyd. Mikołaja Malinovskiego, Warszawa, 1846,* c. 381-389; Alexandro Gwagnino, *Rerum Polonicarum*, III, Francofurti, 1584, p. 318-322, și în idem, *Kronika sarmacyi europskiey*, în „Zbiór dzieiopisow polskich: we czterech tomach zawarty”, IV, Warszawie, 1768, c. 234-237; v. și W. R. Morfill, *op. cit.*, p. 38, 49; Н. И. Петров, *Подолия*, с. 30.

802 ПСРЛ, том 32, с. 43, 139; v. și Н. И. Петров, *Подолия*, с. 31-33; V. Spinei, *Moldova*, p. 322, 329-331. Spinei a observat că aceste informații sînt respinse de unele date din cronicile polone: *op. cit.*, p. 340.

803 *Энциклопедический словарь Брокгауз и Ефрон*, с. 379-380; v. și В. В. Богуславский, *Славянская энциклопедия. Киевская Русь-Московия*, том 1: А-М, Москва, 2005, с. 96.

804 Faptele Koriatovicilor sînt uneori învăluite în legendă; de ex., se spune că ei ar fi ridicat orașul Bacota pe Nistru, o dată cu alte așezări importante, ca Smotrici, Camenița ș.a.: Н. В. Молчановский, *Очерк известий о подольской земле…*, с. 6, 170-173; v. și Н. И. Петров, *Подолия*, с. 32-33.

805 Martini Cromeri, *op. cit.*, p. 208; J. Meyendorff, *op. cit.*, p. 62.

birii vremelnice a statului lituanian)[806], apoi, pentru o scurtă perioadă, sub protecția Ungariei[807] și, în cele din urmă, către sfîrșitul secolului, din nou în cadrul Lituaniei, care între timp se unise cu Polonia[808]. La scurt timp după unirea polono-litianiană (1386), Moldova, care, pînă atunci, se aflase sub protecția Ungariei, acceptă, în 1387, suzeranitatea Poloniei, fapt ce a contribuit la stabilirea de legături mai strînse între moldovenii din Podolia și cei de la vest de Nistru[809]. Deosebit de interesant este faptul că aceste legături par să fi fost cît se poate de reale și în secolul următor, cînd, conform unei epistole din 22 mai 1443 a domnului Moldovei, Iliaș, către guvernatorul Podoliei, Teodor Buczacki[810], și, de asemenea, judecînd după cîteva monede ale acestui domnitor, ce par a fi fost bătute în Podolia[811], regiunea respectivă s-ar fi putut afla o vreme sub autoritatea coroanei domnești de la Suceava. „Valahii din Podolia" vor mai fi menționați, pe la mijlocul secolului al XVI-lea, în cronica lui Martin Cromer[812], după care aceștia se întîlnesc tot mai rar în sursele istorice.

Am zăbovit în paginile de mai sus asupra examinării principalelor aspecte ale chestiunii privind fizionomia etnodemografică a spațiului de la est de Carpați și din nordul Dunării de Jos – cuprinzînd și pămînturile de pe ambele maluri ale cursului de mijloc al Nistrului – în secolele XII-XIII, deoarece aceasta poate contribui mai mult decît alte abordări la găsirea răspunsului de unde s-a luat

806 Ф. М. Шабульдо, *Земли Юго-Западной Руси*, notele 155-156; А. М. Андрияшев, *op. cit*., p. 209-215.

807 Ф. М. Шабульдо, *op. cit*., notele 157-158; А. М. Андрияшев, *op. cit*., p. 224-225. De fapt, ungurii încercaseră și mai devreme să pună stăpînire pe aceste pămînturi, în timpul expediției din anii 1332-1334 a lui Carol de Anjou în Galiția: А. М. Андрияшев, p. 205.

808 Ф. М. Шабульдо, *op. cit*., notele 162-164; V. Spinei, *Moldova*, p.331-332.

809 Vezi F. W. Carter, *Trade and urban development in Poland: an economic geography of Cracow, from its origins to 1795*, Cambridge, 1994, p. 83.

810 DRH A, I, 1975, nr. 231, p. 325-326. În document: *панъ Дидрихъ Бучачъскъıи*, p. 325. La Cromer: *Theodorus Bucacius*: v. Martini Cromeri, *op. cit*., p. 333, 335.

811 Н. Д. Руссев, О. Н. Мельников, *Монеты молдавского господаря Ильяша I в Нижнем Поднепровье: возможности исторической интерпретации*, în „Stratum plus", nr.VI, 2005-2009, p. 348-349.

812 Martini Cromeri, *op. cit*., p. 213.

numele Basarabia. Am observat că, în această perioadă, în special pînă la invazia tătaro-mongolă din 1241, cele mai numeroase mase etnice din acest spațiu erau formate de români, cumani și slavi, aceştia din urmă fiind, în fond, asimilați și constituind, bineînțeles, și ca rezultat al marilor perturbări demografice provocate de mongoli, o minortitate care nu era sortită să determine vizibil viitoarea evoluție politică și culturală a acestui teritoriu.

6. Conviețuirea românilor cu invadatorii turanici. „Simbioza româno-cumană"

Se ştie foarte bine că fiecare nouă invazie nomadă provoca panică în sînul populației autohtone, determinînd-o să se retragă din calea invadatorilor; de cele mai multe ori, retragerile se făceau spre sau chiar în munți[813]. Era și firesc, prin urmare, ca, în zonele cele mai afectate de atacatori, masa de localnici să se reducă foarte mult, fenomenul fiind caracteristic mai cu seamă pentru „așezările din zonele de cîmpie lipsite de păduri, în timp ce în arealurile deluroase concentrația lor a devenit mult mai accentuată"[814]. De aici nu rezultă însă nici un fel de concluzii de genul celor formulate în unele scrieri, cum că, numai cu puțin înainte de secolele XI-XII, românii ar fi trecut în nordul Dunării venind din partea centrală și nordică a Balcanilor pentru a se așeza, la început, doar în sudul Carpaților și în părțile muntoase ale Moldovei, sub motiv că, spre deosebire de slavi, unguri, cumani și, în general, de toate popoarele turcice (!?), românii nu ar fi fost agricultori, ci doar păstori[815]. Dincolo de evidenta ilogicitate a aserțiunii, care insinuează că, în

---

813 N. Iorga, *op. cit.*, p. 110; R. Popa, *op. cit.*, p. 275; P. Diaconu, *Les Petchenegues*…, p. 11 și urm.; idem, *Les Coumans*…, p. 41 și urm.; V. Spinei, *Realități etnice*…, p. 40, 55, 58, 61, 100 ș.a.; idem, *The Romanians*…, p. 307 & sqq.; *История РСС Молдовенешть*, p. 262.

814 V. Spinei, *Universa Valachica*, p. 321.

815 Iată un model de astfel de argumentare dintr-o lucrare editată relativ recent (1996) în SUA și răspîndită prin filiera instituției numite „Corvinus Library – Hungarian History": „*This population, migrating from the region of the high mountains in the central and northern parts of the Balkan peninsula, found their niche-areas*

istoria medievală timpurie, dintre toate popoarele lumii, numai românii nu au fost agricultori, există un consistent material arheologioc care, dimpotrivă, demonstrează că, în secolul al X-lea, adică în perioada în care teritoriul de la răsărit și sud de Carpaţi și din nordul Dunării era practic stăpînit de pecenegi, în regiunuile de stepă din Bugeac și Bărăgan, care în următoarele secole vor fi ocupate de nomazi, se afla o rețea densă de așezări ale unei populații agriciole[816]. Conform cercetărilor efectuate în spațiul dintre Prut și Nistru, aceste așezări sînt intermediare între cele de tipul Hansca, Scoc, Kodyn ș.a., din secolele VIII-IX, și cele din grupurile Dridu, Revno, Răducăneni și Brănești-Lencăuți, care datează din secolele XII-XIII[817]. Se înțelege că invaziile nomade care au urmat au prejudiciat serios ansamblul acestor așezări. Studierea fenomenului sub aspect arheologic a demonstrat că, la răsărit de Carpaţi, regiunea cea mai afectată a fost Bugeacul[818] sau, mai precis, zona de stepă din sudul Basarabiei. Rezultatul imediat a fost

---

suitable for shepherding – in the Southern Carpathians, the mountainous parts of Moldavia, and later also in the Transylvanian Alps (Munții Apuseni). The bulk of the Vlachs came to these areas, which in that time were sparsely populated and partly uninhabited, because the Slavs and the Hungarians (as also the Cumans and other Turk populations) pursued agriculture and the raising of animals and were mainly living on the plains, in the valleys and in the region of lower mountains": A. Du Nay, *op. cit.*,cap. VI, 5: v. http://www.hungarianhistory.com/lib/dunay/. O lucrare și mai nouă a cîtorva autori unguri susține și ea ideea imigrării valahilor de la sud de Dunăre, căutînd să demonstreze, totodată, că românii ar fi apărut în partea sudică a Carpaților pe la 1300, iar în Transilvania ar fi pătruns abia la sfîrșitul Evului Mediu („*The appearance of new toponyms confirms that Romanian settlements became stabilized only at the end of the Middle Ages*"): L. Makkai, A. Mócsy, Z. Szász, G. Barta, *op. cit.*, cap. III, 2 (The 'Land of the Romanians'), 3 (Romanian Voivodes and *Cnezes*, Nobles and Villeins): http://mek.niif.hu/ 03400/03407/html/64.html.

816 V. Spinei, *Universa Valachica*, p. 522.

817 Gh. Postică, *op. cit.*, p. 73.

818 V. Spinei, *op. cit.*, p. 523; idem, *Realități etnice…*, p. 71-72 și urm.; А. С. Добролюбский, А. Н. Дзиговский, *Памятники кочевников IX-XIV вв. на Западе причерноморских степей (материалы к археологической карте)*, în „Памятники древних культур Северо-Западного Причерноморья. Сборник научных трудов", Киев, 1981, с. 139-165. Vezi și I. Vásáry, *op. cit.*, p. 17-18, 27-28, 63-64 ș.a.; P. Jackson, *The Mongols and the West, 1221-1410*, Edinburgh, 2005, p. 60-65.

reducerea considerabilă a masei de vechi trăitori în acest teritoriu. Dar aceleași cercetări au arătat la fel de bine că, mai întîi, o parte a acestei mase umane rămînea totuși pe loc, apoi, așa cum s-a constatat și în multe alte locuri, după instalarea noilor veniți, mulți din cei refugiați reveneau la vetrele lor, stabilind relații de colaborare cu cuceritorii. Sînt, de exemplu, mărturii neîndoielnice privind o astfel de colaborare între români și pecenegi. Existau spații mari locuite împreună de cele două mari comunități etnice în secolele X-XI, cum era acea *silva Blachorum et Bissenorum* despre care se vorbește într-un document maghiar din 1224, situată, după unii cercetători, în sud-estul Transilvaniei[819], iar după alții, pe versantul Carpaților Orientali[820], și menționată apoi frecvent în scrierile istorice[821]. Pe la mijlocul secolului al XI-lea, prezența pecenegă în nordul Dunării de Jos slăbește mult, una din cauze fiind și presiunea ce începuse să o exercite asupra lor uzii, înrudiți cu ei[822], care apar aici tocmai în această vreme. Sub loviturile concentrice ale rușilor și cumanilor, uzii au fost forțați să părăsească repede Cîmpia Dunării, retrăgîndu-se în Peninsula Balcanică. Pecenegii vor mai rămîne o vreme în acest teritoriu și, chiar după înfrîngerea catastrofală de la Lebunion (1091), ei nu vor dispărea cu totul, deși cea mai mare parte a lor s-a refugiat la sud de Dunăre. Aflarea lor timp de două secole, poate chiar mai mult[823], în spațiul locuit de români[824] a favorizat o apropiere de aceștia și chiar începutul dizolvării pecenegilor în masa autohtonilor; pro-

---

819 A. Du Nay, *op. cit.*, cap. VI, 4, a.

820 N. Iorga, *op. cit.*, p. 24.

821 V. Spinei, *Moldova*, p. 159; Al. Madgearu, *Români și pecenegi în sudul Transivaniei*, în „Relații interetnice în Transilvania (sec. VI-XIII)”, București, 2005, p. 114; N. Djuvara, *op. cit.*, p. 76; L. Makkai, A. Mócsy, Z. Szász, G. Barta, *op. cit.*, cap. III, 2 (The ‘Land of the Romanians’); A. Du Nay, *op. cit.*, cap. VI, 5 („The first records on Vlachs north of the lower Danube”); *Histoire de la Transylvanie*, p. 188.

822 După Al. Philippide, „uzii erau un neam de pecenegi”: *op. cit.*, vol. II, p. 351. V. Spinei admite rezervat o posibilă înrudire a acestora: *Moldova*, p. 160.

823 Săpăturile arheologice din sudul Basarabiei au demonstrat că, între Prut și Nistru, pecenegii s-au aflat pînă la sfîrșitul secolului al XII-lea: А. С. Добролюбский, А. Н. Дзиговский, *op. cit.*, p. 142.

824 În partea vestică a spațiului românesc, în Banat, de ex., pecenegii vor fi atestați pînă la mijlocul secolului a XIV-lea: S. Oța, *op. cit.,* p. 497-500.

cesul respectiv nu este încă cercetat destul pentru a putea trage concluziile de rigoare[825]. Cercetările arheologice și lingvistice au demonstrat o strînsă legătură a acestora cu mediul în care au conviețuit cu românii. Deși aceste observații nu au avansat prea mult, mai ales în teritoriul est-carpatic, pe care pecenegii l-au populat mai devreme și mai intens[826], totuși au fost înregistrate mai multe toponime (nume de ape, sate, masive muntoase etc.) de origine pecenegă, precum Peceneaga, Peceneagul, Pișineaga, Picinișca, sau cele derivate din maghiară Beșeneu, Beșenova, Beșimbac, Beșimbav, Besna-sat, Besenyo-sat ș.a.[827] De origine turcică, adică pecenegă, dar posibil și cumană, sînt considerate de unii cercetători toponimele și hidronimele din sud-estul Transilvaniei Arpaş, Avrig, Baraolt, Bățani, Biborțeni, Bögöz, Borcea, Racoş[828]. Un indiciu sigur al sedentarizării unei anumite părți a pecenegilor este constatarea așezărilor acestora în zone de deal și de munte, precum și în imediata vecinătate a cursurilor de apă[829], ceea ce nu este caracteristic pentru o populație nomadă, și de asemenea descoperirea, mai cu seamă în părțile centrală și sudică a Moldovei, a unui număr mare de căldări de lut[830], articol considerat oarecum definitoriu pentru cultura materială a acestui popor. Nu mai puțin relevantă în acest sens este piatra-rîșniță descoperită într-o necropolă pecenegă din sudul Basarabiei[831]. Toate aceste date vin să confirme afirmația-supoziție a lui Iorga, făcută la o etapă încă

---

825 Vezi R. Popa, *op. cit*., p. 75, 270.

826 P. Diaconu, *Les Petchenegues…*, p. 36.

827 Al. Madgearu, *op. cit*., p. 115; S. Oța, *op. cit*., p. 503.

828 G. Ferenczi, I. Ferenczi, *Săpături arheologice la Mugeni. Studiu preliminar* (III), ActaMN, 14, 1977, p. 296-300; G. Ferenczi, *Contribuții la problema descifrării unor cuvinte scrise cu caractere runice maghiare și considerații asupra originii scrisului runic maghiar*, ActaMN, 26-30, 1989-1993 (1994), I/1, 164; N. Drăganu, *Românii în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomasticei*, București, 1933, p. 541-542; A. Lukács, *Țara Făgărașului în evul mediu: secolele XIII-XVI*, București, 1999, 47-48; D. N. Busuioc-von Hasselbach, *Țara Făgărașului în secolul al XIII-lea. Mănăstirea cisterciană Cârța*, Cluj-Napoca, vol. I, 2001, p. 193-197, 263-264.

829 S. Oța, *op. cit.,* p. 504, 508.

830 P. Diaconu, *Les Petchenegues…*, p. 36.

831 А. С. Добролюбский, А. Н. Дзиговский, *op. cit*., p. 140.

prea puțin evoluată a cercetării, după care, de o parte și de alta a Dunării, pecenegii „s-au pierdut între români”[832]. Uneori, în cercetările mai noi întîlnim încercări de a demonstra că unii pecenegi au purtat nume românești, ca în cazul unui comandant cu numele Cúrea[833]. Trebuie însă să observăm că există dificultăți serioase în privința datării materialului arheologic și, mai ales, a raportării lui la diferite grupuri etnice de nomazi[834], și asta dincolo de faptul că, în cazul Moldovei, acest material este redus și, pe deasupra, s-a mai și studiat sumar[835].

Conviețuirea pecenegilor cu românii și, pînă la un punct, absorbția unei părți a acestora în masa autohtonilor – nu vom ști niciodată ce proporții a putut lua acest proces – a constituit preludiul unei fuziuni etnice de proporții mult mai mari, pe care Iorga a numit-o „simbioză româno-cumană”. De altfel, acestea au consituit două faze ale aceluiași proces, stabilit fiind de mai multă vreme și prin numeroase eforturi științifice că, sub aspect etnic și lingvistic, între pecenegi și cumani nu a existat nici o deosebire esențială[836].

---

832 N. Iorga, *op. cit.*, p. 23.

833 V. Ghimpu, *Une histoire redécouverte des roumains au IXe-XIIe siècles*, în „Historical yearbook”, IV, Bucharest, 2007, p. 201.

834 Г. А. Федоров-Давыдов, *Кочевники Восточной Европы под властью золотоордынских ханов. Археологические памятники*, Москва, 1966, с. 92, 93, 124 ş.a.; С. А. Плетнева, *Печенеги, торки и половцы в южно-русских степях*, МИА, 62, 1958, с, 153-186; v. și А. С. Добролюбский, А. Н. Дзиговский, *op. cit.*, p. 134-135; P. Diaconu, *Les Coumans…*, p. 19-21; М. В. Панченко, *К вопросу о датировании кочевнических древностей средневековья*, în ВЕАЖ, 1, 1999.

835 V. Spinei, *Moldova*, p. 25; I. Tentiuc, *op. cit.*, p. 222, 224. Într-o anumită măsură, fenomenul acesta este caracteristic și pentru istoriografia rusă, chiar dacă ea dispune de o bibliografie incomaparabil mai bogată decît cea română la compartimentul respectiv: v. С. М. Ахинжанов, *Кипчаки в X-XIII вв. Историографический обзор*: http://manefon.org/show.php?t=3&txt=6.

836 Al. Philippide, *op. cit.*, vol. II, p. 350-352. După Philippide, pecenegii, uzii și cumanii constituiau, cel puțin lingvistic, același popor: v. și vol. I, p. 727. Referitor la legătura dintre cumani și pecenegi, mai v. și P. Diaconu, *Les Coumans…*, p. 9; A. Ioniță, *op. cit.*, p. 466-468; S. Oța, *op. cit.*, p. 500, 507; v. și Ch. J. Halperin, *Russia and the Golden Horde: the Mongol Impact on Medieval Russian History*, Bloomington, 1987, p. 14; В. Г. Васильевский, *Византия и печенеги (1048—1094),* în „Труды В. Г. Васильевского”, том I, С.-Петербург, 1908, с. 7-8; С. А. Плетнева, *Половцы*, с. 5-15 și urm.; A. B. Boswell, *The kipchak turks*, în „The Slavonic and East European Review”, VI, 1927, p. 68 sqq.

Cumanii apar în nordul Dunării de Jos în anii ’60-’70 ai secolului al XI-lea și vor stăpîni efectiv acest teritoriu pînă la învazia mongolă din 1241, adică aproape două sute de ani, dar prezența lor în spațiul respectiv avea să dureze mai mult. Fiind mult mai numeroși decît pecenegii și manifestînd o puternică voință de stăpînire, ei s-au afirmat ca o forță de temut între Carpați și Marea Neagră, ba chiar și în Peninsula Balcanică. Am arătat mai sus că au invadat în repetate rînduri provinciile balcanice ale Imperiului bizantin, participînd, între altele, activ la răscoala antibizantină a românilor și bulgarilor din anii 1185/6. Am văzut, de asemenea, că, pentru a pune capăt incursiunilor lor de jaf la sud de Dunăre sau măcar pentru a le stăvili zelul războinic, împărații bizantini organizau periodic expediții împotriva lor, ca, de exemplu, în 1114 sau în 1148. Se știe, și am menționat deja acest lucru în anumite locuri ale lucrării de față, că românii de pe ambele maluri ale Dunării participau la campaniile antibizantine ale cumanilor, fapt ce a asigurat o colaborare permanentă și îndelungată a celor două popoare, care, la rîndul ei, a contribuit esențial la realizarea fuziunii etnice româno-cumane. În paralel, și asta e mult mai important, pe toată întinderea spațiului nord-dunărean și est-carpatic locuit de români se stabilește pentru o perioadă de lungă durată o conlucrare pașnică constructivă a localnicilor cu populația recent stabilită aici. Din păcate, deși practic toți cei care au scris despre contactele româno-cumane au reiterat mereu ideea acestei colaborări, totuși materialul faptic chemat să ilustreze această colaborare în toată amploarea ei și sub toate aspectele este mult prea sărac. Cu toate acestea, există o serie de mărturii care aduc dovada sigură a contactelor dintre cele două popoare, nu doar a celor militare, care, începînd din secolele XI-XIII, sînt cele mai cunoscute și mai mediatizate, ci și a celor de ordin economic, social și, mai ales, cultural, asta însemnînd, în primul rînd și mai ales, lingvistic.

Istoricul și arheologul Petre Diaconu, unul dintre cei mai buni cunoscători ai acestei teme, a stabilit, cu modestele materiale de care dispunea la vremea sa, că, prin coabitarea cu românii, în baza dreptului de cucerire, cumanii au lăsat o amprentă

vizibilă asupra structurii socioeconomice a Țărilor Române. Relația dintre cuceritori și cuceriți nu putea fi decît una tributară; prestațiile față de stăpîni luaseră trei forme: în bani, în natură și în muncă[837]. Bineînțeles că, atunci cînd tributul se exprima în bani, moneda putea fi numai cea bizantină, dar insuficiența informației nu permite să avem o idee clară asupra volumului și caracterului acestor plăți. Lucrurile se limpezesc ceva mai mult la examinarea prestațiilor în natură. Întrucît erau nomazi, cumanii percepeau de la populația agricolă locală, în primul rînd, cereale, apoi vite, sare, miere, pește, ba chiar și șoimi dresați, aceștia din urmă mai fiind desemnați în românește cu cuvintele de origine cumană *zăgan* și *sorliță*. Tot cuman este și cuvîntul românesc *uium*, ceea ce vrea să însemne că românii plăteau regulat cumanilor o anumită cantitate de făină sau de grîne[838]. La fel s-a spus și despre numele *Galați*, care ar fi însemnînd, după unii cercetători, cetate, fortăreață, oraș întărit[839], explicație ce sugerează că localnicii prestau pentru invadatori munci la construirea unor obiective cu destinație publică – bineînțeles, mai cu seamă militară –, acest gen de colaborare urmînd să se manifeste mai pe larg după invazia mongolă[840].

Nu mai puțin relevantă pare să fie influența cumanilor asupra relațiilor sociale din societatea timpurie românească. P. Diaconu s-a lăsat impresionat de tălmăcirea pe care Al. Philippide o dăduse cuvîntului *răzeș*, care, observă savantul-filolog, „este turcul arab *erzeși* = părtaș la pămînt, tovarăș de pămînt (...). Din *erzéș* a ieșit prin metateză *rezéș*, apoi *răzăș* conform fonetismului românesc, în special celui moldovenesc"[841]. Dacă acceptăm că termenul *răzeș* este de origine cumană, cum susține Philippide, atunci trebuie să observăm că acest cuvînt sugerează destul de clar că, în anumite situații, românii și cumanii erau copărtași la exploatarea pămîn-

---

837 P. Diaconu, *Les Petchenegues...*, p. 22.

838 *Ibidem*, p. 23.

839 Al. Philippide, *op. cit.*, p. 373-374.

840 V. Spinei, *Universa Valachica*, p. 322-323.

841 Al. Philippide, *op. cit.*, p. 379.

tului[842], deoarece nu este de închipuit cum ar fi putut raporta cumanii acest nume la oameni din interiorul unor comunități cu care nu aveau o legătură directă și la realități în care nu erau implicați nemijlocit. De aici rezultă concluzia unei colaborări strînse și îndelungate a celor două comunități etnice. Numai pe o astfel de bază a fost posibilă „simbioza româno-cumană", în limitele în care aceasta s-a putut realiza.

Dacă trecem peste aspectul lingvistic al „simbiozei", atunci trebuie să observăm că tema care a suscitat cel mai mare interes privind influența cumanilor asupra autohtonilor, formarea cărora ca români, după părerea unor istorici[843], se afla în momentul acelor contacte la etapa definitivării, o constituie aportul cuman

---

842 Poate că, în acest sens, ar trebui luată în calcul și relatarea Anei Comnena, care, vorbind despre incursiunile la sud de Dunăre din a doua jumătate a secolului al XI-lea ale unui „neam scitic" (*γένος τι Σκυθικόν*), prin care trebuie să înțelegem un amalgam dominat de pecenegi, din care mai făceau parte români și, poate, alte grupuri etnice, precizează că, după ce trecuseră dincolo de fluviu, aceștia începuseră să are și să semene grîu și mei (*ἀροτριῶντες ἔσπερον κέγχρους τε καὶ πυρούς*): Ana Comnena, în „Fontes...", III, p. 88. Această informație trebuie tratată totuși cu multă rezervă, întrucît nu putem ști dacă cei care practicau agricultura erau anume pecenegi, și nu românii care îi însoțeau în acele expediții. O astfel de reținere sugerează și Gregoras, care zice că existau „sciți", adică nomazi, care practicau agricultura, dar regula pentru aceștia era totuși ignorarea acestei ocupații: Nichifor Gregoras, *Istoria romenilor*, în „Fontes...", III, p. 501; Никифор Григора, *Римская история*..., partea a II-a, cap. IV, 28-30. Trimiteri la unele referințe de acest gen vezi la R. L. Wolff, *The „second bulgarian empire". Its origin and history to 1204*, în „Speculum. A journal of medieval studies", XXIV. 1949, 2, p. 147 sqq.

843 Este adevărat că cercetarea fenomenului sub acest aspect nu a cunoscut încă rezultate notabile. O formulă generală, oarecum transparentă și totuși fără indicii precise, privind contribuția cumanilor la formarea poporului român găsim la R. W. Seton-Watson, care zicea că, în afară de sînge dac și slav, românii ar mai avea și un pic de sînge tătar („a very much lesser degree Tatar blood"), de unde putem presupune că savantul îi avea totuși în vedere pe cumani, influența considerabilă a cărora (incomparabil mai mare decît a tătarilor) asupra românilor îi era bine cunoscută: *A History of the Romanians from Roman times to the Completion of Unity*, Cambridge, 1934, p. 12. Ideea începe să ia contururi mai explicite în unele scrieri istorice din ultimii ani: N. Djuvara, *op. cit.*, p. 21, 80; Emilia Corbu, *Un popor asimilat: cumanii*, în „Rost", 53-54, 2007; O. Pecican, *A fi român. O decizie politica a cumanilor*?, în „Revista 22", 20 iulie 2007. Să reținem însă că unii istorici medieviști români, și încă dintre cei mai buni, ca A. A. Rusu, C. Rezachevici, V. Ciocîltan, s-au arătat mai mult sau mai puțin rezervați față de acest punct de vedere.

la formarea structurilor sociale și politice ale statului român. Încă Iorga semnala, ținînd cont și de rezultatele cercetărilor anterioare ale fenomenului cuman, ca cele ale lui W. Tomaschek, că trebuie studiat cu atenție rolul cumanilor în organizarea teritorială a societății românești timpurii[844], deoarece, zicea el, multe influențe, în special cele privind organizarea de stat a românilor, ar fi putut veni „de la turcii stăpînirii cumane"[845]. Părerea aceasta poate fi întîlnită și în unele scrieri istorice din zilele noastre. În opinia lui Fl. Constantiniu, de exemplu, „faptul că, încă de la primele documente ale cancelariilor munteană și moldoveană, aparatul de stat apare perfect articulat, este un indiciu că el începuse să se constituie încă din perioada dominației cumane și mongole și că, odată cu dispariția controlului călăreților stepei, structurile apărute în vremea lor au trecut sub autoritatea aristocrației locale"[846]. Boierii înșiși și chiar întemeietori de dinastie, așa cum se vede, mai ales, pe exemplul Țării Românești, unde fenomenul a fost studiat mai bine, purtau nume de origine cumană, ca Aga, Berindei, Coman, Batea, Talabă, Toxabă ș.a.[847]

Aceste fapte vin să confirme constatarea pe care am formulat-o în prima parte a acestui capitol că, în perioada anterioară invaziei mongole, spațiul de la est de Carpați și din nordul Dunării de Jos se afla sub stăpînire cumană efectivă, fapt ce făcea ca acest teritoriu să se numească Cumania. Este evident însă că nu putem vorbi de o organizare politică în sensul propriu al cuvîntului; la început a existat o dominație în temeiul cuceririi teritoriului și al supunerii autohtonilor la unele prestații în favoarea cuceritorilor, după

---

844 N. Iorga, *Locul românilor în istoria universală*, București, 1985, p. 126-127.

845 Idem, *Imperiul cumanilor și domnia lui Băsărabă. Un capitol din colaborația româno-bulgară în evul mediu*, în AARMSI, ser. III, VIII, 1927-1928, p. 98; v. și N. Iorga, *Studii asupra evului mediu românesc*, sub îngrij. lui Ș. Papacostea București, 1984, p. 68.

846 Fl. Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, ed. a III-a, București, 2002, p. 71; v. și Șt. Ștefănescu, *Les premières formations étatiques sur le territoire de la Romanie*, în „Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität", Freiburg-München, I, 1973, p. 106.

847 P. P. Panaitescu, *Introducere în istoria culturii românești*, București, 1969, p. 250.

care treptat s-au putut constitui anumite forme de organizare politică prin îmbinarea elementelor locale (de exemplu, instituțiile cnezială și voievodală) cu cele aduse din Asia, fără ca procesul să fi fost dus pînă la capăt, din cauza marii ofensive tătare în Europa. Tocmai această situație îl îndreptățește pe V. Spinei să fie rezervat față de tendința unor istorici de a supralicita aportul cuman la formarea și consolidarea clasei conducătoare din societatea românească, opinînd că acest proces „s-a putut manifesta numai într-o măsură redusă în secolul al XII-lea, realizîndu-se cu o anumită eficiență mai ales începînd cu secolul următor, după un stagiu de colaborare mai îndelungat între cele două popoare"[848]. Dispunem de surse istorice și de rezultate ale cercetărilor care, pe de o parte, demonstrează că, în timpul stăpînirii cumane teritoriul sud-dunărean și est-carpatic luase o altă formă de organizare politică, iar pe de altă parte, că, în această perioadă, evoluția comunităților umane de aici nu avansase prea mult din acest punct de vedere. Uneori s-a vorbit despre o anumită autonomie a cumanilor din vecinătatea estică și sud-estică a Carpaților față de stăpînirea din Cumania Albă[849], ceea ce pare a fi în firea lucrurilor, cît timp știm că uniunile de triburi ale acestora din nordul Dunării au întreprins numeroase expediții de jaf sau militare în Peninsula Balcanică[850], s-au implicat adeseori în viața politică a cnezatelor rusești[851] și, ceea ce cunoaștem încă mai bine, au avut variate relații de sine stătătoare cu regii arpadieni[852]. Nu putem însă crede

848 V. Spinei, *Moldova*, p. 274; și idem, *Universa Valachica*, p. 275.

849 Idem, *Realități etnice…*, p. 139.

850 V., de ex., Ana Comnena, *Alexiada*, în „Fontes…", vol. III, p. 89, 95, 101, 105, 107, 109 ș.a.; Анна Комнина, *Алексиада*, с. 203, 268, 507; Ana Comneno, *La Alexiada*, trad. Emilio Díaz Rolando, Sevilla, 1989, p. 316-319, 416, 430 ș.a.; *The Alexiad*, transl. E. S. Dawes, London, 1928, partea a VII-a, II, 7; V, 1; VI, 3; partea a VIII-a, III, 4 ș.a.; Никита Хониат, *История…*, том I, с. 19-21, 119; том II, с. 25, 128-130, 161, 213, 246-7, 401, 408; Иоанн Киннам, *Краткое обозрение…*, с. 76; Никифор Грегора, *Римская история…*, с. 14, 16.

851 V. Spinei, *Realități etnice…*, p. 81; idem, *Moldova…*, p. 177, 180; idem, *The Romanians…*, p. 157.

852 Iarăși, menționez un număr restrîns de referințe: P. Diaconu, *op. cit.*, p. 36-38; Ș. Papacostea, *Românii în sec. al XIII-lea*, p. 157, 163; Șt. Ștefănescu, *Țara Românească…*, p. 22-23; R. Popa, *op. cit.*, p. 269; S. Oța, *op. cit.*, p. 495, 500.

că există astăzi temeiuri serioase pentru a susține părerea după care „în veacul al XII-lea, pe un teritoriu cuprinzînd Muntenia și o parte din Moldova s-a impus, peste comunitățile valahe și slave pe cale de contopire, o importantă formațiune cumană”[853], deoarece, trecînd peste faptul mai puțin important că amplasarea cumanilor în această viziune nu este corectă, dacă o astfel de formațiune (politică, bineînțeles) ar fi existat, ea nu ar fi putut să nu lase urme concludente, care ar face-o știută astăzi. Or, chiar autorul care a înaintat această ipoteză este nevoit să facă următoarea constatare descurajantă: „Ce fel de dominații au izbutit să asigure acești cumani peste populațiile băștinașe de la sud și est de Carpați, e greu de determinat”[854]. Pînă în ajunul invaziei mongole, nu se cunoaște numele de Cumania cu referință la acest spațiu, care ar fi sugerat ideea de teritoriu organizat sub aspect politic-administrativ; el apare în sursele latine doar în anul 1221 și viza în acel moment Moldova și partea estică a Munteniei[855]. Pe de altă parte, nu încape nici o îndoială că o societate complexă și dinamică de felul celei cumane nu se putea lipsi de anumite elemente de organizare socială, administrativă și, desigur, militară, ca, de exemplu, cnejii pe care i-au găsit în teritoriul cucerit[856]. Ceea ce se știe în mod sigur despre cumanii din nordul Dunării este faptul că ei, așa cum am menționat mai sus, au constituit pe parcursul a aproape două veacuri factorul care a influențat sensibil raportul de forțe din Balcani și de la Dunărea de Jos. Ei și-au impus autoritatea în teritoriul cucerit, dar, ca și alți invadatori de pînă la și de după ei, nu au fost în stare să-i dea o adevărată organizare politică. Printre puținele referințe directe ale istoricilor bizantini la cumanii din nordul Dunării sînt cîteva care par a fi explicite în acest sens. Astfel, Ana Comnena relatează că, respingînd, în anul

853 N. Djuvara, *op. cit.*, p. 20.

854 *Ibidem*, p. 21.

855 *In Cumaniam qui est ultra Hungariam et in partibus Russiae*: I. Vásáry, *op. cit.*, p. 137-138.

856 И. Тунманн, *Крымское ханство*, с. 56.

1114, o invazie a cumanilor[857] în imperiu pe la Vidin, împăratul Alexios Comnenul a trimis o mică oaste să-i urmărească și să-i pedepsească pe invadatorii care se retrăseseră pe malul stîng al fluviului. Și adaugă: *Οἱ δὲ κατόπιν τούτων παραχρῆμα ἤλαυνον τὸν Ἴστρον διαπεράσαντες. Καὶ ἐπὶ τρισὶ διώκοντες νυχθημέροις ἐπεὶ τοὺς Κομάνους ἐθεάσαντο δι᾽ ὧν ἐπεφέροντο σχεδιῶν τὸν ἐκεῖσε τοῦ Δανούβεως ῥέοντα ποταμὸν διαπεράσαντας, ἄπρακτοι πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ἐπανέστρεψαν* („Ei se aruncă îndată pe urmele acelora, trecînd Istrul. După ce i-au urmărit trei zile și trei nopți și au văzut că, pe plutele pe care le aveau cu ei (*sic*), cumanii au trecut un afluent al Dunării de prin acele locuri, s-au întors la împărat fără vreo ispravă")[858]. Nu pare să fie nici o îndoială că urmărirea cumanilor s-a produs de pe malul opus Vidinului spre est, prin Oltenia spre partea centrală a Cîmpiei Române[859], iar rîul menționat în text ar fi putut fi Oltul[860], acesta avînd cel mai mare debit de apă dintre toți afluenții Dunării de la sud de Carpați. Cea mai importantă constatare ce rezultă din această frîntură de text este faptul că, pe tot parcursul îndelungatei urmăriri, care evident că nu a putut dura totuși trei zile și trei nopți – vorba fiind doar de o metaforă care lasă să se înțeleagă că urmărirea a ținut

[857] În istoriografia rusă s-a susținut uneori părerea imposibil de admis că atunci, de fapt, ar fi avut loc o campanie a rușilor (poate chiar a lui Vladimir Monomah) împotriva Bizanțului: Ф. И. Успенский, *История Византийской империи* (в пяти томах), Ленинград, 1948, том IV, гл. VIII, 5,10. Această aserțiune ar mai fi putut pretinde la o oarecare credibilitate dacă Ana Comnena, care relatează despre acest eveniment, ar fi folosit, cu referință la atacatori, termenul de *sciți*, întrucît acesta putea să desemneze pe oricare dintre năvălitorii dinspre nord, dar ea vorbește expres despre *Κομάνους*.

[858] Ana Comnena, *Alexiada*, p. 118-119. Evident, trecerea cumanilor peste rîu nu s-a putut face cu plutele, pe care aceștia nu aveau cum să le care cu ei în fuga cailor. Confuzia se pare că vine de la traducerea inexactă a cuvîntului *σχέδια*, care – în orice caz, în textele literare – are și sensul de luntre. Nu încape nici o îndoială că trecerea grăbită a cumanilor peste rîu s-a făcut cu cunoscutele lor luntre de piele, pe care le purtau, de obicei, cu ei și pe care la trecerea apelor le umpleau cu paie.

[859] Vezi și V. Spinei, *The Romanians*..., p. 124, care lasă să se înțeleagă că cumanii ar fi fost urmăriți pînă în estul Cîmpiei Române, ceea nu corespunde relatării Anei Comnena, după care urmăritorii s-au oprit la rîul – aproape sigur, Olt – pe care cumanii l-au trecut cu luntrele lor.

[860] Așa credea și Al. Philippide, *op. cit.*, vol. II, p. 352.

destul de mult –, urmăritorii nu au semnalat nici o așezare a celor urmăriți, cumanii retrăgîndu-se în grabă pe o distanță foarte mare, fără să se fi oprit pentru a-și apăra comunitățile și averile. Constatăm deci că, la începutul secolului al XII-lea, spațiul dintre Carpați și Dunăre, practic, nu era locuit de cumani[861]; aflarea lor aici ar fi fost posibilă doar episodic și pentru perioade foarte scurte, cel mai probabil în timpul expedițiilor de jaf ale acestora spre posesiunile ungare și în părțile vestice ale Peninsulei Balcanice[862]. De aceea e firesc să constatăm că, aici, materialul funerar și alte date arheologice referitoare la cumani sînt mult mai puține decît la est de Carpați[863]. Sursele care relatează despre expedițiile bizantine în stînga Dunării, la care am zăbovit ceva mai mult în rîndurile de mai sus, și anume campania anticumană din 1148 și cele antimaghiare din 1128 și 1166, întăresc convingerea privind slaba prezență a cumanilor la sud de Carpați. Reamintesc doar că, povestind despre campania lui Manuel I Comnenul din 1166, Kinnamos precizează, la un moment dat, că, înaintînd asupra ungurilor, trupele imperiale „au străbătut o regiune cu desăvîrșire pustie de oameni” (*καὶ δυσεμβόλους διαμείψαντες χώρους ἀνθρώπων τε*

861 O atenționare asupra acestui fapt v. și la P. Diaconu, *Les Coumans*…, p. 100, care însă are în vedere o perioadă scurtă ce cuprinde și anul 1164, cînd cumanii se aflau în război cu rușii. Dar, dincolo de faptul că surse importante, precum Kinnamos și Choniates, nu vorbesc de acest război cînd relatează despre contactele oarecum frecvente dintre bizantini și ruși din anii 1164/65, nu pare deloc convingător că, pornind la război împotriva rușilor, cumanii ar fi fost cumva motivați să evacueze complet teritoriul din nordul Dunării.

862 Tocmai de aceea, Spinei nu poate avea dreptate cînd zice că acei cumani care năvăliseră la sud de Dunăre pe la Vidin, în 1114, ar fi provenit din vestul Cîmpiei Române: V. Spinei, *Realități etnice*…, p. 75. Vezi și notele 844, 845, 846 și 847. Constatarea privind slaba prezență a cumanilor între Dunăre și Carpați este parțial confirmată și de unele lucrări cartografice cu oarecare autoritate, ca, de ex., atlasul din 1911 al lui W. Shepherd, în special harta „Europa și teritoriile mediteraneene în jurul anului 1190” (W. Shepherd, *Historical Atlas*, New York, 1911, p. 70-71), care admite totuși aflarea cumanilor în estul Munteniei, poate sub influența acelor scrieri istorice care nu au cunoscut surse de genul relatării Anei Comnena cu privire la anul 1114. De altfel, și alte hărți din acest atlas arată că Shepherd nu era informat destul de bine asupra istoriei timpurii a teritoriilor din nordul Dunării.

863 A. Ioniță, *op. cit.*, p. 468; șcf. S. Oța, *op. cit.*, p. 501-502, 504.

παντάπασιν ἔρημον)[864]. Dar, fiind stabilit de mult că sălașele cumanilor se aflau totuși în apropierea Dunării, trebuie să admitem că acestea erau concentrate în nordul părții de jos a fluviului, la răsărit de Carpați și pe ambele maluri ale Nistrului, ceea ce ar fi încă un argument în favoarea părerii că numele Cumania viza, în principal, dacă nu exclusiv, Moldova. Chiar dacă este așa, nu putem trece totuși peste impresia pe care o lasă documentul că, cel puțin la acea etapă, cumanii nu reușiseră să acopere spațiul stăpînit de ei cu o structură organizațională cît de cît elaborată. Pe de altă parte, deși nu există dovezi sigure că cumanii ar fi fost în stare să dea spațiului românesc o organizare politică în sensul comun al termenului, aceasta nu poate pune la îndoială stăpînirea lor efectivă asupra teritoriului respectiv și deci faptul că au putut impune reguli și practici de conviețuire comunităților umane de aici, o nomenclatură pentru variate domenii de viață și activitate și un lexic care avea să devină parte componentă a limbii române.

Anume informația lingvistică este sursa cea mai sigură a stăpînirii reale a cumanilor asupra spațiului românesc și a influenței lor de netăgăduit asupra românilor. Cercetările asupra onomasticii și toponimiei românești, dar și studierea nomenclatorului din manuscrisul *Codex cumanicus* ce datează din 1303, publicat de Géza Kuun în urmă cu 130 de ani, au adus numeroase dovezi privind această influență. Și, dacă în cazul nomenclatorului mai sînt încă multe lucruri de lămurit, întrucît, deocamdată, nu au fost găsite metodele care să arate cum pot fi separate cuvintele de origine persană și arabă din limba română de cele turcești de origine tîrzie[865], atunci, în privința

864 Ioan Kinnamos, *Epitoma*, în „Fontes…”, p. 240-241; și Иоанн Киннам, *Краткое обозрение…*, с. 289.

865 Vezi asupra acestui subiect Al. Philippide, *op. cit.,* p. 354-360. Cunoaștem totuși cîteva demonstrații credibile, după care limba română ar număra cîteva sute de cuvinte de origine cumană ce desemnează lucruri și stări comune, cum ar fi valoroasa lucrare a lui Al. Philippide pe care o citez chiar aici, fondată pe eforturile anterioare extrem de prețioase ale unor cercetători de talia lui Géza Kuun și J. Th. Zenker (*Türkisch-arabisch-persisches Handwörterbuch*, Leipzig, 1866-76; reprint, Hildesheim, 2009), și, ceea ce merită multă atenție, un studiu al unui cercetător dintr-un spațiu îndepărtat de români, H. F. Wendt, *Die tükischen Elemente im Rumänischen*, Berlin, 1960, p. 164-168.

faptului că multe *τόπος*-uri și nume de persoane românești sînt de proveniență cumană, avîndu-le în vedere totodată și pe cele pecenege, ca și pe cele rămase de la uzi, nu există nici o îndoială, acest fapt fiind dovedit prin numeroase și laborioase eforturi științifice. Iată doar cîteva denumiri de așezări și de locuri din nordul Dunării de Jos: Comana, Comanca, Cîmpia Comancei, Valea Comancei, Comanii Vechi, Comănița, Comăneanca, Comăneanul, Comăneasa, Vadul Cumanilor, Copceak ș.a.[866] De origine cumană sînt denumirile așezărilor din Muntenia și Moldova care poartă numele Turpinoagă, Tereșneag, Turia, Balaci, Tecuci, Burdea, Mozac; tot așa a fost explicată proveniența Bărăganului și cea a orașelor Galați, Bîrlad și Cahul[867], a hidronimelor basarabene Căinar, Ciuhur, Ciuluc, Cula, Cahul, Ialpug[868]. Cercetări mai vechi și mai noi au demonstrat că și *τόπος*-urile care au sufixul *ui* se revendică tot de la cumani, ca, de exemplu, Vaslui, Bahlui, Covurlui, Călmățui, Cugurlui, Cuhului, Bănăgui, Băldălui, Tezlui, Păcui, Cătălui, Brelui, Călțui, Săhălui, Turlui și multe altele[869]. Și, dacă un număr important de cuvinte din limba cumană sînt de origine iraniană, cum susțin unii cercetători[870], atunci nu ar fi străine de cumani nici astfel de hidronime și toponime ca Dunăre, Iași, Nistru și Prut[871]. Urmărite pe hartă, toate numele acestea, împreună cu un număr mult mai mare de alte locuri care nu sînt menționate aici, acoperă tot pămîntul locuit de români din Carpați pînă la Dunăre și la Mare și pînă dincolo de Nistru; aceste nume, așa cum se vede și din enumerarea lor, sînt caracteristice mai ales pentru teritoriul din afara arcului carpatic și, mai cu seamă,

---

866 P. Diaconu, *Les Coumans…*, p. 28.

867 Al. Philippide, *op. cit.*, p. 362-366, 373 ș.a.

868 A. Eremia, *Nume de localități*, Chișinău, 1970, p. 43; idem, *Географические названия рассказывают*, 2-е изд., Кишинев, 1990, с. 43.

869 Al. Philippide, *op. cit.*, p. 372-376; P. Diaconu, *op. cit.*, p. 31-32; I. Conea și I. Donat, *Contribution à l'etude de la toponymie petchenègue-comane de la plaine roumaine du Bas-Dabube*, în „Contributions onomastiques publièes à l'occasion du VIe Congrès International des Sciences onomastiques à Munich, 24-28 août 1958", Bucarest, 1958, p. 148-150, 164; V. Spinei, *Moldova*, p. 177; Al. Boldur, *op. cit.*, p. 77.

870 Al. Philippide, *op. cit.*, p. 353, 357-358.

871 Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, I, București, 1978, p. 239-240.

pentru spațiul din nordul Dunării de Jos. De aici rezultă cu destulă limpezime că prezența cumană pe toată întinderea spațiului locuit de români a fost masivă și îndelungată.

Concluzia cea mai importantă care se desprinde din informația cu privire la aflarea cumanilor în acest teritoriu este că, exceptînd refugiul benevol al localnicilor în momentul invaziei, noii cuceritori nu au dislocat populația locală și nici nu s-au așezat în teritoriul cucerit separat de ea, dovadă neîndoielnică fiind realitățile sugerate de astfel de cuvinte de origine cumană cum e *răzeș*. O mai spune foarte clar și patriarhul monofizit bine informat Mihail Siriacul în cronica sa de la sfîrșitul secolului al XII-lea, studiată atent de V. Spinei, de unde aflăm că, pe frontiera nordică a Bizanțului, adică la nord de Dunărea de Jos, cumanii s-au așezat alături de creștinii găsiți aici, aceștia neputînd fi alții decît românii: „Cei cărora soarta le-a desemnat ținutul septentrional sînt pe frontiera Imperiului grecilor, la nordul acestuia, și se numesc Qumanayê, după numele acestui ținut. Ei s-au alăturat deci poporului creștin pe care l-au găsit în această țară...”[872] Faptul că în teritoriul respectiv cumanii s-au arătat mult mai predispuși decît pecenegii – poate și pentru că fuseseră mai numeroși decît aceștia, lucru demonstrat foarte clar de rezultatele cercetărilor arheologice[873] – de a nu-și limita spațiul

---

872 Apud V. Spinei, *Universa Valachica*, p. 273. Vezi aici și în următoarele 2-3 pagini ale acestei scrieri – precum și în altă lucrare a autorului, *The Romanians*..., p. 117 – observațiile și precizările sale cu privire la cronologia evenimentului, la numele *Qumanayê*, despre care spune, pe bună dreptate, că nu putea fi împrumutat de la teritoriu, cum susține sursa, ci invers, dar mai ales dovezile că autorul cronicii îi are în vedere tocmai pe români.

873 Gh. Postică, *op. cit.*, p. 93. După observațiile acestui cercetător, în timpul dominației cumane, concentrarea necropolelor nomade în Basarabia a crescut de 1,7 ori. Geografia prea restrînsă a acestor investigații, ce se reduce, în fond, la Bugeac și la zona Tiraspolului (pe ambele maluri ale Nistrului), nu-l îndreptățește însă să conchidă că „lipsa complexelor funerare nomade din partea de centru și de nord a spațiului pruto-nistrean demonstrează că aria de activitate a nomazilor în ținut se limita la regiunile de stepă din preajma Nistrului și din Bugeac”, cu atît mai mult cu cît, în același loc, cîteva rînduri mai jos, observă el însuși că, în unele stațiuni „din regiunile de codru (Hansca, Molești, Durlești, Pohorniceni etc.) au fost identificate vestigii de factură nomadă, prin care este atestată prezența unor grupuri aparținînd populației de stepă, infltrate în sînul comunităților autohtone”. Încă o dată, limita cunoștințelor noastre despre un fenomen nu are nici o relevanță pentru acest fenomen.

locuit de ei doar la zonele de stepă, cum obișnuiau nomazii, ci și-au răspîndit sălașele în afara acesteia, este și el un indiciu al amestecului lor cu autohtonii. Acolo unde, arheologic, au fost studiați mai bine, s-a observat că o serie de obiecte și piese care, de obicei, le sînt atribuite, ca necropolele sau căldările de lut, sînt grupate în imedita vecinătate a unor cursuri de apă sau în locuri mai înalte din apropierea rîurilor ori a bălților. S-a mai constatat și tendința lor de a pătrunde în zonele în care, anterior, fuseseră sedentarizați pecenegii[874]. La fel, prezența permanentă și îndelungată a cumanilor în Moldova este confirmată și de colaborarea lor pe parcursul secolelor XII-XIII cu berladnicii și brodnicii în acest teritoriu[875], chiar dacă aceștia din urmă s-ar putea să nu fi fost autohtoni, cum pare să demonstreze convingător V. Spinei[876].

Unul dintre fenomenele cele mai cunoscute care aduc dovada peremptorie a sedentarizării cumanilor și, odată cu asta, a conviețuirii lor cu autohtonii și, drept urmare, a asimilării multora din ei în masa românilor este creștinarea acestor nomazi. Cea mai prețioasă informație privind fenomenul respectiv o oferă scrisoarea din 14 noiembrie 1234 a papei Grigore al IX-lea referitoare la așa-numita episcopie a cumanilor, document la care m-am referit

874 S. Oța, *op. cit.*, p. 504, 507, 508. Referitor la staționarea cumanilor în afara stepei, v. și Gh. Postică, *op. cit.*, p. 93.

875 Hurmuzaki, I, p. 102, 114, 260 (vezi atenționarea lui V. Spinei privind data greșită, 1254: *Moldova*, p. 193); v. T. Pașuto, *op. cit.,* c. 166-168.

876 V. Spinei, *op. cit.*, p. 179-180. După Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 67, brodnicii (și berladnicii?) „nu trebuie căutați în spațiul românesc", ceea ce nu este foarte sigur, cît timp nu se cunoaște precis locul lor mai mult sau mai puțin permanent de trai. Mai mult, judecînd după o serie de documente emise de cancelaria regatului ungar și de cea pontificală în anii 1222, 1227, 1231, 1250, brodnicii s-ar fi aflat pe atunci în imediata vecinătate a Ungariei, dacă nu chiar, în unele momente, în componența ei: DRH, D, I, nr. 1, 2; Hurmuzaki, I, p. 260; DIR, C, I, p. 345. Cf. V. Spinei, *op. cit.*, p. 85, 179. Unele studii rusești mai noi fac deosebire între brodnicii de pe Don și cei vizați aici, numiți brodnici carpato-dunăreni, subliniindu-se astfel autohtonia lor: v. Н. Тельнов, В. Степанов, Н. Руссев, Р. Рабинович, „… *И разошлись славяне*…", cap.IV. Dar dacă se face distincție între autohtonia carpato-dunăreană a brodnicilor, care nu se arată deloc convingătoare, și aflarea lor provizorie în acest teritoriu, atunci, vrem, nu vrem, trebuie să-i dăm dreptate lui V. Spinei, care atrage atenția asupra modului de viață nomad al acestora.

în treacăt mai sus. Cunoaștem din unele surse, cum este relatarea lui Rogerius[877], că episcopia cumanilor se afla în imediata vecinătate a Carpaților de sud-est, în zona Siretului. Principala preocupare a epistolei papale o constiuiau românii de aici, care, împreună cu arhiereii lor „schismatici", altfel spus, necatolici, adică ortodocși, constituiau un pericol pentru catolicismul din această zonă, deoarece, se mai spune acolo, ungurii, sașii și alți credincioși catolici așezați aici erau convertiți la ortodoxism. Papa cere măsuri energice pentru întărirea catolicismului în episcopia cumanilor, între acestea cea mai importantă fiind împuternicirea pe care pontiful i-o acorda episcopului cumanilor de a numi un vicar episcopal catolic anume pentru valahi, care urma să fie instalat de guvernul ungar chiar împotriva voinței acestora[878]. Pentru subiectul acestui studiu, importantă este nu reușita, îndoielnică probabil, a acestei inițiative, ci faptul ce rezultă cu toată claritatea din document că în mediul stăpînit de cumani la răsărit de Carpați trăia o numeroasă populație românească. Deși epistola nu menționează expres populația cumană, ci doar o episcopie a cumanilor, totuși ea nu lasă nici o îndoială asupra locului și rolului lor aici, cît timp românii sînt desemnați cu numele de valahi, deci nu sînt considerați parte a populației cumane, iar episcopia se numea a cumanilor, fapt care, evident, trimite la numărul și la influența acestora în regiunea respectivă. Creștinarea cumanilor prin intermediul bisericii catolice era un proces care pornise mai devreme. Nu este lipsit de interes faptul că, așa cum relatează Bonfinius, în eforturile sale de convertire a cumanilor la creștinism, biserica se confrunta de timpuriu cu unele secte creștine antiecleziastice, ca cea a patarinilor maniheeni[879]. În 1227, o căpetenie cumană din Moldova, pe nume Bortz sau Burch, ceruse arhiepiscopului de Strigoniu, Robert, să-l boteze

---

877 Vezi nota 729.

878 Hurmuzaki, I, p. 132-133; DRH, D, I, p. 20-21; v. și Gh. Șincai, *op. cit.*, p. 396-397; J. Thunmann, *Untersuchungen über die Geschichte*..., p. 364.

879 Antonii Bonfinii, *op. cit.*, p. 350: „Ad rectam quoque fidem Patarinos in Bossena convertit, qui variis erroribus impliciti, in deperditam impietatem inciderant: qua quidem in re, Peregrini Bossenensis Episcopi, viri profecto sanctissimi, opera usus est".

pe el și poporul aflat sub ascultarea sa[880], cerere care, bineînțeles, a avut susținerea papei și a regatului ungar. Evident, creștinarea s-a făcut în episcopia cumanilor[881], fapt confirmat de unele documente din cancelaria papală[882]. Actul respectiv demonstrează existența unei mase mari de cumani în teritoriul est-carpatic; toate datele referitoare la episcopia cumanilor arată clar că românii și cumanii locuiau în același spațiu, nu separat unii de alții. Nu este deloc exclus, așa cum, de altfel, sugerează și scrisoarea din 1234 a papei Grigore al IX-lea[883], ca o bună parte a cumanilor să fi îmbrățișat ortodoxia, de vreme ce „studii recente efectuate asupra cumanilor din Ungaria Centrală indică o posibilă orientare a lor către ritul răsăritean"[884], fapt ușor explicabil, întrucît cumanii erau veniți în Ungaria de la răsărit de Carpați, unde locuiseră vreme îndelungată împreună cu românii ortodocși.

Creștinarea cumanilor a avut drept urmare, la fel ca alte manifestări ale conviețuirii lor cu autohtonii, o influență reciprocă a celor două etnii. Un exemplu în această privință este și faptul că românii au împrumutat nume de la cumani, iar aceștia și-au luat nume de la români. Ana Comnena povestește cum un conducător al vlahi-

---

880 Hurmuzaki, I, p. 102; DRH, D, I, p. 14; Antonii Bonfinii, *op. cit.*, p. 350 („Cumanos… ad veram fidem impensissimè revocare studuit…"); v. și J. Benkö, *Milkovia, sive antiqui episcopatus Milkoviensis*, tom I, Viena, 1781, p. 105-106; G. Pray, *Commentarii historici…*, p. 109-110; N. Djuvara, *op. cit.*, p. 24, 27; v. și C. F. Dobre, *Mendicants in Moldavia: Mission in an Orthodox Land: Thirteenth to Fifteenth Century,* Daun*, 2009,* p. 22-23.

881 De-a lungul anilor, data înființării episcopiei cumanilor a fost numită variat, dar nu există temeiuri să se creadă că ar fi apărut înainte de 1227, cînd papa Grigore al IX-lea îl însărcinează pe episcopul de Esztergom să înființeze o episcopie în Cumania, în legătură cu cererea de creștinare a lui Bortz: v. și J. Benkö, *op. cit.,* p. 105-106, 109-111; F. J. Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens…*, III, Wien, 1782, p. 594-595; C. F. Dobre, *op. cit.*, p. 23; A. Morariu, *Scurtă istorie a episcopiei romano-catolice de Iași*, în „Studii de istoria bisericii", sub red. O. Bozgan, București, 2002: http://ebooks.unibuc.ro/ istorie/religie/scurta% 20istorie%20a% 20episcopiei.htm.

882 Hurmuzaki, I, p. 108; v. și V. Spinei, *op. cit.*, p. 87.

883 Mai vezi relativ la această scrisoare și J. Thunmann, *Untersuchungen…*, p. 364; J. Benkö, *op. cit.*, p. 113-116.

884 A. A. Rusu, [Recenzie la cartea lui N. Djuvara, *Thocomerius-Negru Vodă*]: http://www.medievistica.ro/texte/tribuna/ recenzii/neagu_djuvara_rusu.htm

lor de lîngă Dunăre, Budilo (Πουδίλος), îl informase pe împăratul Alexios Comnenul despre trecerea rîului de către cumani, în 1095 (*Πουδίλου τινὸς ἐκκρίτου τῶν Βλάχων καὶ τὴν τῶν Κομάνων διὰ τοὺ Δανούβεως διαπεραίωσιν ἀπαγγείλαντος*)[885]; după părerea mai multor istorici, numele acestui român ar fi de origine cumană[886]. Român pare să fi fost, în opinia lui Iorga, și acel lider cuman din vecinătatea Dunării, poate din Paristrion, numit Tatos, probabil de la Tatul[887], despre care tot Ana Comnena spune că luptase împotriva bizantinilor cîțiva ani mai devreme[888]. După V. N. Zlatarski, cuman ar fi și numele țarului româno-bulgar Borilă, însemnînd mîndru, deștept[889]. Și invers, unii conducători ai cumanilor aveau nume românești. Descriind bătălia din 1148 dintre bizantini și cumani, Kinnamos vorbește cu admirație despre un șef cuman, numit Lazăr: *πολλοὶ μὲν οὖν βαρβάρον ἔπεσον, ἑάλωσαν δὲ καὶ εἰς ἑκατὸν μάλιστα, ἐν οἷς καὶ Λάζαρος ἦν, ἀνὴρ ἐπὶ πλεῖστον μὲν ἀνδρείας ἥκων…*[890] Unii istorici au opinat că acesta nu poate fi numele unui cuman, ci al unui creștin, cel mai probabil, al unui român, părere formulată inițial de Iorga[891] și reluată ulterior de alți istorici[892].

Pătrunderea mongolilor în spațiul est-carpatic, după înfrîngerea pe care cumanii, împreună cu aliații lor, o suferiseră la Kalka, a însemnat dispariția dominației cumane în spațiul carpato-nistrean.

---

885 Ana Comnena, *Alexiada*, în „Fontes…", p.114; Анна Комнина, *Алексиада*, c. 267.

886 N. Iorga, *Istoria românilor,* III, p. 62; В. Н. Златарски, *История на българската държава през средневе векове*, II, София, 1934, c. 213; P. Diaconu, *op. cit.*, p. 57, 101; v. și comentariul lui I. N. Liubarski în: Анна Комнина, *Алексиада*, c. 449, 554; B. T. Cîmpina, *Influența bizantină la Dunărea de Jos în lumina recentelor cercetări efectuate în România*, în „Scrieri istorice", I, București, 1973, p. 21, nota 42; M. Gyóni, *La première mention historique des Vlaques des monts Balkans*, în „Acta Antiqua", I, fasc. 3-4, Budapest, 1952, p. 502-503.

887 N. Iorga, *op. cit.*, p. 61.

888 *Καταλαμβάνει δὲ τηνικαῦτα καὶ ὁ Τατοὺ τὸν Ἴστρον μεθ' ὧν ὑπεποιήσατο Κομάνων…*: Ana Comnena, *Alexiada*, p. 105.

889 V. N. Zlatarski, *op. cit.*, p. 427.

890 Kinnamos, în „Fontes…", p. 236.

891 „Lazăr rămîne deci să fie un reprezentant al populației supuse sau un creștinat supt inluența ei": N. Iorga, *op. cit.*, p. 46.

892 P. Ș. Năsturel, *Coumans et Byzantins sous le régne de Manuel Comnène*, în „Byzantina", I, Salonic, 1969, p. 175; Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 18; P. Diaconu, *op. cit.*, p. 88-89; V. Spinei, *Realități etnice*, p. 77, 158.

O parte a lor, cca 40 000 de oameni, în frunte cu hanul Kuthen, au obținut acordul regelui Bela al IV-lea de a se stabili în Ungaria, cu condiția de a se creștina[893]. Aflăm însă de la unii autori bizantini, ca, de exemplu, Acropolites, că cei care nu au acceptat acest compromis au fost forțați, în momentul apariției aici a mongolilor, să se retragă la sud de Dunăre[894], numărul lor fiind, probabil, mai mare decît al celor plecați peste munți[895], de vreme ce nici bulgarii și nici noul imperiu latin nu au putut să-i oprească să transforme mari regiuni din Peninsula Balcanică, cum era, de exemplu, Macedonia, „în pustie scitică”, să cucerească multe orașe și să ia în robie un număr mare de locuitori. Dar, contrar impresiei ce ar rezulta din anumite scrieri istorice contemporane, invazia mongolă la vest de Nistru nu a însemnat deloc alungarea cumanilor de aici. Dimpotrivă, așa cum observa Bonfinius, au fost situații cînd importante mase de cumani, retrași sub presiunea tătarilor în Ungaria, au revenit la locurile lor și au colaborat cu noii invadatori, încheind chiar tratate pentru anumite acțiuni comune, ca, de exemplu, atunci cînd au trecut împreună Dunărea: *Cumani cum Tartaris, icto foedere, Danubium transmisere*[896]. Tocmai de aceea, exodul cuman peste munți și peste Dunăre din ajunul și din momentul invaziei mongole nu s-a soldat cu dispațiția completă a cumanilor din regiunile est-carpatice, și asta tocmai ca urmare a faptului că, după Kalka, ei fuseseră forțați să se retragă în Moldova și să constituie aici o masă compactă. Cercetările arheologice au identificat o serie de complexe funerare de după campania tătară din 1241 caracteristice pentru cumani, ca cele de la Kocikovatoe, Fridensfeld, Holmskoe, Limanskoe, Pîrteștii de Jos, Plavni, Șabolat, Trapovka ș.a.[897] O scri-

893 Antonii Bonfinii, *op. cit.*, p. 290, 292; J. Ch. Engel, *op. cit.*, p. 345.

894 Acropolites: *Κατ᾽ἐκεῖνο καιροῦ καὶ τὸ τῶν Σκυθῶν γένος, τῶν Τατάρων καταδραμόντων αὐτῶν…*: Georgios Acropolites, *Istorie*, în „Fontes…”, p. 404; și Георгий Акрополит, *Летопись*, în „Византийские историки”, под ред. И. Троицкого, С.-Петербург, 1863, XXXV, 63; George Akropolites, *The History*, transl. and comment. by R. J. Macrides, Oxford/New York, 2007, p.199.

895 Vezi și István Vásáry, *op. cit.*, p. 63 & sqq.

896 Antonii Bonfinii, *op. cit.,* p. 294.

897 V. Spinei, *Moldova*, p. 173.

soare pe care am menționat-o mai sus, din 1250, a regelui Bela al IV-lea către papa Inocențiu al IV-lea arăta că, printre vecinii răsăriteni ai Ungariei, se aflau și cumanii[898]; evident că epistola nu i-ar fi semnalat dacă numărul lor ar fi fost mic. Rămășițe ale comunităților cumane pe tot întinsul Deșt-i Qipčaq-ului, în zona Nistrului și a Carpaților, au fost evocate după 1241-1242 de diferiți călători prin acest spațiu[899]. Ba mai mult, în imensa împărăție mongolă, se vor stabili raporturi de colaborare tătaro-cumane ce se vor ilustra și prin realitățile carpato-nistrene și din imediata vecinătate a Basarabiei. Așa cum, pînă la acel eveniment, cumanii au luat parte la confruntările dintre Polonia și Ungaria, uneori aflîndu-se chiar în tabere adverse, după acea dată au luptat împreună cu tătarii împotriva celor dintîi[900]. Ca act istoric, poate încă mai important este faptul că, grație prezenței masive și îndelungate a cumanilor în acest teritoriu, precum și rolului jucat de ei multă vreme la Dunărea de Jos, memoria lor nu a dispărut odată cu încetarea dominației politice ca urmare a invaziei mongole; numele de Cumania, identificat pentru această zonă de cele mai multe ori cu Moldova (uneori și cu partea estică a Munteniei), cum am observat mai sus[901], a supraviețuit cu cîteva secole acestui fenomen[902]. Nu s-a schimbat nimic în această privință nici în perioada dominației tătaro-mongole și, doar în momentul apariției statelor medievale Moldova și Valahia[903], deci după dispariția stăpînirii tătărești în aceste ținuturi, numele de Tataria sau Tartaria începe să-l domine pe cel de Cumania[904], fără însă ca acesta din

898 Vezi nota 852.

899 W. van Ruysbroeck,W. W. Rockhill, *op. cit*., p. XXXVIII; R. Grousset, *The Empire of the Steppes: A History of Central Asia*, tansl. Naomi Walford, New Jersey, 2002, p. 280 sqq., 392 sqq.; C. M. d'Ohsson, *op. cit*., p. 181; I. Vásáry, *op. cit*., p. 140; V. Spinei, *Realități etnice*…, p. 91-92.

900 C. M. d'Ohsson, *op. cit*., p. 181; V. Spinei, *op. cit.,* p.87, 91; idem, *The Romanians*…, p. 157;

901 Vezi notele 733, 734, 736.

902 Vezi și V. Spinei, *Moldova*, p. 315; I. Vásáry, *op. cit*., p. 139.

903 Hurmuzaki, I, partea a 2-a, București, 1890, p. 7-8.

904 I. Vásáry, *op. cit*., p. 138-141.

urmă să dispară foarte repede; dimpotrivă – și e vorba, cum am mai spus, de lumea cultă din afara Țărilor Române – el va mai fi utilizat multă vreme după aceea. Episcopul Ioan de Sultanieh, de exemplu, avea să vorbească, pe la 1404, de *Thartaria sive Comania*[905]. Cumania, ca teritoriu învecinat dinspre răsărit cu Ungaria, este menționată și în scrisorile din 1407 și 1410 ale papei Grigore al XII-lea[906]. Așa cum am observat mai sus, *Cronica de la Cracovia* spune clar că, înainte de a se numi Moldova, aceasta avea numele de Cumania[907]. Unele documente referitoare la episcopatul Milcoviei foloseau curent expresia *Moldavia olim Cumania dicta*[908]. Era și firesc ca trăitorii în acest spațiu, inclusiv românii, să poarte numele de cumani. Acest fapt ne face să înțelegem de ce Gh. Șincai, care consultase variate scrieri despre realitățile din spațiul est-carpatic în primele secole ale mileniului II, îi numește pe românii care locuiau aici cumani[909].

Toate datele din acest studiu referitoare, într-un fel sau altul, la numele teritoriului pruto-nistrean scot în prim-plan două fapte relevante pentru elucidarea chestiunii privind originea acestui nume. Unul din ele este că horonimul Basarabia a existat înainte de întemeierea Țării Moldovei, iar celălalt stabilește că, pînă să apară Moldova, acest teritoriu, împreună cu pămînturile dintre Prut și Carpați, făcea parte din Cumania și, de obicei, era desemnat cu acest nume. De aici rezultă cu toată claritatea că între Basarabia și Cumania, ca nume și realități istorice, există o legătură foarte strînsă, ceea ce înseamnă că numele de Basarabia este un rezultat al dominației cumane în spațiul care poartă acest nume.

Indiscutabil, antroponimul Basarab nu este străin de Basarabia, ca nume al spațiului pruto-nistrean, asta însemnînd că acestea ar putea avea origine comună. Despre cel dintîi s-a scris destul de

905 *Călători străini despre Țările Române*, volum îngrijit de Maria Holban, București, 1968, p. 39.
906 Hurmuzaki, I, partea a 2-a, p. 453, 467.
907 Vezi nota 733.
908 József Benkö, *op. cit.*, p. 32 & sqq.
909 Gh. Șincai, *op. cit.*, p. 340, 343, 350, 361, 380, 381, 395-397, 405, 418, 428, 434, 437.

mult, mai cu seamă de la B. P. Hasdeu încoace[910], care, deși nu admitea părerea mai veche că cele două nume ar fi putut proveni de la besii antici[911], totuși susținea indirect tocmai această părere, de vreme ce afirma că Basarabii ar fi descins direct dintr-o castă nobiliară a dacilor[912]. Părerea era fantezistă, ca și numeroase altele formulate în ultimul secol: au fost avansate idei despre originea tracică, germană, arabă, turcă, tătară etc. a Basarabilor[913]. Examinarea tuturor acestor opinii arată că, destul de des, căutarea răspunsului nu s-a bazat pe fapte sigure, sau măcar credibile, ci pe supoziții sau pe construcții artificioase, menite probabil să impresioneze prin erudiție și dialectică. Prima încercare cu adevărat fructuoasă a istoriografiei române de a găsi răspunsul la această întrebare în realitățile istorice concrete din spațiul românesc a fost făcută de Iorga, care, evident, pornea de la unele scrieri europene mai vechi, ca cele ale lui Sommersberg, Thunmann, Gebhardi ș.a., care fuseseră preocupate sumar de această chestiune. Într-un articol publicat încă în 1919, el a formulat părerea că Basarab este un nume de origine cumană, ca și Talabă, Tîncabă și Toxabă[914]. Va reveni în 1927, cînd, într-o comunicare la Academia Română, avea să dezvolte această idee, subliniind rolul și unele consecințe ale stăpînirii cumane în spațiul românesc, între care frecvența toponimiei și onomasticii cumane, insistînd și de astă dată asupra numelui Băsărabă[915]. Aceste observații s-au soldat cu un capitol special în sinteza sa de istorie a românilor, intitulat cît se poate de sugestiv „Simbioza româno-cumană", în care demonstrează că, din conviețuirea de peste două veacuri

910 B. P. Hasdeu, *Scrieri, vol. 8, Istoria critică a românilor*, text îngrijit și studiu introductiv de Grigore Brîncuș, Chișinău, 2008, p. 118 și urm.

911 *Ibidem*, p. 121-123.

912 B. P. Hasdeu, *Basarabii. Cine? De unde? De cînd?*, București, 1894, p. 4-7.

913 Vezi examinarea acestor păreri la N. Stoicescu, *„Descălecat" sau întemeiere? O veche preocupare a istoriografiei românești. Legendă și adevăr istoric*, în „Constituirea statelor feudale românești", București, 1980, p. 160-164. Relativ la exercițiile lingvistice în legătură cu acest nume, v. Al. Philippide, *op. cit.*, vol. 1, p. 829-830.

914 N. Iorga, *Originea numelui Băsărabă*, în RI, V, 1919, p. 138.

915 Idem, *Imperiul cumanilor…*, p. 98; v. și idem, *Studii asupra evului mediu românesc*, p. 68-69.

pe care au avut-o cu cumanii, românii s-au ales nu numai cu noi nume de locuri și de oameni, ci și cu „influențe politice de cea mai înaltă ordine", cu un lexic ce poate fi urmărit în *Codex cumanicus*, cu un nou port și chiar cu o altă articulare a înfățișării exterioare. „Cît despre numele de Băsărabă..., el e, desigur, cuman..."[916] Covîrșitoarea autoritate științifică și intelectuală a lui Iorga i-a făcut pe mulți să-și însușească punctul lui de vedere, căutînd să aducă dovezi noi în acest sens[917], chiar dacă rezistența patriotică la ideea unui stăpîn de origine străină mai era încă destul de pronunțată. În sfîrșit, László Rásonyi-Nagy a formulat o descifrare a acestui nume, care i-a convins pe cei mai mulți și după care Basarab ar fi totuna cu îmbinarea de cuvinte cumane *basar+aba*, ceea ce înseamnă tatăl dominator sau, altfel, cel care subjugă, stăpînește[918]. Ulterior, în sprijinul acestei interpretări au fost aduse dovezi suplimentare, cu precădere din limbile turcice, uneori și cu referințe paralele la alte idiomuri mai mult sau mai puțin înrudite cu acestea, cum au fost mai ales demonstrațiile lui A. Decei[919] și Gy. Györffy[920]. Astăzi, originea cumană a numelui Basarab este afirmată temeinic în istoriografie. Decriptările istorico-lingvistice menționate mai sus sugerează clar că, la început, Basarab a însemnat conducătorul unei comunități, al unui neam sau țări, în sensul în care avea să fie înțeles acest din urmă termen în Evul Mediu românesc; altfel spus, era un nume dinastic, cum fuseseră la alte popoare Arpad, Comnen, Riuric etc. Nu știm și, probabil, nu vom ști niciodată dacă acest nume a fost preluat de la numele comunității pe care o reprezenta sau, dimpotrivă, dacă nu cumva acesta, fiind numele propriu al unui conducător cu mare autoritate, a fost proiectat asupra comunității,

---

916 Idem, *Istoria românilor*, III, p. 45-49, 134.

917 N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 162.

918 L. Rásonyi-Nagy, *Contributions à l'histoire des premières cristallisations d'État des Roumains. L'origine des Basaraba*, în „Archivum Europae Centro-Orientalis", Budapesta, I, 1935, p. 221 sqq.

919 A. Decei, *Relații româno-orientale*, București, 1978, p. 193 și urm.; idem, *La Horde d'Or et les Pays Roumains aux XIII et XIV siècles selon les historiens arabs contemporains*, în „Romano-arabica", II, 1976, p. 62.

920 Apud I. Vásáry, *op. cit.*, p. 151-153.

cum sînt numeroase cazuri în istorie, devenind un nume comun, de vreme ce îl putea desemna pe fiecare membru al acesteia. Oricum, este limpede că acel nume de Basarab, pe care îl cunoaștem din istoria românilor, nu este un nume propriu, iar asta înseamnă că, din naștere, eventual de la botez, întemeietorul Țării Românești avea alt nume, în afara celui dinastic[921].

Lămurirea acestei chestiuni a lăsat însă nerezolvată problema relației numelor Basarab și Basarabia pruto-nistreană. Unii istorici și lingviști au insistat asupra autohtoniei muntene sau, în general, românești-apusene a lui Basarab, fie insistînd pe faptul, imposibil de dovedit, că acesta s-ar fi născut pe undeva prin acest spațiu, fie susținînd că el s-ar fi afirmat aici în calitate de conducător al românilor din teritoriile de la sud de Carpați și chiar de peste munți. La un moment dat, pentru a nu admite „întinarea" portretului național al „Întemeietorului", a fost lansată ideea năstrușnică cum că domnul Țării Românești și-ar fi cîștigat *supranumele de Basarab* în urma victoriilor împotriva cumanilor și a tătarilor care locuiau în Cumania Neagră, adică la răsărit de Carpați[922]. Dar, dincolo de astfel de fantasmagorii, a fost invocată prezența pe un spațiu relativ întins a numelui Basarab, sub variate forme, la sud de Carpați și pe ambele laturi ale aripei sudice a arcului carpatic[923]. Aceste fapte nu susțin însă deloc ideea originii locale a acestui nume; analizînd critic o lucrare a lui I. Conea, care insista asupra autohtonismului sud-vest ardelean și argeșean al Basarabilor, Iorga avea să demonstreze că răspîndirea acestui nume în zonele vestice ale teritoriului românesc s-a datorat colonizării masive de către cumani în secolul al XIII-lea: „Originea lui cumană se cunoaște; ea e incontestabilă. Dacă se întîlnește acolo…, ea s-ar explica printr-o așezare compactă de cumani după trecerea lor în Ungaria…"[924],

921 Despre folosirea numelui Basarab în locul numelui de botez, vezi și B. P. Hasdeu, *Basarabii*, p. 5-7.

922 N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 163.

923 N. Drăganu, *op. cit.*, p. 520-550; I. Conea, *Basarabii de la Argeș. Despre originea lor teritorială și etnică*, București, 1935; S. Oța, *op. cit.*, p. 494.

924 N. Iorga, [*Recenzie: I. Conea, Basarabii din Argeș, despre originea lor teritorială și etnică*, București, 1835], în RI, XX, 1936, 1, p. 84.

fapt parţial confirmat, parţial corectat de cercetările ulterioare, care au demonstrat că așezarea nomazilor pe aceste pămînturi s-a realizat succesiv, în principal în două etape, prima în secolele XI-XII, cînd colonizarea zonei respective i-a putut viza numai pe pecenegi, și a doua în preajma și mai cu seamă în prima jumătate a secolului al XIII-lea, cînd a fost posibilă și o masivă colonizare cumană. Astăzi se știe prea bine că numele de origine pecenego-cumană s-au răspîndit la sud de Carpaţi și în Transilvania în urma invaziilor succesive ale cumanilor și tătarilor, care au forțat deplasarea spre aceste regiuni, mai întîi, la sfîrșitul secolului al XI-lea și începutul secolului al XII-lea, a unui mare val de pecenegi, iar în ajunul invaziei mongole, a unui val și mai mare al cumanilor. Am observat mai sus, pe exemplul surselor bizantine, că, cel puțin în prima jumătate a secolului a XII-lea, cumanii nu erau așezați la sud de Carpaţi, deci, pe atunci, numele lor nu aveau cum prinde rădăcină în acest teritoriu. Concluzia vine de la sine: Basarab este originar din masa cumanilor de la răsărit de Carpaţi, care, așa cum bine se știe, trăiau de-a valma cu românii, fiind probabil dominați numeric de aceștia, asta însemnînd că era reprezentantul ambelor comunități etnice[925].

7. Istoriografia medievală și din epoca modernă despre Basarabia și basarabeni

Ideea privind originea est-carpatică a Basarabilor nu este complet nouă. În istoriografia românească, ea a fost formulată pentru prima dată de Cantemir, care se baza, bineînțeles, pe informații care datau din timpuri mult mai vechi decît vremea sa. În *Hronicul* său, de exemplu, citim: „Iară de vreme ce Leunclavie cu Cureus, secretariul, amîndoi în ciata istoricească vestiți bărbați mărturi-

[925] Mai nou, în sprijinul acestui punct de vedere, I. Vásáry susține că, la fel ca Basarab, cuman ar fi fost și țarul româno-bulgar Asan: „Like Asen and his familiy, who were of Cuman extraction, and who founded a dinasty, and became Bulgarians, Basarab and his family were also presumably of Cuman extraction, founded a dinasty and became Romanians": I. Vásáry, *op. cit.*, p. 153.

sesc precum acel nărod ce s-au fost chemînd băsărabi: n-au fost de alt niam, nici de aiurea vinit, ce tot din neamul românesc; iată că fără greş putem/socoti că o samă de români şi mai denainte şi mai pre urmă de prada lui Batîe să fie fost rămas neclătiţi pre locurile sale şi ales prin cetăţile de la Cetatea Albă, precum am şi mai dzis, pănă la Severin; şi precum acel nărod băsărăbăsc, sculîndu-să de pe cîmpii Bassarabiii, să să fie tras spre pădurile Oltului şi acolo de ciia să fie rămas locaşi; de la carii şi astădzi familia băsărăbeştilor în Ţara Românească să trage, luînd adecă stăpînitoriul sau banul lor de atuncea nume de pe numele nărodului, din care familie şi domni vestiţi au ieşit în Ţara Muntenească, precum cursul istoriii înainte la locul său va arăta"[926]. Această frază lungă conţine cîteva elemente principiale pentru subiectul studiului de faţă. Întîi, făcînd trimitere la surse cunoscute şi credibile, autorul arată că, în ajunul invaziei tătare, locuitorii dintre Prut şi Nistru se numeau „băsărabi", iar pămîntul lor, Basarabia. În al doilea rînd, menţionează faptul că, atunci cînd se produsese invazia, o mare parte a „băsărabilor" se refugiase spre Oltenia. În al treilea rînd, spune clar că familia băsărăbeştilor din Ţara Românească, asta însemnînd, bineînţeles, viitoarea familie domnitoare a Basarabilor munteni, se trage din basarabii pruto-nistreni. În al patrulea rînd, Cantemir insistă asupra faptului că „nărodul băsărăbăsc" era alcătuit numai din români, ceea ce, văzut prin prisma patosului patriotic al *Hronicului,* se arată firesc, dar, raportat la realitatea istorică, aşa cum este ea văzută de cercetările istorice contemporane, trebuie amendat în sensul că acel „nărod" era, de fapt, un amalgam românocuman sau cumano-român. Şi, în sfîrşit, trebuie să semnalez încă un detaliu, extrem de important, asupra căruia învăţatul principe stăruie chiar de la începutul acestei bucăţi de text, şi anume continuitatea populaţiei româneşti (pe care, ştim deja, nu o putem vedea în acea perioadă fără cumani) în spaţiul pruto-nistrean atît pînă la, cît şi după invazia tătărească: „o samă de români şi mai denainte şi mai pre urmă de prada lui Batîe să fie fost rămas ne-

[926] Dimitrie Cantemir, *Hronicul…*, p. 1423.

clătiți pre locurile sale". Să reținem încă un detaliu relevant: zicerea lui Cantemir cum că apariția la sud de Carpați a băsărabilor, prin care, așa cum am spus, trebuie să înțelegem cumano-românii (fără a-i uita și pe slavii românizați), s-a produs prin „tragerea spre pădurile Oltului" a „nărodului din cîmpii Basarabiei" este în deplin acord cu documentele și cu cercetările istorice referitoare la relația cumanilor cu teritoriul de la est și sud de Carpați, cum e cazul episcopiei cumanilor, de exemplu, care demonstrează că, pînă la invazia mongolă, aceștia au locuit permanent doar la est de acești munți și la sud-est de arcul carpatic.

Percepția istoriografiei europene asupra acestui fenomen, care se regăsește în scrierile istorice cantemiriene și care se afirmase de fapt cîteva secole mai devreme, avea să fie exprimată foarte clar mai tîrziu de J. Thunmann, care a cunoscut sursele utilizate de Cantemir, dar cu siguranță și altele, de care acesta nu va fi avut știre sau doar a aflat de ele din scrierile pe care le-a cercetat. Făcînd trimitere la unele izvoare și la o lucrare a lui F. W. Sommersberg[927], realizată cam pe atunci cînd se scria și *Hronicul*, cunoscutul istoric german observa că, după ce, pe la începutul secolului al XII-lea, i-au împins pe pecenegi peste Dunăre, „cumanii au pus stăpînire, odată cu alte pămînturi, și pe Basarabia. Dar marea lor putere a fost distrusă complet de tătari sau mongoli în anii 1237-1241. Foarte mulți cumani au fost nimiciți, unii au devenit robi, iar alții s-au refugiat în Ungaria, în regiunile grecești și în Asia Mică. Unui număr mai mic i s-a permis să rămînă în țară, dar numai ca supuși ai tătarilor. Printre pămînturile stăpînite de ei nu există un altul în care să se fi păstrat atîtea vestigii cumane ca în Basarabia. Aici, ei se supuneau propriilor cneji și, după numele unuia din ei, Basarab, au primit numele de basarabeni"[928]. Thunmann nu spune nimic despre trecerea basarabenilor „spre pădurile Oltului", dar, în linii mari, relatarea sa nu vine în contradicție cu spusele lui Cantemir – dimpotrivă, cele două evocări fac parte din aceeași

927 F. W. Sommersberg, *Silesicarum rerum scriptores aliquot adhuc inediti* , II, Lipsiae, 1730, p. 73.

928 И. Тунманн, *Крымское ханство*, с. 56.

temă, susţinîndu-se şi confirmîndu-se reciproc. Străin de pasiunile principelui român, Thunmann completează şi corectează de o manieră extrem de utilă pentru ştiinţă informaţia lui Cantemir despre basarabenii din prima jumătate a secolului al XIII-lea. Elementul nou evocat de învăţatul german este numele Basarab, care, zice el, era un cneaz al cumanilor (adică al cumano-românilor), de la care şi-au luat numele basarabenii şi, adaug eu, Basarabia, ca nume al pămîntului lor. Faptul care poate să pară o serioasă lacună a cărţii lui Thunmann, de vreme ce el vorbeşte doar despre cumani şi nu-i menţionează şi pe români, constituie, în realitate, o importantă amendare a relatării lui Cantemir, care, din contra, vorbeşte numai despre români. Cercetate în paralel, cele două menţiuni fac evidentă o realitate istorică practic ignorată, din variate motive, de istoriografia contemporană, şi anume că, la mijlocul secolului al XIII-lea, structura demografică a teritoriului carpato-nistrean reprezenta un amestec româno-cuman, articulat sensibil de un element slavo-român, realizîndu-se o sinteză etnică în baza dominaţiei categorice a factorului românesc, aşa cum s-a întîmplat în multe alte cazuri în istorie, ca, de exemplu, cel vizînd contactele vikingilor cu ruşii, al bulgarilor cu slavii, al saxonilor cu britanii sau chiar cel al geto-dacilor romanizaţi (protoromânilor) cu slavii în secolele VI-VII.

Referinţele celor doi învăţaţi la Basarabia pruto-nistreană din epoca cumană îşi găsesec confirmarea şi în alte scrieri istorice europene, chiar mai timpurii. Astfel, Louis Moréri, despre care am mai vorbit, menţiona, înainte de 1674, dată la care îşi edita cunoscutul său dicţionar istoric enciclopedic, că „Basarabia, mare provincie europeană de sub dominaţie turcească, se află între Podolia şi Moldova, gurile Dunării, malul Mării Negre şi gura Nistrului…”[929]. Bineînţeles că, formal, pe atunci, întreg teritoriul dintre Prut şi Nistru nu intra în componenţa Imperiului otoman, dar ca parte a Moldovei se afla totuşi sub dominaţie turcească. Frontiera sud-

[929] L. Moréri, *Le grand dictionnaire historique: ou le mélange curieux de l'histoire sacrée et profane*…, I, corrigée et considerablement augmentée, Basle, 1731, p. 228.

vestică a Podoliei se învecina doar cu partea nordică a spațiului pruto-nistrean, deci nu cobora pînă la pămînturile ce se întindeau de la Tighina în jos, care, după 1538, vor alcătui acea unitate teritorială ce va purta numele de Basarabia cu sens nou, de teritoriu stăpînit direct de turci. Asta înseamnă că, pentru școlitul abate francez, ca și pentru cronicile polone din care acesta, probabil, s-a inspirat, Basarabia însemna tot teritoriul pruto-nistrean. Bineînțeles că, și în acest caz, avem de a face cu o viziune arhaizantă asupra istoriei Basarabiei, dar asta e o altă chestiune.

Relatările lui Cantemir și cele ale lui Thunmann despre Basarab, Basarabia și basarabeni, plus mențiunea laconică a lui Moréri, chiar dacă se susțin reciproc, cum am observat, și chiar dacă se sprijină și pe o sumă de date bine stabilite de cercetările istorice, ca, de exemplu, prezența masivă a cumanilor la est de Carpați, aproape completa lor lipsă la sud de arcul carpatic pînă la invazia mongolă, precum și faptele care atestă realizarea acelui proces complex care a fost numit simbioza româno-cumană, deci, chiar cu toate mărturiile menționate aici, aceste relatări tot nu ar avea suficientă putere de convingere dacă nu ar putea fi probate pe baza unor cronici foarte vechi, acestea fiind susținute, la rîndul lor, de o serie de scrieri istorice de indiscutabilă valoare științifică. Este vorba mai cu seamă de o foarte laconică referință din *Cronica pe scurt a Poloniei*, scrisă pe la 1395, după unii cercetători[930], sau pe la 1398, după alții[931], și atribuită în anumite scrieri istorice din epoca modernă unui arhidiacon anonim din Gniezno[932], fără să

930 T. Hotnog, *„Bersabeni" din Cronicele vechi poloneze*, în „Arhiva", XXXIV, 1927, 2, p. 76.

931 Vezi M. Wiszniewski, *Historya literatury polskiej*, tom II, Kraków, 1840, s. 14.

932 Chestiunea privind paternitatea acestei cronici, respectiv numele acelui arhidiacon, nu a fost, din păcate, studiată suficient. Despre anonimul călugăr din Gnesen nu se cunosc decît cîteva date contradictorii: v., de ex., F. Bentkowski, *Historya literatury polskiey, II, Warsyawie/Wilnie, 1814*, s. 708. Din acest motiv, a existat tentația de a-l indentifica pe acest autor cu Janko din Czarnków, un destul de cunoscut arhiadiacon de Gnesen, care a scris o cronică ce continuă cronicile gneseniene (v. nota 933) și cuprinde anii 1333-1384: J. J. Lerski, P. Wróbel, R. J. Kozicki, *Historical dictionary of Poland, 966-1945*, Westport, 1996, p. 222; J. Krzyzanowski, *A History of Polish Literarture*, Warsaw, 1978, p. 7; A. Vauchez,

se știe însă cît de justificat; cele trei scurte cronici gneseniene nu conțin referința cu pricina[933], care ne interesează foarte mult și care urmează imediat. Documentul a fost semnalat, pentru prima dată, în istoriografia europeană de istoricul german Sommersberg, în 1730. Cu referință la anul 1259, el face următoarea relatare: *Tartari subjugatis Bessarebenis, Lithwanis, Ruthenis et aliis gentibus, Sandomirz castrum capiunt*[934]. Aceasta nu este singura sursă referitoare la evenimentul din acel an, în care sînt menționați basarabenii. Așa cum vom vedea îndată, ea nu este o sursă primară, dat fiind momentul foarte îndepărtat al scrierii ei față de data consumării acelei întîmplări, au existat și alte mărturii scrise, mult mai vechi, pe care aceasta se fondează, ca și alte informații documentare din aceeași perioadă, cercetate nu numai de Sommersberg, ci și de alți istorici, în special polonezi și germani, ca J. Lelewel[935] sau J. S. Semler[936]. În unele dintre aceste surse, numele basarabenilor este redat într-o ortografie mai mult sau mai puțin diferită. Astfel, într-o mențiune din așa-zisul adaos la *Cronica*

R. B. Dobson, A. Walford, M. Lapidge, *op. cit.,* vol. 2, p. 303; A. Burguière, *Diccionario de ciencias históricas, Madrid, 1991,* p. 549. Dar studiul erudit al lui Jan Szlachtowski *Kronika Jana z Czarnkówa* nu lasă nici o îndoială că este vorba de autori diferiți: v. *Monumenta Poloniae Historica/Pomniki Dziejowe Polski,* tom II, wyd. August Bielowski, Lwow, 1872, 601-618. Din păcate, nu am reușit să iau cunoștință de lucrarea lui Д. И. Зубрицкий, *Аноним Гнезенский и Иоан Длугош*, Львов, 1855, aceasta fiind o raritate bibliografică, care fusese editată în doar 200 de exemplare: v. Н. М. Пашаева, *Очерки истории русского движения в Галичине XIX-XX вв.*, Москва, 2001, с. 50. Studii recente asupra acestei chestiuni nu se cunosc.

933 *Spominki gnieżieńskie*, wyd. August Bielowski, în *Monumenta Poloniae Historica/Pomniki dziejowe Polski*, tom III, Lwow, 1878, p. 42-45. Vechea părere, neconfirmată de această sursă, s-a păstrat și în cartea mea *În căutarea originii numelui Basarabia*, p. 143.

934 F. W. Sommersberg, *op. cit.*, p. 82. Vezi și nota 937. „Bessarabenis" este forma cea mai răspîndită a acestui nume din cronici, în special în literatura istorică germană, dar și în cea poloneză: v., de ex., A. Naruszewicz, *Historia narodu polskiego*, vol. VII, Lipska, 1836, c. 29 (nota). B. P. Hasdeu, care a cunoscut această lucrare, folosește aceeași formă: B. P. Hasdeu, *Scrieri*, vol. 8, p. 118. Cf. *Arhiva* (Iași), XXXIII, 1926, 1, p. 62.

935 J. Lelewel, *Polska wieków średnich*, I, Poznań, 1855, c. 69 & sqq. Sînt analizare aici și cercetările lui Sommersberg și ale lui Semler în această chestiune.

936 Aceste cercetări i-au fost cunoscute și lui B. P. Hasdeu: v. *op. cit.*, p. 115-116, 238.

scurtă a Cracoviei (Brevis Chronica Cracoviae), relatarea respectivă se prezintă sub această formulă: *Tartari subiugatis Bersabenis, Litwanis, Ruthenis et aliis gentibus, Sandomirz castrum capiunt*[937]. O informație asemănătoare, foarte puțin diferită, se află într-o altă cronică polonă, numită a Sf. Cruci: *Anno Domini 1259 Tartari subiugatis Bersabeis, Lithwanis, Ruthenis et aliis gentibus, castrum Sandomiriense capiunt*[938]. Prima idee sugerată de informațiile de acest gen este relația strînsă a numelui cuman Basarab cu numele *basarabeni* (Bessarebenis/Bersabenis/Bersabeis) din cronicile polone. Ideea este confirmată fără putință de tăgadă de unele din aceste cronici, precum și de anumite surse maghiare, în care numele de basarabeni este înlocuit cu cel de cumani (numiți în unele cazuri kipčiaki iar în altele polowzer)[939], asta însemnînd că cele două nume erau sinonime. Observăm, astfel, la A. Naruszewicz, care îl citează pe Dlugosz: *Ante festum sancti Andreae introierant Tartari cum Pruthenis*[940]*, Rutenis, Comanis et aliis*

937 *Monumenta Poloniae Historica/Pomniki dziejowe Polski*, tom II, Lwow, 1872, p. 806. Prea marea asemănare a titlurilor *Cronica pe scurt a Poloniei* și *Cronica scurtă a Cracoviei* (*Rocznik krötki krakowski* și *Rocznika krötkiego dopełnienie*), ca și a conținutului bucății respective de text din cele două surse, sugerează că, de fapt, este vorba de o singură sursă, chiar dacă numele basarabenilor este ortografiat puțin diferit în cele două fragmente (doar cu o singură literă). Probabil, tocmai cea de-a doua sursă a avut-o în vedere Sommersberg, mai precis, *Rocznika krötkiego dopełnienie*.

938 *Rocznik Śviętokrzyski*, wyd. August Bielowski, în *Monumenta Poloniae Historica*, III, p. 73.

939 *Ibidem*, p. 72; L. A. Gebhardi, *Geschichte des Reichs Ungarn und der damit verbundenen Staaten*, II, Pest, 1802, p. 112; I. A. Fessler, *Die Geschichte der Ungarn*, II, Leipzig, 1848, p. 603.

940 În acest context, etnonimul *Pruthenis*, mai des *Pruthenos*, trezește anumite semne de întrebare. Pornind de la faptul că, în latină, echivalentul numelui *prusieni* este *pruteni*, cercetătorii documentelor pe care le citez aici traduc, de regulă, *Pruthenos* drept prusieni. Dar această interpretare trebuie să facă față la două întrebări: mai întîi, nu este ușor de explicat cum reușiseră tătarii să și-i ia ca aliați pe prusienii de la Marea Baltică înainte de a ataca Polonia dinspre sud-est, împreună cu rușii, lituanienii și cumanii. În al doilea rînd, Boguchwał, episcop de Poznań pe la mijlocul secolului al XIII-lea, pune semnul identității între numele *Pruthenos* și *Getas* în expresia „Dacos, Getas seu Pruthenos, et Ruthenos": *Boguphali II episcopi Posnaniensis Chronicon Poloniae, cum continuatione Paskonis custodis Posnaniensis*, în *Monumenta Poloniae Historica*, II, p. 486. Evident că, în acest caz,

gentibus etc.[941] E posibil ca această variantă a relatării evenimentului să fi fost preluată de Dlugosz din *Cronica Poloniei* a lui Boguchwał, episcop de Poznań, completată de Godysław Pasek, custodele episcopiei, care au fost martori ai celor întîmplate atunci la Sandomir[942], în care citim: *Anno quo supra (1259 – I.Ț.), ante festum sancti Andreae apostoli, peccatis christianorum intraverunt, Tartari cum Pruthenis, Ruthenis, Comanis et aliis gentibus terram Sandomiriensem, ipsamque rapinis, inflamationibus*[943]. Dar aproape tot atît de veche este și *Cronica Poloniae Maioris*, scrisă la sfîrșitul secolului al XIII-lea, în care se spune: „În anul amintit (1259 – *I.Ț.*), înainte de sărbătoarea Sf. Andrei [de iertare] a păcatelor creștinilor, pe pămîntul Sandomirului au năvălit tătarii împreună cu prusienii[944], rușii, cumanii și alte noroade...”[945]. Cercetarea cît se poate de atentă a relației dintre cele două nume, adică basarabeni și cumani, ținînd seama și de informația foarte modestă de care dispunem asupra acestui caz, impune sarcina de a examina încă de la început alte două aspecte ale chestiunii, și anume autenticitatea fenomenului din 1259, menționat în unele surse, și raportul dintre numele *basarabeni* din cronicile polone și numele dinastiei Basarabilor din Țara Românească. Ceea ce se impune, deocamdată, din compararea relatărilor de mai sus este

---

sîntem îndemnați să înțelegem prin *Pruthenos* trăitori pe Prut sau în zona Prutului, cu atît mai mult cu cît această sursă spune că ei se mai numeau geți, ceea ce, cum bine se știe, pe atunci însemna valahi. Bineînțeles, dacă *Getas* este raportat la Iordanes (*De origine actibusque getarum*) și *Dacos* la danezi, din motivele bine cunoscute de medieviști, atunci s-ar părea că impresiile aparent divergente se împacă. Și totuși lucrurile nu sînt destul de limpezi, chestiunea reclamă o cercetare specială.

941 A. Naruszewicz, *Historya narodu Polskiego*, IV, wyd. K. J. Turowskiego, Krakow, 1860, p. 49.

942 *Rocznik Wielkopolski*, wyd. A. Bielowski, în *Monumenta Poloniae Historica*, III, p. 34.

943 *Monumenta Poloniae Historica*, II, p. 585. Vezi studiul lui A. Bielowski *Kronika Boguchwała i Godysława Paska*, ibidem, p. 453 & sqq.

944 Vezi nota 360.

945 *Chronica Poloniae Maioris,* ed. Brygida Kürbis, Warszawa, 1970, cap. 130; v. și *Великая хроника о Польше, Руси и их соседях XI-XIII вв.*, сост. Л. М. Попова, Н.И. Щавелева; под. ред. В. Л. Янина, Москва, 1987, гл. 130.

faptul că, în momentul petrecerii evenimentului, cumanii încă nu sînt desemnați cu unul din numele de basarabeni, constatare ce sugerează că acest nume s-a afirmat mult mai tîrziu față de primele contacte ale polonilor cu ei și a putut viza o populație amestecată dominată de cumani și purtînd numele nou, derivat de la ei.

Atacul tătarilor asupra Poloniei în anul 1259, finalizat cu capitularea Sandomirului, dar și a altor mari orașe sud-poloneze, inclusiv a capitalei, Cracovia, după cum arată unele surse mai puțin cercetate[946], este un fenomen foarte cunoscut al istoriei Europei de Est[947], așa cum se vede bine și din cronicile polone, și el nu a fost unul izolat, ci a constituit un element dintr-o campanie care a pornit mai devreme și a devenit mult mai aprigă în anul următor, în 1260[948]. Pornind, probabil, de la mențiunile numelor lui Nogai și Telebuga în majoritatea cronicilor polone în legătură cu ofensiva comună tătaro-ruso-lituaniană din anii 1259-1260 împotriva Poloniei[949], literatura istorică mai veche a susținut că tocmai aceștia

946 „1259… Eodem anno Tartari vastaverunt Cracoviam et Sandomiria capta est": *Rocznik Miechowski*, în *Monumenta Poloniae Historica*, II, p. 882. Sau în *Rocznik kapitulni Krakowski*: „1259… Et hii Sandomirie et Cracovie provinciis cedes, dampna et excidia graviora prioribus Thartaris inflixerunt": *ibid.*, p. 806-807. Aceeași informație și în *Rocznik Traski*: „Eodem anno Thartari devastaverunt terram Cracovie et Sandomirie": *ibid.,* p. 839. Ceea ce mai rezultă clar din aceste surse este faptul că atacul s-a dat dinspre sud.

947 Vezi, de ex., ПСРЛ, II, СПб, 1908, стлб. 840-841; Martini Cromeri, *op. cit.*, p. 158, 168; Marcin Bielski, *op. cit.*, p. 180; L. A. Gebhardi, *op. cit.,* I, p. 512; IV, 546; A. Fessler, *op. cit.,* p. 603; C. M. d'Ohsson, *op. cit.*, p. 175, 181-182; F. W. Carter, *op. cit.*, p.82; V. Spinei, *Moldova*, p. 208; І. Крип'якевич, *op. cit.*, p. 23; В. В. Богуславский, *op. cit.*, p. 123; J. Tyszkiewicz, *Tatarzy na Litwie i w Polsce. Studia z dziejow XIII-XVIII w.*, Warszawa, 1989, c. 166-167.

948 Martini Cromeri, *op. cit.*, p. 158; Marcin Bielski, *op. cit.*, p. 181; Stanislai Sarnicii, *Annales sive de origine et rebus gestis Polonorum et Lithuanorum*, 1587, p. 280-281; ПСРЛ, II , стлб. 845-846; C. M. d'Ohsson, *op. cit.*, p. 179-180.

949 Cele mai multe cronici polone susțin că evenimentul, mai precis, cucerirea și incendierea Sandomirului, s-ar fi întîmplat în 1259, dar în altele este numit anul 1260. De ex., în *Rocznik Sędziwoja* citim: „1260. Thartari secundo intrant Poloniam et Sandomiriam civitatem expugnant": *Monumenta Poloniae Historica*, II, p. 878. Preferința pentru anul 1260 pare să domine în cronografia tîrzie: v. Martini Cromeri, *op. cit.*, p. 158; Marcin Bielski, *op. cit.*, p. 179, 219; Stanislai Sarnicii, *op. cit.*, p. 280. Asupra anului 1259 insistă mai ales M. Stryjkowski, deși observă ca, după alți cronicari poloni, lovitura principală a năvălitorilor s-a dat în anul următor.

ar fi fost conducătorii acelei campanii[950]. Alte surse, inclusiv unele cronici ruse[951], pe care s-au fondat apoi studiile mai tîrzii și cele recente[952], arată însă că cel care a condus expediția antipolonă din 1259 a fost hanul Burundai[953]. Deci, cu referință la anul respectiv, cronicile polone relatează despre un fapt absolut sigur, ceea ce le face credibile. Tot atît de sigură este și colaborarea militară tătaro-cumană, care, așa cum am arătat mai sus, în spațiul est-carpatic și de la Dunărea de Jos, s-a manifestat încă în timpul primei invazii mongole în Europa[954]. Cît privește cea de-a două problemă ridicată de aceste cronici, și anume relația *basarabenilor* menționați de ea cu Basarabii munteni, aceasta a generat reacții contradictorii în istoriografie. Însuflețit de ideea că originilie dinastiilor domnești

---

Maciej Stryjkowski, *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i Wszystkiej Rusi, tom I, wyd. Mikołaja Malinovskiego, Warszawa, 1846,* c. 293-294; v. și ediția din 1582, retipărită în „Zbior dzieiopisow polskich: we czterech tomach zawarty", II, Warszawie, 1766, c. 282-283. Iată un fragment din relatarea lui Stryjkowski: „A na drugi rok 1259, po S. Andrzeju, wielkie wojska Tatarskie, z rozmaitych hord zebrane, i Ruskimi, także Litewskimi posiłkami przymnożone, z Nagajem i Telebuga carzami, do Sendomirskiej ziemie wtargnęły…"(ed. 1582 și 1766, c. 282). Unele cronici indică anul 1270, fapt ce vine în contradicție cu majoritatea celorlalte surse; nu este exclus însă ca, în acest caz, să fie vizate evenimente mai tîrzii: Alexander Gwagnin, *Kronika sarmacyi europskiey*, în „Zbiór dzieiopisow polskich…", IV, c. 53. Putem constata, totodată, că unele istorii medievale, ca, de ex., *Rerum polonicarum* a lui Al. Gwagnin, au trecut peste aceste evenimente fără a le relata: Al. Gwagnino, *op. cit*., p. 165-175. Fenomenul acesta se întîlnește frecvent și în cronicile mai vechi. O scurtă referință asupra dezbaterilor privind subiectul respectiv, v. la A. Naruszewicz, *op. cit*., IV, p. 52, nota 1; autorul înclină către anul 1260. Această părere se regăsește și în literatura mai nouă: v., de ex., Н. И. Петров, *Подолия*, с. 24-25.

950 A. Fessler, *op. cit*., p. 603; L. Gebhardi, *op. cit*., vol. II, p. 112.

951 ПСРЛ, II, стлб. 846 și urm.; *Галицко-Волынская летопись, перевод на современный русский язык и комментарий О. П. Лихачевой, în* „Библиотека литературы Древней Руси", *в 20 томах, т. 5, С.-Петербург, 1997, с. 184-357, 482-515*.

952 М. С. Грушевський, *Хронольоґія подїй Галицько-волинської лїтописи*, în „Записки Наукового товариства імені Шевченка", Львів, 1901, том 41, с. 35; V. Spinei, *Moldova*, p. 208; M. B. Zdan, *Dependence of Halych-Volyn*' *Rus*' on the Golden Horde, în SEER, XXXV, 1957, 85; *Histoire de Transylvanie*, p. 193; В. Т. Пашуто, *Очерки по истории Галицко-Волынский земли*, с. 284.

953 După cronica Ipatievskaia, expediția pornise sub conducerea hanului Curemsa, care, în scurt timp, va fi înlocuit de Burundai: ПСРЛ, II, c. 573; v. și М. С. Грушевський, *op. cit*., p. 35.

954 Antonii Bonfinii, *op.cit*., p. 294.

ale românilor puteau fi împinse cel puțin pînă la mijlocul secolului al XIII-lea, B. P. Hasdeu avea să observe: „Basarabenii, cunoscuți de pe la 1259 departe în Polonia, ne probează că dinastia Basarabilor era pe atunci în Țara Românească înrădăcinată, întărită, ajunsă în toată floarea”[955]. De fapt, părerea aceasta nu a putut face carieră în știința istorică, de vreme ce se știe că dinastia Basarabilor avea să se afirme în istorie aproape după un secol de la evenimentele din 1259. În plus, teritoriul viitoarei Țări Românești se afla la o distanță prea mare de Polonia ca locuitorii ei să fi fost aserviți de tătari în ajunul asedierii Sandomirului; cronica spune clar că, înainte de a pune stăpînire pe această cetate, tătarii au „subjugat pe basarabeni, litvani și ruteni”, asta însemnînd, evident, că acestea erau popoare învecinate. De altfel, e bine stabilit că expediția antipolonă din 1259 fusese precedată de atacul asupra Haliciului și Volîniei dinspre sud[956], asta însemnînd că invadatorii au trecut mai întîi prin Podolia și prin partea nordică a teritoriului pruto-nistrean, fapt confirmat de cronicile polone care arată că basarabenii au fost printre primii subjugați de tătari înainte ca aceștia să ajungă în Polonia. În sprijinul acestei constatări vine și cronica lui Simion de Keza, care vorbește despre o *terra nigrorum cumanorum*, situată la sud-vest de Rutenia[957]. Evident, prin basarabenii din cronicile polone trebuie să înțelegem populația româ-

---

955 B. P. Hasdeu, *op. cit*., p. 118. M. Eminescu, în schimb, a luat această informație în serios. Într-o suită de articole, publicate în martie 1878 în ziarul *Timpul*, el schițează o scurtă istorie a Basarabiei, în care reproduce ad litteram din această scriere a lui Hasdeu citatul privind participarea basarabenilor la expediția tătară de la 1259 împotriva Poloniei. Preferința sa a fost pentru culegerea de documente *Annales polonorum vetustiores,* vizînd relatarea evenimentelor din anii 1248-1282: *Timpul*, 4 martie 1878. Materialul a fost reprodus, cu titlul de *Basarabia*, în numeroase ediții ale scrierilor eminesciene, inclusiv în: M. Eminescu, *Opere*, vol. X, coord. Dimitrie Vatamaniuc, București, 1989; idem, *Publicistică. Referiri istorice și istoriografice*, Chișinău,1990. Gestul lui Eminescu a fost reiterat de Emil Taubes prin studiul *Die Rumänen in Rußland*, publicat în primăvara anului 1917 în *Weltwirtschaftliches Archiv.*

956 V. T. Pașuto, *op. cit.,* p. 284.

957 Simion de Keza, *Gesta Hungarorum*, în SRH, I, ed. E. Szentpétery, Budapesta, 1937, p. 138.

no-cumană din Moldova și de pe cele două maluri ale Nistrului. E bine cunoscut faptul că românii din Podolia recunoscuseră autoritatea hanilor mongoli, apoi pămînturile lor au intrat sub controlul lituanienilor, și, ca supuși ai acestora, au luptat pe rînd împotriva cnejilor halicieni și a regilor poloni. Încă în 1231 și 1235, de exemplu, cnejii bolohoveni au luptat, împreună cu unii boieri halicieni, împotriva lui Daniil Romanovici, care căuta să-și supună Haliciul[958]. Chiar în 1260, deci cam pe vremea cînd tătarii îi supuseseră pe „basarabeni" și apoi, împreună cu ei și cu alți aliați, atacaseră Polonia[959], românii au participat, alături de unguri, cumani ș.a., în bătălia de la Kreussenbrun împotriva regelui Ottokar al II-lea al Boemiei[960]. Implicarea românilor de la est de Carpați în relațiile dintre ruteni, lituanieni și poloni în perioada de pînă la formarea statului moldovenesc este menționată episodic în cronicile polone[961]. Se știe apoi că, în secolele XII-XIII, cumanii de la est de Carpați au luat parte de multe ori la confruntările desfășurate la nord și est de acest spațiu, cum s-a întîmplat, de exemplu, în ajunul invaziei mongole, cînd au luptat alături de ruși și poloni împotriva ungurilor[962]. Sursele polone îi vor semnala pe români și cumani trăind alături și colaborînd în unele cazuri cu tătarii chiar în momentul întemeierii principatelor române[963]. Am observat că, pentru cronicarii poloni care relatează despre evenimentul din 1259/60, nu există nici o deosebire între „basarabeni" și cumanii care locuiau la est de Carpați. Și, întrucît cumanii conviețuiau în acest spațiu împreună cu românii autohtoni, care erau, bineînțe-

958 Н. И. Петров, *Подолия*, с. 19-21, 24.

959 T. Hotnog, *op. cit*., p. 72.

960 Hurmuzaki, I, partea 1, p. 287; v. și Antonii Bonfinii, *op. cit*., p. 302, care însă nu-i menționează și pe români. J. Ch. Engel îi enumeră, alături de unguri, pe cumani, pecenegi, secui, ismaeliți și români (*Walachen*): *op. cit*., p. 375. Cf. Gh. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, 1980, p. 173.

961 J. Dlugosz, de ex., relatează despre participarea lor alături de poloni, ruteni și lituanieni în bătălia din 1325 împotriva markgrafului de Brandenburg: Ilie Minea, *Informațiile românești ale cronicii lui Ian Dlugosz*, Iași, 1926, p. 11.

962 V. Spinei, *Realități etnice*…, p. 87; idem, *The Romanians*…, p. 157.

963 A. Naruszewicz, *op. cit*., IV, p. 372.

les, mai numeroși decît nomazii, asta înseamnă că „basarabenii” din cronicile polone nu puteau fi alții decît româno-cumanii din partea estică a Moldovei. Numele de „basarabeni” este menționat și în *Historia moldo-vlachica* a lui Cantemir atunci cînd, într-un comentariu asupra lui Nicetas Choniates despre invazia hunilor dincoace de Nistru, învățatul principe interpolează un citat dintr-o lucrare puțin cunoscută, *De rebus Hungariae*, a unui istoric italian la fel de obscur, neapolitanul Michele Riccio: „Hunii au cotropit mai întîi ținuturile goților (geților – *I.Ț.*), apoi pe bessi (numiți de alții «basarabeni»), pe sudali și amîndouă Cumaniile, adică cea Albă și cea Neagră, care se numește acum Moldova”[964]. Întrucît nu cunoaștem ca numele de basarabeni să se afle și în alte surse medievale europene timpurii decît cele polone, trebuie să presupunem că acest Michele Riccio (sau Ritius), care a trăit pînă în 1515, a preluat informația privind acest subiect din cronicile polone, fără să avem însă motive de a ne îndoi că evenimentul de la 1259/60 era cunoscut istoriografiei europene cu mult înainte de începutul secolului al XVI-lea. Dincolo de confuziile privind besii și sudalii, ca și cea referitoare la amplasarea Cumaniei Albe, acest autor sugerează ideea, oarecum firească, după care cucerirea Cumaniei, înțelegîndu-se prin aceasta teritoriul viitoarei Moldove, a început cu supunerea locuitorilor din partea estică a acestui teritoriu, numiți basarabeni. Observăm că informația aceasta este în acord cu cea din cronicile polone, care îi așază pe basarabeni la sud de ruteni și poloni. Se armonizează perfect cu această constatare și o trimitere a lui Cantemir la istoricul polon M. Bielski, din care citează „că neamurile pecinicilor (pecenegilor – *I. Ț.*) și polovților

[964] Dimitrie Cantemir, *Historia moldo-vlachica*, p. 363. Din voia autorului sau din vina traducătorului, relația citatului cu contextul din varianta în limba română a acestei scrieri nu este destul de clară, de aceea reproduc în original contextul exact care cuprinde și fraza citată în text: *„Ad finitimos Scythas traiecerunt”. Sub Scytharum nomine intelligit tum Scythas Comanos (qui sub illo tempore, ut in Corona de Ungariae historia(e) legimus, aut in parte, <aut> in tota Moldavia habitabant: „Hunni, inquit, primum Gotthorum regiones occuparunt, deinde Bessos (Bessarabi allii<s> dictos), Sudalos et utramque Cumaniam, scilicet albam et nigram, quae Moldavia nunc appellatur), tum reliquos transdanubianos Valachos.”*

erau lituanieni care, după ce ieșiră din părțile strîmtorii cimeriene, au legat mai întîi prietenie cu genovezii, care stăpîneau peninsula (Crimeii – *I. Ț.*), și că aceștia, împreună cu moldovenii și basarabenii, au ridicat cetățile Mangopa, Cherci, Azov, Caffa, Chilia sau Achilia, Moncastrum și Tîrgoviște”[965]. Lăsînd la o parte cele cîteva inadvertențe, ca originea pecenegilor, cumanilor și lituanienilor, participarea moldovenilor la construirea cetăților de la Marea Neagră sau a Tîrgoviștei împreună cu genovezii, citatul conține două elemente foarte importante pentru tema de față: referința la basarabeni, enunț care știm că se încadrează firesc în tradiția cronisticii polone, și – ceea ce este și mai semnificativ – menționarea acestora alături și aparte de moldoveni. Așadar, nu mai poate exista nici o îndoială că basarabenii menționați în sursele medievale străine nu puteau fi alții decît locuitorii din spațiul pruto-nistrean, eventual și de pe malul stîng al Nistrului. De aici vine și numele de Basarabia pentru acest teritoriu. Astfel, constatăm că, atunci cînd Cantemir sau Thunmann vorbeau despre Basarabia și basarabeni ca despre nume care luaseră naștere în realitățile pruto-nistrene anterioare invaziei mongole, ei se bazau pe fapte sigure, culese din surse la fel de credibile, acestea fiind în special cronici polone din secolele XIV-XVII. Deși datele istorice

[965] Idem, *Descrierea Moldovei*, p.32. Nu am reușit, deocamdată, să identific acest citat cu locul corespunzător din cronica lui M. Bielski. Există o referință la cumani privind legătura lor cu cetățile genoveze din Crimeea (*Kronika polska*, tom 2, 1830, p. 80), dar nu și la moldoveni și basarabeni. Citatul corespunzător din originalul *Descrierii Moldovei* este următorul: *Pieczinicow et Polowcow esse Lithvanos, qui postquam ex partibus Bosphori Cimmerici, prius amicitiam cum Genuensibus Chersonesum tenentibus iniisse, eosdemque Genuenses cum Moldavis et Bassarabis condidisse urbes Mancob, Kerkel, Krym, Azow, Kafam, Kiliam, sive Achilleam, Moncastrum et Tyrgaviscam etc.*: Idem, *Descriptio Moldaviae*, în „Operele principelui Demetriu Cantemiru”, tom 1, 1872, p. 23-24. Evident, *Tyrgaviscam*, indiferent că e sau nu un nume corupt, nu poate avea nici o legătură cu Tîrgoviște, cum i s-a părut traducătorului român, aceasta fiind o așezare medievală tîrzie și avînd nume slav. Referințele lui Bielski la prezența lituanienilor la Moncastro și în celelalte cetăți de la Marea Neagră, precum și la relația lor cu valahii, trebuie să fi fost preluată de la istoricii bizantini, odată ce Chalcocondilas vorbea de orașul *λευκόπολις* pe care îl considera – greșit, după părerea lui Cantemir, – capitală a Moldovei: Laonic Chalcocondilas, *Expuneri istorice*. În românește de Vasile Grecu, București, 1958, p. 93; Dimitrie Cantemir, *Hronicul*..., p. 1422.

care sugerează o astfel de viziune asupra trecutului îndepărtat al spațiului pruto-nistrean sînt puține și lapidare, totuși mesajul lor pare destul de clar. P. P. Panaitescu a fost unul dintre istoricii care au observat că, în viziunea cronicarilor poloni, domnii moldoveni erau Basarabi[966]. Între acești cărturari, ideea respectivă o exprimă oarecum explicit și Cromer, la care putem observa că voievozii moldoveni, deși înrudiți cu întemeietorul Țării Românești, nu sînt totuși urmașii acestuia, adică, altfel spus, sînt alți basarabi[967]. Istoricilor români o astfel de viziune li s-a părut deformată[968], crezînd că explicația s-ar afla în insuficienta cunoaștere a trecutului țărilor române. Se înțelege că raportarea domnilor moldoveni la dinastia Basarabilor era o greșeală, dar această greșeală are o altă explicație, și anume că istoricii poloni știau că, inițial, partea estică a Moldovei s-a numit Basarabia, ceea ce impunea concluzia că și domnii ei erau Basarabi[969]. Se știe bine că, în Evul Mediu timpuriu, această parte a Moldovei, tocmai pe vremea cînd era populată masiv de cumani, adică de basarabi, era mult mai cunoscută decît teritoriile românești de la vest de Prut, datorită contactelor frecvente cu țările și popoarele din jur, precum și faptului că aici se aflau Chilia și Cetatea Albă, cele mai cunoscute centre urbane dintre Carpați, Dunăre și Marea Neagră. Anume acest fapt trebuie să fi determinat menționarea basarabenilor în cronicile polone în legătură cu evenimentele din anii 1259-1260. Nu este deloc exclus ca, la începuturi, martorii oculari și, respectiv, cărturarii poloni, vorbind despre basarabeni, să fi avut în vedere, poate, și o parte din Moldova de la vest de Prut, dar, cu timpul, treptat, numele de Basarabia a fost circumscris exclusiv la spațiul pruto-ni-

966 P. P. Panaitescu, *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, București, 1925, p. 54-55, 135.

967 Martini Cromeri, *op. cit.*, p. 213.

968 Vezi, de ex., V. Spinei, *Moldova*, p. 345.

969 B. P. Hasdeu, care, probabil, cunoștea această părere, susținea un punct de vedere invers, și anume că Mușatinii, tot așa ca și Asăneștii, ar fi fost Basarabi de origine oltenească, idee mult prea deplasată de la realitățtile istorice pentru a fi luată în serios: v. B. P. Hasdeu, *Istoria critică*, p. 138, 144-145; idem, *Basarabii*, p. 4-5. Cf. I. Vásáry, *op. cit.*, p. 153; v. și nota 342.

strean. Mă văd îndemnat să presupun, deși știu că nu există destule dovezi în acest sens, că ideea de țară a Basarabiei separată s-ar fi putut impune și prin existența în partea ei sudică a unor centre citadine cunoscute de foarte multă vreme în țările din jur și chiar în unele mai îndepărtate. E fapt bine stabilit, de exemplu, că, în 1290, Cetatea Albă era vizitată de o corabie a genovezilor din Caffa[970], iar în 1294, coloniștii caffezi vor fi din nou oaspeți ai cetății[971]; bineînțeles, contactele acestui oraș, ca și ale Chiliei, cu lumea din jur erau mult mai numeroase. Consolidarea ideii unei Basarabii distincte cu referință doar la spațiul pruto-nistrean și delimitarea teritorială a acesteia s-a putut întîmpla după ce în partea nordică a teritoriului dintre Prut și Carpați a fost întemeiată Moldova. În știința istorică s-a afirmat de mai multă vreme părerea că, inițial, pe întinderea viitorului stat moldovenesc se aflau două unități teritorial-politice, adică două state, unul avîndu-și nucleul în valea rîului Moldova, iar celălalt fiind situat la sud. Între altele, s-a susținut că cel din nord s-ar fi aflat sub suzeranitate maghiară, iar cel din sud sub stăpînire mongolă[972]; la un moment dat s-a admis existența a două voievodate chiar în partea nordică, unul fiind cel al Moldovei, iar altul cuprinzînd Țara Șipenițului și, poate, o parte a pămînturilor bolohovene[973]. Pornind de la premise greșite sau

970 L. L. Polevoi, *op. cit.*, p. 67; v. și I. Chirtoagă, *Din istoria Moldovei…*, p. 53-54; idem, *Tîrguri…*, p. 12.

971 C. C. Giurescu, *Tîrguri…*, p. 209.

972 O stăpînire mongolă care ar fi cuprins partea sudică a spațiului pruto-nistrean, în momentul întemeierii Moldovei, este greu de admis, cunoscîndu-se marile ravagii făcute puțin mai devreme de ciuma neagră în rîndul mongolilor, dar, fără îndoială, și în acest teritoriu, pe la 1350/1, știindu-se mai ales că marele flagel afectase serios coloniile genoveze de la Marea Neagră: W. J. Duiker, J. J. Spielvogel, *World History*, vol. 1, Belmont, 2006, p. 345-346; idem, *World History to 1500*, 6th ed., Boston, 2008, p. 380. Cercetările de pînă acum în fond au ocolit această temă, arătîndu-se rezervate în ceea ce privește răspîndirea ciumei în spațiul românesc, deși, teoretic, nu este respinsă această posibilitate: v. V. Spinei, *Moldova*, p. 319.

973 D. Onciul, *Din trecutul Bucovinei*, în „Convorbiri literare”, XLIX, 1915, nr. 6-7, p. 597-598, 601-603; I. Ursu, *Relațiunile Moldovei cu Polonia pînă la moartea lui Ștefan cel Mare*, Piatra-Neamț, 1900, p. 16-17; Al. I. Gonța, *Românii și Hoarda de Aur, 1241-1502*, München, 1983, p. 139, 151. Vezi cîteva referințe la dezbaterile asupra acestui subiect în D. Moldovanu, *op. cit.*, p. XXXIX-LIX.

anacronice, ca, de exemplu, așa-zisa stăpînire munteană în sudul Moldovei sau împărțirea de mai tîrziu a Moldovei în Țara de Sus și Țara de Jos, ori de la date nu întotdeauna exacte din vechi hărți europene[974], mai pierzîndu-se și în amănunte referitoare la realități locale nesemnificative, proiectînd, între altele, vremea existenței micilor formațiuni prestatale asupra momentului formării statului ca atare, pledoariile asupra acestui subiect au degenerat în discuții sterile. Cu totul altă perspectivă oferă împărțirea convențională a teritoriului pe linia rîului Prut după data descălecării. O astfel de delimitare poate fi urmăritâ în unele surse istorice, și ecoul ei se regăsește în scrieri istorice mai tîrzii sau chiar în studii recente.

Sînt unele date istorice – e adevărat că puține și oarecum fragmentare, ceea ce, de altfel, nu arată nefiresc pentru perioada la care ne referim – conform cărora s-ar părea că, pînă și după ce atinsese spre est și sud-est fruntariile Nistrului și ale Mării Negre, statul moldovenesc a fost o vreme alcătuit, sub aspect teritorial-administrativ, din două părți, despărțite de rîul Prut[975]. În mare măsură, această situație era favorizată de faptul că multă vreme curtea domnească a preferat să stea retrasă la marginea nord-vestică a țării, ceea ce îi limita considerabil controlul asupra părții sudice și mai ales asupra teritoriului est-prutean. Foarte slabă era legătura ei cu românii din Podolia, situație care a determinat doar unele contacte sporadice ale acestora cu Țara Moldovei și, în cele din urmă, i-a sortit să fie, în cea mai mare parte a lor, asimilați de slavii din jur. Conform unei însemnări din 2 mai 1386, făcută în registrul Massariei din Caffa, o solie a acestei mari colonii genoveze a Crimeii urma să plece în Moldova, mai precis la Maocastro, adică la Cetatea Albă, fapt confirmat trei luni mai tîrziu de o altă notă în același registru,

---

974 S-a susținut, de ex., fără nici un temei că pe timpul lui Petru I Mușat ar fi existat, în afară de Țara Moldovei, și o Valahie moldovenească (care, unindu-se mai tîrziu, în mintea unora, ar fi dat numele de Moldovlahia), iar pînă la Alexandru cel Bun, o Moldovă inferioară, „Țara de Jos muntenească”: v. D. Moldovanu, *op. cit.*, p. LIX, LXIV.

975 Aceasta l-a făcut pe D. Onciul să vorbească de o „dualitate a originii principatului moldovenesc”: D. Onciul, *op. cit.*, p. 603.

care preciza că ambasadorii genovezi Carolus de Orto și Ilario de Duria fuseseră la Maocastro pentru a se întîlni cu Constantin și Petru voievod[976]. Cercetătorii care s-au aplecat cu atenție asupra acestei informații au stabilit că cei doi principi români nu puteau fi alții decît Petru I Mușat și voievodul Costea din pomelnicul de la Bistrița[977]. Ceea ce ne interesează însă cel mai mult în cazul de față este faptul că acest Costea/Constantin nu figurează nicăieri ca asociat la domnie al lui Petru Mușat, iar această constatare impune concluzia că el conducea de sine stătător partea estică a Moldovei, străvechea Basarabie, aflîndu-se poate într-un raport de dependență de Siret, unde se mai găsea pe atunci scaunul domnesc al lui Petru Mușat. În baza acestui fapt s-a avansat ideea că posesiunea lui Constantin „era o altă țară, o unitate care, timp îndelungat încă după încorporarea ei în Moldova, și-a păstrat individualitatea"[978]. Numai că istoricii care au admis această posibilitate au înțeles prin „altă țară" doar „Moldova Meridională, teritoriu proaspăt eliberat de sub jugul Hoardei (de Aur – *I.Ț.*), care ar fi constituit un organism statal deosebit de acela din jumătatea nordică a spațiului est-carpatic"[979]. Această concluzie nu are însă acoperire în fapte, pentru că, mai întîi, actele genoveze invocate mai sus nu fac nici o aluzie la sudul Moldovei de la vest de Prut; în al doilea rînd, așa cum am mai constatat, referințele medievale timpurii la Cetatea Albă ca la orașul-simbol al Basarabiei nu sînt nici pe departe o dovadă sigură că în asemenea cazuri ar fi vorba doar de partea sudică a spațiului pruto-nistrean, de vreme ce acest oraș (exceptînd într-o anume privință Chilia) era, practic, singura așezare cita-

976 Ș. Papacostea, *Geneza statului…*, p. 99.
977 *Ibidem*, p. 99-102; V. Spinei, *op. cit.*, p. 383; v. și V. Demciuc, *Petru I Mușat (1375-1391)*, București, 1988, p. 55-56; S. Iosipescu, *Génois, tatars…*, p. 90, 92. Referitor la discuțiile asupra acestui personaj, vezi și D. Moldovanu, *op. cit.*, p.XLIV-XLVI, v. și nota 227.
978 Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 100.
979 V. Spinei, *op.cit.*, p. 383, v. și p. 385. Tot așa zice și Papacostea: „țara lui Costea era o formație teritorial-politică în sudul Moldovei de astăzi": *op. cit.* p. 102; v. și V. Demciuc, *op. cit.*, p. 56.

dină foarte reușit situată, bine amenajată și puternic fortificată dintre Prut și Nistru[980]; în sfîrșit, înainte de a se retrage din Moldova, tătarii stăpîneau nu doar extremitatea sudică a teritoriului pruto-nistrean, ci, practic, tot spațiul acesta. De fapt, se poate ușor înțelege că, înainte de a porni de la fapte sigure, formulele de felul „Moldova Meridională" sau „sudul Moldovei de astăzi", care se bazează pe un fel de tradiție a receptării acestui fenomen[981], trimit direct la *Țara de Jos*, care însă știm că vizează o realitate mult mai tîrzie, care avea să fie semnalată doar către mijlocul secolului al XVI-lea[982].

S-a constatat apoi că, atunci cînd Moldova trecea prin momente de instabilitate politică sau de război civil, cum a fost în primii ani de după întemeierea principatului și pe timpul urmașilor lui Alexandru cel Bun, cele două părți ale țării, cea de la vest de Prut, Moldova propriu-zisă, și cea de la est, Basarabia, manifestau tendința de a se separa una de alta pentru a reveni parcă la o situație de mult dispărută. Dlugosz povestește că Ștefan și Petru, considerați de unii cercetători drept nepoți ai lui Bogdan I, după bătălia de la Plonini, din anul 1360 (mai des sînt indicați anii 1359 și 1368)[983], împăcîndu-se, și-au împărțit țara astfel încît cel dintîi „cîrmui partea de răsărit sau Basarabia din acest timp și Petru păstră pentru sine partea apuseană sau Moldova prezen-

---

980 Dacă nu are în vedere în mod sigur antichitatea, atunci nu știm în ce raport pune C. C. Giurescu acest oraș cu Chilia, cînd zice că „Cetatea Albă este deci cea mai veche așezare orășenească pomenită documentar pe teritoriul viitoarei Moldove", cît timp se știe că, în perioada medievală, referințele la orașul din delta Dunării sînt încă mai vechi: C. C. Giurescu, *Tîrguri*…., p. 209. Probabil că este vizată mai degrabă importanța orașului decît vechimea lui, după cum ar rezulta din alte referințe ale autorului: v. p. 68.

981 A. D. Xenopol, *op. cit*., II, p. 138; N. Iorga, *Basarabia noastră*, p. 153.

982 D. Ciurea, *Organizarea administrativă a statuluiu feudal Moldova (sec. XIV-XVIII),* AIIAX, II, 1965; v. și D. Moldovanu, *op. cit*., p. XXVII.

983 La Grigore Ureche, *op. cit*., p. 78-79, este arătat anul 1359. Se pare că data exactă este totuși 1360, deoarece Cromer, care descrie pe larg acest eveniment, îl plasează înainte de 1361 atunci cînd zice „anno sequenti, qui fuit 1361…": Martini Cromeri, *op. cit*., p. 213.

tă”[984]. Relatînd mai tîrziu despre înțelegerea la care ajunseseră la 1435 Ștefan și Iliaș, patronată de regele polon Vladislav, cronicarul polon Cromer avea să observe: *Porro inter Moldauos fratres dissidium tunc rex per legatos composuit, partitus inter eos dominatum, ita ut inferior & maritima ora, quam Bessarabiam uocant, in qua Bialogrodum arx est, & Kilia Stephano, superior uero, hoc est Occidentalis, & Russis uicinior, cum Sociauia metropoli, Elie cederet*[985]. Fenomenul este redat la fel și în *Cronica Moldovei* de la Cracovia[986]. Observăm că, așa cum am constatat și în temeiul unor date invocate mai sus, în literatura istorică veche polonă, cu începere de la sfîrșitul secolului al XIV-lea (cronica arhidiaconului din Gnesen) și pînă la începutul secolului al XVII-lea, este mereu prezentă ideea clară că partea estică a Moldovei se numea Basarabia. Nu putem să nu acordăm o doză importantă de crediblitate cronicilor polone în ce privește subiectul respectiv, deoarece, dată fiind legătura timpurie a Poloniei cu pămînturile est-carpatice, precum și dependența directă a statului moldovenesc de regatul polon în primele secole ale existenței sale, ele erau informate cel mai bine asupra realităților din acest spațiu. Nicolae Costin, bun cunoscător al cronicilor polone, relatează și el că „Vladislav, craiu leșescu, vădzînd atîta netocmeală și războaie între acești doi frați pentru domnia țării, i-au aședzat prin solii săi, că le-au împărțit țara în doaă: lui Ștefan vodă i s-au venit Țara de Gios cu Cetatea Albă, cu Chilia și cu Tighinea; iară lui Iliaș vodă, Țara de Sus cu Hotinul, cu Suceava și cu alte locuri den sus și Eșii”[987]. Dincolo de

---

984 Citat după C. Rezachevici, *Cronologia domnilor din Țara Românească și Moldova (a. 1324-1881), I, Secolele XIV- XVI*, București, 2001, p. 441. Am mai observat (v. notele 35, 36 și textul corespunzător) că, actualizînd terminologia istorică și politică din Evul Mediu, Rezachevici alterează conținutul sursei. Sintagma „Moldova prezentă”, adică Moldova din timpul lui Dlugosz, exclude Basarabia din context; pe vremea cronicarului polon, Basarabia, ca realitate geopolitică, nu exista sub nici o formă, dar exista, în schimb, un nume care viza o realitate de mult dispărută.

985 Martini Cromeri, *op. cit*., p. 312-313.

986 *Cronica Moldovei de la Cracovia*, p. 136-137.

987 Nicolae Costin, *Scrieri*, I, Chișinău, 1990, p. 121. În fond, cam tot așa redă acest eveniment și Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Rumânești*, în „Cronicari munteni”, vol. I, București, 1961, p. 247-248.

situația pe care am mai menționat-o că, pe atunci, Moldova încă nu era împărțită în Țara de Sus și Țara de Jos, trebuie semnalat și faptul că Iorga a demonstrat documentar că ținutul Hotinului era stăpînit realmente tot de Ștefan sau, în orice caz, și de el[988], precizare care pune de acord letopisețul lui Costin cu cronicile polone, acestea demonstrînd împreună că amplasarea posesiunilor lui Ilie și Ștefan se făcuse nu pe direcția nord-sud, ci vest-est. Un astfel de scenariu patrimonial se va fi inspirat, poate, și din acel act de la 1433 al regelui polon care îi recunoscuse lui Ștefan hotarul de la satul Potoc, de pe malul drept al Nistrului de mijloc, și pînă la mare[989]. Constatăm, așadar, că referințele din cronicile menționate mai sus împart Moldova în două părți: partea occidentală, care se afla la vest de Prut și avea ca centre principale Suceava și Iași, și Basarabia, care cuprindea partea estică. Dacă, tot așa ca alți cărturari medievali, Cromer zice că Basarabia era partea de la mare a Moldovei, în care se aflau orașele Cetatea Albă și Chilia, de aici nu rezultă deloc că el ar fi avut în vedere doar sudul teritoriului dintre Prut și Nistru, deoarece menționarea numai a celor două orașe se explică prin faptul că acestea erau singurele așezări citadine din această parte a țării, bine cunoscute la popoarele și în țările din jur, iar Basarabia se deosebea de restul Moldovei tocmai prin faptul că se afla lîngă mare. Să ne aducem aminte că, atunci cînd vorbea despre Moldova, un alt cărturar străin, Gian Lorenzo d'Anania, preciza că vecinii o numeau „Valahia inferioară, care se află în mare parte spre mare", deși el adaugă că ea era totuși separată de mare de Basarabia[990]; deci marea este menționată pentru a înlesni orientarea, nu pentru a fixa contururile exacte ale teritoriului. Aici este locul cel mai potrivit să invoc următoarea mărturie a lui Chalcocondilas „De la dacii de lîngă Istru pînă la lituani și sarmați se întinde Bogdania neagră (adică Moldova – *I.Ț.*), care-și

---

988 N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, XIX, București, 1910, p. 11-13; v. și idem, *Basarabia noastră*, p. 153.

989 Hurmuzaki, I, partea a 2-a, p. 847-848; v. și N. Iorga, *op. cit.*, p. 153, 161; și idem, *Istoria românilor*, IV, București, 1996, p. 35.

990 *Călători străini despre Țările Române*, IV, p. 569.

are reşedinţa domnească în numita Leucopolichni" (*ἡ μὲν μέλαινα Πογδανία, ἡ ἐν τῇ Λευκοπολίχνῃ καλουμένῃ τὰ βασίλεια ἔχουσα, ἀπὸ Δακῶν τῶν παρὰ τὸν Ἴστρον ἐπὶ Λιτουάνους καὶ Σαρμάτας διήκει*)[991]. Polemizînd cu el, Cantemir avea să-i reproşeze: „Iară Laonicos Halcocondilas dzice precum cel mai vechiu al moldovenilor scaun au fost *λευκόπολις*, adecă Cetatea Albă; carea nu poate să să înţăliagă că doară au fost scaunul şederii domnilor după înturnarea lui Dragoş Vodă de la Ardial, căci de ar fi fost vreodată Cetatea Albă scaunul domniii, hronicile Moldovii, carile scriu viaţa domnilor de la Dragoş Vodă încoace, aceasta nepomenit n-ar fi lăsat. De care lucru fără prepus să poate înţălége că Cetatea Albă au fost scaunul stăpînitorilor acelor români carii şi mai denainte şi pe vrémea prădzii lui Batîe prin cetăţile de pre marginile Dunării neclătiţi au rămas, adecă de la Marea Neagră pănă la Severin"[992]. Observăm însă că, respingînd părerea că Cetatea Albă ar fi putut fi capitală a Moldovei voievodale, Cantemir admite ca fiind aproape sigur că anume aici s-a aflat centrul administrativ şi politic al basarabenilor („nărodului băsărăbăsc") în momentul invaziei mongole, fapt ce arată că, în fond, Chalcocondilas a avut în vedere tocmai această situaţie sau, mai degrabă, şi această situaţie, cu atît mai mult cu cît evocă timpuri foarte vechi, dîndu-i însă o tentă anacronică, odată ce o raportează la vremea sa.

Numele de Basarabia, împreună cu spaţiul vizat de cronicile polone, va putea fi întîlnit în anumite scrieri istorice şi geografice europene pînă tîrziu în epoca modernă. Astfel, reproducînd o serie de documente ungureşti şi polone de la începutul secolului al XVI-lea cu privire la Ţările Române, G. Pray proiectează numele Basarabia asupra Moldovei, deşi cunoaşte şi chiar îl menţionează

991 Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, p. 93; *Fontes...*, p. 458-459. Autorul nu spune cine locuia între dacii de la Istru, de o parte, şi lituanieni şi sarmaţi, de altă parte. Evident că este vorba tot despre daci, adică români.

992 Dimitrie Cantemir, *Hronicul...*, p. 1422. De fapt, la Chalcocondilas, relatările privind *λευκόπολις* sînt confuze: pe de o parte, sugerează că oraşul ar fi aparţinut lituanienilor, iar pe de altă parte, spune că acesta era capitala Moldovei; în acelaşi timp, el menţionează că lituanienii nu erau de aceeaşi limbă cu dacii: Laonic Chalcocondil, *op. cit.*, p. 93.

și pe cel de-al doilea nume, în timp ce Țara Românească este numită invariabil „Transalpina, seu Valachia”[993]. Preluînd unele date din scrierile lui Sommersberg și Gebhardi referitoare la cumanii din partea estică a Moldovei, învățatul francez C. Malte-Brun avea să scrie, pe la mijlocul secolului al XIX-lea, că, „deși imperiul acestora a fost invadat și distrus de mongoli în 1241, totuși un număr mare de cumani a rămas în aceste locuri sub conducerea principilor din neamul lor; de la unul din ei, numit Basarab, și-au luat numele de basarabeni, care este menționat pentru prima dată într-un pasaj referitor la anul 1259 de către arhidiaconul anonim din Gnesen, care și-a scris cronica sa pe la 1395”[994].

Mărturiile din sursele și din scrierile istorice și geografice mai vechi, care aduc dovada existenței, în ajunul formării statului moldovenesc, a unui teritoriu aparte al Basarabiei, indiferent că avea sau nu administrație politică și militară proprie, nu mai trebuie interpretate ca simple curiozități istorice, de vreme ce se întîlnesc

---

993 G. Pray, *Commentarii historici…*, p. 189, 193, 196.

994 C. Malte-Brun, *Géographie universelle ou description de toutes les parties du monde*, tome III, Paris, 1853, p. 435. În continuare, autorul reproduce și această informație, care, deși este foarte interesantă, nu este și tot atît de adevărată: „Sous leur prince Oldamur, en 1282, ils étaient assez puissants pour méditer l’invasion de la Hongrie; ils inquiétèrent constamment les frontières de ce royaume, et par conséquent ils ont dû régner sur la Moldavie. En 1346, leur prince Bali-Khan, qui résidait à *Karabuna,* envoya des secours à l’impératrice byzantine Anne de Savoie contre Jean Cantacuzène. Les Comans-Bessarabeni avaient alors presque tous adopté la religion chrétienne; et, quoique entourés de nations du rite grec, ils furent maintenus, par une mission de franciscains hongrois, dans l’union avec l’Église latine ou catholique. Peut-être cette dissidence de religion contribua-t-elle à la chute de leur royaume. Vers la fin du quatorzième siècle, nous voyons la Valachie et la Moldavie effacer presque entièrement le nom de la Bessarabie, qui, sous la reine Hedwige de Hongrie, n’est plus qu’une simple *voîvodie,* vassale de la couronne hongroise…” Această informație o găsim și la J. Thunmann: *Крымское ханство*, c. 55. Povestea este însă mult mai veche decît operele lui ori ale lui Sommersberg, întrucît numele lui Oldamur, *Cumanorum Princeps*, îl găsim la Bonfinius, care, bineînțeles, l-a preluat, la rîndul său, din surse încă mai vechi; el însă nu spune nimic despre Basarabia, ci doar despre relațiile acestui principe cu regele Ladislau al Ungariei: A. Bonfinii, *op. cit.,* p. 304. Povestea desfășurată a lui Oldamur poate fi citită și la J. C. Engel, *op. cit*., p. 426-470.; bineînțeles că istoricul german nu avea nici un temei să-i aducă pe tătarii nogai în Moldova de pe vremea enigmaticului han tătăresc din Basarabia.

în mai multe surse și scrieri istorice, cu începere din secolul al XIV-lea și pînă în epoca modernă tîrzie. Nu putem să ne prefacem a nu vedea că pînă și în unele materiale cartografice din secolul al XX-lea, înalt apreciate de știința istorică, teritoriul est-carpatic din anul 1360 este prezentat foarte clar separat, de la nord spre sud, în două părți, Moldova și Basarabia[995] (v. și **pl. 27**).

Toate datele invocate mai sus în efortul de a afla de unde s-a luat numele de Basarabia nu lasă alternativă la răspunsul că acesta este un nume de origine cumană, care, în perioada conviețuirii cumanilor cu autohtonii, în secolele XII-XIII și chiar pînă către mijlocul secolului al XIV-lea, s-a afirmat anume în spațiul de la răsărit de Carpați, cu precădere între Prut și Nistru. Sub presiunea mongolilor, o importantă masă de cumani amestecați cu români și, probabil, cu slavi românizați a migrat spre vest, din care foarte mulți au staționat la sud de Carpați, făcîndu-se cunoscuți aici cu numele de basarabi sau basarabeni. Întrucît, așa cum știm, acest nume viza întîi de toate căpetenia comunității (chiar dacă se referea în aceeași măsură la toată comunitatea și la fiecare membru al acesteia în parte), a fost în firea lucrurilor ca întemeietorul statului în această parte de țară să se numească Basarab. În tradiția locului, țara însă nu s-a putut numi așa, deoarece românii localnici erau mai numeroși decît migratorii din răsărit, care cu timpul s-au topit în masa autohtonilor, astfel încît chiar primii domni Basarabi nu mai aveau, probabil, nimic cuman în ei, în afară de nume[996]. Fiind un nume ce se referea la dinastia domnitoare[997], Basarabia, ca alt nume al Țării Românești, se va întîlni o vreme în documente străine referitoare la această țară, mai puțin în cele întocmite aici și destinate străinătății, după care va dispărea, ca un produs care nu avea legătură organică cu locul. Vedem, așadar, că nu există

---

995 W. Shepherd, *Historical Atlas*, New York, 1911, p. 77.

996 Vezi asupra acestui subiect și I. Vásáry, *op. cit.*, p. 153.

997 Căutînd să explice cine au fost Basarabii, B. P. Hasdeu zice: „nu o dinastie, nu o familie, ci o numeroasă grupă de familii, constituind o castă în toată puterea cuvîntului" (v. *Basarabii*, p. 7), provenită, după părerea lui, de la daci; am mai observat însă că această părere se bazează pe o demonstrație defectuoasă.

nici un temei să ne îndoim că numele Basarabilor se trage de la provincia dintre Prut și Nistru, nu invers, cum s-a susținut, fără temeiuri serioase, pînă acum. Această concluzie se bazează pe o sumă de fapte, pe care le-am invocat și le-am analizat pe rînd în paginile de mai sus și care, așa cum am putut vedea, nu lasă nici o șansă vechiului punct de vedere asupra originii numelui Basarabia. De aceea nu e de mirare că, deși foarte rar și fără mobilizarea tuturor mijloacelor necesare, s-au găsit totuși cercetători care au dorit să se arate oarecum convinși că ținutul Basarabia dintre Prut și Nistru s-a numit așa „probabil nu după numele domnitorului Basarab…, ci fiindcă a fost locuit în parte de cumani, ce erau denumiți și «basarabi», între altele deoarece numele, într-adevăr de origine cumană, Basarab, era doar nume propriu”[998].

Trebuie să reținem un lucru esențial, și anume că, în documentele moldovenești, fie acestea titluri domnești, danii, privilegii etc., numele de Basarabia nu se întîlnește. Nu-l aflăm nici măcar atunci cînd țara încă nu era așezată definitiv, fiind împărțită, ca pe vremea lui Petru Mușat și a coregentului său Costea/Constantin, în două părți, celui din urmă revenindu-i jumătatea estică a țării, vechea Basarabie cumană. Lăsînd însă la o parte acest caz, oarecum singular și încă insuficient elucidat, trebuie să ținem cont de situația în care, după invazia mongolă, numele de Cumania pentru Moldova, deci și acela de Basarabia pentru partea estică a acestui teritoriu, au fost înlocuite treptat (bineîn-

---

[998] Al. A. Bolșacov-Ghimpu, *Cronica Țării Moldovei pînă la întemeiere*, București, 1979, p. 164. Este necesar însă ca aici, în notă, să reproduc citatul integral: „Bugeacul este numit mai tîrziu și Basarabia, probabil nu după numele domnitorului Basarab, care a stăpînit Chilia, ci fiindcă a fost locuit în parte de cumani, ce erau denumiți și «basarabi», între altele deoarece numele, într-adevăr de origine cumană, Basarab era doar nume propriu”. Alături de ideea meritorie că numele provinciei pruto-nistrene nu provine de la cel al întemeietorului Țării Românești, această frază conține și cîteva afirmații discutabile, dacă nu chiar evident greșite, printre care identificarea Basarabiei cu Bugeacul, aserțiunea la fel de neîntemeiată că Basarab ar fi stăpînit Chilia, ca și zicerea că „Basarab era doar nume propriu”, cînd știm ca la origine acesta fusese de fapt un calificativ, un titlu cu valențe sociale și ierarhice; ca eponim, acest nume a fost proiectat asupra masei de supuși, care astfel s-au numit basarabeni, luînd naștere, drept urmare, un nou nume comun.

țeles, în acte oficiale, în corespondență și în unele scrieri din afara spațiului românesc) de Tataria sau Tartaria. Tocmai de aceea, observații ca cea care urmează, fiind sugerate de contextul istoric ce se schimbase mult pe parcursul secolelor XIII-XIV, sînt cît se poate de pertinente: „Pe la mijlocul secolului al XIV-lea, astfel de noțiuni ca *terra Tartarorum* treptat au înlocuit termenul arhaic și de aceea demodat *Cumania*. Chiar și documentele papale, care sînt cele mai conservative sub acest aspect, au părăsit termenul fictiv *Cumania*, pentru ca în terminologia lor geografică să urmeze realitatea politică a prezenței tătare"[999]. Așa cum observa și C. Malte-Brun, bazîndu-se, desigur, pe datele oferite de istoriografia europeană din acea vreme, dispariția termenului Basarabia a avut loc la sfîrșitul secolului al XIV-lea, odată cu afirmarea țărilor Valahia și Moldova[1000]. Deși în cronistica polonă acest termen – cu referință, se înțelege, la spațiul pruto-nistrean – va mai fi utilizat încă multă vreme după aceea, chiar pînă în secolul al XVII-lea, în Țările Române el nu se va întîlni decît, așa cum am văzut, în unele scrieri ale lui Cantemir, exprimat mai mult sau mai puțin evaziv. De-a dreptul curios este faptul că Gr. Ureche, despre care Ion Neculce zice că „vornicul au scris din istoriile a doi istorici leșești"[1001], și cu atît mai mult Miron Costin, care a cunoscut cel puțin o parte a cronicilor polone de pînă la vremea sa ce fac trimitere la străvechea Basarabie pruto-nistreană[1002], au evitat totuși cu îndărătnicie să reproducă aceste informații.

999 I. Vásáry, *op. cit.*, p. 140; v. și V. Spinei, *op. cit.*, p. 46-47.

1000 C. Malte-Brun, *op. cit.*, p. 435.

1001 Ion Neculce, *O samă de cuvinte*, Chișinău, 1992, p. 5. Cei doi istorici vizați de Neculce sînt Bielski și Dlugosz. Ureche însă nu a apelat numai la ei. A fost și M. Strijkowski, cum a demonstrat P. P. Panaitescu (*op. cit.*, p.37), poate și alții, numai că el arareori își numește sursele, iar în cazul autorilor poloni îi menționează numai atunci cînd vorbește despre relațiile moldo-polone. Cît privește atitudinea sa față de materialele din cronicile consultate, s-a stabilit că, de ex., de la Bielski, el lua doar ceea ce-i convenea: C. C. Giurescu, *Grigore Ureche vornicul și Simion Dascălul. Letopisețul Țării Moldovei*, Craiova, 1934, p. LXIX; Șt. Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, ed a 3-a, Chișinău, 1992, p. 398, 400.

1002 P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 84 și urm.

Explicația nu poate fi alta decît disputa în contradictoriu dintre cărturarii moldoveni și cei munteni asupra acestui subiect[1003], în cadrul căreia moldovenii respingeau în principiu ideea că ar fi existat vreodată o Basarabie, ca și informațiile polone despre unitatea teritorial-politică (dar nu și etnică) a spațiului românesc dinainte de descălecare[1004].

Pe măsura restrîngerii ariei de locuire și de influență a tătarilor, numele *Tartaria* începe să fie aplicat cel mai des teritoriului din nordul Dunării de Jos[1005], fenomenul fiind caracteristic pentru momentul constituirii principatelor române. Și, întrucît *Tartaria* subtituise *Cumania*, iar termenul de *Basarabia* derivase de la cel din urmă, a fost normal ca atunci cînd, în noile condiții istorice, acest termen apărea într-un discurs, el să nu mai vizeze tot spațiul pruto-nistrean, ci numai partea sa sudică, unde prezența tătărească a fost mai pronunțată și mai îndelungată. Între altele, această metamorfoză explică și de ce Bugeacul tătăresc de mai tîrziu avea să fie identificat – nejustitifat totuși – cu Basarabia. Numai așa ne putem explica cum s-a ajuns ca, în Evul Mediu tîrziu și în epoca modernă, conținutul istorico-geografic al termenului Basarabia să fie mult mai restrîns decît în perioada dinaintea întemeierii Țării Moldovei. Prin urmare, nu are cum fi adevărat că numele de Basarabia ar fi putut proveni de la turci, cum s-a susținut în unele scrieri, încă din Evul Mediu și pînă

1003 Părerea lui D. Moldovanu (*op. cit.*, p. XLIX) cum că dezacordul lui Ureche nu i-ar fi vizat pe munteni, ci pe „străini”, nu rezistă unei observații mai atente. Întîi, pentru că, polemizînd cu „ei”, cronicarul are în vedere în mod cert Muntenia, apoi, în al doilea rînd, sensul spuselor lui se articulează perfect cu critica evident antimunteană a lui Costin.

1004 Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1967, p. 72 ; Miron Costin, *Cronica țărilor Moldovei și Munteniei*, în: Miron Costin, *Opere*, Chișinău, 1989, p. 217-218; idem, *Istoria în versuri polone despre Moldova și Țara Românească*, trad. și ed. P. P. Panaitescu, în AARMSI, ser. III, tom X, București, 1929, p. 458-459.

1005 V. Spinei, *op. cit.*, p. 46.

în zilele noastre[1006]. Dar, pe de altă parte, legătura strînsă și îndelungată – politică și de arme – dintre turci și tătarii din nord-vestul Mării Negre a făcut ca unele nume referitoare la teritorii stăpînite de tătari să poată fi extinse, în anumite situații, asupra unor spații aflate sub control turcesc. Astfel, J. Thunmann semnalează o deosebire netă între Bugeac, care, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, aparținea exclusiv tătarilor, și Basarabia, adică toată partea sudică a teritoriului pruto-nistrean aflată sub control otoman, care, în afară de Bugeac, mai cuprindea raialele Ismail, Chilia, Akkerman și Bender[1007]. Deci *Basarabia*, care, prin filiație inversă, trimitea la *Tartaria* și încă mai departe la *Cumania*, ajunsese, sub dominația turcilor, să însemne o posesiune otomană. Această constatare este confirmată întru totul și de alte informații. Foarte interesant este faptul că, în unele hărți europene ce datează încă din secolul al XVII-lea, drept teritoriu al Basarabiei este indicat spațiul ce cuprinde sudul interfluviului pruto-nistrean și pămînturile situate la est de cursul de jos al Nistrului pînă pe malul stîng al Bugului[1008]. Toate hărțile acestea sugerează în mod clar ideea că pămînturile stăpînite de turci și locuite de tătari în vecinătatea nord-vestică a Mării Negre erau acoperite de numele Basarabia. Această impresie se va afirma complet în secolul al XVIII-lea. Tratatul de la Kuciuk-Kainargi din 1774 stabilea că regiunea Ociakov de la Marea Neagră dintre cursurile de jos ale rîurilor Nistru și Bug rămînea în posesia Înaltei Porți, chiar dacă tot restul spațiului din nordul mării, ba și

1006 Miron Costin, *Cronica țărilor…*, p. 218. Totuși cărturarul moldovean nu este deloc sigur că anume turcii ar fi născocit această denumire pentru sudul teritoriului pruto-nistrean, deoarece, zice el, „ei întotdeauna acele părți de la mare le numesc Bugeac și Akkerman”. Vezi și N. Iorga, *Basarabia noastră*, p. 146 („turcii… numiră «țara lui Basarab», după cel mai cunoscut membru vechi al dinastiei, partea la miazănoapte de guri[le Dunării], și acest nume al Basarabiei… se respîndi și la alte neamuri și în alte cancelarii, trăind apoi, cu alt cuprins, meșteșugit introdus, și pînă în zilele noastre”). V. Spinei observă pe bună dreptate că această părere, greșită după aprecierea sa, este caracteristică și pentru unele scrieri geografice occidentale din Evul Mediu tîrziu: *op. cit.*, p. 48.

1007 J. Thunmann, *op. cit.*, p. 53.

1008 I. Ciortan, M. Radu, O. I. Penda, *op. cit.*, p. 71, 81, 147, 151, 157.

Bugeacul, intraseră în fond sub stăpînirea Rusiei învingătoare în război[1009]. Nu întîmplător, prin urmare, o hartă a lui Jan Elwe, tipărită la Amsterdam în 1792, arată că Basarabia cuprindea toată partea sud-estică a teritoriului pruto-nistrean și o întindere încă mai mare între cursurile inferioare ale celor două rîuri[1010]. Că informațiile de acest gen nu erau pur și simplu un rod al imaginației cartografilor o dovedește relatarea călătorului rus P. Sumarokov, care vizitase în 1799 regiunea Ociakov. El povestește că, după ce ajunsese la Ovidiopol, s-a ridicat în sus pe malul stîng al Nistrului, trecînd prin localitățile Maiak, Tiraspol, Parcani, Mălăești, Butor, Tașlîk, Pugăceni, Grigoriopol și ajungînd la Dubăsari, unde avea să consemneze patetic: „Aici m-am despărțit de Nistrul care m-a încîntat și de fermecătoarea Basarabie..."[1011]. Or, călătorul nu văzuse deloc pămînturile dintre Prut și Nistru și deci nu putea ști cum arătau acestea.

Astfel, trecînd pe parcursul veacurilor printr-o serie de metamorfoze succesive, numele Basarabia, după ce în momentul apariției și al afirmării sale, în secolele XII-XIII, a desemnat tot spațiul dintre Prut și Nistru, a ajuns, în urma cuceririlor otomane de la sfîrșitul secolului al XV-lea, să fie atribuit unui teritoriu restrîns de la extremitatea sudică a zonei respective.

[1009] Е. И. Дружинина, *Кючук-Кайнарджийский мир 1974 года (Его подготовка и подписание),* Москва, 1955, с. 350-351.

[1010] I. Ciortan, M. Radu, O. I. Penda, *op. cit.*, p. 102-103.

[1011] „Здесь я разстался с восхитившим меня Днестром, с прелестною Бессарабиею...": П. Сумароков, *Путешествие по всему Крыму и Бессарабии. С историческим и топографическим описанием всех тех мест*, Москва, 1800, с. 235.

Capitolul IV

Configurația și statutul teritoriului pruto-nistrean din primele secole ale mileniului II pînă la sfîrșitul secolului al XX-lea

Este stabilit de mult și definitiv – am stăruit și eu, dar numai în treacăt, asupra acestui fapt, invocînd în principal vechi surse rusești – că teritoriul din nordul Dunării de Jos era locuit de români (vlahi sau valahi, cum li se zicea pe atunci) încă în secolul al IX-lea. Ulterior, mai cu seamă în secolul al XII-lea, în sprijinul acestei constatări vor veni mărturiile bizantine, completate în veacul următor de unele surse de sorginte papală sau ungară, de observațiile unor călători etc. Știm bine acum că românii nu erau singuri în acest spațiu; alături de ei și de un număr de slavi asimilați se afla o masă de cumani impregnată cu rămășițe nu știm cît de consistente ale seminției pecenege, înrudite cu ei. Această masă umană a fost dispersată și împuținată în timpul invaziei mongole din 1241, dar a rămas totuși în mare parte pe loc, așa cum vor demonstra unele izvoare medievale, în special polone, ce se vor referi la perioada de după acel eveniment. Geograful anonim care a dat la iveală, în 1308, lucrarea *Descrierea Europei Orientale* nu cunoaște însă nimic despre români; spațiul locuit de aceștia face parte, în descrierea sa, din Rutenia, care, așa cum știa el, se întindea pînă spre Grecia[1012]. Sigur, avem a face în acest caz cu o necunoaștere a realităților demografice și etnopolitice de la începutul secolului al

[1012] G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor, vol. II, Descrierea Europei Orientale*, București, 1934, p. 27-28, 54.

XIV-lea din spațiul dintre Carpați, Marea Neagră și Nistru. Dar, cînd vedem că aceeași sursă avea știre, în general adecvată, despre geografia răsăritului Europei din acea vreme, nu putem să nu constatăm complicitatea dintre ignoranța sa în ceea ce-i privește pe români și faptul că, în acel moment, aceștia încă nu reușiseră să se organizeze din punct de vedere politic.

Știința istorică preocupată de medievalitatea timpurie a românilor are o mare problemă: ea trebuie să găsesască răspunsul la întrebarea de ce românii nu au reușit să-și întemeieze statul mult mai devreme de mijlocul secolului al XIV-lea. Lămurirea care s-a dat pînă acum, în sensul că nu s-a putut mai devreme din cauza năvălirilor barbare, fiind cea mai ușoară, nu este nici pe departe și cea mai convingătoare, cîtă vreme e știut că sub mongoli, de exemplu, din inima Europei și pînă la Pacific, au luat naștere, au dispărut sau au supraviețuit numeroase formațiuni etnice și teritorial-politice.

Am menționat cele două fapte – informația extrem de săracă asupra spațiului românesc din primele secole ale mileniului I e.n. și întîrzierea organizării statale a românilor –, fenomene indiscutabil consubstanțiale, deoarece le avem mereu în față, ca pe două provocări sfidătoare, atunci cînd încercăm să reconstituim configurația spațiului locuit de români sau a unor părți din el mai ales din Evul Mediu românesc timpuriu, dar și din cîteva secole care au urmat. La acestea mai trebuie adăugat un alt fapt, nu mai puțin relevant, de vreme ce, odată cu atenționarea asupra cauzelor slabei organizări a vieții publice și de stat a românilor în Evul Mediu, el explică și lipsa îndelungată a surselor interne asupra istoriei naționale. Fenomenul respectiv este explicat de Grigore Ureche astfel: „…cum nu-i discălicată țara de oameni așăzați, așa nici legile, nici tocmeala țărîi pre obicee bune nu-s legate, ci toată direptatea au lăsat pre acel mai mare ca să o judece, și ce i-au părut lui, ori bine, ori rău, aceea au fost lege… Deci cumu-i voia domnului, op (trebuie – *I.Ț.*) să le placă tuturor, ori cu folos, ori cu paguba țărîi, cari obiceiu pînă astăzi trăiaște"[1013]. Acest păcat originar a lipsit socie-

---

[1013] Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, texte stabilite, studiu introductiv, note și glosar de Liviu Onu, București, 1967, p. 74.

tatea românească de o tocmeală judicioasă, adică de repere sigure prin care ar trebui să înțelegem cel puțin un act juridic fundamental cu rol de contract social, odată cu afirmarea și respectarea necondiționată a unui set de norme de drept comun, nescrise, și, totodată, i-a refuzat capacitatea de a-și dibui calea de urmat, condamnînd-o, în schimb, să lîncezească multă vreme sub dominația haosului, a fărădelegii și a ignoranței.

Cele două referințe de mai sus – la Geograful anonim și la Ureche – arată în ce situație disperată se află istoricul care încearcă să pătrundă în hățișul de nestrăbătut și fără lumină al istoriei românilor de la sfîrșitul mileniului I și din primele secole ale mileniului II. Lipsa izvoarelor scrise pe cel mai mare segment al interesului de cercetare, sărăcia și caracterul lapidar, de multe ori confuz, al datelor care s-au dovedit a fi totuși de un anumit folos ne îndeamnă să căutăm alte mijloace, cu ajutorul cărora am putea da la iveală aspecte necunoscute ale trecutului nostru.

1. Sudul Basarabiei în portulanele Mării Negre

Nu sînt multe sursele care ne-ar putea ajuta să vedem ce a fost Basarabia de la începuturi și cum a evoluat ea pe parcursul veacurilor. Pentru timpurile mai tîrzii, de după întemeierea Moldovei, există unele surse scrise – referințe în cronici, note de călătorie, danii, privilegii, titluri domnești etc. – care ajută, nu foarte mult, ce-i drept, la stabilirea configurației teritoriului desemnat cu acest nume. Mult mai important este materialul cartografic, și valoarea acestuia este cu atît mai mare, cu cît ne îndepărtăm mai mult în trecut. Însă relevanța științifică a unei astfel de surse, în sensul raportului ei cu realitatea istorică, nu trebuie supraestimată. În primul rînd, în Evul Mediu, mai precis pînă în secolul al XVIII-lea, care, pentru Europa Centrală și mai ales pentru cea vestică, nu mai este Ev Mediu, românii nu au avut o cartografie proprie. În al doilea rînd, apariția tîrzie a statului la români și aflarea pămînturilor locuite de ei în afara marilor căi de comunicație i-a lipsit pe cartografii europeni din primele secole ale mileniului II

de interes față de această zonă. De aceea, nu întîmplător, primele localități din spațiul românesc semnalate de cartografi sînt cele de pe litoralul Mării Negre. Mai tîrziu, datele se vor înmulți și acest teritoriu va începe să ia treptat contururi din ce în ce mai clare și mai adecvate, dar imaginea lui se va putea reproduce cu greu și multă vreme va fi alterată, din cauza, mai ales, că observațiile nu se făceau la fața locului, alcătuitorii hărților construiau spațiul românesc exclusiv în baza coroborării informațiilor culese de la cei mai diferiți mijlocitori: călători, marinari, negustori, ostași, misionari etc. Dar, mai presus de toate, trebuie să se țină seama de faptul că abia din secolele XV-XVI cartografia europeană va începe să fie pusă pe serioase baze științifice și logistice, ca urmare a creșterii fără precedent a interesului elitelor guvernante față de această preocupare[1014].

Primele reprezentări cartogarfice medievale[1015], care se referă în parte și la Basarabia, sînt aproape toate hărți ale Mării Negre, adică portulane (*carta da navigare*), care cuprind extremitatea sud-estică a spațiului pruto-nistrean, mai precis teritoriul dintre delta Dunării, Marea Neagră și limanul Nistrului. Practic, judecînd, în orice caz, după materialele cartografice care s-au păstrat, hărți medievale anterioare anului 1300 sînt foarte puține, iar portulanele, singurele reprezentări ce ar fi putut cuprinde măcar partea de la mare a spațiului românesc, nu există[1016]. Dacă exceptăm așa-zisa „harta Pisana", un portulan din secolul al XIII-lea ce se păstrează în Biblioteca Națională din Paris, care însă nu prezintă nimic clar privind spațiul respectiv[1017], cele dintîi surse de acest

---

1014 J. R. Akerman, *The imperial map: cartography and the mastery of empire*, Chicago, 2009, p. 1 & sqq.

1015 Vezi L. A. Brown, *The story of maps with 86 illustrations*, 1979, p. 81-112, care oferă o privire cuprinzătoare și, totodată, instructivă asupra cartografiei medievale europene. Cf. R. J. A. Talbert, R. W. Unge, *Cartography in antiquity and the Middle Ages: fresh perspectives, new methods,* Leiden, 2008, p. 237-256.

1016 J. B. Harley, D. Woodward, *The History of cartography, I, Cartography in Prehistoric, Ancient and Medieval Europe and the Mediterranean,* Chicago, 1987, p. 283.

1017 M. Popescu-Spineni, *România în istoria cartografiei pînă la 1600*, I, București, 1938, p. 72.

fel sînt patru hărți ale genovezului Pietro Vesconte, din anii 1311-1318[1018], interesat, tot așa ca și contemporanul său, călătorul și scriitorul venețian Marino Sanudo Torsello (1260-1338)[1019], ori ca Angelino Dulcert[1020], de estul Mediteranei și, implicit, de marginile acestui spațiu, adică și de pămînturile de la Dunărea de Jos. În aceste hărți ale lui Vesconte întîlnim pentru prima dată cîteva topo- și hidronime foarte cunoscute din acest teritoriu și din delta Dunării. Acestea sînt *Mauro Castro* (Moncastro), *Licostomo*[1021], *Fidonissi* (Insula Șerpilor), *Solina* sau *Salline*, adică Sulina, apoi *Vicina* și *Sc. Zorzo* sau *Sc. Gorgi* (Sf. Gheorghe). Dunărea are, după Vesconte, cinci brațe, ultimele două, de la sud, dispărute de mult, se numesc *Aspera* (sau ‹A›Spesa) și *Strauiq‹ui›*[1022]. Dintre toate locurile acestea, doar Mauro Castro este situat cu exactitate, adică la limanul Nistrului, fiind totodată și una din puținele denumiri scrise cu roșu, fapt ce sublinia vechimea și importanța așezării. Solina și Vicina apar doar pe harta din 1318, fără ca autorul să fie sigur de poziționarea lor: primul nume este scris de două

1018 Se pare că această cronologie nu este întru totul sigură. După unii cercetători, prima hartă păstrată a lui Vesconte datează din 1313: E. Edson, *The world map, 1300-1492: the persistence of tradition and transformation,* Baltimore, 2007, p. 63.

1019 R. J. A. Talbert, R. W. Unge, *op. cit.*, p. 243-246.

1020 E.-T. Hamy, *Le mappemonde d'Angelino Dulcert, de Majorque* (*1339*), Paris, 1887; M. Pelletier, *Le portulan d'Angelino Dulcert, 1339*, în „Cartographica Helvetica", 1994, nr. 9, p. 23–31. Toate copiile pe care le-am cunoscut ale portulanului lui Dulcert ce cuprinde și litoralul nord-vestic al Mării Negre sînt greu de descifrat: http://ocw.unican.es/humanidades/teoria-y-metodos-de-la-geografia.-evolucion-del/material-de-clase-1/archivos-modulo-3/mapas-en-t-y-portulanos/angelino-dulcert-1339.

1021 Felul cum erau scrise pe atunci în hărți toponimele, inclusiv hidronimele, nu ne permite să știm exact cînd acestea desemnau localități sau bazine acvatice, de aceea părerea unor istorici cum că numele Licostomo din hărțile lui Vesconte, scris lîngă brațul de sus al Dunării, ar fi avut în vedere orașul cu acest nume nu are cum fi convingătoare: v. C. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovenești din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1997, p. 218; I. Chirtoagă, *Tîrguri și cetăți din sud-estul Moldovei (secolul al XIV-lea – începutul secolului al XIX-lea)*, Chișinău, 2004, p. 63.

1022 E. Edson, *op. cit.*, p. 73-74; S. Iosipescu, *Bulgarii la Cetatea Albă în anii 1314, 1316*, în „Românii în Europa medievală (Între Orientul bizantin și Occidentul latin). Studii în onoarea profesorului Victor Spinei", volum îngrijit de Dumitru Țeicu și Ionel Cândea, Brăila, 2008, p. 711-713.

ori, o dată în fața deltei și a doua oară la nord de ea, fără să putem înțelege dacă desemnează un braț al rîului sau o localitate (la acea vreme, orașele și satele încă nu erau semnalate cu puncte, cum va fi în hărțile de mai tîrziu), ori și una și alta, de vreme ce este menționat repetat. O situație oarecum similară prezintă și numele Licostomo; dacă pe harta din 1311 acesta este scris de-a lungul brațului nordic al deltei, atunci în ediția din 1318 îl găsim și în fața deltei (mai degrabă, la gura acestui braț), ceea ce ar putea însemna și numele unei așezări din acest loc. Vicina, al cărei nume este reprodus exact, este situată pe Dunăre mult mai sus de deltă, ceea ce este, desigur, o eroare rezultată, probabil, din informația contradictorie de care a dispus cartograful. În realitate, această așezare nu s-a putut afla decît la una din gurile fluviului sau chiar la mare, așa cum era firesc pentru o colonie comercială genoveză de la Marea Neagră și cum, de altfel, a încercat să demonstreze mai multă vreme în urmă Gh. Brătianu[1023]. Configurația rîurilor este foarte sumară, inexactă. Nistrul nu pare să fie numit în nici un fel, deoarece denumirea *La Zinestra* (*Lasinestra*, ca variantă), despre care s-a crezut la un moment dat că ar putea însemna Nistru[1024], este plasată mult mai la est de Mauro Castro și de limanul rîului, rămînînd acolo și pe unele hărți de mai tîrziu pentru a desemna un alt curs de apă, pe cînd Nistrul avea alt nume. În schimb, întrucît, în corespundere cu unul din principiile de bază ale cartografiei din acea vreme, harta trebuia să fie o *imago mundi*[1025], adică un tablou viu al pămîntului cu floră, faună, climă, popoare etc.[1026], Vesconte oferă un indiciu cît se poate de instructiv asupra realităților etnopolitice din acest teritoriu: chiar la Mauro Castro se află un steag

---

1023 Gh. Brătianu, *Vicina II. Nouvelles recherches sur l'histoire de toponymie médiévale du littoral roumain de la Mer Noire. À propos des „Miscelanies" de M. L. Bromberg*, în RHSEE, XIX, 1942, I; idem, *Marea Neagră. De la origini pînă la cucerirea otomană*, vol. I, ed. îngrijită, studiu introductiv, note și bibliografie de Victor Spinei, București, 1988, p. 78; vol. II, p. 97-98.

1024 M. Popescu-Spineni, *op. cit*., p. 77, 83.

1025 J. B. Harley, D. Woodward, *op. cit.,* p. 287.

1026 E. Edson, *op. cit*., p. 24.

cu semilună și tamga, ca dovadă a stăpînirii turanice, vizînd poate chiar situația de pe vremea cumanilor.

Dar hărțile din secolul al XIV-lea nu conțin nici o referință la populația autohtonă de aici și nici o denumire a pămînturilor locuite de ea, deși, în primele veacuri ale celui de-al doilea mileniu, sursele scrise îi menționaseră de multe ori pe valahi (ba și pe *basarabeni*, cu referință, cum am văzut, la anii 1259-1260) și înregistraseră succesiv, uneori și în paralel, variate nume pentru teritoriile est-carpatice.

Hărțile din secolul următor nu vor aduce mari schimbări în nomenclatura teritoriului din nordul Dunării de Jos. Cîteva elemente noi, din care unele deosebit de semnificative, vor apărea totuși. Începînd cu harta lui Battista Becharius (1426), la nord de acest fluviu va figura, de acum încolo, mereu *Valachia*. Pe mapamondul zis Borgia, din 1436, toată întinderea dintre Tisa și Nistru va fi desemnată cu numele de *Magna Valachia*, iar harta cunoscută cu numele de „Estense", din 1450, avea să arate că pe Nistru, în afară de Cetatea Albă, se mai aflau cetățile Hotin și Soroca, ortografiate, desigur, foarte diferit[1027].

În veacul al XVI-lea apar modificări substanțiale în reprezentarea cartografică a spațiului românesc, ca urmare a faptului că, în secolul anterior, Țările Române se făcuseră cunoscute în Europa, mai întîi prin afirmarea fie ca state de sine stătătoare, cum au fost Moldova și Țara Românească, fie ca importantă parte componentă în cadrul altui stat, ca în cazul voievodatului Transilvaniei, apoi, și mai ales, prin implicarea lor în viața politică și culturală europeană; hărțile, și mai mult decît scrierile istorice, se fondau în mare parte pe realități foarte vechi sau chiar dispărute de mult. O demonstrează cel mai bine portulanele din prima jumătate a acestui veac, care au păstrat aproape neschimbată nomencaltura cunoscută de peste două sute de ani. Deși e sigur că pe atunci Dunărea nu mai avea cinci brațe, toate hărțile din secolul al XVI-lea reproduc vechea ramificație a fluviului; de la nord spre sud, cele

1027 M. Popescu-Spineni, *op. cit.*, p. 79.

cinci nume se succedau astfel: *Licostomo*, *Solina*, *S. Zorzi* (Sf. Gheorghe), *Laspreza* (La Spresa), *Staruico* (Starvico). Nu este însă sigur că aceste nume aveau în vedere gîrlele, și nu mai degrabă insulele dintre ele, pentru că doar trei se varsă în mare, pe cînd celelalte două au circuit închis. În alte hărți, cele două nume sînt ortografiate *Ila Spreza* și *Ila Staruico*; *Ila* ar putea fi o abreviere de la latinescul *insula*. La sud de deltă, în imediata vecinătate, poate chiar în gura foarte largă a brațului Staruico, se află *Proslaviza* (Proslaviça), adică Pereiaslavețul îndrăgit de cneazul rus Sviatoslav. Deasupra brațului de sus (*Licostomo*) stă scris *Saline*, așa cum vom găsi în aproape toate hărțile din această perioadă; s-ar prea putea ca repetarea acestui nume (*Solina* și *Salin‹a›e*) să vizeze, ca și în cazul numelui Licostomo, în afară de cunoscuta gîrlă a rîului, și o așezare, dar se pare că, mai degrabă, e vorba de o confuzie, care, odată apărută, a peregrinat dintr-o hartă în alta. La acea vreme, așa cum bine observa F. Braudel, delta Dunării era „o mlaștină extraordinară, o lume amfibie foarte încîlcită, cu insule plutitoare de vegetație, cu păduri noroioase, pămînturi malarice…”[1028], așa încît așezările umane în interiorul ei erau excluse. Nu întîmplător, Chilia, care era situată pe malul stîng, mai înalt, al primului braț nordic, este prima și cea mai importantă așezare de aici. Luînd drept exemplu concret portulanul din 1544 al genovezului Battista Agnese (1500-1564), mai precis, Dunărea de Jos și sudul Basarabiei, observăm că, pentru prima dată într-o lucrare cartografică de acest gen (**pl. 2**), Nistrul are numele său: lîngă limanul rîului stă scris *Flumetuzlo*, adică rîul Tuzla, acesta fiind, cum era și firesc pe atunci, cînd litoralul nord-vestic al Mării Negre era stăpînit de otomani, un nume turcesc, derivat din grecescul Tyras. *La Zinestra* (Lasinestra) desemnează un liman mai la est de Nistru, cel mai probabil, Kuialnikul de mai tîrziu[1029]; se întîlnește și varianta *Ila Zinestra*, ceea ce încă o dată demonstrează că nu poate fi vorba

---

1028 F. Braudel, *Mediterana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, vol. I, București, 1985, p.124.

1029 S. Iosipescu crede că „*la Ginestra* marca golful de azi al Odessei”: *op. cit.*, p. 705.

de Nistru. *Mocastro* se află la locul său, lîngă limanul Nistrului. Între acesta și primul braț de sus al Dunării se află un loc numit în toate hărțile din secolele XIV-XVI *Falconaria* (cu numeroase variații: Falconaira, Falconaire, Farconare, Falconaizo…) A fost exprimată o părere că ar fi vorba de Vîlkov[1030], ceea ce pare puțin probabil, de vreme ce nu avem nici un indiciu în acest sens, cu atît mai mult cu cît, pe toate hărțile, așezarea respectivă este situată destul de departe de Dunăre. Din două una: ori o localitate cu un astfel de nume nu a existat deloc, ori a dispărut, așa cum s-a întîmplat cu Pereiaslaveț, care, în secolul al X-lea, era o așezare foarte cunoscută. Acesta este unul din portulanele în care, tot așa ca și în harta lui Dulcert, de la 1339[1031], Bulgaria este amplasată la nord de Dunăre, iar Valahia la sud, fapt ce demonstrează că la alcătuirea hărții s-a lucrat cu informație mai veche de două sute de ani[1032], poate chiar mai timpurie, încă de pe vremea regatului româno-bulgar al lui Ioan Asan al II-lea. Încă un detaliu ce pare a fi semnificativ: gîrla Sulina se termină cu un estuar în care se află o insulă. Cu siguranță că nu poate fi vorba de o confundare a acestei insule cu Fidonisi, aceasta fiind arătată aparte; e posibil mai degrabă ca acest amănunt să trimită la procesul înnămolirii gîrlei. Din același an, 1544, datează o *carta da navigare* pe care asemănarea prea mare cu cea a lui Agnese o face să i-o atribuim acestuia, deși unele surse nu-i reproduc numele, susținînd doar că ar fi o hartă venețiană (**pl. 3**; de reținut, aici și în continuare aproape toate planșele reproduc configurația sudului Basarabiei și a Dunării de Jos). Totuși ea se deosebește prin cîteva elemente de cea atribuită cu certitudine eminentului cartograf genovez, cel mai imporant fiind faptul că de-a lungul brațului nordic al deltei

[1030] M. Popescu-Spineni, *op. cit.*, p. 83.

[1031] Vezi nota 1020 și M. Popescu-Spineni, *op. cit.*, p. 75.

[1032] Vezi Popescu-Spineni, *op. cit.*, p. 64-65, 75-76 ș. a., unde se exclude pe bună dreptate o astfel de stăpînire la începutul secolului al XIV-lea. Agnese va fi cunoscut cîteva date, oarecum singulare și puțin relevante, despre un conflict dintre compatrioții săi genovezi la Cetatea Albă cu bulgarii, pe la 1314 și 1316, susținut și de alte cîteva indicii. Vezi și părerea contrară a lui Gh. Brătianu, *Les Bulgares à Cetatea Albă au debut du XIVe siècle*, în „Byzantion", II, 1926, p. 153-168.

Dunării este scris numele *Chieli*, adică Chilia[1033]; în insula dintre ea și Sulina figurează în continuare Licostomo, ceea ce sugerează că cel de-al doilea nume vizează o localitate care nu este identică cu Chilia. Estuarul foarte mare al Chiliei va fi voind poate să arate că aceasta era singura gîrlă navigabilă a fluviului.

Toponimia sudului Basarabiei și a Dunării de Jos din celelalte portulane apărute pe parcursul secolului al XVI-lea va devia, cum am mai spus, foarte puțin de la cea a hărților lui Agnese. Într-o hartă venețiană a Mării Negre, din 1553, succesiunea numelor, cu începere de la primul braț sudic danubian și pînă pe malul stîng al Nistrului, era următoarea: *Proslaviza*, *Strauicho*, *Laspeza*, *S. Zorzi*, *Soline*, *Licostomo*, *Salina* (scris de-a lungul estuarului primului braț nordic al Dunării) și în continuarea ei *Chyely*, apoi *Falconaiza*, *Mocastro*, *Flumenturlo* și *Lazinestra* (**pl. 4**). Aproape identică este nomenclatura acestei zone într-un portulan anonim din secolul al XV-lea ce se păstrează în Biblioteca Vaticanului, cu deosebirea mai puțin esențială că brațul nordic al Dunării este ortografiat *Cheli* și cu detaliul mult mai important că tot spațiul din nordul Dunării de Jos este numit *Velachia*, în timp ce Transilvania este situată mai la nord-vest (**pl. 5**). Asemănătoare și, totodată, deosebite sînt două portulane ce datează din 1546 și 1559. În cel dintîi, alcătuit pe la 1546 de portughezul João Freire (**pl. 6**), gurile celor două rîuri sînt abia schițate, dar toponimele care se succed, în ordinea menționată mai sus, ne ajută să le localizăm fără greutate: *Ila Straquto, Ila Spesa, Sam. Jordi, Sallinar, Licostoma, Sallina, Falconaira, Flluxturlla, Ila Sinestra*. Un steag turcesc de luptă ce acoperă tot spațiul arată că teritoriul acesta se afla sub stăpînire otomană. În cel de-al doilea, o hartă a Mării Negre, în general foarte bine executată și publicată în 1559 de Diego Homem (**pl. 7**), un alt cartograf portughez foarte cunoscut, reprezentarea extremității sudice a Basarabiei este tot atît de schematică, în schimb *Valachia* este situată corect la nord de Dunăre și la sud de Rusia și Podolia (relația spațială

[1033] Chilia („Chiele”) fusese semnalată și într-o hartă mai timpurie, din 1521, a lui B. Agnese: v. M. Popescu-Spineni, *op. cit*., p. 109.

dintre cele două de la urmă nu este tot atît de motivată). Din toate lucrările de acest fel, care au fost editate în prima jumătate a secolului al XVI-lea, cu mai multă girjă pentru geografia teritoriului din nordul Dunării de Jos pare să fi fost alcătuită *carta da navigare* a lui Francesco Ghisolfi (1533-1560). În ea (**pl. 8**), toate cele cinci guri ale marelui fluviu se varsă în Pont, dintre ele cea mai mare fiind cea mai nordică. Numele urmează, dinspre sud, astfel: *Proslaviza, Teanico* (?)*, La Spira, S. Giorgio, Solini, Lisoctomi, Saline* (lîngă estuarul primul braț nordic, ca și în harta din 1553 și în cea din Biblioteca Vaticanului), *Chelli* (ortografiată alterat *alnelli*) de-a lungul acestui braț, *Falconaria, Monscastro, Flume Turlo, La Sinestra. Valachia* este situată, în mod logic, la nord de Dunăre, avînd la dreapta mai sus Podolia și spre nord-vest Transilvania. În aproape toate hărțile acestea, cele mai importante nume sînt considerate Moncastro, Licostomo și Chilia, dacă este adevărat că scrierea cu roșu poate fi considerată un argument în acest sens. Ar merita poate să fie menționate în treacăt încă două portulane, și anume cel al lui Fernão Vaz Dourado, din 1570 (**pl. 9**), și un altul, publicat în 1580 de Bartolomeo de Oliva (**pl. 10**), care însă, deși au apărut mai tîrziu, sînt totuși incomplete și pe alocuri chiar mai confuze decît cele din prima jumătate a secolului.

Neajunsul cel mai mare al materialelor cartografice examinate mai sus constă în faptul că, deși oferă o informație foarte utilă cu privire la configurația și toponimia teritoriului dintre delta Dunării, Marea Neagră și Nistrul de Jos, deci anume a acelei părți a spațiului pruto-nistrean care, din motive pe care le vom semnala mai încolo la locurile corespunzătoare, este cel mai strîns legată de numele Basarabia, ele nu spun totuși nimic despre acest nume. Voi încerca, în continuare, să găsesc soluția acestei probleme apelînd la hărțile propriu-zise, mai bine zis, la acele hărți vechi și relativ vechi din Evul Mediu european tîrziu și din epoca modernă care conțin date cît de cît concludente despre Basarabia și despre pămîntul care poartă acest nume. Vom vedea că acestea nu pot pune la dispoziția cercetătorului istoriei timpurii și chiar mai tîrzii a Basarabiei decît date incomplete, contradictorii și de multe ori chiar derutante. Dar nu există, în acest caz, altă soluție decît să

fim de acord cu observația cunoscutului istoric englez J. H. Parry, care spunea că „hărțile vechi sînt martori nesiguri, dar ce ar face istoricii fără ele?”[1034]

Primele hărți care conțin o sumă de date asupra geografiei pămînturilor românești datează din secolul al XV-lea. Printre acestea se evidențiază reprezentările cartografice ale Europei ale cărturarilor umaniști germani Nicolaus Cusanus (1401-1464) și Nicolaus Germanus (1420-1490)[1035]. Hărțile acestora, realizate la un interval de un sfert de veac unele de altele, dar tipărite în ultimii ani de viață ai celui din urmă, prezintă o informație de indiscutabilă valoare relativ la amplasarea Valahiei[1036], Moldovei și Transilvaniei, la relația teritorială dintre primele două nume, precum și la o serie de oikonime și hidronime, ca Dunărea, Munții Carpați (Carpatus Mons), Marea Neagră (Pontus Euxinus sau Mare Maior), Nistrul (Nester), Moncastro (Byalograt), Chilia (Chelia), Hotin (Cofchin), Soroca (Sora) ș.a.[1037], date care, luate împreună, oferă o imagine oarecum întreagă, deși încă insuficient de clară, asupra teritoriului pruto-nistrean. Dar se pare că materialul cartografic de pînă la sfîrșitul secolului al XV-lea nu oferă nici o sugestie în ceea ce privește numele teritoriului dintre Prut și Nistru. Abia glo-

---

1034 Cit. după J. B. Harley, P. Laxton, J. H. Andrews, *The new nature of maps: essays in the history of cartography,* Baltimore, 2002, p. 34.

1035 Vezi L. A. Brown, *op. cit*., p. 154; J. Lennart Berggren, A. Jones, *Ptolemy's geography: an annotated translation of the theoretical chapters*, New Jersey, 2000, p. 125-126.

1036 Faptul că Nicolaus Germanus a proiectat numele *Valachia* peste teritoriul Olteniei, ca și peste cel al Moldovei, iar peste Muntenia, *Valachia Magna*, l-a îndemnat pe M. Popescu-Spineni să creadă (*op. cit*., p. 100) că „sînt indicate deci trei Valachii”, cînd, de fapt, explicația este mult mai simplă: tot așa ca și în alte hărți din acea vreme și de mai tîrziu, *Valachia Magna* însemna tot teritoriul românesc, de la Tisa și pînă la Nistru, pe cînd *Valachia*, raportată la o parte sau alta a acestui spațiu, nu făcea decît să concretizeze că era vorba doar de o parte a întregii Valahii. Vezi și D. Moldovanu, *Toponimia Moldovei în cartografia europeană veche (cca 1395-1789),* în „Tezaurul toponimic al României. Moldova”, vol. I, partea a 4-a, Iași, 2005, p. XXV.

1037 M. Popescu-Spineni, *op. cit*., p. 91-106; D. Moldovanu, *op. cit*., p. CXLV; despre relația hărților lui N. Germanus cu cea a lui M. Beneventano, din 1507, mai vezi tot aici și p. CXLII.

bul pămîntesc al lui Martin Behaim, din 1492, va folosi pentru acest spațiu numele de Basarabia, alături de Walachei, Moldau și Siebenburgen (Transilvania)[1038], fapt ce demonstrează, încă o dată, caracterul arhaic al informației istorico-geografice utilizate în cartografia din acea vreme, mai precis, îmbinarea datelor foarte vechi, uneori de două sute și mai bine de ani, cu cele din timpul alcătuirii hărților.

Secolul al XVI-lea a însemnat o adevărată revoluție în știința și arta cartografiei; din acest moment, hărțile nu numai că se înmulțesc foarte repede, dar – ceea ce este mult mai important – reflectă adecvat și în măsură tot mai sporită realitățile la care se referă. Producția atelierelor și a tipografiilor se va deosebi nu numai de la un autor la altul și de la o ediție la alta, ci și de la o categorie de hărți la alta sau la altele. Hărțile ce vor apărea de acum încolo și vor conține o informație mai mult sau mai puțin desfășurată despre Basarabia pot fi categorisite convențional în trei grupuri mari: primul grup îl constituie hărțile în care teritoriul pruto-nistrean este desemnat explicit cu numele Basarabia; al doilea grup va cuprinde hărțile care nu desemnează spațiul respectiv cu numele Basarabia, dar nici nu-l includ în Moldova, lăsînd astfel să se înțeleagă că, din punctul de vedere al tradiției istorice, precum și sub aspect politic-administrativ, acesta era un teritoriu de sine stătător; în sfîrșit, al treilea grup înglobează acele ediții ale producției cartografice europene, în care prin Basarabia se înțelege partea sudică a teritoriului pruto-nistrean, aflată parțial sau în întregime sub ocupație otomană.

[1038] Se pare că M. Behaim nu fusese singurul cartograf care, în secolul al XV-lea, prezenta Basarabia aparte de Moldova, dacă avem în vedere și rezultatul observațiilor lui D. Moldovanu asupra unor hărți din acea perioadă (observații, ce-i drept, discutabile uneori), după care „la sfîrșitul secolului al XV-lea, cartografii devin conștienți de existența unei noi unități politice (Moldova – *I.Ț.*), deși continuă să noteze *Bassarabia* pentru partea dintre Prut și Nistru": D. Moldovanu, *op. cit.*, p. XXV.

2. Teritoriul dintre Prut și Nistru cu numele de Basarabia

Făcînd abstracție de globul lui Martin Behaim și, poate, de încă două-trei lucrări, la fel de puțin cunoscute, pe valoarea informației cărora în ceeea ce privește Basarabia nu se poate pune deocamdată preț, prima reprezentare cartografică în care aceasta este concepută ca teritoriu aparte, cuprins între Prut, Nistru, Dunăre și Marea Neagră și avînd numele Basarabia, este o hartă a Poloniei și Ungariei, alcătuită de Sebastian Münster și editată la Basel în 1545 (**pl. 11**). Separarea Basarabiei de Moldova de la vest de Prut este subliniată în această hartă nu doar de numele ei distinct, proiectat peste spațiul pruto-nistrean, și de rîul Prut, care îi este bine cunoscut cartografului pe numele său din acea vreme și de mai tîrziu, ci și de culorile diferite ale celor două teritorii; maroul deschis revărsat peste tot spațiul estic, din apropierea deltei Dunării și pînă în Pocuția, tot așa ca în Podolia și în celelalte teritorii ale Poloniei sau aflate sub dominație polonă, pare să demonstreze că Basarabia era posesiune poloneză, ceea ce, pe atunci, nu mai corespundea realităților istorice, întrucît, între timp, Țările Române deveniseră vasale ale Porții Otomane. Aceeași concepție privind relația dintre cele două teritorii separate de rîul Prut o constatăm și pe altă hartă a Transilvaniei de Münster, cunoscută mai mult cu titlul *Orașele și cetățile Transilvaniei*, editată în 1552 și reeditată după moartea sa la Basel în 1580, în care teritoriul pruto-nistrean nu poartă numele de Basarabia, dar este în mod clar separat de Moldova, fiind arătat ca avînd o suprafață mult mai mare decît aceasta (v. și **pl. 29**)[1039]. În cartografia contemporană, o astfel de viziune asupra statutului politic al Moldovei medievale o putem constata într-o hartă germană a Poloniei cu referință la anul 1370, adică îndată după descălecare (**pl. 12**). Constatăm, prin urmare, așa cum am observat și în alte cazuri, că reprezenta-

[1039] L. Gróf, *Maps and mapmakers of Transylvania*, în „Annales Universitatis Apulensis”, Series Historica, 9/I, 2005, p. 283-295.

rea lui Münster se baza pe realități de mult dispărute. Moldova dintre Carpați și Prut este numită *Valachia Magna*, dar o fîșie de pămînt din extremitatea nordică, între cursurile superioare ale Prutului și Siretului, se numește *Muldavia*, avîndu-se probabil în vedere locul unde aproape două secole în urmă apăruse nucleul statului moldovenesc. Între Prut, Nistru (*Tyras/Nester*), Dunăre și mare sînt menționate doar cîteva localități: *Kylia*, *Bialgorod* (= *Wyssenburg* și *Nester Alba*), *Oryhow* (Orhei), *Stoka* (Soroca). Exceptînd proporțiile exagerate ale cursurilor de jos ale rîurilor Prut și Nistru, ca și ale lacului Ialpug, confundat cu Rosone (=Rasim?) din partea sudică a deltei, configurația întregii Basarabii este foarte aproape de cea reală. În 1559, Giacomo Gastaldi (sau Iacobo Castaldi) scotea de sub tipar o hartă a teritoriilor dintre Constantinopol și Veneția care cuprindea și pămînturile din nordul Dunării. Putem judeca despre Basarabia după o copie realizată în anul următor la Roma de Antonio Lafrery, care reproduce aproape fără schimbări originalul (**pl. 13**). Teritoriul din nordul Dunării de Jos este divizat în această hartă de rîul Prut în două părți, la vest aflîndu-se Moldova, iar la est Basarabia. Dacă trecem peste cîteva mici inexactități, cum ar fi amplasarea orașului Galați la est de Prut sau a Belgorodului în locul Chiliei, corelația spațială dintre elementele de bază ce prezintă imaginea acestui teritoriu (de exemplu, raportul Prut–Dunăre–Marea Neagră–Nistru) este, în linii generale, corectă. Nomenclatura spațiului cuprins între primul braț de jos al Dunării și limanul Nistrului este însă la fel cu cea din portulanele de la începutul secolului al XIV-lea, începînd de la Proslauiza și terminînd cu Moncastro. Elementul nou îl constituie faptul că în dreptul fiecăruia din aceste nume se află figura unei cetăți, ceea ce sugerează că fiecare nume înseamnă o localitate. Ca imagine generală, foarte asemănătoare cu această hartă este o altă lucrare a lui Gastaldi[1040], din 1584 (**pl. 14**), în care spațiul dintre Prut și

1040 În unele ediții cartografice, aceasta este prezentată și ca o lucrare a lui A. Ortelius, fără să fie date explicațiile corespunzătoare: v. I. Ciortan, M. Radu, O. I. Penda, *Descriptio Romaniae*, I, București, 2004, p. 129. Cf. D. Moldovanu, *op. cit.*, p. CXLVIII, CLVII.

Nistru are numele de Basarabia; numele este scris în partea de jos a acestui teritoriu, ca și în harta din 1559, dar nu încape nici o îndoială că el se referă la toată întinderea dintre cele două rîuri. Moldova este situată la vest de Prut, iar Valahia la vest de Siret; constatăm, așadar, că geografia teritoriului dintre Carpați și Prut nu este exactă, dar este evident că, în viziunea alcătuitorului hărții, Basarabia era separată de acest teritoriu. În ansamblul ei, configurația Basarabiei se arată asemănătoare cu imaginea pe care o va căpăta definitiv mult mai tîrziu, totuși e disproporționată, mai ales prin faptul că în partea nordică este îngustată prea mult, precum și prin meandrele prea mari ale Nistrului care pătrund în partea centrală a teritoriului. Toponimia litoralului maritim, de la extremitatea sudică a deltei Dunării și pînă la limanul Nistrului, a rămas aproape aceeași și, tot așa, fiecare nume desemnează o localitate, pe lîngă faptul că, în deltă, numele se referă și la brațele fluviului. Sînt însă și multe elemente noi. *Biallogrod*[1041] se întîlnește de două ori, o dată în locul unde va fi Chilia dintotdeauna și a doua oară acolo unde hărțile mai vechi indicau Moncastro. O localitate cu numele *Niuoz* este amplasată în partea nordică a insulei formate de primele două gîrle nordice ale Dunării, în timp ce *Licostomo* se află la extremitatea sudică. Sulina lipsește, ca și în harta din 1559, ceea ce este o inexactitate. Un fapt curios este menționarea numelui *Ofisa* pentru o localitate amplasată pe malul mării puțin mai jos de locul revărsării Nistrului. Este, desigur, vorba de antica Ofiussa, insula pe care autorii antici o plasau în limanul Nistrului și care a dispărut ulterior, fapt confirmat de cercetările arheologice din ultimele decenii[1042]. Presupun că Gastaldi a aflat despre această localitate în scrieri din vremea sa, cum este istoria ungurească a lui Bonfinius, care menționează *Ophiussa* geților de

---

1041 După D. Cantemir, acest nume i-ar fi fost dat „de leși": D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Chișinău, 1992, p. 30.

1042 М. Б. Агбунов, *Загадки Понта Эвксинского*, Москва, 1985, с. 98, 102. În unele scrieri recente, Ofiussa este identificată greșit cu Tyras: v., de ex., A. Papageorgiou, *Asprokastro*, în Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Εύξεινος Πόντος: http://www.ehw.gr/l.aspx?id=11657.

lîngă Tyras[1043]. Cea mai mare parte a așezărilor sînt situate lîngă cursuri de apă, în special pe malul drept al Nistrului inferior (v. și hărțile de mai tîrziu ale lui G. Le Vasseur de Beauplan și Peter Schenk: **pl. 15, 16**). În harta din 1584 a lui Gastaldi, pe malul stîng al Dunării, pînă la ramificarea acesteia în gîrle, este amplasată *Oblucice* (=Oblucița), care, de fapt, se afla pe malul drept. În stînga Prutului sînt situate, în amonte, localitățile *Galaz, Ren, Viduiza, Hus, Tiraspo* (Tigheci?), *Lucania* (Leova?), *Taristo*[1044] și *Lapuzna*. Observăm că, în afară de Reni, care, de fapt, nu se află pe malul Prutului, ci la Dunăre, din toate aceste așezări, doar despre cea din urmă putem spune cu siguranță că, într-adevăr, se găsea pe malul stîng al Prutului, numai că Gastaldi o așază greșit în partea nordică a Basarabiei, pe cind ea se află mai degrabă în centrul ținutului; despre Viduiza (referință la Vicina?), care se întîlnește și în alte hărți, tot așa ca și despre Taristo[1045] sau Lucania, menționate și ele în cîteva surse ca fiind amplasate aproximativ pe acolo unde se află Tigheciul și, respectiv, Leova, nu se știe nimic sigur. De-a lungul malului drept al Nistrului, scris pe hartă cu numele Tyras, se înșiră, de la liman spre nord, localitățile *Bialigrod*, *Maiach* (=Maiak), *Tubarza* (Talmaza)[1046], *Orioua* (Orhei), *Stora* (Soroca), *Tiraz* (bineînțeles, altă localitate decît Tiraspolul de mai tîrziu) și *Vzia*, cele două de la urmă neputînd fi identificate

---

1043 Antonii Bonfinii, *Rerum ungaricarum decades quatuor cum dimidia, Francofurti, 1581,* p. 11.

1044 Acest nume s-ar referi, după părerea lui M. Popescu-Spineni, la Tarutino (*op. cit*., p. 124), ceea nu poate fi adevărat, deoarece această așezare a fost înființată în secolul al XIX-lea.

1045 În dicționarul istoric al lui L. Moréri se spune că Taristo s-ar fi aflat pe lîngă Moncastro, aserțiune care nu este susținută de nici o sursă: v. L. Moréri, *Le grand dictionnaire historique: ou le mélange curieux de l'histoire sacrée et profane…*I, Basle, 1731, p. 228. În această lucrare, Moncastro și Belgorod sînt lucruri diferite.

1046 Nu Ciobruciu, cum descifrează M. Popescu-Spineni (*op. cit*., p. 124; de fapt, el îl scrie Ciubacu), întrucît în unele hărți bine cunoscute, ca cea a lui G. Le Vasseur Beauplan, din 1648 (**pl. 15**), sau în una a lui N. Sanson, din 1665, tot așa ca și în harta din 1690 a lui Peter Schenk (**pl. 16**), numele acestei localități este ortografiat Czowberci, Czowberka și, respectiv, Czubuca. Rețin faptul foarte interesant că, în cele două secvențe cartografice ale lui Le Vasseur și Schenk, localitățile de pe Nistru sînt tot atît de dese ca și astăzi, au aceeași amplasare și poartă aceleași denumiri.

cu certitudine. Concluzia care se poate trage din examinarea acestei hărți, de altfel foarte interesante, cum am mai spus, este că, dacă în ceea ce privește configurația teritoriului Basarabiei, georgafii europeni din secolul al XVI-lea aveau o imagine oarecum adecvată, nu tot atît de bine erau edificați asupra numelor așezărilor umane, a hidronimelor și a amplasării acestora; majoritatea numelor sînt scrise alterat, altele nu pot fi identificate, fie că nu existau, fie că între timp au dispărut. Maiak, de exemplu, nu se afla pe malul drept al Nistrului, ci pe malul stîng, în apropierea limanului rîului (ortografiat de ucraineni și ruși *Маяки*); în sudul Basarabiei există un singur Maiak, lîngă Chilia, care însă este de origine tîrzie[1047].

O optică similară asupra acestui teritoriu oferă și o lucrare a cartografului danez Abraham Ortelius (1527-1598)[1048], numită *Romagna* (*Romania, Bulgaria, Valachia și Sirfia*) și tipărită la Amsterdam în 1595 (**pl. 17**), imagine care poate fi urmărită, la proporții reduse și numai ca schemă generală, fără nomenclatură, și în celebrul său mapamond intitulat *Theatrum Orbis Terrarum*, realizat cu contribuția lui Joannes Sambucus[1049], editat la Anvers în 1570 și retipărit tot acolo în 1573 și 1584[1050]. Fiind restrînsă ca dimensiune, harta nu are, pentru spațiul pruto-nistrean, aproape nici un nume, în schimb ea nu lasă nici o îndoială că acest spațiu se numea Basarabia.

Evident, hărțile din secolul al XVII-lea conțin o informație istorico-geografică referitoare la Basarabia mult mai detaliată și mai

---

1047 *История городов и сел Украинской ССР. Одесская область*, Киев, 1978, с. 306, 484, 486.

1048 Vezi o serie de date foarte instructive asupra activității cartogarfice a lui Ortelius în studiul amplu al lui J. Brotton, *Trading territories: mapping the early modern world*, London, 1997, p. 173-188: v. și L. A. Brown, *op. cit*., p. 152-153, 158.

1049 A. S. Q. Visser, *Johannes Sambucus and the learned image: the use of the emblem in late-renaissance humanism*, Leiden, 2005, p. 35.

1050 Despre mapamondul din 1570 al lui Ortelius și despre alte aspecte ale activității sale, vezi și J.-F. Leonhard, H.-W. Ludwig, D. Schwarze, *Medienwissenschaft: ein Handbuch zur Entwicklung der Medien und Kommunikationsformen*, I, Berlin/New York, 1999, p. 746-760. Vezi și W. A. Goffart, *Historical atlases: the first three hundred years, 1570-1870,* Chicago/London, 2003, p. 1, 7, 9 (nota 1), 11 (nota 20). Vezi și L. Gróf, *op. cit*., p. 286-287.

sigură, deși cele două lacune principale ce caracterizează materialele cartografice mai vechi – arhaizarea *toposurilor* și înscrierea de nume fără corespondenți în realitățile din teritoriu – se întîlnesc frecvent și acum. Așa este harta lui Nicolas Sanson d'Abbeville *Cursul Dunării de la Belgrad la Marea Neagră*, editată la Paris în 1665 (**pl. 18**)[1051]. Pe această hartă, Basarabia este delimitată tranșant de Moldova de la vest de Prut, chiar dacă numele ei este scris la extremitatea sudică a teritoriului, de-a lungul cursului Dunării. Tot spațiul românesc din afara Carpaților, de la Severin și pînă la Nistru, este locuit de valahi. Între Prut și Siret (poate și în dreapta Siretului, pe cursul său de mijloc și superior) se află „Valahia pe care unii o numesc Moldova", iar între valea Siretului și Severin se întinde „Moldova căreia alții îi zic Valahia"[1052]. Din această confuzie rezultă o concluzie care spune mult, și anume că destui oameni europeni învățați din secolul al XVII-lea care erau informați asupra istoriei și geografiei țărilor române nu puteau face deosebire între Țara Românească și Moldova, deoarece ambele erau Valahii și în ambele trăiau români (*valaquies*, cum arată foarte clar în harta sa S. d'Abbeville). Ceea ce sare, întîi de toate, în ochii privitorului pe această hartă este mulțimea de rîuri și rîulețe care se varsă în cele patru ape ce mărginesc Basarabia: Prut, Dunăre, Marea Neagră și Nistru. Ca cel mai mare este arătat, pe bună dreptate, *Răutul*, cu afluenții *Kaymar* (Căinari), *Kobolta, Czuluk, Kula*. Dintre celelalte, doar *Bîcul* și *Botna*, care se varsă în Nistru, ca și Răutul, mai au o oarecare importanță astăzi, pe cînd *Ialpuhee* (Ialpugul), arătat pe hartă cu vreo șase afluenți proprii, și *Kaiul* (Cahulul), ambele la Dunăre, tot așa ca și *Nîrnova*, *Sărata* și *Lăpușul* (sau *Lăpușnița*), la Prut, sînt gîrle cu un debit de apă neînsemnat. Cogîlnicul, cel mai mare rîu din sudul Basarabiei, lipsește. Așezările sînt amplasate disproporționat, unele greu sau chiar imposibil de identificat. Astfel, pe malul stîng al Prutului sînt con-

1051 Relativ la preocupările lui N. Sanson d'Abbeville și locul său în istoria cartografiei, v. L. Bagrow, R. A. Skelton, *History of cartography*, enlarged, 2d ed., Chicago, 1985, p. 184-185.

1052 I. Ciortan, M. Radu, O. I. Penda, *op. cit.*, p. 68-69.

centrate lîngă gura rîului așezările *Dzurdzuleti* (=Giurgiulești), *Doboiodzi* (?), *Brindz* (=Brînza) și *Troian*. În amonte, în dreptul Fălciului, se află *Oruga* (=Iargara?), mai sus de Nîrnova este arătat *Brudu* sau *Brady* (=Pruteni?), după care, pe cursul de mijloc, în nordul ținutului, sînt menționate *Stepanesti* (=Ștefănești), *Bogdănești*, *Pererîta*, iar pe cel superior *Boian*, *Lencestre* (=Lențești) pînă aproape de Sniatin, unde se termină pămîntul românilor. La Nistrul de Jos concentrarea așezărilor este și mai mare, aceasta fiind zona cea mai cunoscută cartografilor din tot teritoriul pruto-nistrean. *Biellogrod* este scris cu litere mari, ca mărturie a rolului și vechimii așezării. Două nume din imediata vecinătate, spre sud-vest de cetate, nu pot fi citite, dar cea mai mare parte a așezărilor situate pe rîu și în apropierea rîului în amonte pot fi identificate, deși unele locuri sînt indicate greșit. Aceste așezări sînt *Corbari* (=Corcmaz), *Nowecele* (=Novoselița), *Leontie* (=Leuntea), *Kopanka*, *Talmaza*, *Purcari*, *Dolina Botna* și, în vecinătatea lor, *Firnaany* (=Fîrlădeni) și *Malhocz* (=Malcoci) pe Botna. Pe Nistru, între gurile rîurilor Bîc și Botna, se află *Tehinia* (=Tehin/Tehina/Bender). Mult mai sus, pe cursul inferior al Răutului, figurează *Orhey*, scris și *Oritheu*, și, mai sus, Soroha (=Soroca); observăm că cele două așezări nu sînt indicate ca cetăți. Cam la aceeași distanță în amonte sînt concentrate așezările *Taruga* (=Țareuca), *Sloboda* (=Slobozia-Rașcov, dacă nu, mai degrabă, Slobodca de pe malul stîng al Nistrului), *Saruzina* (?) și *Lanovo* (=Lalova). În sfîrșit, mult mai departe spre nord, acolo unde Prutul și Nistrul se apropie cel mai mult, se află cetatea *Cetini* sau *Chotenyn*[1053] („Hotinul lipcanilor", cum avea să-i zică mai tîrziu Ion Neculce[1054]), nume preluat din scrierile europene din acea vreme[1055] . Mai sus, la mijlocul drumu-

---

1053 Preluat, bineînțeles, ca și alte nume, din unele cronici medievale, ca, de ex., compilația lui Ioannes Lascius, *Historia de ingressu polonorum in Valachiam*, în *Rerum polonorum*, III, Francofurti, 1582, p. 444-445 & sqq.

1054 Ion Neculce, *O samă de cuvinte*, Chișinău, p. 7. Bătrînul cărturar avea în vedere așezarea lipcanilor la Hotin de către turci, un fel de colonizare asemănătoare cu cea a tătarilor nogai în sudul Basarabiei.

1055 În unele cronici polone, numele cetății era scris în acea vreme „Chocim": *Zbior dzieiopisow polskich: we czterech tomach zawarty*, IV, Warszawie, 1768, s. 642.

lui dintre Hotin și hotarul româno-polon, este menționată ultima așezare basarabeană de pe malul drept al Nistrului, Disinyrod (=Dzvineač?). În spațiul interior, cu începere din zona Codrilor și coborînd către mare, sînt menționate cîteva localități, aproape toate ușor identificabile, și anume *Miciesta* (=Micleușeni?) și *Dorolio* (Horodca?), situate de o parte și de alta a Nîrnovei, *Kaprianomo* (=Căpriana) pe cursul superior al Bîcului, *Kisinau* mai jos pe același rîu, *Chiare* (=Căinari), *Karakzukraho* (=Carabetovca?) și Tatarbunar, plasat la distanță aproape egală între Nistru și Dunăre. Și mai încîlcită este, în această hartă, toponimia Dunării de Jos. Delta e deformată, vechile denumiri ale gîrlelor, cu Sulina lipsă, sînt date toate într-un singur loc, fără respectarea consecutivității știute, prima dinspre sud fiind menționată *S. Giorgio*, apoi *Spira* și *Strauico* (Strauch/Strarich). Acestea se pretinde că se referă și la așezările cu aceleași nume. Chilia (scrisă *Kilia*) figurează în trei locuri, o dată ca hidronim sub brațul nordic al rîului, mult mai lat decît celelalte, pentru a demonstra, desigur, că acesta era singurul navigabil, a doua oară ca cetate pe malul stîng al acestui braț, aproape de revărsarea lui în mare, și a treia oară la sud-est de deltă, între aceasta și malul mării. Probabil că cea de-a doua așezare vizează Chilia Veche, amplasată însă incorect, la sud de deltă, pe cînd locul ei era în fața cetății Chilia, pe malul drept al brațului cu același nume. *Licostomo* este prezentat ca așezare la extremitatea sudică a malului drept al brațului Chilia. Pe malul stîng al Dunării de Jos se mai află *Ren* (=Reni), situat cam prea departe de Prut spre est, *Cicora* (=Ciatalchioi?), *Ismail* (Smaili/Smil) și *Vara* (=Vicina sau Vîlkov?). Este curioasă, în această hartă a lui S. d'Abbeville, corelația termenilor tătari și Bugeac; cei dintîi sînt așezați, pe bună dreptate, în stepa ce se întinde din valea rîului Botna pînă aproape de sistemul hidrografic din nordul gurilor Dunării, dar amplasarea Bugeacului în zona cetății Chilia nu are, desigur, nici o justificare. Și, în sfîrșit, relieful: cartograful știe că sudul și nordul Basarabiei (cu excepția extremității subcarpatice) sînt zone de stepă, dar nu este tot atît de bine informat relativ la regiunile deluroase și montane (în hărțile din acea vreme nu se făcea încă deosebire între dealuri și munți); dacă menționea-

ză corect că o regiune deluroasă este cea a Codrilor, ce domină bazinul superior al rîurilor Bîc și Botna și valea Nîrnovei, atunci nu mai este motivat să extindă o atare formă de relief în spațiul dintre cursul superior al Răutului și împrejurimile Hotinului (cu toate că în această zonă nu lipsesc cîteva segmente orografice mai slab pronunțate), sau în partea de jos a Transnistriei. Și o ultimă remarcă: deși în această hartă Moldova nu se întinde la est de Prut, ceea ce arată că autorul ei avea idee despre acea informație istorică, după care, în Evul Mediu timpuriu, Basarabia era un teritoriu separat de pămînturile românești din dreapta Prutului, totuși autorul ei știa că, pe vremea lui, Basarabia se numea doar extremitatea sudică a spațiului pruto-nistrean, fapt ce pare să-l fi determinat să tragă o linie de-a lungul afluentului Gura Largă al Prutului spre est, însă, înainte de a ajunge la Căinari, a reorientat-o către nord-est spre Orhei pentru a ajunge la Nistru ocolind această cetate dinspre nord. Nu putem totuși să nu observăm că această linie coincide, în general, cu așa-zisul val nordic al lui Traian, deci nu poate fi, și din această cauză, în nici un caz interpretată ca o linie de delimitare a Basarabiei. Valoroasa operă din 1665 a lui Sanson d'Abeville a fost retipărită în 1693 de către fiul său Nicolas Sanson, aproape fără schimbări (**pl. 19**), cu excepția poate a faptului că linia mai degrabă convențională și aproape invizibilă care pornea de la Prutul de Jos și trecea pe la nord de Orhei este trasată acum foarte pronunțat. În baza aceleiași viziuni a fost realizată și harta lui Sanson juniorul *Regatul Ungariei*, tipărită la Amsterdam în 1700 (**pl. 20**). Nu este lipsit de interes faptul că, pe această hartă, numele Basarabia este separat de restul spațiului pruto-nistrean de un val de pămînt, prezentat în mod cert ca atare, care însă nu mai pornește de la Prut, ci de la Dunăre, dintr-un loc ce se află la o distanță egală între confluența Prutului cu Dunărea și începutul ramificării acesteia din urmă în gîrle, întretăind Bîcul și trecînd la nord de *Orichow* înainte de a ajunge la Nistru. Din cauza lungimii exagerate a cursului mijlociu al Nistrului, *Soroka* este situată la o distanță prea mare de Orhei și de Hotin (*Chsosnym*?). Tătarii basarabeni sînt împărțiți în două grupuri, cel de la Cetatea Albă (*Tartares de Biellegrod*), denumire preluată, probabil, din unele

opere literare polone ceva mai vechi[1056], și cel din Bugeac (*Tartares – Budziak*), ambele fiind amplasate greșit lîngă mare, cînd, de fapt, aceștia constituiau o singură comunitate și locuaiu în stepa interioară, în Bugeacul propriu-zis, ce gravita, cum știm, către Nistru. Alt grup de tătari este arătat în deltă. Aceasta din urmă este înțesată de un număr mare de așezări, lucru imposibil. Harta conține și numeroase alte inexactități: nume neidentificabile, nume referitoare la alte zone (de exemplu, Rosone = l. Ialpug?), nume scrise în altă parte decît în locurile vizate (de exemplu, *Salinae* pe malul stîng al deltei Chilia), nume ce figurează în cîteva locuri (Lăpușna) etc. Aceasta este una din primele hărți ce sugerează ideea unei comunități etnic-teritoriale a extremității sudice a Basarabiei și a regiunii transnistrene Ociakov, locuite de tătari. Întregul spațiu se arată disproporționat: partea sudică este mult prea mare comparativ cu restul teritoriului, în timp ce nordul prezintă o fîșie îngustă și deșirată. Prea puțin deosebite de această hartă sînt o ediție mai timpurie, din 1690, a *Regatului Ungariei* a lui Sanson juniorul (**pl. 21**) și o lucrare încă mai veche, tipărită de A.-H. Jaillot la Paris în 1684 și intitulată *Statele europene ale Imperiului turc* (**pl. 22**). Însă, în ceea ce privește Basarabia, acestea prezintă o imagine schematică, cu o informație geografică sumară.

O hartă anonimă a Mării Negre, cu o vedere foarte largă asupra teritoriilor limitrofe, tipărită la Paris în 1680, care, de asemenea, prezintă Basarabia aparte de Moldova (**pl. 23**), conține multe elemente pe care le-am urmărit în lucrarea menționată mai sus a lui Sanson seniorul. Dar, dincolo de faptul că copia de care dispunem este de calitate inferioară, ceea ce face ca cele mai multe denumiri să nu poată fi citite, harta aceasta conține și numeroase inadvertențe, iar asta arată că autorul ei nu era informat suficient asupra teritoriului respectiv. Astfel, delta Dunării nu mai este o deltă, ci cîteva brațe încîlcite care se adună în unul singur înainte de a ajunge la mare, Prutul, la confluența cu Dunărea, formează un liman, lacul Rosone

[1056] Al. Gwagnin, *Kronika sarmacyi europskiey*, în „Zbior dzieiopisow polskich…”, IV, s. 613, 615.

este situat departe în adîncul stepei Bugeacului, Brăila este menționată în apropiere de ramificarea Dunării în trei brațe, Biallogrod e așezat în două locuri, ca în harta din 1559 a lui Gastaldi etc. Sînt totuși și cîteva lucruri care merită o atenție mai mare. Licostomo pare să însemne o așezare și, totodată, o insulă formată prin despicarea la un moment dat a brațului Chilia în două și apoi de închiderea lui pînă să se verse în mare. Bugeacul și „corturile tătărești" sînt amplasate corect în stepa care e mai aproape de Nistru decît de Dunăre, dar, pe de altă parte, autorul se contrazice atunci cînd identifică Bugeacul cu Basarabia. Izolată între Prut și Nistru se arată Basarabia și într-un material mai vast al cartografului german Johann Baptist Homann (1664-1724), numai că imaginea ei, deși este de origine tîrzie, e prea generală, ușor deformată și are o nomenclatură sumară, pe alocuri ortografiată greșit și uneori aflîndu-se în altă parte decît locurile cuvenite (**pl. 24**). Cele mai cnoscute nume sînt *Biellogrod* sau *Niesteralba*, *Kilia* (brațul Dunării), *Tekin* (=Tighina), dar și *Bender*, amplasat în apropiere de locul vărsării Kiliei în mare, *Lapuszna* (=Lăpușna). Din acest ciclu de materiale cartografice face parte și o hartă de la 1700, la fel de sumară, în ceea ce privește Basarabia, a lui Frederik de Wit fiul, cartograf și important om de cultură danez (**pl. 25**). În ea, în afară de enigmaticele *Taristo*, *Rosance* și *Vidiusa* sau de *Oblicice* (Oblucița), amplasată greșit la nord de Dunăre, mai sînt menționate localități bine cunoscute ca *Lapuczna, Orihou, Akierma* (=*Biellogrod*) și *Kilia*; aceasta din urmă se aflā pe malul drept al brațului, probabil, cu același nume, al Dunării. Trebuie însă să observăm că F. de Wit, probabil, ca și alți cartografi europeni, nu era sigur că teritoriul pruto-nistrean nu făcea, sau nu făcuse în timpuri mai vechi, parte din Moldova, deoarece, într-o altă hartă a sa, tipărită cu douăzeci de ani mai devreme[1057], la care mă voi referi puțin mai jos, cea mai mare parte a teritoriului respectiv este prezentată ca parte a principatului moldovenesc. Această constatare demonstrează că valoarea științifică a informației car-

[1057] Nu există siguranță că aceasta ar fi fost alcătuită anume de el, și nu de tatăl său: v. și I. Ciortan, M. Radu, O. I. Penda, *op. cit.*, p. 157.

tografice europene din secolele XIV-XVIII cu privire la Moldova medievală și, în special, la Basarabia nu trebuie supraestimată.

Ultima lucrare în care Basarabia mai este tratată ca unul din teritoriile autonome care, în Evul Mediu (timpuriu, bineînțeles), alcătuiseră împreună spațiul vital și istoric al românilor este harta danezului Petrus Schenk (1660-1719) *Regatul Ungariei, Grecia și Moreea*, tipărită la Amsterdam în 1717 (**pl. 26**). Ea sugerează cumva asociații cu harta din 1665 a lui Sanson d'Abeville și cu cea a lui Homann, fiind însă mult mai săracă în date istorico-geografice față de cea dintîi și amintind configurația în mare parte inadecvată a celei din urmă. Pentru delta Dunării, sînt noi numele *Kilianova* (Chilia Nouă) și *Kiliastary* (Chilia Veche), Tatarbunarul este ortografiat *Tatare Barlat*, toponimia din stînga Prutului, cu excepția localităților *Falxiu/Falesiu* (Fălciu) și *Ren‹i›*, situat prea departe de Dunăre, este greșită sau neidentificabilă, *Obliokica* (Oblucița) apare din nou, de data aceasta mai sus de brațul Chilia. De-a lungul Nistrului numele se citesc mai bine, cu începere de la Akkerman și continuînd cu *Palankere* (Palanca), *Tekin/Tigina*, *Orihow* (Orhei) și pînă la *Chothyn* (Hotin). *Lăpuczna* o găsim în stepa din nordul Basarabiei. Locul tătarilor nu este arătat, dar trebuie să înțelegem că sînt vizați de numele Tatare Barlat. Și această hartă, ca și cea a lui Sanson juniorul, din 1700, pare să dea de înțeles că pămînturile de la mare ale Basarabiei și ale regiunii Ociakov formau o singură regiune tătarească. Una din ultimele hărți în care Basarabia figurează alături și izolat de Moldova este lucrarea lui de Laville *La Turquie d'Europe ou se trouve la Moldavie et les Environs de la Mer Noire*, tipărită la Paris în 1781.

Astfel, am putut constata că istoria cartografiei europene a înregistrat, în secolele XV-XVIII, mai multe hărți ce prezintă Basarabia ca pămînt aparte, alături de Moldova, Țara Românească și Transilvania. O atare reprezentare a spațiului românesc trebuie să fi fost temeinic afirmată în cercetările istorice și geografice occidentale, de vreme ce Basarabia este prezentată aparte de Moldova și într-o hartă din cunoscutul atlas al lui W. R. Shepherd, intitulată *Europa în 1360*[1058], de la începutul secolului al XX-lea (**pl. 27**). Prin folosirea

[1058] W. R. Shepherd, *Historical Atlas*, New York, 1911, p. 77.

din veac în veac și de la un cartograf la altul a unei informații istorice care îmbina datele vechi și foarte vechi cu cele din zilele alcătuirii și tipăririi lor, aceste documente cartografice înfățișează două realități istorice care se exclud reciproc: o realitate dispărută, probabil, la scurt timp după întemeierea voievodatului Drăgoșeștilor și al Bogdăneștilor la est de Carpați, în valea rîului Moldova, vremea Basarabiei cumano-române din secolele XII-XIV, și o altă realitate, ce a urmat afirmării autorității coroanei mușatine la Nistru, la Dunăre și la Marea Neagră, cu începere cam de pe la 1400.

3. Moldova de răsărit tot aparte, dar fără nume

Există, cum spuneam, în cartografia europeană medievală și din epoca modernă un grup de hărți care, deși nu dau nici un nume spațiului pruto-nistrean, totuși nu-l cuprind în granițele statului moldovenesc, ceea ce, mai ales că atare reprezentare este destul de frecventă, ne îndreptățește să credem că, într-o astfel de optică, teritoriul respectiv era un pămînt aparte, adică sub aspect politic-administrativ nu era văzut ca parte inseparabilă a Moldovei. Numărul producțiilor cartografice de acest gen este destul de redus. Reprezentativă în acest sens este lucrarea lui Johannes Honterus *Rudimenta Cosmografica*, tipărită la Brașov în anul 1542[1059], în care sînt cuprinse și Țările Române (**pl. 28**). Partea dintre Carpați, Dunăre și Marea Neagră este prezentată schematic, dar destul de aproape de configurația reală a acestui teritoriu. Moldova e arătată la vest de Prut, Valahia între Siret și Olt (*Alutus*). Spațiul pruto-nistrean nu este cuprins în Moldova, singurele nume pe care le găsim aici sînt *Kilia*, *Felsinum* (Fălciu) și *Nester fl‹uvium›*. O imagine asemănătoare a Basarabiei aflăm în harta lui S. Münster *Transilvania, Valahia, Moldova și Ungaria*, tipărită la Basel pe la 1552 (**pl. 29**)[1060], care însă,

[1059] M. Popescu-Spineni, *op. cit.*, p. 116; v. și L. Gróf, *op. cit.*, p. 285-286.

[1060] Numele corect al hărții este *Die Sieben Bürg so man sunst auch Transsylvaniam nempt*. Unele ediții contemporane indică drept prim an de apariție 1550. În realitate, prima ediție a văzut lumina tiparului în ultimul an de viață al autorului,1552, iar după moartea sa au apărut la Basel edițiile din 1559 și 1580; v. și L. Gróf, *op. cit.*, p. 286.

fiind tot atît de schematică, este și mai puțin relevantă decît lucrarea lui Honterus: teritoriul e prezentat sumar și deformat, nomenclatura este extrem de săracă și depășită, datînd în unele cazuri chiar din antichitate, astfel că nume ca *Moldova*, *Chilia*, *Suceava*, *Brăila*, *Fălciu* (Feltinu) se îmbină cu *Getae*, *Dacia* etc.

4. Basarabia din sudul teritoriului pruto-nistrean

Categoria cea mai numeroasă a hărților care conțin informație istorico-geografică despre teritoriul dintre Prut și Nistru este cea în care acesta este arătat ca parte a Moldovei, iar Basarabia este amplasată în partea sudică a spațiului respectiv. În aceste hărți nu a mai rămas nimic din tradiția conform căreia, în timpuri străvechi, tot teritoriul respectiv s-a numit Basarabia. În ele, numele Basarabia desemnează doar partea sudică a acestui teritoriu, ca urmare a faptului că, după instalarea administrației militare otomane la Chilia și Cetatea Albă, în 1484, apoi și la Tighina, în 1538, odată cu ocuparea litoralului maritim dintre cele două rîuri, numele respectiv este trecut *via Tartaria* asupra acestei fîșii de pămînt, de multe ori depășind-o pentru a cuprinde și Bugeacul tătăresc. În mod firesc, acestea sînt însă hărți mult mai tîrzii decît cele care arată Basarabia ca parte de sine stătătoare față de Moldova. Una dintre primele lucrări de acest fel a fost alcătuită de Georg Reichersdorffer, un sas din Transilvania, consilier al împăratului Ferdinand I de Habsburg, care a vizitat Moldova în două rînduri în prima jumătate a secolului al XVI-lea[1061]. În harta Moldovei, editată de el în 1541 și reeditată tîrziu după moartea sa, în 1595

[1061] Printre referințele la această activitate a lui Reichersdorffer, v. V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, ed. a 2-a, Chișinău, 1992, p.48, 63, 68; K. Zach, *„Von den übrigen Einwohnen der Moldau". Überlegungen zum Begriff des ‚Fremden' in der neueren Geschichte der Moldau,* în: K. Clewing, O. J. Schmitt, E. Hösch, *Südosteuropa,* München, 2005, s. 183; M. Popescu-Spineni, *op. cit*., p. 120-124; D. Moldovanu, *op. cit*., p. XXV, CLX; I. Chirtoagă, *Evoluția semnificației teritoriale a noțiunii Basarabia*, în RIM, V, 1994, 2, p.11.

(**pl. 30**), Basarabia este amplasată la extremitatea sud-vestică a teritoriului pruto-nistrean, la confluența Prutului cu Dunărea, fapt singular în cartografia europeană, de vreme ce, în toate celelalte hărți, acest nume se referă fie la tot sudul acestui teritoriu, fie, mai des, la partea cuprinsă între litoralul Mării Negre și cursul de jos al Nistrului, ca urmare, așa cum am mai spus, a metamorfozei numelui Basarabia (de la Cumania și Tartaria), determinată în ultima etapă de instalarea administrației otomane în cetățile moldovenești de la Dunăre și de la limanul Nistrului. Pe această hartă, configurația întregului spațiu pruto-nistrean este aproape de cea reală, așa cum va fi imaginată și în hărțile lui Münster și Gastaldi, mai puțin reușite fiind înfățișarea extremităților sudică și nordică ale teritoriului. Deși se zice că Reichersdorffer a călătorit prin Moldova, totuși toponimia hărții sale, pe lîngă faptul că este destul de sumară, mai e și preluată, cu siguranță, de la unii cartografi dinaintea sa[1062], aceasta avînd, cum știm, două neajunsuri serioase: nume de localități inexistente sau aflate în alte părți decît cele indicate pe hartă. Se poate observa că învățatul notar din Sibiu nu a cunoscut pămînturile de pe malul stîng al Prutului, mai ales cele de la Iași și Lăpușna în jos, precum și pe cele din interiorul jumătății sudice a Basarabiei, după cum, tot așa, nu a avut o idee clară despre delta Dunării, pe care o prezintă schematic, deformat și fără nume. Între altele, Chilia nu este arătată ca braț al fluviului, ci doar ca cetate pe malul mării. În schimb, topografia malului drept al Nistrului este numită și amplasată mult mai corect, ceea ce pare să arate că alcătuitorul acestei hărți ar fi putut vedea unele din aceste locuri cu ochii lui. În închipuirea sa, limanul Nistrului este foarte mare și se numește *Vidouo lacus*. De aici în amonte sînt înșirate localitățile și cetățile *Bialogrod*, *Mayak*, *Tubarcza* (Talmaza), *Tehynie*[1063] (Tighina), *Oryhow*, *Vsczya* (?),

[1062] M. Popescu-Spineni susține că Reichersdorffer s-a inspirat cel mai mult dintr-o hartă a Europei din 1536 a contemporanilor săi Cristophe și Heinrich Zell: *op. cit.*, p. 123, 127.

[1063] Sub această formă, numele îl putem întîlni în unele cercetări mai noi din străinătate: L. Podhorodecki, *Chocim 1621, wyd. 2,* Warszawa, 2008, c. 8.

Sroka (Soroca), *Choczim* (Hotin) în fața vechii cetăți bolohovene *Bacota* de pe malul opus al rîului.

Dintre hărțile apărute în prima jumătate a secolului al XVII-lea, în care se regăsește și Basarabia sau măcar extremitatea ei sudică, este și o lucrare a lui Gerhard Mercator[1064], intitulată *Valachia, Bulgaria, Serbia, Romania* și cunoscută în mai multe ediții, inclusiv cele tipărite la Amsterdam, după moartea sa, în 1606 și 1630 (**pl. 31**)[1065]. Conține însă prea multe inexactități în privința nomenclaturii teritoriului, a configurației acestuia, a corelației spațiale dintre Valahia, Moldova și Basarabia, delta e mult prea stufoasă și populată cu prea multe nume, *Kilia* se întîlnește în trei locuri, *Bialigrad* în două, în timp ce *Moncastro* figurează aparte de acestea, în afară de *Ofisa* mai e și *Ophiusa*, amplasate și ele în locuri diferite etc. Singurul lucru care merită atenție e faptul că Basarabia este indicată, cum era și normal pentru vremea aceea, la Marea Neagră, între cursurile de jos ale Dunării și Nistrului. Aproape la fel este și o hartă cu același titlu a lui Henricus Hondius, din 1620, poate cu deosebirea, puțin relevantă totuși, că Moldova nu mai este înghesuită aproape numai între Prut și Nistru, cum vedem la Mercator[1066], ci se întinde și spre vest, fără să cuprindă însă măcar valea Siretului (**pl. 32**). La fel este și o hartă a Europei din 1630 a cunoscutului cartograf Willem Blaeu (**pl. 33**), precum și lucrarea menționată a lui Mercator, revăzută și reeditată în 1636 de cartograful danez Jan Jansson (**pl. 34**). Foarte instructivă, pentru folosirea delaolaltă în cadrul aceleiași lucrări a nomenclaturii și terminologiei antice și din epoca modernă, este harta istoricului și geografului olandez Philippe Cluverius *Daciarum, Moesiarum et Thraciae, vetus et nova*, din 1629 (**pl. 35**). Horonimele *Walachia*, *Moldavia* și *Bessarabia* figurează aici alături de *Dacia* și *Moesia*,

---

1064 Vezi o caracterisitcă amplă a cartografiei lui Mercator în lucrarea lui N. Crane, *Mercator: The Man Who Mapped the Planet*, London, 2004: v. și J. Brotton, *op. cit*., p. 158-172.

1065 L. Gróf, *op. cit*., p. 287.

1066 Relativ la activitatea cartografică a lui G. Mercator, vezi și L. A. Brown, *op. cit*., p. 157-158.

etnonimele vizează doar antichitatea, așa fiind *getae*, *tyragetae*, *grutungi*, *arpi* ș.a., *Prutul* se numește și *Hierasus*, Cetatea Albă este desemnată cu trei nume – *Moncastro, Tyra* și *Biellogrod* –, amplasate în locuri diferite. Orașul *Kilia* se află în locul revărsării primului braț de sus al fluviului în mare. *Lycostomo* este situat pe insula formată de primele două brațe de sus ale fluviului, astfel încît nu putem ști dacă numele se referă la această bucată de pămînt, la o gîrlă sau la o localitate. Localități apărute în Evul Mediu, ca, de exemplu, *Lăpușna*, figurează împreună cu cetăți antice, ca *Niconia*, preluate de istoricii din Evul Mediu tîrziu[1067] de la unii autori antici. În mod cert, Cluverius, la care Cantemir s-a referit destul de des în scrierile sale istorice, are o idee foarte vagă despre Dunărea de Jos și despre Basarabia. Acest fapt este extrem de instructiv din punctul de vedere al cunoașterii lumii românești în Occident chiar în epoca modernă. Relevante în acest sens sînt mai ales două hărți editate în 1680 de Nicolaus Visscher, cel de-al treilea și ultimul din dinastia cartografilor cu acest nume. În una din ele, intitulată *Dunărea* (**pl. 36**), Basarabia este situată la malul mării, lîngă limanul Nistrului, ocupînd un spațiu foarte redus, iar Moldova se află aproape în întregime la est de Prut. Nici Bugeacul și nici tătarii nu sînt arătați, este în schimb reprezentat un masiv orografic în plină stepă, delta Dunării este împresurată cu așezări, majoritatea toponimelor sînt cele întîlnite în hărțile mult mai vechi, unele fiind amplasate greșit, altele fiind inexistente. În cealaltă, numită *Ungaria* (**pl. 37**), tătarii se află în locul Basarabiei, iar aceasta este situată în zona vestică și centrală a părții sudice a teritoriului pruto-nistrean, părînd a se identifica cu tot spațiul acesta. Moldova e prezentă aici în cadrul fruntariilor ei istorice, mai puțin pămînturile de pe malul drept al Siretului și de pe cursul superior al Prutului. Configurația întregii Basarabii, adică a spațiului dintre Prut și Nistru, este cea pe care am constatat-o în majoritatea hărților examinate pînă aici, asta însemnînd că jumătatea sudică este mult lărgită, mai ales la bază, lîngă Dunăre și la mare, pe cînd

[1067] Vezi, de ex., Antonii Bonfinii, *op. cit.*, p. 11.

jumătatea nordică se reduce la o lungă fîșie îngustă, care pornește de la marginea de miază-zi a Codrilor, în zona Lăpușnei, și se întinde pînă la Hotin. Nomenclatura teritoriului de la exremitatea sudică, mai ales din deltă și de pe malul mării, este destul de aglomerată, ceea ce alterează evident realitățile istorico-geografice din acea perioadă. Nici hidrografia nu este întru totul adecvată: delta are șase gîrle, plus un rîuleț care străbate longitudinal insula cea mai mare, din centrul ramificației, un alt rîu mic se varsă dinspre est în enigmaticul Rosone, care pare să țină locul lacului Ialpug, în timp ce nici cele cîteva lacuri mari din nordul fluviului și nici rîurile ceva mai mari din sudul Basarabiei nu sînt arătate.

Numeroasele inadvertențe ale hărților menționate pînă aici, ca și ale celor mai multe despre care voi vorbi în continuare, i-a îndemnat pe unii cercetători să semnaleze neveridicitatea acestora, „manifestată prin înfățișarea mai mult sau mai puțin eronată a cadrului natural și a obiectelor sociogeografice”[1068] sau chiar să generalizeze categoric în sensul că „hărțile cu privire la țările românești sînt adevărate monstruozități”[1069]. Chiar dacă astfel de observații pornesc de la unele constatări valabile, ele sînt, bineînțeles, în flagrantă contradicție cu valoarea incontestabilă de document istoric a întregului material cartografic privind istoria veche – în special medievală – și modernă a spațiului românesc, cu toate denaturările și greșelile numeroase pe care acesta le conține.

Poate cele mai interesante și, într-un fel, cele mai utile harți europene de la începutul epocii moderne referitoare la Țările Române sînt două lucrări ale italianului Giacomo Cantelli da Vignola (1643-1695), ambele tipărite la Roma, în 1684 și, respectiv, 1686. Cea dintîi (**pl. 38**), care se numește *Cursul Dunării de la Belgrad la Marea Neagră*, oferă o prezentare generoasă și, în cea mai mare parte, potrivită cu realitățile principatelor române, asta referindu-se la frontiere, la sistemele orografic și hidrografic și, mai puțin, la

[1068] D. Moldovanu, *op. cit.*, p. LXV.

[1069] G. D. Vîlsan, *O fază în popularea țărilor românești (Cu prilejul unei hărți statistice vechi descoperite în ultimul timp)*, în BSRRG, XXXIII, 1912, p. 205.

toponimia acestor teritorii. În ce privește spațiul pruto-nistrean, imaginea de ansamblu a acestuia este ușor deformată, ca în hărțile descrise ceva mai sus, poate chiar mai tare decît în unele din acestea, în special relativ la raportul dintre extremitățile nordică și sudică. Basarabia este identificată cu Bugeacul și se află în colțul din dreapta jos al acestui spațiu, între linia formată de rîul Ialpug, la nord-vest, care apoi se îndreaptă spre est către gura rîului Botna, Nistrul, la est, malul mării, la sud-est, și brațul Chilia al Dunării, la sud. Elementul nou pe care îl constatăm aici este precizarea că tătarii erau supuși ai turcilor; separarea distinctă a celor trei mari grupuri de tătari din vecinătatea litoralului nord-vestic al Mării Negre (din Bugeac, Dobrogea și din regiunea Ociakov) de restul spațiului continental subliniază legătura strînsă dintre ei și dependența lor directă de Poarta Otomană. Dacă entitățile teritorial-administrative și etnice sînt delimitate unele de altele prin linii groase colorate, ca în cazul frontierelor naționale, cum pare să sugereze această hartă, atunci putem constata că tătarii bugeceni și dobrogeni constituiau o singură comunitate. Nomenclatura teritoriului nu se deosebește esențial de cea din alte lucrări, deja cunoscute. În schimb, un detaliu nou pe care nu l-am mai întîlnit în alte hărți este o săgeată care, inițial, pornește din două locuri, din gîrlele Chilia și Staruico, coboară de-a lungul țărmului Dobrogei pînă la frontiera nord-estică a Bulgariei, urmează apoi această linie pînă la trecerea Dunării la confluența cu Prutul, după care înaintează spre nord printre Prut și Siret pînă la Iași. Harta din 1686 a lui Cantelli da Vignola (**pl. 39**) este mult asemănătoare cu cea din 1684, dar, totodată, este altfel, mai cu seamă prin faptul că atenția atorului s-a concentrat asupra celor două țări române din afara arcului carpatic, de aceea se și numește *Descrierea principatelor Moldova și Valahia*. În special, două lucruri se impun imediat la examinarea acesteia. Mai întîi, este vorba de relația numelor Moldova și Valahia; observăm că cea dintîi are numele *Moldova Valachia*, iar cealaltă *Valachia Moldova*, autorul sublinind, astfel, unitatea etnică a celor două voievodate, chiar dacă teritoriul fiecăruia din ele nu este delimitat cu exactitate, fiind trunchiate mult dinspre vest. O astfel de înțelegere a relației dintre cele două horo-

nime, Moldova și Valahia, era un lucru comun pe atunci, de vreme ce, de exemplu, în scrierile istoricului polon J. I. Petrycy putea fi întîlnită fraza *Valachia, altera Moldavia dicitur*[1070]. În al doilea rînd, imaginea întregii Basarabii pruto-nistrene, de la Dunăre și pînă către cursul superior al Nistrului, este mult mai adecvată față de tipăritura din 1684. Iar, în privința Basarabiei turco-tătărești, aceasta este mult mai mare, ca urmare a împingerii hotarului ei spre Prut și dincolo de Tighina, pînă la gura rîului Bîc. Mai puțin convingătoare sînt orografia și hidrografia regiunii, ceea ce se vede mai cu seamă în faptul că cea mai mare parte a teritoriului este străbătută de la nord spre sud, pînă aproape de Tatarbunar, de două lanțuri montane paralele, precum și în salba de insule din fața brațului Chilia, în timp ce limanul Nistrului și lacul Ialpug au o suprafață mult prea mare, iar delta are șase brațe, toate pretins navigabile. Nomenclatura teritoriului este și ea foarte interesantă, fiind pe alocuri contradictorie și, nu de puține ori, nepotrivită cu realitățile. Din păcate, nefiind de bună calitate, copia hărții nu ne permite să examinăm detaliat acest aspect. Dispunem însă de un fragment din ea (**pl. 40**), care oferă o imagine destul de clară a extremității sudice a Basarabiei și care conține un amalgam ciudat de denumiri, unele aduse din antichitate, ca *Osica (Ofiussa), Niconia*, altele obscure sau neidentificabile, ca *Vara, Vîduiza/Vidiaza, Falconara, Niwoz, Lesch, Rebik, Carsyl* etc., dar și cîteva nume reale ca *Ismaele, Chili (=Kilia nowa), Kiliastri* (Chilia veche), separată însă de cealaltă Chilie prin două gîrle, și numele turcesc *Akkerman*, alături de mai vechiul *Bialogrod*. Mai curioase sînt prezența pe Dunăre a orașului *Vaslui*, situarea *Reniului* pe Prut, existența învecinată la nord de fluviu a două localități cu numele Oblucița (*Oblizica=Oblicice=Obluzicka*), iar în apropierea lor și *Isacci*.

De la sfîrșitul secolului al XVII-lea și, mai ales, în secolul al XVIII-lea, cele mai multe materiale cartografice europene care conțin informație și despre spațiul pruto-nistrean tind să impună

[1070] Cit. după A. Naruszewicz, *Historya narodu polskiego*, IX, wyd. nowe J. N. Bobrowicza, Lipska, 1837, c. 213.

ideea că noțiunea Basarabia își schimbase conținutul de altădată, cînd vizase fie tot teritoriul acesta, fie doar extremitatea lui sudică sau, mai degrabă, sud-estică. Noua interpretare a termenului tindea să arate că prin Basarabia se înțelegea teritoriul comun alcătuit de pămînturile cuprinse între delta Dunării, litoralul maritim și Nistrul de Jos, pe de o parte, și de regiunea Ociakov, limitată, de cele mai multe ori, la spațiul dintre cursurile inferioare ale Nistrului și Bugului de Sud, de altă parte. Uneori, cea din urmă înainta, mai mult sau mai puțin, pînă pe malul stîng al Bugului. Una din primele hărți de acest fel este lucrarea lui N. Sanson d'Abbeville *Transilvania, Valahia și Moldova*, apărută la Paris în 1665 (**pl. 41**). Viziunea cartografului asupra a ceea ce aflase el despre Basarabia din acea vreme acoperea un teritoriu ce întrecea cu mult tot restul spațiului pruto-nistrean, fiind cuprins între Dunăre, de la Ismail pînă la vărsarea brațului Sf. Gheorge în mare, vechiul hotar vestic al Bugeacului, continuat însă în linie dreaptă prea sus, pînă la nord de Orhei, cursul de jos al Nistrului de la Orhei și pînă la Palanca, de unde hotarul înainta departe spre răsărit, trecînd peste Bug și oprindu-se la rîul Inguleț, pentru a coborî apoi pe cursul de jos al acestuia spre mare în limanul Hadjibei. Această imagine oarecum neobișnuită a Basarabiei nu era nici pe departe un banal incident al producției cartografice, ci exprima o altă realitate istorică, care, de fapt, era mult mai veche, apărută ca rezultat al exercitării autorității otomane asupra litoralului nord-vestic al Mării Negre, locuit preponderent de tătari, vechii vasali și aliați ai Sublimei Porți. De aceea nu este nefiresc să întîlnim această imagine și în unele atlase moderne care fac trimitere la situația din secolul al XVI-lea, de exemplu[1071]. Ca suprafață totală, Basarabia în harta din 1665 a lui d'Abbeville era cam tot atît de mare ca Țara Românească și ca Transilvania, fiind ușor depășită de Moldova. Se vede că tocmai această realitate, adică detașarea explicită a Basarabiei de celelalte pămînturi românești, odată cu proiectarea numelui ei asupra unui

---

[1071] F. W. Putzgers, *Historischer Schul-Atlas zur alten, mittleren und neuen Geschichte*. In 234 Haupt- und Nebenkarten, bearb. und hrsg. von Alfred Baldamus und Ernst Schwabe, Bielefeld/Leipzig, 1905, pl. 20.

teritoriu mult mai întins față de cum se obișnuise pînă atunci, explică de ce, în secolul al XVIII-lea, ea avea să fie considerată cea de-a patra provincie românească. Mai observăm că, de la Copanca și pînă la Palanca, frontiera Basarabiei se retrage spre stepă, probabil pentru a înlesni contactele dintre tătarii nogai de pe cele două maluri ale rîului și, poate, pentru a permite pătrunderea dincoace de Nistru a nogailor din Podolia. În rest, această hartă nu se deosebea prin nimic esențial de ceea ce cunoaștem deja: aceeași deltă stufoasă și înțesată cu nume mai vechi și mai noi, unele din ele fără corespondenți pe teren, aceeași toponimie în restul teritoriului, în parte adevărată, în parte confuză sau transferată de la sud de Dunăre etc. Urmează, în ordine cronologică, o hartă a lui G. Valck și P. Schenk, intitulată *Regatul Ungariei* și tipărită la Amsterdam pe la 1678 (**pl. 42**). Aici, noul conținut al horonimului Basarabia este exprimat printr-o și mai accentuată detașare a spațiului respectiv de pămînturile din jur, fără ca în această concepție să intervină ceva esențial, în afară, poate, de faptul că, de astă dată, gurile Dunării rămîn în afară. Topografia și hidrografia sînt exprimate mai șters, relieful lipsește, configurația întregului spațiu are aceleași metehne. Persistă eroarea că tătarii bugeceni locuiau lîngă Dunăre și pe malul mării. Reprezentarea deformată a întregului spațiu, în care partea de jos este exagerat de largă față de partea de sus mult îngustată, a făcut ca Nistrul să aibă pe cursul inferior o poziție orizontală cînd, de fapt, el urmează dinspre nord-nord-vest spre sud-sud-est. Arcul care simbolizează retragerea frontierei ținutului spre stepa Bugeacului cuprinde așezările de la gura rîului Botna și pînă la Talmaza. În elementele sale de bază, o hartă din 1696 a lui N. Sanson fiul (**pl. 43**) denotă aceeași viziune asupra realităților istorico-geografice din Basarabia. Nistrul de Jos este orientat de-a lungul paralelelor, hinterlandul creat de curbura spre stepa Bugeacului a frontierei ținutului cuprinde aproape toate satele de pe malul drept al Nistrului, de la Tighina și pînă la Palanca. Teritoriul comun al principatelor române din afara Carpaților poartă numele de Valahia, dar cel din nord-est se numește *Moldova sau Marea Valachie*, pe cînd teritoriul celui din sud-vest este desemnat greșit cu horonimul *Principatul Moldovei*.

Această hartă conține și o serie de alte curiozități, ca, de exemplu, masivele împădurite și deluroase din stînga gurilor Dunării sau din stepa din nordul Basarabiei, proporțiile prea mari ale Insulei Șerpilor și ale lacului Ialpug (Rosone?), odată cu lipsa celorlalte lacuri basarabene mari, configurația deltei cu accentuarea lățimii brațului Chilia, cele cîteva insule din fața acestei gîrle, care par să facă trimitere mai degrabă la micile canale naturale ale acesteia etc. Pe baza aceleiași interpretări, relativ la conținutul numelui, a fost întocmită și harta *Dunărea* a lui J. B. Homann, tipărită la Nürnberg în 1700 (**pl. 44**), care însă este de prea puțin folos în ceea ce privește documentarea asupra teritoriului dintre Prut și Nistru, singura ei valoare, în acest sens, fiind amplasarea oarecum mai adecvată a tătarilor din Bugeac. La fel de sumară cu referință la Basarabia, deși documentată temeinic în rest, este harta *Imperiul Otoman* (**pl. 45**) a lui Pierre Duval (1619-1682), cartograful de curte al lui Ludovic al XIV-lea, în care linia ce delimitează acest ținut de Moldova este împinsă pînă la Prut, ridicîndu-se la nord pînă la jumătatea drumului dintre Orhei și Soroca, deci mai sus chiar decît am văzut în harta din 1665 (**pl. 41**) a lui Sanson d'Abbeville, care, bineînțeles, i-a servit ca model. În schimb, frontiera estică este retrasă pe malul drept al Bugului. Cartograful olandez Frederik de Witt realizase, pe la 1680, o planșă color în temeiul unei informații bogate și, în mare parte, adecvate ce cuprindea aproape toată Europa Centrală și de Sud-Est (**pl. 46**). Însă, în ceea ce privește Basarabia, ea este mult depășită de realitățile istorice și, respectiv, de scrierile apărute pînă atunci despre țările române, ca dovadă a decalajului încă foarte mare dintre știința cartografiei, pe de o parte, și faptele reale, documentele și scrierile istorice, observațiile martorilor oculari etc., pe de altă parte. Lucrarea are o accentuată tentă arhaizantă, reflectată în nume ca Moncastro, Licostomo, Falconara, Vara, Rosone, Tyras ș.a., conține multe repetări de nume, cum ar fi *Orihow* (Orhei), *Biellogrod*. Sînt și lucruri bune totuși, ca, de exemplu, consemnarea adecvată, deși puțin alterată, a numelor așezărilor de pe malul drept al Nistrului, de la *Tehin* (Tighina) pînă la *Akierma* (Cetatea Albă). În nordul teritoriului, între Ștefănești și Lăpușna se află orașul Bălți. Linia de de-

marcație dintre ținutul Basarabiei și Moldova trece de-a lungul meridianului 53. Harta lui J. Dunkerts *Regatul Ungariei, Grecia și Moreea* (**pl. 47**), tipărită la Amsterdam cam în aceeași vreme cu cea a lui F. de Witt, poate că nu ar merita să fie menționată dacă nu ar conține două detalii care o fac oarecum interesantă pentru istoria spațiului est-prutean. Cel mai interesant din ele este denumirea de tătari bugeceni extinsă de la Dunăre și de la marginea vestică a stepei Bugeacului pînă la rîul Inguleț, în Transnistria, astfel încît între pămînturile acestora și Basarabia nu se face nici o deosebire. Nu poate fi trecut cu vederea nici faptul că cele mai multe nume ale satelor și orașelor de pe malul drept al Nistrului sînt scrise aproape tot așa ca în zilele noastre: *Akierman, Palankow, Kopanka, Sloboda, Tegina, Orihew.* Asemănător și, totodată, deosebit de toate reprezentările acestea se arată un fragment din harta *Teatru de război la Dunăre* (sec. al XVIII-lea), realizată de Jean Covens și Corneille Mortier după datele lui Guillaume de L'Isle (**pl. 48**), în care Bugeacul se găsește la locul lui, adică la vest de cursul inferior al Nistrului, între Bugeac și gurile Dunării este notată Basarabia, iar tătarii belgorodeni sînt menționați, greșit, între Nistrul de Jos și rîulețul transnistrean Kuialnik.

5. Pe scurt despre documentele cartografice cantemiriene

Hărțile lui Dimitrie Cantemir s-au bucurat de o atenție atît de mare, încît, uneori, toată cartografia Moldovei a fost împărțită în trei categorii; cea de pînă la el, hărțile lui și lucrările de după el[1072]. Realmente, se vorbește de două hărți ale Moldovei întocmite de el. Prima sa realizare cartografică, *Tabula geographica Moldauiae* (**pl. 49**)[1073], despre care se crede că ar fi fost realizată pe la 1716 sau

[1072] D. Moldovanu, *op. cit.*, p. LXXX-CII.

[1073] Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, în „Operele principelui Demetriu Cantemiru”, tom I, București, 1872, planșa.

puțin mai devreme[1074], modestă ca proporții, a rămas multă vreme în manuscris, fiind tipărită, în format mic, abia în 1769/70 de Fr. Büsching în Germania[1075]. În pofida caracterizărilor care i s-au făcut, de la rezervate pînă la foarte critice[1076], această hartă, cu toate neajunsurile pe care, într-adevăr, le are și care se referă în special la corectitudinea ortografierii toponimelor și la amplasarea lor în spațiu, este primul document cartografic românesc lucrat cu grijă și competență în temeiul unei informații foarte bogate. Bineînțeles că sistemul orografic din nordul Basarabiei, în forma lui accentuată, nu-și are locul acolo, tot așa ca și întinderea împădurită din cîmpia Sorocii, locul acestora fiind, desigur, în centrul ținutului; valul Traian nu era reprezentat de un lanț de coline, cum se vede pe harta sa, și nu pornea de la Văleni (pe hartă, *Vădeni*) ca să ajungă la Bender, ci, așa cum se spune în *Descrierea Moldovei*, trecea Prutul mai sus, pe la satul Traian, iar la Nistru se învecina cu gura rîului Botna. Nu există în Basarabia – și desigur că nu existau nici la începutul secolului al XVIII-lea – localități cu numele *Sataboiu, Farinosa, Tobak, Tintul*[1077]*, Lebedzeni, Specul, Borissa, Loboda, Piscune, Sirbeni, Andrei* etc.; nu era, în afară de *Orhei*, și un *Oriow*; *Podul Sipcalinor* este, de fapt, *Podul Lipcanilor*. Totuși, deși limba hărții e latina, multe nume de așezări sînt scrise aproape la fel ca în zilele noastre sau sînt foarte asemănătoare cu

---

1074 D. Moldovanu, *op. cit*., p. XCI; A. I. Eșanu, *Dimitrie Cantemir: Descrierea Moldovei. Manuscrise și ediții*, Chișinău, 1987, p. 59-62; A. Eșanu, V. Eșanu, *Activitatea cartografică a lui Dimitrie Cantemir*, în „Dinastia Cantemireștilor", Chișinău, 2008, p. 301.320; *Dimitrie Cantemir. Dimensiuni ale universalității. Studii. Sinteze. Eseuri*, Chișinău, 2008, p. 101-119.

1075 K. Zach, *Die Moldaukarte zur* Descriptio Moldaviae *von Dimitrie Cantemir – eine rumänische 'Chorographie' im Zeitalter der Aufklärung*, în „Dimitrie Cantemir: Fürst der Moldau, Gelehrter, Akteur der europäischen Kulturgeschichte", Klaus Bochmann, Vasile Dumbrava (Hrsg.), Leipzig, 2008, s. 102-103; В. Е. Прока, *Географическая карта Молдавии Д. Кантемира*, în „Проблемы географии Молдавии", вып. 10, Кишинев, 1975, с. 161-172.

1076 I. Minea, *Despre Dimitrie Cantemir. Omul, scriitorul, domnitorul*, Iași, 1926, p. 284; G. Vîlsan, *D. Cantemir ca geograf*, în „Revista științifică «V. Adamachi»", XII, 1925, nr. 1, p. 15; idem, *Harta Moldovei de Dimitrie Cantemir*, în AARMSI, ser. III, t. VI, 1926, p. 204-205.

1077 Vezi relatările legendare despre Tintul și Tonac în *Descrierea Moldovei*, p. 30.

numele de astăzi, ca, de exemplu, *Lapuszna, Reni, Kilia, Ismail, Cartal, Larga, Kigiecz, Kiszinou, Bender, Ladova, Iaroszow, Raskow, Racitna, Choczyn, Kopanka, Ialpuh, Cogalnik, Ikel, Cula, Culuknik* (Ciuluc), *Solonec, Reut, Botna, Prut, Sultănești, Cipriana, Zura, Bogdănești* ș.a. Avantajul categoric al acestei hărți față de materialele cartografice anterioare referitoare la spațiul românesc extracarpatic îl constituie hidrologia, mai puțin pentru partea sudică a teritoriului dintre Prut și Nistru, pe care autorul o cunoaște mult mai slab. Apele curgătoare au orientare corectă, astfel încît rîul Cogîlnic, de exemplu, se varsă în mare, nu în limanul Nistrului, cum sugerează greșit hărțile cantemiriene postume din 1737 și 1738, „corectate" de editori. Și, în sfîrșit, Cantemir arată clar că tot teritoriul de la sud de valul lui Traian se numea Basarabia, așa cum spunea și în cartea pentru care a întocmit această hartă, numai că regiunea aceasta nu este împărțită în cele patru ținuturi, așa cum o face în carte: Bugeac, Ismail, Chilia și Cetatea Albă. O variantă mai amplă a acestei hărți a fost editată postum la Amsterdam în 1737 (**pl. 50**) cu titlul *Principatus Moldaviae nova et accurata Descriptio*[1078], dar, întrucît ea repeta unele neajunsuri ale primei variante, Antioh Cantemir, fiul învățatului principe, i-a încredințat foarte cunoscutului pe atunci geograf și cartograf francez J.-B. d'Anville realizarea în anul următor a unei copii a hărții din 1716, care avea să aibă un titlu nițel schimbat, *Moldaviae Principatus*. Există o serie de necoincidențe între datele din varianta originală și din cea „îmbunătățită" a acestei lucrări, chiar dacă nu sînt atît de mari cum s-a insinuat uneori[1079], de aceea este evident că trimiterile se fac, de obicei, la varianta postumă, mai des la ediția din 1738 (**pl. 51**), care este mai completă, mai exactă

1078 Vezi replici ale acestei hărți *ibidem*, p. 102; С. В. Фомин, *Кантемиры в изобразительных материалах*, Кишинев, 1988, с. 60.

1079 Despre lacunele primei hărți, în comparație cu cele două ediții postume, din 1737 și 1738, vezi și D. Ciurea, *Cîteva sublinieri privind opera și concepția istorică a lui Dimitrie Cantemir*, în AIIA(X), X, 1973, p. 430; G. Vîlsan, *O fază în popularea țărilor românești*, p. 206; M.P. Botez, *Istoricul cartografiei românești*, în „Arhivele Basarabiei", VIII, 1936, nr. 2-3, p. 93 ș.a.

și se potrivește mai mult cu textul *Descrierii Moldovei*, deși conține destule intervenții ale editorului, astfel încît ajunsese să se deosebească mult de prima hartă, de care o desparte un sfert de secol. Nu voi insista asupra unei caracteristici detaliate a acestei lucrări de indiscutabilă valoare științifică. Părerile cercetătorilor care s-au arătat interesați de ea sînt foarte împărțite, de la aprecieri entuziaste[1080] pînă la atitudini mai mult sau mai puțin critice[1081]. Fără îndoială, raportată fiind la documentele cartografice europene despre Țările Române din secolele anterioare și chiar din veacul al XVIII-lea, harta *Moldaviae Principatus* este extrem de instructivă cu privire la realitățile istorico-geografice din Moldova și, respectiv, din Basarabia. Examinînd segmentul pruto-nistrean, primul lucru pe care sîntem îndemnați să îl reținem este notarea unui număr foarte mare de localități. Acestea sînt situate, de altfel, ca și în hărțile mai vechi, în cea mai mare parte, pe malul drept al Nistrului și pe malul stîng al Prutului, precum și în văile rîurilor interioare

---

1080 G. Vîlsan, *Opera geografică a Principelui Dimitrie Cantemir*, în „Lucrările Institutului de Geografie al Universității din Cluj”, II, 1924-1925, p. 9-11; idem, *Harta Moldovei…*, p. 200; I. Băcănaru, *Dimitrie Cantemir – précurseur de la géographie roumaine (300e anniversaire de sa naissance)*, RRGGG, série de géographie, XVII, 1873, nr. 2, p. 108; C. Herbst, I. Rădulescu, *Lucrările de geografie ale lui Dimitrie Cantemir*, în „Natura”, seria geografie-geologie, 1953, nr. 6, p. 11, 15; V. Tufescu, *„Descriptio Moldaviae” – operă fundamentală pentru geografia românească*, SCGGG, seria geografie, XIV, 1967, nr. 2, p. 127; V. Sficlea, *Dimitrie Cantemir cartograful*, în AUI, XXV, 1979, p. 82; idem, *Hărți și atlase românești care reflectă dezvoltarea științei geografice*, în „Terra” (București), VII, 1975, nr. 2, p. 109; M. Popescu-Spineni, *România în izvoare geografice și cartografice. Din antichitate și pînă în pragul veacului nostru*, București, 1978, p. 175 etc.

1081 P. Panaitescu, *Contribuții la opera geografică a lui Dimitrie Cantemir*, AARMSI, ser. III, t. VIII, 1927-1928, p. 182; idem, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, București, 1958, p. 168; N. Docan, *Memoriu asupra lucrărilor cartografice privitoare la războiul din 1787-1891*, AARMSI, ser. II, t. XXXIV, 1911-1912, p. 1290; V. Băican, *Geografia Moldovei reflectată în documentele cartografice din secolul al XVIII-lea*, București, 1996, p. 80-81; C. Istrati, *Vechi sate din ținutul Fălciului*, AIIA(X), XXIII, 1986, p. 313-314; I. Conea, *Vrancea. Geografie istorică, toponimie și terminologie geografică*, București, 1993, p. 99; D. Moldovanu, *op. cit.*, p. XCII-CI; A. V. Sava, *Despre unguri și episcopiile catolice din Moldova*, AARMSI, ser. II, t. XXVII, 1905, I, p. XXV; N. Al. Rădulescu, *Vrancea. Geografie fizică și umană*, București, 1937, p. 126-127; V. Andrei, *Evoluția teritorială a vechiului ținut Neamț*, în „Anuarul liceului de băieți Piatra-Neamț”, 1934/35, p. 13 ș.a.

din centrul ținutului, Răut și Botna, în timp ce cîmpia Sorocii și, mai cu seamă, stepa din sudul Basarabiei sînt aproape pustii. Unii cercetători ai acestei opere cantemiriene au observat că ignorarea interfluviilor a făcut să apară, în întreaga reprezentare a Moldovei, mai multe „pete albe, relevînd imaginare zone nepopulate”[1082]. Într-adevăr, constatăm că autorul însuși notează pe hartă că cea mai mare parte a ținutului Soroca era o „cîmpie pustie”. În *Descrierea Moldovei* avea să explice această impresie astfel: „Lipsa de lemne și de apă nu îngăduie ca partea de sus a acestui ținut să fie lucrată; de aceea, ea este singura parte din Moldova rămasă pustie, cu toate acestea nu e prea mare, așa cum se și înfățișează acest ținut – ca o pustie – în hărțile cele mai bune”[1083]. Din ce spune aici, se vede foarte bine că părerea despre „pustia” din nordul Basarabiei el și-a format-o în urma consultării unor hărți pe care le considera „cele mai bune”. Or, la începutul secolului al XVIII-lea, o populație relativ numeroasă se afla nu numai pe pămînturile din vecinătatea cursurilor inferioare ale rîurilor Prut, Dunăre, Nistru și a litoralului maritim, ci chiar și în stepa Bugeacului, ca să nu mai vorbim de cîmpia Sorocii, care dispunea de condiții extrem de prielnice pentru activitățile economice, în special pentru cultivarea solului și creșterea vitelor, acolo clima fiind mai moderată, secetele mai rare și mai puțin păguboase decît în partea sudică a Basarabiei, iar precipitațiile mai dese și mai abundente. Se știe că cel mai bun cernoziom al Basarabiei se află tocmai în cîmpia Sorocii, unde, mai cu seamă în zona Tîrnova-Drochia, are 7-10% de humus[1084]. Nu intrăm în hățișul toponimiei acestei hărți, chestiunea respectivă fiind mai puțin relevantă pentru preocupările studiului de față și, de fapt, fiind examinată cu destulă acribie în numeroase cercetări

1082 D. Moldovanu, *op. cit*., p. XCIV.

1083 Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Chișinău, 1992, p. 26.

1084 Gh. M. Rașcu, *Geografia fizică a Basarabiei*, în „Basarabia. Monografie”, sub îngrijirea lui Șt. Ciobanu, ed. a 2-a, Chișinău, 1993, p. 13. Relativ la acest subiect pot fi consultate, între altele, și următoarele studii: А. И. Набоких, *Состав и происхождение различных горизонтов некоторых южно-русских почв и грунтов* în *Сельск. хоз-во и лесоводство*, февраль 1911; Gh. Murgoci-Munteanu, *Zonele naturale de soluri din România*, în AIGR, vol. IV, 1910, fascic. 1; D. Cărăuș, *Solurile Basarabiei*, 1922.

de specialitate, care au evidenţiat atît bogăţia și relevanţa materialului toponimic din cuprinsul ei, cît și numeroasele sale inadvertenţe, inclusiv nume greșite, inexistente sau plasate inadecvat[1085]. Două mai ales sînt caracteristicile acestui valoros document cartografic, care mă interesează cel mai mult, ca și în cazul celorlalte materiale de același fel: configuraţia spaţiului pruto-nistrean și teritoriul desemnat de autor cu numele de Basarabia. Putem observa, în primul caz, că linia ce tinde să contureze imaginea străvechii Basarabii între Dunărea Inferioară, litoralul Mării Negre și cursurile rîurilor Prut și Nistru, de jos și pînă la nivelul lor de mijloc, prezintă o figură vizibil deteriorată, chiar dacă, în mare, este aproape de situaţia reală. Jos, figura este lăţită prea mult, ca urmare a reprezentării eronate a meridianelor[1086], astfel încît la cele două extremităţi, la confluenţa Prutului cu Dunărea și, respectiv, la limanul Nistrului, apar două unghiuri ascuţite, inexistente de fapt și care în harta iniţială erau mult atenuate, ba chiar în locul întîlnirii Prutului cu Dunărea nu se afla un astfel de unghi. Autorul sau, poate, mai degrabă, editorul, are o idee destul de vagă despre linia cursului de jos al Dunării, rîurile Ialpug și Cogîlnic sînt orientate greșit. În partea de sus a Basarabiei, cursurile de mijloc ale rîurilor Prut și Nistru se apropie prea mult, reprezentare eronată, preluată, desigur, din hărţile europene mai vechi, de vreme ce, în *Tabula geographica Moldauiae,* această eroare aproape că nu se observă. Lucrurile nu sînt foarte clare nici în cel de-al doilea caz, adică al relaţiei numelui Basarabia cu teritoriul pe care acesta îl vizează. În această variantă a hărţii lui Cantemir, partea sudică a spaţiului pruto-nistrean este despărţită de restul teritoriului printr-o linie sub forma unui enorm arc destins cu curbura convexă spre nord, ce unea satul Traian de pe malul stîng al Prutului cu locul revărsării Botnei în Nistru. În *Descrierea Moldovei*, el desemnează cu numele Basarabia tot teritoriul situat la sud de această linie și împărţit

1085 D. Moldovanu, *op. cit*., p. XCII-CII, unde poate fi urmărită o consistentă literatură dedicată acestui subiect.

1086 V. Sficlea, *op. cit*., p.77-78.

în patru ținuturi: Bugeac, Akerman (Cetatea Albă), Chilia și Ismail[1087]. Materialul cartografic postum comunică însă cu totul altceva: dacă, așa cum am văzut, în varianta autorului, din 1716, Basarabia nu este identificată cu Bugeacul, cum nici nu este împărțită în ținuturi, atunci, în ediția din 1738, între cele două nume pare să nu mai fie nici o deosebire, în timp ce celelalte trei ținuturi, de astă dată semnalate, se află în afara Basarabiei. Noua reprezentare, greșită bineînțeles, apăruse prin „corectura" lui d'Anville, care nu avea de unde să știe că Basarabia nu era nici pe departe totuna cu Bugeacul, dar care era sigur, în schimb, că tot litoralul nord-vestic al Mării Negre era populat de tătari[1088]. În plus, în harta astfel redactată, ținuturile Ismail, Chilia[1089] și Cetatea Albă sînt reprezentate prin trei fîșii minuscule de pămînt, fapt ce vine în contradicție flagrantă cu rezultatele cercetărilor speciale, pe bază de documente istorice, care arată clar că fiecare din cele trei ținuturi era mult mai mare, întinzîndu-se mult spre nord față de imaginile din harta postumă a lui Cantemir, mai cu seamă în cazul Chiliei și al Cetății Albe[1090], chiar dacă, după așezarea tătarilor nogai în Bugeac, suprafața acestor ținuturi se redusese întrucîtva. Astfel, așa cum s-a constatat și pe exemplul altor regiuni ale Moldovei[1091], imaginea părții sudice a teritoriului pruto-nistrean este deformată nu numai prin desfășurarea ei pe orizontală, ci și prin concepția eronată asupra

1087 Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 29.

1088 J.-B. Bourguignon d'Anville, *Géographie ancienne abrégée*, I, Paris, 1792, p. 334; idem, *Compendium of ancient geography, transl. and with a preface from John Horsley, vol. I,* New York, 1814, p. 274.

1089 S-a putut întîlni, la un moment dat, în istoriografie părerea prin nimic probată cum că ținutul Chilia, declarat ca fiind stăpînit de dinastia Basarabilor din Țara Românească, ar fi cuprins toată partea sudică a teritoriului pruto-nistrean, de la valul de sus al lui Traian pînă la Dunăre și la Marea Neagră: v. S. Iosipescu, *Vrancea, Putna și Basarabia – contribuții la evoluția frontierei sudice a Moldovei în secolele XIV-XV*, în „Închinare lui Petre Ș. Năsturel la 80 de ani", volum îngrijit de Ionel Cândea, Paul Cernovodeanu și Gheorghe Lazăr, Brăila, 2003, p. 224.

1090 C. Burac, *Așezările Țării Moldovei din epoca lui Ștefan cel Mare*, București, 2004, planșele dintre paginile 30-31, 82-83, 174-175, 320-321, 332-333. Cf. idem, *Ținuturile Țării Moldovei pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, 2002.

1091 G. Vîlsan, *Harta Moldovei*…, p. 202; D. Moldovanu, *op. cit*., p. XCIII-XCIV.

structurii administrativ-teritoriale și etnodemografice interne. În sfîrșit, la fel ca în *Descrierea Moldovei*, și în harta *Moldaviae Principatus,* raiaua Bender, cuprinsă între cursurile de jos ale rîurilor Botna și Bîc[1092], nu este inclusă în Basarabia, deși, într-un anume loc al aceleiași lucrări, el evocă momentul ocupării otomane a acestei cetăți cu împrejurimile sale și cu cele patri ținuturi ca început al istoriei Basarabiei turcești: „…cînd Basarabia căzu sub stăpînirea turcilor și… Benderul cu patru ținuturi le fură date la mînă” [1093]. Deși impresia generală lăsată de citirea *Descrierii Moldovei* și de consultarea hărții Moldovei alcătuite de el, ca și de utilizarea sintagmei „Basarabia și Benderul”, arată că, în viziunea sa, această cetate, împreună cu pămînturile din jur, nu făcea parte din acea regiune stăpînită de turci care se chema Basarabia, totuși se pare că învățatul principe nu avea o idee clară asupra limitei nordice a acestui teritoriu, de vreme ce într-un loc al cărții sale notează că „hotarul Moldovei este pe Prut, de la gura lui pînă la satul Traian, iar de acolo pînă la valul lui Traian, peste rîul Botna, și, în linie dreaptă, pînă la gura Bîcului, care se varsă în Nistru”[1094]. Așadar, în contrast cu *Descrierea Moldovei*, care lasă Benderul în afara Basarabiei, această precizare, dimpotrivă, include cetatea cu așezările din jurul ei în cuprinsul teritoriului respectiv stăpînit de turci[1095]. În acest context, este cît se poate de relevantă și constatarea de mai tîrziu a lui J. Thunmann, după care Benderul avea același statut ca și unitățile administrative cu cetăți întărite de la Dunăre și din limanul Nistrului, aflate sub autoritatea directă a Porții Otomane[1096]. Toate observațiile acestea arată că, deși conține numeroase date de certă

1092 În timpurile mai vechi, observa Cantemir, Tighina era parte a ținutului Lăpușnei (*Descrierea Moldovei*, p. 24), ceea ce înseamnă că avea un rol important în viața administrativă, economică și, desigur, militară a întregii părți centrale a Basarabiei.

1093 *Ibidem*, p. 20.

1094 *Ibidem*, p. 15.

1095 Această „precizare” aduce mai degrabă confuzie decît clarificări, de vreme ce în *Descrierea Basarabiei*, p. 29, se spune limpede că tătarii din Bugeac „nu au tîrguri în afară de Căușeni”.

1096 И. Тунманн, *Крымское ханство*, предисловие Н. Л. Эрнст; перевод (1936 г.) Н. Л. Эрнст и С. Л. Белявской, Симферополь, 1991, с. 53. (vezi și http://www.vostlit.info/Texts/rus5/Tunmann/frametext.htm).

valoare pentru cunoaşterea realităţilor istorice din Basarabia de la sfîrşitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, harta „îmbunătățită" a lui Cantemir, fără să fie o „adevărată capodoperă a genului", cum au zis unii[1097], și nici inferioară hărții lui C. Cantacuzino (dimpotrivă!) sau neapărat inspirată de aceasta, cum au susținut alții[1098], demonstrează că, așa cum s-a mai spus[1099], autorul ei nu a cunoscut din observații proprii locurile despre care a scris sau pe care le-a notat în lucrările sale cartografice. Este cît se poate de instructivă, pentru felul cum s-a informat Cantemir asupra cărții *Descrierea Moldovei* și a hărții Moldovei, povestea sa despre ruinele „cetății foarte vechi" a *taifalilor*, „pe care, zice el, le-am descoperit eu însumi", ca să adauge îndată: „am trimis cîțiva oameni, care cunoșteau bine locurile, în codrii de pe Prut, să caute de nu găsesc cumva semne din care s-ar putea cunoaște ceva sigur despre așezarea acestei cetăți"[1100]. Tocmai de aceea, referindu-se în special la sudul Basarabiei, J. Thunmann se va vedea motivat să observe că „istoria naturală a acestor locuri este studiată cu totul nesatisfăcător"[1101]. Cercetarea atentă a hărții lui Cantemir arată clar că realitățile fizico-geografice, istorice, economice, demografice și de altă natură din principatul Moldovei, condus pe rînd de tatăl său, de fratele său Antioh și de el însuși, i-au fost cunoscute foarte bine și, în orice caz, mult mai bine decît cele din partea sudică a teritoriului pruto-nistrean, aflat sub administrație otomană. Dacă este adevărat că, în materialele sale cartografice, conturul imaginii de ansamblu a acestui spațiu este, în general, același pe

---

1097 A. Năstase, *Cartografie-topografie*, București, 1983, p. 22.

1098 D. Moldovanu, *op. cit*., p. CI; E. Țarălungă, *Dimitrie Cantemir. Contribuții documentare la un portret,* București, 1989, p. 153.

1099 N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, II, București, 1920, p. 66; P. Panaitescu, *Contribuții*…, p. 182; V. Băican, *Geografia Moldovei*…, p. 80; D. Moldovanu, *op. cit*., p. XCIV și urm.

1100 Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 24. Povestea taifalilor, pe care B.P. Hasdeu îi numea „cel mai infam din popoarele gotice" și-i plasa, fără nici un fel de dovezi, în regiunea Vasluiului, (B.P. Hasdeu, *Scrieri*, vol. 4, Chișinău, 2009, p. 402), este destul de obscură, de vreme ce nu se știe nimic sigur nici măcar despre apartenența lor etnică.

1101 J. Thunmann, *op. cit*., p. 54.

care l-am întîlnit în multe hărți europene apărute pînă la începutul secolului a XVIII-lea, atunci această constatare este și mai valabilă pentru partea sudică a teritoriului respectiv, fapt ce vine în contradicție cu *Descrierea Moldovei*, în care, bazîndu-se pe surse interne, Cantemir oferă un tablou mai veridic al acesteia, tablou care, sfidînd hărțile, sugerează o altă structură administrativă și etnodemografică a acestei părți de țară, demonstrînd, totodată, că numele Basarabia și Bugeac nu erau identice, fapt ce confirmă și observația lui Iorga, după care cartea sa „nu are informații care vin numai de la străini”[1102].

6. Basarabia în cartografia postcantemiriană

Oricît ar putea părea de straniu, hărțile lui Cantemir nu au avut aproape nici un impact, în ceea ce privește reprezentarea Basarabiei, asupra materialelor cartografice europene de după el. Cartografia postcantemiriană se deosebește din acest punct de vedere de hărțile lui Cantemir prin două elemente, unul cunoscut încă din a doua jumătate a secolului a XVII-lea și altul nou. Cel vechi vizează tendința de a sugera unitatea etnică și teritorială a extremității sudice a Basarabiei, de regulă, cea care gravita spre mare și către limanul Nistrului, cu regiunea Ociakov de dincolo de acest rîu. Astfel este o lucrare a lui Gabriel Bodenehr jr., editată în 1720 la Augsburg și numită, de obicei, hartă a Ungariei (**pl. 52**)[1103], în care Basarabia trecea dincolo de cursul de jos al Bugului. Din aceeași categorie face parte harta lui J.-B. d’Anville *Rusia de Sud, Polonia, Ungaria și Turcia*, tipărită în 1760 (**pl. 53**), *Harta împrejurimilor Mării Negre*, editată în 1780 de R. de Vaugondy la Veneția (**pl. 54**), *Turcia în Europa* a lui John Senex (**pl.**

[1102] N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. II, ed. a 2-a, adăugită, București, 1928, p. 126.

[1103] Titlul ei complet este *Nova et Accurata Tabula Regnorum Sup. & Inf. Hungariae It: Sclavoniae, Bosniae, Serviae, Albaniae, Bessarabiae, ut et Princip.: Transylvaniae, Moldaviae, Walachiae, Bulgar. et Romaniae c.*: v. http://www.swaen.com/nf-antique-map-image-of.php?id=16409.

55), dar în întreaga categorie a acestor lucrări se evidențiază mai ales harta lui Jan Elwe intitulată *Frontierele dintre turci și ruși*, tipărită la Amsterdam în 1792 (**pl. 56**), care arată cît se poate de clar că tot teritoriul cuprins între valul Traian și delta Dunării, la vest, și cursul de jos al Bugului, la est, se numea Basarabia. O astfel de reprezentare a spațiului respectiv pare să corespundă situației reale, create de războiul ruso-turc din 1787-1791, care, oferindu-i Rusiei Transnistria, a lăsat totuși în continuare sub autoritatea Turciei pămînturile locuite de tătari din regiunea Ociakov, fapt care, probabil, a îndemnat Înalta Poartă să realizeze, sub presiunea tot mai amenințătoare a Rusiei, o unitate administrativă a tătarilor de aici cu cei din Basarabia, extinzînd acest nume în teritoriul dintre cursurile inferioare ale rîurilor Nistru și Bug. Călătorul rus P. Sumarokov, aflîndu-se în vara anului 1799 la Ovidiopol, pe malul de est al limanului Nistrului, urmărea cum populația din Basarabia și din regiunea Ociakov se deplasa mereu nestingherită dintr-o parte în alta[1104]. Ideea privind unitatea etnodemografică a părților sudice ale Ucrainei și Basarabiei va fi prezentă în opinia publică din Rusia și la sfîrșitul secolului al XIX-lea, de vreme ce autorul unui studiu foarte interesant despre Basarabia făcea această remarcă: „Stepa Bugeacului se întinde de la Niprul de Jos pînă la Dunăre”[1105]. Toate hărțile acestea conțin numeroase inexactități privind ortografierea toponimelor, notarea lor în locurile corespunzătoare, reprezentarea hidrografică etc. În harta lui J. Elwe, aproape întotdeauna, contururile rîurilor sînt deformate, ca și întreg spațiul pruto-nistrean, valul Traian se ridică de la Dunăre direct spre nord, cîmpia Cetății Albe se află în Transnistria. În hărțile lui d’Anville, de Vaugondy, Senex, imaginea de ansamblu a întregii Basarabii, de la Dunăre și pînă la cursul de mijloc al rîurilor Prut și Nistru, este mai corectă, ca și contururile și orientarea

1104 П. Сумароков, *Путешествие по всему Крыму и Бессарабии. С историческим и топографическим описанием всех этих мест*, Москва, 1800, с. 224.

1105 С. Давидович, *Возсоединенная Бессарабия*, под общей редакцией П. П. Семенова, în „Живописная Россия”, том V, часть вторая, С.-Петербург/Москва, 1898, с. 177.

rîurilor, dar, la primii doi, valul Traian, de exemplu, care constituia frontiera nord-vestică a Basarabiei turcești, este reprezentat greșit, în timp ce pe harta celui de-al treilea lipsește cu totul.

Elementul nou al hărților postcantemiriene îl făcea includerea Benderului cu împrejurimile în provincia otomană a Basarabiei. Așa sînt hărțile lui Mattheus Seutter *Marea Neagră și țările vecine* (**pl. 57**) și *Teatrul de război dintre ruși și turci* (**pl. 58**), tipărite la Augsburg în 1726 și 1788, două hărți ale Ungariei ale lui Guillaume de L'Isle, realizate după datele lui T. C. Lotter și editate în 1760 (**pl. 59**) și 1780 (**pl. 60**) la Augsburg și, respectiv, la Paris. În cel de-al doilea grup de lucrări, un loc aparte ocupă *Harta Moldovei și Valahiei*, tipărită în 1785 de Homann Heirs și Franz Ludwig Güssefeld (**pl. 61**) și care amintește harta principatelor Moldova și Valahia editată de G. da Vygnola în 1686. Indiscutabil, opera comună a lui Heirs și Güssefeld este net superioară tuturor materialelor cartografice făcute pînă la acea dată despre Țările Române. Se pare că aceasta este prima operă cartografică în care contururile Basarabiei sînt aproape la fel ca în hărțile din zilele noastre, o oarecare excepție făcînd doar colțul format de Nistrul de Jos și litoralul Mării Negre, care amintește încă unghiul ascuțit din hărțile mai vechi, inclusiv din harta lui Cantemir. În ea, Basarabia turcească ocupă aproape tot teritoriul de la sud de rîul Bîc, în afară de o dungă îngustă lîngă malul stîng al Prutului. Nouă este și reprezentarea lacurilor de lîngă Dunăre și de la malul Mării Negre, ce-i drept, mai degrabă ca idee a existenței unui mare sistem lacustru în această zonă decît ca număr, ca mărime a fiecăruia, precum și în ceea ce privește amplasarea lor exactă. Cetățile Bender și Hotin, cu teritoriile restrînse din jurul lor, sînt evidențiate, se vede, în scopul sublinierii importanței acestora pentru supravegherea frontierei ruso-turce. Neajunsul cel mai mare al acestei lucrări este rețeaua hidrografică foarte deasă a spațiului prutonistrean, cînd se știe că, în realitate, în interiorul Basarabiei sînt doar cîteva rîuri mici, iar partea ei de sud are doar două-trei rîulețe cu un debit de apă foarte redus.

7. Reînvierea vechii imagini a Basarabiei și distrugerea ei

Incertitudinea în privința înfățișării materiale a numelui Basarabia s-a păstrat în cele mai variate lucrări cu caracter informativ – scrieri istorice, opere cartografice, documente oficiale, corespondență diplomatică și particulară, note de călătorie etc. – pînă la terminarea războiului ruso-turc din 1806-1812. Dar, în mod obișnuit, atît cît au ținut operațiunile militare, prin Basarabia se înțelegea sudul teritoriului pruto-nistrean de sub control direct otoman, și aceasta era menționată alături de Moldova și Valahia, aflate sub jurisdicție otomană. Sfîrșitul războiului și semnarea păcii de la București, din 16 (28) mai 1812, de către reprezentanții Turciei și Rusiei avea să schimbe esențial ideea de Basarabia, ca nume și ca teritoriu. Articolul IV al tratatului de pace prevedea ca „hotarul dintre cele două state să fie rîul Prut, de la intrarea acestuia în Țara Moldovei și pînă la locul unde se întîlnește cu fluviul Dunărea, iar de acolo să urmeze partea stîngă a fluviului Dunărea pînă la gura Chiliei și pînă la mare…”[1106]. Întrucît, în timpul războiului, mai precis, în 1807, guvernul țarist îi ridicase pe tătarii din Bugeac, în număr de cca 80 de mii de suflete[1107], deportîndu-i în Rusia, negocierile ruso-turce au legiferat post factum și acest fenomen, după o serie de tergiversări din partea Rusiei, care nu dorea să-și asume nici o responsabilitate față de această populație[1108]. Astfel, în urma răz-

---

[1106] *Documente turcești privind istoria României (1791-1812),* III, întocmit de M. A. Mehmet, București, 1986, p. 362-363; *Полное собрание законов Российской империи*, том XXXII, С.-Петербург, 1869, с. 49; *М. И. Кутузов. Сборник документов*, том III (1808-1812), Москва, 1952, с. 906; v. și N. Iorga, *Luarea Basarabiei și Moruzeștii*, AAR, XXXII, 1910, 160-185; Al. Boldur, *Istoria Basarabiei*, București, 1992, p. 287; I. Jarcuțchi, V. Mischevca, *Pacea de la București (din istoria diplomatică a tratatului de pace ruso-turc de la 16 (28) mai 1812)*, Chișinău, 1992, p.162, 170, 192; P. Cernovodeanu, *Basarabia. Drama unei provincii istorice românești în context politic internațional, 1806-1812*, București, 1993, p. 44.

[1107] T. Holban, *Documente românești din arhivele franceze (1801-1812),* București, 1939, p. 48.

[1108] *Documente turcești…*, p. 356.

boiului, fizionomia etnodemografică a sudului Basarabiei s-a schimbat radical, astfel încît stepa Bugeacului a devenit, în cea mai mare parte, pustie, fapt ce va motiva colonizările care vor fi realizate după război de noua stăpînire țaristă cu populație adusă de la sud de Dunăre, în special bulgari și găgăuzi, din Rusia (țărani iobagi ai statului), iar mai apoi și din unele țări europene, în special din Germania. Rușii au extins numele de Basarabia, care desemna pînă atunci teritoriul stăpînit de turci în partea sudică a interfluviului pruto-nistrean, și asupra restului acestui spațiu (**pl. 62**). Limita nordică a noii Basarabii era desemnată de hotarul vestic al ținutului Hotin, care trecea pe Răchitna Neagră, afluent al Prutului, cuprinzînd, de la nord spre sud în direcția Herței, satele Onut, Balamutovca, Rjavinți, Colicăuți, Răchitna, Răscăuți, Stroeneț și Marineț[1109]. Noua achiziție teritorială țaristă avea suprafața de 45 630 de km², cu 7 400 km² mai mult decît rămăsese în Moldova din dreapta Prutului și de aproape 2,6 ori mai mult decît avusese Basarabia turcească[1110]. Putem presupune, deși este evident că nu sînt date sigure în acest sens, că noua Basarabie corespundea, în linii generale, cu Basarabia anterioară apariției Țării Moldovei, despre care vorbea Cantemir și care era vizată de cronicile polone din secolele XIII-XVII; trebuie să admitem, totuși, că delimitările teritoriale nesigure, mereu fluctuante, ale conglomeratelor etnice din primele secole ale mileniului II din spațiul est-carpatic nu excludeau posibilitatea ca Basarabia cumană să se fi revărsat, cel puțin în unele momente, peste cele două rîuri care o străjuiau dinspre est și dinspre vest.

1109 Al. Boldur, *op. cit.*, p. 257; Z. Arbore, *Basarabia în secolul XIX*, ed. a 2-a îngrijită de Ion și Tatiana Varta, Chișinău, 2001, Anexă: Basarabia după harta Marelui stat major rusesc; I. Țurcanu, *Istoria ilustrată a românilor de la origini pînă la Marea Unire*, București/Chișinău, 2008, p. 569.

1110 *Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой или Буджака с приложением генерального плана его края*, Аккерман, 1899, с. 13; v. și I. Jarcuțchi, V. Mischevca, *op. cit.*, p. 183; I. Nistor, *Istoria Basarabiei*, București, 1991, p. 178.

Nu intră în preocupările studiului de față o caracterizare a Basarabiei țariste sub toate aspectele. Voi semnala doar trei lucruri privind înfățișarea exterioară a regiunii: pămîntul, populația și împărțirea administrativă. P. Ciceagov, comandantul trupelor ruse la Dunăre, care reprezenta statul rus și în teritoriul proaspăt cucerit, menționa într-un raport către țarul Alexandru I, referindu-se la pămîntul provinciei: „La Bessarabie est un beau pays, Sire”[1111]. Frumusețea peisajului natural și bogăția solului au fost remarcate de cei mai mulți dintre cei care au fost atunci pe aici. Dar țara nu cunoștea binefacerile civilizației: exceptînd cetățile de la Dunăre și Nistru, orașele, în sensul propriu al termenului, aproape că lipseau, satele numărau de la cîteva pînă la cîteva zeci de bordeie sau cocioabe din lut acoperite cu stuf sau paie[1112]. Așa cum observau călătorii străini prin Basarabia, țăranii trăiau în cea mai neagră sărăcie și în completă lipsă de cultură[1113], tot așa ca în secolele XV-XVI, cînd pe aici trecuseră sasul Georg Reichersdorfer sau italienii Matei de Murano și Giovanni Botero[1114] și cînd, din punct de vedere natural, țara era tot atît de frumoasă și bogată. Șosele nu existau, iar transportul fluvial pe Nistru și Prut era rudimentar; doar așezările de la Dunăre și din vecinătatea mării aveau mai multă populație și se caracterizau printr-o o viață mai activă și mai bine rînduită, dar comunicațiile primitive din interiorul provinciei le lipseau de legătură cu restul teritoriului. Populația era rară, iar drumurile, care, în cea mai mare parte a anului, erau nepracticabile, îi făceau pe călători să o vadă și mai rară. Datele statistice privind numărul locuitorilor Basarabiei la începutul secolului al XIX-lea sînt destul de echivoce: după ele, cifra totală a acestora

1111 Apud Л.А. Кассо, *Россия на Дунае и образование Бессарабской области*, Москва, 1913, с. 190.

1112 *Ibidem*, p. 190-191; С. Давидович, *Возсоединенная Бессарабия*, с. 177.

1113 N. Iorga, *op. cit*., vol. III, p. 135-140; А. С. Афанасьев-Чужбинский, *Поездка в Южную Россию, том III, часть 2, Очерки Днестра*, С.-Петербург, 1963, с. 286.

1114 N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, București, 1981, p. 97, 145-146, 175-176. G. Botero: „Moldova este o țară șeasă și roditoare, dar rău ținută”: *ibid*., p. 175.

varia între 200-500 de mii[1115], dar se pare că mai adecvată ar fi media de 300 de mii. În 1815, Chișinăul avea o populație de cca 5 mii de locuitori[1116]. După date aproximative, desigur, și după aprecieri convenționale, erau 17 orașe și tîrguri și 683 de sate[1117]. Ocuparea rusească a provinciei a provocat declanșarea, spre sfîrșitul anului 1812, a unui exod masiv al țăranilor moldoveni peste Prut, fapt ce a alertat autoritățile țariste, determinîndu-le să ia măsuri urgente pentru curmarea acestui fenomen, între care a fost și înlocuirea lui Scarlat Sturdza în funcția de guvernator al provinciei cu generalul rus I. M. Harting, susținut foarte activ de mitropolitul G. Bănulescu-Bodoni[1118]. Aceste măsuri plus reluarea vieții economice normale, dar și așezarea unui număr mare de coloniști în sudul Basarabiei, mai cu seamă în primul deceniu de după război[1119], au dus la creșterea rapidă a populației provinciei. Astfel că, dacă recensămîntul din 1817 arăta o populație de 482 600 de oameni[1120], în 1856, tot după date oficiale, aceasta era de 990 274 de oameni[1121], din care cel puțin 20% alcătuiau imigranții de la 1807 încoace.

1115 L.A. Casso, *op. cit.*, p. 191; I. Nistor, *op. cit.*, p. 178, 197; C. Tomescu, *Catagrafia numerică din Moldova, Valahia și Basarabia din 1810*, Chișinău, 1928, p. 57; П.Г. Дмитриев, *Народонаселение Молдавии*, Кишинев, 1973, с. 78; П. Куницкий, *Краткое статистическое описание Заднестровской области, присоединеной к России по мирному трактату, заключенному с Портою Оттоманскою в Бухаресте 1812 г.*, С.-Петербург, 1813, с. 13; В. С. Зеленчук, *Население Молдавии (Демографические процессы и этнический состав),* Кишинев, 1973, с. 9-10; *История РСС Молдовенешть*, Кишинэу, 1984, п. 177.

1116 П. П. Свиньин, *Описание Бессарабской области* [составленное 1816, 1 июня], ЗООИД, том VI, часть 1, 1866, с. 185; v. și «Труды вольного экономического общества» [С.-Петербург], часть 68, разд. 9, 1816, с. 235; «Отечественные записки» [С.-Петербург], часть 1, 1818, с. 145.

1117 V. S. Zelenciuc, *op. cit.,* p. 9.

1118 L. A. Casso, *op. cit.*, p. 199-200; Al. Boldur, *op. cit.*, p. 450.

1119 De fapt, colonizarea bulgarilor și găgăuzilor în sudul Basarabiei începuse încă în timpul războaielor ruso-turce din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea: v. A.A. Скальковский. *Опыт статистического описания Новороссийского края*, часть I, Одесса, 1850, с. 330-348; И. Мещерюк, *Переселение болгар в южную Бессарабию*, Кишинев, 1965, с. 75.

1120 I. Nistor, *op. cit.*, p. 210.

1121 А.И. Защук, *Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Бессарабская область*, С.-Петербург, 1862, т. I, с. 23; т. II, с. 5.

Recensămîntul general din 1897 a înregistrat 1 935 412 suflete[1122], din care moldovenii alcătuiau doar 56%[1123], față de 74%, în 1856, și în raport cu situația de la 1813, cînd autohtonii constituiau peste 85 la sută. Din toate guberniile Rusiei, cea mai rapidă creștere a populației s-a produs în regiunile care au primit coloniști; astfel se explică faptul că, în anii 1856-1897, populația Basarabiei a crescut cu 221%[1124]. Dar, în același timp, aici s-a constatat și cel mai mic spor natural demografic, ceea ce semnalează creșterea rapidă a ponderii imigranților în masa umană a provinciei. Drept urmare, dacă, după deportarea în 1807 a tătarilor nogai, românii constituiau majoritatea absolută a populației din sudul Basarabiei, după declanșarea colonizării, ponderea lor în totalul locuitorilor acestei regiuni a scăzut foarte mult, alcătuind, de exemplu, în 1819, 34,2%, iar în 1827, 33,5%[1125], deși, încă o dată, nu trebuie uitate cele două tendințe care camuflau artificial stituația de fapt.

În ceea ce privește organizarea administrativă și structura teritorială internă a Basarabiei, la început, autoritățile țariste au încercat să păstreze în provincia anexată tradițiile ce existau în această privință în principatele Moldova și Valahia, drept care țarul a numit în fruntea provinciei, cu statut de guvernator, pe bătrînul boier moldovean Scarlat Sturdza, descendent din greci, bineînțeles, aflat de mai multă vreme în serviciul coroanei rusești, dar controlul asupra acestui teritoriu și deciziile principale care îl vizau cădeau în sarcina comandanților trupelor imperiale aflate la

---

1122 Н. К. Могилянский, *Материалы для географии и статистики Бессарабии,* Кишинев, 1913, с. 77.

1123 I. Nistor, *op. cit.*, p. 214. Datele statisticii oficiale țariste referitoare la ponderea românilor în numărul total al populației Basarabiei trebuie tratate cu destulă circumspecție, deoarece în ele se regăsesc două tendințe care reduc artificial numărul românilor în total, și anume efortul interesat al autorităților în acest sens și dorința unor localnici, în special din rîndul păturilor privilegiate, de a se da drept ruși, fapt care s-a manifestat aproape spectaculos pe exemplul boierimii basarabene (în sînul căreia erau, de altfel, destui alogeni românizați, în special greci), care la sfîrșitul ocupației țariste a provinciei era în cea mai mare parte a ei complet rusificată.

1124 V. S. Zelenciuc, *op. cit.*, p. 13.

1125 *Статистическое описание Бессарабии…*, с. 25-26.

început în principate, apoi în Novorossia și Podolia. În scurt timp, Sturdza, care nici nu arătase cunoștințele și abilitățile solicitate de înaltul său rang, a fost înlăturat din funcție, astfel încît, din acest moment, administrarea provinciei va fi exercitată direct de înalți funcționari militari țariști, care, la rîndul lor, purtau răspundere directă în fața împăratului. După cîțiva ani de haos administrativ, în lipsa tradițională a legilor și a responsabilității funcționarilor, țarul, asaltat mereu de propunerile unor personalități mai luminate din anturajul său, cum erau grecii I. Capodistria și A.S. Sturdza, fiul lui S. Sturdza, și de rugămințile lui Bănulescu-Bodoni, a aprobat, în 1818, *Așezămîntul obrazovaniei oblastiei Basarabia*, care legifera o cvasiautonomie a provinciei. Dar, după zece ani, autonomia a fost lichidată, iar *oblastia* devine parte a guberniei Malorossiei, condusă pe atunci de cneazul M.S. Voronțov, statut pe care Basarabia îl va avea pînă în anul 1873, cînd va fi transformată în gubernie pentru a fi legată mai strîns de imperiu. Sub țarism, și structura teritorial-administrativă internă a Basarabiei a suferit mai multe schimbări. După anexare, provincia a rămas o vreme împărțită în 12 ținuturi: Greceni, Codru, Hotărniceni, Orhei, Soroca, Hotin, Bender, Akkerman, Chilia, Reni și Ismail[1126]. În 1814, numărul acestora va fi redus, pentru ca, în 1817, toată structura să fie reprezentată de 8 județe, după modelul rusesc: Chișinău, Akkerman, Bender, Bălți, Ismail, Orhei, Soroca și Hotin[1127]. Această divizare administrativă a fost stabilită definitiv în 1884, rămînînd neschimbată pînă după prefacerile revoluționare din 1917-1918.

Înfrîngerea Rusiei în războiul Crimeii din 1853-1856 a adus alte modificări statutului politic și administrativ intern al Basarabiei. Prin tratatul de la Paris, din 1856, Rusiei i s-a interzis accesul la Dunăre. În acest scop, frontiera ei în Basarabia a fost retrasă de la Dunăre și de la partea navigabilă a rîului Prut. Art. XX al tratatului stabilea: „Noul hotar va pleca de la Marea Neagră, la un kilometru la est de lacul Burna-Sola[1128], va reîntîlni perpendicular drumul

[1126] Al. Boldur, *op. cit.*, p. 343.
[1127] *Ibidem*, p. 347-348.
[1128] Între localitățile actuale Tuzla și Nikolaevka.

spre Akkerman, va urma acest drum pînă la Valul lui Traian, va trece pe la sud de Bolgrad, va urca de-a lungul rîului Ialpug pînă la Sărățica și va ajunge pînă la Cotul Morii pe Prut. În amonte de acest punct, vechiul hotar dintre cele două imperii nu va suferi nici o modificare. Delegați ai Puterilor contractante vor fixa, în amănunt, traseul noului hotar"[1129]. Teritoriul astfel scos de sub tutela Rusiei a fost întors principatului Moldovei pentru a fi împărțit în trei județe – Cahul, Ismail și Bolgrad – care vor face parte din noul stat român, format la 1859 prin unirea Valahiei și a Moldovei (**pl. 63, 64**). Pămîntul acesta avea o suprafață de 10 288 verste pătrate și o populație de 127 330 de locuitori[1130]. Dar, în anii următori, relațiile internaționale europene au evoluat de o manieră care a adus din nou cîștig de cauză Rusiei: Congresul de la Berlin, din 1878, a decis reintrarea acesteia în posesia pămînturilor din sudul Basarabiei pe care le pierduse 22 de ani în urmă. În baza unor evaluări cartografice ca cele ale lui Heinrich Kiepert[1131], soarta celor trei județe românești de lîngă Dunăre era pecetluită prin art. 45 al tratatului de pace semnat la 1/13 iulie 1878: „Principatul României retrocedează M. S. Împăratului Rusiei porțiunea teritoriului Basarabiei, despărțită de Rusia în urma tratatului de la Paris din 1856 și care la apus se mărginește cu talvegul Prutului, iar la miază-zi cu talvegul brațului Chilia și cu gura Stari-Stambulului"[1132].

1129 *Acte diplomatice relative la istoria Renașterii României*, II, ed. Gh. Petrescu, D. A. Sturdza, D. C. Sturdza, București, 1889, p. 1081; v. și *Independența României. Documente, vol. II, partea a 2-a. Corespondență diplomatică străină, 1877 mai – 1878 decembrie*, București, 1977, p. 39; I. Ionașcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *Relațiile internaționale ale României în documente (1368-1900),* București, 1971, p. 330-331; P. Gogeanu, *Dunărea în relațiile internaționale*, București, 1970, p. 46-54; А. Дебидур, *Дипломатическая история Европы, 1814-1878,* II, Ростов-на-Дону, 1995, с. 131. Lucru curios, după *Harta generală a bazinului Mării Negre* a lui F. A. Garnier, din 1860, fîșia de litoral maritim inaccesibil Rusiei s-ar fi întins spre est pînă aproape de Odesa: **pl. 65**.

1130 I. Nistor, *op. cit*., p. 192-193; P. Cernovodeanu, *op. cit*., p. 77.

1131 Vezi H. Kiepert, *Völker- und Sprachen-Karte von Österreich und der Unter-Donau-Ländern*, Berlin, Hrsg. D. Reimer, 1869; v. și referința lui L. Romier, *Le carrefour des empires morts. Du Danube au Dniester*, Paris, 1931, p. 142.

1132 *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență*, vol. IX, București, 1955, p. 380.

Unirea Basarabiei cu România, la 27 martie/9 aprilie 1918, nu a adus schimbări teritoriului provinciei, păstrînd și conținutul numelui acesteia așa cum se afirmase în timpul dominației țariste. Declarația de unire, făcută atunci de Sfatul Țării, organul suprem reprezentativ al puterii în tot spațiul pruto-nistrean din acea vreme, se reducea, în esență, la următoarea formulă: „Republica Democratică Moldovenească (Basarabia), în hotarele ei dintre Prut, Nistru, Marea Neagră și vechile granițe cu Austria, ruptă de Rusia acum o sută și mai bine de ani din trupul vechii Moldove, în puterea dreptului istoric și a dreptului de neam, pe baza principiului ca noroadele singure să-și hotărască soarta lor, *de azi înainte și pentru totdeauna se unește cu mamă-sa România*"[1133].

Contextul relațiilor internaționale europene de la sfîrșitul anilor '30 și începutul anilor '40 ai secolului al XX-lea avea să aducă schimbări radicale nu numai în destinul istoric al Basarabiei, dar și în ceea ce privește integritatea teritoriului provinciei și, în consecință, chiar a semnificației acestui nume. Înțelegerea secretă sovieto-germană, din 23 august 1939, cunoscută drept „pactul Ribbentrop-Molotov", de la numele semnatarilor documentului, miniștrii de externe ai Germaniei naziste și Rusiei sovietice, stabilea: „În privința sud-estului Europei, din partea sovietică este subliniat interesul pentru Basarabia. Partea germană își declară totalul dezinteres politic față de aceste teritorii"[1134]. Urmarea directă a acestei înțelegeri a fost ultimatumul sovietic, adresat guvernului român în noaptea de 26 spre 27 iunie 1940, în care îi cerea: „Să înapoieze Uniunii Sovietice Basarabia", pretinzînd totodată să fie predată URSS și „partea de nord a Bucovinei, cu frontierele potrivit cu harta alăturată"[1135].

[1133] I. Țurcanu, *Unirea Basarabiei cu România, 1918. Preludii, premise, realizări*, Chișinău, 1998, p. 256.

[1134] *Diplomația cotropitorilor. Repercusiunile ei asupra Basarabiei și Bucovinei de Nord*, alc. I. Țurcanu; trad. de A. Blanovschi, Chișinău, 1992, p. 48; v. și Fl. Constantiniu, *Între Hitler și Stalin. România și pactul Ribbentrop-Molotov*, București, 1991, p. 110.

[1135] I. Scurtu, C. Hlihor, *Complot împotriva României, 1939-1947. Basarabia, nordul Bucovinei și ținutul Herța în vîltoarea celui de-al doilea război mondial*, București, 1994, p. 17; I. Țurcanu, *Istoria românilor (cu o privire mai largă asupra culturii)*, Brăila, 2008, p. 510.

La 28 iunie 1940, trupele sovietice au invadat Basarabia, ocupînd, în același timp, partea de nord a Bucovinei și ținutul Herța. Din acest moment, conținutul horonimului Basarabia s-a modificat esențial. La 2 august 1940, sesiunea specială a Sovietului Suprem al URSS, pretextînd satisfacerea „rugămintii poporului moldovenesc" de pe cele două maluri ale Nistrului, a decis următoarele: „Venind în întîmpinarea doleanțelor oamenilor muncii din Basarabia și ale oamenilor muncii din Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească cu privire la reunirea populației moldovenești din Basarabia cu populația moldovenească din RASS Moldovenească și călăuzindu-se de principiul sovietic al dezvoltării libere a naționalităților, Sovietul Suprem al URSS hotărăște: 1. Se formează Republica Sovietică Socialistă Moldovenească unională; 2. Se includ în componența Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești unionale orașul Tiraspol și raioanele Grigoriopol, Dubăsari, Camenca, Rîbnița, Slobozia, Tiraspol din Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească, orașul Chișinău și județele Bălți, Bender, Chișinău, Cahul, Orhei și Soroca din Basarabia"[1136].

Această hotărîre a fost cu adevărat una istorică pentru Basarabia. Observăm, așadar, că în noua RSSM (**pl. 66, 67**) intrau doar șase din cele nouă județe basarabene, la care se adăugau șase din totalul de paisprezece raioane ale fantomaticei RASSM de peste Nistru. Felul cum s-a făcut această construcție bizară denotă raționamentele exclusiv politice ale întregii acțiuni. Pentru soluționarea problemei pe care Stalin o avea de data aceasta în față, nu conta nici suprafața fostei republici autonome transnistrene (ceea ce aruncă lumină *a posteriori* asupra motivației creării acesteia în 1924) și nici teritoriul Basarabiei; cea dintîi se lichida, odată ce misiunea ei era încheiată, pe cînd cea din urmă, care fusese atîta timp un măr al discordiei dintre români și ruși, a fost, pur și simplu, desființată ca entitate teritorială și etnopolitică. Ținînd cont de experiența istorică și mai ales de importanța strategică excepțională a sudului

[1136] I. Țurcanu, *op. cit.*, p. 518; *История Молдавской ССР*, том II, Кишинев, 1968, с. 359.

provinciei, care se mărginește cu Dunărea și cu Marea Neagră, sovieticii au trecut județele Ismail și Cetatea Albă la Ucraina și, odată cu ele, județul Hotin, care, prin legăturile sale tradiționale strînse cu Bucovina, asigura legătura acesteia cu Basarabia. De acum încolo, împărțită în trei părți foarte diferite ca suprafață și, pînă la un punct, ca structură etnodemografică, tradiții economice și culturale, Basarabia nu va mai exista ca teritoriu unitar din punct de vedere politic-administrativ; din acel moment, numele ei își va pierde și semnificația geografică de pînă atunci. Cele două ciuntiri teritoriale au făcut din Basarabia un trup schilod, sortind-o la lîncezire economică și spirituală. Anexarea la cele șase județe basarabene a șase raioane de pe malul stîng al Nistrului, slab dezvoltate din toate punctele de vedere și puternic rusificate, nu a putut fi o compensare, ci mai degrabă o rană în plus. Din aceste motive, chiar să nu fi fost vigilenta politică națională sovietică, noua RSSM tot nu avea șanse reale să se dezvolte ca formațiune politico-administrativă cu proprie fizionomie națională și spirituală. Restabilirea în 1944 a puterii sovietice între Prut și Nistru, după încercarea eșuată a lui Ion Antonescu, conducătorul României în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, de a readuce Basarabia pe făgașul ei istoric tradițional, a consolidat noul statut al acestui teritoriu, confirmînd că Basarabia istorică dispăruse.

În anumiți ani, au existat planuri și încercări de a revizui felul cum s-a răscroit Basarabia în 1940 și cum a fost formată RSSM. Bineînțeles că astfel de acțiuni nu s-au putut produce în România, care, din 1944, a intrat sub control sovietic, în schimb au fost posibile în URSS, din variate motive, dar, desigur, niciodată ca intenții de soluționare corectă a problemei basarabene. Spre sfîrșitul anului 1943, în cadrul unor instituții sovietice de stat era examinată – fără îndoială, nu fără știrea lui Stalin, ba mai degrabă la cererea sa – posibilitatea alipirii la RSSM a unor noi teritorii românești. Institutul de etnografie al Academiei de Științe a URSS, de exemplu, redactase un memoriu, semnat de S.P. Tolstov, M.V. Serghievski și M. I. Salmanovici, care sugera ideea că, în afară de RSSM, frontierele statului moldovenesc trebuiau, de fapt, să mai cuprindă Moldova de peste Prut, Maramureșul, județul Năsăud și cea mai mare parte

a județului Mureș, sub motiv că în aceste teritorii se vorbea limba moldovenească și că, de fapt, ele erau locuite de moldoveni[1137]. Însă, lăsîndu-i dictatorului sovietic completă libertate de acțiune în Europa de Est și, parțial, de Sud-Est, marii aliați ai acestuia în război au insistat totuși ca popoarele din această zonă să aibă propriile lor state și guverne, rămînînd în vechile lor granițe. Această atitudine, care se opunea dorinței lui Stalin de a împinge frontiera imperiului său spre apus și spre Adriatica, nu leza totuși foarte tare interesele sale imperialiste, de vreme ce majoritatea țărilor din acest spațiu intrau în sfera sa de influență; astfel, URSS devenea stăpînă peste aceste țări fără a le cuprinde în frontierele sale.

Dar, în pofida faptului că, la sfîrșitul războiului, RSSM a fost restabilită sub forma pe care o avusese în 1940-41, discuțiile privind frontierele au continuat, ca dovadă că erau inițate și încurajate de la Kremlin. În cadrul lor au fost formulate două sugestii: una foarte ambițioasă, care se fonda pe pretențiile din timpul războiului, propunînd ca RSSM să cuprindă și Moldova de peste Prut plus o parte a Transilvaniei de nord și alta mai modestă, care susținea că „republica" moldovenească trebuia să includă doar întreaga Basarabie. La 29 iunie 1946, F. Brovko, președintele Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM, înainta biroului CC al PC (b) al Moldovei memoriul intitulat „Cu privire la reunirea întregului popor moldovenesc într-un stat moldovenesc sovietic unitar", în care, după ce face trimitere la Moldova lui Ștefan cel Mare și la unirile din 1859 și 1918, făcute, zice el, împotriva voinței moldovenilor, precum și la eliberarea Basarabiei în 1941, pe care bineînțeles că o numește cotropire, sugerează următoarea soluție „istorică": „În scopul zădărnicirii pe viitor a încercărilor cotropitorilor români de a ocupa Basarabia și alte teritorii ale RSS Moldovenești și al restabilirii adevărului istoric, propun să fie înaintată CC al PC (b) al URSS, Guvernului Sovietic Unional și tovarășului Stalin problema reunirii poporului moldovenesc și a pămînturilor sale străvechi într-un stat moldovenesc unitar, eliberîndu-l de sub jugul boie-

[1137] *Arhiva organizațiilor social-politice din Republica Moldova,* fond 51, inv. 4, dosar 64, f. 46-47; v. și. Țurcanu, *op. cit.*, p. 555.

rilor și capitaliștilor români”[1138]. Conform acestei sugestii, RSSM urma să cuprindă întreaga Moldovă istorică plus cele cîteva raioane transnistrene, precum și „județele Maramureș și Năsăud din Transilvania de nord”, care, zice memoriul, „constituie leagănul poporului moldovenesc”[1139]. De unde se vede limpede că, în iunie 1946, în ajunul deschiderii Conferinței de pace de la Paris, Stalin urmărea să arate că sovieticii încă nu luaseră hotărîrea definitivă relativ la configurația teritorială a României. Pare aproape sigur că această „cerere” a lui Brovko, mai mult decît „notița” secretă din 1943, făcea parte din scenariile lui Stalin de șantajare atît a ungurilor, cît și a românilor în chestiunea Transilvaniei în ajunul semnării tratatelor de pace, deși, formal, el recunoscuse încă în 1945 că acest teritoriu era parte a României. E dincolo de orice îndoială însă că în 1946 nu mai putea fi vorba de includerea Moldovei de la vest de Prut în componența URSS. Tocmai de aceea, sugestiile cu privire la teritoriul și frontiera RSSM care au urmat nu s-au mai referit la „ocupanții români”. De regulă, acestea erau concepute în spiritul scrisorii adresate lui Stalin, tot în 1946, probabil, spre sfîrșitul anului, de către secretarul CC al PC (b) din Moldova, N. Salagor, și președintele Consiliului de Miniștri al RSSM, N. Koval, care cereau „reîntoarcerea în componența RSS Moldovenești a județelor basarabene Hotin, Akkerman și Ismail”[1140]. Este greu de crezut că această „cerere” s-ar fi putut face fără înaltă aprobare prealabilă la Moscova, de vreme ce dezavua ultimatumul guvernului sovietic înaintat la 26 iunie 1940 României, care susținea că populația majoritară a Basarabiei o constituiau ucrainenii, precum și legea adoptată de Sovietul Suprem al URSS în 1940 privind formarea RSSM, care dispusese trecerea celor trei județe la Ucraina. Cei doi înalți demnitari de partid și de stat din Moldova nu numai că nu susțineau părerea că ucrainenii ar fi constituit majoritatea populației basarabene, ci, dimpotrivă, afirmau cît se poate de răspicat că pînă și în „județele basarabene

1138 *Cugetul. Revistă de istorie și științe umaniste*, 1993, nr. 5-6, p. 66; v. și I. Țurcanu, *op. cit.*, p. 556.

1139 *Cugetul,* p. 67; I. Țurcanu, *op. cit.*, p. 556.

1140 *Cugetul,* p. 67.

transmise Ucrainei populația ucraineană este în minoritate față de moldoveni”. Ba, ceea ce este, pur și simplu, neobișnuit pentru istoria RSSM și pentru politica națională a URSS, scrisoarea afirma: „Se știe că limba vorbită a populației din județele trecute la Ucraina este limba moldovenească. Toate naționalitățile care locuiesc în județele basarabene Ismail, Akkerman și Hotin, inclusiv ucrainenii, vorbesc în limba moldovenească, moștenită de la populația moldovenească autohtonă a Basarabiei”[1141]. E posibil ca scrisoarea lui Salagor și Koval să fi fost, de fapt, o manevră de șantaj, inspirată de Stalin și menită să semene panică în societatea ucraineană pentru a o determina să se debaraseze cît mai repede de mișcarea antisovietică ce mai bîntuia în vestul Ucrainei în primii ani de după război.

Propuneri de acest fel s-au făcut și în anii care au urmat, uneori s-a cerut să fie lărgit teritoriul transnistrean al RSSM, dar toate cererile acestea nu au mai avut nici o relevanță politică, pentru că nu erau sugerate de înalte rațiuni de stat.

În anii care au urmat, teritoriul Basarabiei a rămas așa cum îl sfîrtecase Stalin în 1940. De atunci, numele Basarabia a încetat să mai aibă vreo legătură cu realitatea prezentă, îndepărtîndu-se tot mai mult în trecut. Pe cea mai mare parte a trupului ei a existat, timp de o jumătate de secol, republica sovietică moldovenească, dar aceasta nu a putut să țină locul Basarabiei și, ceea ce e la fel de rău, a fost aproape cu totul izolată de celelalte două părți din ființa comună de altădată, nordul și sudul provinciei, care fuseseră aruncate nu altfel decît cu gînduri rele în brațele vecinilor. Cînd, în 1991, imperiul sovietic a început să se destrame, RSS Moldovenească nu a avut altă cale decît să-și declare independența în granițele care i-au fost fixate în 1940. Nedorind să recunoască acest lucru trist, Declarația de independență a Republcii Moldova, din 27 august 1991, pur și simplu, l-a ignorat, preferînd să susțină că noul stat independent s-ar fi fondat „în spațiul istoric și etnic al devenirii … naționale”[1142] a poporului (roman, bineînțeles), ceea ce era inspirat însă de un context istoric și geopoltic complet diferit.

1141 *Ibidem*, p. 68.

1142 *Sfatul Țării*, nr. 151-152 din 28 august 1991.

Încheiere

La sfîrșitul călătoriei întreprinse în vederea aflării originii numelui Basarabia și, odată cu asta, a unei mai bune cunoașteri a istoriei timpurii a teritoriului dintre Prut și Nistru, putem trage unele concluzii relativ la ce am aflat și la ce nu știm încă, la ce poate fi considerat ca lămurit oarecum definitiv și la ce rămîne să fie cercetat.

Printre lucrurile deja stabilite ar trebui menționat mai întîi faptul care nu poate fi pus la îndoială că, în pofida unor speculații făcute în anumite scrieri istorice, nu a existat nicicînd în trecut o posesiune munteană în sudul Basarabiei și, în general, în partea sudică a Moldovei, ceea ce exclude posibilitatea ca numele Basarabia să fi provenit de la dinastia Basarabilor din Țara Românească. Toată demonstrația solicitată de teoria originii muntene a acestui nume nu se bazează pe nici o dovadă sigură, ci este constituită din argumente indirecte sau, altfel spus, din mărturii construite după caz, cum ar fi sintagmele din titulatura unor domni munteni „stăpîn pe toată Podunavia" și „către părțile tătărești" sau problematicul diferend moldo-muntean în problema Chiliei din vremea lui Alexandru cel Bun.

La fel de limpede este și faptul că numele Basarabia este de origine cumană, ca urmare a proiectării numelui generic Basarab/Basarabi al cumanilor stabiliți la răsărit de Carpați asupra pămînturilor de pe rîurile Prut și Nistru și, în special, asupra spațiului pruto-nistrean. Din acest motiv, trebuie reabilitată părerea lui Cantemir după care dinastia munteană a Basarabilor și-a luat numele de la basarabenii de la est de Prut, și nu invers, cum s-a

susținut cu tărie și fără nici un temei de la Hasdeu încoace. Variate informații din o serie de surse medievale, mai întîi de toate, din unele cronici polone, dar și anumite hărți europene din secolele XVI-XVIII, sugerează ideea că, din veacul al XII-lea și pînă la sfîrșitul celui de-al XIV-lea, teritoriul dintre Prut și Nistru s-a numit Basarabia, iar trăitorii în acest spațiu se numeau basarabeni. În tradiția istorică din afara Moldovei, fiind vorba iarăși mai cu seamă de cronicile polone și de unele hărți, teritoriul respectiv s-a numit așa și mult mai tîrziu, pînă la începutul secolului al XVII-lea. Cred că poate fi considerată ca fiind stabilită și chestiunea relației numelor Basarabia și Bugeac în sensul că trebuie depășită părerea mai veche după care acestea ar fi, oarecum, sinonime, de vreme ce vizează același teritoriu. În fapt însă deosebirea dintre ele este foarte clară și se impune de două ori: o dată pentru că ele se referă la realități istorice diferite și a doua oară pentru că fiecare vizează cu totul alt conținut geografic. Putem, de asemenea, să spunem cu toată siguranța că, de-a lungul vremurilor, semnificația numelui Basarabia a cunoscut schimbări esențiale. La început, în perioada anterioară întemeierii Moldovei, iar în tradiția istoriografică din afara spațului românesc și multă vreme după această dată, numele respectiv se referea, cu precădere, la teritoriul dintre Prut și Nistru, poate chiar la pămînturile de pe ambele maluri ale celor două rîuri. După afirmarea autorității statului moldovenesc în teritoriul est-prutean pînă la Marea Neagră și la gurile Dunării și, mai ales, pe măsura implicării lui în relațiile internaționale din Europa Centrală, de Est și de Sud-Est, numele de Basarabia este înlocuit treptat de cel al Moldovei. După ocuparea otomană a Chiliei și Cetății Albe, în 1484, vechiul nume este reactualizat, dar cu referință numai la extremitatea sudică a teritoriului pruto-nistrean. Nu se știe prea bine cum a avut loc această reapariție, dar cunoaștem două fapte care aruncă o oarecare lumină asupra fenomenului respectiv. În primul rînd, așa cum am stabilit deja, în vremea aceea, numele Basarabia era încă vehiculat atunci cînd se discuta sau se scria despre spațiul est-prutean. În al doilea rînd, întrucît în secolul al XIV-lea numele Tartaria îl înlocuise pe cel de Cumania și, respectiv, de Basarabia, era firesc ca, odată cu reașezarea tătarilor

în stepa sud-basarabeană în urma instaurării dominației otomane asupra deltei Dunării, teritoriului intrat sub control otoman și locuit în mare parte de tătari să-i fie dat acest nume. Astfel, în perioada foarte întinsă de la 1484 și pînă la 1812, numele Basarabia va viza doar partea sudică a spațiului pruto-nistrean, alcătuită din două teritorii distincte: stepa Bugeacului, locuită de tătari, și extremitatea sudică a acestui spațiu, cuprinsă între stepă, delta Dunării și litoralul Mării Negre, care, împreună cu pămînturile din vecinătatea cetăților Tighina și Cetatea Albă, se aflau sub control otoman direct. După anexarea, în 1812, a teritoriului pruto-nistrean la Imperiul rus, numele Basarabia va fi extins asupra întregii achiziții teritoriale rusești. Noua și ultima schimbare a conținutului acestui nume s-a produs în 1940, repetîndu-se în 1944, la sfîrșitul celui de-al Doilea Război Mondial, cînd sovieticii au pus stăpînire pe Basarabia, împărțind-o în trei segmente teritoriale, dintre care cel mai mare a întrat în componența nou createi republici sovietice socialiste moldovenești, iar celelalte două au fost trecute la Ucraina. Din acest moment, Basarabia dispare ca noțiune geografică, rămînînd doar ca o realitate trecută.

Experiența studierii chestiunii privind originea numelui Basarabia și statutul inițial al teritoriului care a purtat acest nume arată că există unele lucruri neclare legate de această problemă, de unde rezultă și o serie de sarcini ce urmează să fie rezolvate pe parcursul cercetărilor viitoare. Nu știm, de exemplu, dacă teritoriul respectiv, cu numele Basarabia, a avut un statut politic-administrativ de sine stătător, adică o administrație proprie și o capitală. Laonicos Chalcocondylas vorbea despre faptul că Bogdania Neagră, adică Moldova, avea capitala la *Λευκόπολις*, adică la Cetatea Albă[1143], aserțiune respinsă de Cantemir, dar, de fapt, nu în fond, ci doar cu referință la Țara Moldovei, pe motiv că, dacă ar fi fost așa, „hronicile Moldovii, carile scriu viața domnilor de la Dragoș

[1143] Λαόνικος Χαλκοκονδύλης/Laonici Chalcocondylae, *Historiarum demonstrationes*, în „Corpus Scriptorum Historiae Bynzantinae", editio emendatior et copiosior, consilio B. G. Niebuhrii, Bonnae, 1843, p. 134; v. și Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice,* trad. Vasile Grecu, București, 1958, p. 183.

Vodă încoace, aceasta nepomenit n-ar lăsa”[1144]. Principele moldav adaugă însă îndată că de aici „să poate înțălége că Cetatea Albă au fost scaunul stăpînitorilor acelor români carii și mai denainte, și pe vrémea prădzii lui Batie prin cetățile de pre marginile Dunării neclătiți au rămas, de la Marea Neagră pînă la Severin”[1145]. Și, de vreme ce sursele istorice susțin că, pe atunci, la răsărit de Carpați și în vecinătatea Poloniei, altă comunitate etnodemografică și teritorială decît cea a basarabenilor, adică a unui amestec de români și cumani plus alte cîteva elemente etnice mai puțin numeroase, nu exista, fapt evocat uneori și de Cantemir („acel nărod ce s-au fost chemînd băsărabi”, care înainte și după invazia mongolilor „au rămas neclătiți pre locurile sale”), putem admite, *mutatis mutandis*, că referința lui Chalcocondylas la Cetatea Albă ca centru administrativ al acestei comunități – nu al întregii Moldove, bineînțeles, – nu pare deloc neverosimilă. Dar nu este exclus ca insistența asupra statutului de centru politic al acestui oraș în Evul Mediu să se bazeze doar pe poziția sa geografică deosebit de favorabilă, pe influența pe care o avea în interiorul spațiului pruto-nistrean și, mai ales, pe pămînturile de pe cele două maluri ale Nistrului, precum și pe locul său în relațiile internaționale din zona Mării Negre. Faima lui medievală s-a transmis timpurilor moderne și celor recente, astfel încît, chiar în unele scrieri mai recente, Cetatea Albă este prezentată drept capitală a Moldovei pînă la cucerirea cetății de către turci[1146]. Ba chiar și unele enciclopedii istorice europene din a doua jumătate a secolului al XVII-lea menționau Moncastro în calitate de capitală a Basarabiei[1147], fapt ce denotă tendința de arhaizare a istoriei acestui teritoriu, probabil, sub influența surselor

---

1144 Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, în „Opere”, București, 2003, p. 1422.

1145 *Ibidem*, v. și p. 1423.

1146 A. Papageorgiou, *Asprokastro*, în Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Εύξεινος Πόντος: http://www.ehw.gr/l.aspx?id=11657; v. și R. Browning, *Asprokastron*, în *The Oxford Dictionary of Byzantium*, I, ed. A. Kazhdan, New York/ Oxford, 1991, p. 212.

1147 L. Moréri, *Le grand dictionnaire historique: ou le mélange curieux de l’histoire sacrée et profane*…I, Basle, 1731, p. 228.

medievale. În ceea ce privește referința lui Chalcocondylas la statutul orașului, ca și în cazul părerii lui Cantemir asupra aceleiași chestiuni, nu putem insista asupra veracității acestei informații cît timp nu avem și alte date care să o confirme.

Un alt fenomen care trezește anumite semne de întrebare este dominația tătarilor în Moldova și, în special, în Basarabia. Nu este elucidată încă relația lor cu cumanii în acest spațiu. Din acest punct de vedere, merită toată atenția datele referitoare la atacul tătar asupra Poloniei în 1259 sau 1260, care a fost precedat de supunerea la sud de această țară a basarabenilor, nume care îi viza, în primul rînd, pe cumani sau, mai degrabă, populația românocumană care constituia, și după invazia din 1241, o importantă masă umană în teritoriul pruto-nistrean. Retragerea grăbită a tătaro-mongolilor din teritoriul est-carpatic în 1242, în urma morții marelui han Ögödai la Karakorum, a contribuit la întărirea în acest spațiu a poziției cumanilor care nu se retrăseseră în fața invaziei mongole sau care reveniseră la locurile lor după plecarea cuceritorilor, fapt ce a contribuit mult la constituirea aliajului cumano-român. Acest fapt explică de ce cronicile polone vorbesc despre subjugarea basarabenilor, adică a româno-cumanilor, de către tătari în 1259/60. Cronicile nu spun nimic despre alungarea lor de pe pămînturile pe care locuiau, ci doar despre supunere și folosire în campaniile de cucerire tătărești. Cînd, peste un sfert de secol, tătarii conduși de hanul Nogai vor întreprinde o nouă campanie de mari proporții spre Europa Centrală, invadînd și spațiul est-carpatic, simbioza româno-cumană va fi fost deja un proces încheiat; basarabenii rezultați din acest amestec, pigmentat și de slavii românizați mai devreme, constituiau o populație relativ numeroasă, răspîndită pe toată întinderea dintre Prut, Nistru, Dunăre și Marea Neagră. După înfrîngerea hanului Nogai pe la 1300, Hoarda de Aur s-a destrămat într-o mulțime de hanate mici, dintre care unele au staționat la Dunărea de Jos și în Basarabia. În prima jumătate a secolului al XIV-lea sînt semnalate două mici centre ale dominației militar-politice tătărești la Orheiul Vechi și la Costești. S-ar putea ca o formațiune tătărească mai mare, poate viitorul principat al lui Demetrius de la 1368, să fi avut drept cen-

tru administrativ Cetatea Albă. Dacă pînă atunci va fi existat o comunitate teritorial-politică basarabeană (româno-cumană), de la acea dată, ea a fost penetrată și destrămată de noile formațiuni tătărești. Cît privește principatul lui Demetrius, existența căruia nu poate fi pusă la îndoială, despre el nu se cunosc tocmai elementele cele mai importante: centrul său administrativ, teritoriul stăpînit și durata existenței sale. În sfîrșit, ultima chestiune neclară referitoare la tătari este cea a momentului cînd aceștia reapar în Basarabia după dispariția de la sfîrșitul secolului al XIV-lea: au revenit ei aici pînă la 1484 sau după această dată? Cronicile polone susțin că fenomenul respectiv ar fi avut loc înainte de 1484, ceea ce pare puțin probabil; această confuzie a apărut ca urmare a faptului că sursele respective afirmă că unele incursiuni tătărești în Polonia anterioare acestei date se făceau anume din Basarabia, dar se pare că o atare impresie a rezultat din proiectarea înainte de această dată a unor practici mai tîrzii, cum ar fi atacurile tătărești antipolone din secolele următoare, care, în unele cazuri, într-adevăr, porneau de pe malul drept al Nistrului.

O chestiune esențială a istoriei timpurii a Basarabiei care reclamă atenția sporită a cercetătorilor este relația celor două părți ale Moldovei, cea de la vest și cea de la est de Prut, în ajunul formării statului moldovenesc și în primele secole ale existenței sale. Este vorba, în special, de organizarea administrativă a țării și, mai cu seamă, de chestiunea amplasării capitalei statului. Ca și în cazul Țării Românești, centrul administrativ și politic al Moldovei a apărut la munte[1148], de unde a coborît treptat spre sud, pe măsura împingerii frontierei țării spre Nistru și spre Marea Neagră. Dar, dacă, la munteni, ultima capitală, Bucureștiul, a fost așezată în vecinătatea Dunării, deci foarte aproape de spațiul geopolitic deosebit de activ al Peninsulei Balcanice, la moldoveni, dimpotrivă,

---

[1148] La un moment dat în istoriografie – e vorba în special de unele scrieri istorice maghiare – a putut fi întîlnită părerea după care Bogdan Întemeietorul ar fi venit în Maramureș „împreună cu poporul său din Balcani”: v. de ex. I. Vásáry, *Cumans and Tatars: Oriental military in the pre-Ottoman Balkans, 1185-1365*, Cambridge, 2005, p. 159.

capitala a rămas, pînă în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, la Suceava, la extremitatea nordică a țării, ceea ce îngreuna mult contactele domniei cu teritoriul dintre Prut și Nistru și, mai ales, o condamna să aibă o implicare foarte slabă în evenimentele care se petreceau la Dunărea de Jos și la Marea Neagră și în viața populației de aici. Această situație a fost determinată de legăturile tradiționale ale Moldovei cu Ungaria, de un anumit interes față de realitățile din Europa Centrală, dar bineînțeles că hotărîtoare a fost dependența țării de Polonia; nu întîmplător, capitala este mutată de la Suceava la Iași la începutul celei de-a doua jumătăți a secolului al XVI-lea, după ce, în urma bătăliei de la Mohács (1526), influența Poloniei în Europa Centrală și de Est, ca, de altfel, și a Ungariei, slăbise foarte mult. Dar, din păcate, în drumul ei spre sud, capitala țării s-a oprit la jumătate de cale. S-ar prea putea ca unul dintre motivele (dacă nu chiar cel mai important motiv) al acestei insuficiențe a inițiativei și cutezanței să fi fost de natură psihologică: incapacitatea funciară a unei populații de la munte de a dori să-și caute rosturi mai bune în locuri deschise către toate zările și, mai cu seamă, în vecinătatea mării. Cert este însă că, dacă această mișcare ar fi continuat și s-ar fi oprit la Fălciu și, mai ales, dacă s-ar fi petrecut mult mai devreme, înainte ca turcii să fi luat sub control Dunărea de Jos și tot țărmul nord-vestic al Mării Negre, soarta Moldovei ar fi fost cu totul alta: țara ar fi avut un sistem administrativ mai armonios și mai eficient, ar fi fost mai bogată și ar fi avut legături mai variate și mai strînse cu lumea din afară. Față de Iași, care era o așezare rătăcită în cîmpia pustie și săracă a Bahluiului, ce o dezavantaja atît economic, cît și strategic, ținînd-o în același timp la distanță mare de centrele politice și culturale europene și balcanice, Fălciu avea o poziție incomparabil mai bună, fiind situat pe Prut, unde se încrucișa drumul care venea de la Brăila și Galați și ducea spre Tighina și, de acolo, mai departe dincolo de Nistru, cu cel care cobora din nordul Moldovei spre Chilia și Cetatea Albă. Nu pare a fi puțin relevant faptul că o hartă din 1552 a marelui învățat și cartograf german S. Münster menționează Fălciul (*Felsinu*) printre rarele orașe din spațiul românesc (v. **pl. 29**); în Moldova, în afară de el, mai este arătată doar

Suceava. Reichersdorfer îl semnalase încă mai înainte, în harta sa din 1541, cu numele *Falczyn* (**pl. 30**), anume ca oraș, nu ca o așezare oarecare. Și trebuie să se țină cont de faptul că alcătuitorii de hărți europeni foloseau informație mult mai veche decît vremea lor. Capitala la Fălciu ar fi asigurat o administrare mult mai bună celor două părți ale Moldovei și, totodată, fiind aproape de Dunăre și de Marea Neagră, ar fi contribuit incomparabil mai mult la dezvoltarea economică, politică și culturală a țării, ar fi garantat o mult mai sigură apărare de invaziile cotropitoare dinspre sud și, în paralel, ar fi favorizat și valorificarea economică a extremității sudice a Basarabiei, care dispunea de importante resurse naturale, și toate astea dincolo de beneficiile oferite de poziția strategică cu totul excepțională a acestui spațiu. Stabilirea dominației turcești la Dunărea de Jos a dus la decăderea orașelor din sudul Moldovei; Fălciul degradează repede și, în cele din urmă, dispare ca oraș. Dar nu dominația turcească în sine a determinat decăderea acestor orașe, ci faptul că, în urma instaurării numitei dominații, grija conducerii țării și a părții mai avute și mai active a societății pentru ele a scăzut și mai mult sau chiar a încetat să mai existe, ca, de exemplu, în cazul atitudinii față de Chilia, Cetatea Albă, Tighina și a altor așezări intrate sub control otoman direct; bineînțeles că de vină a fost și dispariția interesului străinilor, în special al negustorilor, față de teritoriile respective.

Cu cît înaintăm în trecut, cu atît cunoașterea mediului natural este mai necesară pentru cercetarea istoriei spațiului care ne interesează. Această trebuință se explică și prin insuficiența informației privind timpurile vechi și foarte vechi, fapt ce impune sarcina compensării ei cu orice fel de date care pot servi, oricît de puțin, drept surse istorice. Istoria Basarabiei medievale resimte acut sărăcia informației istorice și tocmai de aceea eventualele date asupra biosferei acestui spațiu, ca rod al viitoarelor cercetări, ar putea contribui esențial la clarificarea unor momente și fenomene importante din acele vremuri.

Deși informația privind istoria timpurie a Moldovei și Basarabiei este insuficientă, asta nu înseamnă că lărgirea cunoștințelor asupra acestui subiect nu este cu putință. Dincolo de posibilitățile –

reduse, este adevărat, și totuși reale – oferite în acest sens de investigațiile arheologice, acest segment al trecutului ar mai avea de cîștigat din reexaminarea sau citirea cu alți ochi a unor surse cunoscute și, mai ales, din cercetarea cu luare aminte a cronicilor medievale străine mai puțin cunoscute, ca și a multor altor scrieri istorice referitoare (și) la Țările Române, editate în epoca modernă în Europa, mai cu seamă în Polonia, Ungaria, Austria și Germania.

Observăm, așadar, că, dacă putem constata cu oarecare satisfacție apariția, în ultimele decenii, a unor realizări notabile în cercetarea istoriei medievale a spațiului est-carpatic, inclusiv a teritoriului pruto-nistrean, nu mai puțin real este faptul că multe fenomene dintre cele mai importante privind acest segment al trecutului rămîn necunoscute, de aici și sarcinile ce revin efortului investigativ actual, dar mai ales viitor. Cartea care se termină cu aceste rînduri este o modestă contribuție la acest efort.

Bessarabia description

The territory between the Prut and Dniester
in historical evolution

Summary

I.

Historiographical tradition concerning the name and status of the territory between Prut and Dniester.

Undoubtedly, the history of Bessarabia can be considered one of the less fortunate themes of historical research. Although in ancient times this land was the site of passage, a site of confrontation, or even, for some longer or shorter periods of time, the stationary place for many populations, which have significantly influenced the history of Europe, and some of them the history of Asia, i.e. the Scythians, Persians, Greeks, Romans, Goths, Slavs, Byzantines, Pechenegs, Cumanians, Tatars and others. Later it was one of the largest Romanian-inhabited territories, and afterwards it has been for longtime a topic of great interest to the European political agenda, especially in the nineteenth century and the first half of the twentieth century. Finally, despite the fact that during the two World Wars the territory served as a theater of military confrontation landslide, and also political, Bessarabia did not manage to become even today a priority topic of historical researches.

1. The name

The origin of name Bessarabia is not quite clear. It's true though that there is not a big controversy over this matter, but the lack of the adversarial debate on this question cannot be explained by the fact that the matter had been cleared itself, but rather because of poor research that doesn't provide consistent material for such debate. Two

points of view became prevalent throughout time. One of them, the most ancient, tributary to the classical and romantic models in historiography, argues that the name of Bessarabia comes from the name of the Thracian tribe of Bessi. Dimitrie Cantemir had a similar opinion, even though he didn't articulate it very clearly. He used to refer to the Latin poet Ovidius or Matheus Praetor, in whose works he found the phrase: "Bessi, and today are called Bessarabians, i.e. those who live in Bessarabia". Much more clearly will later be Gheorghe Șincai, who had expressed his opinion in the following way: "Might be that the Bessi from Thracia, the place where they used to live, have settled in the lands of Old Dacia, which is now called Bugeac, and that from their name (i.e. Bessi- *I.Ț.*) is (this region – *I.Ț.*) known as Bessarabia". This opinion, although poorly supported by historical documents and increasingly neglected by the newer researches, was yet maintained for a long time, so in a late nineteenth century description of Bessarabia, one could read the following: "Bessarabia itself, or Bugeac, was named Bessia in the remote antiquity, from Bessi people who lived before Christ's birth with the Dacians on the Danube, the Prut and Dniester River and the Black Sea, and which the Roman poet Ovidius, exiled by Augustus on the coast of the Pontus Euxinus, evokes in his words "Vivere quam miserum est inter Bessosque". But beyond these observations concerning the relationship between the ancient Bessi and the name of Bessarabia, there is one observation that requires the most careful examination. Referring to the events that took place in the eleventh century in the Byzantine Empire, the Russian historian G. G. Litavrin notes that Byzantine sources of that time-frame appointed the Vlach population by the name of Bessi. It is known that the Byzantine historians were well informed about the Thracian numerous tribe of Bessi, whom they considered to be the ancestors of the Vlachs, so there are all grounds to suppose that the name of Bessi used to refer also to the Vlachs situated north of the Lower Danube, and so it is possible, hypothetically, that this is how the term of Bessarabia appeared. This seems to be the most plausible explanation of the belief that the name of the historical region would come from Bessi. But one must express as clearly as possible his reserved attitude towards such an opinion, as when consulting the Byzantine sources we observe that the identification of the Vlachs with

the term Bessi is met rather rarely, a fact also noticed by Litavrin. This reserved attitude must be retained not only because of the fact that they had disappeared at the time the first records about Bessi appear in medieval historical documents, but also because their numerous tribe used to live in a place south of Balkans, a place situated at a great distance from the space between the Prut and Dniester river.

I must observe that the relationship between the names of Bessi and Bessarabia also knows a different approach, an approach that arised from the very high interest shown by the historians of the medieval time-frame towards Pechenegs who were designated by the same name of Bessos just like the ancient Thracian tribe. There were some attempts to validate such views back in the old historiography. The famous german historian, F.J. Sulzer, for example, tried to prove that the Pechenegs redeemed from Cumans a large number of Arab slaves with whom they had lived in the space between Prut and Dniester: from the joint name of Bessia and Arabia, he argues, the name Bessarabia was born. Of course, such interpretations cannot be taken too seriously, but must not be overlooked either.

Since, as it is well known, the name Bessarabia is refered not only to the area between Prut and Dniester, we must remember that there were numerous attempts to find its origin. Those attempts were often cheap, such as the review of known toponyms and anthroponyms from the space situated east of Prut, in other cases by examining political realities and geographical areas to remote from the places and times which we discuss, or by reference to the various languages and folk tradition.

Besides the opinion stating that the name of Bessarabia originated from that of Bessi/Bessos, there is also another point of view, dominant in historical science, the one arguing that the name of Bessarabia derives from the dynastic name of the first rulers of Walachia – Basarabs. Those supporting this theory rely on the supposition that Basarabs ruled a portion of territory in the far south of the area between the Prut and Dniester, with the port of Chilia as its core. This point of view is based especially on the titles bared by some rulers of Walachia, most relevant being the reign of Mircea the Old. Under such perception was crystallized the view that the most undeniable evidence of Walachian rule over Chilia would be a document dat-

ing from 1404-1406 and in which we find the following: ”I, Mircea great ruler and prince…of the whole Ungrowlachia and of the lands across the mountains, and towards the Tatar lands, and duke of the Almaș and Făgăraș, ruler of the banat of Severin and Podunavia both parts throughout, even down to the Great Sea, and the ruler of the city of Dîrstor”. Starting with Hasdeu, who often tried to force the documents to reveal something else that they truly suggested, many researchers have interpreted this sources as a meaning that Mircea was the ruler of the both sides of the Danube to the Black Sea, and therefore, the ruler of the southern end of Bessarabia. It was thought that such a belief would be favored by those three formulas that long ago have raised the interest of N. Iorga. Those formulas are: ruler "towards the Tatar lands", "on the both sides throughout Pudonavia" and "to the Great Sea". The phrase "on the both sides throughout Pudonavia" indeed corresponds to the fact that according to some information, which is not very clear, at the begging of XVth century Mircea had a brief period of glory, a time when he could probably rule not only the Wallachian bank of Danube, but even the portion South of the river mouths, and that could justify the title "ruler… down to the Great Sea". But all these are nothing but suppositions and not certain realities. Anyway, this phrase does not provide us the certainty that he ruled the territory north of Danube's mouths, which should be mentioned in the document just like the stronghold Dîrstor from Dobrogea. Therefore, the conclusion that this source should prove that the territory situated on the left of Chilia branch was a part of Walachia is only an assumption which is not based on a reliable documentation. In general, it is important to remember that the document quoted above is a protocol formula seeking to outbid the authority of the ruler, so it is contraindicated to be interpreted as a reflection of reality. It is not in vain that Iorga, after reviewing some titles assumed by Mircea the Old, would express doubts concerning the persuasiveness of such evidence of doubtful Wallachian rule north of Danube's mouths. Similar formulas had accompanied the names of Mircea's predecessors or successors; in general, the formulations of this kind are typical for the title of the crowned heads, and usually were inconsistent with the reality. Those title formulas were, as it is known, of Byzantine inspiration, just like all the royal

houses from Balkan area and Russian principalities – that were in their initial stage under the influence of Byzantium – had.

There has been very much focus on the formula "on to the Tatar lands" from the title of the Basarabs princes from those who wanted to see it as a proof in favor of a hypothetical Wallachian rule in the southern space between Prut and Dniester and even the whole southern Moldova in general. According to some researchers, "Tatar lands" or "Tatar countries" were not situated in eastern Walachia and southern Moldavia, as often thought, but would have included Northern Dobrogea, the mouths of the Danube and Chilia with an adjacent territory which was, of course, impossible to identify. A completely different idea about this phenomenon, very clearly expressed, results, for example, from the privilege which Alexander the Good granted to the merchants from Lwow in 1408 and which was renewed by Stephen II in 1434, and Petru Aron in 1456. The document says that whoever of those merchants "travels to the Tatar lands" is to pay the custom taxes at Suceava, Iași, and Cetatea Albă. In other variant we find the following: "whoever travels to the Tatar lands (will pay – *I.Ț.*)…at Suceava…at the borough of Iași…at Lăpușna…and at Cetatea Albă". The same document contains a no less relevant passage: „And whoever carries cattle to Tatars <will pay> at the main customs, in Suceava, four *grosz* (polish coin – *I.Ț*) for each cow, and in Iași two *grosz*, and in Tighina two *grosz*, and for a hundred sheep one must pay in Suceava sixty *grosz*, in Iași thirty *grosz* and in Tighina thirty *grosz*. These were the customs for those who traveled to Tatars". It is important to remember that the document speaks about the Tartars, and not „Tatar lands", (*тємъ кто идутъ до татаръ*). I would also add that the text repeatedly mentions Tartar goods (*татарскыи товаръ*), including silks, incense, pepper, Greek wine, brought of course from outside the Romanian territory, the territories from East and South that were mastered at that time or in the past by the Tartars. Back then, during that time-frame, there were no more Tatars in Moldova, so the phrase "at Tartars", or, used more rarely – "the Tartar lands", refer to a non-existing reality in this part of the country so that when one said he would travel from Suceava to the Tatar lands it actually meant that he would have to follow the path to the East and especially south-eastern Moldova, or even further,

beyond the Dniester. Therefore, the phrases “at Tartars” or “towards the Tartars lands”, which are met frequently in official documents of the fourteenth and fifteenth centuries from Romanian Countries and Hungary, as in Papal correspondence, do not indicate a specific area, but a direction toward lands once occupied by the Tartars to the east of the Carpathians, or rather, as the privilege of 1408 clearly shows, the space actually possessed by them beyond the river Dniester.

I would also add a detail also clear enough on this subject: when Bonifinius told us about the departure of Bogdan from Maramures in order to reestablish the Moldovan principality to the east of the Carpathians, he said: *Bogdan Valachorum Princeps, qui destituta Tartarorum vicinitate, Moldauia, quae interior Valachia est,* etc. Thus, back then, the little principality of Moldavia was told to be in the vicinity of the Tartars, though it was well known that it was surrounded by Romanian lands. Nor we can overlook the observation of the great French geographer and cartographer J.-B. d’Anvile who noticed that the maps dating from late medieval and modern era name the surroundings of north-western coast of the Black Sea, from the mouth of the Danube till far beyond Dnieper, Little Tartaria. We also must remember that beginning with the late fourteenth century, the southern Bessarabia was part of the Moldovan state, meaning that “the Tartar lands” remained beyond the Dniester. The same opinion expresses Dimitrie Cantemir when referring to Tartaria in his narration about the Trajan’s Wall, which, he says, after it passes Căușeni and “crosses the entire land of the Tartars, it ends at Don river” (*Fossa Traiani imperatoris, hodie etiam sui conditoris nomen retinens ‹…› inde simplici vallo per totam Valachiam et Moladviam transit, Hierasum ad paganum Trajan dictum, Botnam ad oppidumCauszen secat, transactaque tota Tartaria ad Tanaim flumen desinit*).

Therefore, the formula “towards the Tartar lands” in the title of the Bassarabs has absolutely no relevance to the relationship between Wallachia and the area between the Prut and Dniester or the southern part of Moldova in general. Once we convince ourselves that there is no reliable evidence about a possible rule Wallachian in these areas, it is natural to wonder on what relies the insistence of most of the Romanian historiography. Based on the information we have on the matter, I believe there are two reasons which caused and

still fuel this conception. The first reason is the consonance between the names of Bassarabs and Bessarabia: knowing that the first rulers of Wallachia were the Bassarabs, it was not difficult to assume that the name of a region could be derived from the name of a dynasty; it was a difficult but worthy task for historians, prove the validity of such assumption. This argument would be brought in discussion by Iorga since 1899: “Even more important than all the other arguments regarding the possession of southern Moldova by wallachians is the persistent name of «Bessarabia» itself, a name which the region held up till very late. The rule of Bassarabs in this area must have been more than a transient accident, since the name remained so well rooted in this neighboring country”. The simple mention of the name Bessarabia referring to the southern extremity of the space between Prut and Dniester was enough to be an undisputable proof of Wallachian rule; Iorga could not imagine, nor admit, that this name could mean something else than such a rule. Yet the main reason of such a persistent insistence in the past and still in the present on the idea that the name of this eastern Romanian province comes from Wallachian Bessarabia was not the coincidental names, even if this was what gave it the start and is sustained by famous historians, but the main reason is the opinion that was launched in national historiography beginning with Dimitrie Cantemir, and which stated that at the beginning the two Wallachias, i.e. Moldova and Romanian Country, had been in fact one (Wallachia=former Dacia), and this suggested that sooner or later, it will be once again the way it was. Generously fueled with the natural sense of attachment to national values, that reason was bound to make a successful career in Romanian historiography, since it says that the ideal of national unity has always been present in Romanian consciousness since the emergence of the first Romanian state, in south of Carpathians. “The tendency of the new state to include the Romanian population east of the Carpathians in its borders, writes Ș. Papacostea, was one of the manifestations of this basic impulse”. The Romanian Country, he will write elsewhere, from the beginning has “claimed the supremacy in the unity made on ethnic principle” which meant that “the emergence of the first Romanian state has prepared the liberation of Romanians from foreign domination.

One cannot say that these beautiful thoughts could not find confirmation in some historical sources, if those sources would be presented in the light of such encouraging beliefs, but it is not less true that such assumptions seem more suited to a political and ideological debate.

2. The territory east of Prut named Bessarabia

Depending on the period, the name of Bessarabia which refers to the territory between Prut and Dniester has two contents in historiographical tradition. The first refers to the whole territory between the two rivers, near the southern border of medieval Poland and up to the mouths of the Danube and Black Sea. In general, this content refers to Bessarabia from 1812 and up to its disappearance as separate historical province in 1940. What is less known is that, judging by some historical sources, including some writings of Cantemir, such an understanding of Bessarabia was also reported in earlier periods, starting with the emergence of the Moldovan state, or even before the foundation of medieval Moldova. His most famous work, *Descriptio Moldaviae*, contains the first almost complete mention about the location and configuration of this territory in the Middle Ages. “In olden days, he says, Moldova was divided into three parts: the Lower, Upper and Bessarabia, which included, all three of them, 23 smaller districts. But as the time passed, when Bessarabia fell under Turkish rule, and by the betrayal of the ruler Hero or Aron the city of Bender and four provinces in passed in the hands of the Turks, the rulers of Moldova remained with only 19 provinces, and those not even integral”. This fragment of text is very interesting, but if the facts alleged in it are not examined carefully and are not confronted, it looks confusing and contradictory. Thus, the mentioning of the moment of Bender occupation in 1538 – without the story of “ruler Aron” having any relevance to this event – as the beginning of the history of Turkish Bessarabia (if we disregard that the Ottoman military administration was present in Chilia and Cetatea Albă more than half a century ago), as if it wants to show that about a territory with such a name one can talk only beginning with that date. On the other hand Cantemir is very clear about the fact that Bessarabia, as a territory with this

name already existed before that date, along with the other part of Moldova, the one divided into Upper and Lower Country. Although we know that back then Moldova was not divided that way, and that this phenomenon occurred only by the middle of XVIth century, but when it did, the Lower Country included almost all of Bessarabia, except the district of Hotin. But Cantemir says it bluntly that until the Ottoman occupation of Bessarabia, which he sometimes calls the country (*Principatus*) alter any part of the country (*regio*), though considered part of Moldova, however, was separate region (perhaps in some administrative way) from the other two parts of it. The Romanian translator has correctly translated the Latin word *olim* from the original text of the book as "the olden days", an expression suggesting in both languages the idea of a distant historical period and which, in the case mentioned by Cantemir, covers the period preceding the start of the sixteenth century. There are also other references in *Descriptio Moldaviae* which show that the sources used for writing – because it is beyond any doubt that this is a book based mainly under other writings, and very little research is done on the basis of personal observations on the spot – suggested Cantemir the idea that Bessarabia was the whole territory between Prut and Dniester, a territory more or less detached from the right of Prut Moldova. Thus, in one place he speaks of Bessarabia as the part of Moldova neighboring with "polish Ukraine", which clearly shows that he refers not only to the southern extremity of this territory. Somewhere else he mentions Bîrlad as the administrative center of the Lower Country, and this fact, knowing his remark reported above regarding the division of Moldova, confirms, indirectly, the tradition of territorial-political separation of the lands divided by the Prut river. We see, therefore, that these references support the hypothesis of a very old Bessarabia, clearly older than the Turkish one established at 1538 and which would be the whole southern part of the territory between Prut and Dniester under direct Ottoman control from the river Botna to Danube and Black Sea. Highly relevant is the fact that, as Cantemir says, in Middle Ages the term of Bessarabia – which, as we saw, he sometimes assigns a separate political-territorial status – was not a toponym picked by the scholars from books, but a well known name to the Romanians which lived between Prut and Dniester, which makes

it a very old one: the land, he says "bears today, among the people, the name of Bessarabia". But, either because lacking sufficient data, or because the savant prince did not have such a goal in his research, he does not states it definitely, but leaves it rather like a suggestion than an absolute truth. I will write again on this subject towards the end of the study of this topic when I am going to refer to some other writings of Cantemir, from which results that he knew from other historians who wrote before that time-frame, that the region between Prut and Dniester named Bessarabia back in the early Romanian Middle Ages that meaning before the foundation of Moldovan state and during its first centuries of history.

But it is once again Cantemir who provides us with most reliable information, that the name of Bessarabia, in his time, and several centuries before him, referred only to the southern extremity of the space between Prut and Dniester, an area possessed by the Turks and inhabited mostly by Tartars. "This part of the country, says he, was taken by the Turks before the whole country fell to them, and for this reason it no longer under Moldovan rule, although even today the boroughs and villages situated on the banks of the Danube are populated by Moldavians who remained Christian and have to endure the forced rule of Turks and Tartars". He referred specifically to this Bessarabia when he says that: "it contains today four counties, that of Bugeac, that of Akerman, of Chilia and of Ismail" and that it is inhabited by a mixture of population which includes Moldavians, Turks and Tartars. This perception will remain unchanged in the historical tradition, as we will find it unaltered in some writings of the late nineteenth century. So, as it results from his own judgments, Bessarabia of his time-frame contained the southern part of the territory between Prut, Dniester, Danube and Black Sea. He tried to prove that, beginning with the XVIIIth century, there was a separation between Moldova and the territory named Bessarabia, observing that "as one can see clearly on the map (a map made by himself for his book, *Descriptio Moldaviae* – I.Ţ.), today's border of Moldova is on the Prut, from its mouth and till the village named Traian, across the river Botna, and, in straight line, to the mouth of river Bîc, which flows into the river Dniester".

II.

Opinion concerning the wallachian rule over Chilia

Chilia is the city most often mentioned in the historical sources from the first centuries of the first millennium. At the end of the fourteenth century and early fifteenth century, it became a bone of contention for those states that sought either to consolidate their position at the Lower Danube and Black Sea, as was the case in Moldova, which had just consolidated its borders in the region, or either to seize the city, this being especially the desire of Turkey and Hungary. Competition for Chilia, on the one hand, and the lapidary and contradictory nature of historical information about it, on the other hand, made it almost impossible for us to find out whose city it was eventually at that time. "The problem of possession of Chilia in the first decades of the XVth century, noted the historian N. Stoicescu commenting on the opinion of A. D. Xenopol and other historians about this matter, is far from being solved". Like most Romanian historians, he believed that this city could belong to Wallachians at some point during that period, but had to admit that "about the possession of Chilia by Wallachian princes has been written much without reaching any final conclusions". So the question still remains open.

There are several facts that have been researched in order to prove that in some years of the XVth century Chilia was under Wallachian rule. Especially P. P. Panaitescu and N. Iorga insisted on an event that occurred in Chilia in 1424. "In this year 1424, in late October, says Iorga, Ioan VII, the son and the coregent of the Byzantine emperor Manuil returns to Constantinople «by parts of the Danube, descending in a particular locality Chilia», from where triremes took him to

Byzantiu. Phrantzes, who mentions this event, as Iorga notes, places Chilia in «Great Wallachia», which would be Romanian Country". But in fact, from the narration of the XVth century Byzantine historian G. Sphrantzes results something else than Iorga claims. "At the end of October in that year [1424], mentions briefly the Byzantine chronicle, the emperor Kir Ioan returned to Constantinople from the so called Chilia situated near river Danube, after boats came there from Constantinople [after him]". (*Καί είς τό τέλος τοΰ Όκτωβρίον μηνός τοΰ λγ¯ου έτους έπανήλθε καί είς τήν Πόλιν άπό τοΰ μέρους τοΰ είς τόν Δανούβίον ποταμόν Κελλίου όνομαζομένου ό βασιλεύς κύρ Ίωάννης άπελθόντων κατέργων άπό τής Πόλεως έκεϊσε*). But the source also adds that earlier the prince informed his father, the emperor, throuth a courier who was sent to Hungary, about the fact that he was going „towards Great Walachia (romanian text says it wrong: „Great Țara Românească" – *I. Ț.*) and that he (the emperor – *I. Ț.*) had to send ships to the place named Chilia to bring him home". (*Προέπεμψε γάρ από τήν Ούγγαρίαν άνθρωπον άλλόγλωσσον καί αλλογενή, τού έλθεϊν δια της στέρεας μετά πιττακίου ύφειλτου… Καί άναγνούς τό χαρτί, ὅτι καί υγιαίνει καί απέρχεται καλώς καί εις τά περί τήν Μεγάλην Βλαχίαν καί νά άπέλθωσιν εις τό Κελλίν όνομαζόμενον τόπον κάτεργα, ίνα έπάρωσι καί φέρωσιν αυτόν, έχάρησαν μεγάλως*). So Sphrantzes does not "places Chilia in Great Wallachia", although from what he writes one can say that this is what he means, but from these facts does not result at all that, from his point of view, Great Wallachia would be the same with Romanian Country (Țara Românească), as Iorga claims and the translator interprets wrongly, mistake that would later make historians to state that "the route used by the emperor Ioan VIII at 1424 passed through Romanian Country, and not Moldova". Later, Iorga would reconsider his point of view and argue that it is Moldova the country of about Sphrantzes speaks in his memoirs, but the majority of the historians have taken this information from Iorga, along with older point of view, and that requires the task of examining it more closely. Actually G. Sphrantzes could not understand the term of "Great Wallachia" otherwise than almost all his compatriots understood and well-informed people of that time-frame did, namely that it was used to designate Moldova, not the Wallachia (=Țara Românească). He could also consider other

territory as we shall see later. However it is clear that his statement is not related to Romanian Country (=ȚaraRomânească). Cantemir, who knew the Byzantine historiography, often draws attention in his writings about this matter. When Greeks speak about Moldova, he notes in his *Moldo-Wallachian History*, "they call it Moldowallachia, Bogdania, but many name it Great Wallachia". From the Byzantine historians this name will be taken over by German, Italians, Hungarians and Poles historians. Thus, Cantemir notes that Moldova appears in the writings of many authors "as Great Wallachia – in Leuncalvius, Bonfinius, Cluverius and others". Quoting Cluverius, he explains that the territory between Transylvania "and Danube was called Small Wallachia, i.e. Mountain Country. And the territory comprised between Small Wallachia and the river Prut, so as between Prut and Dniester and Black Sea, was named Great Wallachia, i.e. Moldova". And if it is true that the term of "Great Wallachia" could refer either to Mountain Country (=Muntenia), just as it could refer to the territory south of Danube inhabited by Romanians, this proves once again that there is no reason why we should conclude that the strongholds of Chilia and Cetatea Albă were part of Romanian country, if in a source such as the one quoted above they are mentioned as being part of Great Wallachia. Given the circumstances, we would conclude that it is actually Moldova. In this context, a special attention deserves the narration of the Italian scholar Francesco Filelfo, who, at 1423-1424, after staying a long time at Constantinople, was at Chilia and Cetatea Albă, says that those cities were in "Moldova at Euxin". Therefore, what Iorga believed in 1899 that would be the proof that Chilia was part of Romanian Country in 1424, is clearly an argument against his proper point of view.

Another event of the few that have been mentioned to support the idea that Chilia would have belonged to Țara Românească is the issue of so-called Wallachian-Moldovan conflict that occurred in 20s years of the XV century over the possession of this city. Usually, this phenomenon is examined in close connection with the Hungarian-Polish treaty of Lublau, 15 March 1412, then with the meeting in Luck, 23 January 1429, of the Hungarian and Polish kings Sigismund and Vladislav and of Vitold, Great Duke of Lithuania, as well as with the relationship between Hungary and the Teutonic knights.

From these stories it is very clearly seen that Chilia was claimed by the Hungarians, who needed it in order to be able to resist the powerful Ottoman offensive, but also to build up a strong commercial competition against the Venetians, whom they faced on the Dalmatian coast of the Adriatic Sea. To this end negotiations took place with Alexander the Good in order to make him give up the city, it is unclear under what conditions, perhaps not even the removal from the throne being excluded, in case he did not accept this proposal. To "soften" the moldavian ruler, Sigismund caused a false border conflict between him and Dan, whom meanwhile he brought back on the throne. "Sigismund, notes Iorga, could have instigate the ruler who found the borders of his country too narrow, borders which made Mircea the Old content in his last years of life. What is certain is that, as early as 1429, he crossed the border with his Wallachians and several Turks, and began to plunder the territory of Chilia; soon, divided into four parts, the army of Dan continued plundering". So it becomes clear there was no border conflict, as it seeks to prove Iorga (unconvincingly, because the sources he uses contradict him) and the way the historiography after him tries to present the things, but there was applied harassment and intimidation to force Alexander the Good to give up to the Hungarians. Dan does not attack in order to recapture Chila, as would be normal if he had claimed it as legitimate possession, but only carried out acts of robbery on Alexander's possessions in a raid near the city (the historian quotes: *bona ipsius [Alexandri] que sunt circa castram Kylia*). Iorga says further that Alexander attacked and overthrew Dan, after which he addressed a complaint to Sigismund and Vladislav, but the emperor Sigismund did not respond. Polish king, however, who was suzerain of Alexander, addressed to his Hungarian ally a letter in which he reproaches the accusations unfounded claims against moldovan ruler, reminding him, among other things, that the Moldovans came on the meeting fixed on the day of St. George and presented the proofs of rights of possession over Chilia, while Sigismund did not send anyone. Therefore the great prince Vitold, as a referee in the conflict, although favoring Sigismund, who had gave him the royal crown in the same year, 1429, was nevertheless forced to conclude that still "the moldovan ruler should master peacefully and quietly the so called castle

of Chilia, and of the lands that he possess, as it was said by him". In the end, Vladislav, even though he was very interested to keep the friendship of Sigismund, to make him stop instigating the Teutonics against him, he still names Sigismund the master of the provoker Dan, the one who attacked Moldavian lands. At the same time he refuses to recognize Vitold – who favored very much the Hungarian king – his quality of referee in the matter over the dispute of Chilia, an act that would lead to the deterioration of the Polish-Lithuanian relations. The emperor did not reply neither to this second letter. But there was nothing to answer, since in that same year peace was concluded between Hungary and Turkey, and that made Sigismund lose his interest over the matter of Chilia's possession; moreover, there will be even an improvement of the Moldovan-Hungarian relations. And since previously there had been no real reason for a conflict between Moldavians and Wallachians over the possession of the fortress, Iorga stated naturally: "When Alexander died, the business of Chilia was completely forgotten".

It is clear therefore that there can't be any discussion about a Wallachian rule over Chilia – not even at 1426, because there were no grounds for claiming this fortress as a part of Wallachia. The short and irrelevant "border conflict" of 1429 between Moldavians and Wallachians was nothing more than a maneuver of Sigismund's diplomacy who wanted to seize this important strategic point in his attempt to stop the offensive of the Ottomans to his land and control the commerce on the Lower Danube. In fact, as the American historian Daniel Stone noted, the Magyar king tried to revive the old politics of a Hungarian expansion east of the Carpathians, seeking to replace Poland in Moldova and even in Galicia. Meanwhile Turkey has reached once again the Lower Danube. As we know, earlier, in 1420, Sigismund had to cope with an attack of the Turks in Transylvania, via Wallachia of course, so that the business of Chilia was definitely put aside.

The third important factor in a series of basic arguments in favor of the idea of a Wallachian rule over Chilia is connected with the events that took place in Moldova and the Moldovan-Hungarian relations in the years 1447-1448, especially with reference to the role played by John Hunyadi in the development of this relations. Both in

earlier times, as well as today, two interpretations over this subject have been dominant. Historians who could never see the XVth century Chilia anywhere outside the Romanian Country have claimed that back then the stronghold was returned to the Wallachians. And that in defiance to historical sources that show clearly that back then the stronghold was taken by Hungarians: *дадє Пєтръ Кєлєю град Угром*, as quoting from the "Slavo-moldavian chronicle"; *Пєтръ жє воєвода… прѣдадє Килиѫ град Угром*, as we can read in the "Putna's first chronicle"; *И дадє он Кєлию град Угром*, as we finally find out from the "Putna's second chronicle". Those whom, on the contrary, patriotism did not prevent to use a relaxed approach over the problem, using reliable data provided by historical sources, have shown that in fact at that time Chilia came under Hungarian rule, even if there sometimes were present delegates of the wallachian rule, a natural thing since Wallachia was a vassal of the Hungarian crown. Iorga, for instance, wrote a hundred years ago, that "after the concession Petru made, … Chilia enters into possession of Ioan Huniady's Hungarians, whose support and whose tolerance was needed for a rule over Moldova to become possible". Earlier, Xenopol observed: "To thank Hunyadi for helping him become the ruler of Moldova, Petru gives Magyars the city of Chilia" and to soften this blunt statement, he adds "Hunyadi gave it to his relative, Dan III, ruler of Wallachia". Latest researches that have ignored such sentimentalism showed that the passing of Chilia from Moldovan to Magyar possession was determined by the desires of two characters: on the one hand the need of Moldavian ruler Peter II to obtain the support of Hunyadi, back then the leader of Hungary in order to gain the Moldavian throne in the competition with another suitor backed by Poland, and on the other hand a too old desire, expressed at that time by Hunyadi, of the Hungarian state to ensure access to the Black Sea through the city, at a time when the royal power was very weak in Moldova, and with Ottomans trying to subdue it, after Wallachia had been forced to pay tribute. "In early 1448, writes S. Papacostea on Hunyadi's attitude towards this matter, after taking an expedition to Wallachia, where he installed a prince favorable towards his policy, he did the same in Moldova, where he helped the pretender Petru to obtain the supreme dignity; as the price for this help, the Moldavian ruler ceded Chilia

to John Hunyadi who brought a garrison there". This explanation is confirmed by Cromer who says the following: *Stephano & Elie fratribus palatinis uita defunctis, huic quidem Romanus, illi uerò Petrus filij in dominatu successerant: ex his Petrus Ioannis Huniadis, qui Vungariam pro Ladislao rege gubernabat, ope fretus Romanum ciecit. Erat autem Romanus consobrinus Cazimiri regis. Eiectus in Podoliam profugit*. When, after two years, Bogdan II will claim to the throne of Moldavia against his competitor, Petru Aron, he will also seek the support of Hungarian ruler, and take an oath of allegiance and commitment not to claim Chilia. Finally, when Stephen the Great recaptured the city in 1465, taking it back from Hungarians, Matthias Corvinus launched an expedition in 1467 in Moldova, which sought to recover the city and punish the perpetrator, who, given the Moldavian-Hungarian relations in the past, was considered a vassal by the Hungarian king. But it didn't happen just as the Hungarian king planned, because of the Moldavia resistance which the invader didn't take into account. There is very interesting documentary information dating from 1448, which is indirectly related to the issue of Chilia. In that very year, John Hunyadi took in possession not just Chilia, but also the Wallachian lands of Amlaș and Făgăraș, an action that made Vlad Tepes to protest referring to the Hungarian ruler: "For it is not enough for him the reign of Hungarian country, but he tries to take away my rightful possession and the land of Amlaș and Făgăraș, and his intention is to harm me". But there is not even a hint of dissatisfaction with the Hungarian occupation of Chilia, which clearly shows that the Wallachians had no claims on that city. We see therefore, that the three reasons mentioned above and considered to be the most convincing demonstration of Wallachian rule over Chilia in the early fifteenth century, are not persuasive enough in this regard. There are, of course, other facts, and many other historians who have tried to support this plea, but the results were not anywhere near expectations, and this because of the same reason that there have not been discovered facts to justify such efforts.

III.

Finding the origin of the name Bessarabia

Since the origin of the name of Bessarabia coming from the Wallachian Basarabs dynasty did not prove to be persuasive, it was natural to look for another solution. It was clear though from the beginning that the anthroponym Basarab is not completely unrelated to that of Bessarabia. It was important, first of all, to clarify the origin of the name Basarab. If we ignore the less relevant attempts from the XIXth century and the beginning of XXth century (B. P. Hasdeu, D. Onciul, etc), the first attempt in Romanian historiography to answer to this question relying on concrete historical realities was made by Iorga, who obviously was inspired by some earlier writings of European historians, like those of F. W. Sommersberg, J. Thunmann, L. A. Gebhardi and others, who were summarily concerned with the matter. He proved, back in 1919, that the name Basarab is of Cumanian origin, just as Talabă, Toxabă and Tîncabă. In 1927 he will reopen this topic and restate and consolidate his point of view in a chapter of his great historical synthesis, very suggestively titled "Romanian-Cuman symbiosis", which shows that from the coexistence of Romanians and Cumanians for more than two centuries, Romanians inherited not just names of places and people, but also "political influence of the highest order", with a vocabulary that can be observed in *Codex cumanicus*, a new conduct and even a new articulation of the exterior appearance. His conclusions were later confirmed by special investigations of appreciated scholars like Rásonyi László-Nagy, A. Decei, Gy. Györffy, etc. All these observations are founded on a very impressive amount of historical, linguistic and archaeological data regarding the long time cohabitation of Romanians and Cumanians, and the influence

exercised by the Cumanians over the Romanians. The same observations lead to the idea that the Bassarabs from Wallachia and Bessarabia, the territory between Prut and Dniester, have the same Cumanian origin, and since Cumanians were mostly concentrated in the east of the Carpathians, while their presence between these mountains and the Danube river was less significant, it is possible that the Wallachian Bassarabs migrated from East of Prut.

This idea is not completely new. In Romanian historiography it was first formulated by Cantemir, who was relying, of course, on much older information. For example, in his *Chronicle of the roman-moldo-wallachian ancientness*, we read the following: "And since Leunclavie, with Cureus, the secretary, both famous men among the historians, say that those people named Bessarabians, were not from another kind, nor did they come from elsewhere, but are a part of the Romanian nation; which is why we can consider that before and after the raid of Batu, some Romanians remained in their homelands, as we said before, mainly in the strongholds from Cetatea Albă and till Severin; just as Bessarabian people, raising from the plains of Bessarabia, went to the woods of Olt, and remained there; and those people were the ancestors of today's family of Bessarabians from Wallachia, their master, or ban, taking the name of his people, ancestor of the family and famous princes of Wallachia, as the course of history would prove when the time comes". This long phrase contains some essential elements for the topic of this study. First, referring to known and reliable sources, the author shows that on the eve of the Mongol invasion, the residents of the territory between Prut and Dniester were named Bessarabians and their land, Bessarabia. Second, he mentions that when the invasion occurred, a large part of the "Bessarabians" took refuge in Oltenia. Third, it states clearly that the Bessarabian family from the Romanian country, the one that, most certainly, would become later the ruling family of the Wallachian Bassarabs, are the offspring of the Bassarabs that inhabited in the past the territory between Prut and Dniester. Fourth, Cantemir insists that the "Bessarabian nation" was composed solely of Romanians, a fact, which, seen through the prism of the patriotic pathos that characterizes the *Chronicle*, looks natural, but in relation to historical reality as it is seen by contemporary historical research this statement should

be reviewed, as that "nation" was actually a Romano-Cumanian, or Cumano-Romanian amalgam. And finally, we must still point out a crucial detail, a detail on which the prince insists right from the beginning of this fragment of text, namely the continuity of the Romanian population (which, as we know, cannot exist in that period apart from Cumans) in the space between Prut and Dniester, both before the Tatar invasion, as well as after it occurred "before and after the raid of Batu, some Romanians remained in their homelands". Let us remember one more relevant detail: Cantemir's statement of the emergence of Bassarabs south of the Carpathians, whom, as I said, we must see as Cumano-Romanians (also not forgetting the Romanianized Slavs), was possible because of the "refuge in the woods of Olt" of the "people from the plains of Bessarabia", a statement which is in accord with documents and historical research on the relationship of the Cumanians with the territory east and south of the Carpathians, as it is, for example, the case of Cumanian bishopric, showing that until the Mongol invasion took place they have always lived just east of these mountains and southeast of the Carpathian arc.

The perception of European historiography of this phenomenon, the same perception we find in the writings of D. Cantemir, and which actually was expressed a few centuries earlier, would later be expressed very clearly by J. Thunmann, which had consulted the sources Cantemir used, but certainly also other sources that the prince could not know, or just learned of them from the writings he has studied. Making reference to some sources and to the study of Sommersberg, which he wrote by the time the *Chronicle* appeared, the renowned German historian notes that, in the early twelfth century, after the Cumanians drove the Pechenegs across the Danube river, "they have also seized, together with other lands, Bessarabia. But their great power was completely destroyed by the Tartars or Mongols in the years 1237-1241. Many Cumanians were killed, some of them became slaves, while others took refuge in Hungary, the Greek regions and in Asia Minor. A smaller number were allowed to remain in the country, but only as subjects of the Tartars. Among the lands mastered by them in the past, not other has kept so much memories about Cumanians than Bessarabia. Here they obeyed their princes, and by the name of one of them, Bassarab, they took the name of Bessarabians. Thunmann

says nothing about the refuge of Bessarabians in the "words of Olt", but in general his account does not contradict the words of Cantemir – on the contrary, the two accounts are of the same subject, upholding and confirming each other. Not concerned with the passions the Romanian prince had, Thunmann completes and corrects in a useful manner for science Cantemir's information about the Bessarabians of the first half of the thirteenth century. The new element, suggested by the German scholar is the name of Bessarabia, who, he says, was a Prince of Cumans (i.e.cumano-Romanians), from which the people took the name of Bessarabians, and, I add, the name of Bessarabia, as the name of their land. What may seem a serious shortcoming of the Thunmann's book, since he only talks about Cumanians and does not mention the Romanians, is in fact a major amendment of Cantemir's narration, which, by contrast, speaks only of Romanians, while forgetting the Cumanians. Investigated in parallel, these two narrations reveal an obvious historical reality, which, for various reasons is neglected by contemporary historians, namely that in the middle of the thirteenth century the demographic structure of the territory between Carpathians and Dniester represented a mixture of Romanians and Cumanians, a mixture altered by the slavo-romanian element.

Cantemir's stories and those of Thunmann about Bassarab, Bessarabia and Bessarabians, even if they support each other, as we have noted earlier, and even if it is relying on an amount of data well-established by the historical research, for example the massive presence of Cumanians east of the Carpathians, their almost complete absence south of the Carpathian arc until the Mongol invasion, as well as the facts proving the achievement of that complicated process which was called Romano-Cumanian symbiosis. But even with all evidence listed here, these accounts would still not have sufficient power of persuasion if it could not be proved on the basis of very old chronicles, which are supported in turn by a series of historical writings of indisputable scientific value. This is, especially a fragment of the *Short Chronicle of Poland*, written in 1395 by an anonymous archdeacon of Gniezno, document reported, apparently for the first time, by the German historian Sommersberg in 1730. Referring to the year 1259, Chronicle recounts the following event: *Tartari subju-*

gates Bessarebenis, Lithwanis, Ruthenis et aliis gentibus, Sandomirz capiunt castrum. This is not the only source which tells us about the event of that year, and in which are mentioned Bessarabians; of course, this is not a primary source, given the fact that the time of its writing is too distant to the time the event took place; there are other written evidence, much older chronicles, on which the Chronicle of Gniezno is based, as well as other documentary information from the same period, which was investigated not only by Sommersberg, but also by the other historians, especially Poles and Germans, like J. Lelewel or J. S. Semler. In some of these sources the spelling of the name Bessarabians is rendered in a more or less different way. Thus, a similar and at the same time partially different information is found in another Polish chronicle, called the "Chronicle of the Holy Cross": *Anno Domini 1259 Tartari, subjugatis Bersabeis, Lithwanis, Ruthenis et aliis gentibus, castrum Sandomiriense capiunt*. The first idea suggested by this information is the close relationship of the Cumanian name "Bassarab" with the name of Bessarabians (Bessarebenis/Bersabeis) in Polish chronicles. The suggestion is unquestionably confirmed by some of these sources, and some Hungarian sources, where the name of Bessarabians is replaced by that of Cumanians (appointed in some cases and in others as polowzer and kipčiaki), this meant that the two names were synonyms. We can read, therefore, at the Polish historian A. Naruszewicz, who quotes Dlugosz, the following: *Ante festum Sancti Andreae introierant Tartari cum Pruthenis, Rutenis, Comanis et aliis gentibus etc.*

Several references about Bessarabians before the foundation of Moldova can be encountered in Cantemir's work, references taken from historians who lived much earlier. Thus, in a commentary on Nicetas Choniates about the Hunic invasion on this side of the River Dniester, he interpolated a quote from a little-known work, *De rebus Hungariae*, of an equally obscure Italian history, Michele Riccio from Naples: "First, the Huns have invaded the lands of the Goths (Getae – *I.Ț.*), after that the lands of the Bessi (named by others "Bessarabians"), and the Sudali, and both Cumanias, i.e. the Black and White, what is now Moldova". Since we do not know the name of Bessarabians to be present in other early European medieval sources than the Polish ones, we must assume that Michele Riccio (or Ritius),

who lived until 1515, took the information on this subject from Polish chronicles, without having any reasons to doubt that the event that took place at 1259/1260 was known to European historiography long before the beginning of the sixteenth century. Beyond the confusion regarding the Besi and Sudali, as well as that of location of the White Cumania, the author suggests, somehow naturally, the idea that the conquest of Cumania, thereby referring to the future territory of Moldova, began with the submission of the inhabitants of the eastern part of this territory, people named Bessarabians. We can note that this information corresponds with the one from Polish chronicles which places the Bessarabians south of Ruthenians and Poles. This fits perfectly with a reference of Cantemir to the polish historian M. Bielski, from whose work he quotes "the nation of Pechenegs and Polowzers were Lithuanians which, after coming out of Cimmerian Straight, became friends with the Genoese, who owned the peninsula (Crimea – *I.Ţ.*), and that these, together with the Moldovans and Bessarabians have raised the cities of Mangopa, Cherci, Azov, Caffa, Chilia or Achillia, Moncastrum and Târgovişte." Leaving aside the few discrepancies, like the origin of Pechenegs, Cumans and Lithuanians, or the participation of Moldavians in building the strongholds next to the Black Sea and that of Târgovişte, along with the Genoese, the quote contains two very important elements for the topic at hand: the reference to Bessarabians, a statement which we know that fits naturally within Polish tradition of the chronicles, and – what is even more significant – the mention of Bessarabians next to, and separate of Moldovans. Therefore, there can be no doubt that Bessarabians mentioned in medieval sources could not be other than the residents of the territory between Prut and Dniester, and possibly those on the left bank. Hence this was how the name of Bessarabia came up for this territory. Thus, we find that when Cantemir or Thunmann spoke about Bessarabia and Bessarabians, as about some names that had taken birth in the realities of the space between Prut and Dniester before the Mongol invasion, they were based on reliable facts, gathered from equally reliable sources. In other words, when these sources appeared, speaking especially about XV-XVI centuries, there was already a tradition of historiography of Bessarabia, after which it was designed separately, from ancient times, as territory and

human community. All the data mentioned above in an effort to find out the origins of the name of Bessarabia leaves us no doubt that it's provenience is Cumanian, a name which in a period of coexistence between the natives and the Cumanians, in XII-XIII centuries and even up to the middle of XIVth century, became known in the space east of Carpathians, especially between the Prut and Nistru rivers. Under pressure from the Mongols, an important amount of Cumanians, mixed with Romanians, and probably with Romanianized Slavs migrated westward, many of whom have stationed south of the Carpathians, making themselves known here by the name of "Bassarabi" or "Bessarabians". Since, as we know, this name was first and foremost that of the community leader, was in the nature of things for the founder of the state in this part of the country to be named Basarab. But in the tradition of that place, this could not remain the name of the country, and that because the local Romanians were more numerous than eastern migrants, which in time could have melted into the mass of the natives. Being a name referring to the ruling dynasty, Bassarabia, as another name of the Wallachia, will be present for a while in foreign documents referring to this country, except those written here and designated for foreigners, and then disappears, as a product which had no organic connection with the place. It follows from these observations the very clear conclusion that the name comes from the province between the Prut and Dniester, not vice versa, as submitted, without serious grounds, so far. This conclusion is based on an amount of facts that we have mentioned and reviewed on the pages above and, as we have seen, those facts leave no chances to the old view on the origin of the name of Bessarabia. So it's no wonder that, although rarely and without mobilizing all the necessary resources, there have been, however, researchers that wanted to look somewhat convinced that the land between the Prut and Nistru Bessarabia was named so "probably not after the name of Prince Bassarab…, but because it was inhabited in part by Cumanians, which were also named "bassarabi", i. a. because the name of Bassarab, indeed of the Cumanian origin, was a proper name" (Al. A. Bolșacov-Ghimpu).

We must consider the situation where, after the Mongol invasion, the name of Cumania for Moldova, and hence that of Bessarabia for

the eastern part of that territory, have been gradually replaced (of course, in official documents, correspondence and writings from outside Romanian area) by that of Tartaria or Tataria. Therefore observations like the following one, as suggested by the historical context that had changed much during the thirteenth and fourteenth centuries, are all too relevant: “In the middle of the fourteenth century, notions such as terra Tartarorum have gradually replaced the archaic and therefore outdated term of Cumania. Even papal documents, which are the most conservative in this respect, abandoned the fictional term of Cumania, because the geographical terminology had to follow the political reality of the presence of the Tartars “(I. Vásáry). As the living and influence area of the Tartars gradually restricted, the name of Tartaria is being used mostly for the territory north of Lower Danube, a phenomenon characteristic for the time of formation of the Romanian Principalities. And since Tartaria substituted Cumana, and the term of Bessarabia derived from the latter, it was natural that when, in the new historical conditions, this term appears in a speech, he should not cover the whole area between Prut and Dniester, but only its southern part. Among other things, this metamorphosis explains why the tartar Bugeac would be identified later – wrongly, however – with Bessarabia. This is the only way we can explain how it came that in the late Middle Ages and modern times the historical and geographical content of term Bessarabia became much more restricted than in the period before the foundation of Moldova. Therefore, it can’t be true that the name of Bessarabia could have come from the Turks, as advocated in some writings, from the Middle Ages and until today. But on the other hand the close and long political and military relationship between Turks and Tartars in the north-western Black Sea has made possible in certain cases that the names of the territories ruled by Tartars become also used for spaces under Turkish control. Thus, J. Thunmann, emphasizes a clear distinction between Bugeac which, in the second half of the eighteenth century belonged exclusively to the Tatars, and Bessarabia, i.e. all the southern part of the region between Prut and Dniester, area being under Ottoman control, which besides Bugeac, contained also sanjaks Ismail, Chilia, Akkerman and Bender. Therefore Bessarabia, which refers to the earlier Tartaria, and in ancient times to Cumania,

had come under the Turks domination to mean an Ottoman possession. This finding is fully confirmed by other information. Very interesting is the fact that in some European maps dating back to the seventeenth century as the territory of Bessarabia is indicated the space comprising the southern part of the territory between Prut and Dniester, and the territories east of the lower course of the Dniester to the left bank of the Bug. All these maps clearly suggest the idea that the lands mastered by Turks and inhabited by Tartars in the north-western vicinity of the Black Sea were referred to as Bessarabia. This impression will be fully confirmed in the eighteenth century. Treaty of Kuciuk Kainargi of 1774 stated that the Ochiakov region situated next to the Black Sea between the lower courses of rivers Dniester and Bug would remain in possession of the Turks, even if the rest northern space next to the sea, and even Bugeac, was submitted to Russians who emerged victorious in the war. It's no accident, therefore, that a map of Jan Elwe, printed at Amsterdam in 1792, shows that Bessarabia included the south-eastern part of the territory between Prut and Dniester and an even greater area between the lower course of the Dniester and Bug rivers. A Russian traveler, P. Sumarokov, who visited the Ochakov region in 1799 proves that such information was not simply the fruit of imagination of cartographers. He relates that after he had reached Ovidiopol, he went up on the left bank of the Dniester, passing through the settlements of Mayak, Tiraspol, Parcani, Mălăești, Butor, Tașlîk, Pugăceni, Grigoriopol and reached Dubăsari, where he would record pathetically: "Here I said goodbye to the Dniester that enchanted me and to the charming Bessarabia". But the traveller did not see the lands between Prut and Dniester and therefore could not know how they looked like.

Thus, over the centuries, passing through a series of successive metamorphosis, after it appeared in the XII-XIII centuries and was designated to represent the whole area between the Prut and Dniester, the name of Bessarabia represented, after the Ottoman conquests of the late XVth century, only the southern extremity of the region mentioned before.

IV.

The evolution of the political status of the territory between Prut and Dniester from the beginning of the nineteenth century

The uncertainty concerning the meaning of the name Bessarabia was preserved in many various informative works – historical writing, cartographic works, official, diplomatic and private correspondence, travel notes, etc. - until the end of the Russo-Turkish war of 1806-1812. But, as usual, as far as military operations were held, by the term of Bessarabia was designated the southern extremity of the territory between Prut and Dniester was mentioned along with Moldova and Wallachia being under Ottoman jurisdiction. The end of the war and the peace signing in Bucharest, 16 (28) May 1812, by representatives of Turkey and Russia had essentially changed the idea of Bessarabia, as name and as territory. Article IV of the Peace Treaty stipulates that "the border between the two countries is the Prut river, from its entry into Moldavia and to the place where the river meets the Danube, and from there to follow the left side of Danube River to the mouth of Chilia and up to Sea". Since during war, more specifically, in 1807, the tsarist government deported the 80,000 tatars from Bugeac to Russia, the Russo-Turkish negotiations legislated this phenomenon post-factum after a series of delays by Russia, who did not want to assume any responsibility for this population. Thus, following the war, the ethnic and demographic structure of southern Bessarabia has changed radically, so that Bugeac steppe became mostly depopulated, something that had to motivate in future the colonization to be carried out after the war when the new tsarist rule

bringing population from south of the Danube, especially Bulgarians and Gagauz, but also Russians (peasant serfs of the state) and later also from some European countries, especially Germany. The Russians extended the name of Bessarabia, which had previously designated territory ruled by the Turks in the southern part of the Prut and Dniester interfluve, also over the rest of this space. The northern border of the new Bessarabia was designated by the western boundary of the district Hotin, through which passes Rochitna Neagră, an affluent of the river Prut, comprising, from north to south in the direction of Herța, the villages Onut, Balamutovca, Rjavinți, Colicăuți, Rachitna, Răscăuți, Stroeneț and Marineț. The acquisition of the Tsar had a territorial area of 45,630 square kilometers, with 7,400 km² more than what was left of Moldova on the right bank of the Prut, and almost 2,6 times more than what used to be Turkish Bessarabia. We can assume, though it is clear that there is no reliable data in this aspect, that the new Bessarabia generally corresponded with the Bessarabia that existed before the emergence of Moldovan state, and about which Cantemir was talking and was referred by Polish chronicles in the time between thirteenth and seventeenth centuries; we must admit, however, that the uncertain territorial boundaries, always fluctuating, of the ethnic clusters in the first centuries of the first millennium in the space east of Carpathians, do not exclude the possibility that the Cumanian Bessarabia extended at least in some moments over the two rivers that guarded it from the east and west. Russia's defeat in the Crimean War of 1853-1856 brought other changes in the internal political and administrative status of Bessarabia. By the Treaty of Paris in 1856, Russia was denied access to the Danube. To this end, its boundary in Bessarabia was withdrawn from the Danube and the navigable part of the river Prut. Article XX of the Treaty established: "The new boundary will leave the Black Sea, a kilometer east of Lake Burna-Sola, will meet again at right angles the road to Akkerman, will follow this road until Trajan's Wall, will pass south of Bolgrad and will climb along the river Ialpug until Sărățica, and reach up Cotul Morii on the Prut. Upstream of this point, the old border between the two empires will not suffer any change. The delegates of the Contracting Powers will settle, in detail, the new border route". The territory was taken from Russia and returned to Molda-

vian Principality to be divided into three counties – Cahul, Ismail and Bolgrad – which will be part of the new Romanian state, formed in 1859 through the union of Wallachia and Moldavia. This land had an area of 10,977 square kilometers and a population of 127 330 inhabitants. But thereafter the European international relations have evolved in a manner that once again favored Russia: the Congress of Berlin in 1878, decided that Russia should re-hold the lands in southern Bessarabia that it lost 22 years ago. The fate of three Romanian counties near the Danube was sealed by art. 45 of the peace treaty, signed at 1/13 July 1878: "The Principality of Romania returns to His Majesty, the Russian Emperor, the portion of Bessarabian territory, separated from Russia by the Treaty of Paris in 1856, and which merges at west with the thalweg of Prut and at south with the thalweg of the Chilia branch and Stari-Stambul mouth".

The union of Bessarabia with Romania on March 27/April 9, 1918, did not change the territory of the province, keeping the same meaning of its name as that was known during the reign of the Tsar over this land. The declaration of unification, voted by SfatulȚării, the supreme representative of power of the whole Bessarabia, was reduced essentially to the following formula: "The Moldavian Democratic Republic (Bessarabia), within its borders between the Prut, Dniester, Black Sea and the old borders with Austria, more than a hundred years ago cut off from the body of Moldova, by the power of historical rights and the rights of the nation, based on the principle that the peoples themselves have to decide their fate, from now on and forever joins with her mother, Romania".

The context of European international relations in the late '30s and early '40s of the twentieth century would bring radical changes not only to the historical destiny of Bessarabia, but also in terms of territorial integrity of the province and, therefore, even to the significance of this name. The secret German-Soviet agreement, of 23 August 1939, known as the "Molotov-Ribbentrop pact", from the name of the signatories of the document, foreign ministers of Nazi Germany and Soviet Russia, established: "Concerning the southeastern Europe, the Soviet side stresses its interest in Bessarabia. The German side declares its complete political disinterest in these territories". The direct result of this agreement was the Soviet ultima-

tum addressed to the Romanian government on the night of 26 to 27 June 1940 in which the Soviets asked: "To return Bessarabia to Soviet Union" while also claiming to surrender to the USSR the "northern part of Bucovina, with borders according to the attached map". On June 28, 1940, Soviet troops invaded Bessarabia, while occupying the northern part of Bucovina and the land of Herța. From this point the meaning of the name Bessarabia has modified essentially. On the 2th August 1940, a special session of the Supreme Soviet of the USSR, under the pretext of satisfaction the "request of Moldavian people" from both sides of the river Dniester, decided the following: "Welcoming the wishes of the working people of Bessarabia and the working people of the Autonomous Soviet Socialist Republic of Moldova, regarding the reunion of the Moldavian population of Bessarabia and the Moldavian population of the Moldavian ASSR, and guided by the soviet principle of the free development of the nationalities, the Supreme Soviet of the USSR decides: 1. The unional Moldavian Soviet Socialist Republic is formed. 2. The city of Tiraspol and the districts Grigoriopol, Dubasari, Kamenka, Rybnitsa, Slobozia, Tiraspol of the Moldavian Autonomous Soviet Socialist Republic are included in the unional Moldavian Soviet Socialist Republic, as well the city of Chișinau and counties of Bălți, Bender, Chișinău, Cahul, Soroca and Orhei from Bessarabia". This decision was truly a historical one for Bessarabia. We see therefore that the new MSSR included just six of the nine Bessarabian counties, with an addition of six of the fourteen districts that the barely existing MASSR had on the left side of Dniester. The way this bizarre construction was built denotes the purely political reasons behind the whole action. In order to solve the problem that Stalin had to face this time, the area of the former autonomous republic of Transnistria did not count (which subsequently shed light on the motivation of its establishment in 1924), nor did the territory of Bessarabia; once its mission accomplished, the first one is liquidated, while the latter, which was long a bone of contention between the Romanians and Russians, was simply abolished as a territorial, political and ethnical entity. Taking into account the particular historical experience and exceptional strategic importance of southern province, which borders with Danube and the Black Sea, the Soviets gave under Ukrainian administration the counties of Is-

mail and Cetatea Albă, and along with those two, the county of Hotin, which through its traditional ties with Bucovina, ensured a close linkage between the latter and Bessarabia. From now on, divided into three parts very different in size and, partially, different in ethnic and demographic structure, economic and cultural tradition, Bessarabia will cease to exist as a unitary political-administrative territory. The separation from its northern and southern territories deformed the body of Bessarabia and condemned it to economical and spiritual stagnation. The annexation to what remained of Bessarabia of six districts from the left bank, undeveloped and strongly russified, has been no compensation, but rather an additional wound. For these reasons, even if the soviet national policy would have not been so sharp, the new MSSR still had no real chances to develop as a political entity with its own administrative and spiritual national physiognomy. Restoration of the Soviet power in 1944, in the territory between Prut and Dniester, after the failed attempt of Ion Antonescu, the leader of Romania during the Second World War, to bring back Bessarabia to its traditionally historical place, strengthened the new status of this territory, confirming that historical Bessarabia has disappeared.